УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ X/1

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

НОВИ САД, 2022

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

X/1

Тематски зборник

Уреднице:
Снежана Гудурић
Јасмина Дражић
Марија Стефановић

Нови Сад, 2022

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ X/1
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU X/1
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE X/1
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L`ESPACE X/1
SPRACHEN UND KULTUREN IN ZEIT UND RAUM X/1
ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ X/1
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO X/1
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO X/1
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN X/1
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE X/1
LIMBI ŞI CULTURI ÎN TIMP ŞI SPAŢIU X/1
ЯЗИКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ X/1

Уреднице: проф. др Снежана Гудурић
проф. др Јасмина Дражић
проф. др Марија Стефановић

Техничке секретарке: мср Јована (Петровић) Марковић и мср Анђелка Гемовић
Издавач: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Суиздавач: Педагошко друштво Војводине, Нови Сад

За издавача: проф. др Ивана Живанчевић Секеруш
За суиздавача: Сања Риста

Академски одбор: проф. др Твртко Прћић
проф. др Владислава Гордић Петковић
проф. др Едита Андрић
проф. др Предраг Мутавџић
проф. др Славица Перовић
проф. др Јагода Гранић
проф. др Октавија Неделку
проф. др Давиде Астори
проф. др Жан-Пол Мејер
проф. др Михај Радан
проф. др Тијана Ашић
проф. др Татјана Ђуровић
проф. др Надежда Силашки
проф. др Љубица Влаховић
проф. др Игор Лакић
проф. др Сабина Халупка Решетар
проф. др Татјана Самарџија Грек
проф. др Ксенија Шуловић
проф. др Јелена Ајџановић

Рецензенти: проф. др Октавија Неделку, Универзитет у Букурешту, Румунија
проф. др Мира Трајкова, Универзитет „Св. Кирил и Методиј”, Скопље, Северна Македонија
проф. др Давиде Астори, Универзитет у Парми, Италија

Лектура и коректура: аутори

Идејно решење корица: Mihai Bădescu

ISBN 978-86-6065-717-8

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на конференцији *Језици и културе у времену и простору 10*, одржаној онлајн 20. и 21. новембра 2021. године, као и други радови који по својој тематици и квалитету одговарају профилу Зборника.

Рецензенти појединачних радова:

Ајџановић Јелена, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Ајџановић Милан, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Ајџановић Наташа, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Андрић Едита, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Astori Davide, *Università di Parma*, *Italia*; Бабић Биљана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Бајовић Јелена, *Универзитет у Приштини*, *Косовска Митровица*, *Србија*; Бекар Мира, *Универзитет „Св. Кирил и Методиј"*, *Скопље*, *Северна Македонија*; Бијелић Татјана, *Универзитет у Бањој Луци*, *БиХ*; Биланџија Софија, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Blagoni Robert, *Sveučilište u Puli*, *Hrvatska*; Блатешић Александра, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Бодрич Радмила, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Богдановић Весна, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Бугарски Ранко, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Валић Недељковић Дубравка, *Универзитет Црне Горе*, *Црна Гора*; Васић Вера, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Веселиновић Соња, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Весељевић Јерковић Селма, *Универзитет у Тузли*, *БиХ*; Видаковић Мирна, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Вилић Ивана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Влаховић Љубица, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Војводић Дојчил, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Вујин Бојана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Вујичић Никола, *Универзитет у Крагујевцу*, *Србија*; Вукадиновић Снежана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Вукотић Александра, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Вукчевић Миодраг, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Гак Драгана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Гвозден Владимир, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Гиниић Јелена, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Глушац Татјана, *Универзитет Унион*, *Србија*; Гордић Петковић Владислава, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Granić Jagoda, *Sveučilište u Splitu*, *Hrvatska*; Грковић-Мејџор Јасмина, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Грухоњић Динко, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Гудурић Снежана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Даниловић Јеремић Јелена, *Универзитет у Крагујевцу*, *Србија*; Делић Владо, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Деспић Ђорђе, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Дојчиновић Биљана, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Драгићевић Рајна, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Дражић Јасмина, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Дробњак Драгана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Ђаловић Јовић Марина, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ђерговић-Јоксимовић Зорица, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Ђорђевић Јасмина, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Ђоровић Данијела, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ђукановић Маја, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ђурић Жељко, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ђурић Љиљана, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ђурић Љубица, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ђурић Мина, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ђурић Пауновић Ивана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Ђуровић Татјана, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Eccher Christian, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Елаковић Ненадовић Ана, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ераковић Борислава, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Зарифовић Грковић Мирјана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Звекић-Душановић Душанка, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Зобеница Николина, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Ивановић Бранислав, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ивановић Ненад, *Институт за српски језик САНУ*, *Београд*, *Србија*; Изгарјан Александра, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Јаковљевић Бојана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Јаковљевић Младен, *Универзитет у Приштини*, *Косовска Митровица*, *Србија*; Јањић Марина, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Јерковић Јелена, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Јовановић Ана, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Јовановић Ж. Владимир, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Јовановић Романца, *Завод за уџбенике*, *Нови Сад*, *Србија*; Јовић Бојан, *Институт за књижевност и уметност САНУ у Београду*, *Србија*; Јовић Ђаловић Марина, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Кавгић Александар, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Каличанин Милена, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Кашић Зорка, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Кесић Далибор, *Универзитет у Бањој Луци*, *Босна и Херцеговина*; Кличковић Далибор, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Кнежевић Јелена, *Универзитет Црне Горе*, *Црна Гора*; Кнежевић Љиљана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Kovačević Ervin, *Internacionalni univerzitet u Sarajevu*, *BiH*; Ковачевић Зорица, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Комароми Бојана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Кример Габоровић Сања, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Лазић Коњик Ивана, *Институт за српски језик САНУ*, *Београд*, *Србија*; Лакић Игор, *Универзитет Црне Горе*, *Црна Гора*; Лалић-Крстин Гордана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Лендак Кабок Каролина, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Леовац Данко, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Лојаница Марија, *Универзитет у Крагујевцу*, *Србија*; Лончар Раичевић Александра, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Лопичић Весна, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Лубурић-Цвијановић Аријана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Lujić Rea, *Sveučilište u Zadru*, *Hrvatska*; Ljevo-Ovčina Amela, *Univerzitet u Sarajevu*, *BiH*; Ljubičić Maslina, *Sveučilište u Zagrebu*, *Hrvatska*; Максимовић Горан, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Malita Ramona, *Universitatea de Vest din Timişoara*, *Romania*; Маринковић Мирјана, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ма-

рић Биљана, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Марићевић Балаћ Јелена, *Универзитет у Новом Саду*; Маричић Гордан, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Маричић Месаровић Сања, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Марјановић Саша, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Марковић Жељко, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Marković Irena, *Sveučilište u Zadru*, *Hrvatska*; Марковић Јордана, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Марковић Маја, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Мелић Катарина, *Универзитет у Крагујевцу*, *Србија*; Микетић Суботић Сања, *Универзитет у Приштини*, *Косовска Митровица*, *Србија*; Мијушковић Марија, *Универзитет Црне Горе*, *Црна Гора*; Милановић Жељко, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Милић Мира, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Милић Милосављевић Снежана, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Милорадовић Софија, *Институт за српски језик САНУ*, *Београд*, *Србија*; Миљковић Ивана, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Мишић Илић Биљана, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Младеновић Радивоје, *Универзитет у Крагујевцу*, *Србија*; Molnar Draženka, *Sveučilište „J. J. Strossmayer"*, *Osijek*, *Hrvatska*; Мутавџић Предраг, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Недељковић Даница, *Универзитет у Крагујевцу*, *Србија*; Нешић Павковић Милена, *Универзитет у Крагујевцу*, *Србија*; Никчевић Батрићевић Александра, *Универзитет Црне Горе*, *Црна Гора*; Новаков Предраг, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Озер Каталин, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Павловић Слободан, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Панић Кавгић Олга, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Папаз Младен, *Филозофски факултет*, *Пале*, *БиХ*; Пауновић Зоран, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Пејовић Анђелка, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Перовић Славица, *Универзитет Црне Горе*, *Црна Гора / Универзитет Унион*, *Србија*; Petete Timothy, *University of Central Oklahoma*, *USA*; Пешикан Љуштановић Љиљана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Пижурица Мато, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Половина Наташа, *Универзитет у Новом Саду, Србија*; Поповић Наташа, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Продановић Станкић Диана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Прћић Тврдко, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Радан Н. Михај, *Западни универзитет у Темишвару*, *Румунија*; Радељковић Иван, *Универзитет у Сарајеву*, *БиХ*; Радић Бојанић Биљана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Радовановић Драгана, *Институт за српски језик САНУ / Универзитет у Приштини*, *Косовска Митровица*, *Србија*; Радуловић Ифигенија, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Радуловић Милица, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Радусин Бардић Наташа, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Рајић Сузана, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Raljević Selma, *Univerzitet „Džemal Bijedić"*, *Mostar*, *BiH*; Рељић Митра, *Универзитет у Приштини*, *Косовска Митровица*, *Србија*; Ристивојевић-Рајковић Наташа, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Ристић Гордана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Ристић Стана, *Институт за српски језик САНУ*, *Београд*, *Србија*; Runtić Sanja, *Univerzitet u Osijeku, Hrvatska*; Савић Свенка, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Самарџија-Грек Татјана, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Сикимић Биљана, *Балканолошки институт САНУ*, *Београд*, *Србија*; Силашки Надежда, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Симић Зоран, *Институт за српски језик САНУ*, *Београд*, *Србија*; Симовић Весна, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Sokolija Alma, *Univerzitet u Sarajevu*, *BiH*; Spahić-Šagolj Edina, *Univerzitet u Sarajevu*, *BiH*; Средојевић Дејан, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Стаменковић Душан, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Станишић Вања, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Станковић Станислав, *Универзитет у Приштини*, *Косовска Митровица*, *Србија*; Станојевић Веран, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Степанов Страхиња, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Стефановић Марија, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Стикић Биљана, *самостални истраживач*, *Србија*; Стојановић Пантовић Бојана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Стојичић Виолета, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Стојичић Војкан, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Стојковски Борис, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Танасић Срето, *Институт за српски језик САНУ*, *Београд*, *Србија*; Tekešinović Lejla, *Univerzitet u Sarajevu*, *BiH*; Тешић Гојко, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Томин Светлана, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Топалов Јагода, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Трајковић Татјана, *Универзитет у Нишу*, *Србија*; Тривић Анета, *Универзитет у Крагујевцу*, *Србија*; Uscatu Miliana, *Universitatea din Vest*, *Timişoara*, *Romania*; Fetić Mustafa, *Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru*, *Srbija*; Филиповић Јелена, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Филиповић Ковачевић Соња, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Хаџи Пожгај Весна, *Универзитет у Љубљани*, *Словенија*; Халупка Решетар Сабина, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија*; Цакељић Весна, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Čengić Nermina, *Univerzitet u Sarajevu*, *BiH*; Чолак Бојан, *Институт за књижевност и уметност*, *Београд*, *Србија*; Шуваковић Александра, *Универзитет у Београду*, *Србија*; Шуловић Ксенија, *Универзитет у Новом Саду*, *Србија.*

САДРЖАЈ

Предговор 7

I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА 9

Jerzy Bartmiński, *Cultural Linguistics* (*Ethnolinguistics*) and *Linguoculturology* as Two Research Perspectives. A Voice in the Discussion on the Relationship Between "Language" and "Culture" 11

Јелена Р. Бајовић, Концепт „своје : туђе / Црногорци : Турци" у Његошевом *Шћепану Малом* из транслатолошке перспективе 17

Aleksandra Blatešić – Sanja Maričić Mesarović, Simbolika 'anđela' u leksici i frazeologiji italijanskog, španskog i srpskog jezika..... 29

Мерима Кријези – Предраг Мутавџић, Албанске и грчке номиналне конструкције с белом бојом..... 39

Sanja Krimer-Gaborović, Pilot istraživanje o srpskim osnovnim nazivima za boje prema testu izdvajanja i u odabranom frekvencijskom rečniku..... 53

Martha Lampropoulou – Antonina Kostić, Stylistics in Comics: a Case study of Interjections in Two *Asterix and Obelix* Comics in Greek and Serbian 65

Радмило Н. Маројевић, Српски и оријентални етнокултурни концепти (Из компаративне и дијахроне перспективе)..... 77

Jovana Marčeta, *Žene* i *muškarci* u srpskoj i francuskoj frazeologiji 97

Мирјана Матовић – Сања Маричић Месаровић, *Bella ciao* у серији *La casa de papel*: симбол отпора у савременом шпанском медијском контексту..... 107

Тања Милосављевић, Лингвокултуролошки и лексикографски опис концепта *грех* у српском призренском говору 117

Маша З. Петровић Гујаничић, Модификовање паремија посредством механизма замене елемената у новинском дискурсу шпанског и српског језика 127

Драгана Радовановић – Ана Макишова, Словачко-српске везе на примеру свадбене терминологије 137

Михајло Фејса – Зинаида Будински, Лексичко-сематичко поље боје у русинском, српском и енглеском језику – основни називи за боје 147

Ђурђина Шијаковић Маиданик, Тканина у покрету: кодиране поруке Медеје и Филомеле 155

II ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА..... 165

Марина Јуришић, Нешто о предлогу *близу* у српским народним говорима..... 167

Бранкица Марковић, Повртарска лексика села Крушедола у Срему 179

Мирјана Петровић-Савић, О хидронимима у Јадру..... 195

Биљана М. Савић, Из лексике одијевања у Великом Блашку (код Бањалуке)..... 205

Сандра Савић, Из ономастике Заплања – микротопонимија заплањског села Тасковићи 217

Ана Савић-Грујић – Јована Бојовић, Из пастирске лексике југоисточне Србије 227

Зоран Симић, Падежни формализатори просторне супралокализације у херцеговачко--крајишким говорима 237

III КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА 249

Jelena Biljetina, Jesti ili ne jesti – pitanje je sad: pojmovne metafore sa glagolima jedenja u engleskom i srpskom 251

Tatjana Đurović – Nadežda Silaški, The *Natural Disaster* Metaphor in the Conceptualisation of Crisis in News Media Discourse 263

Mirjana Zarifović Grković, Konceptualizacija *lenjosti* u frazeologizmima nemačkog i srpskog jezika..... 273

IV ЈЕЗИК, ГОВОР И ГРАМАТИКА 281

Danijela Babić – Dorijan Hajdu, Glagoli s partikulom *över* u savremenom švedskom jeziku 283

Вишња Вишњевац, Прилог проучавању синтаксе двоструких падежа: двоструки акузатив у староруском и његови преводи на савремени српски језик..... 293

Jelena Vlašić Duić – Ivana Gusak Bilić, Utjecaj prozodijskih sredstava na razumijevanje sadržaja..... 303

Milana Dodig – Valentina Tulović, Francuska i srpska glagolska vremena u žurnalističkom diskursu vezanom za pandemiju kovida 313

Svetlana Zdravković – Slobodan Jovičić, Percepcija multimodalne verbalne ekspresije: psihološke opservacije 325

Maria-Zoica Balaban, Expresii ale spaţialităţii verticale în imaginarul lingvistic românesc 339

Nina Ilić – Milorad Miljaković, Glagoli sa postfiksom *-ся* u ruskom jeziku i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom i engleskom 347

Јелена Јаћовић, Вредности неких глаголских облика у француском и српском језику економије 363

Ана Крстић, Конгруенција код немачких говорника српског као наслеђеног језика: координиране и паукалне синтагме 373

Tvrtko Prćić, Osavremenjeni pristup englesko-srpskom leksičkom pozajmljivanju: principi i primene 387

Анка Раћеновић – Маја Баћић Ћосић, Позиционирање перфекта у модерном грчком језику и његови преводни еквиваленти на српском 423

Diana Ristivojević, Partikula *schon* u semantičkoj i sintaksičkoj realizaciji kao partikula stepenovanja, fokusna partikula i rečenični ekvivalent 431

ПРЕДГОВОР

Десети број тематског зборника *Језици и културе у времену и простору* излази у три књиге и доноси радове истраживача из региона југоисточне Европе и Италије окупљених око заједничких интересовања везаних за различите односе који се успостављају између појединих језикā, између језика и културе у оквиру једне друштвене заједнице, али и између различитих језикā и култура, како у времену и простору тако и кроз време и простор.

У првом тому Зборника, 37 радова распоређено је у четири тематска поглавља – *Језик*, *култура*, *традиција* (15 радова), *Дијалектологија* (7 радова), *Когнитивна лингвистика* (3 рада) и *Језик*, *говор и граматика* (12 радова). Прво тематско поглавље *Језик*, *култура*, *традиција* отвара рад проф. др Јежија Бартмињског, редовног члана Пољске академије наука и уметности, који је требало да буде пленарни излагач на *Десетој конференцији Језици и културе у времену и простору*, али због болести није могао на њој да учествује. Болест га, међутим, није спречила да пошаље свој рад. Нажалост, професор Бартмињски напустио нас је у фебруару ове године, остављајући својим радовима путоказ за даља истраживања у областима лингвистике, фолклористике и етнолингвистике којима је он посветио живот. А колико су оваква истраживања интригантна, занимљива и надасве захтевна показују остали радови у овом поглављу који се баве управо лингвокултуролошким и етнолингвистичким аспектима поимања различитих боја у оквиру једног језика и културе или компаративно и контрастивно у оквирима више њих, затим специфичним фразеолошким изразима у којима се одражавају сложени међуљудски односи у појединим културно-језичким заједницама, са посебним освртом на положај и улогу жене у њима. Проучавања стилских особености национално обојеног стрипа, симбола, етнокултурних и друштвено-религијских концепата, као и специфичних језичких израза у вишејезичној и мултикултурној средини такође су нашла своје место у овом поглављу. У другом поглављу, у оквиру дијалектолошких истраживања, аутори се баве лексиком, ономастиком и изражавањем просторних односа на српском језичком простору. У три рада, обједињена у поглављу *Когнитивна лингвистика*, аутори истражују појмовне метафоре и концептуализацију појединих особина и појава у српском, енглеском и немачком језику. Дванаест радова посвећених језику, говору и граматици показује резултате фонолошких, морфолошких и синтаксичких истраживања у оквиру једног језика, односно компаративно и контрастивно у односу на српски језик. Најобимнији текст у овом поглављу посвећен је теоријском сагледавању енглеско-српског лексичког позајмљивања и представља осавремењени поглед на класичну теорију о лексичком позајмљивању Рудолфа Филиповића.

Други том Зборника садржи 44 рада разврстана у седам поглавља – *Лексикологија и лексикографија* (укупно 21 рад), у оквиру којег се налази тематски блок посвећен изради *Српског речника новијих англицизама* (*Како смо радили Српски речник новијих англицизама – Практични лексикографски водич*, са укупно 10 радова), следе *Дискурс и прагматика* (8 радова), *Језик медија* (4 рада), *Традуктолошке теме* (7 радова) и *Социолингвистичке теме* (4 рада). Радови посвећени лексиколошким и лексикографским истраживањима показују преплитање модерне и традиционалне лексикологије и лексикографије, било да је реч о двојезичним или једнојезичним корпусима, општем језику или језицима струке. У оквиру тематског блока посвећеног изради специјализованог речника новијих енглицизама у српском језику, аутори, који су уједно учесници у изради речника или рецензенти, говоре о својим искуствима, начину рада, методологији, проблемима са којима су се сусретали и начинима на које су их решавали. Заједно са критичким освртима на потребу израде једног оваквог речника и на његове практичне импликације, овај темат представља својеврстан практични лексикографски водич у којем ће будући лексикографи моћи да нађу одговоре на многа питања која се постављају пред свакога ко се прихвати мукотрпног посла израде речника уопште и посебно специјализованог речника. Поглавље посвећено дискурсу и прагматици доноси радове аутора који се баве академским ауторитетом, еуфемистичним језиком политичара, гејмерским и разговорним дискурсом, изражавањем учтивости, (само)ословљавањем и дискурсним маркерима. У оквиру истраживања језика медија, аутори су се бавили информативним и рекламним програмима, женском штампом и анализом сајтова у које корисници интернета имају поверења. *Традуктолошке теме* обједињују седам радова у којима се разматра проблематика превода фразеолошких израза и

идиома, поезије, гласова Другог, као и посебног говора који су развили затвореници у концентрационом логору Аушвиц током Другог светског рата. Четири рада у којима се разматрају проблеми из области социолингвистике и језичке политике односе се на идеологију стандардног језика и нову вернакуларизацију, на службену употребу језика и писма националних мањина у Северној Македонији, на исламско образовање у Краљевини СХС/Југославији и на избор наставног језика за децу у мешовитим браковима у Војводини.

Трећи том Зборника *Језици и културе у времену и простору 10* отвара блок са три рада посвећена темама из историје. Кроз причу о архијерејима Темишварске епархије, о гарнизону тврђаве Шабац у XVIII веку, као и кроз текст о јапанској древној књижевности у контексту стварања јапанске државе, аутори нас, с једне стране, враћају у прошлост, а са друге указују на околности које су довеле до онога чему данас сведочимо. У оквиру поглавља посвећеног књижевним темама, деветнаест радова доноси књижевнотеоријска разматрања литерарних дела од антике до данас, на простору од Америке до Индије, од Канаде преко Европе до Турске. Истражују се митови и историја, трансродност, прогонитељи и спаситељи, хибридност и еманципација, оптимизам и поетска ангелологија, потиснута сећања и кривица, симетрија и хармонија, слобода и памћење, жена и женско питање, проблематика егзила и трауме, као и особени мотиви у појединим књижевностима и књижевним делима. У оквиру поглавља насловљеног *Методика наставе* (21 рад), кроз различите приступе анализи и поређењу наставних метода и стратегија, аутори предочавају резултате својих истраживања вршених на различитим типовима корпуса (матерњи језик / страни језик, фонетске вежбе, академско писање, језик медија у настави, језик мастерских радова, онлајн и комбинована настава, језички варијетети, ставови студената), са испитаницима различитог узраста (основна и средња школа, студенти, одрасли). Испитивали су, такође, инструменталну и интегративну мотивацију, идентификацију и инклузију даровитих ученика, а бавили су се и теоријским аспектима наставног процеса кроз испитивање терминологије везане за трансверзалне компетенције у настави.

Резултати истраживања објављени у овом, десетом по реду у низу тематских зборника *Језици и културе у времену и простору*, доказују хипотезу постављену на самом почетку рада на истоименом пројекту – језик у свим својим аспектима, друштво, историја, социологија, култура, традиција, књижевност и образовање уједно су и стални и променљиви, и општи и специфични ентитети. Стални су и општи у том смислу што их проналазимо у сваком друштву, у сваком времену и на сваком простору. Истовремено, нужно су променљиви и специфични како у времену тако и у простору будући да сваки на свој начин подлеже законитостима природног развитка, друштвено-историјског прилагођавања и, што данас у време глобализације постаје сасвим очигледно, непрекидне борбе за опстанак.

Стални пораст међујезичких и међукултурних контаката нужно доводи до појачаног преплитања и утицаја различитих језика и култура једних на друге, при чему је утицај енглеског језика, носиоца англофоне, на првом месту америчке културе, апсолутно доминантан. И други језици и културе, међутим, захваљујући на првом месту масовним медијима, успевају да пронађу не само своје место у глобалном свету, него и пут и начин да продру у друге заједнице нудећи им своје специфичне културне обрасце. У том новом глобалном (и глобалистичком) свету посебно се истиче значај образовања и то оног које, чувајући посебне националне вредности, истовремено препознаје вредности и предности других образовних система те интегрише туђа позитивна искуства у свој.

И поред обиља тема и радова сабраних у овом Зборнику, општи закључак који се намеће на крају јесте да су сопствени језик и култура, али и језици и културе у контакту, кроз простор и време, практично неисцрпно истраживачко поље, јер су истовремено и слични и различити, подложни променама у времену и простору и јер управо они одређују цео наш живот и рад.

Надамо се да ће читаоци успети да пронађу ону танану али веома чврсту нит која повезује све радове сабране у Зборнику – тежњу да се уоче, објасне и сачувају индивидуалност и разноликост које у савременом свету треба да подстакну на боље разумевање не само туђег него и сопственог језичког и културног наслеђа. Стога *Језици и културе у времену и простору 10* настављају причу започету у првом и настављену у свим потоњим зборницима, причу о свеопштем језичком и културном прожимању које доприноси богаћењу сваког појединца вредностима оног другог, чувајући при томе језички и културни идентитет сваког од нас.

У Новом Саду, новембра 2022.

Снежана Гудурић
Јасмина Дражић
Марија Стефановић

I

ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА

UDK 81:316.7

Jerzy Bartmiński

CULTURAL LINGUISTICS (*ETHNOLINGUISTICS*) AND *LINGUOCULTUROLOGY* AS TWO RESEARCH PERSPECTIVES
A Voice in the Discussion on the Relationship Between "Language" and "Culture"

In this paper ethnolinguistics and linguoculturology, whose object of research is the same – the connection between language and culture – are considered as disciplines that differ according to the research perspective. The author points out that the fundamental element that connects language and culture is the human being – *homo loquens*, who, living in an ethno-cultural community, uses language. The matter of the research perspective of a (linguo)culturologist is that language is viewed as part of culture, and of an (ethno)linguist is that culture is one of the aspects of language. The research objective of these disciplines is also different: linguoculturology explores the place of language in culture, and ethnolinguistics identifies elements of culture in language.
In the second part of the paper the author analyses the use of feminine forms for nouns denoting professions and social roles in a political programme booklet. Although many of them do not exist in common language, nor have been recorded in the internet-based dictionaries, they illustrate the changes in the Polish language caused by the change in the society, i.e. the need to make women's social presence visible on the language level in contemporary Poland.

Keywords: ethnolinguistics, linguoculturology, homo loquens, language change

The relationship between language and culture lies in the focus of two closely related disciplines: *cultural linguistics* (*ethnolinguistics*) and *linguoculturology*. The most commonly used term in Poland is *ethnolinguistics*, which is defined as anthropological-cultural linguistics (Dąbrowska 2005, Bartmiński 2018). The more popular term in Russia is *linguoculturology*, while *ethnolinguistics* is assigned a narrower scope (the study centred on popular/folk language and folk culture). How do these disciplines relate to each other? Are the names synonymous, or are there some significant differences behind them? In the following, I will start with the discussion of obvious similarities, but I will also make an attempt to show a significant yet often unnoticed (or at least untold) difference between them, which in the title of this talk is described as a difference in the adopted research perspective.

To start with, let us recall that the closeness between the two disciplines lies in the fact that the very object of research is understood in a similar way, it is the relation between language and culture, recently referred to with a term emphasising their inseparable unity – "linguaculture". This term, however, gives certain prevalence to culture. For this reason, *Slovar' lingvokul'turologičeskih terminov* by M. Kovšova and D. Gudkov (Moscow 2017, p. 97) suggests that they are identical, draw from the same sources (anthropological works by Herder and Humboldt), with the distinction that ethnolinguistics would study folk traditions and have a diachronic orientation, whereas linguoculturology would be oriented towards synchrony and its research field would not be limited to folklore (pp. 98-99). However, Peeters (2019) recognises the differences between Russian *linguoculturology* and Western *cultural linguistics* and *ethnolinguistics*, although he does not discuss them in more detail. In my opinion, more important than these (incidental?) distinctions (signalled by Kovšova and Gudkov, some of which are specific to Russian linguistics only) is the difference concerning the adopted research perspective and point of view, i.e. the sphere of intentionality or purpose. I will try to specify these differences, taking into account: (1) the structural significance of the names themselves, (2) the adopted point of view and interpretive perspective.

Ad 1. The structure of both names leaves no interpretational doubts. In two-part compositions one of the elements dominates. In the case of *ethnolinguistics*, the dominating element is *linguistics*, whereas

in the case of *linguoculturology* this is *culturology*. This is an important preliminary distinction, because it makes it possible to refer to the aims and tasks set by both disciplines, linguistics and culturology. But the transparency ends there, and problems start to arise because while the paradigms of linguistics (both structural and anthropological-cognitive) are fairly clearly defined, the research paradigms of culturology (more commonly referred to in Poland as *cultural studies*) are still under discussion. For instance, Russian and Western scholars propose different concepts of culture (which will not be described here), and accordingly, several ways of understanding the object of culturology as well as viewing the relationship between language and culture. Suffice it to look at the definitional proposals in the popular Wikipedia, where we can find that the definitions of both disciplines are incommensurable, not easily comparable.[1]

Ad 2. Finally, we have to go back to the understanding of two basic terms: *language* and *culture*, and consider the complex problem of their mutual relationship (about which already Claude Léví-Strauss wrote that it is very difficult to describe). I wrote about this relationship (in the introduction to the volume *Współczesny język polski* [*Contemporary Polish*] (1993/2001)) that it consists in "mutual dependence", and I entitled the plenary talk prepared for the XVI International Congress of Slavists in Belgrade in 2018 *Language in the context of culture*. This formula contained two implicit assumptions, the first that language and culture are two **conceptually distinct** phenomena, and the second that they actually form **an inseparable complex** and should be treated jointly. I have not addressed the question of what kind of interrelation it is and what it should consist in. I will elaborate on it now, referring to the subtle considerations made by Przemysław Łozowski (2014) in his article *Język a kultura w programie etnolingwistyki kognitywnej Jerzego Bartmińskiego. Między Sapirem a Malinowskim* [*Language and culture in Jerzy Bartminski's programme of cognitive ethnolinguistics. Between Sapir and Malinowski*]. The author posed an interesting and important question about **the direction of the relationship** between language and culture, or the perspective of view. He noticed three ways of relating language to culture in the works of ethnolinguists: (i) a bilateral influence (symmetry) – this is what Bloomfield and Newmark leaned towards, as well as Nikita Tolstoy who stressed a certain isomorphism of the two phenomena; (ii) a unilateral influence of language on culture (linguistic dominance) – this is how Edward Sapir saw the relationship, and (iii) a unilateral influence of culture on language (cultural dominance) – this is how Bronisław Malinowski saw the relationship. Today, Łozowski would probably add to this third option a prominent representative of cultural linguistics, Farzad Sharifian (2015/2016). Łozowski situated Bartmiński in the middle between the two, adding the following comment: "In the methodology of the LWV [linguistic worldview] there is certainly a split between two ways of relating language and culture, here simplistically identified with Sapir and Malinowski. This, however, should not be seen as a methodological flaw or inconsistency of Bartmiński's apparatus, but rather should be taken as an invitation to explore the research possibilities offered by his vision of the language-culture relationship, especially since he calls this relationship – consciously and responsibly – the «paradox of mutual dependence»" (Łozowski 2014: 172). I take up this challenge here and elaborate on the topic in an anthropological-cognitive spirit.

In my opinion, the tension (because "split" is too strong a word) in the perception of the language-culture relation, which is so strongly emphasized by Łozowski, is not a real "split" at all, for the reason that the relation in question involves a third, inalienable, and even fundamental factor, which is the human subject who experiences, cognises, and verbalizes – *homo loquens*. Łozowski mentions it at the end of his argument, but he does not make use of this statement. Meanwhile, it is the human-subject that binds the seemingly two-part relation *language-culture* into a three-part relation with person as an individual and the human community, *ethnos*. It is the human being who is the constitutive member of this relation:.

[1] Based on the Polish version of Wikipedia (retrieved 23 July 2021): ***Linguistics*** – "a branch of science dealing with the study of language from the perspective of its units, structure, functions and development [Mistrík 1993: 206]. Language as a complex, multi-faceted social phenomenon can be studied from different positions and using different methodological approaches [Ondruš and Sabol 1987: 7], among others: sociolinguistics, ethnolinguistics, geolinguistics, dialectology and areal linguistics. The interdisciplinary study of languages gave rise to philosophy of language, psycholinguistics, neurolinguistics and language engineering, which is an application of linguistics." ***Culturology*** – "the science of culture [which] is a branch of social sciences and includes the scientific understanding, description, analysis, and diagnosis of culture as a whole. [...] [Initially] various cultural practices were studied by ethnology and anthropology and included a variety of aspects: sociological, psychological, etc., [over time] the need for a discipline focused exclusively on cultural aspects was recognized" (Leslie A. White, 1958).

culture🡐===🡒human-subject🡐===🡒language

Whether language is treated as an aspect of culture, or culture as an aspect of language depends on the point of view and interpretive perspective adopted by the subject. It is the "vehicle" and "user" of language and culture who decides about that, and perhaps to an even greater extent it is the researcher, the linguist or the culturologist. Meanwhile, Łozowski analyses the relations between language and culture impersonally, in isolation from the subject. And yet, this element is clearly emphasised already in the name *ethno-(linguistics)*, as opposed to culture, which is not mentioned in the name (thus, on the linguistic surface). At most we can say that it is *implicitly* included in the definition of *ethnos*, which is primarily of cultural nature. For instance, *Wielka encyklopedia PWN* (Warszawa 2002, Vol. 8, p. 384) defines *ethnos* as "each ethnic community [...], which is distinguished from other neighbouring groups by a characteristic **culture** shaped in the process of historical development." Indeed, culture appears in the first Polish lexicographical definition of ethnolinguistics in *Słownik języka polskiego* [*Dictionary of the Polish Language*] edited by W. Doroszewski (supplement, 1969) as "*anthropological-cultural linguistics*", but another synonymous name of ethnolinguistics used in Poland since 1994 (Anusiewicz) – *cultural linguistics*, loses this information about human, or more precisely, hides it in the presupposition of the adjective *cultural*.

However, the human-subject – the one experiencing, conceptualising, valuing – carries with him his cultural baggage, brings it into language, into linguistic texts together with his system of values and subjective communicative intentions. He also brings in specific points of view and interpretive perspectives. This brings us to the core of the problem we are interested in here. It can be put this way: the language-culture relation can be considered *in abstracto*, without a subject, in terms of two separately described phenomena, culture and language, but it can (and should) be considered along with the subject and his approach, his point of view. A user of linguaculture, and to an even greater extent – an observer and researcher of both phenomena – may look for **culture in language** – and this perspective is adopted by *cultural linguistics* (*ethnolinguistics*), or he may approach the matter with the focus on determining the place of **language in culture** – and this perspective is basically adopted by *culturology* (*linguoculturology*). We speak of disciplines abstractly, in isolation from subjects, but in reality, in the course of discursive practices, the perspective is imposed by a human being, *homo loquens*, and in the course of analyses and interpretations, the perspective is imposed by a researcher of language and communication. Let us zoom in on the problem by drawing on selected examples.

(1) What does it mean that ethnolinguistics studies "culture in language" and not "language in culture"? The late prominent Kraków-based linguist Krystyna Pisarkowa used this formula in a conversation with me, and this is how Janusz Anusiewicz, the author of *Lingwistyka kulturowa* [*Cultural Linguistics*] (1994), saw this matter; back in 1988 he wrote the following prominent words: "Our research goal is [...] to penetrate the fullest possible understanding of the relation between language and culture, we do it on the assumption that one arrives at the content, forms, ways of existence of culture, starting from linguistic facts – and not the other way round. Thus it would be culture seen through language and its units (products), excerpted and extracted from it and revealed by means of language and its means" (Anusiewicz 1988, p. 23).

In the Belgrade paper (Bartmiński 2018), I discussed language-culture relations in this very spirit, asking what manifestations of culture can be found in language. I demonstrated them at different levels of language organisation: from phonetics, morphology and syntax, to lexis, phraseology and semantics, textology and genology. I offered a systematic review in a separate article (Bartmiński 2010). The research carried out in Poland under the banner of reconstruction of the linguistic worldview emphasizes the need to include as rich a base of materials as possible, which should take into account both linguistic data contained in the grammatical system, inflection and word-formation, in vocabulary and phraseology, as well as linguistic and cultural texts, linguistic corpora, reaching for experiments (especially open surveys), and also refer to social behaviours and beliefs, according to the postulates of modern communicology. The leading thought behind the material analyses conducted by ethnolinguists from Lublin (though not only by them, see also SSiSL and LASiS) is to capture the rules of the linguistic categorisation of the world and

to reach their **cultural foundations**, i.e. the system of norms and values, types of rationality and sender's intentions that govern communication.[2] A language user may unconsciously succumb to historically developed and inherited conventions of speech without paying attention to the cultural rules that underlie them. This statement can be applied, for example, to inflectional categories. A glaring example is the distribution of noun endings in the nominative plural, which – when subjected to closer analysis – reveals a privileged position of masculinity, which at one time was called by Jan Baudouin de Courtenay, known for his democratic views, the "virilisation" of Polish: the ending *-owie* is used with nouns referring to male persons held in high esteem (*panowie, profesorowie, senatorowie* – gentlemen, professors, senators), also the ending *-i* or *-e* (*chłopi, żołnierze* – peasants, soldiers), while for all other nouns, including feminine persons and those denoting animals and objects the ending *-y* is used without distinction (*kobiety, koty, stoły, trawy, ławy* – women, cats, tables, grasses, benches). Its application to masculine-personal nouns (*chłopy, dziady* – peasants, old men) would mean depreciation of masculinity!

A similar mechanism, originating in the patriarchal culture of society, which privileges men at the expense of women, is at work while creating feminine names. This was shown by Marta Nowosad-Bakalarczyk in her book entitled *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie* [*Sex and the Grammatical Gender in Contemporary Polish*] (Lublin 2009).

The most important area of language in which the links between language and culture take the most expressive form is vocabulary (both common names and proper names). "Vocabulary is a very sensitive indicator of culture", writes the author of a book on key words, Anna Wierzbicka (2007: 71, quoting Edward Sapir). Words that have a particularly pronounced and obligatory "cultural charge" are described as *key words*, *culturemes* or *linguaculturemes*, and *cultural concepts* (more on this, see Bartmiński 2018).

(2) The study of "language in culture" is the domain of culturology, which draws on the insights coming from sociolinguistics, ecolinguistics, axiolinguistics, it asks about the values conveyed linguistically, about the culture of language, about the power and prestige of language, cultural "codes" etc. By proposing the notion of "cultural cognition" and "cultural conceptualizations" as the basis of metaphors and image schemas entrenched in language, Sharifian subscribes to the tradition of Bronisław Malinowski, according to whom "linguistics without a cultural basis must be just a house of cards, [...] without language, knowledge of any aspect of culture is incomplete, [...] language is itself a cultural force" (Malinowski 1987, p.54).

The prevailing cultural attitudes, ideas, sometimes simple fashions enforce certain linguistic forms, impose ways of speaking and the use of particular expressions. For example, democratic principles binding in our cultural circle require equal treatment of people regardless of race, religion, gender and sexual orientation. This corresponds with the recent strong demand of women (not only "feminists") to make their social presence visible also on the level of language. Thus, we observe not only a departure from the traditional "generic" use of masculine forms to designate both genders: ***Obywatel*** *ma prawa i obowiązki* (Citizen has rights and duties) -> *obywatele i obywatelki* (male and female citizens), ***Adwokat*** *broni oskarżonego* (The lawyer defends the accused) -> *ona i on pełniący zawód adwokata* (he and she who are lawyers by profession), ***Polak*** *potrafi* (A Pole can do) -> *Polacy i Polki* (Polish men and women) etc., but also a strong emphasis on feminine forms, which allow women to be linguistically visible on an equal footing with men. The "patriarchal" forms of women's names: *Klemensiewiczówna* 'daughter of *Klemensiewicz*', *Orzeszkowa* 'wife of *Orzeszko*', *Zarębina* 'wife of *Zaręba*' – are today replaced by two-part combinations of maiden name + husband's assumed name, e.g. *Ewa Jałońska-Deptuła, Anna Gil-Piątek, Maria Skłodowska-Curie*. There is also an increased tendency to use next to the masculine

[2] Thus, it is emphasized that the differentiation of linguistic styles (colloquial, artistic, scientific, official) is based on cultural criteria, such as naive cognitive realism and the category of "common sense" in the colloquial style; subjective fictionality in the artistic style; instrumentality, impersonality and precision in the official style; the assumption of cognizability of truth and accuracy of expression in the scientific style etc. The existence of speech genres such as fable, proverb, riddle, chant, order etc. is based on different communicative intentions. Addressive phrases and politeness formulas (e.g. the choice of "you" or "sir") correspond to certain conventions of cultural interaction between people in the society. Syntax, i.e. the ways of combining words, constructing sentences and tying them together in longer utterances, is directly related to the operations of generalisation and reasoning.

forms of *czytelnik* (reader), *poseł* (MP), *professor* (professor), *projektant* (designer), *lektor* (reader/lector) the feminine forms derived from them: *czytelniczka, posłanka, profesorka, projektantka, lektorka* etc. In the field of communication practice this leads to the use of the *splitting* technique, which reaches its peak especially in utterances made by politicians.

Let me give just one but vivid and significant example.

A political programme booklet published in 2020 by the candidate for the office of the President of the Republic of Poland, a prominent publicist and stylist, Szymon Hołownia, entitled *Nowy prezydent. Wizja i konkrety prezydentury* [*A New President. The Vision and Specifics of the Presidency*], on its forty pages contains over a hundred (!) male/female noun combinations (also in reverse order: female/male). These include:
aktywistki i aktywiści (activists), *animatorki i animatorzy* (animators), *autorki i autorzy* (authors), *członkowie i członkinie* (members), *tysiące doradczyń i doradców* (thousands of advisors), *dyrektorki i dyrektorzy* (directors), *ekspertki* (!) *i eksperci* (2x) or *ekspertki i eksperci* (2x) (experts), *emerytki i emeryci* (3x) or *emeryci i emerytki* (2x) (pensioners), *Europejczycy i Europejki* (European men and women), *katolicy i katoliczki* (Catholics), *każdy kandydat i każda kandydatka* (every candidate), *każdy i każda* (2x) (every man and woman), *klientki* (!) *i klienci* (customers), *komentatorzy i komentatorki* (commentators), *lekarze i lekarki* (2x) (doctors), *nauczyciele i nauczycielki* (3x) or *nauczycielki i nauczyciele* (1x) (teachers), *mieszkańcy i mieszkanki* (2x) or *mieszkanki i mieszkańcy* (2x) (residents), *obywatelki i obywatele* (7x) or *obywatele i obywatelki* (9x) (citizens);*odpowiednicy i odpowiedniczki* (counterparts), *onkolodzy i onkolożki* (!) (oncologists), *pacjent i pacjentka* (patients), *pasażerka lub pasażer* (female or male passenger), *pielęgniarki i pielęgniarze* (2x) or *pielęgniarze i pielęgniarki* (nurses), *podatnicy i podatniczki* (!) (taxpayers), *Polki i Polacy* (9x) or *Polacy i Polki* (7x) (Polish women and men), *politycy i polityczki* (!) (2x) (politicians), *posłowie i posłanki*, also *posłanki i posłowie* (deputies), *pracownicy i pracownice* (4x) (employees), *przedsiębiorcy i przedsiębiorczynie* (!) (entrepreneurs), *przedstawicielki i przedstawiciele* (2x) or *przedstawiciele i przedstawicielki* (representatives), *reprezentanci i reprezentantki* (representatives), *rywale i rywalka* (rivals), *rzemieślniczki* (!) *i rzemieślnicy* (craftswomen and craftsmen), *senatorki i senatorowie* (senators), *seniorki i seniorzy* (seniors), *specjaliści i specjalistki* (specialists), *szef i szefowa* (boss), *uczeń i uczennica* or *uczennice i uczniowie* (pupil(s)), *uczestnicy i uczestniczki* (participants), *urzędnicy i urzędniczki* (officials), *wizjonerzy i wizjonerki* (visionaries), *krąg współpracowniczek i współpracowników* (the circle of collaborators), *współautorzy i współautorki* (co-authors), *wyborczynie* (!) i *wyborcy* (voters).

First of all, It is noteworthy that the author introduces female forms in an exaggerated way, even in places where they have not yet existed in common language, or in any case have not (yet?) been recorded in the internet-based *Wielki słownik języka polskiego* [*The Great Dictionary of Polish*] edited by W. Żmigrodzki (2007 et seq.): **ekspertka, *klientka, *podatniczka, *polityczka, *przedsiębiorczyni, *rzemieślniczka, *wyborczyni* (female forms for: expert, customer, taxpayer, politician, entrepreneur, craftsperson, voter)… Secondly, the feminine forms appear in the first, more prestigious/important position almost as often (42 times) as masculine forms (57 times). The presidential candidate was clearly targeting both men and women in his election campaignand programme, and he adapted his language to that purpose, clearly valuing women. The linguistic forms were consciously determined by cultural, intentional factors.

References

Anusiewicz, J. (1994). *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki,* Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego.
Anusiewicz, J. (1988). Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki. *Język a Kultura* I, 21-46.
Bartmiński, J. (2018). *Język w kontekście kultury czyli co dziś znaczy metafora* "*europejski dom"*? Katowice: Śląsk.
Bartmiński, J. (2010). Pojęcie "językowy obraz świata" i sposoby jego operacjonalizacji. *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa?* Ed. by P. Czapliński et al., Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne", 55-178.
Bartmiński, J. (ed.) (1993). *Współczesny język polski*. Wrocław:Wiedza o Kulturze (extended ed.: Lublin 2001, Wydawnictwo UMCS).

Bernárdez, E. (2010). Language and Culture. A RevieW of *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics. Bartmiński, Jerzy. (2009) Edited by Jorg Zinken. London, Oakville, CT: Equinox. 250 pp. Review of Cognitive Linguistics* 8(2), 376-385.

Dąbrowska, A. (2005). Współczesne problemy lingwistyki kulturowej. M.Czerwińska et al. (ed.), *Polonistyka w przebudowie*, Vol. II. Kraków: Universitas, 99-110.

Głaz, A. (2018). Lubelska etnolingwistyka kognitywna a anglojęzyczną lingwistyka kulturowa. Wybrane problemy. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 30, 231-257; English version: Cognitive Ethnolinguistics from Lublin and Cultural Linguistics in the English Speaking Context. *Etnolingwistyka. Ethnolinguistics. Issues in Language and Culture* 30, 2019, 229-254.

LASiS = *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, series ed. by Jerzy Bartmiński:

Vol. 1. *Dom*, ed. by J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka. Lublin: UMCS 2015.
Vol. 2. *Europa*, ed. by W. Chlebda. Lublin-Opole: UMCS 2018.
Vol. 3. *Praca*, ed. by J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska. Lublin: UMCS, 2016.
Vol. 4. *Wolność*, ed. by M. Abramowicz, J. Bartmiński. Lublin-Warszawa: UMCS, 2019.
Vol. 5. *Honor*, ed. by P. Sotirov, D. Ajdačić. Lublin: UMCS, 2017.

Łozowski, P. (2014). Język a kultura w programie etnolingwistyki kognitywnej Jerzego Bartmińskiego. Między Sapirem a Malinowskim. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 26, 155-176.

Malinowski, B. (1987). *Ogrody koralowe i ich magia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (original: *Coral-Gardens and Their Magic,* London 1935).

Nowosad-Bakalarczyk, M. (2009). *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie.* Lublin: UMCS.

Peeters, B. (2019). On Linguoculturology and Cultural Linguistics. *Vestnik NSU. Series: Linguistics and Intercultural Communication* 17/4, 6-11.

Sharifian, F. (2016). Lingwistyka kulturowa. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 28, 31-55. (original: *Cultural Linguistics*, in: The Routledge Handbook of Language and Cultures, ed. by Farzad Sharifian, London and NewYork, Routledge 2015, pp. 473-492).

SSiSL = *Słownik stereotypów i symboli ludowych.* Concept of the whole and the main editor: J. Bartmiński, vice-editor: S. Niebrzegowska. Vol. 1, *Kosmos*, Part 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; Part 2: *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999: Part 3. *Meteorologia,* Part 4. *Świat, światła, metale, Lublin 2012.* Vol. II, *Rośliny:* Part 1. *Zboża,* Part 2. *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Part 3. *Kwiaty*, Part 4. *Zioła*, Part 5. *Drzewa owocowe i iglaste*, Part 6. *Drzewa liściaste*, Lublin 2017-2021.

Ковшова, М. Л., Гудков, Д. Б. (2017). *Словарь лингвокультурологических терминов*. Москва: Гнозис.

KULTUROLOŠKA LINGVISTIKA (*ETNOLINGVISTIKA*) I *LINGVOKULTUROLOGIJA* KAO DVE ISTRAŽIVAČKE PERSPEKTIVE

Prilog diskusiji o vezi između jezika i kulture

Rezime

U radu se etnolingvistika i lingvokulturologija, čiji objekat istraživanja je isti – veza između jezika i kulture – posmatraju kao discipline koje se razlikuju prema istraživačkoj perspektivi. Autor ističe da je fundamentalni element koji povezuje jezik i kulturu čovek – *homo loquens*, koji, živeći u etnokulturnoj zajednici koristi jezik, a stvar istraživačke perspektive (lingvo)kulturologa ili (etno)lingviste je da li će jezik posmatrati kao deo kulture, ili kulturu kao jedan od aspekata jezika. Istraživački cilj ovih disciplina takođe se razlikuje: u lingvokulturologiji istražuje se mesto jezika u kulturi, a u etnolingvistici identifikuju se elementi kulture u jeziku.

U drugom delu rada autor analizira upotrebu femininativa u brošuri jednog političkog programa. Ukazuje se na to da su novi nazivi za profesije i društvene uloge žena, bez obzira na to što se mnogi ne koriste u svakodnevnom jeziku niti su registrovani u savremenim leksikografskim izvorima, pokazatelj potrebe da promene u kulturi prati i promena u jeziku, i na taj način da se istakne značaj žena u savremenom poljskom društvu i putem jezičkih sredstava.

Ključne reči: etnolingvistika, lingvokulturologija, homo loquens, jezička promena

Jerzy Bartmiński
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

УДК 821.163.41.08 Petrović Njegoš P.
811.163.41′255.4

Јелена Р. Бајовић

КОНЦЕПТ „СВОЈЕ : ТУЂЕ / ЦРНОГОРЦИ : ТУРЦИ” У ЊЕГОШЕВОМ *ШЋЕПАНУ МАЛОМ* ИЗ ТРАНСЛАТОЛОШКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

У овом раду, у оквиру ширег етнокултурног концепта „своје : туђе”, описује се однос етнокултурних концепата „Црна Гора : Турска”: с једне стране питање како Црногорци, који бране своју земљу и своју слободу, виде Турску и Турке, а с друге стране питање како се у турском табору гледа на Црну Гору и Црногорце. Поред оригиналног Његошевог спева, у раду се анализира преводна семантизација лексичких, фразеолошких и синтаксичких јединица којима се ти концепти исказују у руском преводу Владимира Корнилова, тј. разматрани етнокултурни концепт посматра се из преводиочевог угла. Другим аспектом нећемо обухватити све анализиране контексте у Његошевом делу, него само оне у којима се испољавају специфичности у начину изражавања језичких јединица и сегмената са доминантном културном компонентом у српском и руском језику.

Кључне речи: језичка слика света, етнокултурни концепт, релација „своје : туђе”, преводна семантизација

0. УВОД

0.1. Лингвокултурологија и когнитивна лингвистика два су комплементарна научна правца. У лингвистици се појавило више термина за означавање репрезентовања знања о свету (*лингвокултурема*, *митологема*, *логоепистема* итд.), али је као кључни опстао термин *концепт*, и он представља основни термин когнитивне лингвистике данас.

Маслова истиче: да би нека реч постала концепт, кључна реч културе, потребно је да је сви користе, да буде фреквентна, да се налази у саставу фразеологизама, пословица, изрека (Маслова 2004, 63). Вјежбицка, међутим, полази од формулације о осмишљеној комбинацији концепата: «Чтобы помыслить что-то, нам нужно нечто большее, чем „концепты”: нам нужны осмысленные комбинации концептов» (Вежбицкая 1971, 299). Позната је оцена Вјежбицке да сваки језик формира своју „семантичку васиону”. Д. С. Лихачов сматра да човек не стиже да обухвати сву пуноћу значења коју једна реч има, понекад даје и своју интерпретацију (у зависности од образовања, животног искуства, припадности одређеној групи, професији итд.), па које од значења замењује концепт одређују контекст или општа ситуација. Стога концепт не настаје непосредно из семантике одређене речи, већ представља спој речничког значења (рус. *словарного значения*) са сопственим и народним искуством (Лихачев 1997, 281). Ј. Бартмињски долази до закључка да когнитивистичка истраживања подразумевају тежњу ка уважавању максималног значења, јер би одрицање од слабих, периферних, маргиналних конотација довело до губљења националних и регионалних специфичности многих елемената и да се често управо у тзв. слабим конотацијама најбоље откривају везе између језика и културе (Бартмињски 2011, 453). А. П. Бабушкин дефинише концепт као садржајну јединицу колективне свести кроз коју се рефлектује предмет реалног или идеалног света, а коју чува национално памћење носилаца језика у облику спознаног супстрата. Концепт се вербализује и означава путем речи (Бабушкин 1996, 15).

0.2. У реферату изложеном на 51. Научном састанку слависта у Вукове дане анализирали смо етнокултурне концепте „туђе : своје” на релацији „Црна Гора : Русија”. Приказано је како Црногорци гледају на себе, своје биће, и како се у XVIII веку са позиције малог народа гледа на велику Русију; затим, кроз реплике књаза Долгорукова, илустровано је како Рус племићког рода гледа на Црну Гору. Међутим, наведени суоднос етнокултурних концепата не може се сматрати комплетно обрађеним док се не укључи релација „Црна Гора : Турска”, као део којим је у спеву комплексно приказан однос сукобљених народа и дубина вишевековног конфликта.

Такође, у претходном раду је наведено да су два основна дијалога у спеву разговор између игумана Теодосије Мркојевића и беглер-бега румели валиса, те разговор који такође води игуман Теодосија са изаслаником руске царице Катарине Друге, књазом Долгоруковом. У овом раду ћемо се фокусирати на културолошка поимања и језичку слику света које Његош даје јунацима у црногорском и турском табору, осим већ обрађеног сегмента – како Црногорци виде себе. У комплементарном раду навели смо да један од комплекса концептуалне сфере језика нарочито значајан за поредбена истраживања двају или више језика свакако јесте осмишљена комбинација концепата на релацији „своје : туђе”. Сви ти ужи концепти могли би се сматрати микроконцептима, а њихова осмишљена комбинација – макроконцептом.

0.3. Наше истраживање се заснива на поређењу Његошевог спева *Шћепан Мали* с руским преводом *Самозванец Стéпан Малый* Владимира Корнилова у редакцији Олге Кутасове (даље: ССМ). Постоји и други превод спева, Олега Мраморнова, који се појавио сасвим недавно, али нам он није био доступан у току рада на овом чланку.

С обзиром на то да се у раду укрштају две теме, тема „Црна Гора : Турска” у Његошевом спеву и манифестација односа „туђе : своје” у руском преводу, превођење ће бити приказано селективно јер основни део примера за преводиоца није представљао проблем. У претходном раду (Бајовић 2021: 279–289; види т. 0.2) навели смо да је лексема *свобода* у спеву посведочена двадесет девет пута и да се преводилац „двадесет три пута одлучио за исту лексему у руском језику, док је у осталим случајевима, у зависности од контекста – три пута употребљена реч *воля*, по једном *вольность* и *освобождение*, а у једном случају је у преводу лексема изостављена (то је такозвани нулти превод)”. Дошли смо до закључка да окосницу црногорског идентитета у времену радње спева чине *слобода* (представљена примарним ликом именице *свобода*, који се чува у руском језику) и *храброст*, коју највише истиче у својим репликама књаз Долгоруков. Следећи сегмент значајан за црногорски менталитет јесте *образ,* и с правом се може рећи да он на црногорском тлу (користећи класификацију Ј. Степанова) представља културну константу – сталну одлику културе. У Његошевом спеву *Шћепан Мали* као црногорски архетип исказује се поноситост, као једна од основних особина Црногораца.

1. КАКО ЦРНОГОРЦИ ВИДЕ ТУРКЕ

1.1. Наш песник врло упечатљиво, кроз читав спев и реплике многих јунака, приказује како Црногорци виде Турке. Може се рећи да однос према Турцима и њиховим злоделима извире из сржи, из дубина људске душе: јунаци су се сродили са том мишљу.

Анализирајући унутрашњу структуру опозиције *свој* : *стран/туђ*, Ј. Бартмињски поставља питање: да ли је то бинарна или градуална опозиција? Према мишљењу аутора, градуална опозиција одликује се тиме што се међу супротстављеним половима могу појављивати елементи прелазног статуса, због чега двополна опозиција истовремено може бити вишечлана опозиција. Бинарна опозиција уводи два пола између којих не постоји могућност степеновања јер између вредности које стоје на половима постоји однос супротности који не допушта могућност прелазних вредности (Бартмињски 2011, 454–455). У нашем случају, супротстављени ставови апсолутно не допуштају никакве прелазне вредности, о чему сведочи сваки Његошев стих.

Патријарх пећки Василије Јовановић Бркић на почетку спева каже:

нигда роба за моћ тиранина
немој питат, да се не превариш;
у ропству сам рођен и пораста,
страх је турски крв моју смрзао – [ШМ 613–616].

У истом чину, четовођа Бајо Гавриловић обраћа се татарину турском:

Кажуј право грдна потурице [ШМ 647],

и на предлог једног од татара да учине погодбу с Турцима јер ће им се *утријет кољено*, додаје:

ми смо вјешти турскијем гостима –
што их више к нама на част дође,
гостимо их свагда поштеније [ШМ 722–724].

Смајо татарин доноси информацију о томе да ће стићи војска:

сваколика на ваше границе
о Госпођи Малој тē зовете. [ШМ 697–698].

Госпођа Мала или Мала Госпојина представља народни назив за празник Рођења Пресвете Богородице, у руском нема народне варијанте и толики културолошки значај као у српском (свадбовање, почетак јесење сетве итд.), па превод гласи:

двигаться к вашим границам, ждите
их на рождество Богородицы. [ССМ с. 185].

Овај пример сведочи о турском обичају да користе хришћанске празнике за напад на своје противнике. Косовска битка је почела на Видовдан (по старом, тада јединoм календару то је било 15. јуна 1389. године), а Р. Маројевић (2021: 100) наводи 1588. стих спева *како смо им Божић честитали* у контексту у коме се говори о заузимању острва Родоса. Турци су заузели Родос 1522. године на велики хришћански празник, а и тада се користио један (стари или јулијански) календар, па су и православци и католици Божић славили 25. децембра.

Наредна реплика такође сведочи о постојаној вишевековној слици на црногорском терену:

пас и мачка, Турчин с Црногорцем –
не мире се до суђена данка;
ова вражда ниче на Косову:
неправда је турска посијала,
црногорска смјелост распалила – [ШМ 760–764].

У преводу ових стихова на руски издвојили бисмо два момента. Прво, преводилац се одлучује за израз *пес и кот*, који у руском није фразеолошка јединица и не преноси силу неслагања. Међутим, пошто у српском након фразеологизма следи прецизирање да су пас и мачка – Турчин и Црногорац, а у руском не постоји адекватан превод, ово решење се може сматрати прихватљивим као једино могуће. Друго, *неправда* има знатно шире семантичке оквире и културолошки значај: 1. повреда права, незаконит поступак; увреда, осуда и сл.; 2. безакоње, насиље (РМС3 1969: 737). И у руском и у српском концепт *правда/неправда* представља кључни сегмент перцепције света (један од основних староруских споменика писмености правног карактера носи назив *Руска правда*), иако има различито значење. Претпостављамо да се преводилац одлучио за лексему *ложь* у руском, која семантички свакако не представља еквивалент, јер би свако друго решење (*несправедливость*, на пример) имало знатно више слогова и нарушило структуру стиха. Дакле, превод на руски гласи:

Пес и кот, турок и черногорец
до Судного дня не помирятся.
Эта вражда взошла на Косове –
турецкая **ложь** ее сеяла,
черногорска храбрость взрастила. [ССМ с. 187].

У колима су набројане све одлике Турака у очима народа.

Прво коло
815 (1) Нек громови турски оре,
нек се Горе с њима боре,
нека враж'ји прсне пака
и прекрије свијет мрака:
што је било, то ће бити –
Црногорац поб'једити!

Друго коло
Нека Осман [с] злобом дише,
нека га је трипут више –
кад је код нас слога света,
охолост ће пасти клета:
820 (6) што је било, то ће бити –
Црногорац поб'једити!

Прво коло
Нек се мноштвом Турчин хвали,
нека цио свијет жари –
ђе мишице упру наше,
легу у прах турске баше:
што је било, то ће бити –
Црногорац поб'једити!

Друго коло
Нек се Стамбол, Млетке вежу,
Мустафине орде слежу –
825 (11) кад свободе потрес чују,
тад ће знати што вјерују:
што је било, то ће бити –
Црногорац поб'једити!

Прво коло
Што се Турчин дига холи
када криво Бога моли,
кад свободу свету ружи
а тиранству сл['ј]епом служи:
што је било, то ће бити –
Црногорац поб'једити!

Друго коло
830 (16) Када сину наши мачи,
разлећ ће се Турском плачи,
гостиће се гавранови
турским месом, и вукови:
што је било, то ће бити –
Црногорац поб'једити!

О самооцени Црногораца говоре и два друга фрагмента на која ћемо обратити пажњу. Први фрагмент гласи у оригиналу:

благо вама, сиви соколови,
соколови црногорски момци:
ви бесмртну славу задобисте
сијекући шест нећеља̄ Турке
преко Чева и по дно Црмнице [ШМ 2490–2494].

Превод наведених стихова анализиран је у претходним радовима (Бајовић и др. 2021, Бајовић 2021):

слава всем вам, сизые соколы,
соколы, молоды черногорцы,
славой бессмертной себя покрыли,
шесть недель против турок сражались
около Чево и под Црмницей, [ССМ с. 261].

Други фрагмент је веома занимљив јер је архаичан упечатљив језик прожет Његошевим идиолектом:

Ми смо у рат довијек с Турцима –
јошт се никад мирили нијесмо,
нити ћемо док је од нас трага; [ШМ 2708–2710]

преведен на савремени руски језик:

Мы все время воюем с турками,
и никогда с ними не миримся,
и не помиримся, пока живы; [ССМ с. 271].

Образложење о разлозима наведеног типа превода такође је изложено у претходном раду (Бајовић 2021: 286).

1.2. Игуман Теодосија Мркојевић обраћа се турским великодостојницима:

Како сте нам остала господо
у свијету царства најјачега? [ШМ 848–849].

Реплика прота Јована Аврамовића такође сведочи да:

сваколика војска црногорска
припознаје Мустафу-султана
најјачијем царем у свијету. [ШМ 921–923].

Његош у спеву наводи титулу султана Мустафе, а она се састоји од више редака и у њој се набрајају којим све областима, градовима и народима он влада. Задовољан и поносан, беглер-бег први пита игумана Теодосију Мркојевића како му се допада ова титула, на шта игуман одговара:

Ка највиша лудост на свијету!
Куд ће виша брука и погрда
за султана и за подане му? [ШМ 1628–1630].

Корнилов у руском нуди успешно преводилачко решење, одлучује се за таутолошки израз у функцији истицања *глупейшая глупость*, па стихови звуче:

Как глупейшая глупость на свете:
может ли быть большая насмешка
для султана и его подданных? [ССМ с. 224–225].

Игуман Теодосија Мркојевић даље објашњава да не може са неба доћи допуштење да брат брата коље, отац сина а син оца гуши. Помиње крв ђетињску и крв мучитељску, и отворено говори Турцима на челу са беглер-бегом првим да је турска вера наопака! Игумана и друге посланике од сигурне смрти, након такве карактеристике, спасава паша Шувајлија, који је посланицима гарантовао безбедност и заклео се у свој образ да ће испоштовати (он је исламизирани Србин, беглер-бег погрдно каже: *Бошњачино!*).

У контексту титуле турског султана можемо навести и писмо, за које се претпоставља да су га написали запорошки козаци турском султану (овековечио је то Иља Репин на једној од својих најпознатијих слика) и са спрдњом набрајали све области којима је владао.

Следећи стихови најбоље сведоче како Црногорци виде Турке:

Турчин пљуском на нас удри –
с’јече, вјеша, роби, пали:
природна га злоћа води
а освета гони стара
варварскога свога срца
на нас злобу да искали
и свободе дично име

гадном ногом да замара. [ШМ 2139–2142].

Даље се у колу говори да су Турци клети, зли, а коментаришући злодела крвника Ћуприлића, игуман Теодосија Мркојевић изриче како Турци доносе на бајонете набијену децу:

пред крвнички шатор Ћупрелића
да угоде нечовјечној ђуди
тиранина богоотпадника. [ШМ 2236–2238].

У свести једнога монаха не може бити страшније изјаве од отпадништва од Бога: човек се не може више удаљити од људског.

Као квинтесенција односа Црногораца према Турцима може послужити стих: Гордост сл'јепа јесте душа турска [ШМ 3102].

1.3. Однос Црногораца према Турцима најбоље се види из поредбене реплике – како гледају на Русе, а како на Турке:

да су Руси наша родна браћа –
нај'ма силе у свијет никакве
која би нас могла разбра[т]ствити;
па да нама ни браћа нијесу,
него да су из пакла ђаволи –
опет су нам милији но Турци. [ШМ 3159–3164];

что русские нам родные братья,
что на свете силы не сыщется,
которая бы нас рассорила.
Да и не будь **они** нам братьями,
будь **они** из ада дьяволами,
были б нам **они** милее турок. [ССМ с. 288].

Редупликацијом заменице *они* у три суседна (а последња) стиха превода наглашена је Његошева мисао: дакле, преводилац је веома успешно наведене стихове пренео на руски језик.

2. КАКО ТУРЦИ ГЛЕДАЈУ НА ЦРНУ ГОРУ

2.1. Последње дејствије (/действие/ формално: пети чин) *Шћепана Малоī* посвећено је разговорима турских великодостојника у табору у Скадру и садржи богат материјал за овај аспект наше анализе, док је друго, као што смо видели, посвећено преговорима црногорских изасланика с Турцима на Чеву.

Његош одлично познаје турцизме и обилно их користи, а у *Шћепану Малом* је показао невероватну упућеност и у културолошки кôд Османлија тога периода.

У разговору с игуманом Теодосијом Мркојевићем беглер-бег први, грохотом се насмејавши, говори:

То су Турци те ти кажеш – црно,
а бијело – то су Црногорци.
А може ли ђаво са дно пакла
црњи бити него Црногорци? [ШМ 1459–1462]

и додаје – Карадаг им назва земљу њину покоритељ Грка и Стамбола [ШМ 1470–1471], тј. Мухамед (Мехмед) II Освајач, који је 1453. године освојио Цариград. Карадаг представља Његошев анахронизам, пошто се назив Карадаг користи тек од XVII века, од времена Мухамеда (Мехмеда) IV (Маројевић 2021).

За нашу анализу кључан је управо однос Турака према Црној Гори и немогућност освајања малене, али драгоцене територије. Турске паше говоре:

Ће враг црни зацари ђавола
међу оном шаком зликовацā

те нам даде оволико посла,
па јошт каква посла крвавога!
На гомиле главе остависмо,
истрошисмо хазну и џебану,
па какав смо поса урадили –
репа врагу вид’јели нијесмо
каква мука јошт пред нама стоји! [ШМ 3470–3478];

што се с нама сав свијет калижи
ђе се наше силе изломише
на хајдучком једноме гњијезду. [ШМ 3485–3487];

бих волио, радије прегнуо,
врело гвожђе дохватит зубима,
но на Црну Гору ударити [ШМ 3494–3496].

Турци такође говоре за Црногорце да су *зликовци и крвопиоци* [ШМ 3522], и објашњавају шта је потребно:

само да се мало опамете
и злочинства своја да оставе.
Ал бадава свашто на свијету
са једнијем **сл’јепијем** народом –
драже му је зло и пакост своја
но икакво добро на свијету
и с њима се накрај не долази
док с’ невјерно не утре котило. [ШМ 3538–3545].

У контексту руског превода који следи, прокоментарисаћемо само израз *слијепи народ*, који Корнилов преводи *на народ нашло ослепление*. Међутим, у руском би то значило да је народ био разуман и да му се временом нешто десило, док Мехмед-паша говори да је народ одувек био слеп – никако није добровољно прихватао подаништво:

если бы только образумились
и бесчинства свои оставили.
Но ничего тут не поделаешь,
на народ нашло **ослепление**;
зло ему и пакости дороже,
чем все доброе не этом свете.
С ним только один нахожу выход –
Вырезать неверных и их семя! [ССМ с. 305].

Беглер-бег шаље увредљиво писмо Црногорцима, у коме каже да не треба мешати Москова, тј. књаза Долгорукова, у црногорско-турска посла:

Ми смо једно били и бићемо:
домаћа се чељад посваћала,
па ћемо се смирит ако Бог да. [ШМ 3080–3082].

Наведени стихови садрже културолошки обојену лексему *домаћи*, изузетно тешку за превод (додали бисмо да је лексему у функцији концепта *домаћин* на стране језике још теже адекватно превести), па се преводилац у руском одлучио за заменицу *наша*, која не преноси све богатство асоцијација као оригинал. У руском се термин *домаћи* најчешће преводи као *внутренний* (уп. *домаће тржиште – внутренний рынок*), али то у овом случају такође не би одговарало. Погледајмо превод:

Были мы и будем едиными:
а что **наша** челядь повздорила,
усмирим ее с божьей помощью. [ССМ с. 285].

На реплику беглер-бега прото Јован Аврамовић запањено говори:

Чујеш пас’је **безобразне клапње**:
домаћа се чељад посваћала!
То ће рећи да смо с њима једно. [ШМ 3090–3092].

Одличан је руски превод израза *безобразна клаїња*: употребљен је еквивалент – стилски обојен израз *брехня собачья*:

Слышишь наглую **брехню собачью**:
„А что наша челядь повздорила…"
Как будто бы мы заодно с ними. [ССМ с. 285].

Поп Андрија Ђурашковић допуњује реплику прота Аврамовића: То ће рећи да смо ми њихови. [ШМ 3093]. Преводилац се у руском одлучује за једнину: Как будто мы под **его** властью. [ССМ с. 285], дакле, не да припадамо њима, тј. Турцима, већ смо под његовом влашћу, тј. под влашћу беглер-бега првог.

2.2. Друкчији, дијаметрално супротни поглед на Црногорце износи Мула Хасан. Он у табору у Скадру прекида остале турске великодостојнике и говори им да се чуди:

те кудите што се кудит не да
и што има те какву цијену! [ШМ 3553–3554].

Ефекат наглашавања и одобравања у руском се постиже редупликацијом предикатива *надо*:

то совсем не осуждать их **надо**,
а ценить **надо** их достоинства. [ССМ с. 305].

Даље Мула Хасан коментарише да Црна Гора, без обзира на бројчану надмоћ турске војске у апсолутно свим биткама, никада није побеђена:

не оста ли нама Црна Гора
управ, пашо, у нашим њедрима
ка гњијездо крај ријеке плахе
од Косова до данашњег дана? [ШМ 3565–3568].

А затим појашњава:

Наше војске на њу ударише:
многе наше војске изгибоше,
сјекоше их, робише, палише,
зло им свако на свијет радише,
сва је Црна Гора засијата
са нашијем и њиним костима –
покорит је никад не могасмо.
Куд ће веће дике и цијене?
Дина ми се начудит не могу,
кад погледам све њихове муке,
ка то људство до данас доживје. [ШМ 3569–3574],

на шта други Турци љутито одговарају:

како хвалиш једне невјернике
и злочинце од свакоје руке
којино се нашом крвљу хране? [ШМ 3581–3583].

Превод на руски веома успешно преноси Његошеву поетику:

Можно ли превозносить неверных
и злодеев всякого разбора,
что немало нашей крови пили? [ССМ с. 306].

Мула Хасан смирено објашњава:

на злочинство – ми их нагонимо;
зло чинити ко се од зла брани –
ту злочинства није никаквога. [ШМ 3588–3590].

Наведени стихови такође су успешно пренети на руски језик:

мы толкнули их на то злодейство.
Зло творить, от зла обороняясь,
в этом никакого нет злодейства. [ССМ с. 306].

2.3. Турци Црногорце називају *једним слијепим народом* [ШМ 3541], који све преноси муке ругајућ се [ШМ 3760], и најважније – још душманин већи не постаде / човјек чој’ку а народ народу / од Турчина и од Црногорца [ШМ 3754–3756]. Према савременој синтакси, редупликација предлога *од* у овом случају не би била стилски адекватна и довела би до тешкоће у разумевању наведених стихова, међутим, у Његошевом песничком језику таква редупликација користи се као архаизам.

Турци сматрају да су јуришајући учинили Црну Гору *касапницом нашом и њиховом* [ШМ 3604] и да је тако велики број оних који су погинули у борбама:

Колико је на њу људства легло,
да устану, бабове ми душе,
све би оне горе прекрилили –
с тијем смо им дигнули цијену. [ШМ 3605–3608].

Фразеологизам *дигнути цијену* ‘дати на вредности, значају’ преведен је као *поднять достоинство*, што не одговара значењу у српском језику. Дакле, *подићи цену* нема везе са достојанством:

Людей в тех горах погибло столько,
что, клянусь, если б они воскресли,
все горы собой покрыли бы!
Так мы подняли их достоинство, [ССМ с. 307].

Какви су Црногорци као ратници, најбоље зна њихов први комшија, Мехмед-паша [скадарски]:

Ја сам скоро, честити валису,
војевао и све то гледао –
и ја плана не знадем другога
за покорит ломну Гору Црну
што све не би покла Црногорце. [ШМ 3820–3824];
То је друга ратоват с овима:
кад те ћера – утећ му не можеш,
кад ти бјежи – виђет га не можеш,
удара ти – откуд се не надаш,
крије ти се – зазрет га не можеш,
кад помислиш да си га добио –
од њега се надај погибији. [ШМ 3839–3845].

Наведена тачка наше анализе можда и најбоље сведочи о храбрости и борбеном духу Црногораца јер долази из уста вишевековног крвног непријатеља.

3. КАКО ТУРЦИ ВИДЕ СЕБЕ

3.1. Турци су у времену радње спева још водећа светска сила, али сила у опадању, која покушава да задржи своје поседе у Европи. Сви великодостојници самоуверено говоре о величанственом Турском царству, освајањима, прекрасном Стамболу као срцу царевине. Та самоувереност се огледа и у односу према другим народима и чуђењу колико је времена прошло, а мала Црна Гора, величине хајдучког гнезда, није покорена:

Велика је воља султанова:
што Бог хоће – оно султан хоће,
што ли хоће и намисли султан –
оно свијет и **на силу** хоће. [ШМ 1179–1182];
Чим ћемо се показат Турцима,
од којијех цио свијет трепти? [ШМ 1342–1343].

3.2. Занимљиво је, међутим, да Мехмед-паша скадарски у закључном чину врло отворено говори о проблемима у Турској царевини услед непоштовања Курана и разузданости у вину и ра-

кији. Замера султану Мустафи на непромишљеној објави рата силној Русији, која са свакоје стране ухвати Турке за вилице. Као нешто потпуно недопустиво наводи да ће Турци ускоро почети да једу свињетину, забрањену код муслимана. Закључна реплика Мехмед-паше гласи:

Султани су нам пропили вино;
наскоро ће Турци видијети
ђе султани једу крметину;
попуцаће срца у Турака,
попуцати срца од жалости –
ослачаће дину крметина,
сви ће Турци муком умукнути! [ШМ 3691–3697].

3.3. Потпуно супротну позицију заузима беглер-бег први, у другом дејиствију: то је пример политички мотивисане идолатрије. Претварајући султана у божанство на речима, беглер-бег односно велики везир преузима сву власт у Турској царевини.

4. ЗАКЉУЧАК

4.1. И Црногорци и Турци недвосмислено исказују негативан однос према противнику и користе погрдне речи. У турском табору су у неверици колико је уложено узалудног напора да се покори малена Црна Гора. Међутим, треба истаћи да је Његош кроз читав спев успео да пренесе поштовање које Турци осећају према црногорском отпору најјачој сили света, а оно се огледа у репликама многих јунака. Док Црногорци с правом неправедно нападнутога не исказују према Турцима никакво поштовање, поступци Османлија се прихватају са разумљивом огорченошћу и у појединим случајевима – с подсмехом.

4.2. У овом Његошевом делу најзаступљенији су турцизми, као и број јунака Турака. Разликују се беглер-бег први, из другог чина, и беглер-бег други, из петог чина, прави Турци од исламизираних Срба, али је највећа разлика између слободоумних представника Турског царства од оних који слепо спроводе вољу султана, а у овом периоду, заправо, великог везира. Турцизми, а у ствари оријентализми у ширем смислу, заступљени су не само у лексици него и у фразеологији, а одражени су и древни етнокултурни концепти оријенталних народа, али све то може бити предмет посебног рада.

4.3. Ми смо у овом раду етнокултурне концепте разматрали из угла једног преводиоца, Владимира Корнилова, са стихом који није уобичајен у руској поезији. Други преводилац, Олег Мраморнов [**ЛСМ**], пошао је утабаном стазом руске преводне књижевности (он десетерац преводи петостопним трохејом). О начину транспоновања етнокултурних концепата у преводу који се појавио више од три деценије након првог писаћемо другом приликом.

Извори

ЛСМ: *Лжецарь Степан Малый*. Драма в переводе Олега Мраморнова. Москва: Спасское дело, 2019.

ССМ: *Самозванец Степан Малый*. Перевод В. Корнилова. – У књ.: Петр Негош, *Горный венец*. *Самозванец Степан Малый*. Перевод с сербскохорватского под редакцией О. Кутасовой. Москва: «Художественная литература», 1988.

ШМ: *Шћепан Мали*. – У књ.: Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма*. *Горски вијенац*. *Шћепан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.

Литература

Бабушкин, А. П. (1996). *Типы концептов в лексико-семантической семантике языка*, Воронеж: Издательство Воронежского университета.

Бајовић, Ј., Стоиљковић, В., Јовановић, Ј. (2021). Фразеологија Његошевог Шћепана Малог: стални епитети као одраз језичке слике света (српско-руске паралеле), *Филологи*, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, XII, 23, 114–131.

Бајовић, Ј. (2021). Фразеологија Његошевог Шћепана Малог у словенском контексту (прилог питању о превођењу непреводивог), *Научни састанак слависта у Вукове дане* 50, 279–289.

Бартмињски, Ј. (2011). *Језик – слика – свет: Етнолингвистичке студије*, Београд: SlovoSlavia.

Вежбицкая, А. (1971). *Семантические универсалии и описание языков*, Москва.

Лихачев, Д. С. (1997). Концептосфера русского языка. – У књ.: *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста*, под ред. проф. В. П. Нерознака, Москва: Academia.

Маројевић, Р. (2021), Фразеолошки контексти у Шћепану Малом, *Гласник Одјељења хуманистичких наука* / Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, књ. 7. [У штампи].

Маслова, В. А. (2004). *Лингвокультурология*, Москва: Академия.

Петар II Петровић-Његош. (2020). *Шћепан Мали. Критичко издање. Текстологија*. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне Горе.

РМС3: *Речник српскохрватског књижевног језика* III (1969). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (–Матица хрватска).

КОНЦЕПТЫ В РАМКАХ ОППОЗИЦИИ „СВОЕ : ЧУЖОЕ” В ПОЭМЕ НЕГОША «САМОЗВАНЕЦ СТЕПАН МАЛЫЙ» (ЧЕРНОГОРЦЫ И ТУРКИ ДРУГ О ДРУГЕ)

Резюме

В настоящей работе, в рамках этнокультурного концепта „свое : чужое”, рассматривается соотношение концептов „Черногория : Турция” в интерпретации черногорцев, защищающих свою страну и свою свободу, и представителей турецкой власти, прибывших в Черногорию. Также приводятся переводные эквиваленты лексических, фразеологических и синтаксических единиц, использованных для выражения названных концептов в русском переводе В. Корнилова. Вторым аспектом не будут охвачены все исследованные контексты в поэме Негоша, а только те, которые выявляют специфику в способе подачи языковых единиц и сегментов с доминирующим культурным компонентом в русском языке.

Ключевые слова: языковая картина мира, этнокультурный концепт, оппозиция „свое : чужое”, переводные эквиваленты

Јелена Р. Бајовић
Универзитет у Приштини, Србија
Филозофски факултет у Косовској Митровици
jelena.bajovic@pr.ac.rs

UDK 821.131.1'373.7
821.134.2'373.7
811.163.41'373.7

Aleksandra Blatešić – Sanja Maričić Mesarović

SIMBOLIKA 'ANĐELA' U LEKSICI I FRAZEOLOGIJI ITALIJANSKOG, ŠPANSKOG I SRPSKOG JEZIKA

U ovom radu predstavićemo semantičku i etnolingvističku vrednost pojma „anđeo" u frazeologiji tri različita jezika, od kojih su dva iz grupe romanskih jezika (španski i italijanski) a jedan iz grupe slovenskih jezika (srpski). Ovaj pojam ima veliki značaj u mnogim verskim i filozofskim tradicijama, jer predstavlja besmrtni entitet, koji nije materijalizovan u fizičkom svetu, ali o čijem postojanju i obitavanju postoje snažna kolektivna ubeđenja. U hrišćanskoj tradiciji anđeli su Božiji izaslanici, te lete po nebu, sa kojeg pomažu ljudima u njihovom zemaljskom životu i svakodnevnim teškoćama. S obzirom na veliki značaj koji ovaj pojam ima u hrišćanstvu, narodnim verovanjima i običajima, istražićemo koje su vrednosti i kolektivne mentalne predstave zabeležene u jezičkom kodu analiziranih jezika. Iako su frazeološke jedinice deo fosilnog inventara jezičkog sistema, koji je stvaran, potvrđivan i/ili modifikovan vekovima, u radu ćemo istraživati frazeme koji su prepoznatljivi u savremenom jeziku. Korpus rada čine frazeološke jedinice sa leksemom „anđeo" (ital. *angelo,* šp. *ángel*) koje su ekscerpirane iz savremenih opštih i frazeoloških rečnika, te zbirki poslovica i frazema triju posmatranih jezika.

Ključne reči: italijanski jezik, španski jezik, srpski jezik, frazeologija, anđeo.

1. UVOD

Budući da su frazeologizmi vrlo specifične jezičke jedinice, bliske leksemama, kolokacijama, sintagmama, a ipak okamenjenog spoja reči i transformisanog semantičkog sadržaja (Štrbac, 2018: 10-11) u okviru ove teme ćemo ih posmatrati u širokom smislu, u okviru kognitivne lingvistike (Lakoff, Johnson, 2003) i istraživanja jezičke slike sveta (Bartminjski 2011), uz neophodno uključenje kulturnih informacija, čime ćemo se približiti etnolingvističkom (Hymes, 1996, Wierzbicka, 1992) i lingvokulturološkom aspektu (Маслова, 2007). Veoma je velika uloga kulture u formiranju lingvističkih koncepata, stvaranju veza između jezičkih simbola, njihovog značenja i kontekstualne vrednosti. Preplitanje kognitivnog aspekta, jezika i kulture odražava se u frazeološkim jedinicama, kao rezultatu čitavog jednog kognitivnog i verbalnog sistema čoveka koji se modifikuje pod uticajem istorijskih, socioloških, religijskih i antropoloških promena tokom vremena. O saznajnoj funkciji, tj. funkciji simboličkog predstavljanja vanjezičkih predmeta i pojava pomoću jezičkih znakova govorimo i onda kada ti predmeti pripadaju realnom svetu i onda kada se radi o intencionalnim entitetima, o kulturnim predstavama koje čine tu „drugu stvarnost" (Bartminjski, 2011: 25). Leksika jednog jezika u etnolingvističkim proučavanjima je na svojevrstan način sazdana od skupa društvenih iskustava, te analizom jezičkih jedinica možemo otkriti čitavo bogatstvo sadržaja, gledišta u posmatranju sveta i vrednosti koje im se pripisuju. Jezička slika sveta nastaje kao rezultat subjektivne percepcije i konceptualizacije stvarnosti koju vrše govornici datog jezika; međutim, ta slika mora biti i intersubjektivna, odnosno društveno prihvaćena, što je znak da se društvo upravlja istim vrednostima.

Osnovni predmet našeg istraživanja čine frazeološke jedinice sa leksemom *anđeo* (it. *angelo*, šp. *ángel*) u italijanskom, španskom i srpskom jeziku, koje smo istražili u osnovnim i frazeološkim rečnicima, kao i različitim zbirkama paremija sva tri jezika. Sam pojam „anđeo" nema svoju jasnu ma-

terijalizaciju u realnom svetu, te je utoliko podložniji uticaju vrednosti i osobina koje mu pripisuje određena društvena zajednica. Ovaj pojam potiče iz monoteističkih religija (hrišćanstvo, islam, judaizam), te je najbolje opisan u svetim knjigama i teološkim spisima, na osnovu kojih su razni narodi izvodili zaključke i uspostavljali sistem prepoznatljivih vrednosti. U radu ćemo se stoga oslanjati na teološke spise, najviše *Sveto pismo*, jer je ono tokom istorije bilo jedno od najvećih uzora govornicima ispitivanih jezika. Cilj je da ovakvim pristupom objasnimo sukcesivno nastala značenja frazeoloških jedinica sa leksemom „anđeo", koja su govornici italijanskog, španskog i srpskog pripisivali dugi niz vekova ovom duhovnom biću.

2. RAZVOJ POJMA I LEKSEME „ANĐEO"

Prema pravoslavnom učenju Bog Otac je tvorac svega vidljivog i nevidljivog[1] pri čemu je prvo stvorio nevidljivi svet, a zatim vidljivi. U Bibliji se pominje postojanje nebeskih sila zvanih *anđeli* koje je Bog stvorio pre čoveka i to najkasnije četvrtog dana stvaranja sveta. Na to podseća Ava Justin Popović (Popović, 2003: 257) pozivajući se na učenja svetog Jovana Zlatoustog, svetog Grigorija Bogoslova i svetog Jovana Damaskina. Anđeli žive na nebu, posao im je da slave Boga i služe Njegovoj božanskoj volji (Popović, 2003: 263), a budući da sam naziv anđeo (άγγελος) nosi značenje glasnik, vesnik, duhovna bića nazvana *anđeli* stvorena su da budu izvršioci i vesnici volje Božje (Popović, 2003: 252). Kako bismo imali uvid u tačno značenje ove lekseme, koje je od ključnog značaja za naše istraživanje, osvrnućemo se na njen etimološki razvoj.

Još je hebrejska leksema מלאך, (izgovor: mal'akh) sa značenjem „prenosilac poruka, sluga" prevedena i potvrđena u mikenskom dijalektu u periodu između 14. i 12. veka p.n.e. i to kao 𐀀𐀳𐀏𐀍 (*akero*), upravo sa značenjem „poslanik, prenosilac poruka" (Treccani, 2022). Kasnija grčka leksema άγγελος, od koje su brojni narodi preuzeli taj termin u svoje jezike preko latinskog *angelus* (it. *angelo*, šp. *ángel*, fr. *ange*, eng. *angel,* nem. *Engel*, itd.), prvobitno se koristila za Boga Hermesa, koji je u grčkom panteonu bogova smatran Božijim izaslanikom (Treccani, 2022). Suštinski, tek u Bibliji ova leksema, koja se spominje čak 273 puta, dobija značenje „Božijeg izaslanika" (Tolstoj, Radenković, 2001: 6), dok su anđeli od ranog hrišćanstva posmatrani kao zaštitnici svakog krštenog vernika.

Kada je reč o broju ovih duhovnih bića, u teološkim spisima se ističe da ih ima izuzetno mnogo. Prorok Danilo pominje hiljade hiljada anđela, sveti Jovan vidi anđele čiji je broj neiskazano veliki, sam Spasitelj govori o legionima anđela, dok će drugi dolazak Gospoda Hrista na zemlju biti praćen nepreglednim mnoštvom svetih Anđela (Popović, 2003: 259). Od svih duhovnih bića anđeli (u užem smislu) se nalaze u najnižoj četi nebeske hijerarhije. Predstavljaju čin najbliži ljudima kojima pomažu da prevaziđu iskušenja i nedaće, pružaju utehu u žalosti i podršku u stradanju. Takođe, na nekim mestima u Svetom Otkrivenju (poznatom i kao Otkrovenje Jovanovo) reč „anđeo" se upotrebljava i u prenesenom smislu, da označi ljude koje je Bog birao za vesnike svoje volje u svetu. Ovo izjednačavanje anđela i ljudi po nazivu poteklo je zbog iste službe koju anđeli i Božji izabranici vrše među ljudima (Popović, 2003: 252), a kao što ćemo kasnije u radu videti ono se obilato koristi u frazeologiji i metaforičkom izražavanju.

Nebeska ili anđeoska hijerarhija predstavlja hijerarhijski položaj duhovnih bića, a formirana je u V ili VI veku o čemu svedoči delo pod nazivom „O nebeskoj hijerarhiji" (*De coelesti hierarchia*)[2] koje je pripisano sv. Dionisiju Areopagitu (Popović, 2003: 263). Budući da nije sasvim sigurno da je on njegov autor, ovaj tekst se naziva još *pseudodionisijski spis* (Cristiani, 1970). U ovom delu govori se o devet anđeoskih redova, tačnije o trijadama, podeljenim u tri čina sa po tri reda duhovnih bića (Bakota, 2019: 10):

[1] Hrišćanska molitva *Simbol vere* počinje stihovima: „Verujem u jednoga Boga, Oca, Svedržitelja, Tvorca neba i zemlje i svega vidljivog i nevidljivog" i ustanovljena je na Prvom vaseljenskom saboru i Nikeji 325. godine.

[2] Ovu nebesku hijerarhiju je Dante Aligijeri preuzeo u svom remek-delu *Božanstvenoj komediji* (La Divina Commedia).

1) Trijada I, niža hijerarhija koju čine Anđeli[3] , Arhanđeli[4] i Načela[5];
2) Trijada II, srednja hijerarhija koju čine Vlasti[6] , Sile[7] i Gospodstva[8];
3) Trijada III, viša hijerarhija koju čine Prestoli[9] , Heruvimi[10] i Serafimi[11].

Svi oni zajedno nazivaju se anđelima ili angelima (u širem smislu), ali kao što vidimo, anđeoska duhovna bića razlikuju se i međusobno dele po činu kojem pripadaju. Ova podela se zasniva na dva principa: stepenu bliskosti Bogu i vrsti služenja. Ava Justin Popović (Popović, 2003: 263) ističe da Sveto Otkrivenje jasno govori o toj razlici i podeli među njima, jer sam Apostol Pavle pominje prestole, gospodstva, načela i vlasti, a pored ta četiri stepena nebeske hijerarhije Sveto Otkrivenje razlikuje još pet: Serafime, Heruvime, Sile, Arhanđele i Anđele. Kada je reč o odnosu između anđeoskih redova i činova, navodi se da se „razlikuju jedan od drugoga svetlošću i položajem, bilo da njihova svetlost zavisi od njihovog položaja, ili da njihov položaj zavisi od njihove svetlosti, te da viši činovi predaju svetlost i znanje nižima" (Popović, 2003: 265). Serafimi kao najviši po činu primaju svetlost od Boga, a svi ostali činovi svetlost primaju od činova koji su iznad njih. Na Botičinijevoj slici Uznesenje Bogorodice (1475-1476) koja se nalazi u Nacionalnoj galeriji u Londonu možemo videti prikaz svih devet anđeoskih bića iz tri trijade nebeske hijerarhije.

Slika Uznesenja Bogorodice[12] (*Assunzione della Vergine*, Francesco Botticini, 1475/6)

3. PRIRODA ANĐELA

Kada govori o suštini anđela, Ava Justin Popović (Popović, 2003: 260) ističe da su oni savršeniji od ljudi i po prirodi, i po umu, i po volji, i po moći, i po sili. Shvata ih kao bića svoje vrste koja se razlikuju i od Boga i od ljudi svojom posebnom prirodom i postojanjem, svojom samostalnom ličnošću i svojstvima, te ih naziva međubićima koja su niža od Boga, a viša od ljudi. Anđeli su po prirodi duhovi,

[3] Javljaju ljudima manje tajne i namere Božije, podstiču na vrlinu. https://svetosavlje.org/asomata/ pristupljeno 6.5.2022.
[4] Blagoveste, prorokuju, ukrepljuju veru.(https://svetosavlje.org/asomata/ pristupljeno 6. 5. 2022.)
[5] Načeluju nižim činovima, brinu za države, narode, plemena, uče nas da poštujemo starešine, i uzvode dostojne na starešinstvo. (https://svetosavlje.org/asomata/ pristupljeno 6.5.2022.)
[6] Krote demone, odbijaju iskušenja, pomažu podvižnicima. (https://svetosavlje.org/asomata/ pristupljeno 6. 5. 2022.)
[7] Daju silu čudotvorstva i pomažu poslušnicima i slabima.(https://svetosavlje.org/asomata/ pristupljeno 6. 5. 2022.)
[8] Gospodare nižim činovima, nisu robovi već služe s radošću, daju silu i mudrost zemnim gospodstvima, uče nas da vladamo voljom i osećanjima. (https://svetosavlje.org/asomata/ pristupljeno 6. 5. 2022.)
[9] Bog sedi na njima kao na prestolu i vrši svoj sud. Prestoli izlivaju silu pravosuđa na prestole zemaljskih sudija i vladara.(https://svetosavlje.org/asomata/ pristupljeno 6. 5. 2022.)
[10] Četvorokrilni i četvoroliki anđeli. Njihova glavna služba je obrazovanje. U prevodu sa jevrejskog heruvimi su umovi, širitelji znanja i mudrosti; prosvećuju premudrošću i čuvaju put ka drvetu od života. (https://svetosavlje.org/asomata/ pristupljeno 6. 5. 2022.)
[11] Šestokrilni anđeli najbliži Bogu. Ime su dobili po vatrenoj ljubavi koju gaje prema svom Tvorcu. Njihovo ime u prevodu sa jevrejskog nosi značenje „gorući, vatreni, plameni". Uloga im je da raspaljuju ognjenu ljubav prema Bogu. (https://svetosavlje.org/asomata/ pristupljeno 6. 5. 2022.)
[12] Preuzeto 21.2.2022. sa https://www.nationalgallery.org.uk

nevidljivi, nedosežni za naša čula, a pošto su savršenije prirode od ljudske, mi ne možemo sa tačnošću znati šta su oni po prirodi (Popović, 2003: 253).

3.1. Dobrota anđela

Poistovećivanje ljudi sa anđelima zbog iste uloge, tačnije prenošenja poruke Božijeg izaslanika ljudima u nevolji ili patnji, uticalo je na nastanak čitavog niza metaforičkih izraza, tj. skraćenih poređenja, u kojima se anđeoske osobine pripisuju čoveku na zemlji donekle sličnih osobina. Tako 'biti anđeo' u italijanskom (1,4), španskom (7, 9) i srpskom (12 – 14) ustvari znači biti dobar kao anđeo, dok se deminutivni oblik u ovim romanskim jezicima koristi ili u obraćanju deci (3) ili za opis fizički robustne, krupne osobe, ali meke duše i naglašene dobrote (10). Anđeo je uglavnom dobar u sva tri jezika, dok je u srpskom reč i o pravom anđelu (13), koji se izdvaja po količini dobrote. U italijanskom i srpskom su prisutni primeri direktnog obraćanja dragoj osobi koja se prisvaja kao anđeo (2, 14). Primeri iz romanskih jezika pokazuju veće bogatstvo u opisivanju osobina anđela, pa je on u italijanskom još nevin (5) ili iz raja (6), dok je u španskom sastavljen od svetlosti (8), što je još jedna predstava zasnovana na hrišćanskom verovanju, opisanom u *Svetom pismu*. Zanimljiv je španski izraz (11) kojim se mnoštvom anđeoskih osobina u jednoj osobi opisuje velika dopadljivost, šarm, pa i posebnost.

(1) it. *essere un angelo* – dosl. 'biti anđeo', biti dobar kao anđeo
(2) it. *Angelo mio!* (vok.) – anđele moj (draga osoba)
(3) it. *essere angiolino, angelotto* (dem.) – biti anđelčić (o deci)
(4) it. *essere un angelo di bontà* – dosl. 'biti anđeo od dobrote' – biti dobrodušan
(5) it. *essere un angelo d'innocenza* – dosl. 'biti anđeo od nevinosti' – biti izrazito nevin
(6) it. *angelo del paradiso* – dosl. 'anđeo iz raja', biti veoma dobra i samilosna osoba
(7) šp. *ser un ángel* – dosl. 'biti anđeo', biti dobar kao anđeo
(8) šp. *ser ángel de luz* – dosl. 'biti anđeo svetlosti', biti kao anđeo koji unosi svetlost
(9) šp. *ser ángel bueno* – dosl. 'biti dobar anđeo', biti dobar, samilostan
(10) šp. *ser angelote* – dosl. 'biti anđelčić', dobrodušna osoba najčešće krupnog stasa
(11) šp. *tener (mucho) ángel* – dosl. 'imati (mnogo) anđela' , imati ono nešto posebno, imati šarma
(12) srp. *dobar kao anđeo*
(13) srp. *pravi anđeo* – biti izuzetno, neobično dobar
(14) srp. *Moj dobri anđeo*

U srpskom jeziku se u kategoriji dobrote anđeo pripisuje ženskom rodu u posebnom frazemu (15) čime je istaknuta univerzalna priroda anđela, tj. primenljivost na oba roda. Ovaj primer je međutim i odraz verovanja Srba, da anđeli, iako su uglavnom nevidljivi, mogu da se pretvore u leptira (tzv. *anđelak*), prosjaka ili jelena sa zlatnim rogovima (Tolstoj, Radenković, 2001: 6). Sa druge strane, u italijanskoj frazeologiji i paremiologiji anđeoska priroda se pripisuje kako ženama tako i muškarcima, s tim da je žena kroz metaforičko poređenje sa anđelom viđena kao dobra domaćica, uspešna u vođenju domaćinstva i podmirivanju potreba porodice (16, 17, 18), dok je muškarac „anđeo" prikazan kao čuvar reda i zakona, tj. karabinijer (19, 20), što nije prisutno u drugim jezicima.

(15) srp. Ona je *božji anđelak,* na dlanu da je držiš.
(16) it. *La donna è l'angelo della casa*. Žena je anđeo u kući.
(17) it. *essere l'angelo del focolare* – dosl. 'biti anđeo kućnog ognjišta', dobra žena za kuću i porodicu, danas često ima ironičnu upotrebu
(18) it. *Le donne sono sante in chiesa, angelo in casa e gazze alla porta*.
dosl. 'Žene su svetice u crkvi, anđeo u kući i svrake na vratima'.
Žene pokazuju veliku pobožnost u crkvi, veoma su drage u porodici i vrlo radoznale za sva dešavanja van kuće.

(19) it. *essere tra due angeli custodi* – dosl. ‘biti između dva anđela čuvara’, tj. biti između dva karabinijera.
(20) it. *essere accompagnato da due angeli custodi* – dosl. ‘biti praćen dvojicom anđela čuvara’, tj. karabinijerima.

3.2. Izgled i (bes)polnost anđela

Pošto anđeo u biblijskim prikazima sadrži prirodu koja je savršenija i bolja od ljudske, leksema *anđeo* je u frazeologiji ispitivanih jezika najčešće i korišćena za isticanje dobrog u smislu kvalitetnog (25, 29), lepog (21, 22, 28) i savršenog (23, 27), te se ona uklapa u internacionalni anđeoski stereotip. U biblijskom jeziku se *lep* i *dobar* u brojnim kontekstima ne razlikuju u upotrebi, tako je i u slovenskim jezicima (Mršević-Radović, 2008: 202), a kao što vidimo u donjim primerima − i u španskom i italijanskom. Ovaj fenomen je široko rasprostranjen; naime još u antičkoj filozofiji izjednačavanje značenja „lep” i „dobar” prema platonistima čini savršenog, tj. potpunog čoveka (Platon, 1999: 364), koji je u sebi sjedinio tri oblika ljudski mogućeg savršenstva – fizičko, moralno i intelektualno.

U italijanskom (21) i srpskom primeru (28) istaknuta je lepota anđela koja se posebno izdvaja za ženski rod, jer je anđeoska priroda bespolna, te je iz te perspektive primenljiva na oba pola ljudskog roda. Srpski mitološki rečnik navodi da su se predstave o anđelu u narodu raširile pod uticajem crkve, te da se ta duhovna bića zamišljaju u muškom obliku osobite lepote, mladi, umiljatog glasa, telesno čisti i nevini (SMR, 1970). U Italiji i Španiji je anđeo drugačije prikazivan u likovnim delima. Prva slikovita predstavljanja anđela potiču iz IV veka, u obliku nezrelih neodevenih dečaka, bez krila i oreola. Kasnije, u baroku su poprimili ženski izgled u umetničkim prikazima. To je bio povod za žestoke rasprave u crkvi u vezi sa polom anđela, što je dovelo do crkvenih sabora, šizme i ratova (Quartu, Rossi, 2018: 15, Pittano, 2004: 241), ali i frazeologizama kakvi ne postoje u srpskom jeziku (24, 26).

(21) it. *bella come un angelo* – dosl. ‘lepa kao anđeo’
(22) it. *ha un viso d’angelo* – dosl. ‘ima lice anđela’ – ima lepo lice
(23) it. *canta, parla, dipinge, danza come un angelo* – dosl. ‘peva, govori, slika, pleše kao anđeo’ tj. savršeno
(24) it. *discutere sul sesso degli angeli* – dosl. ‘raspravljati o polu anđela’, raspravljati nepotrebno o nečemu, o nepostojećim (imaginarnim) problemima
(25) it. *dormire come un angioletto* – dosl. ‘spavati kao anđelčić’, dobro spavati
(26) šp. *hablar /discutir el sexo de los ángeles* – dosl. ‘pričati/diskutovati o polu anđela’, raspravljati nepotrebno o nečemu, jer je nedokučivo
(27) šp. *canta como los (mismos/mismísimos) ángeles* – dosl. ‘peva poput anđela’, odn. lepo/savršeno peva
(28) srp. *lep/lepa kao anđeo*
(29) srp. *spava kao anđeo* – dobro spava

Anđeli su u zapadnom hrišćanstvu često bili predstavljeni u liku blagog, nevinog deteta, te nas ne čudi postojanje frazeologizama u kojima se ovo biće pripisuje deci u italijanskom (30-32), španskom (33), pa i srpskom jeziku (34).

(30) it. *il mio povero angioletto* – dosl. ‘moj jadni anđelčić’, kaže se za pokojnu decu
(31) it. *salire tra gli angeli* – dosl. ‘popeti se među anđele’, umreti (kaže se za decu)
(32) *Gli angeli non pisciano rosolio*. – Anđeli (Deca) ne piške rozolin (vrsta likera) –
(Kaže se za decu kada obave fizičke potrebe pa ih treba oprati.)
(33) šp. *soñar con los ángeles* – dosl. ‘sanjati anđele’, izraz kojim se deci poželi laka noć
(34) srp. *anđeli ga zasmejavaju*. – kaže se za tek rođeno dete, koje ima blažen izraz lica dok spava

Zamišljanje anđela kao bića sa krilima izvedeno je na osnovu opisa datog u Svetom pismu:

> Dok još govorah moleći se, onaj čovjek Gavrilo, kojega vidjeh prije u utvari, **doletje** brzo i dotače me se o večernjoj žrtvi. (Danilo, 9: 21)
> I vidjeh drugoga anđela koji **leti** nasred neba, koji imaše vječno Jevanđelje da blagovijesti onima koji žive na zemlji i svakome plemenu i rodu i jeziku i narodu (Otkrivenje, 14: 6).

U italijanskoj i španskoj leksici je naročito izražena imaginacija anđela kao krilatih bića, tj. bića sa sposobnošću letenja, kojoj teži i sam čovek, što se vidi u terminima iz oblasti sporta i mode. Tako se u španskom koriste izrazi (37, 38) koji označavaju skok sa velike visine, obično neke planinske litice, i to raširenih ruku, imitirajući krila anđela. U italijanskom jeziku je to izraz (35) kojim se označava skok raširenih ruku u vodu, dok je u umetničkom klizanju to figura koja se izvodi na jednoj nozi, pognutog tela do pola i raširenih ruku, kao da su krila. U modnoj industriji za specifično proširenje rukava govornici italijanskog i španskog koriste izraze koji su motivisani krilima anđela (36, 40) ili njegovom kožom i sjajem (41). Iako je u srpskoj kulturi i pravoslavnoj veri rasprostranjena predstava o krilatim anđelima, ona nije dobila svoju lingvističku manifestaciju. Ostaje nejasno da li je izraz „leptir rukav" nastao asocijacijom na leptirova krila ili *anđelka*, tj. leptira za koji Srbi veruju da predstavlja fizičko oličenje ovog duhovnog bića, što smo videli u primeru (15).

(35) it. *volo dell'angelo* (ili samo *angelo*) – dosl. 'let anđela', figura u umetničkom klizanju, skok u vodu raširenih ruku
(36) it. *manica ad angelo* – dosl. 'rukav anđela', sa proširenjem u donjem delu, „leptir" rukav
(37) šp. *hacer el ángel* – dosl. 'praviti anđela', skok sa velike visine raširenih ruku
(38) šp. *realizar el salto del ángel* (dosl. 'ostvariti/napraviti skok anđela') – skok raširenih ruku sa velike visine
(39) šp. *dar/llevar/tomar ángel* (dosl. 'dati/doneti/uzeti anđela') –potez u bilijaru kada igrač ima pravo da stane na sto da bi izveo udarac
(40) šp. *manga de ángel* – dosl. 'rukav anđela', sa proširenjem u donjem delu, „leptir" rukav
(41) šp. *piel de ángel* – dosl. 'koža anđela', tkanina slična svili, ali sa manje sjaja

4. KONTRAST DOBRA I ZLA, ANĐELA I DEMONA

Kao što smo napomenuli u 2. poglavlju, od ranog hrišćanstva svaki kršteni hrišćanin dobija svog anđela čuvara, pa je otuda rasprostranjena imaginacija anđela kao ličnog zaštitnika u svim ispitivanim jezicima, ali i šire (fr. *ange gardien*, nem. *Schutzengel*, rus. *ангел-хранитель*). U italijanskom i španskom koristi se više izraza na nivou sinonima (42, 43) i (44, 45), a u srpskom samo jedan izraz sa tim značenjem (46).

(42) it. *angelo custode* – anđeo čuvar
(43) it. *angelo tutelare* – anđeo čuvar
(44) šp. *ángel de la guarda* – anđeo čuvar
(45) šp. *ángel custodio* – anđeo čuvar
(46) srp. *anđeo čuvar* – zaštitnik, onaj koji bdi, stara se nad nekim

Suprotstavljanje dobra i zla je oličeno upravo u slikama anđela i demona, koji se razlikuju po svojim karakteristikama i položajima. Dok je anđeo dobar i svetao, demon (ili đavo) je zao i taman. Ova slika potiče još iz *Starog zaveta* (Isak, 14, 12), a vezuje se za epizodu pobune anđela Lucifera protiv Boga i izuzetno je rasprostranjena u italijanskom i španskom jeziku. U frazeološkom materijalu postoji ipak znatna razlika između romanskih jezika i srpskog kao predstavnika slovenske grupe, bez obzira na negovanje iste predstave anđela u ova tri naroda. Naime, crkvena tradicija razlikuje devet anđeoskih

činova, a slovenska književnost govori još o desetom činu – anđelima koji su pristupili demonima, te su mnoga dela staroslovenske književnosti prožeta motivom borbe anđela čuvara protiv anđela satane (Tolstoj, Radenković, 2001: 7). Ta slika je, dakle, prisutnija u književnosti nego u frazeološkom materijalu srpskog jezika. S druge strane, romanski jezici obiluju primerima frazema i paremija koji se odnose na zlog anđela Lucifera, koji se pobunio protiv Boga kao i manji broj drugih palih anđela (47-50, 56-58). Ovaj opis kontrasta dobre i zle prirode anđela dobio je svoju ekstenziju i u drugim vrstama suprotnosti – unutra: spolja (51, 59, 60, 61, 62, 63), mlad: star (52-54), muž: žena (55).

(47) it. *angelo della tenebre* – dosl. ‘anđeo mraka’
(48) it. *angelo del male* – dosl. ‘anđeo zla’
(49) it. *angelo dell’Inferno* – dosl. ‘anđeo Pakla’
(50) it. *angelo ribelle* – dosl. ‘pobunjeni anđeo’, Lucifer
(51) it. *Angelo in casa, diavolo in piazza*. – dosl. ‘Anđeo u kući, đavo na trgu’, Anđeo u kući, đavo kad izađe.
(52) it. *Da giovane angelo, da vecchio diavolo*. – dosl. ‘Kao mlad anđeo, kao star đavo’, Anđeo u mladosti, đavo u starosti.
(53) it. *Angelo nella gioventù, diavolo nella vecchiaia.* – dosl. ‘Anđeo u mladosti, đavo u starosti’
(54) it. *Fanciulli angeli, in età son diavoli*. – dosl. ‘Deca anđeli, sa starošću su đavoli’, Ko je anđeo u mladosti postaje đavo u starosti.
(55) *In ogni matrimonio c’è un angelo e un demonio*. – dosl. ‘U svakom braku postoji jedan anđeo i jedan đavo’.
(56) šp. *ángel de tinieblas* – dosl. ‘anđeo mraka’, Lucifer
(57) šp. *ángel caído* – dosl. ‘pali anđeo’
(58) šp. *ángel malo* – dosl. ‘zli anđeo’
(59) šp. *Cuando los ángeles llegan, los demonios se van*. – Kada stignu anđeli, demoni odlaze.
(60) šp. *ángel patudo* – dosl. ‘anđeo velikih stopala’, osoba za koju svi misle da je dobra kao anđeo, a u stvari je sušta suprotnost.
(61) šp. *Un diablo bien vestido por un ángel es tenido*. – dosl. ‘Dobro obučen đavo za anđela se smatra’, Dobro obučen đavo za anđela se izdaje.
(62) srp. *Anđeo u licu, đavo u srcu*.
(63) srp. *Pravi se da je anđeo, a đavo je u njemu*.

Samo u italijanskom frazeološkom materijalu smo pronašli primere koji jasno ukazuju na uzrok „pada” anđela i njihov završetak u paklu, a to su nadmenost i preterani ponos (64-67):

(64) it. *L’orgoglio tentò gli angeli*. – dosl. ‘Ponos je iskušao anđele’
(65) it. *L’orgoglio fece gli angeli ribelli.* – dosl. ‘Ponos je učinio anđele buntovnim’, Ponos je učinio anđele buntovnim.
(66) it. *L’orgoglio rese demoni gli angeli*. – dosl. ‘Ponos je napravio demone od anđela’, Ponos je od anđela stvorio demone.
(67) it. *La superbia fece diventare demoni gli angeli*. – dosl. ‘Nadmenost je učinila da postanu demonima anđeli’, Nadmenost je anđele pretvorila u demone.

4.1. Pozitivne posledice uticaja anđela

Prilikom izražavanja najpozitivnijeg uticaja anđela na ljude i njihovo okruženje ispitivani romanski jezici se razlikuju u odnosu na srpski. Tako je u italijanskom i španskom jeziku dosta rasprostranjena upotreba primera (68, 70) koji nije jasnog porekla, ali se koristi kada u grupi osoba koje bučno razgovaraju odjednom nastane tišina (Lapucci, 2007: 456). Veruje se da je uzrok te tišine anđeo koji je prošao da bi smirio sagovornike. U italijanskom je prisutna još jedna varijanta (69) tog izraza, zastupljena u Rimu i okolini, koja se koristi za ostvarenje želje, ali bez njenog eksplicitnog izražavanja, npr. kada prođe lep

auto ili devojka i sl. (Lapucci, 2007: 33). U srpskom jeziku su, za razliku od romanskih, prisutne želje za prizivanjem anđela, jer on donosi sve najbolje (71, 72), ali postoje i izrazi u kojima je anđeo simbol duševnog i unutrašnjeg mira (73-75), konceptualizacije koja nije prisutna ni u italijanskom ni u španskom.

(68) it. *passa un angelo* – dosl. 'prolazi anđeo', kaže se kada nastupi trenutak potpune tišine u toku razgovora

(69) it. *passasse l'angelo e dicesse Amen.* – dosl. 'Kada bi prošao anđeo i rekao amin[13]'. Kada bi mi anđeo ostvario želju.

(70) šp. *pasar un ángel* – dosl. 'prolazak anđela', kaže se kada nastupi trenutak potpune tišine u toku razgovora

(71) srp. *Anđeli s tobom*!

(72) srp. *Sve što radio, s anđelom radio*!

(73) srp. *darovati mirnog anđela* – uneti mir

(74) srp. *živeti s anđelom* – živeti u miru

(75) srp. *nositi (osećati) anđela u srcu* – osećati duševni mir

5. ZAKLJUČAK

Prilikom poređenja frazeoloških izraza sa leksemom „anđeo" u italijanskom, španskom i srpskom jeziku primetili smo da sva tri jezika pokazuju određeni stepen sličnosti, zasnovan na najrasprostranjenijim stereotipnim vrednostima o ovom duhovnom biću, ali da isto tako pokazuju i različitosti, pa čak i posebne specifičnosti. Opisi anđela u *Svetom pismu* su u velikoj meri poslužili kao temelj za izgradnju predstave i uverenja o ovom nebeskom biću kao izvoru dobrote, lepote i savršenstva, nedostupnih čoveku kao zemaljskom stvorenju. Posmatrana tri jezika postižu najveći broj istih i/ili sličnih frazeoloških izraza upravo u opisima osnovne duhovne prirode anđela, dok u imaginaciji telesnog prikaza nailazimo na razlike između srpskog, sa jedne strane i romanskih jezika sa druge. Tako su u italijanskom i španskom jeziku anđeli viđeni kao deca, prerano preminula (it. *il mio povero angioletto, salire tra gli angeli*) ili u snovima (šp. *soñar con los ángeles*), dok je postojanje krila kod anđela bila motivacija za nastanak brojnih izraza u sportu i modi (it. *volo dell'angelo, manica ad angelo*, šp. *realizar el salto del ángel, manga de ángel*), što se nije manifestovalo u srpskom jeziku bez obzira na prisustvo istih predstava i uverenja. Uloga anđela u čovekovom životu je zaštitnička, te je prisutna u sva tri jezika (it. *angelo custode,* šp. *ángel custodio*, srp. *anđeo čuvar*). Ipak, samo u italijanskom postoji i zemaljski anđeo čuvar u vidu karabinijera (it. *essere tra due angeli custodi*), što nije samo frazeološka, već i kulturološka specifičnost, s obzirom na nepostojanje te vrste policije kod govornika srpskog i španskog.

Koncept zlog anđela je dosta zastupljen u romanskim jezicima (it. *angelo della tenebre*, *angelo dell'Inferno*, šp. *ángel de tinieblas, ángel malo*), dok je u srpskom izostavljen iz frazeološkog materijala, ali je zato prisutan kontrast dobrog i zlog prilikom suprotstavljanja različitih osobina anđela i demona (srp. *anđeo u licu, đavo u srcu*, *pravi se da je anđeo, a đavo je u njemu*). Iako je evidentna veća sličnost između italijanskog i španskog jezika s obzirom na pripadnost istoj, romanskoj grupi jezika, i između njih postoje upadljive razlike, zasnovane na različitim rodnim ulogama u društvu (it. *la donna è l'angelo della casa*, *essere accompagnato da due angeli custodi*), aktivnostima (up. it. *volo dell'angelo* i šp. *dar/llevar/tomar ángel*) i specifičnim razvojem istih frazeologizama u određenom lokalitetu (up. it. *passa un angelo*, šp. *pasar un ángel* i it. *passasse l'angelo e dicesse Amen*).

Literatura

Anonim. (2012) „Asomata". U: *Svetosavlje.* Dostupno na https://svetosavlje.org/asomata/ Pristupljeno 6. 5. 2022.

Bakota R. (2019). „Uloga anđela u duhovnom svetu". U: *Anđeli i hijerarhije duhovnih bića*. (Rudolf Štajner). Beograd: Esoterija.

[13] Amin (hebr. amen) je reč koja ima značenje „neka bude", a kojom se završava molitva. Predstavlja simbol potvrde.

Bartminjski, J. (2011). *Jezik – Slika – Svet*. Beograd: SlovoSlavia.
Cristiani, M. (1970). Enciclopedia dantesca. In: *Treccani enciclopedia online*. Dostupno na: https://www.treccani.it/enciclopedia/dionigi-l-areopagita_%28Enciclopedia-Dantesca%29/ Pristupljeno13. 1. 2022.
Daničić, Đ. i dr. (prevod) (2004). *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. Biblija*. Beograd: Sveti arhijerejski Sinod Srpske pravoslavne crkve.
Hymes, D. H. (1996). *Ethnography, Linguistics, Narrative Inequality: Toward An Understanding Of Voice*. London:Taylor & Francis.
Lakoff, G, Johnson, M. (2003). *Methafors We Live By*. Chicago-London: The University of Chicago Press.
Маслова, В.А. (2007). *Лингвокультурология. Учебное пособие*. Москва: Издательский центр “Академия“.
Mršević-Radović, D. (2008). *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
Platon (1993). *Država*. Beograd: BIGZ.
Popović, J. (2003). *Dogmatika Pravoslavne Crkve I*. Beograd: Zadužbina „Sveti Jovan Zlatoust” Ave Justina Ćelijskog i manastir Ćelije kod Valjeva.
SMR: *Srpski mitološki rečnik.* Beograd: Nolit.
Tolstoj, S., Radenković, Lj. (ur.) (2001). *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*. Beograd: Zepter book world.
Štrbac, G. (2018). *Frazeologija o čoveku i čovek u frazeologiji*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
Vocabolario Treccani (2021). Dostupno na: https://www.treccani.it/vocabolario/angelo/. Pristupljeno 10. 11. 2021.
Wierzbicka, A. (1992). *Semantics, Culture, and Cognition: Universal human concepts in culture-specific configuration*. New York: Oxford University Press.

Korpus

Buitrago Jiménez, A. (1995). *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid: Espasa-Calpe.
Doval, G. (1995). *Del hecho al dicho*. Madrid: Ediciones del Prado.
Klajn, I. (1996). *Italijansko srpski rečnik*. Beograd: Nolit.
Lapucci, C. (2007). *Dizionario dei proverbi italiani*. Firenze:Le Monnier.
Moliner, M. (1979). *Diccionario de Uso del Español*. Madrid: Gredos.
Novičić, D. (2004). *11111 Narodnih poslovica i izreka*, Ruma: Srpska knjiga.
Оташевић, Ђ. (2012). *Фразеолошки речник српскоī језика*. Нови Сад: Прометеј.
Pittano, G. (2002). *Sinonimi e contrari. Dizionario fraseologico delle parole equivalenti, analoghe e contrarie*. Bologna: Zanichelli.
Quartu. M., Rossi, E. (2018). *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Hoepli.
Real Academia Española. (1780. 1ª edición). *Diccionario de la lengua española*. Dostupno na: https://dle.rae.es/. Pristupljeno 1.11.2021
РСЈ1: *Речник српскоīа језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.
Стојичић, Ђ. (2006). *Српске народне изреке 1*. Београд: Компанија Новости АД.
Стојичић, Ђ. (2006). *Српске народне изреке 2*. Београд: Компанија Новости АД.

PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS WITH THE LEXEME ‘ANGEL’ IN ITALIAN, SPANISH AND SERBIAN

Summary

This paper will present the semantic and ethnolinguistic value of the term “angel” in the phraseology of three different languages, two of which are from the group of Romance languages (Spanish and Italian) and one from the group of Slavic languages (Serbian). This term has great significance in many religious and philosophical traditions since it represents an immaterialized physical immortal entity whose existence and indwelling generate strongly-held collective beliefs. In the Christian tradition, angels are God’s messengers who fly in the skies aiding people in their earthly life and daily hardship. Considering the great importance of this term in Christianity, folk beliefs, and customs, the paper explores the values and collective mental representations recorded in the linguistic code of the analyzed languages. Although phraseological units are a part of the language system fossil inventory, which has been created, validated and/or modified for centuries, the paper elaborates on the phrases recognizable

in the modern language. The study corpus consists of phraseological units containing the lexeme “angel” (Italian: *angelo,* Spanish: *ángel*), excerpted from contemporary general and phraseological dictionaries as well as the collection of adages and collocations from the three observed languages.

Keywords: Italian language, Spanish language, Serbian language, phraseology, angel

Aleksandra Blatešić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
aleksandra.blatesic@ff.uns.ac.rs

Sanja Maričić Mesarović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
sanja.maricic.mesarovic@ff.uns.ac.rs

УДК 811.18:535.6
811.14'06:535.6

Мерима Кријези – Предраг Мутавџић

АЛБАНСКЕ И ГРЧКЕ НОМИНАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С БЕЛОМ БОЈОМ

Главни циљ рада је упоредна контрастивно-компаративна семантичка анализа номиналних колокација и фразеологизама у савременом албанском и грчком који лексему *бео* садрже у својству кључне компоненте уз интердисциплинарни приступ, при чему издвајамо сличности, разлике и особености које смо запазили путем поређења и разматрамо питање њихове преводне еквиваленције чиме постижемо проницање у семантичку структуру фразеологизама и сагледавање утицаја ванјезичких фактора на фразеологизме. Српски посматрамо само као *tertium comparationis*.

Кључне речи: *i bardhë, άσπρος/λευκός*, албански, грчки, номиналне конструкције, еквиваленција.

1. ЦИЉЕВИ, МЕТОДОЛОГИЈА, КОРПУС

Како су из ексцерпиране грађе уочене две велике групе фразеолошких конструкција у савременом албанском и грчком, номиналне и глаголске, определили смо се да пажњу усмеримо само ка номиналним колокацијским конструкцијама и фразним лексемама (Prćić, 2008: 163), идиоматизованим именичким синтагмама састављеним помоћу комбинације *бели* + именица, као и појединим фразеологизмима и паремијама формираним путем главне лексичке саставнице, придева за означавање беле боје. По форми, то су неретко и развијене синтагме (предлошко-падежни облици). Њих упоређујемо са српским као језиком *tertium comparationis*. Уз контрастивни примењујемо и компаративни приступ анализи, што подразумева посматрање из више праваца, па зато ниједан језик није стриктно сагледан ни као циљни ни као полазни. Такође, настојимо и да утврдимо мотивацију за настанак разматраних конструкција као и њихову припадност унутар одговарајућих семантичких поља, истовремено предлажући што адекватнији преводни еквивалент.

Полазни циљеви рада треба да утврде:

а) колико је и да ли је могуће говорити о међулексичким, међујезичким и међукултурним утицајима између разматраних језика,

б) како је искоришћена бела боја у грађењу номиналних конструкција и паремија у албанском и грчком,

в) у ком обиму можемо говорити о подударностима и неподударностима између анализираних примера на нивоу њихове структуре и семантике, односно да ли између разматраних језика преовлађује идиотипичност и/или хомотипичност.

Грађу смо ексцерпирали из монолингвалних и дволингвалних речника, општих, фразеолошких, електронских (в. списак на крају), а као секундарни вид испомоћи послужио је и претраживач *Google* којим смо проверавали учесталост употребе забележених колокација, фразеологизама и појединих паремија као и њихова (контекстуална) значења. Сви примери на албанском и грчком дати су као глосе ради лакшег увида у њихов састав и да би се боље сагледао однос између ових језика. Сви преводни еквиваленти на албанском и грчком као циљним језицима из групе

структурно-семантички неподударних означени су астериском, а сваки преводни еквиваленти с одступањима у виду лексичке разлике обележен је подвлачењем.

2. О НАЗИВИМА ЗА БЕЛУ БОЈУ

Према тумачењу датом у *Речнику симбола* (Ševalije–Gerbran, 2004: 51), бела боја „označava ili odsutnost ili skup boja. Ona se tako nalazi ili na početku ili na kraju dnevnog života i vidljivog sveta, što joj pridaje idealnu simptotičku vrednost“. Заједно са црном, зеленом и црвеном, припада групи такозваних „основних назива за боје“ (*basic color terms*), према Берлину и Кеју, чији су називи углавном монолексемски, нису произвољни, не садрже се у називима других боја, довољно су информативни, стабилни у појмовном одређењу а јављају се у идиолектима свих [нативних] говорника (Berlin–Kay,1969: 5).

За разлику од албанског и српског, где фигурира по једна лексема за означавање беле боје, а то је придев *i bardhë/бео*, у савременом грчком постоје две засебне, *άσπρος* и *λευκός*, које нису у потпуности номинално синонимне што се види из забележених примера. Њихово сучељавање може се сагледати тиме што се лексема *άσπρος* доживљава(ла) као грчка, условно речено „простонародна“ реч, док се лексема *λευκός* схвата(ла) као „аутентична, изворна грчка“, посебно што је првонаведена туђица[1]. Због тога у конструкцијама као *Λευκός Οίκος/Бела Кућа* и *Λευκός Πύργος/Бела кула* комутација сасвим изостаје – сада су то већ устаљени, петрифицирани изрази који не дозвољавају одступања и промене, па да би сваки хипотетички покушај њихове замене (**Ασπρος Οίκος/Πύργος*) био исправљен као хиперкоректан. Овде није толико реч о неразумевању појма, колико пре о језичкој прецизности, о књижевној норми и о томе како се то „исправно каже“. Тек код неких колокацијских примера запажа се њихова могућност комутације што показује да се не налазе у очекиваном (правом) парасинонимном односу и да је свака употребљена у основном значењу, покривајући своју изражајност и стилску особеност.

3. НОМИНАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА БЕЛОМ БОЈОМ

У највећем броју случајева све забележене номиналне конструкције у албанском и грчком су колокације где бела боја описује неку појаву, особину или догађај. Уколико погледамо следеће облике:

qëndisje e bardhë/άσπρο κέντημα/бели вез
λευκά είδη/ασπρόρουχα (= „беле ствари“) = **rroba të bardha/бели веш**

можемо увидети да је употребљена у свом главном значењу, као боја обележавања неког ствојства које се нужно не мора налазити у контрасту са црном. Бело је све оно што није црно или што не припада домену, поимању црног, са једне стране, или обојеног, шареног, са друге, па се доживљава као хроматски неутрално. Али бело ипак није неутрално: оно каткада врши функцију и истицања како показује српска идиотипична конструкција са зоонимском компонентом **бела врана** којом се непосредно издваја особа из средине неком одликом, квалитетом, особином, понашањем и слично. У албанском и грчком овакав облик приказивања одсуствује, па се зато издвајање особе из групе у албанском тумачи само као *zog i rrallë* (= *ретка птица*), а у грчком путем неподударне колокације *ξεχώριστος/ιδιαίτερος άνθρωπος* (= „издвојен/посебан човек“).

За разлику од савременог грчког, у коме, после спроведених додатних провера као и релевантних информација добијених од нативних говорника грчког, заиста не постоји конструкција (боље речено израз**) бели спорт(-ови***)* – **λευκό άθλημα/λευκά αθλήματα* – у том погледу се употре-

[1] Потиче од латинског придева *asper*.

бљава фразна именица у једнини и/или у множини *χειμερινό άθλημα/χειμερινά αθλήματα* (= „зимски спорт/-ови“) – у албанском и српском се усталила колокација **sport i bardhë/бели спорт** која се семантички првенствено односи на *тенис* – у грчком је у званичној употреби само енглески термин, *τένις* – што представља не толико раширен интернационализам и калк са немачког[2], док у оба језика у множини, **sportet e bardha/бели спортови**, покрива и појам „зимски спортови“. Веза између беле боје и спорта(-ова) је очигледна, пошто почива на спрези између подлоге на којој се изводе (снег, лед), са једне стране, и углавном устаљене беле боје опреме тенисера[3], са друге.

Претраживањем интернета наишли смо и на наредне подударне конструкције које званични речници ни савременог грчког ни албанског још не бележе – **άσπρες/λευκές μπλούζες** = **bluzat e bardha** (= „беле блузе“) – а које у разговорном језику означавају оно што се у српском изражава фразном именицом **бели мантили**. Мотивација за њихов настанак је очигледна – искоришћена је непосредна веза са бојом најпрепознатљивије радне (дводелне и/или једноделне) униформе коју медицинари носе као вид примарне заштите.

Особеност у грађењу номиналних колокација са белом бојом проналазимо у сва три језика у релативно подударном дескриптивном изразу **λευκό κελί** (= „бела ћелија“) = **dhoma e bardhë/бела соба** за ознаку посебне врсте самице у затвору. То је затворен простор потпуно окречен у бело од пода до плафона чија је једина сврха да изложи психичком мучењу и злостављању затвореника (осуђеника) што изазива катастрофалне последице: услед сензорне лишености, дуготрајне и систематске принудне изложености гледању у монолитну белину, под вештачким осветљењем, особа обично доживи слом живаца, нервно растројство, неретко и полуди. Како ово није једини пример да је бела боја употребљена у негативном контексту, о томе ћемо више рећи нешто ниже.

Преко савремених енглеских утицаја у грчком и албанском су се појавили номинални калкови **λευκό ψέμα/gënjeshtër e bardhë**, што је подударно и са српским **бела лаж** (< *white lie*), у означавању изговорене неистине која, међутим, никако не треба да повреди појединца и његова осећања – овде се појам „белина“ везује за сему „патвореност“, и то више у смислу „суздржаност“ него „извештаченост“, односно „лажан“ – као и фразна именица с метонимијским преносем **λευκό κολάρο/бели оковратници** (< *white collar*) у ознаци непроизводног радника, административца. Исти смисао носи и албанска синтагма **jaka të bardha** (= „беле крагне/бели оковратници“) која се односи како на канцеларијске службенике, руководиоце, директоре, адвокате, бизнисмене тако и на политичаре.

У анатомском опису појединих делова људског тела сусрећемо идиотипичну конструкцију **gjak i bardhë** у албанском као и албанску, српску и аромунску подударну **mëlçia e bardhë/бела џигерица/hicatu albu**. Ови устаљени народни изрази означавају *лимфу/λέμφος*, односно *плућа/πνευμόνες*, и стоје насупрот израза *gjak i kuq* (= „црвена крв“) и *mëlçia e zezë/црна џигерица/hicatu lai*. Како опис „беле крви“ одговара народном сазнању о постојању посебне безбојне телесне течности, она је природно доведена у антонимну корелацију са „црвеном крвљу“ по истом принципу као што **бело вино** стоји насупрот *црном вину*. Тако су и плућа, као беличаста телесна маса, супротстављена црној маси, „црној џигерици“.

Бела боја фигурира и као саставни део назива појединих празника код хришћанских балканских народа: такав је албанско именовање **java e bardhë** (= „бела недеља“), с кореспондентима у грчком **λευκή εβδομάδα** и румунском *săptămâna albă,* а у српском **беле покладе**[4]. То је последња седмица великог поста (васкршњег, божићног) када се исхрана верника заснива само на допуштеној конзумацији такозваних „белих намирница“, попут млека, сира, беле рибе и јаја[5].

[2] Cf. *weisser Sport*, *sportul alb* (румунски), *белиот спорт* (македонски), *fehér sport* (мађарски, према: Andrić, 2020: 110). У енглеском, италијанском, бугарском и руском, на пример, овакав назив уопште не постоји, а по свему судећи у језицима где се усталио ушао је или директно преко немачког или преко неког другог језика посредника.

[3] На пример, на такмичењу на Вимблдону постоји правило да сваки тенисер/тенисерка мора учествовати у белој опреми, у противном биће дисквалификован.

[4] У румунском и грчком ова седмица назива се још и *săptămâna a brânzei = εβδομάδα της τυρινής* (= „седмица сира“).

[5] Последњи њен дан обично се назива *сирне покладе* или *сиропусна недеља*.

Велики број балканских топонима чине било изведенице било ојконимске синтагме с епитетом *бели*, попут: *Беоīрад*, *Биоīрад на мору*, *Λευκωσία* (Кипар) и *Berat* (Албанија[6]), *Бела Паланка*, *Бела Црква* и многи други. Назначимо овде да је за словенски начин географског поимања света, односно оријентације у простору, бела боја означавала запад, односно правац кретања у том смеру (Добрев, 1980: 199), који су Словени, по свему судећи, највероватније преузели од Авара (Schubert, 1989: 341).

Како је навела Мирјана Детелић (2007: 113–114), када је реч о оваквом именовању градова и насеља,

> „град, за разлику од двора, не везује за себе епитет *бели* на основу пробе ваљаности свога држаоца (...) бело више нема ниједно друго значење осим основног, и стога служи да истакне боју материјала од којег је град сазидан. У неким случајевима то би и могло бити тачно, нарочито када су у питању камени приморски градови (...) После пажљиве анализе обимног корпуса (...) примећује се да у великом броју спојева *бели + īрад* заправо никаква пажња није поклањана величини, положају, значају или материјалу од којих су та места грађена."

што значи да је бела боја у називима градова и насеља стекла најшири смисао неуталног и универзалног семантичког карактера. По истој ауторки, како је смисао беле боје проширен, она указује на сему „леп" што омогућава да у називу фигурира као стални епитет.

За грчку топономастику карактеристични су изведени дитематски називи, а да код албанске и српске топономастике проналазимо нешто што у потпуности одговара грчкој показују следећи примери:

- *Ασπρόκαμπος = Бијело Поље = Fushëbardhë*
- *Λευκόπετρα = Бели Камен = Guri i Bardhë*
- *Λευκοπόταμος* (Мецово) = *Бела река* (Златибор)
- *Λευκοπυγή* (у близини Козанија) = *Бели извор = Kroi i Bardhë* (округ Љеш)
- *Ασπροπόταμος* (Трикала) = *Бели īоīок* (Београд)
- *Ασπρόπυργος* (= „бела кула", насупрот *Λευκός Πύργος* као историјске знаменитости Солуна).

У њима се бела боја везује за непосредни водени простор, што је општа карактеристика словенског фолклора – ово тумачење је дао Петар Скок „prema kome se pridev *beli* kod Slovena naročito vezuje za vodu i otud se logično prenosi na imena mesta/gradova koji se dižu uz vodu (nad njom ili pored nje" (Detelić–Ilić, 2006: 64). По једном тумачењу, топоним *Ασπροπόταμος* првобитно је служио само као назив горњег тока реке Ахелој (Αχελώος) у Тесалији, а забележен је већ у 16. веку (Σπανός, 2000: 23). Како у сва три језика постоје истоветни топоними, није сасвим искључена могућност да је реч не само о сложеним међујезичким и међукултуним утицајима који су данас видљиви у виду превода и калкова, него и о томе „da su mnogobrojni toponimi (ojkonimi i hidronimi) sa strukturom *'beli/bela* + voda', vrlo česti ne samo u slovenskom svetu već i kod evropskih naroda uopšte" (Detelić–Ilić, 2006: 76).

Веза беле боје са сјајем, односно семом „одсјај", видљива је у појединим грчким топонимима као што је назив планинског масива на западу Крита *Λευκά Όρη* (= „Беле планине") или јонског острва Лефкаде (*Λευκάδα*, у слободном преводу „белиште") – према наводима Сенца, антички грчки назив овог острва указује на „bijeli, sjajni krš, bajni stjenjak s ovu stranu Okeana, što ga sunce, kad zapada, najposlije obasjava" (Senc, 1991: 561).

[6] Према Чабеју (Çabej, 1987: 63), име овог албанског града потиче од словенског топонима Београд.

Од хидронима наведимо поједине као што су *Бели Тимок*, *Бело језеро* и заједнички *Drini i Bardhë/Λευκός Δρίνος/Бели Дрим* (насупрот *Drini i Zi/Црни Дрим*). Порекло последње наведеног хидронима, који фигурира као калк, могао би се највероватније везати за именицу **bělь* која у пољском и руском дијалектално означава „мочвару“, „блато“, па „bi se ovim mogla objasniti upotreba prideva *beli* uz široko razlivene, spore i mutne reke, dok pridev *crni* odgovara uskim i strmim rečnim koritima“ (Detelić–Ilić, 2006: 38). Другим речима, како „se u mnogim jezicima blato, odnosno močvara naziva prema svijetloj boji ilovače ili bijelog močvarnog rastinja“ (Brozović Rončević, 1999: 4), то може бити основица за настанак грчког сложеног топонима изведеног од двеју засебних речи, грчког придева *бели* и словенске именице *блато – Ασπροβάλτα*.

Као засебан географски појам дуго је у грчком фигурирала синтагма *Ἀσπρη Θάλασσα* (још се може чути, само веома ретко) чији одговарајући пандан у бугарском гласи *Бяло море* у ознаци *Егејскої мора*. Тиме је овај део грчке акваторије доведен у директну супротност с акваторијом *Μαύρη Θάλασσα*, *Црної мора*. Овде се однос двеју некомплементарних боја у географским појмовима може сагледати као однос између топлог, светлог југа и хладног, мрачног и удаљеног севера. На оваквом размишљању почива и албанска конструкција **juga e bardhë**: означава јужни топли који дува из правца Јадранског мора почетком пролећа а који је благородан за биљке (помаже им да процветају). И у српском се запажа сличност с албанским: тако, према Михајловићу (1966: 103), у нишавском подручју појам **бели ветар** означава „јужни ветар“, што је потпуно подударно и са синтагмом *бял вятър* у бугарском где носи значење „јужни ветар који топи снегове“[7].

Највише подударних колокацијских конструкција у сва три језика проналазимо у гастрономији где бела боја фигурира као непосредан опис или приказ изгледа најчешће употребљаваних намирница у човековој свакодневној исхрани и пићу, или онога шта се ставља од састојака (брашно, сир, беланце, шећер, со...) за припрему оброка:

verë e bardhë / λευκό κρασί / бело вино
miell i bardhë λευκό αλεύρι / бело брашно
mish i bardhë / λευκό κρέας / бело месо
peshk i bardhë / λευκό ψάρι / бела риба
çokollatë e bardhë / λευκή σοκολάτα / бела чоколада

fasule e bardhë λευκό φασόλι / бели пасуљ
tartuf i bardhë / λευκή τρούφα / бели тартуф
rrush i bardhë / λευκό σταφύλι / бело грожђе
patate e bardhë / λευκή/άσπρη πατάτα / бели кромпир
bukë e bardhë / λευκό/άσπρο ψωμί / бели хлеб

Оваквих назива, нарочито гастрономских, има много, а неки од њих (фитоними) поседују своје одговарајуће антиподе у изразима са црном бојом што, у светлу контраста, пружа поглед на један од најуобичајенијих начина поделе у (свим) језицима[8]. Начелно узевши, бела боја овде носи конотацију неутралног описа – не означава се толико пре боја колико светлосни ефекат (зато је *бели хлеб* онај који је без боје унутра, дакле светао). Чињеница је да већина намирница и пића нису чисто бели, већ садрже одређене нијансе које се умногоме подударају или приближавају конотацији „бела боја“. Другим речима, „to znači da se belim zovu i neke pojave koje to nisu, npr. *bela čokolada* ima svetlo žućkastobelu boju (up. *crna čokolada* i *mlečna* [*braon*] *čokolada*), krzno odraslih jedinki *belog medveda* je krem-belo (up. *mrki medved*), *bela kafa* je svetlo braon (up. *crna kafa*), boja *belog vina* je žućkasta (up. *crno vino* i *roze vino* [ružičasto vino])“ (Krimer Gaborović, 2019: 157). Важно је назначити да се у сваком језику запажају номиналне конструкције с белом бојом које су идиоти-

[7] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B2%D1%8F%D1%82%D1%8A%D1%80/

[8] Чињеница је, на пример, да „црна риба“ не постоји, док се у последње време нуди у продаји „црни кромпир“ као посебно гајена сорта.

пичне, карактеристичне само за тај језик, па тако у албанском фитоним **ulliri i bardhë** означава посебну врсту маслине, белу маслину (лат. *Leucocarpa*). Ова ендемска врста име дугује белој боји плодова и уља – оно је и даље високо на цени на Медитерану, понајпре из верских разлога: како се његова белина поистовећује с бојом невиности, недужности и моралне чистоте, употребљава се у миропомазању деце и младих, посебно током крштења. У српском као идиотипичне колокације фигурирају назив гастрономског специјалитета **бела вешалица** као и фитоними **бели лук** и **бела зелен** где се њихово именовање заснива на визуелној перцепцији и на непосредном доживљају боје као беле. У питању је народно виђење боје меса и коренастог плода које је светле боје (cf. *бели слез*), односно о боји која нагиње ка отвореној нијанси, што ће рећи да је у питању контраст у односу на све остале боје. Отуда ниједна друга боја није могла бити узета у обзир. Са друге стране, у примеру *белоī лука* ствар је много јаснија због одговарајућег хроматског антонимног пара, *црни лук*.

Бела боја семантички конотира и на ознаку безбојности чиме реферише на семе „бистрина“ и „прозирност” – овакво значење се проналази само у примерима где се везује за течности, а што се види у албанској фразној именици **ujëra të bardha** (= „беле воде“) која упућује на смисао чисте, бистре, непомућене воде, као и на већ поменуту лимфу – **gjaku i bardhë**. Идеју провидности и безбојности, само када је реч о алкохолним пићима (џин, узо, вотка, ципуро, ракија) без икаквих примеса у савременом грчком и албанском изражавају синтагме **λευκά ποτά/pije të bardha** што представља посебан језички и културолошки утицај из енглеског (< *white drinks*). За означавање коктела направљених од њих и у енглеском и у албанском употребљава се синтагма *white coctails* > **kokteje të bardha**. И у српском се потврђује универзална старина таквог схватања „белих“, односно „чистих“ пића[9], па као потврду проналазимо у песми *Михаш Томић и паша од Требиња* објављеној у трећој књизи Вукових *Српских народних пјесама* (СНП 3, 1846: 445) где се, између осталога, каже:

„*Море чу ли, Милушине кнеже,*
Купи мене два товара вина,
А и трећи ракије бијеле,
И испеци тридесет овновах.”

Под синтагмом **бела ракија**, која фигурира и у албанском **raki e bardhë**, подразумева се бистро, безбојно пиће с високим процентом алкохола. На основу свега изнетог, проистиче да епитет *бели* у бројним називима воћа, поврћа, пића, па и јела, „ne imenuje isključivo belu boju, nego služi za oznaku činjenice da se, od svih koloristička nijansi koje može imati pojava o čijoj se determinaciji po boji radi, u ovom konkretnom slučaju ostvarila ona najsvetlija, najbliža ’belom’“ (Ivić, 1995: 15).

Блиска претходно указаној семи јесте и сема „чист“ коју као особину бела боја симболички подразумева и носи. У савременом албанском од скоро је у званичној употреби колокација **qymyr i bardhë** (= „бели угаљ/ћумур“) као калк с италијанског (< *carbone bianco*): у оба језика означава чисту енергију добијену без емисије угљен диоксида из обновљивих водених извора. У грчком, са друге стране, узвична номинална реченица **άσπρο πάτο!** (= „[до] белог дна/данцета“) тиче се сликовитог приказивања пражњења чаше која на крају треба да буде чиста – значење одговара **попити на екс/на искап/до дна*. Мијатовић и Буџетић (1925: 115) забележили су као регионалан израз **(по)пити на бело** с истим значењем, што говори у прилог о извесним међукултурним утицајима између два народа[10].

Посебну конотацију позитивног истицања бела боја исказује и преко семе „светао“ коју илуструју наредне идиотипичне колокације на албанском:

[9] У савременом говору синтагма *бела ракија* била би сасвим неуобичајена у истој мери као када би неко затражио *рујно вино*.
[10] Колико смо истражили, ни у једном другом балканском језику оваква конструкција није забележена.

faqja e bardhë (= „бели/светли образ”)
светао образ

fat i bardhë / **orë e bardhë** (= „бела /`светла`/ судбина / коб”)
добра срећа/судбина

Овде је смисао белине изједначен са светлошћу, чиме се и симболички и метафорички реферише, са једне стране, на истину, часност и моралност, фигуративно на неокаљаност лица, на унутрашњи одсјај највиших моралних врлина човека, са друге на изузетно повољан ток догађаја у животу. У последња два примера сачувана је митолошка позадина: појам *fat* одговара појму *усуд*, а појам *orë* означава личну вилу заштитницу. Обе категорије садрже и древно фигуративно значење „среће”, њено призивање и везивање за човека. То значи да је „`повољан` догађај `добра срећа`, `добра прилика`, коју изражавамо кроз наше позитивно унутрашње осећање, праћено јаким емотивним психичким стањем (задовољство, испуњеност, радост). Добра срећа је и када се нешто (неочекивано) повољно догоди појединцу” (Мутавџић et al, 2021: 79) чиме се указује да човек има (благо)наклоност и привржености судбине.

Сему „светао” такође проналазимо и у ратничком животу балканских народа, што потврђује синтагма **armë e bardhë** чији преводни еквивалент на српском гласи *хладно оружје* – њена синонимна варијанта у албанском представља калк са српског *armë e ftohtë*. Додуше, и првонаведена конструкција је калк с француског *arme blanche* где придев *blanc* конотативно упућује на блиставу, сјајну површину оштрог предмета (нож/бајонет) направљеног од **белог челика/çelik i bardhë/λευκός χάλυβας** који има својство да одбија светлост, а што визуелно одаје утисак белине.

У албанској конструкцији **dritë e bardhë** (= „бела светлост”) и светлост и бела боја су унеколико редудантне – у самом појму „светлост” већ је садржана конотација отворености, јасности и очигледности. Како експресивно предочава непомућену, јарку светлост која исијава, зрачи, она је веома блиска значењу српских идиотипичних адвербијалних темпоралних синтагми **у по/усред бела дана, за белога дана** где бела боја носи „značenje `svetli`, `jarki`, što bi moglo biti relikt nekadašnjeg primarnog značenja `blještećі`” (Detelić–Ilić, 2006: 31).

Бела боја, уз конотацију чистоће, повезује се у бројним културама и са срећом, па отуда сема „радост” коју проналазимо у албанској и у грчкој подударној конструкцији **ditë e bardhë/ άσπρη μέρα** (= „бео дан”) у ознаци „радостан/весео дан”, што је супротно од српске фразне именице **бели дан** која означава „дан”, односно дневну светлост. У овим примерима бела боја поседује функцију истицања и наглашавања, а због семантике фразне именице у албанском и грчком она симболички, асоцијативно и конотативно подвлачи повољност и добар тренутак који се остварио/догодио некој особи. Са друге стране, у српском фолклору номинална конструкција у множини **бели дани** носи изразито негативну конотацију – то су такозвани „опасни дани”, обично названи и некрштени дани после Божића који се везују за мртве и тада „имају своју паралелу у `демонском` делу ноћи, од поноћи до првих петлова” (РСЛМ 2001: 256–257) – како овде бела боја конотира на жалост за мртвима, одговара семи „туга”.

Преко визуелног ефекта доживљаја беле боје сагледавају се подударне колокације **ari i bardhë/λευκός χρυσός/бело злато** где се појам „бело” (злато) конотира као светлије и сјајније у односу на појам „жуто” (злато). Ваља нагласити и додатну семантичку разлику: ова синтагма само у албанском означава „памук”, што је разумљиво, посебно ако знамо да су на подручјима јужне Албаније, и даље према Грчкој, узгајана поља памука који је за локално становништво био вредан злата.

Бела боја у конструкцијама:

τα άσπρα μαλλιά/flokë të bardhë (= „беле власи”) = **бела/**<u>седа</u> **коса**
pleqëri e bardhë (= „светла старост”) = лепа/радосна старост
беле године/бити у белим годинама

конотативно упућује на сему „старост”. Схваћена као симболична хроматска ознака посебног животног доба, белина носи смисао одсуства боје косе, на њену безбојност, чиме је послужила мотивационо да на најупечатљивији начин опише прелаз из једног животног доба у друго (Brenko, 2009: 47).

Бела боја у ознаци једне од позитивних страна огледа се и у семи „повољност” која је изражена у подударној конструкцији **magji e bardhë/λευκή μαγεία/бела магија**: доживљена као пожељна, корисна, добробитна по човека, белина симболички доноси спас, избављење и светлост, па је у том погледу антипод *црној магији* и злим силама.

Белу боју као посебан вид повољности проналазимо у албанском начину изражавања лепих жеља другоме, што културолошки и социолошки представља један од кључних чинилаца важних за успостављање и одржавање међуљудских односа. Зато се следећи идиотипични фразеологизми употребљавају као:

а) самостални номинални узвици у развијеним акузативним синтагмама уз неки од најважнијих соматизама:

me faqe të bardhë! (= „са белим /`светлим`/ лицем”)
me zemër/shpirt të bardhë! (= „са белим /`светлим`/ срцем/белом душом”)
**частан био!*

me bukë e kripë e zemër të bardhë! (= „са хлебом и сољу и белим /`светлим`/ срцем”)
**часно и поштено!*

чиме концептуализују појам части и поштења, моралне узвишености и људске исправности. У овим конструкцијама изостављен је глагол (подразумева се), што номиналној конструкцији даје на посебној експресивној тежини и значају конотација. Тиме што се жели некоме да буде „бела лица (срца/душе)”, бела боја (као и у фразеологизмима ниже датим) указује на смисао светлости сагледане као беспрекоран, непомућен (од)сјај који се безмало додирује с божанским, с узвишеним, неукаљаним и недодирљивим, чиме реферише на сему „моралност”.

Посебан вид часног и исправног владања, понајпре у ситуацијама које би било најбоље избећи или их се клонити, износи албанска номинална паремијска конструкција **këmbët e lehta dhe faqja e bardhë** (= „лаке ноге и бело лице”) чији преводни еквивалент на српском одговара нултом степену структурне подударности, док се семантички примећује извесна сличност – **бетанова мајка не плаче*. Тако два соматизма ефектно доведена у корелативну везу унутар паремије – један статички, универзални симбол људске части и морала, други кинетички, физички репрезент људског кретања – пружају мудру и искуствену препоруку како да се сачува достојанство и моралност;

б) жељне реченице с глаголом у оптативу, уз опционо укључење соматизма:

paç faqen e bardhë! (= „дабогда имао бело лице”)
био ти образ/*нека ти је образ светао!*

ardhtë e bardhë! (= „да ти дође белина”)
**среће имао/све ти од руке ишло!*

qofsh i bardhë! (= „био светао”)
**вазда частан био*!

Указани глаголски облик, уносећи афективност, доживљеност и снажну експресивност, психолошко-емотивно боји информацију која се саопштава саговорнику, што ове конструкције издваја као семантички особене. Оне су добро познати фразеолошки начин изражавања у виду потребног, прихватљивог и очекиваног комуникативног обраћања сходно културним нормама понашања појединаца у албанском друштву, без обзира на то да ли је говорно лице сигурно да ће се таква исказана жеља заиста и обистинити.

3.1. Бела боја и негативна семантичка поља

Насупрот приказаних позитивних семантичких конотација с белом бојом, налазе се негативна која проналазимо преко двеју сема. Прва је сема „празан" где бела боја реферише на одсуство ма каквих познатих, доступних података, информација, на потпуну празнину, као што показује албанска идиотипична номинална конструкција **njollë e bardhë** чији би превод на српском гласио **празно/неистражено поље*.

Друга сема „неповољност" покрива низ негативних семантичких концепата, па се преко конотације белине откривају следећи у виду низа синтагми добро познатих и у другим језицима:

- насиље: **terrori i bardhë/λευκή τρομοκρατία/бели терор**;

- експлоатација: **εμπόριο λευκής σαρκός/трговина белим робљем**/*trafikimi i qenieve njerëzore*;

- отпор: **grevë e bardhë/λευκή απεργία/бели штрајк** – примери су калкови с италијанског *sciopero bianco*;

- одсуство: још један калк с италијанског пролазимо само у грчком **λευκός γάμος** (< *matrimonio bianco*) за означавање такозваног *неконзумираної брака/martesë e pakonsumuar*;

- смрт: **vdekja e bardhë/λευκός θάνατος/бела смрт**[11] је опис стања услед смрзавања. Но, смрт од предозирања се у српском жаргону изражава као *бела смрт* чиме је дат нов семантички смисао конструкцији. У албанском се конотација нечије смрти приказује путем метафоре СМРТ ЈЕ БЕЛИНА преко глаголског фразеологизма **(ai) zbardhi sytë** (= „забелео је очима") означавајући **отишао је у вечна ловишта* (Сивачки, 2016: 160). Наведимо и један посебан номинални фразеолошки склоп **бела жалост** који се дуго као еуфемизам задржао у употреби код Словена за ознаку смрти (Krimer-Gaborović, 2016: 192);

- непријатност: овај негативан семантички концепт сагледава се преко метафоре НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ БЕЛИНА а изражава је српски глаголски фразеологизам **забелети очима** који, иако подударан конструкцијски с претходно наведеним албанским, носи сасвим друкчије значење – „исколачити очи" – чиме се изражава непосредно емоционално стање особе услед доживљеног непријатног и неочекиваног изненађења;

- дрогирање: у сва три језика је устаљен у жаргону глаголски израз **marr të bardhën/παίρνω την άσπρη/узимати бело** који подразумева конзумирање хероина.

У албанском у оквиру семе „неповољност" бела боја је искоришћена и за грађење посебних колокација везаних било за опис појединих болести било за нездрав изглед особе:

[11] Cf. с румунским : *moarte albă*. У мађарском *fehér halál* означава и туберкулозу и кокаин.

- **kolla e bardhë**/*e mirë* (= *κοκκύτης/велики кашаљ*) је израз мотивисан описом оболелелог који искашљава белу слуз;
- **grykët e bardha** (= „бели крајници") = *διφθερίτιδα/дифтерија*;
- **lia e bardhë** = *ανεμοβλογιά/овчије богиње*;
- **murtaja e bardhë** (= „бела куга") општи је познати израз за *туберкулозу*.

Појам природног одумирања становништва и његове споре обнове код Срба се назива **бела куга** и оваква фразна именица, у поређењу с осталим европским језицима, културолошки је истакнута као посебна и непоновљива. Са друге стране, у савременом грчком исти номинални израз **λευκή πανούκλα** представља, као и у албанском, калк с француског *la peste blanche* (> *white plague, weisse Pest*), и примарно означава туберкулозу (званично *φυματίωση*), а у жаргону „кокаин"[12], што се може разумети као „бела пошаст". Претражујући интернет наишли смо на потврду да се и у грчком употребљава у истом контексту као и у српском и с истим значењем – одумирање становништва[13] - што указује на преливање утицаја на језичко-културолошком плану. Назначимо да ову конструкцију ниједан нама доступан грчко-грчки речник не бележи, док се једино као посебан израз проналази се у Матешићевом речнику уз објашњење да је реч о абортусу, спонтаном побачају (стр. 296). Вредно је овде помена како је *бела куга* описана у Вуковом *Српском рјечнику* (1856: 251) – реч је о жени коју „су млоги виђели ђе иде завјешана бијелом марамом". У Херцеговини се дуго веровало да заједно путују две чуме, бела и црна: и док „би од бијеле нешто народа остало, од црне ништа" (РСМЛ, 2001: 582). Сагледано из овог угла, опис *беле куге* заснован је на животном искуству и знању и сасвим одговара процесу поступне депопулације становништва, његовог „тихог" одумирања и нестајања; тако је бела куга облик смрти која, иако се директно одвија пред нама, остаје у потпуности неосетна на око.

4. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Укупан број забележених номиналних конструкција у албанском и са лексемом бео износи 79: албанском делу припада 47, грчком 32. Када је реч о степенима њихове структурно-семантичке еквиваленције на српском, запажа се велика подударност и слагање, што указује да у сва три језика преовлађују углавном исти начини концептуализације белине и њено доживљавање. Подударање номиналних колокација карактеристичних за свет гастрономије у сва три језика показује да је реч о преношењу истих културолошких утицаја као и о усвајању и прихватању истих или приближно истих навика у конзумирању хране па зато овакве конструкције не могу бити главни доказ о снажним међукултурним и међујезичким преплитањима између разматраних језика. У начелу, то су једним делом и интернационализми које као калкове препознајемо и у бројним другим научним гранама (cf. **λευκός νάνος/бели патуљак**). Све указане разлике, а које припадају нултом степену еквиваленције и тичу се идиотипичности сваког језика понаособ, показују да је бела боја доживљена експресивно, семантички, конотативно и метафорички на јединствене и непоновљиве начине. Свака таква особеност допуњава општи смисао о белој боји, односно белини, као једној универзалној целини, пружајући додатна, значења, нове смислове и нове квалификаторне вредности. У свим примерима остварује се концентрација садржаја семантичким спајањем лексичких компоненти ради постизања потребне фразеологизације (Мокиенко, 1989: 156).

У грчком је у свега неколико случајева могуће говорити о комутацији између двају грчких придева који се односе на белу боју, што потврђује да су то и даље две одвојене лексеме са својим сачуваним стилским (стилогеним) и изражајним одликама.

[12] https://www.skai.gr/news/greece/leyki-panoukla-stin-eyrolista-pou-antimetopizei-provlima-kokainis-i

[13] https://tvxs.gr/news/kosmos/i-leyki-panoykla-ton-balkanion, https://www.onmed.gr/ygeia/story/313861/i-lefki-panoykla-ksanaxtypa

Антропоцентрични карактер носе све оне номиналне и фразеолошке конструкције где бела боја непосредно реферише на човека, што је посебно одлика појединих албанских. Такође, у албанском се бела боја јавља и као саставни део назива појединих заразних болести.

У анализираним конструкцијама откривају се и позитивна и негативна семантичка поља, а преко посебних сема бела боја је носилац неколико најважнијих значења, пре свега светлости/сјаја, части, прозирности и слично. Негативна семантичка поља у албанском маркирају две семе, у грчком и српском по једна. Док прва имплицира сему „празнина", одсуство познатих података (*njollë e bardhë*), друга се тиче семе „неповољност" која се изражава преко различитих семантичких концептуалних смислова (експлоатација, отпор, одсуство, смрт, непријатност).

Како је појам „бела боја" изузетно сложен и широк, с обзиром на то да указује на неку појаву/предмет/особину и слично који се асоцијативно и конотативно изједначава са појмом „белина", односно с ониме што визуелно, доживљајно и искуствено личи на белу боју, то значи да се она у сваком од разматраних језика доживљава различито: метафорички је превазиђено њено основно значење (Lyons, 1977: 100–102; Radovanović, 1986: 93) што, последично, не значи да „је промењен наш сензорни апарат, већ наш доживљај стварности који је у вези са нашим знањем, речником, имагинацијом, као и с осећајима, односно са свиме ониме што се развијало током времена" (Pastoureau–Simonnet, 2005: 16). А како је назначио Лотман (1976: 119 и даље), међусобна веза између слоја сагледаног, опаженог, и слоја изреченог, описаног, ствара се у поступку изградње унутар (поетски) фиксираног система, што ће рећи да у сваком језику приписивање боје, у нашем случају беле, неком предмету, појави, догађају и слично није ни произвољно ни насумично, већ је јасно мотивисано идејно, контекстуално, асоцијативно, а свакако је и додатно искуствено потврђено.

Библиографија

Andrić, E. (2020). *Tanulmányok a magyar és szerb színnevekről – Studije o nazivima boja u mađarskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Berlin, B., Kay, P. (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Working Paper Number 1. Berkeley: Laboratory for Language-Behavior Research – University of California Press.

Brenko, A. (2009). Simbolika boja. У: *Moć boja*. Zagreb; Etnografski muzej, 15–93.

Brozović Rončević, D. (1999). Nazivi za blatišta i njihovi toponimijski odrazi u hrvatskome jeziku. *Folia onomastica croatica* 8 (1999): 1– 44.

Детелић, М. (2007). *Бели двор* и *бели град* у епској поетици. *Глас CDVIII Српске академије наука и уметности*. Одељење језика и књижевности. Књ. 23. Београд: САНУ: 109–119.

Detelić, M., Ilić, M. (2006). *Beli grad – poreklo epske formule i slovenskog toponima*. Beograd: Balkanološki institut SANU.

Добрев, И. (1980). Белодрешковци, Белая Русь, Бели и Черни Искър, *Годишник на Софийския университет* 74, Факултет по славянски филологии, София, 1980 (1985), 199-201.

Ivić, M. (1995). *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Krimer Gaborović, S. (2016). Simbolička dimenzija boja u engleskom i srpskom jeziku. У: *Zbornik radova sa 8. međunarodnog simpozijuma „Susret kultura" održanog u Novom Sadu* (1–2. decembar 2014). (I. Živančević-Sekeruš, B. Šimunović Bešlin i Ž. Milanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet., 185–205.

Krimer Gaborović, S. (2019). Verbalne asocijacije u vezi sa leksemama kojima se imenuju primarno-osnovne boje u srpskom jeziku. У: *Језици и културе у времену и простору* VIII/1 (С. Гудурић и Б. Радић Бојанић, ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 153–172.

Лотман, Ј.М. (1976). *Структура уметничког текста*. Београд: Нолит.

Lyons, J. (1977). *Semantics*. Volume 1. Cambridge: Cambridge University Press.

Мијатовић, С.М., Бушетић, Т.М. (1925). Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу. *Српски дијалектолошки зборник, број XXXII. Живот и обичаји народни 14*. Београд: САН.

Михајловић, В. (1966). Српскохрватски називи ветрова. *Прилози проучавању језика II*. Нови Сад, 99–125.

Мокиенко, В.М. (1989)[2]. *Славянская фразеология*. Москва: «Высшая школа».

Мутавџић, П., Кријези, М., Мандић, С. (2021). О судбини кроз призму албанске фразеологије с освртом на грчку и српску. У: *Куле и градови* (Л. Делић и С. Самарџија, ур.). Београд: Удружење фолклориста Србије–Балканолошки институт САНУ, 77–104.
Pastoureau, M., Simonnet, D. (2005). *Le petit livre des coloures*. Paris: Editions du Panama.
Prćić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči*. Treće dopunjeno elekronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet (< https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-356-9.pdf#overlay-context=sadrzaj/2017/978-86-6065-406-1).
Radovanović, M. (1986)[2]. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada–Dnevnik.
Сивачки, А.В. (2017). *Фразеологизми с конституентом соматског порекла у албанском језику и њихови преводни еквиваленти у српском*. Обрађена докторска дисертација на Филолошком факултету (<https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/9034/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y).
Schubert, G. (1989). Farbsymbolik auf dem Balkan (bei Türken und Südslawen). У: *Religious and lay symbolism in the Altaic world and other papers*. Proceedings of the 27th Meeting of the PIAC, Walberberg, FRG, June 12th to 17th, 1984 (ed. by K. Sagaster in coll. with H. Eimer). Wiesbaden, 341–359.
Σπανός, Κ. Β. (2000). *Οι οικισμοί της βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία (από τον 14ο έως τον 19ο αιώνα)*. Τόμος Α`. Διδακτορική διατριβή. Αριστοτέλιο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Φιλοσοφική Σχολή. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. (< https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/23905?lang=el#page/16/mode/2up).
Çabej, E. (1987). *Studime gjuhësore III*. Prishtinë: Rilindja.

Скраћенице у тексту

РСЛМ (2001): *Словенска митологија–Енциклопедијски речник* (С. Толстој и Љ. Раденковић, ур.). Београд: Zepter Book.
СНП 3 (1846): *Српске народне пјесме. Књига 3: у којој су пјесме јуначке средњијех времена*. Беч: Штампарија Јерменског манастира (< https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1156).

Речници

Βλαχόπουλος, Σ. (2007). *Λεξικό των ιδιωτισμών της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Κλειδαρισμός,
Δημητρίου, Α. (1995). *Λεξικό νεοελληνισμών*. Αθήνα: Γρηγόρης.
Gjevori, M. (1988). *Frazeologjizma të gjuhës shqipe me shpjegime*. Prishtinë: Rilindja.
Караџић Стефановић, В. (1852). *Српски рјечник истолкован њемачкијем и латинскијем рјечима*. Беч: Штампарија Јерменског манастира. (< https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1255).
Κριαράς, Ε. (1995). *Νέο Ελληνικό λεξικό–Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
Marku, L. (2010). *Fjalor shqip-greqisht*. Tiranë: Infbotues.
Marku, L. (2009). *Ελληνο-αλβανικό λεξικό*. Tiranë: Infbotues.
Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
Μπαμπινιώτης, Γ. (1998)[2]. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας.
Mullafetahu, A. (2016). *Fjalor idiomatik shqip-english*. Shkup-Prishtinë-Tiranë: Logos A.
Мутавџић, П. (2007). *Грчко-српски речник идиома*. Београд: Јасен.
Oxford Albanian-English Dictionary (ed. by L. Newmark). (1999). Oxford: Oxford University Press.
Senc, S. (1991). *Grčko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed.
Thomai, J. (2010). *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë: EDFA.
Fjalor Fjalësh e Shprehjesh Popullore. (1982). Prishtinë: Instituti Albanologjik i Prishtinës.
Fjalor i gjuhës së sotme letrare shqipe (I-II). (1981). Prishtinë: Rilindja–Instituti albanologjik i Prishtinës.
Fjalor shqip-serbokroatisht. (1981). Prishtinë: Instituti albanologjik i Prishtinës.
Fjalor serbokroatisht-shqip. (1986). Prishtinë: Instituti albanologjik i Prishtinës.
Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας. (2014). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών–Εθνικό Τυπογραφείο.

https://fjalorthi.com/
https://www.shkenca.org/content/view/5/42/

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/
https://georgakas.lit.auth.gr/dictionaries/

Сајтографија

https://ibl.bas.bg/rbe/ (< 21.12.2021)
https://www.skai.gr/news/greece/leyki-panoukla-stin-eyrolista-pou-antimetopizei-provlima-kokainis-i (< 15.11.2021)
https://tvxs.gr/news/kosmos/i-leyki-panoykla-ton-balkanion (< 18.11.2021)
https://www.onmed.gr/ygeia/story/313861/i-lefki-panoykla-ksanaxtypa (< 18.11.2021)

ALBANIAN AND GREEK NOMINAL CONSTRUCTIONS CONTAINING WHITE COLOUR

Summary

Chromatic vocabulary is common to all peoples of the world, which stands out as a special subclass (subcategory) from the entire lexical fund. As it is well known, it also contains such lexemes that express shades of the same color and which, as such, do not exist in other languages. The linguistic image of reality is also reflected on/through the segment of colors which, in addition to chromatic intensity, also has a cultural, religious, social, as well as a special communicative and intercultural function. On the other hand, only a selected number of chromatic lexemes served to build phraseology in each language. One of such lexemes is the one that means white - in the cultural sense, it occupies a prominent place among the Albanian and Greek people because of the symbolism and nuanced semantic connotation it carries (purity, innocence, immaculateness, peace, bliss, successful beginning, fragility, etc.). The main goal of the paper is a contrastive and comparative semantic analysis of nominal phraseologies and collocations in Modern Albanian and Greek, which contain the lexeme *white* as a key component with an interdisciplinary approach, marking equivalences, thus achieving insight into the semantic structure of phraseology and understanding the influence of non-linguistic factors on phraseology.

Keywords: *i bardhë, άσπρος/λευκός*, Albanian, Modern Greek, nominal constructions, equivalence

Мерима Кријези
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
merima.krijezi@fil.bg.ac.rs

Предраг Мутавџић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

UDK 811.163.41'374:535.6

Sanja Krimer-Gaborović

PILOT ISTRAŽIVANJE O SRPSKIM OSNOVNIM NAZIVIMA ZA BOJE PREMA TESTU IZDVAJANJA I U ODABRANOM FREKVENCIJSKOM REČNIKU

U skladu sa Berlin-Kayovom teorijom (1969) o univerzalnosti osnovnih naziva za boje (engl. *basic colour terms*), pri čemu su prema rečima Krimer-Gaborović (2014) i Jakovljev (2018) u srpskom jeziku to pridevi *bela*, *crna*, *crvena*, *žuta*, *zelena*, *plava*, *siva*, *ljubičasta*, *narandžasta*, *roze/a* i *braon*, opravdanost naznačenog inventara potkrepljuje se još podacima iz: (1) testa izdvajanja (cf. Corbett & Davies 1995), i (2) odabranog srpskog frekvencijskog rečnika (Vasić & Vasić 2007). Ukrštanjem dobijenih podataka došlo se do zanimljivih, katkad i iznenađujućih podataka. Primera radi, u konsultovanom frekvencijskom rečniku hromatski pridev *mrk* ima veću frekvenciju od *smeđ*, dok se *braon* uopšte ne spominje. Istovremeno, u skladu sa obrazloženjima Steinvalla (2002), Lindseya i Brown (2014), Mylonasa i MacDonald (2016), očekuje se da će se u jezicima visoko industrijalizovanih društava, među kojima i srpskom jeziku, pojaviti novi BCT. Na temelju dobijenih podataka, u srpskom jeziku to bi mogle biti lekseme *bordo* i *tirkizna*.

Ključne reči: osnovni naziv za boju, test izlistavanja, frekvencijski rečnici

1. UVOD

Uprkos percepcijskom razlikovanju više miliona hromatskih nijansi, čovek ovo koloritno mnoštvo opisuje oslanjajući se na ograničene leksičke resurse, i to tako što raznorodne kolorite najpre razvrstava u osnovne kategorije boja (engl. *basic colour category*, ili, *BCC*), a potom im dodeljuje pripadajuća imena. To su osnovni ili bazični nazivi za boje (engl. *basic colour term*, ili, *BCT*).

Prema Berlinu i Kayu (1969) ljudski jezici raspolažu malim brojem BCT, a ukupan broj BCT u konkretnom jeziku varira u rasponu od dva do jedanaest. Konkretan broj zavisi od stepena tehnološkog razvoja društveno-jezičke zajednice. Retki izuzeci su recimo ruski jezik sa dvanaest BCT.[1] Kako to Berlin i Kay (u daljem tekstu BK) obrazlažu, u engleskom jeziku BCT su: *white* 'bela', *black* 'crna', *red* 'crvena', *yellow* 'žuta', *green* 'zelena', *blue* 'plava', *brown* 'smeđa', *purple* 'ljubičasta', *orange* 'narandžasta', *pink* 'roze/a' i *gray/grey* 'siva'. Ovih jedanaest naziva prisutni su i u većini drugih jezika tehnološki razvijenih društava. Preostali hromatski nazivi, pak, predstavljaju hiponime naznačenih BCT (up. Lindsey & Brown 2014: 1).

U srpskoj lingvistici još uvek nije u potpunosti usaglašen ukupan broj BCT. Primera radi, Hlebec (1998: 325) i Ilić (2011: 12) govore o sedam BCT, i to *bela*, *žuta*, *zelena*, *plava*, *siva*, *crvena* i *crna*, dok Ratković (2007: 189) navodi da se uvidom u raspoložive engleske i srpske frazeologizme u oba jezika uglavnom potvrdilo prisustvo jedanaest BCT. Stanić (2013: 260–261), pak, spominje devet osnovnih prideva sa kolorističkim značenjem, i to *beo*, *žut, zelen*, *crven*, *ljubičast*, *plav*, *smeđ*, *siv* i *crn*, dok Krimer-Gaborović (2014: 228–235) i Jakovljev (2018: 181) takođe navode ukupno jedanaest srpskih BCT tj. *crna*, *bela*, *crvena*, *žuta*, *zelena*, *plava*, *braon*, *ljubičasta*, *roze*, *narandžasta* i *siva*.

[1] Ovde nećemo detaljnije ulaziti u višedecenijsku raspravu 'univerzalista' i 'relativista' o univerzalnosti odn. arbitrarnosti imenovanja boja u različitim jezicima (up. Steinvall 2002:13–29; Biggam 2012: 106–108; Jakovljev 2018: 31–41; Krimer-Gaborović 2019: 166–172). Budući da su danas ova dva pristupa prilično približena, može se govoriti o univerzalnosti grubog razgraničavanja prostora boja, dok na njegovo finije popunjavanje odlučujuće utiču kultura i jezik konkretne društvene zajednice (Uusküla & Bimler 2016: 4).

Status naznačenih jedanaest BCT nije ujednačen (Corbett & Davies 1997: 198). Prvih šest BCT čine grupu primarno-osnovnih naziva – *crna*, *bela*, *crvena*, *žuta*, *zelena* i *plava*, dok preostalih pet BCT spadaju u sekundarno-osnovne nazive – *braon*, *ljubičasta*, *roze*, *narandžasta* i *siva*.

Polazeći od u istraživanjima potvrđene činjenice o izvesnoj univerzalnosti raspoloživih BCT (up. Steinvall 2002: 28–29), ovaj rad ima za cilj utvrditi: (1) inventar srpskih BCT i (2) koliko se taj spisak brojčano i po redosledu BCT podudara s izvornim BK nizom. Do najistaknutijih hromatskih naziva u našem istraživanju, dakle i BCT, došlo se na osnovu frekvencije njihove upotrebe: (a) prema testu izdvajanja i (b) analizom podataka iz odabranog frekvencijskog rečnika, ovde *Azbučno-frekvencijskog rečnika savremenog srpskog jezika: polazne osnove novije srpske proze* (up. Izvori), sve to primenjujući Berlin-Kayove kriterijume za utvrđivanje bazičnosti BCT (1969: 6–7). Prema rečima Steinvalla (2002: 24), Lindseya i Brown (2014: 2) i Mylonasa i MacDonald (2016: 32-42) potreba za preciznijim imenovanjem određenih delova spektra boja u mnogim jezicima podstaći će uvećanje aktuelnog inventara BCT. To se odnosi i na srpski jezik (up. Jakovljev & Zdravković 2018: 207–212; Krimer-Gaborović 2019a: 295). U tom svetlu, cilj ovog rada biće još (3) preispitati koji to srpski hromatski nazivi predstavljaju kandidate za nove BCT.

2. KRITERIJUMI I METODE ZA UTVRĐIVANJE BAZIČNOSTI HROMATSKIH NAZIVA

Kriterijume za utvrđivanje BCT prvi su definisali BK (1969: 6–7) u sklopu modela o evoluciji i univerzalnosti hromatskih naziva. Uprkos kritikama koje su za posledicu imale unošenje određenih dopuna i izmena, naznačeni kriterijumi i dalje su aktuelni.

Kako to BK navode, svaki BCT mora biti:

(1) monoleksema čije značenje nije predvidivo na osnovu značenja sastavnih delova,

(2) leksema čije značenje nije obuhvaćeno značenjem neke druge lekseme (nijedan BCT ne sme biti hiponim nekog drugog naziva za boju),

(3) leksema širokog opsega primene,

(4) psihološki istaknuta leksema.

Ukoliko ova četiri kriterijuma nisu dovoljna za definisanje konkretne lekseme kao BCT, koriste se dopunski kriterijumi:

(5) distributivni potencijal tj. derivaciona morfologija konkretnog naziva za boju treba da nalikuje distributivnom potencijalu tj. derivacionoj morfologiji već utvrđenih BCT (recimo mogućnost građenja sufiksalnih izvedenica i drugih morfoloških oblika),

(6) sporni su nazivi za boje koji istovremeno imenuju entitete obojene konkretnom bojom (npr. *zlatan*$_1$ boje zlata i *zlatan*$_2$ napravljen od zlata),

(7) sporne su novije pozajmljenice,

(8) ako na temelju prvog kriterijuma nije moguće utvrditi status konkretne lekseme, treba se pozvati na kriterijum morfološke složenosti, čime se iz razmatranja izuzimaju složenice.

Uporedo sa revizijama BK modela, revidirani su i kriterijumi za utvrđivanje bazičnosti naziva za boju. Među prvima izmene je uneo Crawford (1982: 342) predloživši pojednostavljivanje BK kriterijuma odbacivanjem kriterijuma monoleksemičnosti.[2] Nakon toga usledile su i druge kritike, te nove korekcije, proširivanja i sužavanja postojećih kriterijuma (up. Steinvall 2002: 23–25; Biggam 2012: 21–43).

U potrazi za najprikladnijim metodama za utvrđivanje bazičnosti konkretnog naziva za boju, Corbett i Davies (1997) preispitali su više bihejvioralnih i lingvističkih postupaka. Zaključili su da su tu od najveće koristi:

[2] Idiolekt svakog pojedinca odlikuje se prisustvom osnovnih naziva za boju. Svaki takav BCT stabilno imenuje konkretan kolorit iz vanjezičkog okruženja, ima širok opseg primene i značenje koje nije obuhvaćeno značenjem nekog drugog naziva za boju.

(1) psihološki test izdvajanja i rangiranja naziva za boje po frekvenciji, što je vrlo jednostavna, pouzdana i lako sprovodiva metoda izdvajanja BCT od preostalih hromatskih naziva,
i
(2) lingvistička metoda pretrage i analize frekvencija naziva za boje u jezičkom korpusu koja pomaže pri ustanovljivanju sličnosti i razlika u hijerarhiji BCT u konkretnom jeziku u odnosu na BK model. Mada takvu pretragu nije lako sprovesti kod obimnog i razuđenog korpusa, obradu i analizu podataka olakšavaju različiti softverski programi. Prema rečima Steinvalla (2002: 65–66), frekvencija naziva za boje često služi da bi se procenilo da li konkretan naziv treba ili ne treba smatrati za BCT. No, iako su frekvencije koloritnih naziva dobijene na osnovu testa izdvajanja korisne za utvrđivanje BCT, pouzdanija potvrda dobijenih rezultata podrazumeva oslanjanje na dodatne analize i provere koje mogu biti: (a) bihejvioralne (cilj je utvrditi vreme reakcije ispitanika u postupku imenovanja boje nakon što im se na ekranu prikaže kartica u konkretnoj boji, utvrditi frekvencije hromatskih naziva na osnovu prikazanih kartica, definisati konzistentnost imenovanja u ponovljenim testovima prikazivanja obojenih kartica), i (b) lingvističke (proverava se derivaciona morfologija polazeći od premise da što je neki naziv za boju istaknutije pozicioniran na lestvici bazičnosti, dakle što je institucionalizovaniji, to će imati raznovrsnije morfološke i sintaktičke oblike, proverava se dužina lekseme kao imena konkretne boje polazeći od pretpostavke da što je leksema kraća, veća je njena upotrebna frekvencija).

Da bismo utvrdili inventar srpskih BCT, u radu smo analizu ograničili na frekvencije testom izdvojenih naziva za boje primenjujući upravo spomenutu psihološku metodu s jedne strane i lingvističku metodu s druge strane.

3. FREKVENCIJA SRPSKIH HROMATSKIH NAZIVA PREMA TESTU IZDVAJANJA I U ODABRANOM FREKVENCIJSKOM REČNIKU

Psihološki test izdvajanja naziva za boje, koji su upoređujući ruske sa engleskim hromatskim nazivima prvi primenili Morgan i Corbett (1989: 125–141), i rangiranje naziva za boje prema frekvenciji, mogu odlično poslužiti za utvrđivanje: (1) stepena bazičnosti različitih hromatskih naziva i (2) redosleda BCT u konkretnom jeziku. Kako je to napred najavljeno, u radu su frekvencije naziva za boje preuzimane iz *Azbučno-frekvencijskog rečnika savremenog srpskog jezika*, ili, kraće AFRSSJ (up. Izvori).

3.1. Frekvencije srpskih naziva za boje prema testu izdvajanja

U radu se izveštava o rezultatima testiranja koje je 2018. godine sprovedeno sa 49 studenata anglistike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Zadatak ispitanika bio je da u trajanju od 5 minuta izdvoje što je moguće veći broj naziva za boje. Osim vremenskog, nije postavljeno nikakvo drugo ograničenje.

Studenti su navodili: (1) monoleksemske nazive za boju, npr. *plava*, (2) složenice, npr. *svetlozelena*, i (3) opisne parafraze, npr. *boja kože*. Obradom odgovora iz pojedinačnih test-lista utvrđena je zbirna frekvencija *F* za svaki izdvojeni naziv za boju. Istovremeno, radi sticanja uvida u strukturu hromatskog rečnika, na osnovu redosleda izdvajanja različitih hromatskih naziva, izračunata je srednja pozicija (engl. *mean position*, ili, kraće *mP*) konkretnog naziva u test-listama tj. $mP=\Sigma P_i/F$, gde je $P_{i\ (1,2,3,...n)}$ pozicija određenog naziva za boju u konkretnom testu. Indeks $_i$ uz *P* varira od $_{1,2,3,...}$ do $_n$, pri čemu $_n$ označava ukupan broj izdvajanja konkretnog naziva za boju u svim test-listama. Na osnovu frekvencije i prosečne pozicije izračunava se indeks kognitivne istaknutosti *S* (engl. *cognitive salience index*) tj. $S=F/(N \times mP)$, gde *N* označava ukupan broj ispunjenih test-lista tj. ukupan broj učesnika u testu izdvajanja koji su ispunili test-liste. Indeksom *S*, koji je definisao Sutrop (2001: 266–267), povezani su parametri *F* i *mP*. Budući da *S* ne zavisi od broja izdvojenih naziva iz pojedinačnih lista, pogodan je

za upoređivanje rezultata iz različitih studija i jezika. *S* varira od 1 u idealnom slučaju, ukoliko bi svi učesnici u testiranju konkretan naziv naveli kao prvi odgovor, do 0, ukoliko ispitanici konkretni naziv uopšte ne bi spomenuli. Za dobijanje valjanih rezultata oko upotrebe indeksa *S* iz razmatranja treba isključiti vrlo niskofrekventne nazive, dakle sve one nazive koje navodi vrlo mali broj ispitanika. Prema rečima Sutropa (2001: 264–265), kod uzorka od ≥50 ispitanika treba zanemariti nazive za boje koje ne navodi najmanje tri ispitanika, jer je reč o slabo poznatim ili retko upotrebljavanim nazivima (potpadaju pod idiolekt).

3.1.1. Rezultati testa izdvajanja naziva za boje kod izvornih govornika srpskog jezika

Ukupno 49 studenata izdvojilo je 142 različitih naziva za boje, od čega 44 naziva sa frekvencijom $F \geq 4$. U Tabeli 1 prikazano je 40 psihološki najistaknutijih naziva za boje, poređanih prema opadajućoj frekvenciji *F(%)*. U zadnjoj koloni za testom izdvojene nazive naveden je kognitivni rang R_s prema indeksu *S*. Dodatni pokazatelj psihološke istaknutosti konkretnog koloritnog naziva predstavlja broj u zagradi uz naznačeni naziv, koji govori o tome koliko puta je dati naziv izdvojen na prvom mestu u prvoj minuti testiranja.

Red. br.	**Naziv za boju**	**F**	**F(%)**	**ΣP_i**	**mP**	**S**	**R_s**
1.	*crvena* (22)	49	100,00	179	3,653	0,2737	**2**
2.	*plava* (9)	49	100,00	165	3,367	0,2970	**1**
3.	*zelena* (1)	49	100,00	181	3,694	0,2707	**3**
4.	*ljubičasta* (1)	49	100.00	355	7,245	0,1380	**6**
5.	*žuta* (8)	48	97,96	184	3,833	0,2556	**4**
6.	*narandžasta* (1)	48	97,96	324	6,750	0,1451	**5**
7.	*roze/a*	45	91,18	381	8,467	0,1085	**9**
	roze	22	44,90	201	9,136	0,0491	
	roza	23	49,30	194	8,435	0,0556	
8.	*crna* (4)	44	89,80	298	6,773	0,1326	**7**
9.	*siva* (1)	44	89,80	376	8,546	0,1051	**10**
10.	*b(ij)ela*	43	87,76	325	7,558	0,1161	**8**
11.	*bordo*	42	85,71	604	14,381	0,0596	**12**
12.	*braon*	41	83,67	427	10,415	0,0803	**11**
13.	*tirkizna*	33	67,35	416	12,606	0,0534	**13**
14.	*bež*	32	65,31	488	15,250	0,0428	**15**
15.	*oker* (1)	30	61,22	404	13,467	0,0455	**14**
16.	*srebrna*	29	59,18	429	14,793	0,0400	**16**
17.	*lila(va)*	24	48,98	315	13,125	0,0373	**17**
18.	*teget*	24	48,98	456	19,000	0,0258	**18**
19.	*zlatna*	22	44,90	410	18,636	0,0241	**20**
20.	*ciklama*	17	34,69	266	15,647	0,0222	**21**
21.	*krem*	16	32,65	253	15,813	0,0206	**22**
22.	*smeđa*	12	24,49	119	9,917	0,0247	**19**
23.	*pink*	9	18,37	128	14,222	0,0129	**23**
24.	*maslinastozelena*	9	18,37	142	15,778	0,0116	**24**

25.	*bakarna*	9	18,37	165	18,333	0,0100	**27**
26.	*svetloplava*	8	16,33	119	14,875	0,0110	**26**
27.	*nebo-plava*	8	16,33	148	18,500	0,0088	**28,5**
28.	*tamnozelena*	8	16,33	149	18,625	0,0088	**28,5**
29.	*bebi-roze*	8	16,33	164	20,500	0,0080	**30**
30.	*tamnoplava*	7	14,29	84	12,000	0,0119	**25**
31.	*bronzana*	7	14,29	150	21,429	0,0067	**33**
32.	*mint/menta*	7	14,29	127	18,143	0,0079	**31**
33.	*purpurna*	7	14,29	132	18,857	0,0076	**32**
34.	*boja kože*	7	14,29	153	21,857	0,0065	**37**
35.	*kraljevskoplava*	6	12,24	102	17,000	0,0072	**34**
36.	*svetlozelena*	6	12,24	120	20,000	0,00612	**38**
37.	*ružičasta*	5	10,20	75	15,000	0,00680	**35**
38.	*maslinasta*	5	10,20	77	15,400	0,00663	**36**
39.	*magenta*	4	8,16	66	16,500	0,00495	**39**
40.	*kaki*	4	8,16	70	17,500	0,00467	**40**

Tabela 1. Prikaz 40 psihološki najistaknutijih srpskih naziva za boje prema testu izdvajanja.

Na osnovu Tabele 1 uočava se izdvajanje prvih deset navedenih naziva za boje od preostalih hromatskih naziva, i to:

(1) neupitna je bazičnost naziva *plava*, *crvena*, *zelena* i *žuta* (čiji se indeks *S* kreće u rasponu 0,2970–0,2555), budući da svaki od ova četiri naziva ispunjava prva četiri BK kriterijuma bazičnosti, kao i peti kriterijum distributivnog potencijala;

(2) među nazivima *narandžasta*, *ljubičasta*, *crna*, *b(ij)ela*, *roze/a* i *siva* (indeks *S* ima raspon 0,1451–0,1051), BCT *crna*, *bela* i *siva* ispunjavaju sve BK kriterijume (slično nazivima *plava*, *crvena*, *žuta* i *zelena*), dok *narandžasta* i *ljubičasta* osim drugog, trećeg i četvrtog, ispunjavaju još šesti i sedmi BK kriterijum, a *roze/a* takođe prvi BK kriterijum. Frekvencije dubleta *roze* i *roza* prikazane su objedinjeno.[3] BCT *crna* i *bela*, koje BK smeštaju na početak evolucione lestvice, ovde zauzimaju sedmo i osmo mesto.[4] To je odraz dileme koju pojedini ispitanici imaju upravo u pogledu naziva *crna* i *bela*, u kontekstu pitanja da li *crna* i *bela* uopšte imenuju boje, zbog čega ih u ograničenom vremenu nametnutom testom izdvajanja ispitanici bilo nisu navodili, ili su ih navodili nakon drugih BCT. Slična tendencija očituje se i u drugim jezicima, npr. finskom (Uusküla 2007: 374–375);

(3) jedanaesto- i dvanaestopozicionirani nazivi *bordo* (*F*=42) i *braon* (*F*=41) imaju gotovo izjednačenu frekvenciju, ali ne i indeks kognitivne istaknutosti. *Braon* (*S*=0,0803), naime, ubedljivo odskače od *bordo* (*S*=0,0596). Zahvaljujući bliskosti sinonima *braon* i *smeđa* umanjuje se njihova pojedinačna kognitivna istaknutost i usložnjava odabir jedanaestog BCT. *Braon* i *smeđa* imaju objedinjenu frekvenciju *F*=53 (što premašuje ukupan broj ispitanika). Takvo sabiranje ni inače nije opravdano s obzirom da ispitanici delom ova dva naziva ne smatraju sinonimima, već ih navode jedan do drugog. Čini se da se u savremenom srpskom jeziku *smeđa* donekle povlači iz upotrebe, dok se širi opseg upotrebe *braon*, i to naročito u kolokvijalnom govoru.[5] Stoga bi u nekom budućem istraživanju

[3] U radu Krimer-Gaborović (2019b) daje se niz argumenata koji podupiru stav o tome da su leksema *roze* i dublet *roza* od hiponima BCT *crvena* i same postale novi BCT, dakle generički nazivi za odelitu BCC.

[4] Sličan rezultat dobila je Jakovljev (2018: 88–89) u testu izdvajanja naziva za boje sprovedenom sa studentima psihologije.

[5] To se potvrđuje i u testu Jakovljev (2018: 88) gde je *braon* rangirana na 11. mestu, a *smeđa* tek na 24.

trebalo odgovoriti na pitanje da li je *braon* i dalje hiponim od hiperonima *smeđa* ili se taj odnos menja/promenio se;

(4) s izuzetkom navedenih 12 hromatskih naziva,[6] preostalih 28 naziva iz Tabele 1 za sada ne mogu biti smatrani BCT, kako zbog svoje niže frekvencije tako i zbog toga što direktno krše neki od BK kriterijuma. Primera radi, prvi i osmi BK kriterijum ne ispunjavaju (a) šest složenica tj. *maslinastozelena*, *svetloplava*, *tamnozelena*, *tamnoplava*, *svetlozelena* i *kraljevskoplava*, (b) dve polusloženice tj. *neboplava* i *bebi-roze/a*, i (c) opisna parafraza *boja kože*. Istovremeno, BCT nisu ni (d) relativno visoko frekventne *zlatna* i *srebrna*, jer ne ispunjavaju šesti BK kriterijum (imenuju ne samo boje, već i materijale tj. predmete obojene u zlatnu/srebrnu boju, npr. *zlatna/srebrna ogrlica*). Tako je i sa relativno niskofrekventnim nazivima *bakarna* i *bronzana*. Niskofrekventna i niskokognitivno istaknuta *maslinasta* takođe nije BCT, premda morfološki uzev liči na BCT *narandžasta* i *ljubičasta*. Naziv *ružičasta*, koji se u Tabeli 1 nalazi na 37. mestu prema frekvenciji i 35. mestu prema *S*, takođe značajno zaostaje za sebi najbližim sinonimom i ujedno BCT *roze/a*. O hiperonimsko-hiponimskom odnosu *roze/a* i *ružičasta* te dinamici tog odnosa govoriće se detaljnije dalje u radu. Preostalih 13 monoleksemskih koloritnih naziva većinom otpadaju kao kandidati za BCT, kako zbog niske frekvencije, niske kognitivne istaknutosti i uskog opsega primene, tako i zbog toga što su neki među njima novije pozajmljenice u srpskom jeziku – *kaki*, *magenta*, *purpurna*, *mint/menta*, *pink*, *krem* i *lila*. Kao potencijalni kandidati za nove BCT, nešto šireg opsega primene i relativno više frekvencije, izdvajaju se *tirkizna*, *oker*, *bež* i *teget.* Moguće je da će upravo neki od ovde navedenih prideva promeniti hiponimski status u status hiperonima, prerastajući tako u novi BCT.[7]

U najkraćem, protumačeni rezultati testa izdvajanja potvrđuju tezu o postojanju ukupno 11 BCT u srpskom jeziku, i samim tim 11 BCC. Tih 11 BCT su: *plava*, *crvena*, *zelena*, *žuta*, *narandžasta*, *ljubičasta*, *crna*, *bela*, *roze/a*, *siva* i *braon*. Potvrdu navedenog, posebno inventara sekundarno-osnovnih hromatskih naziva, treba potražiti u dodatnom sagledavanju ustaljenosti, širine opsega primene i razuđenosti morfoloških oblika konkretnih BCT.[8] Istovremeno, treba istražiti frekvencije naziva za boje preuzete iz korpusa, što je u nastavku ovog rada i učinjeno, i to pretraživanjem AFRSSJ. Pretpostavili smo da ćemo na temelju takve lingvističke analize dobiti objašnjenja za eventualna odstupanja u redosledu naznačenih 11 BCT u odnosu na redosled BCT prema Berlinu i Kayu.

3.2. Frekvencije srpskih naziva za boje u odabranom frekvencijskom rečniku

Pre nego što se detaljnije pozabavimo analizom frekvencija srpskih prideva kojima se imenuju boje, a koje smo preuzeli iz AFRSSJ (up. Literatura i Rečnici),[9] neće biti na odmet podsetiti se da se boje u srpskom jeziku tipično opisuju pridevima.[10] To se naravno odnosi i na sve BCT (Ilić 2011: 14). Druge vrste reči (imenice, glagoli i prilozi) znatno su manje zastupljene u hromatskim opisivanjima vanjezičke stvarnosti. Naši ispitanici boje takođe imenuju pomoću prideva, kako se to jasno očituje na osnovu rezultata testa izdvajanja (up. Pododeljak 3.1.1).

Frekvencija pridevskih naziva za boje prema AFRSSJ prikazana je u Tabeli 2, gde su pridevi raspoređeni u 11 BCT, definisanih na temelju testa izdvajanja (up. Pododeljak 3.1.1).

---

[6] U svetlu napred navedenog podatka o raspoloživosti 11 BCT u srpskom jeziku, generičko ime tj. BCT za BCC BRAON može biti bilo *braon* ili *smeđa*, nikako oba. Stoga je potrebno detaljnije istražiti hiperonimsko-hiponimski odnos ovih dvaju prideva.

[7] Kako to navode Krimer-Gaborović i Jakovljev (2021: 140–141, 143, 148), *bordo* i *tirkizna* najbolji su kandidati za nove BCT.

[8] To je za BCT *roze/a* u značajnoj meri već urađeno (up. Krimer-Gaborović 2019b).

[9] Naznačeni frekvencijski rečnik temelji se na građi ukupno osam NIN-ovih romana godine iz poslednje decenije 20. veka. Obuhvata 456.376 reči, od čega 23.189 leksičkih odrednica (tj. različitih reči), što znači da ima koeficijent raznovrsnosti 0.0508.

[10] „Pridevi predstavljaju osnovnu morfološku kategoriju u hromatskoj termnologiji, budući da osim što nose njeno glavno značenje, imaju i ulogu motivnih reči za izvođenje ostalih elemenata hromatskog vokabulara, tj. imenica, glagola i priloga sa značenjem boje.” (Lazarević 2013: 49).

Pridevi za boje poređani prema opadajućoj frekvenciji (navodi se u zagradi)	**Gradacija prideva prema frekvenciji i na osnovu BK kriterijuma**
Ukupno 68 prideva: *crn* (238), *beo* (160), *crven* (64), *zelen* (57), *plav* (46), *žut* (32), *zlatan* (29), *srebrn* (22), *sed* (13), *šaren* (13), *siv* (10), *bojen* (9), *modar* (8), *plavetan* (7), *riđ* (7), *raznobojan* (6), *ružičast* (6), *beličast* (5), *bijeli* (5), *ljubičast* (5), *plavičast* (5), *rumen* (5), *skerletan* (5), *tamnoplav* (5), *bakarni* (4), *mrk* (4), *najcrnji* (4), *narandžast* (4), *kestenjast* (3), *mrkli* (3), *požuteo* (3), *smeđ* (3), *crvenkast* (3), *bezbojan* (2), *bijel* (2), *grafitni* (2), *maslinast* (2), *plavkast* (2), *pomodreo* (2), *posiveo* (2), *sivoplav* (2), *sinj* (2), *tamnosmeđ* (2), *crnobeo* (2), *bademast* (1), *vrani* (1), *graorast* (1), *zelenkast* (1), *zelenkastožut* (1), *zelenkasto-žut* (1), *zelenkasto-smeđ* (1), *zelenožut* (1), *zelenozlatan* (1), *zlatast* (1), *ledeno-plav (1), mrkocrn* (1), *nabeljen* (1), *najžući* (1), *obojen* (1), *ogaravljen* (1), *ofarban* (1), *plavozelen* (1), *pozeleneo* (1), *purpuran* (1), *svetlosmeđ* (1), *srebrnast* (1), *tamnoružičast* (1), *tamnosmeđ* (1) U gornju listu nisu uneti: • pridevi vrlo suženog opsega primene (koji opisuju lik, prevashodno ljudski), npr. *crnomanjast*, *plavokos*, *plavook*, *prosed*, *zlatokos*, *žutokljun* i sl.; • pridevi koji se u priloškom obliku koriste kao atributi uz nazive za boju, npr. *bled*, *bleštav*, *blistav*, *izbledeo*, *jarki*, *maglovit*, *mutan*, *nežan*, *potamneo*, *sjajan*, *snežan*, *svetao*, *svetlucav*, *taman*, *tmuran*, *topao*, *uveo*, *zagasit* i dr.	***1. crn*** **(238)** Hiponimi: *najcrnji* (4), *grafitni* (4), *mrkli* (3), *sinj* (2)*, *mrkocrn* (1)*, *vrani* (1), *ogaravljen* (1); Σ16 ***2. beo*** i apsolutni sinonimi ***bijel*** i ***bijeli*** **(167)** Hiponimi: *srebrn* (22)**, *sed* (13)*, *beličast* (5), *nabeljen* (1), *srebrnast* (1)**; Σ42 ***3. crven*** **(64)** Hiponimi: *riđ* (7)*, *skerletan* (5), *rumen* (5), *bakarni* (4)**, *crvenkast* (3), *purpuran* (1)*; Σ25 ***4. zelen*** **(56)** Hiponimi: *maslinast (*2)*, *zelenkast* (1), *zelenožut* (1), *zelenozlatan* (1), *plavozelen* (1)*, *pozeleneo* (1); Σ7 ***5. plav*** **(46)** Hiponimi: *modar* (8), *plavetan* (7), *tamnoplav* (5), *plavičast* (5), *plavkast* (2), *pomodreo* (2), *sivoplav* (2), *sinj* (2)*, *ledeno-plav* (1), *plavozelen* (1)*; Σ35 ***6. žut*** **(35)** Hiponimi: *zlatan* (29)**, *požuteo* (3), *zelenkastožut* (1), *zelenožut* (1), *zlatast* (1)*, *najžući* (1); Σ36 ***7. siv*** **(10)** Hiponimi: *srebrn* (22)*, *sed* (13)*, *maslinast* (2)*, *posiveo* (2), *sivoplav* (2)*, *sinj* (2)*, *graorast* (1), *srebrnast* (1)**; Σ45 ***8. ružičast*** **(6)** Hiponimi: *tamnoružičast* (1); Σ1 ***9. ljubičast*** **(5)** Hiponimi: *purpuran* (1)*; Σ1 ***10. narandžast*** **(4)** Hiponimi: *riđ* (7)*; Σ7 ***11. smeđ*** **(3)** Hiponimi: *mrk* (4), *kestenjast* (3), *maslinast* (2)*, *bademast* (1), *mrkocrn* (1)*, *svetlosmeđ* (1), *tamnosmeđ* (1); Σ13 Napomena: Klasifikacija ne uključuje prideve *(naj) šaren(iji)*, *(o)bojen*, *raznobojan*, *bezbojan*, *nebojeni*, pošto nijedan ne opisuje konkretnu boju. Naziv *crnobeo* takođe nije razvrstan, jer ni takva boja ne postoji, već ovaj pridev opisuje istovremeno ili naizmenično pojavljivanje dve odelite boje.

Obrazloženje:
(1) Zvezdicom (*) obeleženi su pridevi koji opisuju nijanse na preseku dve ili više boja, dok su sa dve zvezdice (**) označeni nazivi za boju koji mogu imati značenje ne samo kolorita već i materijala, npr. *zlatan*;
(2) Budući da granice osnovnih koloritnih naziva nisu oštre, već su mutne, pojedini neosnovni polisemični hromatski nazivi ne mogu biti razvrstani jednoznačno. Primera radi, u RMS (V: 773), kao jednom od leksikografskih uporišta u radu, navedena su čak tri osnovna značenja prideva *sinj(i)*: 'siv', 'plav' i 'crn'. Pridev *mrk* (RMS, III: 440) takođe ima više značenja: 'koji je boje između žute i crne ili sive i crne', 'tamnožut', 'tamnosiv'; 'zagasit', 'crn'. Istovremeno, kako to obrazlaže Stanić (2012: 1172), *mrk* je hiponim od *smeđ*, zbog čega je u Tabeli 2 tako i razvrstan;
(3) Odredbene složenice gde su obe osnove ujedno BCT, npr. *plavozelen*, razvrstane su u obe BCC, ovde PLAVA i ZELENA. Kod *zelenozlatan*, pak, očigledno je da *zlatan* zamenjuje BCT *žut*, zbog čega je naznačena složenica takođe razvrstana u obe BCC, ovde ZELENA i ŽUTA. I pridev *mrkocrn* razvrstan je u dve BCC, tj. SMEĐA i CRNA. Složenice gde je prva osnova sufiksalni pridev sa *-kast(o)*, dok je druga osnova BCT, npr. *zelenkastožut*, razvrstane su samo u BCC prema drugom, temeljnom pridevu u složenici, ovde BCC ŽUTA.

Tabela 2. Frekvencije naziva za boje prema AFRSSJ.

U skladu sa navodima iz Odeljka 2 da je analiza frekvencija naziva za boje iz korpusa najpogodniji način za utvrđivanje redosleda BCT u jednom jeziku, u Tabeli 2 prikazani su rezultati analize frekvencija hromatskih naziva obuhvaćenih AFRSSJ.

Ukupno 11 srpskih BCT, ustanovljenih na temelju testa izdvajanja (up. Pododeljak 3.1.1), poređani su prema frekvencijama u AFRSSJ, što se uglavnom podudara sa redosledom BCT prema BK (1969). Prvih šest su primarno-osnovni nazivi za boje tj. *crn*, *beo*, *crven*, *zelen*, *plav* i *žut* (poklapa se sa BK nizom). Odstupanje se očituje samo kod lekseme *žut* koja zauzima četvrto ili peto mesto kod BK, dakle ispred *plave*, dok je *žut* ovde na šestom mestu. Niža frekvencija prideva *žut* posledica je, međutim, relativno visoke frekvencije naziva *zlatan*, koji se često upotrebljava još u značenju 'koji je žute boje', dakle ne isključivo u značenju materijala ('koji je sačinjen od zlata'). Ni u AFRSSJ ni u drugim frekvencijskim rečnicima ta dva značenja nisu razdvojena, zbog čega udeo značenja 'koji je zlatne boje' nije bilo moguće precizno utvrditi.[11] Slično tome, premda ipak nešto manje izraženo, na frekvenciju lekseme *siv* utiče relativno visoka frekvencija naziva *srebrn*. Treba takođe ukazati na zanemarljiv uticaj niskofrekventnog naziva *bakarni* na frekvenciju BCT *crven*.

Uz izuzetak *smeđ*, pozicije preostalih pet hromatskih naziva u Tabeli 2 ne predstavljaju iznenađenje. Mada bi prema rečima BK *siv* (engl. *grey*) trebao biti na poslednjem – tj. jedanaestom – mestu, već sami BK (1969: 41–45) ističu da se *siv* može pojaviti i ranije (up. Steinvall 2002: 19).

Hijerarhija naziva *ružičast*, *ljubičast* i *narandžast* podudara se sa BK nizom. Istovremeno, prema AFRSSJ frekvencija pojedinih hiponima hiperonima i ujedno BCT *siv*, *narandžast* i *smeđ* katkad se po frekvenciji izjednačava sa frekvencijama konkretnih nadređenih BCT, a katkad ih premašuje. Up. (1) *siv F*=10 i hiponimi *srebrn F*=22 i *sed F*=13, (2) *narandžast F*=4 i hiponim *riđ F*=7, (3) *smeđ F*=3 i hiponimi *mrk F*=4 i *kestenjast F*=3. I dok prema testu izdvajanja (up. Tabela 1) i AFRSSJ (up. Tabela 2) *siv*, *narandžast* i *smeđ* spadaju među 11 srpskih BCT (sedmo, deseto i jedanaesto mesto u evolucionom nizu koloritnih naziva), njihovi naznačeni hiponimi vrlo su nisko pozicionirani prema testu izdvajanja, i to: (1) *sed* se uopšte ne pojavljuje među 142 izdvojena naziva, dok je napred već obrazloženo zašto *srebrn* ne može biti BCT (up. Pododeljak 3.1.1), (2) *riđ* se izdvaja na četrdeset i sedmom mestu, (3) prideva *mrk* takođe nema na prikazanoj listi hromatskih naziva, a *kestenjast* je sedamdeset i treći.

U AFRSSJ BCT *ružičast* zauzima osmo mesto, dok *roze/a* nedostaje, što svakako zaslužuje pažnju. Naime, prema testu izdvajanja (up. Tabela 1), frekvencija BCT *roze/a* smešta ovaj hromatski naziv na peto mesto, dok je prema indeksu *S* to deveto mesto (up. *ružičast F*=37 i *S*=35). Inače se sinonimi

[11] Ta pojava uočena je i drugde, npr. u engleskom jeziku (up. Steinvall 2002: 68–69).

ružičast i *roze/a* naporedo koriste za imenovanje iste BCC. Premda nije upitno izdvajanje BCC ROZE/A, ili, RUŽIČAST iz BCC CRVEN, postavlja se pitanje koji od ta dva naziva, dakle da li *roze/a* ili *ružičast*, treba smatrati generičkim imenom konkretne BCC. U skorije vreme, u kolokvijalnom govoru *roze/a* sve više potiskuje *ružičast*, mada potonji naziv za boju i dalje prevladava u literarnim delima. Zanimljivo je da mladi preferiraju naziv *roza*. Odnos *roze/a* i *ružičast* potrebno je svakako dodatno istražiti na većem korpusu, oslanjajući se eventualno i na neke bihejvioralne metode (up. Krimer-Gaborović 2019b: 145).

U BK nizu pridev *braon* je sedmi, a prema AFRSSJ pridev *smeđ* je jedanaesti, zbog čega se otvaraju pitanja: (1) međuodnosa bliskih sinonima *smeđ* i *braon*, o čemu je napred već bilo dovoljno govora (up. Pododeljak 3.1.1.) i (2) međuodnosa *smeđ* i drugih sinonima tj. *mrk*, *kestenjast*, *kafen*, itd. U potrazi za ovim odgovorima, potrebno je takođe istražiti znatno veći korpus, koji bi obuhvatio izvore iz 21. veka. Naime, u pretraženom AFRSSJ nedostaje *braon*, dok u testu izdvajanja (up. Tabela 1) *braon* zauzima jedanaesto mesto prema kognitivnoj istaknutosti *S* odn. dvanaesto mesto prema frekvenciji *F*. Za razliku od toga, *smeđ(a)* je tek devetnaesta prema *S* odn. dvadeset i druga prema *F*. Ovde takođe treba razrešiti dilemu oko generičkog imena konkretne BCC.

Prema AFRSSJ nema drugih psihološki istaknutih, opštepoznatih i široko primenjivih naziva za boje koji bi mogli biti kandidati za nove BCT, i to u smislu da bi iz trenutnog hiponimskog statusa mogli izrasti u hiperonime. U AFRSSJ nedostaju nazivi *bordo* i *tirkizan*, u svojstvu najistaknutijih neosnovnih naziva prema testu izdvajanja (up. Tabela 1). To se može objasniti činjenicom da su u AFRSSJ obuhvaćene lekseme ekscerpirane iz književnih dela, dok *bordo* i *tirkizna* pripadaju uglavnom kolokvijalnom govoru, gde se prevashodno koriste za opisivanje boje artefakata i industrijskih proizvoda (tekstil, kozmetika, odeća i obuća, automobili i dr.), te da u manjoj meri služe za opisivanje boje prirodnih entiteta. To iznova stavlja akcenat na potrebu za dodatnim istraživanjem jednog obimnijeg i razuđenijeg korpusa, kao i pretragu frekvencija koloritnih naziva iz neprekidno inoviranog korpusa srpskog jezika (npr. elektronski korpus savremenog srpskog jezika ili korpus od nekoliko poslednjih godišta dnevnih listova i sl.).

3. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Osnovni cilj ovog pilot-istraživanja bio je odgovoriti na sledeća pitanja: (1) koliko u srpskom jeziku ima osnovnih kategorija boja tj. BCC i (2) koji su to njihovi pripadajući nazivi (BCT). U potrazi za tim odgovorima oslonili smo se na kriterijume koje su prvi definisali BK (1969: 5–7), ali i naknadne kritike i revizije datih kriterijuma. Kao najpogodnije postupke za utvrđivanje BCT u srpskom jeziku, što treba sagledavati u kontekstu ograničenih raspoloživih resursa, odabrali smo dve relativno jednostavne procedure, koje su predložili Corbett i Davies (1997):

(1) psihološki test izdvajanja naziva za boje koji je omogućio uspostavljanje preliminarne liste 11 BCT u savremenom srpskom jeziku tj. *crvena*, *plava*, *zelena*, *ljubičasta*, *žuta*, *narandžasta*, *roze/a*, *crna*, *siva*, *bela* i *braon*. Naznačeni inventar brojčano se i strukturno podudara sa BK inventarom BCT, što je svojstveno većini tehnološki razvijenih kulturno-jezičkih zajednica. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje oko naziva *braon* koji, prema našem testu izdvajanja, prethodi bliskom sinonimu *smeđa*. S obzirom da *smeđa* i dalje dominira u književnim tekstovima, dok se *braon* sve više pojavljuje u kolokvijalnom jeziku, potrebno je podrobnije istražiti prirodu i dinamiku njihovog hiperonimsko-hiponimijskog odnosa;

(2) pretraga frekvencija naziva za boje u AFRSSJ, koji je kompiliran od osam nagrađenih književnih dela iz poslednje decenije 20. veka. Mada je to relativno mali korpus, dobijeni podaci ipak barem okvirno ukazuju na izvesne tendencije u rangiranju srpskih hromatskih naziva, kao i mesta koja oni zauzimaju u BK hijerarhiji. Pretragom AFRSSJ utvrđeno je da postoji visoko podudaranje između redosleda srpskih BCT i redosleda BCT prema BK. Prvih šest mesta zauzimaju nazivi za primarno-osnovne boje, s tim što se BCT *žut(a)* (zbog uticaja lekseme *zlat(a)n(a)*) nalazi na šestom, a ne na četvrtom ili petom mestu. Istovremeno, pet sekundarno-osnovnih naziva raspoređeni su uglavnom kako se i očekivalo. Treba, međutim, spomenuti zanimljivu, jedanaestu poziciju naziva *smeđ(a)*, što nameće

potrebu da se dublje istraži već spomenuti odnos prideva *smeđ(a)* i *braon*, bilo kao apsolutnih sinonima ili leksema koje se značenjski počinju udaljavati. Slično tome, kod *roze/a* i *ružičast(a)* trebalo bi pokušati razrešiti dilemu koji od dva naziva predstavlja generičko ime BCC ROZE (up. Krimer-Gaborović 2019b).

Da bi se ovde izloženi rezultati potvrdili, osporili ili dopunili, ali i da bi se dobili odgovori na barem neka od u radu otvorenih pitanja, postojeće istraživanje treba dopuniti obradom većeg broja raspoloživih frekvencijskih rečnika savremenog srpskog jezika, i samim tim znatno razuđenijeg korpusa srpskih hromatskih naziva.

Literatura

Berlin B., Kay, P. (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Second Edition. Berkeley and Los Angeles CA: University of California Press.

Biggam, C. P. (2012). *The Semantics of Colour*. Cambridge: Cambridge University Press.

Corbett, G., Davies, I. (1997). Establishing Basic Color Terms: Measures and Techniques. In: Hardin, C. L. Maffi, L. (eds.). *Color Categories in Thought and Language*. New York, NY: Cambridge University Press, 197-223.

Crawford, T. D. (1982). Defining 'Basic Color Terms'. *Anthropological Linguistics* 24(3), 338-343.

Hlebec, B. (1998). Pridevske izvedenice u značenju boje. *Srpski jezik* 3(1-2), 323-334.

Ilić, M. (2011). *Sistem boja u savremenom srpskom jeziku*. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.

Jakovljev, I. (2018). *Karakteristike i mehanizam uticaja jezika u procesu diskriminacije boja*. Neobjavljena doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Jakovljev, I., Zdravković, S. (2018). The Colour Lexicon of the Serbian Language – A Study of Dark Blue and Red Colour Categories. *Psihologija* 51(2), 197-213.

Krimer-Gaborović, S. (2014). Konceptualizacija, kategorizacija i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku u svetlu Berlin-Kejovog modela. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 57(2), 217-245.

Krimer-Gaborović, S. (2019a). *Prepoznavanje i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku*. E-Disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-546-4. Pristupljeno: 15. 3. 2021.

Krimer-Gaborović, S. (2019b). Geneza kategorije 'roze' u leksičko-semantičkom polju 'boja' u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 62(1), 115-150.

Krimer-Gaborović, S., Jakovljev, I. (2021). Pilot-studija o rodno diferenciranom imenovanju boja srpskom jeziku. U I. Živančević-Sekeruš, Z. Paunović & Ž. Milanović (ur.). *Susret kultura. Zbornik radova*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 135-151.

Lazarević, R. (2013). *Leksičko-semantičko polje boja u italijanskom i srpskom jeziku*. Nepublikovana doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.

Lindsey, T. D., A. M. Brown. (2014). The Color Lexicon of American English. *Journal of Vision* 14(2), 17, 1-25.

Morgan, G., G. Corbett. (1989). Russian Colour Term Salience. *Russian Linguistics* 13(2), 125-141.

Mylonas, D., L. MacDonald. (2016). Augmenting Basic Colour Terms in English. *Color Research and Application* 41(1), 32-42.

Ratković, J. (2007). Nazivi za boje u engleskoj i srpskoj frazeologiji. Neobjavljen magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet.

Stanić, D. (2012). O nekim tvorbenim tipovima promenljivih prideva koji označavaju boje. *Naš jezik* 43(1–2), 29–44.

Stanić, D. (2013). Nepromenljivi pridevi koji označavaju boje u srpskom jeziku. Savremeni tokovi u lingvističkim istraživanjima. *Edicija Filološka istraživanja danas* 3(1): 429-462.

Steinvall, A. (2002). *English Colour Terms in Context*. Unpublished Doctoral Thesis. Skrifter från moderna språk 3. Sverige: Institutionen for moderna språk. Umeå universitet.

Sutrop, U. (2001). List Task and A Cognitive Salience Index. *Field Methods* 13(3), 263–276.

Uusküla, M. (2007). The Basic Colour Terms of Finnish. *SKY Journal of Linguistics* 20, 367-397.

Rečnici

AFRSSJ: Vasić, S., D. Vasić. (2007). *Azbučno-frekvencijski rečnik savremenog srpskog jezika: polazne osnove novije srpske proze*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* I-VI (1967–1974). Novi Sad (– Zagreb): Matica srpska (– Matica Hrvatska).

A PILOT STUDY ON THE INVENTORY OF BASIC COLOUR TERMS IN THE SERBIAN LANGUAGE BASED ON THE ELICITATION TEST AND A SPECIFIC FREQUENCY DICTIONARY

Summary

In line with Berlin and Kay's theory (1969) on the universality of basic colour terms (BCT), in the Serbian language these colour terms are comprised of the adjectives *bela*, white, *crna*, black, *crvena*, red, *žuta*, yellow, *zelena*, green, *plava*, blue, *siva*, grey, *ljubičasta*, purple, *narandžasta*, orange, *roze/a*, pink, and *braon*, brown (cf. Krimer-Gaborović 2014; Jakovljev 2018). The credibility of the inventory is further established using data obtained from (1) the colour-term elicitation test (cf. Corbett & Davies 1995), and (2) a specific frequency dictionary by Vasić and Vasić (2007). As a matter of fact, the acquired data have provided many useful information, some of which are quite surprising. Thus, for example, in the consulted frequency dictionary the chromatic borderline adjective *mrk*, dark brown, has a higher frequency than the generic term *braon*. Even more surprising, the latter term is not even mentioned in Vasić and Vasić's frequency dictionary. At the same time, according to Steinvall (2002), Lindsey and Brown (2014), as well as Mylonas and MacDonald (2016), novel BCTs are likely to appear in the languages of highly industrialised societies, the Serbian language, too. It could be the colour adjectives *bordo*, burgundy, *tirkizna*, turquoise.

Keywords: basic colour term, colour-term elicitation, frequency dictionaries

Sanja Krimer-Gaborović
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Civil Engineering
krimer.sanja@gmail.com

UDK 741.5:811.14'06'255.4=163.41
741.5:811.14'06'255.4=14'06

Martha Lampropoulou – Antonina Kostić

STYLISTICS IN COMICS: A CASE STUDY OF INTERJECTIONS IN TWO *ASTERIX AND OBELIX* COMICS IN GREEK AND SERBIAN

The present paper studies stylistic features in *Asterix and Obelix* comics and their interpretation and translatability in two languages, Modern Greek and Serbian, respectively. More specifically, the paper focuses on interjections as well as the context in which we come across them and examines whether these linguistic units resemble one another in the two languages. *Asterix and Obelix* comics are chosen to be studied since interjections can be tracked in most of the characters' dialogues. Hence, the empirical part involves the collection of interjections from two *Asterix and Obelix* comics, their analysis and juxtaposition within the framework of semantics. Interjections accompany the text and they can be pure interjections, meaning cognates in French, Serbian and Greek or they can take the form of onomatopoeias. We come across interjections which are either adopted from the original version or they are modified, while the majority of the recorded interjections are common, that is, they are the same in the two languages examined. Certain modifications in the use of interjections depend on the translator.

Keywords: stylistics, interjections, Asterix and Obelix, Modern Greek, Serbian

1. INTRODUCTION

Comics, being a specific genre, present action through words and visual representations simultaneously. Thus, not only their creation but also their translation to other languages implies specific strategies and challenges. Such a challenge is set by the usage of interjections due to their symbolic nature. Especially, in earlier decades, the translation of various linguistic items in comics was even more difficult, bearing in mind that the technical limitations gave no alternative to the translator than keeping the original version of various sounds, onomatopoeias, interjections and phonosymbolic verbs and nouns (Igareda, 2017: 344).

The incentive for choosing this area of investigation in comics is due to the overt use of stylistic features in comics and their variability, especially interjections. Firstly, we present briefly the various stylistic elements of the *Asterix and Obelix* comics and, secondly, we analyze the use of interjections and their translation in the Serbian and the Modern Greek language. More specifically, we will present examples from two comics indicatively: *Asterix and the Chieftain's Daughter* and *Asterix at the Olympic Games.* Additionally, the differences in the translatability of certain items give us the opportunity to reconsider various idiosyncrasies and their influence on comics translation in different languages.

2. STYLISTICS IN COMICS

By means of stylistics, we mean "the full gamut of language that makes all aspects of a writer's craft relevant in stylistic analysis" (Simpson 2004: 3). To put it differently, the focus lies in the linguistic function of the text, even if this involves graphics such as interjections. Utterances (literary or otherwise) are examined in a holistic way, taking into consideration the graphics and the cultural and cognitive context (ibid.). Thus, stylistics is treated in a linguistic oriented view, in an attempt to shed light to

the tone and style imposed by the use of interjections i.e. the emotional response of cartoons and how this is realized via interjections in a particular context.

The Asterix comic-book series is world-known and widely translated in many languages. It was originally created by René Goscinny and illustrated by Albert Uderzo, but after Goscinny's death in 1977, the text and the drawings are Uderzo's creation. The role of this comic series, and in general of this genre according to Kitanovic (Китановић, 2020: 186), is to tell a story using not only text but also images, through which action is presented in a visual way. Comics can be paralleled to films, because they transmit image and movement, but in a rather static and graphic manner. In comics, sounds are present yet we do not hear them. Likewise, the readership understands that movement is present, even if nothing moves.

Apart from that, the narration and the chronological order of events is taken from literature and it is largely based on dialogue, mimics and gestures (Zanettin, 2008: 16). Hence, comics possess some characteristics of both books and movies, but belong to a separate category. As Katnić-Bakaršić (1999: 73) clarifies, comics are actually a semiotically complex system, since in addition to verbal, natural human language, they contain a visual component, realized by iconic signs – images.

Meaning in comics is constructed by means of three elements: visual elements, textual elements and elements with symbolic value (Toussaint, 1976: 90). A cartoonist may use various lino-language devices as a graphic content, such as borrowing verbal, punctuation, number symbols or symbolic notation, as well as onomatopoeic expressions, nonverbal signs etc. (Davies, Lewis 1995: 196-197). Cartoons are actually a complex unit (Davies, Lewis 1995). The cartoon can be seen both as a linear object and, therefore, a matter of cartoon graphics and at the same time as a sign object, or else, as a semiotic sign. Within this framework, Lewis (1995) identifies and deciphers conventional onomatopoeic expressions, innovative lino-language signs or symbols with nonverbal signs, and, finally, conventional lino-language symbols used in printing (ibid.). In other words, he introduces the study of graphic aesthetics in comics.

Although there are exceptions, it can be said that comics are usually constructed using images and text, interacting in an authentic way (Китановић, 2020: 187). The verbo-iconic nature of comics is its essential characteristic. The expressiveness of comics is "the result of the interaction of words and images; it is, therefore, a product, not a sum of given components" (Bogdanović, 1994: 62). That interaction is what "makes up the language of comics, as well as its syntax" (Bogdanović, 1994: 100). Admittedly, expressiveness is connected with the use of interjections, which will be examined further below.

3. THE USE OF INTERJECTIONS IN COMICS

Interjections may involve a syllable, or a word, or a combination of a sound and an exclamation mark i.e. *oooh!, wow!, oops,* etc., they evoke the emotional state of the comics characters and they can be seen as culture-specific items or universal (Masiola 2016). Interjections are "semantically rich and have a definite conceptual structure which can be explicated" (Wilkins 1992: 120). However, their emotive nature is multimodal since their interpretation depends on the image. In other words, they are "complex deictics" (Wilkins 1992: 152), which foster a semantic metalanguage which often creates a humorous effect (Wierzbicka 2009). As Wharton (2003: 132) claims, we can see a continuum of figuration in them, between showing and saying. Their use is an efficient way of communicating, because they are brief and easily decoded (Hougaard, 2013 in Hougaard, 2019: 107).

As Forster and his colleagues (Forster et al., 2012: 122) state, interjections are a part of the specific features of the language in comics, where they are "prototypically used to either convey emotional information, such as pain, anger, or surprise, or serve to express acoustic phenomena in writing". One of the indicative features of interjections is their variability (Forster et al., 2012: 123), having in mind that, regardless of the language, the spelling of interjections can significantly differ (Forster et al., 2012: 136).

Igareda (2017) points out the difficulty of translating interjections, as well as other sounds, such as onomatopoeias, into different languages. As she indicates, the graphic and phonetic values of sounds in comics, make this an extremely challenging task for translators (Igareda, 2017: 343). This is in line with the fact that every language has its own characteristic pronunciation, and the speakers of a language have different perceptions of sounds (Young 2008: 67 in Igareda, 2017: 348). In the same line of thinking, Inose (2009: 57) argues that a way that a sound is imitated depends of the phonological system of a language, and in the case of a modification during translation, a reader may lose the meaning that accompanies a sound.

On the other hand, a difference can be recognized in the translation of interjections and onomatopoeias, considering the fact that onomatopoeias are "emitted by a non-living entity" (Munoz-Luna, 2019: 87) and as such can have a consistent translation through languages, while, on the other hand, interjections are emotionally charged, containing human meaning, which affects the way they are translated, in connection to the cultural context (Munoz-Luna, 2019: 87).

Additionally, in the era of a huge influence of English language in various fields, it is interesting that sometimes interjections from English can be kept in translations in other languages too. For example, in a study conducted by De La Cruz Cabanillas and Martínez (2009), although most interjections were typically Spanish, some, such as *hey* or *hurray* were fully transferred from English (De La Cruz Cabanillas & Martínez, 2009: 54). Similar observations will be exemplified in the main part of our work.

4. RESEARCH OBJECTIVES

As previously mentioned, in the present paper we study specific stylistic features in *Asterix and Obelix* comics and their interpretation and translatability in two languages, Modern Greek and Serbian, respectively. Namely, we analyze features in the translations of two comic books: *Asterix and the Chieftain's Daughter* and *Asterix at the Olympic Games*. The study of these symbolic units constitutes a more linguistics-oriented study of the dialogues and interaction of Asterix and Obelix characters.

The analyzed corpus consists of 750 panels in the Serbian and 750 panels in the Greek version of the comics. More specifically, from the *Asterix and the Chieftain's Daughter* 355 panels were analyzed in each version and from the *Asterix at the Olympic Games* 395 panels in each. Based on this material, the paper focuses on interjections as well as the context in which we come across them and examines whether these linguistic units resemble one another in the two languages. Moreover, we look for semantic culture-specific items or universal ones and idiosyncrasies in the two languages. Additionally, a comparison has been made between the translation of specific linguistic items in the two comics *Asterix at the Olympic Games* and *Asterix and the Chieftain's Daughter,* between the two versions (i.e. Greek – Serbian).

The reason why *Asterix and Obelix* comics were chosen to be studied is that it is a genre were interjections can be tracked in most of the characters' dialogues. The empirical part involves the collection of interjections from the aforementioned two *Asterix and Obelix* comics, their analysis and juxtaposition taking into account their semantic content. In order to talk about interjections, it is a prerequisite to refer to balloons, punctuations marks, pictorial runes and other graphic traits of the characters (i.e., body posture) since they accompany interjections. In the analysis, we will discuss about interjections in balloons surrounded by punctuation marks and by pictorial runes. We will also present interjections which are actual instances of onomatopoeia. Overall, an attempt is made to record the features that frame the narrative in *Asterix and Obelix* albums and intensify any humorous effect.

5. ANALYSIS

5.1. Balloons or balloonics and stylistics

The use of balloons in cartoons serves as the main medium of communication. As Forceville et al. (2010: 5) claim, oval balloons with a tail constitute a 95% of all balloons in the *Lucky Luke* and *Asterix* albums.

Picture 1. Examples of balloons

Within these balloons, the text in a comic usually has the form of a dialogue, a voice of a narrator, a sound effect or a newspaper like text or a billboard. The verbal linguistic expression of the comic is concise, which is conditioned by the limited space of the square of the comic (Maričić, Popović, 2013: 621). Additionally, the text can have a visual side too – the appearance of the text can show the readers what the writer wanted to express (Eisner, 1993: 11). For example, the narrator's voice is mostly neutral, and because of that it is mostly written in simple words in lowercase or uppercase characters with the frequent use of comma and full stop. In a similar way, the voice of a character in love will be visually different from a character who is upset or disappointed, most of the times followed by exclamation marks (!) or question marks (?) and other symbols i.e. musical notes when singing. In the analyzed *Asterix and Obelix* comics we can see different styles of balloons, as well as visual cues.

Picture 2. Musical notes when singing

5.2. Stand-alone punctuation marks

Apart from the text in balloons, symbolic language plays a significant role in cartoons. In both the Serbian and the equivalent Greek version of Asterix, we come across: stand-alone punctuation marks such as question marks and exclamation marks, which convey surprise, shock, doubt or bewilderment.

! ?

Picture 3. Punctuation marks

Additionally, we can find:

a. pictograms (Gasca and Gubern 2001: 312-411; Cohn 2007: 49)
b. pictorial runes (Forceville 2005) and
c. onomatopoeias (Fresnault-Deruelle 1977)

5.3. Onomatopoeia or Interjections

Onomatopoeias or interjections may differ across the various translations of *Asterix and Obelix* albums, but this is not the case in our study since we have recorded a considerable number of similar linguistic items. For instance, the reaction of the characters amid an unpleasant surprise is usually expressed as *Aï!* In the Greek comic and *Jao!* in the equivalent Serbian one. Moreover, some interjections in the Greek version are kept in Latin as in the original version i.e. *crac!*. Additionally, it is important to note that onomatopoeia often occurs in balloons, however, it may also appear outside them.

5.4. Pictograms and pictorial runes

Within the realm of the comics, the term 'pictograms' refers to the stylized depictions of real-life phenomena. Even an isolated pictogram can carry some basic meaning of its own when examined outside the context of comics. An example of a pictogram is the sign "$" for money (Gasca and Gubern 2001: 312-411) or the 'light bulb' pictogram for a sudden, bright idea (See picture 2). However, normally pictograms are used to depict protagonists' mental states: they can occur on their own as well as in multiples (either of the same or in combinations of different sorts), and they can appear both within and outside of text balloons. As Forceville (2011: 883) explains using the table below, droplets and spikes indicate generic emotions, spirals indicate negative emotions, and twirls indicate confusion and dizziness.

Picture 4. The light bulb

Pictorial rune	Name for rune	Typical location and orientation
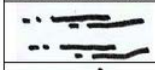	Speed lines	Behind or parallel to a person or object, often indicating direction.
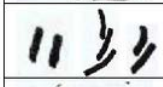	Three types of movement lines	In various orientations around or parallel to a body part or other object.
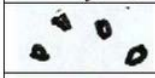	Droplets	In multiples in halo-like fashion around a person's head.
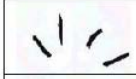	Spikes	In multiples in halo-like fashion around a person's head or other object.
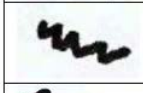	Spiral	Usually in multiples in halo-like fashion around a person's head, sometimes singly, parallel to a body part.
	Twirl	Usually single, appearing more or less horizontally behind an agent or vertically above a person's head.

Table 1. Stylized examples of pictorial runes used in Tintin and the Picaros.

Table no. 1 – Forceville (2011: 883), pictorial runes

In *Asterix and Obelix* the use of pictorial runes is extremely frequent since the main heroes are often involved in conflicts with the Romans and other enemies, and in general, they are expressive and intense in their emotional reactions. Pictograms are also numerous i.e. *stars when being dizzy*, or small white or grey clouds when the characters run or move quickly. In some cases, we can see a combination of various devices, like the onomatopoeia – *PAFFF!* and pictorial runes such as lines and clouds that

frame the slapping of Romans by Obelix and the upward movement of the 'victim', making the scene more vivid.

5.5. Shaping the comic figures

The body shape and the posture of the characters reveal a lot about their personality and their temperament (Forceville et al 2014: 490-491). In fact, their outfit, their gestures and certain facial expressions they take are an indirect way to make them stand out, being identified by the audience which, in turn, relates more easily to them. In our case, this often involves specific clothes and other items such as Obelix sports blue-and-white striped pants and tiny blue helmet. On the other hand, Asterix is not the typical hero since he is short and slim, having a rather small stature. Yet, the red and black color of his outfit and the white wings on his helmet render him energetic, evasive and artful. The same applies for the druid with the white beard, dressed in a white robe and red cloak. The characters also carry objects that seem to reinforce their role in the plot, for instance, Asterix wears a flask with the magic potion on his belt, whereas Panoramix, the druid usually carries with him a small golden sickle.

6. DISCUSSION

One of the elements that captured our attention in both the Greek and the Serbian *Asterix and Obelix* comics was onomatopoeia. This was the case because onomatopoeia can provide us with tokens of idiosyncrasies in the two different versions of Asterix albums (both in the older *Asterix at the Olympic Games* and the most contemporary *Asterix and the Chieftain's Daughter* story). More specifically, Wales (2001: 277) describes onomatopoeia as 'the lexical process of creating words which actually sound like their referent'. Therefore, it is one of those linguistic phenomena where the form of a word is not characterized as arbitrary, but it is motivated (Forceville et al. 2014: 10-11) based on the phonological system of the particular target language. For instance, animals' sounds are represented in different ways: the English cock crows 'cock-a-doodle-doo,' the French one 'cocorico,' and the Dutch one 'kukeleku. (ibid.). Respectively, in Asterix comics, in Greek and in Serbian a quite similar phonetic representation is used by the translator:

Greek	Serbian	Context
Κικιρίκουυυ	Kukurikuu	Rooster crowing
Γκρρρ	Grrr	Dog growling
Μπουχουχουχου	Buhuhuhuuu	Crying
Χικ	Hik	Hiccups

Table no. 2 – Similar phonetic representations

Onomatopoeia is all about sound. As Forceville et al. claim (2014), cross-cultural similarities can be found when we come across the sound of sirens, trains, doorbells, or telephones etc. These are sounds with less conspicuous culture-specific dimensions. For instance, in our sample, we recorded the following:

Greek	Serbian	Context
Tarataríii	Tarataríii	Tucket (trumpet sound)
Bong! Bong!	Bong! Bong!	Hitting the drum
Bom! Bom! Bom! Bom! Bom!	Bom! Bom! Bom! Bom! Bom!	Hitting the drum

Χοπ! Χοπ! Χοπ!	Hop! Hop! Hop!	Running quickly
Badaboumbadaboumbadaboum	Badaboumbadaboumbadaboum	Racing
Vraouum	Vrauum	Racing
Gngngn!	Gng gng gng!	Stopping at the finish line
Wooooousch	Vuuuuuš	Running
Schlak	Špljak	Slapping with a board

Table no. 3 – Examples of onomatopoeia

For Pollman (2001) creating onomatopoeias is characterized as inventing phonetics. In addition, these onomatopoeias which are constantly employed, become established and, thus, end up being conventionalized linguistic items in a language (ibid.). Sometimes translated comics introduce new onomatopoeias in other languages (ibid.)

As previously said, onomatopoeias can be identical in all languages and they do not need to be translated. On top of that, some onomatopoeias are adopted in the target language. An interjection that is quite common in various languages is the English *paw*, used for gunshots in French and Dutch comics, which replaced *pan* or *pang* (Forceville et al. 2014: 896). Serbian translations of many comics have an abundance of French and English onomatopoeias (Китановић, 2020: 193), too. The same seems to be the case in our sample, in both the Greek and the Serbian version. For instance:

Greek	Serbian	Context
Sniff! Sniff!	Sniff! Sniff!	Smelling
Pffchch!	Pffchch!	Spitting drink

Table no. 4 – Identical onomatopoeia

However, every language has its own onomatopoeias and, accordingly, it is necessary to translate them in the same way as any other text from a foreign language. Therefore, although in *Asterix and Obelix*, we witness a tendency to generalize onomatopoeia, the various versions still keep the semiotic code of the source language (Китановић, 2020: 193). For instance:

Greek	Serbian	Context
Εεε; [eh]	A?	Surprise
Γκαπ [gap]	Gric	Biting

Table no. 5 – Culturally specific onomatopoeia

In general, the transcoding, that is, translating onomatopoeias from the source to the target language, consists of different procedures, which depend on the translator's judgement. For example, one method involves translating an onomatopoeia whose orthography does not fully respect the rules of the target language, or fully preserves the onomatopoeia from the original language. An instance of transcoding is the following:

Greek	Serbian	Context
Σουττ! [su:t]	Pst!	Silencing

Table no. 6 – Transcoding

If the language to which it is translated does not have an onomatopoeia that is in accordance with spelling rules, the translator can make various modifications to the original onomatopoeia in order to achieve the appropriate equivalent. In the following examples, we see that in the Greek version calling somebody resembles the English version, but the same is not true for the Serbian comic album. For instance:

Greek	Serbian	Context
Γιου χου [ju hu]	U-jaaa!	Calling
Pof pof pof	Tap tap tap	Tapping foot
Glou Glou Glou	Klo klo klo	Drinking

Table no. 7 – Modifications of onomatopoeia

All in all, the translator can look for an onomatopoeic word whose sonority corresponds to the context, but whose meaning is not different; after all the drawing exemplifies the full meaning (Китановић, 2020: 194). Last but not least, in combination with the onomatopoetic words the font is usually differentiated from the standard font used in the majority of the balloons.

7. CONCLUSION

Our analysis shows that the particular context of *Asterix and Obelix* favors the use of interjections and especially onomatopoeia in order to communicate emotion and emotional states when it comes to the cartoon characters. We see that punctuation marks, pictograms, pictorial runes and interjections or onomatopoeias facilitate the inferencing process (Young 2008), and they co-occur with interjections. Moreover, in both the Serbian and the Greek version the translator did not skip or alter any stylistic device. The use of balloons and other graphic stylistics i.e. the font of the letters, the punctuation marks and the phonemic representation of some sounds are similar in the two versions, the Serbian and the Greek, as well. The same applies for pictorial runes, pictograms and interjections. In particular, our analysis shows that both in the Serbian and the Greek version onomatopoeias or interjections are either adopted from the original version or they are slightly modified. In fact, the majority of interjections are common; they are cognates in French, Serbian and Greek, common for all three languages.

However, taking into consideration the two versions, some differentiations can be spotted. We see that in the Serbian versions there is a tendency to translate every aspect of the text (onomatopoeias, interjections or other inscriptions), while the Greek versions keep many aspects as they are written in the original. We can assume that, nowadays, translators rely on the fact that people are getting more familiar with foreign languages (such as English or French) and on the fact that they easily grasp the intended meaning of such items, whether or not they are translated in their native language. An interesting observation can also be made concerning the pictograms and the balloons, bearing in mind that the Serbian version of the comics *Asterix at the Olympic Games* was published in 1975, with less technical possibilities available, giving less opportunities of visual representation of the text. Thus, we can see that the development of technology can also influence the aesthetic value of a comic.

We could say that stylistic devices in comics form a map with signs and symbols that the readership is required to decipher. In fact, we could embrace Reddy's (1979) assumption that comics function like a conduit metaphor. According to him, our ideas about language are shaped by the belief that we understand meaning as residing in words and sentences. This means that the balloon constitutes a framed area with words and symbols with a more or less specific meaning which is transmitted from the cartoonist to the readership. In most cases, the information seems to be provided not only for the benefit

of the secondary–characters, but also for the benefit of the readership, who retains unique access to balloonic information that may not be available to other characters in the story.

In this light, a translator must take into consideration the knowledge and the culture specific aspects which characterize his target audience, having the difficult task to maintain the original representation of the emotions of characters and the flow of the story, while modifying accordingly numerous elements, including interjections. The way in which this can be done can also depend on the familiarity of the audience with certain comics and the unique traits of the main characters. We believe that, having in mind the popularity of the *Asterix and Obelix* comics in both Greek and Serbian society, the translators felt free to leave some elements as they are in the original, in order for them to be interpreted by the readers.

As we already stressed, onomatopoeias and interjections can be viewed as a passage to the character's inner world, conveying information that a character may suppress, or unfolding dreams and expectations. Thus, they can be a powerful tool for understanding the characters, the plot, the culture and the mentality of the author, while at the same time they provide the translator with a great opportunity to leave his own mark, functioning as a mediator between the original text and his own language and culture.

Summing up, we could say that stylistic devices are not only a medium of bringing to life the cartoons but they express a particular mindset in an indirect way, in our case they 'signify' the esprit gaulois (French) which is joyful, proud, invisible and exuberant.

References

Bogdanović, Ž. (1994). *Umetnost i jezik stripa*. Beograd: Orbis.

Cohn, N. (2007). A visual lexicon. *Public Journal of Semiotics*. Vol. 1(1), pp. 53-83.

Eisner, W. (1993). *Comics & amp; Sequential Art*. Florida: Poorhouse Press.

Davies, Lewis J. Sr. (1995). The multidimensional language of the cartoon: A study of aesthetics, popular culture, and symbolic interaction. *Semiotica* 104(1/2), 165–211.

De La Cruz Cabanillas, I., Martínez, C. (2009). La influencia de las formas inarticuladas, interjecciones y onomatopeyas inglesas en los tebeos españoles. *Revista de Lingüística y Lenguas aplicadas* 4, 47-58. Also available at: https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2993214

Forceville, C. (2005). Visual representations of the Idealized Cognitive Model of anger in the Asterix album La Zizanie, *Journal of Pragmatics*. Vol. 37, pp. 69–88.

Forceville, Charles (2011). Pictorial runes in Tintin and the Picaros. *Journal of Pragmatics 43*(3): 875-890. DOI:10.1016/j.pragma.2010.07.014.

Forceville, C., Veale, T. and Feyaerts, K. (2010). Balloonics: The Visuals of Balloons in Comics. In: Goggin, J. & Hassler-Forest, D. (Eds.), *The rise and reason of comics and graphic literature: critical essays on the form.* Us: McFarland Company.

Forceville, C., El Refaie, E., & Meesters, G. (2014). Stylistics and comics. In M. Burke (Ed.), *The Routledge handbook of stylistics*, pp. 485-499. Routledge handbooks in English language studies. Routledge.

Forster, I., Borgwaldt, S., Neef, M. (2012). Form follows function: Interjections and onomatopoetica in comics. *Writing systems research* 4(2), 122-139. Also available at: https://doi.org/10.1080/17586801.2012.751348

Fresnault-Deruelle, P. (1972). *Dessins et Bulles: La Bande Dessinée comme Moyen d' Expression*. Paris: Bordas.

Gasca, L. and Gubern R. (2001). *El Discurso del Comic*. Madrid: Catedra.

Hougaard, T. T. (2013). Hmmm… interjektioner på Facebook. *Schoonderbeek Hansen 14*, (P. Widell, T. Thode Hougaard, red.), Aarhus Universitet, 167-184.

Hougaard, T. (2019). Interjections, phonetics, and the body. *Scandinavian Studies in Language* 10(1), 98-109. Also available at: https://tidsskrift.dk/sss/article/view/114673

Igareda, P. (2017). Approach to the translation of sound in comic books. *Babel* 63(3), 343-363. Also available at: https://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/babel.63.3.03iga

Inose, H. (2009). *La traducción de onomatopeyas y mímesis japonesas al español y al inglés: los casos de la novela y el manga*. PhD dissertation. Universidad de Granada.

Katnić-Bakaršić, M. (1999). *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Open Society Institute.

Китановић, Ј. (2020). Ономатопеја у стрипу *Штрумпфови* и његовом преводном еквиваленту. *Липар-Часопис за књижевност, језик, уметност и културу, 21*(71), 185-199.
Masiola, R. (2016). Interjectional issues in translation. A cross-cultural thematized approach. *Babel*, Vol. 62 (2), pp. 300-327.
Maričić, S., Popović N. (2013). Učenje stranog jezika kroz strip. *Jezici i kulture u vremenu I prostoru*, 3. Filozofski fakultet, Novi Sad.
Munoz-Luna, R. (2019). The translation of onomatopoeias in comics: linguistic and pedagogical implications. *Lingua Posnaniensis* 61(1), 75-88. Also available at: https://sciendo.com/pdf/10.2478/linpo-2019-0005
Pollman, J. (2001). Shaping sounds in comics, *The International Journal of Comic Art* 3(1), pp. 9-21.
Reddy, M. J. (1979). The conduit metaphor: A case of frame conflict in our language about language. In Ortony, A. (ed.), *Metaphor and Thought.* Cambridge: Cambridge University Press, pp. 284-324.
Simpson, P. (2004). Stylistics: A resource book for students. London and New York: Routledge.
Toussaint (1976). Idéographie et bande dessinée, *Communications*, Berlin: De Gruyter Mouton, pp. 81-93.
Wales, K. (2001). *A Dictionary of Stylistics* (2nd ed.). Harlow: Pearson.
Wharton T. (2003). Interjections, language, and the 'showing/ saying' continuum. *Pragmatics & Cognition*, Vol.11 (1), pp.39-91.
Wierzbicka, A. (2009). *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
Wilkins, D. P. (1992). Interjections as deictics. *Journal of Pragmatics*, Vol. 18, pp. 119–158.
Young, Hiu-Tung. (2008). *Problems of Translating Contemporary Japanese Comics into Chinese: The Case of Crayon Shinchan*. PhD dissertation. University of Hong Kong. doi: 10.5353/th_b3984886
Zanettin, F (2008). *Comics in Translation: An Overview*. Manchester: St. Jerome Publishing.

Primary sources of the material

Greek versions:

Ferri, J., Conrad, D. (2020). *Ο Αστερίξ και η κόρη του Βερσινζετορίξ [Asterix and the Chieftain's Daughter].* Αθήνα: ΜΑΜΟΥΘΚΟΜΙΞ.
Goscinny, R., Uderzo, A. (2008). *Ο Αστερίξ στους Ολυμπιακούς Αγώνες [Asterix at the Olympic Games]*. Αθήνα: ΜΑΜΟΥΘΚΟΜΙΞ.

Serbian versions

Feri, Ž., Konrad, D. (2020). *Vercingetoriksova kći [Asterix and the Chieftain's Daughter].* Prevod: Melita Logo-Milutinović. Beograd: Čarobna knjiga
Gošini, U., Uderzo, A. (1975). *Asteriks na Olimpijadi [Asterix at the Olympic Games].* Novi Sad: Nip Forum.

СТИЛИСТИКА СТРИПА: ПРИМЕР АСТЕРИКСА И ОБЕЛИКСА

Резиме

У раду се проучавају стилске карактеристике стрипова о Астериксу и Обеликсу и њихова интерпретација и превод на два језика – модерни грчки и српски. Конкретније, испитују се узвици и контекст у коме се појављују, као и њихова сличност у два наведена језика. Као што наводе аутори, узвици у стриповима се могу састојати из слога, речи, као и из комбинације гласова и знакова интерпункције, њима се изражава емоционално стање јунака стрипа и могу бити или карактеристични за одређену културу или универзални (Masiola 2016). Узвици су семантички богати и поседују концептуалну структуру која се може тумачити (Wilkins 1992: 120). Међутим, врло карактеристична јесте њихова мултимодална природа, будући да њихово тумачење зависи од слике. Другим речима, одликује их сложеност исказана кроз семантички метајезик којим се ствара хумористички ефекат (Wierzbicka 2009). Тако се у њима може препознати континуум приказивања и казивања (Wharton, 2003: 132). Стрипови о Астериксу и Обеликсу су одабрани за анализу

будући да се узвици могу приметити врло често и на различитим местима у дијалозима јунака. На пример, реакција јунака на непријатно изненађење се у модерном грчком језику обично изражава користећи Aï*!*, *док се у српском језику најчешће појављује* Jao*! Емпиријски део студије обухвата прикупљање узвика из два репрезентативна стрипа о Астериксу и Обеликсу* (Астерикс на Олимпијади *и* Верцингеториксова кћи), *њихову анализу и јукстапозицију из перспективе семантике. Закључно, представљају се карактеристични примери примећени у преводима на оба језика, уз истицање културних аспеката, као и посебности у вези са временом у коме је стрип преведен и начину прилагођавања превода визуалним репрезентацијама.*

Кључне речи: стилистика, узвици, Астерикс и Обеликс, модерни грчки језик, српски језик

Lampropoulou Martha
University of Belgrade, Serbia
Department of Modern Greek Studies
marthalamp@gmail.com

Kostić Antonina
University of Belgrade, Serbia
Department of Modern Greek Studies
antonina.irini@gmail.com

УДК 82.09:39

Радмило Н. Маројевић

СРПСКИ И ОРИЈЕНТАЛНИ ЕТНОКУЛТУРНИ КОНЦЕПТИ
(Из компаративне и дијахроне перспективе)

У овом раду се, на грађи два Његошева спјева („Горски вијенац" и „Шћепан Мали"), двије српске народне баладе („Жалостна пѣсанца племените Асан-агинице" и „Двоје мили") и епске пјесме „Бановић Страхиња", на релацији српска : оријентална и оријентализована култура, разматрају етнокултурни концепти жена (и женска љепота), љубав и (највеће) благо, стид и срамота те част кроз микроконцепте (турска) вјера (тврда) и образ, као и општесловенски концепт свобода, конкретизован примјерима из спјева „Шћепан Мали" и баладе „Двоје мили". У раду је примијењен метод текстуалне анализе у препознавању и издвајању наведених концепата, док се у изучавању концепата у лигвокултурологији и концептологији у реконструкцији користе и други поступци.

Кључне ријечи: жена, љубав, стид, образ, свобода, етнокултурни концепт, компаративни приступ, дијахрони приступ, српски језик

1. ПОЛАЗИШТЕ

1.1. У области лингвокултурологије као релативно младе научне дисциплине од посебног је значаја појам е т н о к у л т у р н и к о н ц е п т. Ми ћемо у овом поглављу представити индивидуалну историју питања, тј. радове и теме који овом раду претходе.

1.2. Овом раду, и по широј теми и по ужој конкретизацији теме, претходи расправа *Културе у контакту и поетика баладе* (Маројевић 2008[а]), у којој смо, на примјерима двије најпознатије српске народне баладе – „Жалостне пѣсанце племените Асан-агинице" и „Двоје мили", размотрили поетику баладе с аспекта културних контаката – и сукоба етнокултурних концепата.

Навешћемо библиографске податке о нашем тумачењу прве и објављивању друге баладе.

(1) Поводом двјеста тридесет година од првог објављивања „Жалостне пѣсанце племените Асан-агинице" (1774–2004), реферисали смо о њој у Петрограду (Маројевић 2005[б]), Београду (Маројевић 2005[в]) и Бањој Луци (Маројевић 2004). У овом посљедњем граду објављена је опсежна расправа о стиху и версолошкој реконструкцији баладе (Маројевић 2006: 13–57), уз још једно учешће на научном скупу (Маројевић 2007[а])[1].

(2) Године 2004. у Руском државном архиву књижевности и умјетности у Москви, у архиву Срезњевских (бр. 436, јединица чувања 568), пронашли смо најљепшу српску народну баладу „Двоје мили", коју је записао руски слависта Измаил Срезњевски, 1841. године[2].

---

[1] Нови јубилеј се поклопио с обиљежавањем двају вјекова од Вукове „Мале простонародње славеносрпске пјеснарице" (1814–2014), па је то била прилика да се размотре и Вукове редакције *Асан-агинице*, опет у Београду (Маројевић 2015) и Бањој Луци (Маројевић 2014[а]).

[2] Баладу о Јову и Мари објавили смо најприје, с кратким коментарима, у *Вечерњим новостима*, у четири наставка (од 10. до 13. октобра 2004), под насловом *Најлепша српска балада пронађена у Москви*, а затим и у студији *Српска народна балада-поема* Двоје мили, *пронађена у архиву Срезњевских у Москви* (Маројевић 2007[б]). Један тип њених варијаната био је предмет рада *Српска народна балада* Двоје мили *и њене варијанте у фолклору исламизираних Срба* (Маројевић 2008[б]).

(3) Корпус за анализу у овом раду је проширен епском пјесмом старца Милије „Нетко бјеше Страхињићу-бане…” и концептима женска љепота, у „Горском вијенцу”, те образ и турска вјера тврда, у „Шћепану Малом”, све на тему односа српских и оријенталних етнокултурних концепата[3].

1.3. У три поглавља овог рада описују се три аспекта разматране теме.

(1) Компаративни аспект теме, на релацији српска : оријентална и оријентализована култура, разматра се, прво, на примјеру концепата жена и женска љепота, а упоређују се, с једне стране, снаха Бана Милоњића, у љубавном сну Вука Мандушића, и синовица Мустај-кадије, у деветерачкој пјесми коју кадија поје сватовима, а с друге стране, женски ликови у балади-поеми „Двоје мили”, коју је забиљежио Срезњевски а ми је објавили, у којој се контекстуализују и етнокултурни концепти љубав и (највеће) благо.

(2) Друго, специфични и изузетни српски концепт стид, за који се може рећи да је уникалан у том смислу да га не познају друге словенске културе нити сусједне несловенске културе[4], разматра се с посебног аспекта на примјерима стида Асан-агинице и паралелâ из народне и умјетничке књижевности (посебно из приповијести Стефана Митрова Љубише): како на тај концепт гледају представници (и зналци) изворне српске културе, а како представници других (и словенских и оријенталних) култура. Поред тога, у балади „Жалостна пѣсанца племените Асан-агинице” посвједочен је концепт (женска) срамота, коју осјећа жена коју муж тјера и поред тога што има петоро дјеце.

(3) Треће, дијахрони аспект теме разматра се, у оквиру ширег етнокултурног концепта част, као микроконцепт турска вјера (тврда): у пјесми „Бановић Страхиња”[5] тај концепт је органски, органски у том смислу да одражава изворну турску културу при чему изворност потврђује и етимологија самог фразеологизма, док је у Његошевом спјеву „Шћепан Мали” у лику беглер-бега првог, који се у тај концепт заклиње, одражена промјена културног кода на основу културног обрасца који је на турски споља накалемљен а по коме се морална начела не примјењују на припаднике друге вјере или нације. Зато српски микроконцепт образ подједнако поштују и Бајо Гаврилов (Кривокапић), православни Србин, и паша-Шувајлија, исламизирани Србин, којег беглер-бега први пејоративно именује са „Бошњачино”. Етнокултурни концепт част илуструје се и примјером из баладе „Двоје мили”.

1.4. Ми смо, на материјалу Његошеве епске трилогије, описали српски и словенски етнокултурни концепт свобода (најприје у Маројевић 2008[в], а онда подробније у Маројевић 2009)[6].

[3] У раду користимо сљедеће скраћенице изворâ: ГВ – Горски вијенац; ДМ – Двоје мили; ЖППА – Жалостна пѣсанца племените Асан-агинице; НБСБ – „Нетко бјеше Страхињићу-бане…”, ШМ – Шћепан Мали. Сви извори се наводе у нашој текстолошкој интерпретацији према критичким издањима, објављеним или у припреми.

[4] Питање да ли има трагова овог концепта у осетинској и другим индоиранским културама, које су српској најближе по неким породичним односима и ритуалима, морало би се посебно истражити, па би формулација о уникалности само проширила свој географски и историјски ареал уз прецизирање неких етногенетских аспеката теме.

[5] Стварно: Страхињић бан, Страхиња му је био отац.

[6] Из тога рада ми ћемо пренијети у сажетом облику разматрање етимологије прасловенске ријечи *svȍbȍdā којом је већ у прајезику словенском утемељен одговарајући етнокултурни концепт. Словенски етнокултурни концепт свобода, који су Срби наслиједили (и потврдили својом историјом, и пјесништвом на тој историји заснованим), има у основи националну свободу: *svȍbȍdā је осјећање онога ко је *svȍbȍs, а *svȍbȍs је статус онога ко је међу својима, ко је члан свободне заједнице, ко је дио свог (словенског) рода, ко је *svȍs, односно *svȍjȍs. И облик *туђ*, који се етимолошки везује за германско племе Tiuda а који је антоним замјенице *свој* (дȁљē творбене базе именице *свобода*), потврђује примарно значење анализираног српског (и словенског) етнокултурног концепта – у његовој сржи је, дакле, н а ц и о н а л н а с в о б о д а. Ближа пак творбена база *svȍbȍs именице *svȍbȍdā имала је значење статуса: *svobъ је ‘онај који је свободан’, а свободан је био онај ко припада својој заједници (народу, земљи), тј. ко припада словенском роду/народу, а то опет значи да је словенски род/народ – по дефиницији свободан. Суфикс *-ȍdā је уносио не толико значење објективног колико субјективног стања, тј. значење осјећања. То значи да је именица *лагода* имала значење ‘осјећање лакости, лагодности’ (*нелагода* – значење ‘осјећање нелагодности’), а именица *свобода* пак – значење ‘осјећање свободности’, а то осјећање има неко ко је међу својима, ко је члан свободне заједнице, дио свог (словенског) рода – који осјећа да има статус свободног, свог члана рода, закључили смо у наведеном раду.

Методолошка новина тога нашег рада састоји се у томе што је њиме показано да се специфичност неког етнокултурног концепта може успоставити на самом почетку, већ у тренутку његовог лексичког (или фразеолошког) уобличења, тј. може бити предодређен етимологијом ријечи којом се тај концепт именује[7]. Радом о етнокултурном концепту СВОБОДА ми смо обрадили етимолошко-историјски аспекат теме, али нисмо засновали и компаративни – какав је концепт свободе у другим културама и у савременој међукултурној комуникацији. Размотрићемо у наредном одјељку „Полазишта" један аспекат тако проширене теме.

1.5. Један од микроконцепата српско-словенског етнокултурног концепта СВОБОДА свакако је идеал к а о п т и ц а у ш у м и (а не „као птица у кавезу"), који се може конкретизовати примјерима из спјева „Шћепан Мали" и баладе „Двоје мили".

(1) Разлику између двају концепата најбоље је изразио, обраћајући се књазу Долгорукову, игуман Теодосија Мркојевић у Његошевом спјеву „Шћепан Мали":

Ти си рођен и честит и срећан,
а ја – исто ка̑ ’ти̏ца у гори:
Бога славим и днѐви и̏ ноћи
што нијесам ’ти̏ца у каве́зу –
ово ми је дра̑жē о̏д свијета,
тијем пи̏тāм душу и̏ тијело.
[ШМ 2569–2574].

(2) Фатима у балади-поеми „Двоје мили" одраста „као птица у кавезу". Протагониста тог другог идеала у балади је Јованова мајка. Она се појављује као „мала стража" која ограничава свободу гледања – и свободу љубави. Она хоће Јована и Мару да подреди своме концепту:

Упази и једна мала стража,
једна стража – Јованова мајка.
[ДМ 36–37].

На питање да ли је Фата, (сестра) Атлагића, муслиманка много је лакше дати одговор него на питање ко је Јованова мајка. Иако је било преседанâ да се муслиманско име даје како би се православно дијете заштитило од урокâ, или је апелатив служио као лично име (надимак *Була* јер је дјевојчица лијепа као була), иако имамо и православна братства с презименом *Ашлаћић*, у изворној балади „Двоје мили" друга жена из троугла, која у кавезу расте, свакако је Српкиња, али исламске вјероисповијести. Њу је та нова вјера заробила намећући јој нова правила понашања (удаја за мушкарца који њу може видјети тек послије свадбе, пошто јој скине дувак с лица). Фатима даје предност браку из љубави, али она то може пожељети другима – не може остварити за себе.

(3) Јованова мајка у балади нема имена: пјевач га није „запамтио". Али она је тип. За традиционалну српску културу није уобичајено, а вјероватно у нормалним околностима не би било ни могуће, да мајка проси и прстенује дјевојку за сина: то чини отац, стриц, брат, тј. мушки чланови породице. У балади „Двоје мили" оца нема, али се, поред мајке, помињу браћа и сестре:

„Чу ли мене Атлагића злато:
не пуст гласа до бијела дана –
док се браћа вина не напију
и сестрице кола наиграју,
стара мајка – пјесме не напјева.
Збогом злато – свагда срећна била!"
[ДМ 209–214].

Не мора да значи да су то рођена браћа, која хоће да се на свадби напију вина (нити да су то рођене сестре, које желе да се кола наиграју), али и браћа од стричева могла су да испросе дјевојку: мајка ту

[7] И у радовима Ј. Грковић-Мејџор врло често се етимологија повезује са садржином савремених концепата и са њиховим семантичким развојем. В., нпр. Грковић-Мејџор 2013.

мисију није имала. Наравно, ако је и она била Српкиња. А да ли је то и била? За негативан одговор наведени контекст може служити више као индикација а мање као довољан доказ, али га и не искључује (мајка се весели тако што пјева, док се Јованове сестре веселе играјући коло, а браћа – пијући вино). Прихватање, међутим, етнокултурних концепата који нису могли бити српски више говори у прилог тези да Јованова мајка није православна Српкиња него претпоставци да је тек тако прихватала туђе концепте – чак и да је често ишла у „равно Приморје", како би рекли Мурко и Георгијевић (а Величковић за њима поновио), те се тако напојила те туђинске слике свијета! (Они то тврде за Асан-агу из баладе „Жалостна пѣсанца племените Асан-агинице", види т. 3.2.(1).)

2. ЕТНОКУЛТУРНИ КОНЦЕПТИ ЖЕНСКА ЉЕПОТА И ЉУБАВ

2.1. Оријентални поглед на жену и њену љепоту у „Горском вијенцу" изражава Мустај-кадија, једини од ликова спјева који је изворни представник на исламу засноване турске културе (као и његов историјски прототип).

(1) *Пјесма Мустај-кадије*, како се овај фрагмент „Горског вијенца" неформално назива, заузима стихове 1855–1873 [у нашим издањима пјесма има и унутрашњу нумерацију, од 1. до 19. деветерца, јер је то једна од пјесама која није остварена у асиметричном десетерцу]:

Нѐ плач ма̏јко дилбер-Фатиму –
удата је, не̏ укопата:
ружа с [с]тру̏ка није пала свог
но̏ у бостан пренешена свој.
Фатиму ће Су̏љо држати
како очи своје у глави.
Фатима је струком дивота,
очи су јој двије звијезде,
лице јој је јутро ру̏менō,
под вијенцем гори Даница,
уста су јој па̏рōм срезана,
усне су јој ружом уждѐне
међ којима каткад сијева
сн'је̑жнā гривна ситна бисера,
грло јој је чи̏стă филдиша,
б'је̑лē руке – крила лабуда,
над цвијећем плива Зорњача
а возе је весла сребрна –
блаѓо о̏дру нà кōм почине!
[ГВ 1855 (1)– 1873 (19)].

(2) Какав је оријентални поглед на женску љепоту види се по систему скраћених поређења (метафорâ) које пјесник користи. Иако се у конкретном случају ради о његовој синовици, кадија даје еротизовану слику нагог женског тијела дивнога струка која се завршава венериним бријегом (*Зорњачом*) који плива над *цвијећем* а возе га ноге као *весла сребрна*. У тој слици плетенице сплетене у *вијенац* нису покривене, а једини детаљ по којем се старе културе слажу супротстављајући се новој јесу мале и танке усне, односно уста која као да су *паром срезана*, а то је микроконцепт ЉЕПОТА (ЖЕНСКИХ) УСАНА.

(3) У двјема студијама посвећеним стиху двију првих Вукових збирки, а објављеним у подгоричком *Октоиху*, ми смо простим асиметричним стихом назвали стих у којем ниједан од два полустиха нема унутрашњу цезуру. Поред седмерца, у ову класификациону јединицу спадају (асиметрични) осмерац и асиметрични или епски десетерац, који није резервисан само за епске пјесме него је доминантан и у лирским, као и деветерац, али он у првим двјема Вуковим збиркама народних пјесама није заступљен (Маројевић 2016: 91). С друге стране, објаснили смо генезу

овог, најрјеђег стиха српске народне поезије: „Сам тринаестерац је генерисао деветерац као стих: први његов чланак се најприје трансформисао у запјев, изостављањем запјева осамостаљује се стих с деветосложном структуром и цезуром послије четвртог слога" (Маројевић 2014[6]: 104). То што је Његош овим стихом заодјенуо пјесму Мустај-кадије свједочи да му је он био највише удаљен од живе српске епске и лирске традиције, а могао се развити и под утицајем оријенталне поезије.

2.2. Како православни Србин у патријархалној Црној Гори гледа на жену и њену љепоту показује фрагмент спјева који је добио неформални назив *Сан Вука Мандушића*.

(1) У суштини, то је монолог кроза сан у који се умеђу двије реплике кнеза Јанка као интерполације: Ра́шта ти је срце понијела? [ГВ 1268]; Не ђетињи, кукала ти мајка, / збиља ти је памет сву попила! [ГВ 1275–1276]. Преостали фрагмент гласи:

Љепша му је од виле би̏јелē,
нема пуне осамнаест љетā –
жи̑вō ми је срце понијела! […]
Има ра́шта, ругаш ли се збиља:
рашта дру́гē нема на свије́ту!
Да нијесам с Баном Милоњићем
де̏веторо-струу̏ко кумо̀вао,
бих му мла́ду̏ снаху уграбио
па с њом бјежа главом по свије́ту. […]
Ал је ђаво, али су мађије,
али нешто теже од обоје:
кад је виђу ђе се смије мла́дă,
свијет ми се око главе врти!
Па све мо̀гăх с јадом прегорети,
но̀ме ђаво једну вечер на̀гнă,
у колибу ноћих Ми̏лоњићă.
Кад пре̏д зору, ѝ нōћ је мјесечна,
ватра гори на сре̏д сјенокоса,
а она ти однекуда до́ђĕ –
украј ватре сједе да се грије.
Чује да сва̏к спава у колибе,
тада она вијенац расплете,
паде коса до ни̏же појаса,
поче косу низ пр̀са чешљати
а танкијем гласом нарицати
како славља са дубове гране –
ту́жӣ мла́дă ђевера Андрију,
мила сина Милоњића Бана
који му је ла̑нӣ погинуо
од Турака̄ у Дугу кр̏вавӯ
па се снахи не дао острићи:
жалије му снахин в'је́нац било
него главу свог сина Андрије.
Ту́жӣ мла́дă, за̀ срце уједа,
очи го̀рē жи̏вјĕ од пламена,
чело јој је љепше од мјесеца –
ѝ ја̄ плачем ка̑мало дијете.
Бла̏го А̀ндр'ји ђе је погинуо:
ди̑внĕ ли га очи оплакаше,
ди̑внă ли га уста ожалише!
[ГВ 1265–1267, 1269–1274, 1277–1307].

(2) Вук љепоту жене упоређује са љепотом *виле бијеле*, која је не само митолошко биће него је и сама српски етнокултурни концепт (љепоту снахе Бана Милоњића Вук упоређује с љепотом

бића које се само замишља, које се може видјети само у сну). Очи се пореде с пламеном, чело с мјесецом (а и ноћ је мјесечна), уста се памте по смијеху и по оплакивању ђевера, а вијенац јој је могао видјети само случајно јер је не само српски него и општесловенски концепт био покривање женске косе. Снени монолог нема никакву еротску асоцијацију.

2.3. И у српској народној балади „Двоје мили" сукобљавају се, лако се распознајући примијењеним стилским фигурама, два различита етнокултурна концепта (женске) љепоте.

(1) Српски концепт (женска) љепота исказан је овим стиховима:

А Марица, јади је ӯбӣли –
љепоте је у свем св'јéту нема –
онакога ока ни погледа,
нит' онаког стаса ни образа:
л'јепа бјеше као горска вила,
а витка је као јела вита –
за љето се не би нагледао,
за в'јек не би је намиловао;
да је видиш – би се разболио,
да погледа – упут преболио.
[ДМ 16–25].

(2) Оријентални концепт (женска) љепота види се по сљедећим стиховима:

Јово иде Фатими дјевојци:
подиже јој дувак са образа –
сину лице као с горе сунце,
црне очи као камен драги –
црне очи пуне су ми суза!
[ДМ 193–197].

(3) Пропагатор овог концепта је Јованова мајка, која каже сину:

„[…] љепшом ће те оженити мајка –
л'јепом Фатом, Атлагића златом,
која оно је у кавезу расла,
нит је вид'ла сунца ни мјесеца,
нити знаде на чем жито расте –
на чем жито, на чему ли трава,
нити знаде што је мушка глава […]"
[ДМ 41–47],

али ништа не каже у чему се састоји та Фатина љепота, важно је само да је Фата – „у кавезу расла".

2.4. Други етнокултурни концепт у коме се одражавају разлике између двију култура јесте концепт љубав, а размотрићемо га на контекстима баладе „Двоје мили".

(1) Нема никаквих показатеља, ни општејезичких ни контекстуалних, да би (прво) *миловање* [види 183. стих и његов контекст у т. 4.5.(3)] могло имати неку пренесену семантичку вриједност, на примјер значење „(прва) љубав" (уп. у чешком: Ja miluji tebe 'Волим те'): двоје *милих* имају право на *миловање* и прије него што су „божији закон савршили", тј. прије него што су се вјенчали. Тако долазимо до микроконцепта (физичка) љубав у оквиру ширег етнокултурног концепта љубав.

(2) У том односу двоје милих нису ишли до краја – Мара Јова (или Јову) није љубила, што Јово и каже:

„[…] обуци ми танану кошуљу
што је Мара у милòсти дала;
вежите ми везену мараму
што је Мара у милòсти везла;
китите ме цв'јећем каранфиљем
чим је мене Марица китила;
пронес'те ме покрај куће Мари;

кад будете код Марина двора,
скините ме на зелену траву
нек ме види Мара моја драга –
нек ме Мара мр[т]вога цјелива
кад ме није живог пољубила!”
[ДМ 256–267],

а Мара потврђује:

„Богом брати млади носиоци,
спустите га на зелену траву
да га јадна мртвога цјеливам
кад га нисам живога љубила!”
[ДМ 316–319].

(3) Двоје милих могло је не само да једно друго види него су се до миле воље гледали, заједно се умивали и заједно пјевали:

На једној се води умивало,
о један се пешкир отирало,
једно другом у очи гледало
као сунце у морску дубљину,
пјеваше си једну пјесму [у]вече,
тавном ноћцом – један санак снише.
[ДМ 6–11],

па је чак Мара, као што смо горе видјели, даровала драгом кошуљу, извезла му мараму, китила га каранфилима. Колико је то далеко од оног другог, оријенталног и на исламу заснованог етнокултурног концепта чији је идеал да дјевојка живи у кавезу и да не зна шта је мушка глава!

2.5. Трећи етнокултурни концепт повезан с претходнима јесте микроконцепт БЛАГО, као највиша вриједност коју човјек може имати. Опозиција између двају различитих остварења тога концепта, по чему се културе могу разликовати, исказан је овим Јовановим ријечима:

„[…] Није благо ни сребро ни злато,
већ је благо што је срцу драго!”
[ДМ 55–56].

Највиша вриједност коју човјек може имати је, дакле, љ у б а в, тј. вољена особа.

(1) Јованово виђење овог етнокултурног концепта, што је најзанимљивије, прихвата и Фатима. Она најприје моли Јованову мајку да не раставља „и мило и драго”:

Л’јепа Фата Атлагића злато
моли Богом Јованову мајку
да не проси је за свога сина,
да то није добро ни паметно
раставити и мило и драго,
саставити немило, недраго.
[ДМ 81–86].

Затим је куне, најприје у себи:

Фатима то чује и не чује –
сузе рони низ бијело лице:
„Бог убио Јованову мајку
што растави и мило и драго,
а састави немило, недраго!”
[ДМ 160–164],

а онда то понавља и Јовану:

Проговара Фатима дјевојка:
„Бог убио, Јово, твоју мајку
што растави и мило и драго!”
[ДМ 198–200].

(2) Наведена клетва је колективна заштита љубави као највише вриједности. Она је општеприхваћена јер је упућује „и старо и младо”:

и проклињу и старо и младо
ко растави и мило и драго.
[ДМ 346–347],

па је понавља и пјевач, тј. наратор или лирски субјекат баладе – том клетвом као поентом балада се и завршава:

Бог убио и стара и млада
ко растави два мила и драга!
[ДМ 355–356].

(3) Супротни микроконцепт БЛАГО, по коме је највећа вриједност коју човјек може имати материјално б о г а т с т в о, у балади није брањен, али од њега полази Јованова мајка. То је њен други мотив, први је љепота дјевојке која је у кавезу расла [види т. 2.3.(3)], и тај мотив је за њу очито важнији:

„Мили сине, моје перје драго,
ајд[е] остави будалу дјевојку,
љепшом ће те оженити мајка –
л’јепом Фатом, Атлагића златом, […]
још је Фата од рода богата –
и тебе ће потпомоћи благом!”
[ДМ 39–42, 48–49].

3. ЕТНОКУЛТУРНИ КОНЦЕПТИ СТИД И СРАМОТА

3.1. У српској народној балади „Жалостна пѣсанца племените Асан-агинице” културе у контакту, стара српска и оријентална, огледају се, прво, у с т и д у Асан-агинице, који, као микроконцепт, одражава српски етнокултурни концепт ЧАСТ, с једне стране, а с друге стране, у реакцији Асан-аге на тај стид, која одражава одсуство таквог микроконцепта у оријенталној култури[8].

Ми овдје нећемо подробније разматрати погрешна тумачења српског етнокултурног концепа СТИД, као што је оно које је изнио Мухсин Ризвић са сталешког аспекта – Асан-агиница од „стида” није могла Асан-агу „болесног посјетити, јер не може беговица ићи аги на ноге” (Ризвић 1974: 329; најприје у Rizvić 1974), које је некритички преузео, приписујући га себи, и Новак Килибарда: „*Сшид* Хасанагинице могао је Хасанага да види само као гордост беговске куће Пинторовића, а не као стварну немогућност да га жена обиђе” (Килибарда 1974: 424; цит. по Килибарда 1976: 105; исто (латиницом) у Килибарда 2002: 136). Да је ово тумачење потпуно неосновано показује, на примјер, народна пјесма *Разбоље се Хавалићу беīо* [види т. 3.3.(3)], у којој жена исто тако не може од стида да посјети болесног мужа (а он је бег), него то чине само мајка и сестра. Реакција бега Хавалића је, међутим, потпуно нормална: прије него што ће умријети, он дарује жену богатим завјештањем. Нећемо разматрати ни тумачење Хатиће Крњевић која стид смјешта у домен индивидуалне психологије – као обиљежје „senzibiliteta, prirode i psihologije Hasanaginice”, на „stid povezan sa ljubavlju ili stid zbog ljubavi” (Krnjević 1973: 243; Krnjević 1980: 79), опредјељујући се за тумачење „stida kao suptilne zapreke u ispoljavanju ljubavnog osećanja. Takav stid javlja se u *Hasanaginici*. Stid je jedan fluidni elemenat ljubavnog osećanja. Prirodnu i fatalnu spontanost tog stida Hasanaga ne razume ili neće da razume, već ga tumači kao voljnu odluku žene” (Krnjević 1973: 244; цит. по Krnjević 1980: 79)[9].

[8] О концептима ЧАСТ, СРАМОТА и СТИД у српском језику и култури писала је код нас, на материјалу шестотомног рјечника МС и рјечника ЈАЗУ, Стана Ристић (2015: 151–187).

[9] Подсјетићемо само да је нашим претходним истраживањима (види Маројевић 2004, 2005[б], 2005[в], 2006, 2007[а]) утврђено да пјесма није могла настати у средини гдје су живјели њени јунаци – тамо није било гласа *х*, нити пак у другој муслиманској средини гдје се још чувао глас *х* – јер би у том случају глас *х* био васпостављен и у именима главних јунака, тј. да је пјесма настала у православној средини са живом десетерачком традицијом (и то у оној православној средини у којој се тада још чувао глас *х*). Балада је, дакле, српска, и у ширем и у вјерски суженом значењу овог адјектонима.

(1) У односу на наше питање дијаметрално су супротне позиције које заступају аутентични представници српске и стране науке и културе. За прве, тј. за становиште старе српске културе у мјери у којој се она чува, поступак Асан-агинице је потпуно разумљив и оправдан, док је поступак Асан-аге неочекиван и недовољно јасан. За друге, тј. за становиште културе која није (стара) српска, напротив, поступак Асан-аге је јасан и логичан, док је поступак Асан-агинице мање јасан и мање логичан.

Прво становиште је потпуно разумљиво: за сваког оног који схвата суштину микроконцепта (супружански) стид у оквиру српског етнокултурног концепта част потпуно је разумљив стид Асан-агинице – и потпуно несхватљива реакција Асан-аге на женину одлуку да га ни рањеног не може посјетити. Ово становиште изразио је Љубомир Зуковић овим ријечима: „До трагичног неспоразума у овој пјесми долази стога што се Хасанага од почетка до краја понаша плаховито, смионо [осионо – Р. М.][10] и безобзирно, а његова жена смјерно, уз пуно прихватање и уважавање свих обичаја и обзира средине и времена у којима живи. Отуда је свака кадина ријеч, сваки њен поступак и намјера саобразна околностима, у основи својој обична и јасна, док су ријечи и поступци њеног | мужа неочекивани и плаховити, у суштини недовољно јасни, јер иза њих стоје лични мотиви" (Зуковић 1979: 71–72)[11]. – Јесте, иза ријечи и поступака Асан-аге стоје лични мотиви, али су се ти лични мотиви могли испољити само зато што јунак не познаје етнокултурни микроконцепт (супружански) стид. А потпуно је неосновано везивати такву реакцију за динарску плаховитост [види т. 3.2] – са Динаром поступци Асан-аге немају, као што ћемо видјети, ама баш никакве везе.

И друго становиште је потпуно разумљиво: за сваког оног који не схвата суштину анализиране компоненте српског етнокултурног концепта част потпуно је неразумљив и стид Асан-агинице – и потпуно схватљива реакција Асан-аге на женину одлуку да га ни рањеног не посјети. То становиште заступа Т. В. Цивјан закључивши: „Партия Хасан-аги вполне ясна и логична: он оскорблен тем, что жена не навестила его, когда он страдал от ран, и реакция его мгновенна и решительна, а боль и оскорбленное чувство остаются и усиливаются при виде | свадебного поезда. Это тем более уверяет его в бессердечии жены и к нему, и к детям. / Партия Хасанагиницы менее ясна и логична, и это начинается с туманного объяснения, а точнее, с констатации того, почему она не навестила раненого мужа: *од стида не могла*" (Цивьян 1999: 551; цит. по Цивьян 2005: 272–273).

(2) Стид Асан-агинице као српску етничку карактеристику тачно је објаснио још Хенрик Барић закључивши: „Само декоративни оквир ове песме је муслимански. Карактери су наши. И менталитет. […] Не по [*доп.* муслиманском] верском, него по патри|јархалном схватању у нашем [= српском – Р. М.] народу […] је зазор и срамота да жена у ма којој прилици пред светом укаже неку нарочиту пажњу према мужу, да га болна или рањена обиђе, па чак и да закука за њим мртвим" (Барић 1938: 169; цит. и допуну наводимо према Барић 1943: 8–9)). Српску етнокултурну позицију систематизовао је, и на основу литературе и на основу живе народне традиције, Љубомир Зуковић: „Тај стид је једино исправно појмити и објаснити као оновременим схватањима и начином живота условљену бојазан жене да би посјетом рањеном аги, који лежи у планини, могла нанијети на образ и њему и себи и њиховој заједничкој родбини, јер бијаше тада, поготову у оним наглашеним патријархалним зонама нашега [= српскога – Р. М.] народа, неприкладно, готово стидно, ако супружници отворено и јавно показују љубав и бригу једно за друго. Отуда појава да је било која жена из уже и шире породице, па чак и оне које не припадају породици, могла за неким покојником плакати и нарицати јавно, али његова жена јавно то није могла чинити, дакако – 'од стида'. Стид тај женама није био урођен, већ околностима и владајућим схватањима наметнут. Муж и жена су избјегавали без особите потребе једно другом и име да изговоре, а особито пред члановима породице, него су говорили 'он', односно 'она'; у присуству других избјегавали су и међусобне сусрете, па чак и да се погледају и једно другоме обрате" (Зуковић 1979: 72).

(3) Полемишући са Герхардом Геземаном, Хатица Крњевић указује да, у паралелним мотивима у другим народним пјесмама, „poseta i stid uvek se vezuju za ranjenika, za bolest koja nije prirodna, i za čoveka koji ne boluje u kući već daleko od nje. Pošto sve pesme, slične po ovom detalju, vezuju stid

[10] Да се ради о штампарској грешци (*осионо* а не „смионо") потврдио нам је и аутор (усмено).

[11] Знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира, а знак / на нови пасус.

za takvu vrstu pohoda, sigurno u ono vreme nije bio običaj da žena ide u pohode mužu koji je ranjen u ratu i koji je daleko, svakako ne izolovan već u vojničkom taboru" (Krnjević 1973: 241; Krnjević 1980: 76). Она замјера свом претходнику и што није обратио пажњу на сљедеће: „sve su to mahom muslimanske pesme, što ne može biti slučajno. A to znači da pohode žene ne samo da nisu bile | uobičajene već nisu bile uobičajene naročito u muslimanskoj sredini" (Krnjević 1973: 241–242; Krnjević 1980: 76). Ове двије чињенице, закључује Х. Крњевић, „govore već nešto pobliže o vremenu i običajima te sredine, ukoliko je potrebno tumačiti stid takvim razlozima" (Krnjević 1973: 242; Krnjević 1980: 76). Везујући мотив стида Асан-агинице за муслиманску вјерску, а не за српску етничку припадност јунакиње, Хатиџа Крњевић чини и другу погрешку, па везује стид за посјету рањенику или болеснику у војничком табору. Ако женска особа из муслиманске средине није могла да посјети ратника у војничком табору као супруга, како је то могла да учини као мајка или као сестра?

Да је стид српска етничка карактеристика (а не муслиманска вјерска), потврђује и овај цитат из приповијетке *Они* Борисава Станковића: „У том и Марика, пошто је изнела софру и почистила, дође. И ваљда бојећи се да је после жене не би оговарале како га није жалила, клече до ногу Митиних, покри главу рукама и поче и она да нариче. Само она није смела њега, Миту, да оплакује, јер стид је да млада жена пред светом жали мужа, а нарочито да му набраја његове добре особине. Зато она плачући поче да нариче о некој својој сестри која је била одавно умрла, а њему, мужу, Мити, да поручује, моли га: кад ту њену сестру тамо на ономе свету нађе, он, као старији, зет јој, да је чува, штити и да они тамо обоје и за њу траже, спремају места…" (Станковић 1902: 120).

Стид Асан-агинице, тј. стид супружникâ (и заручникâ) као српски етнокултурни концепт најбоље је представљен у приповијеци *Горде, или како Црноїорка љуби* Стефана Митрова Љубише, из које ћемо навести четири мјеста.

(1) Спасоје каже своме будућем несуђеном зету, етничком Њемцу: „Кад је, сине, дома поведеш, нека ти ваздан уз крило сједи, али Црногорка под вјером неће с вјереником хљеба јести, барем гдје ју отац гледа. Нећу ја земаљски адет ломити, да ме Црногорци по прсту кажују" (Љубиша 1986 (1877): 179).

(2) Писац, односно наратор, констатује: „Жалост материна за јединцем сином свему је свијету опћа, али никаква сестра на свијету не жали брата што Црногорка. Но је у Црној Гори | и околним мјестима гдје Срби живе зазорно удовици плакати мужа, камо ли не би вјереници заручника" (Љубиша 1986 (1877): 181–182).

(3) Камила каже свекру: „Нећу ја тамо […] да ми реку Сеоцкиње да сам убезочила и пошла мужа плакати, камо ли би Горде брата, да јој зли језици придигну да тужи вјереника; тад би себи срећу затворила и сиједе их плела. Ко би преслушао сеоску укорбу и ругу? Остале би обје за уклиња, свако би нас попљувао и од нас очи окренуо, материна и сестрина жалост трну прам сеоском пријекору, кад им син и брат погину уз мужа и вјереника […]! – Него пођи ти, несретњи старче" (Љубиша 1986 (1877): 182).

(4) Старац је сахранио сина и унука на великом растојању како би Камила могла оплакивати сина далеко од мужевљева гроба…

3.2. У литератури о разматраној балади истиче се да је Асан-ага дат готово искључиво у односу према жени, и то у својој наглашеној динарској плаховитости. Тако Владан Недић тврди: „Певач је у Хасанагиној личности уочио познату особину динарских људи, њихову виолентност, њихову склоност ка наглим и непромишљеним одлукама […]. Безумна порука на почетку и безуман прекор на крају песме појмљиви су најпре код човека чији поступци увек престижу сопствену мисао" (Недић 1971: 399; Недић 1976: 97). Али указивање за плаховитост јунака, како је то тачно запазио Љубомир Зуковић, није довољно да објасни његов поступак: „Све ово, међутим, није довољно да се потпуно схвати и објасни Хасанагина одлука да отјера своју жену само зато што се она понашала како би се тада понашале све жене од реда и угледа. Сама пјесма нам не нуди ни најмање могућности за претпоставку да је ага човјек који би на такво понашање гледао друкчије од осталих, мада је било оних који су такве претпоставке износили" (Зуковић 1979: 72). Овдје Зуковић алудира на мишљење М. Мурка и К. Георгијевића [види даље т. (1)].

(1) Мишљење Матије Мурка да је ага трговачким и другим пословима често одлазио у Приморје па је тамо у комуникацији „са хришћанским друштвом присвојио слободнија, европска схватања" те сад не може да разумије своју жену и да јој опрости њена балканска схватања и понашања (Murko 1937; види критике тумачења: Меденица 1939: 127; Недић 1971: 399) прихвата (и развија) Крешимир Георгијевић сматрајући да Асан-агиницу „чврсто и неослободиво држи у својим стегама традиционални менталитет који одређује однос жене према мужу […]; муж њен не може да схвати то њено потчињавање традиционалној норми" (Георгијевић 1952: 50) јер је наводно „поседник из Имотског […] имао живе трговачке и друге везе с лучким градом Макарском, одлазио задовољства и уживања ради у 'питомо приморје', где је у додиру с културнијим, хришћанским друштвом стекао слободније, више европске обичаје и појмове, савлађивао у себи вековне традиције и предрасуде" (Георгијевић 1952: 51)[12]. Поступак Асан-агин на сличан начин је покушао образложити Станиша Величковић у приручнику за ученике средњих школа: „Овде се одмах намеће друго питање: зар и Хасанага не живи у том друштву и зар му нису познате те норме које спутавају жену и не дозвољавају јој да показује пажњу према мужу? Сигурно је да су Хасанаги позната правила понашања у тадашњем друштву, али, у својој усамљености, вероватно потајно жели да жена пређе преко забрана и да ипак дође и обиђе га. У тренутку усамљености и бола, Хасанага заборавља на време и обичаје и има на уму само своју жељу: да му жена дође и олакша самоћу. Осим овог интимног и психолошког момента, треба узети у обзир још једну чињеницу: различит положај мушкарца и жене. […] Он као мушкарац може несметано да се креће 'по свету', да упознаје обичаје, живот. Имао је прилике да види начин живота у Далмацији, да упозна један други живот, природнији и људскији, ослобођен патријархалних стега и грубих норми које гуше осећања. Он је зато либералан у схватањима и очекује од жене да прекрши правила понашања и да му, ипак, дође" (Величковић 2000: 63).

(2) Мишљење Матије Мурка и његових сљедбеника Љубомир Зуковић убједљиво оповргава: „Не треба губити вријеме ни трошити ријечи опирући се оваквом мишљењу, јер је оно крајње произвољно, само у себи противурјечно и исхитрено. Најприје, ми не знамо ко је био Хасанага, да ли је и куда путовао трговачким пословима, а и да знамо, то нам не би много користило, јер то и није толико важно, колико је важно то каква су схватања имали и како су гледали на опјеване догађаје и личности они који су ову пјесму створили и у усменом преношењу његовали" (Зуковић 1979: 73). Као доказ аутор наводи пјесму о женидби Марка краљевића[13], који је, „а поготову пјевач пјесме […], Тешан Подруговић, врло често у младости одлазио у Дубровник и друга приморска мјеста, али и поред тога" он кори невјесту што је дотрчала под његов шатор: Хорјаткињо, Бугарка дјевојко! / Зар не можеш мене причекати / док дођемо до бијела двора / и ришћански закон завршимо? (Зуковић 1979: 73).

(3) Зуковићева аргументација би се могла проширити: чак и ако претпоставимо да је Асан-ага „заборавио" на српске народне обичаје, на то би га обавезно подсјетиле „матер и сестрица", под условом, наравно, да су и оне Српкиње.

3.3. Ми смо поставили питање: да ли су „матер и сестрица" Асан-агина Српкиње, је ли сам Асан-ага Србин, тј. припада ли породица из које потиче главни јунак баладе српском етносу?

(1) Као што је то одавно утврдио Анте Ујевић, прототип баладе је Хасан-ага Араповић, који је „u borbi s rajom u toku Kandijskog rata ranjen u Biokovu oko g. 1646." (Ujević 1954: 81), а иначе је „na dužnosti zadvarskog dizdara […] poginuo nedaleko od Zadvarja 17. ožujka 1669. g., baš na kraju Kandijskog rata" (Ujević 1954: 81). Антропоним *Араповић* је вјероватно патроним, име по оцу (ако патроним већ није био прерастао у презиме), и то би значило да је отац главног јунака имао надимак етнонимског поријекла *Арап(ин)*. А то већ потврђује нашу претпоставку да је Асан-ага изворни муслиман, највјероватније Турчин, а можда Арапин, али никако не Србин.

[12] У првој редакцији чланка формулација је нешто друкчија: Асан-агиницу „неослободиво држи у својим стегама традиционални, назадни менталитет који одређује положај и однос женин према мужу […]; његово гледање на положај жене је друкчије, напредније, него женино према њему […]. Имотски […] није далеко од Макарске, […] па је и поседник из Имотског […] био у живим везама с том луком, јахао у 'питомо приморје', где је у додиру са кршћанским друштвом стекао слободније, више европске обичаје и појмове, савладао у себи дугогодишње традиције" (Георгијевић 1938: 370).

[13] Марку је облик *краљевић* патроним од апелатива, а не презиме, па га пишемо с малим почетним словом.

(2) „Ako bi stid bio opšte obeležje tipa a ne senzibiliteta, prirode i psihologije Hasanaginice, on bi se morao pojaviti češće u obliku u kojem se pojavljuje u baladi. Ali tako se on ne pojavljuje više nigde i nikada" – закључила је Хатиџа Крњевић (Krnjević 1973: 243; Krnjević 1980: 79]. Жена таквог сензибилитета каква је Асан-агиница, кад би ствар била само у индивидуалној психологији јунакиње, морала би се јављати и у другим културама и у другим књижевностима, па би Асан-агиница била само српски тип у галерији одговарајућих ликова свјетске књижевности. То је једно.

(3) Друго, није ријеч о уникалности „стида љубовце", него је уникална реакција на такав стид, која је и послужила као извор трагичног сукоба. Стид вјерне љубе појављује се, на примјер, у стиховима народне пјесме „Разбоље се Хавалићу Бего…":

Razbolje se Havaliću Bego,
Ni u putu, ni u Carigradu,
Već u Nišu straže čuvajući.
Oblazi ga majka i sestrica,
Vjerna ljuba od stida ne može.
Selam šalje Havaliću Begi,
Selam šalje, za vrata se krije:
„Mila majko, selam ćeš mi Begi!"
[RHB 1–8],

које Хатиџа Крњевић (Krnjević 1973: 243; Krnjević 1980: 78) иначе наводи. Уникална је, дакле, реакција на „стид љубовце", неразумијевање тога стида и одмазда мужа, и то налазимо само у анализираној балади. Трагични неспоразум изазван је несумњиво припадношћу јунакâ различитим културама – српској (Асан-агиница) и оријенталној, највјероватније турској (Асан-ага).

3.4. Сукоб двију култура условио је и неспоразуме у погледу разлога за раставу брака главних јунака.

(1) Асан-ага као изворни муслиман, највјероватније Турчин, а можда Арапин, али никако не Србин, поступа по шеријатском праву. А по шеријату муж жену може отпустити „ако му је непокорна, ако настоји да умањи његов ауторитет или ако уноси свађу и раздор међу чланове породице" (Беговић 1963: 108), односно „кад за то постоје оправдани разлози, на пример: женино недостојно владање, својевољно и неоправдано напуштање брачне заједнице, увреде и клеветање мужа" (Беговић 1974: 319). „У случају отпуштања кадија не оцењује основаност мужевљеве одлуке. Он прима мужевљеву изјаву и уноси је у деловодник (сицил) […]. Из деловодног протокола кадија на захтев странака издаје извод (сурет), 'књигу опрошћења', да се не би поставило питање о могућности поновног венчања" (Беговић 1974: 320]. Другим ријечима, муж жену може отпустити кад сам оцијени да за то има разлогâ, у нашем случају кад је Асан-ага оцијенио да га је жена, не посјетивши га рањеног, увриједила, кад је оцијенио да је срца демонскога и сл. Зато и сердар Јанко Ђурашковић у „Горском вијенцу" каже:

Они жѐнѐ у чељад не броје
но̏ ӣх држе ка̑ про̏да̄но робље.
Они кажу: жена је чо̏вјеку
слатко воће ал печено јагње,
док је таква – нѐка је ỳ кућу,
није л таква – са̀ ње̄м на̀ улицу!
[ГВ 1772–1777].

(2) Асан-агину одлуку Пинторовић-бег и његова сестра као етнички Срби, иако муслимани по новој религиозној припадности, не посматрају кроз призму шеријата, него кроз призму српског обичајног права: „Отерати жену код нас сме муж само, ако је она нероткиња или – прељубница" (Барић 1938: 166; Барић 1943: 5). По Хенрику Барићу стихови: „Да мој брате, велике срамоте – / гдѣ ме шаље од петеро дѣце!" [ЖППА 25–26] су „немоћан крик запрепашћене жене, матери [матере – Р. М.] петоро деце којој је учињена така [*вар*. толика] неправда: изречена казна која чека прељубнице" (Барић 1938: 166; варијанту наводимо и штампарску грешку исправљамо према Барић 1943:

5). Нероткиња, дакако, није (има петоро дјеце!), онда значи да је – прељубница. И то је та „велика срамота" на коју алудира Асан-агиница, због које Пинторовић-бег м о р а удати сестру што прије, и тиме спрати ту срамоту (да је стварно била прељубница, не би се могла удати). А та СРАМОТА је, опет, микроконцепт у оквиру српског етнокултурног макроконцепта ЧАСТ.

(3) И ово је стварно други извор трагичног сукоба у анализираној балади, који је у суштини сукоб двију култура, двају националних (етничких) менталитета: огорчен што га није посјетила и рањеног његовала, него су то чиниле само мајка и сестра, Асан-ага отпушта своју жену, али му, може се претпоставити, ни падало на ум није да би се она могла преудати. Он је заправо одваја од себе (кад ме рањеног ниси посјетила, нећеш ме ни здравог љубити), а не од дјеце. Асан-ага резонује као Турчин, са очекивањима која су била нормална за његову културу (да се она, мада на то по шеријату има право, неће преудати од петоро дјеце). Асан-агиница, иако моли брата да је поново не удаје, зна да је Пинторовић-бег као глава породице м о р а удати како би спрао срамоту и показао да она није била прељубница. Преудајом брат хоће да створи породици сатисфакцију, истиче Барић, и одлучујући се да сестру дâ за имотског кадију „он доиста ствара сатисфакцију породици, али тим и својој, неправедно од мужа отераној сестри" (Барић 1938: 166; Барић 1943: 5).

3.5. Сукоб двију култура условио је, најзад, и трагични исход посљедњег сусрета главних јунака.

(1) Ево шта о финалу каже Хенрик Барић: „Речено је да је Ага, покајнички, пустио пред њу синове, не би ли се она, можда, због њих, и њему вратила […] |. И помисао на тако смишљено држање Асан-аге је исто тако апсурдна. У часу кад […] она, уместо да се одазове, као мајка, [*вар*. уместо да се, као мајка, одазове] наивном дечјем позиву, њих дарива – у пролазу – даровима, припреманим за нови дом […], синула му је у главу, као муња, мисао да та жена није ни мајка, јер би иначе – и поред свега – због деце морала прекорачити његов праг" (Барић 1938: 168; цит. и варијанту наводимо према Барић 1943: 7–8).

(2) Послије стихова: а малому у бешићѣ синку – / њему шаље убошке хаљине. [ЖППА 82–83], тј. бошчалук, а испред 84. стиха: А то гледа јунак Асан-аго / тер дозивље до два сина своја: [ЖППА 84–85] Срећко Дујам Караман је уметнуо стих 83[a]: „Ali nešće u dvor ušetati." (Karaman 1882: 498). Такво уметање с текстолошког становишта, наравно, није оправдано, али оно одсликава Асан-агину позицију: он је тако могао помислити. Али није да Асан-агиница није хтјела – она није могла у двор ушетати, а то је одлично разумијевао и пјевач, и његови непосредни слушаоци.

(3) По турском етничком (и муслиманском вјерском) обичају Асан-агиница је могла „u dvor ušetati" (а након удаје за имотског кадију и развода – и поново се удати за Асан-агу), по српском народном схватању – она то никако није могла учинити, ово прво („u dvor ušetati") стари сват не би дозволио. И то је био трећи извор трагичног неспоразума главних јунака и завршни ударац за трагични расплет – смрт Асан-агинице.

4. ЕТНОКУЛТУРНИ КОНЦЕПТИ ОБРАЗ И ТУРСКА ВЈЕРА ТВРДА

4.1. Један од ликова Његошевог спјева „Шћепан Мали", четовођа Бајо Гавриловић (= Гаврилов син), иначе из братства Кривокапићâ, позива се на Бога као јемца, у суштини на божју вјеру тврду:

Кажуј пра̏во гр̑днā потурице
откуда си и̏ ку̏д си ходио
јер ти није, видиш, ра̀змицāња,
но̏ ти гла́ва сад о концу виси:
ако слажеш – конац се прекиде,
каза л пра̏во, вјерујем јемца Бога,
пре̏ђе мо̀јē не с'је́че се тво̀ја –
здраво ћу те кући о̀тправӣти,
под о̀рӯж'јем, капе накривљене.
[ШМ 647–655].

Бајо Гаврилов Кривокапић не би дозволио никоме ни да покуша да погази вјеру коју је дао татарину Смаји, своју главу би заложио, али не помиње образ – јер се то подразумијева. Његов однос према концептосфери ЗАДАТА ВЈЕРА и ОБРАЗ, нема сумње, исти је као паше-Шувајлије [види т. 4.2]

4.2. Вјеру задаје и паша-Шувајлија, али то није „турска вјера тврда" него српска „божија вјера тврђа од камена":

Бо̀ж'ја̄ вјера тврђа̄ о̏д камена!
На̀ сво̄ј врат сам вас овдје довео
и с вама сам вјеру ухватио,
бо̀ж'јӯ вјеру до сју̏тра до подне,
да крвава боја не чинимо:
бој ће престат, глави се не бојте
докле моја скочи са рамена̄ –
здраво ћу вас на̏трāг прѐпратити,
но̏ збо̏рите што вам срце жуди.
[ШМ 895–903].

Шувајлијина „божија вјера тврђа од камена" повезана је са српским етнокултурним концептом ОБРАЗ:

Ѐман мало, честити ва̏лису!
Камо бо̀ж'јē вјѐрē што давасмо?
Њих ако ћеш изгубит тројѝцу,
удри мене – о̀прāшћāм ти глаѐву.
Што̀ ћē рећи војске обадвије:
што учини па̏ша-Шува̀јлија –
сва̏ко̄ ће ми на образ пљунути!
[ШМ 1663–1669].

Конситуација, тј. историјска реконструкција у којој је пјесник смјестио Србина исламске вјероисповијести, пашу-Шувајлију, илуструје стварну вриједност етнокултурног комплекса ЗАДАТА ВЈЕРА и ОБРАЗ; у историјској ситуацији у којој се нашао Бајо Гаврилов Кривокапић та се концептосфера није морала провјеравати.

4.3. Док је ЗАДАТА РИЈЕЧ, сама по себи, саставни дио ширег српског етнокултурног концепта ОБРАЗ, у турском табору то је била, али само била, „турска вјера тврда". Докад је она била, и у шта се, у спровођењу државне политике према Србима, она претворила?

(1) У пјесми „Нетко бјеше Страхињићу бане…", коју ми наводимо по првом стиху (Вук јој је дао неаутентичан наслов „Бановић Страхиња", најприје у: Караџић 1823 II: 117) стари дервиш се, једном, „Богом проклињаше" (на стр. 134 првог издања), овим ријечима:

„Ти соколе, Стра[х]ињићу-бане –
тврђа ми је вјера од камена:
да ћеш саде сабљу повадити,
да ћеш пола војске погубити –
невјере ти учинити нећу
ни[т] твојега 'љеба погазити;
иако сам био у тамници,
доста си ме вином напојио,
бијелијем 'љебом на'ранио
а често се сунца огријао,
пуштио се мене вересијом –
не издадо[х] ни додадо[х] тебе:
не свјерова[х], али нема[х] откуд;
од мене се немој побојати. […]"
[НБСБ 456–469].

Па се дервиш и други пут заклиње (на стр. 135 првог издања), притврђује заклетву:

„Чујеш ли ме дели-Страхињ-бане –
тврђа ми је вјера од камена:
да ћеш саде Ђога наљутити,
да ћеш саде сабљу повадити,
да ћеш сатрт пола цару војске –
невјере ти учинити нећу
ни[т] Турцима проказати тебе.”
[НБСБ 491–497].

Пошто се обезбиједио „турском вјером тврдом” јединога лица у турској ордији који га је могао препознати, бан Страхињић ће мирно прегазити Ситницу испраћен ријечима (на стр. 135 првог издања): „Страхињ-бане, ти соколе српски – / твоме Ђогу и твоме јунаштву / свуд су броди ђе гођ дођеш води!” [НБСБ 507–509]. То се обраћа човјек јунаку у епоси кад је жив етнокултурни концепт ТУРСКА ВЈЕРА ТВРДА.

4.4. У исту ту турску вјеру тврду, мада је тако не назива, заклиње се и беглер-бег први у спјеву „Шћепан Мали”:

Кунем ви се клетвом на̏јстра̀шнијо̄м –
главом мојом и брадом царевом:
све свободно зборити можете
како да сте међу Црно̀го̄рце;
не бојте се глави ни животу –
да Пророка нашег опсујете
ал Му̀стафу, његова по̀сӣнка.
[ШМ 888–894],

али то су за њега само „горње ријечи”: он жели само да искуша црногорске изасланике, а није сматрао обавезним и да се, према припадницима друге вјере односно націје, држи онога у шта се заклео. Пошто је већ позвао џелате, који су пале извадили, он кори пашу-Шувајлију:

Што будалиш једна Бошња̀чино:
да ли чуо ушима нијеси –
опсо̀ва нам вјеру и Про̀рока
а̏ опсо̀ва Ку̀ра̄н и султана
у средину овлике о̏рдије̄,
а̏ у̏право нама у очима.
[ШМ 1670–1675].

Поставља се питање: шта се десило с турском вјером тврдом од Косова па до владике Данила и Теодосије Мркојевића?

Прије него што иницирамо одговор на постављено питање позваћемо се на синтаксички период од осам стихова „Горског вијенца”, из писма владике Данила скадарском паши односно Селиму везиру:

Пу̏че ко̀ла̄н Свечевој кобили:
Леополдов храбри војевода*,
1145 (3) Собијѐвскӣ и во̏јвода Са̀војскӣ
саломише демону рогове;
у ћитапу не пише једнако
за два брата једноимењака**;
пред Бечом је Бурак посрнуо –
1150 (8) обрнуше кола ни̏за стра̄ну.
[ГВ 1143–1150].

* Лотарингски
** Мухамед[а] II и [Мухамеда] IV

Најсажетији коментар 1148. стиха „Горског вијенца” дао је Божидар Ковачевић (1940): „*два брата једноименњака* су Мухамед II, освајач Цариграда (1453) и Мухамед IV, сузбијен под Бечом (1683). После освајања Цариграда настаје продирање Турака кроз Балкан у средњу Европу, а после пораза под Бечом опадање турске силе и повлачење из средње Европе на Балкан”. Првобитно су синтаксички период чинили први и посљедња два стиха – на маргини аутографа уметнути су накнадно стихови 1144–1148 (види подробније у Маројевић 2021[a])[14].

Његошева оцјена да у књизи судбине не пише једнако за два султана истога имена заиста је историјски утемељена. Пошто су му убили оца а њега као дијете зацарили, султан Мехмед IV симболизује тихи преврат у Турској империји: доминантну власт добија велики везир, а султану се вишеструко увећава његова титула, којој се једнако подсмијевају запорошки козаци и Теодосија Мркојевић…

4.5. Анализу етнокултурних концепата одражених у балади-поеми „Двоје мили” [види тт. 1.5.(2,3), 2.3–5] наставићемо разматрањем макроконцепта ЧАСТ. Овај се етнокултурни концепт састоји од више микроконцепата.

(1) Једно од централних мјеста у српској концептуалној интерпретацији части заузима ВЈЕРА, тј. задата ријеч, као највиша вриједност. Јованова вјера је, како Јован каже мајци, тврђа од камена:

Богом куне своју стару мајку,
сузе рони као и дјевојка,
сузе рони, плачућ проговара:
„Нећу боме, моја мила мајко,
та тврђа је вјера од камена!”
Але мајка неће да почује:
„Проклета ти моја ’рана била
ако злато са коња не снимиш!”
[ДМ 128–135].

(2) За Јованову мајку етнокултурни концепт ЧАСТ исказан као задата ријеч ништа не значи, она неће ни да чује за њега. Разликују се мајка и син и по ономе чиме преклињу односно проклињу: Јован преклиње Богом, Јованова мајка проклиње мајчиним млијеком. У каснијим, деградираним варијантама баладе мајка вади дојке из њедара како би учврстила ту клетву (види примјере такве деградације у Маројевић 2008[6]).

(3) Колика је јачина вјере, тј. задате ријечи, а то значи какво је њено мјесто у вредносној скали, види се и по другом контексту, у коме Јово Мари каже да ће прије сунце са неба пасти него што ће он вјеру погазити:

[14] У спјеву „Шћепан Мали” Његош је допустио један анахронизам. Беглер-бег први, у расправи о Црногорцима коју води с Теодосијом Мркојевићем, помиње макротопоним *Карадаг*, али каже да је земљу Црногораца тако назвао „покоритељ Гркā и Ста́мбола” [ШМ 1470–1471]. Султан Мехмед II је владао од 1451. до 1481, а Цариград је освојио 1453. године. Са Црном Гором макротопоним *Карадаг* поистовјећује владика Василије Петровић у *Историји о Црној Гори* (Петроград, 1754): „Историја турске монархије у 4. глави на 30. листу јасно говори да је црногорски народ слободан. Кад је био убијен султан Ибрахим и постављен на престо син му султан Мохамет ›Мехмед‹ Четврти, један чувени бунтовник, по имену Кудкегај, намјерио је да с великом имовином побјегне у неприступачне албанске планине, а становнике тих планина Турци ни досад нијесу могли покорити – то се подразумијева Црна Гора, која се налази у дијелу албанском, пошто су Турци Албанију покорили, а Црна Гора посебно своје име и слободу храброшћу и оружјем брани од непријатеља, како [је] и сами Турци мрско називају Каур Карадаг, то јест Црна Гора” (Маројевић 1985: 97). Наведени анахронизам и тамно мјесто спјева „Шћепан Мали” лако се објашњава: беглер-бег први, тј. Његош, везује назив *Карадаг* за епоху Мехмеда II, док је назив заиста поменут у руском издању „История турецкой империи”, коју смо имали прилике да читамо у Руској државној библиотеци (бивша Лењинова библиотека), тако да је наведени назив требало везати за епоху Мехмеда IV, који је живио од 1642. до 1693. (по новом календару, и рођење и смрт су се десили крајем децембра претходне године по старом календару), а био је султан Турске империје, послије очевог убиства, од 1648. па до 1687. године (види подробније у Маројевић 2021[6]: 96–97).

„[…] Нисам душо, живота ми мога,
живота ми и мога и твога
и нашега првог миловања –
и сунце ће са неба ми пасти,
а ја вјером преврнути нећу!”
[ДМ 181–185].

Народни пјевач, додуше, не каже оно што је данас уобичајено и што смо ми употријебили („вјеру погазити”) него – *вјером преврнути*, а то је већ издаја самога себе и свога рода. Обратимо пажњу и на то да се јунак заклиње овоземаљским животом, својим и Мариним, као највишим вриједностима, али и – првим миловањем.

5. ИСХОДИШТЕ

5.1. Мотиви опјевани у балади о Асан-агиници са лингвокултуролошког аспекта толико су специфични да се могу, уз ограду, сматрати уникалним. У балади су посвједочена два карактеристична за српски етнос микроконцепта етнокултурног концепта ЧАСТ: први је СТИД (жене да посјети рањеног мужа), а други је СРАМОТА (жене да буде отјерана од петоро дјеце, тј. као прељубница). Оба та микроконцепта изостају у структури мотивације представника стране, у овом случају оријенталне (и исламске, на шеријату засноване) културе.

5.2. Мотиви опјевани у балади-поеми „Двоје мили” лингвокултуролошки су сложенији. У свих пет етнокултурних концепата, додуше, у опозицији се налазе носиоци изворног српског етноса и народне културе, али је на другој страни у три случаја (концепти ЉУБАВ, ЖЕНСКА ЉЕПОТА и СВОБОДА) конфесионално-културни тип заснован на исламу као новој религији једног дијела Срба, а у два случаја (концепти БЛАГО и ЧАСТ) – представница или сљедбеница интернационалног културног типа заснованог на матријархату и среброљубљу, која задату ријеч представницима друге вјере потпуно игнорише.

5.3. Наша анализа, међутим, доприноси да се поетика баладе као жанра и на ова два најважнија српска примјера прецизније покаже.

С једне стране, етнокултурни концепти на релацији „своје – туђе”, и историјски контекст настанка двије анализиране баладе, народном пјевачу и његовим слушаоцима били су одвећ добро познати. Зато пјевач користи карактеристичну за пјесме „на међи” фрагментираност експозиције. За стид Асан-агинице Хатиџа Крњевић полази од прихватљиве (и тачне) премисе: „Najbliže je istini da onaj ko je kazivao ovu pesmu nije imao potrebu da stid objašnjava pošto su slušaoci taj stid razumeli i podrazumevali” (Krnjević 1973: 239; Krnjević 1980: 72). Разумјели су слушаоци, свакако, и историјске типове личности какви су били Асан-ага и Јованова мајка, наше је да и ми то схватимо, тј. историјски (и теоријски) реконструишемо етнокултурне концепте, српске и стране, изворне и накалемљене.

С друге стране, поликултуралност (и поликонфесионалност) појављују се као социјални усуд, као неизбјежни оквир трагичности, прије свега за оне јунаке које је смрт покосила (а то су у обје баладе носиоци изворне српске етнокултурне концептуалности, Асан-агиница, у првој, Јово и Мара, у другој), али је трагична и за оне који остају у животу а изражавају туђу етнокултурну (Асан-ага, у првој, и Јованова мајка, у другој балади) или само конфесионално-културну концептуалност (Фатима, у другој балади).

5.4. Ако је компаративни аспект теме представљен бројним и убједљивим примјерима, дијахрони аспекат у овом раду остао је у другом плану. Он би се могао илустровати сужавањем појмовно-семантичког поља (микро)концепта (СУПРУЖАНСКИ) СТИД и његовим постепеним одласком у историју. Средином XVII вијека, кад је настала балада, тај концепт не само да су разумјели исламизирани Срби него су га и примјењивали, три вијека након настанка баладе њен истраживач (у лицу Хатиџе

Крњевић) потпуно је „заборавио” тај концепт, па објашњење покушава да нађе у индивидуалној и социјалној психологији.

5.5. Сложеније ствар стоји с појмовно-семантичким пољем (микро)концепта (турска) вјера тврда: ријеч је о промјени културног кода, или прекултурализацији, у вези с уношењем туђих концепата по којима се вјера може држати међу припадницима своје „изабране” расе, нације или сталежа (енглески лордови су „џентлмени” према себи равнима, али не и према свима другима), док се други сврставају у нижу „расу” (упореди у „Горском вијенцу”: пу̀чина је стока једна гр̑дна̄ – [ГВ 1119]). Пандан беглер-бегу првом из историје јесте Ћуприлић-везир, који је дао „турску вјеру тврду” (мада је иначе био Арбанас), домамио Црногорце па их све побио и на колац набио на Бријегу од Мораче.

Извори

ГВ: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац* [у: Медаковић 1847: 1–116 (прво издање); Маројевић 2005[а]: 35–222 (критичко издање); Маројевић 2018: 161–265 (основно издање); акценатско издање је у рукопису].

ДМ: „Двоје мили” [у чл.: Маројевић 2007[б] (основно издање)].

ЖППА: „Жалостна пѣсанца племените Асан-агинице” [у чл.: Маројевић 2006: 52–54 (акценатско издање)].

НБСБ: „Нетко бјеше Страхињићу бане…” [у нашој редакцији према: Караџић 1823 II: 117–147 (*Бановић Страхиња*)].

RHB: „Razbolje se Havaliću Bego…” [у: Sabdija 1905].

ШМ: Петар II Петровић-Његош. *Шћепан Мали* [у: Маројевић 2020: 19–225 (репринт првог издања), 227–486 (критичко издање), 1011–1153 (акценатско издање), Маројевић 2018: 289–449 (основно издање)].

Литература

Барић, Х. (1938). Трагика у песми о Хасанагиници. (Покушај књижевне интерпретације), *Прилози проучавању народне поезије*, Београд, V/2, 165–171. [Прештампано у Барић 1943, 5–11].

Барић, Х. (1943). *Чланци и есеји*. Београд.

Беговић, М. (1963). *Шеријатско брачно право*. Београд.

Беговић, М. (1974). Како разјаснити извесне ставове у балади о Хасанагиници са гледишта шеријатског права. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 4/1, 319–323.

Величковић, С. и Ј. Марковић (2000). *Интерпретације из књижевности*. Приручник за ученике гимназије и стручних школа. Прва књига. 2. изд., Ниш. (С. 394: „Станиша Величковић […]. За Интерпретације написао је поглавља о књижевности”).

Георгијевић, К. (1938). Муркова *Хасанагиница*. *Српски књижевни гласник*, нова серија, LIII/5, 368–376. [Прештампано, уз измјене и допуне и додату напомену, у Георгијевић 1952: 46–60, 260].

Георгијевић, К. (1952). *Књижевне студије и огледи*. Нови Сад.

Грковић-Мејџор Ј. (2013). *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Нови Сад/Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Зуковић, Љ. (1979). Несхваћена Хасанагиница. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXVII/1, 71–79.

Karaman, S. D. (1882) priopćio. Narodna pjesma iz Spljeta. *Slovinac*, u Dubrovniku, V/32, 497–498.

Караџић, В. Ст. (1823) издао. *Народне српске пјесме*. Књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије. У Липисци [= Лајпциг]: у штампарији Брејткопфа и Ертла.

Килибарда, Н. (1974). Карактер трагичне кривице у Фортисовој Хасанагиници. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 4/1, 419–427. [Прештампано (са измјенама и допунама) у Килибарда 1976: 97–111; прештампано латиницом у Kilibarda 2002: 131–143].

Килибарда, Н. (1976). *Легенда и поезија*. Огледи о народној епици. Београд.

Kilibarda, N. (2002). *Od mita do politike*. Podgorica: Vijesti.

Ковачевић, Б. (1940) прир. *Горски вијенац*. Историческо событије при свршетку XVII вијека. Сочиненије Петра Петровића Његоша владике црногорскога. Београд: Луча, библиотека Задруге професорскога друштва.

Krnjević, H. (1973). Hasanaginica. (Prilog proučavanju usmenih balada). *Izraz*, Sarajevo, XVII, XXXIII/4–5, 233–264. [Прештампано (под насловом *Hasanaginica*) у Krnjević 1980: 64–108].

Krnjević, H. (1980). *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*. Beograd.

Љубиша, Ст. М. (1986 (1877)). *Приповијести црногорске и приморске*. Приредио Ђуза Радовић, Титоград, 174–185 (*Горде, или како Црногорка љуби*).

Маројевић, Р. (1985) прев. Василије Петровић. *Историја о Црној Гори*. Цетиње: Обод – Титоград: Лексикографски завод Црне Горе, Побједа.

Маројевић, Р. (2004). Жалостна пѣсанца племените Асан-агинице: (лингвистичка, текстолошка и версолошка традиција и савременост), *Традиција и савременост*: зборник радова са научног скупа (Бања Лука, 4–6. новембра 2004). Бања Лука, 15–47.

Маројевић, Р. (2005[а]) прир. Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Подгорица: ЦИД.

Маројевић, Р. (2005[б]). Жалостна пјесанца племените Асан-агинице: (културолошка реконструкција), *VI Славистические чтения памяти профессора П.А. Дмитриева и профессора Г.И. Сафронова*: Материалы международной научной конференции. 9–11 сентября 2004 г. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 276–282.

Маројевић, Р. (2005[в]). Двјеста тридесет година *Жалостне пѣсанце племените Асан-агинице*: (са аспекта културологије, историје језика и науке о стиху), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/1, 25–42.

Маројевић, Р. (2006). Стих и версолошка реконструкција „Жалостне пѣсанце племените Асан-агинице". *Радови Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци*, 9, 13–57.

Маројевић, Р. (2007[а]: Радмило Маројевић, Свјетски пут племените Асан-агинице – и њен повратак кући, *Наука и савремени друштвени процеси*: зборник радова са научног скупа (Бањалука, 9–10. новембар 2007). Бањалука, 9–25.

Маројевић, Р. (2007[б]: Радмило Маројевић, Српска народна балада-поема *Двоје мили*, пронађена у архиву Срезњевских у Москви, *Радови Филозофског факултета Пале*, Источно Сарајево, IX/1, 7–21.

Маројевић, Р. (2008[а]: Радмило Маројевић, Културе у контакту и поетика баладе: (*Асан-агиница* и *Двоје мили*), *Наука, култура и идеологија*: зборник радова са научног скупа (Бањалука, 12–13. децембар 2008). Бањалука, 79–105.

Маројевић, Р. (2008[б]). Српска народна балада *Двоје мили* и њене варијанте у фолклору исламизираних Срба, *Сто двадесет пет година високог образовања у Босни и Херцеговини*: Филолошке науке. Зборник радова са научног скупа (Пале, 19–20. мај 2007), Пале, 223–268.

Маројевић, Р. (2008[в]). Свобода: етнокултурни концепт, његова пјесничка реконструкција и филолошка интерпретација, *Свевиђе*, Беране, VI/45–46, 27–33.

Маројевић, Р. (2009). Словенски етнокултурни концепт „свобода" у Његошевој епској трилогији, *Гласник Одјељења умјетности Црногорске академије наука и умјетности*, 27, 21–35.

Маројевић, Р. (2014[а]). Двије Вукове редакције баладе о Асан-агиници: (лингвотекстолошка и версолошка анализа). *Филолог*, V/10, 9–22.

Маројевић, Р. (2014[б]). „Рачун" Вуковим женским пјесмама: (типови стиха у *Малој простонародњој славеносрпској пјеснарици*). *Октоих*, Подгорица, IV/5, 65–109.

Маројевић, Р. (2015). Текстолошко и версолошко испитивање *Мале простонародње славеносрпске пјеснарице* и у њој „Жалостне пјесанце племените Асан-агинице", *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 44/2, 47–61.

Маројевић, Р. (2016). Народна србска пѣснарица (част втора, 1815) с текстолошког и версолошког становишта, двјеста година потом. *Октоих*, Подгорица, VI/7, 85–114.

Маројевић, Р. (2018) прир. Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. *Горски вијенац*. *Шћепан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела.

Маројевић, Р. (2020 прир. Петар II Петровић-Његош, *Шћепан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне Горе.

Маројевић, Р. (2021[а]). Колика су лица с(а)ломила демону рогове? (Ново тумачење 1145. стиха *Горског вијенца*), *Књижевност и језик*, Београд, LXVIII/1, 1–19.

Маројевић, Р. (2021[6]). Фразеолошки контексти у *Шћепану Малом*, *Гласник Одјељења хуманистичких наука Црногорске академије наука и умјетности*, 7, 95–124.
Медаковић, М. (1847) прир. *Горскій віенацъ*[.] Историческо событіє при свршетку XVII віека. Сочиненіє П. П. Н[ѣгоша,] владыке црного[р]ског. У Бечу: словима ч[астнихъ] о[таца] мехитариста.
Меденица, Р. (1939). [Критика књиге: Murko 1937], *Прилози проучавању народне поезије*, Београд, VI/1, 126–136.
Murko, M. (1937). *Das Original von Goethes „Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga" (Asanaginica) in der Literatur und im Volksmunde durch 150 Jahre*. Brün–Prag–Leipzig.
Недић, В. (1971): О неким питањима *Хасанагинице*. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XIX/3, 395–401. [Прештампано у Недић 1976: 90–101].
Недић, В. (1976). *О усменом песништву*. Приредио Мирослав Пантић. Београд.
Rizvić M. (1974). Socijalni aspekti „Hasanaginice", *Život*, Sarajevo, septembar 1974, XXIII, knj. XLVI, br. 9, 294–305. [Прештампано (ћирилицом, са измијењеним насловом) у Ризвић 1974].
Ризвић, М. (1974). Социјални аспекти усмене баладе о Хасанагиници, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 4/1, 325–337.
Ристић, С. (2015). *Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења*. Београд: Институт за српски језик САНУ
Sabdija, O. (1905). Iz zbirke: Razbolje se Havaliću Bego. *Behar*, Sarajevo (1. avgusta 1905), VI/7, 108.
Станковић, Б. (1902). *Стари дани*. Приповетке и слике. Београд, 91–121 (*Они*).
Ujević, A. 1954: *Imotska Krajina*. *Geografsko-historijski pregled*. Split.
Цивьян, Т. В. (1999). Балканский поворот в сербском сюжете: «Хасанагиница», *Славянские этюды*. Сборник к юбилею С. М. Толстой, Москва, 551–560. [Прештампано у Цивьян 2005: 272–278].
Цивьян, Т. В. (2005). *Модель мира и ее лингвистические основы*. Изд. 2-е, дополн., Москва.

СЕРБСКИЕ И ВОСТОЧНЫЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ КОНЦЕПТЫ
(В сопоставительном и диахроническом аспектах)

Резюме

В настоящей статье – на материале поэм «Горный венец» и «Щепан Малый» сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша, сербской народной эпической песни «Страхинич бан», сербской народной баллады «Жалобная песенка о благородной Асан-агинице», рассказов С. Любиши и Б. Станковича, а также на материале подлинника баллады-поэмы «Двоје мили» (мотив Омера и Меримы), обнаруженной автором в архиве Срезневских в Москве, которая до недавнего времени была доступна (и известна) только в русском переводе Н. Щербины под заглавием «Йово и Мара» – в сопоставительном и диахроническом аспектах рассматриваются сербские (и вообще славянские) и турецкие (и вообще восточные) этнокультурные концепты, касающиеся женщины и красоты женщины, любви, стыда и срама Асан-агиницы, сербского „образа" и турецкой твёрдой веры, славянской свободы.

Ключевые слова: женщина, любовь, стыд, образ, свобода, этнокультурный концепт, сопоставительный подход, диахронический подход, сербский язык

Радмило Н. Маројевић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
radmilo@mail.ru

УДК 811.133.1:811.163.41]’373.7

Jovana Marčeta

ŽENE I *MUŠKARCI* U SRPSKOJ I FRANCUSKOJ FRAZEOLOGIJI[1]

Predmet ovog istraživanja predstavljaju frazemi srpskog i francuskog jezika čije komponente označavaju osobe ženskog, odnosno muškog pola (npr. (srp.) *žena, devojka, baba*; *čovek, momak*; (fr.) *femme, fille*; *homme, garçon* itd.). Cilj istraživanja je da se utvrde sličnosti i razlike u ispoljavanju rodnih stereotipa u jezičkoj slici sveta srpskih i francuskih govornika. Frazemi su grupisani shodno konceptima koje izražavaju. Građa za istraživanje ekscerpirana je iz opštih i frazeoloških rečnika srpskog i francuskog jezika, novina, časopisa i elektronskih medija.

Ključne reči: žene, muškarci, frazeologija, srpski jezik, francuski jezik

1. UVOD

Zahvaljujući kulturno specifičnim informacijama sadržanim u pozadinskim slikama frazema, frazeologija predstavlja jedan od važnih izvora za rekonstrukciju jezičke slike sveta. Antropocentrizam, koji odlikuje ovu jezičku disciplinu, omogućava da se sagledaju stavovi društva o različitim aspektima čovekovog života. Jezički stereotip podrazumeva skup uverenja koja se odnose na određeni pojam vanjezičke stvarnosti, a pod rodnim stereotipima u jeziku podrazumevaju se stavovi društva o osobinama i normama ponašanja žena i muškaraca, koji se reflektuju u jeziku.

Predmet ovog istraživanja predstavljaju frazemi srpskog i francuskog jezika čije komponente označavaju osobe ženskog, odnosno muškog pola.[2] U srpskoj frazeologiji pronađeni su primeri sa komponentama: *žena, devojka, gospođa, dama, baba*[3]*; čovek*[4]*, momak, gospodin*, dok su kao komponente francuskih frazema izdvojene lekseme: *femme, fille*[5]*, madame, dame*; *homme, garçon, monsieur.* U građu nisu svrstani frazemi koji svojom semantikom upućuju na osobe ženskog, odnosno muškog pola, a koji ne sadrže lekseme kojima se nominuju žene, odnosno muškarci.[6]

Cilj istraživanja je da se utvrde sličnosti i razlike u ispoljavanju rodnih stereotipa u jezičkoj slici sveta srpskih i francuskih govornika. Svrstavanjem frazema u grupe u zavisnosti od koncepata koje izražavaju ustanoviće se postojanje eventualnih sličnosti u metaforičkom načinu izražavanja, odnosno sličnosti u koncepciji stvarnosti srpske i francuske lingvokulturalne zajednice. Kompartivno-kontrastivnom analizom ispitaće se (ne)postojanje leksičkih i semantičkih ekvivalenata.[7]

[1] Ovaj rad nastao je u okviru istraživanja koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije prema Ugovoru broj 451-03-9/2021-14/200166, koji je sklopljen sa Filozofskim fakultetom Univerziteta u Novom Sadu.

[2] U građu su svrstani i derivirani pridevi: *ženski, devojački, babin, bapski, momački, muški*.

[3] Analizirani su frazemi u kojima leksema (srp.) *baba* ima primarno značenje ‘stara žena, starica’ (RMS).

[4] Budući da se u radu ispituju rodni stereotipi, odnosno sličnosti i razlike u poimanju osoba ženskog i muškog pola u frazeologiji, analizirani su frazemi u kojima su lekseme (srp.) *čovek* / (fr.) *homme* upotrebljene u sekundarnom značenju ‘zreo, odrastao muškarac’ (RMS; TLF).

[5] Analizirani su frazemi u kojima leksema (fr.) *fille* ima sekundarno značenje ‘ljudsko biće ženskog pola’(TLF).

[6] Npr. (srp.) *rumena kao jabuka*; *stari lisac*; *stara koka*; (fr.) *être beau*, *belle*, *joli*, *jolie comme un cœur*; *être mignon*,*-ne comme un cœur* itd.

[7] Pod leksičkom i semantičkom ekvivalencijom podrazumeva se da frazemi imaju istu semantiku i da sadrže istu komponentu koja označava osobu ženskog, odnosno muškog pola. Cilj istraživanja nije da se ustanove semantički ekvivalenti različite strukture.

Građa za istraživanje ekscerpirana je iz opštih i frazeoloških rečnika srpskog i francuskog jezika, novina, časopisa i elektronskih medija.[8] Pod frazemima se podrazumevaju višeleksemni spojevi ustaljenog i jedinstvenog značenja koje se ne može izvesti iz značenja svake komponente ponaosob. U građu su svrastane bezglagolske i glagolske frazne lekseme koje ne predstavljaju samostalan tekst, nego im je potrebna sintaksička i semantička podrška okruženja.[9]

2. RODNI STEREOTIPI U JEZIČKOJ SLICI SVETA

Rodnim stereotipima u jeziku bave se mnogi autori analizirajući odnose između roda i jezika sa različitih aspekata (Dobrovol'skij, Piirainen 2010; Kövecses 2006; Lakoff 1973; Savić, Čanak, Mitro, & Štasni 2009). Jezički pogled na svet može biti pod jakim uticajem androcentrizma (Lakoff 1973). Savić, Čanak, Mitro i Štasni (2009), između ostalog, zapažaju da se u udžbeničkoj literaturi često pribegava primerima u kojima su muškarac i žena u stereotipnim ulogama,[10] a Stefanović (2012: 93) skreće pažnju na brojne primere iz svakodnevne komunikacije koji upućuju na streotipizaciju[11] i ističe važnu ulogu sredstava masovnog informisanja za marginalizaciju stereotipa.

Jezička slika sveta predstavlja „jezički ukorenjenu interpretaciju stvarnosti, koja se može izraziti u obliku sudova o svetu, ljudima, stvarima ili događajima" (Bartmiński 2009: 23). Ona odražava pogled na svet i način razmišljanja naroda i predstavlja čovekovu sposobnost da oblikuje sliku stvarnosti u određenoj lingvokulturalnoj zajednici. Shodno tome, jezička slika sveta predstavlja važan izvor za izučavanje rodnih stereotipa.

Izučavajući metafore kojima se označavaju *žene* i *muškarci* u engleskom žargonu, Kevečeš (2006) zapaža da se žene konceptualizuju kao stvari, hrana, životinje, rodbinske veze, te metonimijom putem delova tela, karakternih osobina i odeće. Osim toga, kvalitet koji jedinstveno karakteriše žene jeste lepota (Kövecses 2006: 162). Rezultati izučavanja asocijativnih polja stimulusa 'žena' u francuskom i srpskom jeziku (Marčeta 2022), takođe pokazuju da se ženama pripisuje obraćanje pažnje na lepotu i odeću, kao i biološka uloga majčinstva. Pojedini asocijativni odgovori u oba jezika odnose se na karakteristike koje su biološki povezane sa ženama, ali i uslovljene očekivanjima društveno-političkog okruženja (npr. 'ženstvenost', 'osetljivost', 'osećanja' itd.). Osim toga, prisutni su i odgovori koji povezuju ženu sa 'kuhinjom', 'posuđem' i 'kućnim poslovima'. Na osnovu analize francuskih i srpskih poslovica, Drobnjak, Gudurić i Topoljska (2011) zapažaju da se u srpskim poslovicama rađanje dece smatra jednom od glavnih uloga žene.

Izučavajući rodno specifične frazeme u engleskoj, holandskoj, nemačkoj i japanskoj frazeologiji, Piranen (2007: 217; 2008: 213) ističe da rodna asimetrija otkriva kulturne modele u društvima u kojima se govore ovi jezici. Rodno obeleženi frazemi imaju značajnu ulogu u konceptualizaciji žene i muškarca u frazeološkom fondu jezika budući da iskazuju kulturološki zasnovane stererotipe o osobinama i normama ponašanja žena i i muškaraca, kao i ulogama koje im nameće okruženje (Hrnjak 2014).

3. ANALIZA GRAĐE

Frazemi su grupisani u dve celine u zavisnosti od toga da li njihove komponente upućuju na osobe ženskog ili muškog pola. Primeri su grupisani shodno konceptima koje izražavaju. Svrstavanje frazema u konceptualna polja omogućava da se utvrdi da li postoji univerzalna frazeološka tendencija u posmatranim jezicima, odnosno da se otkrije u kojoj meri su kognitivni mehanizmi univerzalni, a u

[8] Istraživanje ne pretenduje da u potpunosti popiše frazeme sa komponentama koje označavaju osobe ženskog/muškog pola, te ostavlja mogućnost da neki frazemi ne budu navedeni i obrađeni.

[9] Građu čine frazemi koji pripadaju standardnom savremenom jeziku. U građu su svrstani i frazemi koji pripadaju razgovornom jeziku, dok zastareli frazemi nisu analizirani u ovom radu.

[10] Npr. *Dejan je lekar, a Mara je domaćica* (Savić, Čanak, Mitro, & Štasni 2009: 26, 27).

[11] Npr. *Nisam ja kao sve žene*.

kojoj meri zavise od jezika i kulture. Frazemima su pridruženi odgovarajući deskriptori (svojstva koja predstavljaju odnose sličnosti), a s obzirom na konceptualni sinkretizam frazema, pojedinim frazemima pridruženo je više deskriptora.

3.1. Frazemi čije komponente upućuju na osobe ženskog pola

Frazemi ove grupe svrstani su u konceptualna polja 'čovekove osobine', 'čovekov društveni život' i 'čovekov pogled na različite pojmove i pojave iz okruženja'.

3.1.1. Konceptualno polje 'Čovekove osobine'

Frazemi koji čine ovo konceptualno polje upućuju na čovekove fizičke, karakterne i intelektualne osobine.

Fizičke osobine

Premda u posmatranim jezicima na osobe ženskog pola upućuju ekvivalentni frazemi (srp.) *lepši pol* / (fr.) *beau sexe*, zanimljivo je da su u korpusu pronađena samo dva francuska frazema čije komponente označavaju osobe ženskog pola, a koji svojom semantikom upućuju na lepotu:

- biti mlada, visoka i lepo građena; biti vitka i lepa
  (srp.) –[12] / (fr.) *un beau brin de fille* (fam.)[13] (*lepa vlat od devojke)[14]
  (srp.) – / (fr.) *un beau brin de femme* (fam.) (*lepa vlat od žene)

U obe frazeologije ženski pol opisan je frazemima (srp.) *slabiji pol* / (fr.) *sexe faible*, koji upućuju na nežnost i krhkost osoba ženskog pola. Međutim, u korpusu je pronađen samo jedan francuski frazem, koji u sekundarnom značenju upućuje na fizičku slabost:

- nemati veliku fizičku snagu; fizička slabost
  (srp.) – / (fr.) *être femme*[15] (*biti žena)

Karakterne osobine

- dobrota; velikodušnost
  (srp.) *blago od žene* / (fr.) –
  (srp.) – / (fr.) *être une femme de cœur* (*biti žena od srca)
  (srp.) *zadušna baba*[16]*/ (fr.) –*
  (srp.) – / (fr.) être (une) bonne fille (*biti (jedna) dobra devojka)
  (srp.) – / (fr.) *une bonne pâte de femme*[17] (*biti dobro testo od žene)
- jednostavnost; prosečnost
  (srp.) – / (fr.) *bonne femme* (fam.) (*dobra žena)[18]
  (srp.) – / (fr.) *madame Tout le Monde* (fam.) (*gospođa Ceo svet)
- imati dostojanstvene manire
  (srp.) *prava dama* / (fr.) *vraie dame*
- praviti se otmena; ponašati se nadmeno

[12] Oznaka – označava odsustvo leksičke i semantičke ekvivalencije.
[13] Oznakom (fam.) označeni su frazemi koji pripadaju razgovornom jeziku.
[14] Za frazeme koji nemaju leksički i semantički ekvivalent u srpskom jeziku, naveden je doslovan prevod koji je obeležen oznakom *. Doslovan prevod frazema ponekad nije u duhu srpskog jezika, te može da bude nelogičan.
[15] Frazem se upotrebljava i u značenju 'stupiti u seksualne odnose' (*devenir, être femme*).
[16] Frazem se upotrebljava da opiše nekoga ko je suviše fin prema drugima.
[17] Leksema *pâte* upotrebljena je u sekundarnom značenju 'narav', 'karakter', a odnosi se na testo od kojeg se mesi hleb (Rey, Chantreau 2007: 688). Hleb predstavlja jedan od najvažnijih hrišćanskih simbola i znak najveće božje dobrote i nesebičnosti, te ovaj frazem ima isto značenje kao frazemi (srp.) *biti dobar kao hleb* / (fr.) *bon comme du (bon) pain*.
[18] Za razliku od frazema *être (une) bonne fille*, koji upućuje na velikodušnost i prijatan karakter, frazna imenica *bonne femme*, koja u sastavu takođe sadrži pridev *bonne* ('dobra'), označava običnu, prosečnu ženu, a može da ima pogrdno značenje (DLAF).

(srp.) *izigravati damu (gospođu)* / (fr.) *faire la (ma)dame*
- govoriti koještarije; previše pričati
  (srp.) *brbljati kao stara baba* / (fr.) –
- biti nežne prirode; biti osećajna
  (srp.) – / (fr.) *n'être qu'une femme* (*biti samo žena)
- odlučnost; snaga karaktera; autoritet; sposobnost
  (srp.) *čelična dama*[19]*/ (fr.) –*[20]
  (srp.) – / (fr.) *maîtresse femme* (*gospodarica žena)
  (srp.) *žena zmaj*[21] */ (fr.) –*
  (srp.) *žena i po* / (fr.) –
- lako stupati u intimne odnose
  (srp.) *laka žena* / (fr.) –
- imati neodoljiv šarm; biti opasno zavodljiva
  (srp.) *fatalna žena* / (fr.) *femme fatale*

U oba jezika postoje frazemi čije komponente označavaju osobe ženskog pola, a koji semantikom upućuju na muškarce:
- (za muškarca) imati ženske karakteristike; ponašati se kao žensko
  (srp.) *ženski petko* / (fr.) –
  (srp.) – / (fr.) *être une vraie femme* (pogrd.) (*biti prava žena)
- (za muškarca) biti zavodnik; biti privlačan ženama
  (srp.) – / (fr.) *homme à femmes* (*muškarac ženama)[22]

Intelektualne osobine
- inteligentnost; odlučnost
  (srp.) – / (fr.) *femme de tête* (*žena od glave)
- neinteligentnost
  (srp.) *ženska glava*[23] / (fr.) –
- lakomisleno donositi odluke
  (srp.) *biti ženske pameti* / (fr.) –
- nelogičnost, donositi odluke na osnovu osećajnosti
  (srp.) *ženska logika* / (fr.) –

3.1.2. Konceptualno polje 'Čovekov društveni život'

Ovu grupu čine frazemi koji upućuju na čovekov odnos prema drugima, kao i frazemi kojima se opisuje status u društvu.

Ponašanje i odnos prema drugim ljudima
- biti krivac iz pozadine; biti uzrok za loše ponašanje muškarca
  (srp.) – / (fr.) *cherchez la femme* (*tražiti ženu)

[19] Frazem se u srpskom jeziku prvobitno upotrebljavao kao perifrazno ime za Margaret Tačer, bivšu premijerku Ujedinjenog Kraljevstva, a danas upućuje na snažnu, energičnu ženu, poznatu u nekoj oblasti (npr. „Bojana Lekić, čelična dama srpske televizije"; „Brena je čelična lejdi estrade"; „Milka Planinc - socijalistička čelična dama" itd.).

[20] U francuskom jeziku *la dame de fer* ne upotrebljava se kao frazem, nego kao perifrazno ime za Margaret Tačer, a može da upućuje i na Ajfelovu kulu.

[21] Sekundarno značenje lekseme *zmaj* figurativno upućuje na vrednu, energičnu osobu, a zmaj u srpskoj mitologiji predstavlja dobrog demona, zaštitnika svog plemena (Čajkanović 1994: 43; 102, 103; 155). S druge strane, u francuskom jeziku leksema *dragon* može da upućuje na svadljivu i osvetoljubivu ženu (TLF; DLAF).

[22] Ovaj primer svrstan je i u grupu frazema čije komponente upućuju na osobe muškog pola.

[23] Frazem metonimijom može da označava uopšteno žensku osobu, ali se česće upotrebljava ironično i upućuje na glupu osobu.

- provesti veče sa prijateljima pre venčanja
  (srp.) *(provesti) devojačko veče* / (fr.) –
  (srp.) – / (fr.) *enterrer sa vie de jeune fille* (*zakopati svoj život devojke)[24]

U oba jezika postoje frazemi čije komponente označavaju osobe ženskog pola, a koji semantikom upućuju na muškarce:

- (za muškarca) često menjati žene
  (srp.) *menjati žene kao maramice, košulje* / (fr.) –
- (za muškarca) često se udvarati ženama
  (srp.) – / (fr.) *courir les filles* (*juriti devojke)
- (za muškarca) uživati u ženskom društvu
  (srp.) *biti blažen među ženama* / (fr.) –

Društveni status

Pojedinim frazemima ove grupe se na pogrdan način opisuju žene koje se ne uklapaju u sociokulturološke stereotipe:[25]

- žena u godinama koja se nije udavala
  (srp.) *ostati devojka*[26]*/ (fr.) –*
  (srp.) stara, matora devojka / (fr.) *vieille fille* (pogrd.)[27]
  (srp.) *baba devojka*[28] / (fr.) –
- neudata žena sa detetom
  (srp.) – / (fr.) *fille mère* (pogrd.) (*devojka majka)[29]

U korpusu postoje i frazemi koji se odnose na visok status:

- biti ugledana, otmena; imati visok status
  (srp.) *velika dama*[30] */ (fr.) grande dame*
  (srp.) – / (fr.) *femme du monde* (*žena od sveta)
  (srp.) *svetska dama* / (fr.) –
  (srp.) *prva dama*[31] / (fr.) –

Pojedini frazemi oba jezika upućuju na profesije koje se povezuju sa osobama ženskog pola:

- prostitutka
  (srp.) *devojka sa ulice, ulična devojka* / (fr.) *fille des rues*
  (srp.) *javna devojka* / (fr.) *fille publique*
  (srp.) *javna žena* / (fr.) –
- radnica u javnom toaletu
  (srp.) *baba sera* / (fr.) –
  (srp.) – / (fr.) *madame pipi* (*gospođa mokraća)

[24] Srpski i francuski frazem novijeg su porekla u odnosu na frazeme (srp.) *(provesti) momačko veče*; (fr.) *enterrer sa vie de garçon* (*zakopati svoj život momka).

[25] Piranen (2007; 2008) takođe zapaža da pojedini rodno specifični frazemi oslikavaju stereotipna očekivanja društva da žena u određenim godinama bude udata.

[26] Francuski frazem *rester fille* je zastareo.

[27] Kako navode Rej i Šantro (2007: 417), ovaj frazem se upotrebljava da ponizi ženu koja nije udata. Danas se češće upotrebljava termin *demoiselle* ('neudata osoba ženskog pola') da bi se izbegla uvredljivost (TLF).

[28] U *Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika* (RMS), frazem je naveden kao složenica *babadevojka*, dok se u *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* (Matešić 1982: 6) i u *Srpsko-francuskom rečniku idioma i izreka* (Milosavljević 1994: 18) navodi kao frazna imenica – *baba devojka*.

[29] Danas se češće upotrebljava frazem *mère célibataire* (*majka neudata).

[30] Frazemi upućuju na ženu kojoj se dive zbog moralnih i intelektualnih kvaliteta, umetničkih talenata itd.

[31] Frazem je u početku bio perifrazno ime za Doli Medison, ženu predsednika Sjedinjenih Američkih Država, koje je zatim počelo da se upotrebljava kao titula supruga predsednika i drugih država. Značenje se proširilo, te frazem danas može da se koristi i van političkog konteksta i da upućuje na ženu koja ima istaknutu ulogu u nekoj oblasti (npr. „Prva dama srpske arhitekture", „Koko Šanel, prva dama stila" itd.).

3.1.3. Konceptualno polje ‘Čovekov pogled na različite pojmove i pojave iz okruženja’

Frazemima ove grupe kvalifikuju se različiti pojmovi iz čovekove sredine.

- uzaludan, beskoristan postupak
  (srp.) *za babino brašno* / fr. –
  (srp.) *za babino zdravlje* / fr. –
- beskoristan posao, koještarije
  (srp.) *trla baba lan da joj prođe dan* / fr. –
  (srp.) *ženska posla* / fr. –
  (srp.) *bapska posla* / fr. –
- nerealna, nestvarna priča
  (srp.) – / (fr.) *conte de bonne femme* (*priča dobre žene)
- biti lako i jednostavno
  (srp.) *to zna i ćorava baba* / (fr.) –
- mešati različite stvari
  (srp.) *mešati babe i žabe* / (fr.) –

3.2. Frazemi čije komponente upućuju na osobe muškog pola

Frazemi ove grupe svrstani su u konceptualna polja ‘čovekove osobine’, ‘čovekov društveni život’ i ‘čovekov pogled na različite pojmove i pojave iz okruženja’.

3.2.1. Konceptualno polje ‘Čovekove osobine’

Ovo konceptualno polje čine frazemi koji upućuju na čovekove fizičke, karakterne i intelektualne osobine.

Fizičke osobine

U obe frazeologije muški pol opisan je frazemima (srp.) *jači pol* / (fr.) *sexe fort*, koji upućuju na fizičku snagu osoba muškog pola. U korpusu su pronađena samo dva frazema koji upućuju na ovu fizičku osobinu:

- upotrebiti fizičku snagu
  (srp.) – / (fr.) *il faut (faudrait) quatre hommes et un caporal pour (faire) qqc* (*potrebno je četiri čoveka i kaplar da se uradi nešto)
- velika snaga
  (srp.) *muška snaga* / (fr.) –

Dva frazema upućuju na lep fizički izgled osoba muškog pola:

- biti zgodan; biti lepo razvijen
  (srp.) *momak od oka* / (fr.) –
- biti mlad, visok i lepo građen
  (srp.) – / (fr.) *un beau brin de garçon* (*lepa vlat od momka)

Karakterne osobine

- dobrota, velikodušnost
  (srp.) –[32] / (fr.) *être un homme de cœur* (*biti čovek od srca)
  (srp.) *biti srce, duša, blago, zlato od čoveka* / (fr.) –
  (srp.) – / (fr.) *bon garçon*[33] (*dobar momak)
  (srp.) – / (fr.) *une bonne pâte d’homme*[34] *(*biti dobro testo od čoveka)*

[32] Frazem (srp.) *čovek od srca* ne upotrebljava se u savremenom jeziku.
[33] Frazem upućuje na opuštenog momka dobre naravi, momka koji uživa u životu.
[34] V. frazem *une bonne pâte de femme*.

- odlučnost, izvrsnost
  (srp.) *momak i po* / (fr.) –
  (srp.) *čovek i po* / (fr.) –
- biti ćudljiv, nepodnošljiv
  (srp.) *težak čovek* / (fr.) –
- biti svadljiv; nedolično se ponašati
  (srp.) – / (fr.) *faire le mauvais garçon* (*činiti lošeg momka)
- jednostavnost, prosečnost
  (srp.) – / (fr.) *monsieur Tout le Monde* (*gospodin Ceo svet)
- biti zavodnik; biti privlačan ženama
  (srp.) – / (fr.) *homme à femmes* (*muškarac ženama)

U korpusu je pronađen jedan francuski frazem čija komponenta označava osobu muškog pola, a koji semantikom upućuje na osobu ženskog pola:

- (za žene) imati muške karakteristike; ponašati se kao muško
  (srp.) – / (fr.) *garçon manqué* (*mladić promašen)

Intelektualne osobine

- inteligentnost, odlučnost
  (srp.) – / (fr.) *homme de tête* (*čovek od glave)

3.2.2. Konceptualno polje 'Čovekov društveni život'

Ovu grupu čine frazemi kojima se opisuje status u društvu, kao i frazemi koji upućuju na čovekov odnos prema drugima.

Društveni status

- čovek u godinama koji se nije ženio
  (srp.) *stari momak* / (fr.) *vieux garçon*
  (srp.) *ostati momak* / (fr.) *rester garçon*
- biti ugledan, otmen; imati visok status
  (srp.) *svetski čovek* / (fr.) *homme du monde*
  (srp.) *veliki gospodin* / (fr.) *grand monsieur*[35]
  (srp.) *gospodin čovek* / (fr.) –
  (srp.) – / (fr.) *gros monsieur*[36] (*krupan gospodin)

Ponašanje i odnos prema drugima

- osećati se manje vredno od nekoga; osećati se inferiorno
  (srp.) – / (fr.) *être, se sentir, faire le (tout) petit garçon (auprès de qqn)* (*biti, osećati se, činiti (potpuno) malog momka (pored nekoga))
- biti tretiran kao manje vredan
  (srp.) – / (fr.) *être traité en (tout) petit garçon par qqn* (*biti tretiran kao (potpuno) mali momak od strane nekoga)
- provesti veče sa prijateljima pre venčanja
  (srp.) *(provesti) momačko veče* / (fr.) –
  (srp.) – / (fr.) *enterrer sa vie de garçon* (*zakopati svoj život momka)
- voditi slobodan život; živeti sam; ne ženiti se
  (srp.) *momački život* / (fr.) *(mener) vie de garçon*

[35] Frazemi se odnose na čoveka visokog intelekta i moralnih vrednosti.
[36] Frazem upućuje na važnu i bogatu ličnost.

3.2.3. Konceptualno polje ‘Čovekov pogled na različite pojmove i pojave iz okruženja’

U korpusu je pronađen jedan srpski frazem u čijoj pozadinskoj slici prvorođeno muško dete metaforično upućuje na uspeh:

- uspešan početak
  (srp.) *prvo pa muško* (fam.) / (fr.) –

4. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Zadatak lingvista koji žele da utvrde sadržaj jezičke slike sveta jeste da interpretiraju sistematizovanu leksiku uključujući u svoj korpus analize svih konteksta u kojima se leksika pojavljuje (frazemi, poslovice i izreke, asocijativna polja itd.) (Stefanović 2012).

U ovom radu analiziran je jedan fragment jezičke slike sveta, rekonstruisan na osnovu frazema. Frazemi srpskog i francuskog jezika čije komponente upućuju na osobe ženskog i muškog pola grupisani su u tri konceptualna polja (‘čovekove osobine’, ‘čovekov društveni život’, ‘čovekov pogled na različite pojmove i pojave iz okruženja’). Najveći broj frazema oba jezika upućuje na čovekove osobine, status u društvu i odnos prema drugim ljudima, što potvrđuje antropocentričnu usmerenost frazeologije.

Rezultati analize korpusa pokazuju da u posmatranim jezicima postoje frazemi čije komponente označavaju osobe ženskog pola, a koji se semantikom odnose na muškarce (npr. (srp.) *biti ženski petko*; *menjati žene kao maramice, košulje*; *biti blažen među ženama*; (fr.) *courir les filles*; *être une (vraie) femme* (pogrd.)). Francuski frazem *garçon manqué*, čija komponenta označava osobu muškog pola, semantikom se odnosi na devojke, dok frazem (fr.) *homme à femmes*, koji upućuje na muškarca koji je privlačan ženama, sadrži komponente koje označavaju i osobu ženskog i osobu muškog pola.

U obe frazeologije komponente koje označavaju osobe ženskog pola upućuju na negativne osobine i pojmove (npr. (srp.) *biti ženske pameti*; *ženska, bapska posla*; *brbljati kao stara baba*; *ženska glava*; *ženska logika*); (fr.) *cherchez la femme*; *conte de bonne femme*). Pored toga, u korpusu oba jezika postoje frazemi kojima se na negativan način opisuje status neudatih osoba ženskog pola (npr. (srp.) *stara devojka* / (fr.) *vieille-fille*; *fille mère*). Ovi rezultati su u skladu sa rezultatima izučavanja verbalnih asocijacija (Marčeta 2022), koji takođe ukazuju sociokulturološke stereotipe.

Pojedini frazemi upućuju na loš društveni status osoba ženskog pola (npr. (srp.) *ulična devojka*; *javna devojka, žena*; (fr.) *fille des rues*; *fille publique*). Ovi rezultati potvrđuju konceptualizaciju žena kao prostitutki (Kövecses 2006). Zanimljivo je da u posmatranom delu frazeologije postoje malobrojni primeri koji se odnose na koncept ženske lepote, što nije u skladu sa drugim istraživanjima o konceptualizaciji žena (Kövecses 2006; Marčeta 2022). Osobine koje se pripisuju ženama u frazeologiji oba jezika upućuju na dobrotu (npr. (srp.) *blago od žene*; (fr.) *être une femme de cœur*), nežnu prirodu (npr. (fr.) *n’être qu’une femme*), dostojanstvene manire ((srp.) *prava dama* / (fr.) *vraie dame*), snagu karaktera ((srp.) *žena zmaj*; (fr.) *maîtresse femme*), kao i na neodoljiv šarm i zavodljivost ((srp.) *fatalna žena* / (fr.) *femme fatale*).

Frazemi koji se odnose na muškarce, u oba jezika upućuju na veliku fizičku snagu ((srp.) *muška snaga*; (fr.) *il faut (faudrait) quatre hommes et un caporal pour (faire) qqc*). Pojedini frazemi upućuju na loše karakterne osobine, poput svadljivosti ((srp.) *težak čovek*; (fr.) *faire le mauvais garçon*). Osim toga, u posmatranim frazeologijama pronađeni su primeri koji upućuju na samački život osoba muškog pola ((srp.) *momački život* / (fr.) *(mener) vie de garçon* ; (srp.) *ostati momak* / (fr.) *rester garçon*; (srp.) *(provesti) momačko veče*; (fr.) *enterrer sa vie de garçon*). Osobe muškog pola konceptualizuju se i kao zavodnici ((srp.) *menjati žene kao maramice, košulje*; *biti blažen među ženama*; (fr.) *homme à femmes*; *courir les filles*).

Osim leksičkih i semantičkih ekvivalenata (npr. (srp.) *izigravati damu (gospođu)* / (fr.) *faire la (ma)dame*; (srp.) *fatalna žena* / (fr.) *femme fatale*; (srp.) *svetski čovek* / (fr.) *homme du monde*; (srp.) *veliki gospodin* / (fr.) *grand monsieur*), u korpusu su pronađeni i frazemi koji imaju istu semantiku, ali sadrže različite komponenete koje se odnose na osobe ženskog/muškog pola (npr. (srp.) *svetska dama*

(fr.) – *femme du monde*; (srp.) *baba sera* – (fr.) *madame pipi*). U okviru konceptualnih polja, grupisani su i frazemi koji nemaju istovetna značenja, pa čak mogu da imaju i suprotna značenja (npr. (srp.) *ženska glava* – (fr.) *femme de tête*), ali se po određenom semantičkom kriterijumu mogu objediniti u značenjsku celinu. Grupisanje frazema različitih strukturalnih tipova i kategorijalnih značenja koji nisu obavezno frazeološki ekvivalenti ima značaj u ispitivanju univerzalnosti i specifičnosti konceptualizacije stvarnosti različitih lingvokulturalnih zajednica.

U obe frazeologije osobe ženskog pola najčešće nisu pametne. Za njih nije dobro ako nisu udate. One mogu da budu fatalne i da imaju „loša" zanimanja. S druge strane, one imaju nežnu prirodu, mogu da imaju dostojanstvene manire, ali i snažan karakter. Osobe muškog pola su zavodnici, oni su fizički snažni i važan im je samački život.

Shodno tome, rezultati istraživanja ukazuju na sličan način na koji se konceptualizuju žene, odnosno muškaraci u posmatranom delu francuske i srpske frazeologije, uprkos neznatnim razlikama koje su odraz jezičkih i kulturnih specifičnosti.

Literatura

Bartmiński, J. (2009). *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Edited by J. Zinaken. London/Oakville: Equinox Publishing.

Čajkanović, V. (1994). *Studije iz srpske religije i folklora* (1910-1924). Sabrana dela iz srpske religije i mitologije, knj. 1. Beograd: Srpska književna zadruga.

Dobrovol'skij, D., Piirainen, E. (2010). Idioms: Motivation and etymology. In K. Kuiper (Ed.), *Yearbook of Phraseology* 1 (pp. 73-96). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Drobnjak, D., Gudurić, S., & Topoljska, A. (2011). La femme dans les proverbes français et serbes. In Georgeta Raţă (Ed.), *Academic Days of Timişoara: Language Education Today* (pp. 132-143). Cambridge Scholars Publishing.

Hrnjak, A. (2014). Žene, zmajevi i opasne životinje. O nekim elementima konceptualizacije žene u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji. U I. Vidović Bolt (Ur.), *Životinje u frazeološkom ruhu* (pp.1-16). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF-press, 2014.

Kövecses, Z. (2006). Metaphor and ideology in slang: the case of woman and man. *Revue d'Études Françaises* 11, 151–66.

Lakoff, R. T. (1973). *Language and woman's place*. New York: Harper & Row.

Marčeta, J. (2022). Linguistic picture of woman in French and Serbian. *Review of Cognitive Linguistics*. John Benjamins Publishing Company.

Piirainen, E. (2007). Phrasemes from a cultural semiotic perspective. In H. Burger, D. Dobrovol'skij, P. Kühn & N. R. Norrick (Eds.), *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung 1: Halbband* (pp. 208-219). Berlin/New York, Walter de Gruyter.

Piirainen, E. (2008). Figurative phraseology and culture. In S. Granger & F. Meunier (Eds.), *Phraseology. An interdisciplinary perspective* (pp. 207-228) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Savić, S., Čanak, M., Mitro, V., & Štasni, G. (2009). *Rod i jezik*. Novi Sad, Serbia: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.

Stefanović, M. (2012). *Jezička slika porodice u ruskom i srpskom jeziku*. Novi Sad, Serbia: Filozofski fakultet.

Rečnici

DLAF : *Dictionnaire de l'Académie française*. Dostupno na: https://dictionnaire-academie.fr/

DL : *Dictionnaire de français Larousse*. Dostupno na: https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais

TLF : *Trésor de la langue française informatisé.* Dostupno na: https://atilf.atilf.fr/

Matešić, J. (1982). Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika. Zagreb: Školska knjiga.

Milosavljević, B. (1994). Srpsko-francuski rečnik idioma i izreka. Beograd: Srpska književna zadruga: Prosveta.

Rey, A., Chantreau, S. (2007). *Dictionnaire des expressions et locutions*. Paris: Le Robert.

RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika.* I–III: 1967–1969. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska; IV–VI: 1971–1976. Novi Sad: Matica srpska.

WOMEN AND *MEN* IN SERBIAN AND FRENCH PHRASEOLOGY

Summary

The subject of this paper are Serbian and French idioms whose components denote female, i.e., male human beings (e.g., *woman, girl, man, boy*, etc.). The aim of the research is to establish the (non)existence of lexical and semantic equivalents by comparative-contrastive analysis in order to determine the similarities and differences in the manifestation of gender stereotypes in the linguistic picture of the world of Serbian and French speakers. The chosen idioms are classified into three conceptual groups: (1) 'Man's characteristics', (2) 'Man's social life', (3) 'Man's perception of various notions from his environment'. The results of the research show that in both phraseologies, the components that denote females refer to negative traits and notions (e.g. (Ser.) *biti ženske pameti*; *ulična devojka*; (Fr.) *cherchez la femme*; *vieille-fille*). In addition, a certain number of idioms containing components that denote males refer to single life of a male person ((Ser.) *momački život* / (Fr.) *(mener) vie de garçon*; (Ser.) *(provesti) momačko veče* / (Fr.) *enterrer sa vie de garçon*).

Keywords: women, men, phraseology, Serbian, French

Jovana Marčeta
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
jovana.marceta@ff.uns.ac.rs

УДК 811:134.2:7.097

Мирјана Матовић – Сања Маричић Месаровић

BELLA CIAO У СЕРИЈИ *LA CASA DE PAPEL*: СИМБОЛ ОТПОРА У САВРЕМЕНОМ ШПАНСКОМ МЕДИЈСКОМ КОНТЕКСТУ

Брзе промене у дигиталном окружењу доносе нови поглед на улогу медијских садржаја чија је основна функција остваривање комуникације са публиком као конзументом. На тај начин појачава се економска тежина производа док се у други план постављају његови значењски и евентуални, уметнички фактори. У раду је реч о анализи музичког примера *La bella ciao* у једној од најпопуларнијих шпанских ТВ серија на каналу Антена 3 (Antena 3) и Нетфликс (Netflix), *La casa de papel* (LCDP), и то из двоструке перспективе. Економске, као савременог бренда музичке индустрије и друштвено-политичке, као константног симбола отпора доминацији силе. У тренутно доступних пет сезона анализа је урађена дескриптивном методологијом, преклапањем квалитативне и квантитативне методе рада. Песма *Bella ciao* одавно је превазишла оквире италијанске националне културе и постала глобални симбол ослобођења. Анализа музичког значења у контексту естетике медија трага за границом која дели сферу комуникације информација и манипулације садржајем. У том смислу постављен је предмет рада који се бави анализом савременог друштвеног контекста у шпанској телевизијској (не)реалности у којем се песма *Bella ciao* препознаје као осовина развоја радње. Циљ је указивање на значај везе између музике као глобалног културног кода и њене друштвено политичке улоге у савременим медијима. Након детаљног проучавања медијског садржаја издваја се проблем који се тиче ефеката масовних медија, узрока и последица емитованих порука и информација.

Кључне речи: медијски садржаји, музика, *La casa de papel, Bella ciao,* медијска комуникација.

1. УВОД

Посматрана из аспекта медијског ангажовања и као значајног дела креативних индустрија музика је уметност и вештина која се прилагођава времену и технолошком напретку служећи сврси од обичаја, обреда, ритуала, елитистичких дворана, медија, концерата на отвореном, фестивала. Кључ њеног континуитета у савременом уметничком изразу лежи у формалној разноликости и могућности адаптације контексту чиме подстиче дискусије о граници међу жанровима, али и оној која дели уметничку од популарне. Присутност на савременим дигиталним платформама потврђује мултимодални карактер музике која се све снажније позиционира унутар граница уметничке индустрије.

Растућа понуда телевизијских и интернет формата утичу на стварање нових контекста у којима се употребом музике обликује значење поруке или циљне ситуације. Медији којима се они преносе омогућавају им међувременску, међупросторну, често „неухватљиву“ форму у коју се већ постојећи музички примери уклапају фрагментарно што утиче на чињеницу да су нове генерације најбројнија конзументска популација (Perić, Lazić & Matović, 2021). Уситњавају се и деле скоро до непрепознатљивости, а поступак се оправдава прилагођавањем визуелним захтевима (Piotrowska, 2018: 22). Овакав вид сарадње визуелне и аудио сфере обликује и прилагођава поруку потребама и жељама прималаца утичући на њихове различите перцептивне аспекте: морал, етику, емоције, расуђивање у контексту перцепције реалности (Јанићијевић, 2016: 100; Steffens, 2020).

Употребљена у добро одабраном тренутку, музика има моћ да утиче на правац развоја социјалних ставова и вредности (Juslin & Laukka, 2004). Очекивања код појединца према себи, али и према околини могу се узети као релативна јер су на граници између субјективног и објектив-

ног чиме се замагљује већ позната аутентичност. Тај јаз је простор за поигравање музиком и преиспитивање тежине њеног утицаја. Континуирани процес промишљања о друштвеној и моралној одговорности у том светлу, утиче на разумевање различитих медијских стварности – од прихватљивих до неприхватљивих понуђених узора (Eden, Daalmans & Johnson, 2017: 351).

Музика у медијима, посебно писана за серију, филм, позориште, уз сву одговорност коју има, неретко постаје самостални актер. Њен утицај очигледан је на микро и макро плану друштвеног развоја - као израз популарног фундуса који утиче на формирање (музичког) укуса и идентитета (De Nora, 2000: 63, 110; Матовић, 2014: 11). Било да је наменски настала за неки медијски формат или је преузета и уклопљена у шири контекст (визуелни, драмски), музика има ту способност да пренесе значења и ван постојећег оквира. Управо јој мултимодалност омогућава да буде перципирана слушно, визуелно, наративно иако је câм звук семантички двосмисленији од осталих облика музичке присутности, кроз слику или текст (Moore, 2013; Matović, 2018: 63).

Критичка анализа дискурса песме *Bella ciao* у контексту сложеног социјалног, моралног и емотивног заплета у шпанској телевизијској серији *La casa de papel* (Антена 3: 2017, Нетфликс, 2019-2021) потврдила је аутономију, субјективизам, временску и семантичку надмоћност музике – у целини и фрагментарно. Присутност у свих пет сезона пружила је песми нови идентитет прилагођавајући је контексту и формирајући је, најшире схваћено, као самостални ентитет. Прагматични антихероизам у метафоричком тумачењу групе актера кроз симболичну идеју отпора, поставља овај музички пример у позицију одбране личних моралних кôдова као позитивних и прихватљивих (Eden, Daalmans & Johnson, 2017: 361) са циљем постизања општег добра - без обзира на средства.

Серија LCDP чији је идејни творац Алекс Пина (Álex Pina) се бави најсавршенијом пљачком банке коју организује генијални Професор (El Profesor) и који у сврху реализације свог дугогодишњег пажљиво осмишљеног плана окупља тим непознатих ликова који ради очувања анонимности носе имена светских градова: Берлин, Токио, Москва, Најроби, Рио, Денвер, Хелсинки и Осло. Они проводе 5 месеци на обуци не би ли план био савршено изведен. Читаву причу гледаоцима приповеда Токио.

1.1. Циљ, хипотезе и методологија

Истраживање има за циљ да успостави везу песме са радњом, лицима и контекстом тако што ће истаћи тренутке у прве две сезоне серије *La casa de papel* (LCDP) у којима се *Bella ciao* јавља свом почетном мотиву или као цела нумера.

Основна хипотеза (ОХ) од које се полази је да се песма *Bella ciao* појављује у различитим контекстима следећи наратив универзалне снаге са јаком поруком: борба против доминантног система.

У оквиру главне хипотезе истичу се под-хипотезе:

- Х1 надилажење временске и културолошке дистанце;
- Х2 комерцијализација музике у померању граница моралне коректности.

У раду се користи дескриптивна методологија. Урађена је квалитативна и квантитативна анализа песме као целокупног дискурса у ситуацијама кључним за ток радње. Анализиране су прве две сезоне серије LCDP, укупно деветнаест епизода од којих тринаест из прве и шест из друге.[1]

Осим чињенице да су прве две сезоне су биле замишљене као једна завршена прича, а наредне три снимљене накнадно због популарности које је серија постигла, аналитички поступак

[1] Шпанска телевизијска кућа Антена 3 (Antena 3) је током 2017. приказала две сезоне серије *La casa de papel* испричавши завршену причу. Крајем исте године компанија Нетфликс (Netfliks) откупљује права на дистрибуцију шпанске серије. LCDP 2018. године добија престижну награду ЕМИ (EMI award), а будући да је исте године била најгледанија серија на платформи, Нетфликс, наставља снимање још три сезоне које су приказане у периоду од 2019-2021. године.

је урађен и из два додатна разлога. Први је тај да је рад као критичка анализа медијског дискурса значајан корак у детаљној анализи улоге музике у серијском формату, а други да последња епизода друге сезоне чак носи назив *Bella ciao* што и симболички заокружује аналитичку целину.

2. КРИТИЧКА АНАЛИЗА МЕДИЈСКОГ ДИСКУРСА

Аналитички приступ је реализован из перспективе посматрања песме *Bella ciao* као музичког садржаја, јер се ради о мултимодалном примеру популарне музике подложном анализи из различитих значењских перспектива. Овакав фокус отвара могућности тумачења музике у контексту развоја савремене технологије и животног контекста што потврђује везу музике и друштва сложеним системом уметничке произвођачке комуникације (Matović, Lazić, 2018: 160).

Песма *Bella ciao* је присутна у четири од 22 епизоде из прве две сезоне, тачније у 11. и 13. епизоди прве сезоне, те у 1. и 9. епизоди друге сезоне. Можемо уочити да је присутна у последњој епизоди обе сезоне. Број епизода[2] преузет је са канала Нетфликс (Netflix) према којем прва сезона има 13 епизода, а 9. У наредној табели дат је приказ квалитативне анализе која обухвата: време појављивања нумере, драмски тренутак, контекст у којем се појављује.

Време појављивања	**Драмски тренутак**	**Контекст и симболика**
Сезона 1 Епизода 11 Време 2.10’	Москва - прокопава тунел и стиже до краја Нароби – информише о количини новца преко 400 милиона еура Берлин – улази у тунел	Тунел - пут ка слободи Песма – слога, решене несугласице, слобода.
Сезона 1 Епизода 13 Време 46.58’	Професор и Берлин – последњи разговор пре уласка у Банку: Сами, учвршћују поверење разговором. Професор: Ми смо *отпор*, зар не? Кратка пауза у разговору која евоцира њихову прошлост, Професор почиње ***Bella ciao.*** Наратор (Токио): Професоров живот се вртео око једне једине идеје – *отпора*. Његов деда је на страни партизана био део отпора фашизму у Италији и научио га је ту песму. А онда је он научио нас. Даље певају заједно и наздрављају.	Епизода обликована идејом *отпора.* Музика појачава утисак идеолошке верности. Све време до краја епизоде песма се провлачи, иако се смењују сцене, време, крећи контексти. Крај песме и снажан загрљај поверења два брата. Одјавна шпица у овој епизоди *Bella ciao* (мање енергична).
Сезона 2 Епизода 1 Време 34.30’	Професор и Берлин - вече пред пљачку.	Поред камина Професор спаљује фотографије и исечке из новинских чланака у вези са својим оцем које би могле да га открију у полицијској истрази. Сцена пуна емоција

[2] Када је крајем 2017. године Нетфликс откупио права на дистрибуцију серије, одлучено је да се за потребе платформе скрати трајање једне епизоде са оригиналних 70 минута на 40-50 минута колико обично траје једна епизода серије на овој платформи. Такође, епизоде више немају назив иако су га првобитно имале.

		због уништавања успомена, али закључак да то раде због њега. Епизода на принципу *оданости.* Професор и Берлин: Чинимо то за њега. Нумера почиње у инструменталу и траје само колико је препознатљива, почетни мотив.
Сезона 2 Епизода 9 Време 29.53’	Ракел – Уцењују је док паралелно у тунелу траје пуцњава.	Тема песме израња у инструменталу и прати главне и паралелне слике. Оснажена представа *жртве*. Берлин - припрема себе као *жртву* да спаси све остале и целу операцију. Наређује Хелсинкију да разнесе тунел. Врхунац - Берлин излази пред полицију и уз све јачу песму Берлин пуца на њих, а потом и они на њега и он гине. Херојски потез. Наредник саопштава да је Берлин мртав и у том тренутку песма почиње у инструменталу полако, успорено, тужно, али јасно и карактерно. Крај.

Табела бр. 1

На основу анализе релевантних аспеката истичу се три значајна тренутка. Први се односи на реализацију идеје *отпора* (сезона 1, епизода 13) и оличен је у конкретној Професоровој реченици упућеној Берлину (Berlín): *Ми смо отпор, зар не?* Будући да је у питању последња епизода прве сезоне, овде је само антиципирана комплетна идеја музичког примера. У овој епизоди песма све време утиче на оснаживање идеје отпора снажно уткане у Професоров живот.

Други тренутак потврђује идеју *оданости* циљу, особи, себи (сезона 2, епизода 1). У интимном, емоцијама надахнутом разговору два брата, мислећи на њиховог оца, Берлин каже: *Чинимо то за њега.* Непоколебљивост у реализацији идеје указује на оданост породици.

Трећи и последњи потврђује постојање *жртве* (сезона 2, епизода 9) односно пожртвованости за циљ, породицу и апсолутно поверење у вођу. Берлин остаје последњи у тунелу и гине како би заштитио остатак екипе пљачкаша који беже.

3. (АНТИ)ХЕРОИЗАМ - РОБИН ХУД И СИНДРОМ СОЦИЈАЛНЕ ПРАВДЕ

Концепт (анти)хероизма препознаје се у идеји о Робин Худу и сталној потрази за оправдавајућим синдромом социјалне правде. Цела група преузима значење и постаје колективни симбол отпора, постављајући себе на страну доброчинитеља. У тој двосмисленој представи хероја и оних који то нису, (анти)хероји показују обе особине: хероја и зликоваца (Lott, 1997). Фич (Fitch,

2005: 8) опет, описује (анти)хероја као невољног спасиоца којег следимо, који личи на нас саме и подсећа нас на двосмислену моралност постојања уз могућност искупљења и трансценденције.

Шире разумевање овог концепта и ублажавање карактеристика (анти)хероизма постиже се карактеризацијом ликова, као чланова групе или само групе у овом случају, чија су морална начела обликована неким оправданим разлозима. (Анти)хероји су позитивно прихваћени у контексту уживања у медијима (Janicke & Raney, 2015; Shafer & Raney, 2012; Tsay & Krakowiak, 2011, према Eden, Daalmans & Johnson, 2017: 352) што доводи до тога да је његова негативност, заправо искључена као морална особина. Позитиван аспект и уживање у ликовима креираним за медије у вези је са концептом правде (Zillmann, 2000), друштвене и колективне и по аутоматизму оправдава постојање, али и поступке (анти)хероја.

Имајући у виду моралну и карактерну амбивалентност групе сачињене од слично карактерно конципираних ликова, недвосмислено је можемо разумети као (анти)херојску. Карактеристика комплетне радње у серији LCDP је та да је заснована на идеји *отпора* – оних добрих према лошима. Поступци којима се обликују и једни и други оправдани су контекстом, који опет, остаје обојен идејама, традицијом и веровањима као наследним фундусом. Занимљив баланс између доброг и лошег и стална преиспитивања да ли су ове вредности на страни оних који исправно поступају, ко је од актера на правој страни, ствара трећу димензију вредности, ону која се препознаје кроз флуидност и толеранцију. Разумевање разлога у поступцима једних и других обе групе поставља у позицију хероја и (анти)хероја. Прелазак талаца на пример, својевољно и слободним одабиром љубазних и веома саосећајних пљачкаша, озбиљно утиче на перцепцију стабилности доминантног вредносног система код гледалаца. Управо је тај хуман и емпатичан однос пљачкаша, насупрот бирократском устројењу и познатој дистанци према органима власти, утицао на промену личног става талаца да се придруже другој страни. Посебно је истакнута идеја слободе, пожртвованости и оданости групе заједничком циљу која окупља на једном месту све учеснике у овој акцији. На тај начин концепт „пљачке“ све мање је препознатљив кроз контекст кривичног дела, односно криминалне радње. Овде нестаје линија која раздваја негативно морално и кривично дело и настаје простор унутар ког се (анти)хероји потпуно разумеју као крхка људска бића која су на клацкалици преласка у трагичне ликове.

На самом крају анализираног циклуса (2. сезона), 365 дана након пљачке коју нису успели да реше нити да било кога од пљачкаша ухвате, репортерка извештавајући на телевизији о томе каже да велики део јавности мисли да је пљачка као чин била оправдана и да је представљала својеврсни облик отпора власти што је покренуло расправе на друштвеним мрежама. Континуирани поступци групе посматрани кроз лик и дело савременог Робин Худа идеализују замисао пљачкаша јер се све време одвија кроз компромис привидно добрих са привидно лошима. Управо је компромис та суштинска зона манипулације идејама, веровањима, ставовима и моралним вредностима на којима је конципирана серија LCDP.

4. *BELLA CIAO* У СОЦИОЛИНГВИСТИЧКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

Музички садржај као део масовних медија под сталним је процесом прилагођавања, од тумачења садржаја, превођења, до свођења на препознатљиве комуникационе кôдове. Као логична друштвена, културна и комуникациона рефлексија музика се препознаје у социолингвистичком пољу истраживања што значајно утиче на њену савремену димензију проучавања. Из аспекта посматрања као специфичног језика и као средства којим се остварује комуникација, утицај музичког садржаја препознатљив је и глобално и глокално (Filipović, 2009: 200). Уколико се разуме кроз лингвистичке феномене и резултат сложене повезаности културе, језика и мисли, али и као спектар значења од свега што јесте до онога што није друштвено (Hymes, 2000) музика се потврђује социолингвистички. Процес прилагођавња музике језику, друштвеном контексту, културној динамици, политичком спектру залазе у сферу варијационистичке социолингвистике која

језик посматра као систем који се прилагођава динамици мењања целовитог друштвеног оквира (Weinreich, Labov & Herzog, 1968 према Filipović, 2009: 17). Управо на начин на који то ради и музика.

Визулена и граматичка описмењеност појединца је суштинска компетенција у разумевању савременог музичког садржаја. Како се тумачење остварује идејном, текстуалном и интерперсоналном комуникацијом (Kress and van Leeuwen, 2006 према Матовић и Лазић, 2020: 200), метафизичка функција ових нивоа разобличава модел „граматике визуелног" у којој се визулене структуре третирају као лингвистичке (Baykal, 2016, према: Матовић и Лазић, 2020: 201).

Кроз социолингвистички и мултимодални аналитички фокус, песма *Bella ciao* у серији LCDP приказује се као резултат повезаности културе, језика, мисли и друштвено политичког наслеђа различитих народа. Италијанског порекла, песма *Bella ciao* настала је у 19. веку у круговима берачица пиринча као песма уз рад (Spaziante, 2013: 352). У 20. веку пролази кроз значајне културолошке трансформације: од химне отпора и симбола ослобођења од националфашизма у Италији, до симбола нових политичких идеја модерног човека. LCDP контекстом у којем је користи, тражи да се *Bella ciao* посматра кроз поигравање моралним вредностима и кроз оправданост поступака обе стране протагониста. Иако су са истим циљем у одређеним драмским тренуцима бирани примери из уметничке музичке литературе (Бетовен, Шуберт), популарне музике (фадо, Пиедаде Фернандес), *Bella ciao* сложеношћу као комплетан музички садржај оставља најснажнији утисак на гледаоца појачавајући значење драмског контекста. Неспорна идиличност музике као непромењивог значењског упоришта подвлачи симболику друштвене и политичке прошлости утемељене на правди, оданости и пожртвованости. Аналитички међупростор који се појављује између добрих и не толико добрих потеза ликова на обе стране у LCDP, истиче ванвременски наратив музике у нумери *Bella ciao.* Овај културолошки кросовер означен је снагом одговорности целовитог примера према појединцу и посебно маси, као организму који има велику моћ да утиче на мењање појединачних ставова и мишљења.

Иако је *Bella ciao* у раду посматрана искључиво из перспективе значења у серији LCDP што је одређује делом шпанског медијског контекста, она се истиче и као снажан симбол глобалног медијског дискурса. Обраде ове песме у различитим жанровима од јединствене верзије коју изводи Ману Ћао (Manu Chao), преко упечатљивог контекста у којем је постала симбол Зеленог покрета иранског народа у борби за слободу гласа 2009. године, па све до потпуног аранжманског и значењског промашаја Горана Бреговића, доказ су њене глобалне и мултимодалне присутности. За циљну демографију учесника одређеног догађаја нису неопходне речи, често је довољан само почетни музички мотив као антиципација целе песме у датом друштвено културном контексту. Снага поруке кроз моћ музике у *Bella ciao* одавно се препознају као посебан глобални и надвременски симболошки наратив.

5. ДИСКУСИЈА

Критичка анализа дискурса омогућила је увид у различите аспекте медијске комуникације: формата, музике, ликова, контекста, знакова и значења као дела комплетне слике медијског садржаја. У раду се пошло од једноставне идеје, а то је да се музика у свим својим појавним облицима визуелно, текстуално, звучно показује као обликотворни фактор друштвене мисли и да је њен утицај знатно већи од утицаја других делова савремене уметничке, креативне индустрије. У шпанској серији LCDP музика је употребљена са конкретном намером да појача одређени драмски контекст и истакне ситуацију у којој су моралне вредности двосмислене, замагљене и пољуљане личним разлозима појединаца организатора акције са обе стране – добре и оне која то, барем привидно није. Са циљем да се оправда употреба песме *Bella ciao* у конкретним ситуацијама прожетим унапред конструисаном намером, постављена је основна и две под-хипотезе које су током аналитичког дела и потврђене.

Основна хипотеза (ОХ) која се односи на континуираност песме *Bella ciao* и њено појављивање у различитим контекстима са универзалном поруком, борба против опресивног система, потврђена је кроз недвосмисленост у одбрани идеје отпора, оданости и жртве. Ликови којима су ове идеје својствене приказани су у форми групе пљачкаша, што отвара дискусију о релевантности и снази саме идеје.

Под-хипотеза Х1, надилажење временске и културолошке дистанце потврђена је логичним уклапањем песме у савремени контекст, иако је он креиран на основи деловања наизглед негативних ликова у серији чији су поступци снагом и јачином историјског фундуса песме појачани и значењски измењени. Друга под-хипотеза Х2 која је имала за циљ да оправда комерцијализацију музике у померању граница моралне коректности потврђена је кроз откривање концепта (анти) хероизма и потврђивању постојања *компромиса* као манипулативног међупростора између „позитивних“ и „негативних“ актера. Комерцијализација песме *Bella ciao* у потпуности је потврђена контекстом и радњом, али је важно истаћи да се процес њеног комерцијалног развоја и прилагођавања захтевима модерног времена одвијао континуирано.

Одабраних драмских тренутака у којима се песма појављује нема превише, али то не умањује њену снагу у серији. У 11. епизоди прве сезоне контекст је осликан шаролико: Москва (Moscú) прокопава тунел и стиже до краја, Најроби (Nairobi) извештава о одштампаном новцу, Берлин улази у тунел. Сваки од ових потеза показује да је крај близу. Музика која појачава идеју победе и остварење циља, оснажује драмски и емотивни тренутак радње. Идеја отпора провлачи се и кроз прошлост која повезује Професора и Берлина са њиховим оцем, па 13. епизоду прве сезоне *Bella ciao* симболички затвара у одјавној шпици. Овај драмски контекст потпуно је супротан претходном јер је препун сентименталне реторике и туге за оцем којем доказују оданост. У последњој, 9. епизоди друге сезоне на самом крају, *Bella ciao* појављује се као сублимација читавог спектра осећања, од туге до усхићења. Жртвујући се за идеју, циљ и групу, Берлин гине, спасава наизглед пропалу ситуацију, а оданост сопственим моралним вредностима које су га и довеле до акције са братом, добијају апсолутни смисао.

Кроз сва ова сликања *Bella ciao* постаје музички симбол серије, њена химна такорећи. Након детаљне анализе уочено је да се песма појављује свега четири пута у одређеним драмским тренуцима. Имајући у виду да се ради о 19 епизода број појављивања је релативно скроман што нимало не утиче на крајњи исход, а то је: апсолутна звучна препознатљивост и идентификација серије и ликова са музиком *Bella ciao.* Искључиво ради поређења у овом тренутку, слична се метафора одиграва на паралелном плану (не)идентитета креираног и сакривеног иза маске са специфичним далијевским брковима.

6. ЗАКЉУЧАК

Савремени приступ анализи музике постаје комплетан тек ако јој приступимо са становишта музичког садржаја. То заправо значи да је музику недовољно посматрати из искључиво музичког аспекта јер је њена вредност условљена и обликована контекстом у којем и за који је настала. Утицај медија и како је у току рада више пута поменуто, различитост и брзина мењања телевизијских и интернет формата, значајно утиче на променљивост музичких форми које се урушавају и прилагођавају захтевима осталих пратећих делова веће целине који чине музички садржај.

Зато је у контексту серије LCDP песму *Bella ciao* недовољно, али и неизводљиво посматрати као друштвену песму уз рад или песму италијанског антифашистичког покрета отпора, или као младу револуционарну песму са краја прошлог века. Разумевање различитих драмских контекста, протагониста и начина извођења утиче на промену музичког примера који се мења и прилагођава ситуацији, али и на промену целокупне друштвене мисли и колективног наслеђа. Овакав утицај је оправдан савременом комуникацијом у којој се пошиљалац и прималац ослушкују и

одговарају на потребе оног другог. У таквом флуидном међупростору, савременом технолошком кросоверу, увек има места за промену ставова, мишљења, веровања и моралних начела.

Друштвени, историјски, политички, културолошки фундус ове песме је једноставан, лако читљив и истовремено толико комплексан у својој метафори да замагљује границе општих моралних захтева. У савременој медијској комуникацији формат какав је серија LCDP са озбиљном драмском, техничком и финансијском инфраструктуром нуди велики креативни простор у којем музика има ту снагу да остави печат на цео циклус. Користећи свој музички потенцијал као и друге значењске аспекте, *Bella ciao* је постала химна приче испричане у пет сезона обликујући истовремено односе ликова, појачавајући њихова осећања и дајући на тежини моралним вредностима. Захваљујући овој серији, *Bella ciao* надишла је оквире телевизијске приче и постала синоним превладавања животних искушења са којима се сусреће савремени човек.

Литература

De Nora T. (2000). *Music in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eden, A., Daalmans, S., Jonhson, B.K. (2017). Morality predicts enjoyment but not appreciation of morally ambiguous characters. *Media Psychology* 20/3, 349-373.

Filipović, J. (2009). *Moć reči; ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Fitch, J. (2005). Archetypes on screen: Odysseus, St. Paul, Christ and the American cinematic hero and anti-hero. *Journal of Religion and Film*, 9/1, 2. Available at: https://digitalcommons.unomaha.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1663&context=jrf Retrieved on 1 february 2022.

Hymes, D.H. (2000). The emergence of sociolinguistics: A dialogue with Samaran. *Journal of sociolinguistics* 4(2), 312-315.

Јанићијевић, Ј. (2016). *Медиографија.* Београд: Филолошки факултет. Универзитет у Београду.

Juslin, P. N., Laukka, P. (2004). Expression, perception, and induction of musical emotions: A review and a questionnaire study of everyday listening. *Journal of New Music Research* 33/3, 217–238.

Lott, E. (1997). The whiteness of film noir. *American Literary History* 9, 542–566.

Матовић, М. (2014). *Друштвена теорија језика и стилских форми популарне музике у контексту српске културе краја 20. века*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Matović, M., Lazić, S. (2018). Multimodalno čitanje muzike. *Komunikacija i kultura online* 9, 159-173. Dostupno na: https://www.komunikacijaikultura.org/index.php/kk/article/view/375 Pristupljeno: 1. 2. 2022.

Matović, M., Lazić, S. (2020). Sociolingvistika i muzika: Perspektiva značenja i komuniciranja U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 9/1. *Tematski zbornik* (S. Gudurić, B. Radić-Bojanić i P. Mutavdžić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 199-208. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2020/978-86-6065-614-0

McKerrell, S., Way, L. (2017). Understanding music as multimodal discourse. In: *Music as Multimodal Discourse: Semiotics, Power and Protest* (L.C.S. Way and S McKerrell, eds.) London & New York: Bloomsbury Academic, 1-20.

Moore, A. (2013). *Song Means: Analysing and Interpreting Recorded Popular Song*. Farnhan: Ashgate Publishing, Ltd.

North A. C. and Hargreaves D. J. (2008). *The Social and Applied Psychology of Music*. New York: Oxford University Press.

Perić, D., Lazić, S. Matović, M. (2021). Popular Music in Young People's Social and Cultural Values Formation. *Didactica Slovenica - pedagoška obzorja* 36/ 3-4. Available at: https://www.pedagoska-obzorja.si/Revija/Vsebine/vs21-3.html Retrieved on 1 february 2022.

Piotrowska, A.G (2018). Analyzing music in TV shows: some methodological considerations. *The art and science of television* 14/3, 10-27.

Spaziante, L. (2013). Who's afraid of Bella Ciao? Resistance Songs as Neo-Conflict Music. In: *Post-Conflict Reconstructions* (M. Rui Gonçalves and F. Zullo, eds.). Notthingam: The Russel Press, 350-359.

Steffens, J. (2020). The influence of film music on moral judgments of movie scenes and felt emotions. *Psychology of Music* 48/1, 3-17.

Zillmann, D. (2000). Basal morality in drama appreciation. In: *Moving images, culture and the mind* (I. Bondebjerg, ed.), 53–63. Luton: Luton University Press.

BELLA CIAO IN THE TV SHOW LA CASA DE PAPEL: THE SYMBOL OF RESISTANCE IN THE CONTEMPORARY SPANISH MEDIA CONTEXT

Summary

Swift changes in the digital environment include a new perspective on the role of media content with the primary function of establishing communication with the audience as a consumer. By doing so, the economic value of the product is increased, whereas its intended meaning and potential artistic factors are considered peripheral. The paper offers the analysis of the music instance *La Bella Ciao* represented in one of the most famous Spanish TV shows on channels Antena 3 and Netflix, *La Casa de Papel* (LCDP), from the twofold perspective. Firstly, from the plane of economics, as a contemporary music industry brand, but also socio-politically, as a constant symbol of resistance towards predominant powers. The analysis involves a descriptive approach to the five currently available seasons, relying on both quantitive and qualitative methods. The song *Bella Ciao* has long ago surpassed the boundaries of Italian national culture and became a global symbol of liberation. The analysis of the musical meaning in the context of media aesthetics aims to determine the boundary between the factual information and the content manipulation. In that context, this paper is concerned with the analysis of the contemporary social context in Spanish TV (un)reality which recognizes the song *Bella Ciao* as the axis of plot development. In addition, it aims to emphasize the importance of the relation between music as a global cultural code and its socio-political role in the contemporary media. The detailed analysis of media content further leads to distinguishing the mass media effect issues, as well as the causes and consequences of the conveyed messages and information.

Keywords: media content, music, La Casa de Papel, Bella Ciao, media communication

Мирјана Матовић
Нови Сад, Србија
Висока школа струковних студија за образовање васпитача
mirjanamtvc@gmail.com

Сања Маричић Месаровић
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
sanja.maricic.mesarovic@ff.uns.ac.rs

УДК 811.163.41'282'374

Тања Милосављевић

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ И ЛЕКСИКОГРАФСКИ ОПИС КОНЦЕПТА *ГРЕХ* У СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ*

Задатак овога рада је интерпретација аксиолошки и културно маркираног концепта *грех*, као једног од базичних концепата духовне традиционалне културе призренских Срба, применом метода руске дијалекатске лингвокултуролошке школе. Истраживање је засновано на грађи *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чемерикића, која представља релевантан извор за лингвокултуролошка проучавања дијалекатске лексике, с обзиром на чињеницу да доноси важне језичке и ванјезичке информације из свих сфера живота у старом Призрену. Јединице датог концепта анализиране су с когнитивно-семантичког и лингвокултуролошког аспекта како би се издвојили елементи који садрже културне компоненте значења и одражавају вредносни систем и карактеристике менталитета говорне заједнице. Анализа језичке објективизације, семантичких и концептуалних елемената концепта *грех* у српском призренском говору подразумева укључивање лингвистичких и екстралингвистичких ознака као носилаца лингвокултурне специфике поимања греха у језичком сазнању призренских Срба с краја 19. и почетка 20. века. Лингвокултуролошки опис помаже утврђивању модела лексикографског описа концепта у будућем дијалекатском лингвокултуролошком речнику.

Кључне речи: концепт *грех*, српски призренски говор, лингвокултурологија, лексикографија

1. У словенској лингвистици последњих година активно се истражују национални и регионално обележени концепти културе и описује се њихова реализација у језичкој слици света са становишта лингвокултурологије и лингвокултурошке лексикографије. Најзначајнији фрагменти стварности, који су у корелацији са друштвено-историјским искуством и вредносним системом једног народа, дефинишу се као културни концепти. Реконструисање појединих фрагмената дијалекатске језичке слике света са антропоцентричког становишта омогућило нам је дубљи и свеобухватнији приступ дијалекатском лексичком систему, пре свега као феномену који је истовремено и производ и репрезент културног наслеђа, при чему је детектовање културно маркиране лексике кључ за разумевање концепата традиционалне културе.

1.1. Наш циљ је актуелизација антропоцентричког принципа у српској дијалектској лексикологији и лексикографији, на примеру описа садржаја и структуре концепта *грех* у језичкој свести носилаца српског призренског говора. Наш задатак је лингвокултуролошка интерпретација аксиолошки и културно маркираног концепта *грех,* као културне константе и једног од базичних концепата духовне традиционалне културе призренских Срба и његов лингвокултурни лексикографски опис. Овакав тип лексикографског описа дијалекатског материјала до сада није примењиван у домаћој лексикографији, тако да ћемо у раду покушати да представимо модел могуће репрезентације концепата културе у лингвокултуролошком речнику народних говора. Антропоцентрички приступ дијалекатској лексици обавезује нас да јединице датог концепта најпре анализирамо с когнитивно-семантичког и лингвокултуролошког аспекта како бисмо установили његову структуру и издвојили елементе који садрже културне компоненте значења и одражавају вредносни систем и карактеристике менталитета дате говорне заједнице. Лексикографски опис репрезентативних јединица концепта подразумева укључивање лингвистичких и екстралингвистичких ознака као

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

носилаца лингвокултурне специфике поимања греха у језичком сазнању призренских Срба с краја 19. и почетка 20. века.

1.2. Опис основних смисаоних компоненти концепта *грех* представљених у призренској народној традицији заснован је на грађи *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чемерикића, која представља релевантан извор за лингвокултуролошка проучавања дијалекатске лексике, с обзиром на чињеницу да садржи важне језичке и ванјезичке информације из свих сфера живота у Призрену с краја 19. и почетка 20. века. Инспиративним нам се учинило поимање греха у призренској традиционалној култури с обзиром на мултиетичност и мултиконфесионалност средине, на основу чега претпостављамо да је концепт греха у српском призренском говору с краја 19. и почетка 20. века садржајно и структурно комплексан и да су у његовом лексичком и семантичком слоју уграђени елементи претхришћанске, хришћанске и исламске традиције, као и културне компоненте десакрализације овог појма у свакодневном животу и комуникацији.

1.3. Религиозни фактор има посебан статус у животу и култури народа. Религија обликује филозофску и наивну свест етноса, учествује у формирању националног погледа на свет, вредносног система, образаца понашања и одлика менталитета, који се манифестују у религиозној слици света конкретне заједнице одговарајућим језичким средствима. Истраживања односа језика и религије интензивирају се крајем прошлог и почетком овог века најпре у немачкој науци. За овакав тип интердисциплинарног проучавања формиран је и прихваћен термин *теолингвистика*. Веома брзо се нови термин актуелизује у Пољској, Украјини, Русији, Словачкој и Србији (Бајић 2013: 103). Детаљан преглед теолингвистичких истраживања у словенској и домаћој науци даје К. Кончаревић (Кончаревић, Гадомски 2014; Кончаревић 2013, 2021), са закључком да се теолингвистика на српском језичком подручју развија у различитим правцима, обухватајући скоро све врсте истраживања које су уочене у другим словенским земљама (Кончаревић 2021: 236). Појава монографских студија К. Кончаревић, И. Кнежевић и Н. Вуловић и докторских дисертација Р. Бајић и И. Кнежевић означила је крај конститутивне и почетак развијене фазе теолингвистичких истраживања српског језика у монолингвалној и конфронтационој перспективи (Кончаревић 2021: 236–237). За наше проучавање од велике су користи лингвокултуролошка истраживања *Српска фразеологија и религија* (Вуловић 2015), *Концепт «грех» као део језичке слике света код Срба и Руса* (Керкез 2007), *О стереотипу вере из угла вербално-асоцијативног система руског и српског језика* и *Стереотип духовности у језичкој свести говорника руског и српског језика (на материјалу асоцијативних речника)* (Петровић: 2015а, 2015б). Новину у нашем раду представља примена метода лингвокултурне концептологије и лингвокултурне лексикографије на дијалекатски материјал српског лексичког фонда.

2. У констелацији појмова из сакралне сфере концепт греха један је од главних концепата хришћанске етике (Толстој 2000). У руској литератури концепт *грех* одређује се као лингвокултурни религиозно-етички социорегулативни концепт (Ваховска 2012) и представља кључни елемент религиозне слике света (Басиров, Сапронова 2017; Боброва 2017).[1]

Лингвистичко тумачење греха истиче његов универзални карактер, религиозно-етичку природу и културну детерминисаност, која узрокује варирање садржаја греха у религиозном и световном сегменту хришћанске слике света. Лингвокултуролошка анализа концепта *грех* обухвата вербалну експликацију и когнитивно-семантичку интерпретацију, укључујући илустративну зону и ванјезичке информације које садржај концепта пуне културним компонентама.

[1] У Москви је 2000. године објављен зборник радова посвећен концепту греха у словенској и европској културној традицији (*Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции*. Сборник статей. Сэфер. Академическая серия. Выпуск 5. М., 2000).

2.1. Реконструкција концепта *грех* у језичкој слици света српског призренског говора с краја 19. и почетка 20. века, као што смо већ истакли, заснива се на лексикографском материјалу *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чемерикића. Материјал, осим лексичког и значењског слоја, потврђеног аутентичним колоквијалним дискурсом, нуди богат екстралингвистички садржај религиозног и етнографског карактера. Забележени подаци истраживачу омогућавају свеобухватан увид у модел поимања греха призренске језичке личности са временском дистанцом од једног века. Позиција концепта *грех* у призренској слици света детерминисана је израженим верским фактором као основним националним обележјем у Османском царству.

2.2. Реконструисање концепта *грех* у српском призренском говору почива на лексичко-семантичкој структури концепта која реализује основне концептуалне ознаке традиционалног поимања греха и може се представити у виду поља са позитивним и негативним полом. Појмовни стожери негативног пола су ‘грех’ – сагрешење о Божји закон, за које је човек кажњен „од Бога” страдањем, и ‘греота’ – сагрешење о људски закон, социјално-морални преступ због којег човек подноси срамоту. Овом сегменту поља припадају носиоци греха – грешни људи и демонска сила која човека „нагони на грех” – ђаво. Позитивни идеографски знаци су ‘покајање’ и ‘опроштај’ који воде „исцељењу” и духовној трансформацији грешник – праведник. Поимање греха у свести призренске језичке личности у основи не одступа од традиционалних представа о греху и казни, богу и ђаволу заснованим на народном моралу, у којима се манифестују митолошки елементи перцепције света и човека, веровање да човек сваким својим поступком и деловањем може нарушити равнотежу света и изазвати негативне последице (Вуловић 2015: 268).

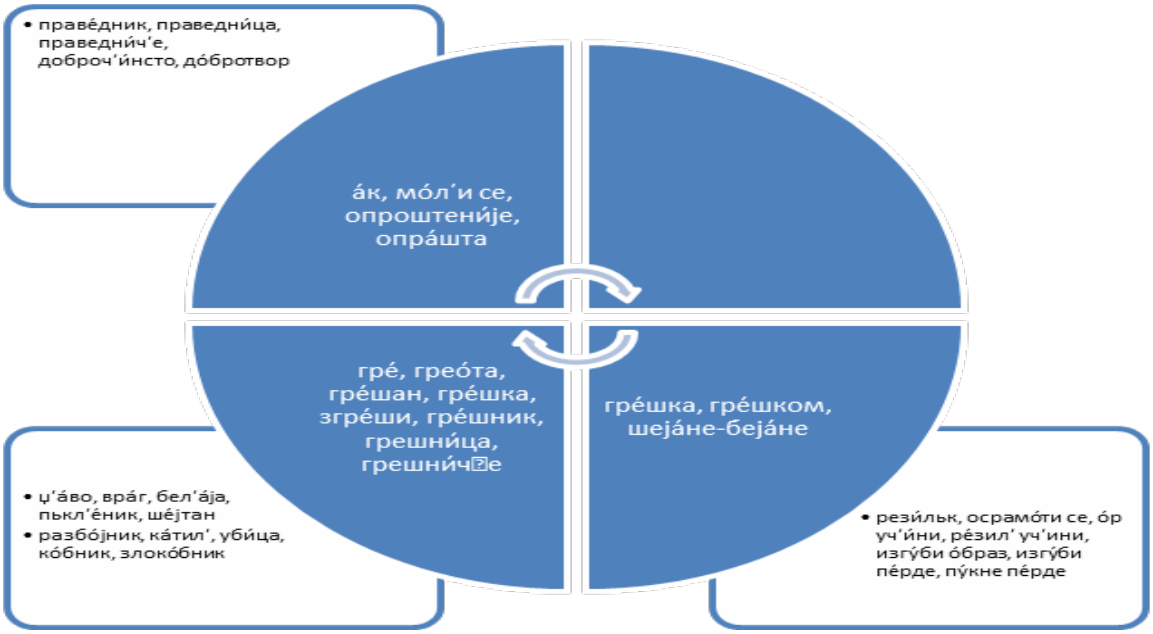

3. Језгро концепта у испитиваном говору чини доминанта *гре́* са својим деривационим гнездом *греоша, гре́шан, гре́шно, згре́ши, гре́шник, грешни́ца, грешни́ч'е*. Језгрени репрезенти својим семантичким садржајем упућују на дуалну природу концепта – религиозну и световну, реализујући значења у оба домена, и овом особином не одступају у већој мери од уобичајених представа о греху у многим традиционалним и савременим хришћанским и нехришћанским културама (Панова 2000; Ценкова 2002; Семухина 2008; Ваховска 2012; Молодих, Леонтјева 2018; Радбиљ, Сајгин 2019).

3.1. Стожер концепта, реч *ӣре,* у српском призренском говору реализује искључиво хришћанско значење и у најужем смислу односи се на непоштовање верских, црквених норми (*Аџ'иђа је, ӣа се ч'ува од свакоӣа ӣреа.– Омрси се у Страшну недељу, ӣе ӣаде у ӣре. – Гре је ӣој шӣо ч'иниш. – Смрӣни ӣре учини шӣо оӣури ӣакву жену*). Религиозни семантички оквир проширује се етичком димензијом, обухватајући теже прекршаје хришћанских моралних начела (*Поӣ-Ц'ура живеја у ӣре држач'и милосниђу. – Мало л'и ӣреове носи на душу ӣај арамија? – Свеј ено ӣа коӣка ӣај ӣре њеӣов. – С ӣол'ико ӣреове на душу неч'е умре док не исцеӣа ӣри ј орӣана. – За ӣре шӣо беше учинила, обрекнала се да однесе једно кандило у Свеӣу Боӣородицу. – Теј њеӣове ӣреове не се ӣл'едаф. – И наӣред се ч'инеу ӣреови, ама не ка сьӣ шӣо се ч'иниф. – Оӣросӣи ми, боже, ӣре шӣо зборим ӣако. – Пере ӣуџе ӣреове. – На моју душу ӣре!*). Значењска структура лексеме *ӣре* задржава се у теолошкој сфери концепта, развијајући се на два религиозна плана – на плану формалног огрешења о верске прописе и на дубљем нивоу духовног сагрешења, односно моралног посрнућа. Семантичку особеност номината концепта овде представља одсуство световних концептуалних ознака 'неисправан, погрешан поступак', 'преступ', 'погрешка', који обележавају национално поимање лексеме *ӣрех* у речницима савременог српског језика (РСАНУ; РМС). Сакрализација погрешака у свакодневном животу могућа је последица снажног упоришта у православним начелима којима се регулишу понашајни обрасци као чврстој заштити и одбрани идентитета Срба у мултиконфесионалној патријархалној призренској заједници.

Илустрације из непосредног говора нуде ширу слику концептуализације духовног сагрешења. У устаљеним синтагматским спојевима и комуникативним секвенцама очитава се народна концепција греха, манифестују опште појмовне метафоре засноване на бинарним опозицијама светло – тамно, горе – доле, љубав – разврат, истина – лаж, као и специфичне когнитивне ознаке:

1. грех је свесно огрешење о религиозни и морални закон (*(у)чини ӣре*);
2. грех је доле – мрачни понор у који се (про)пада, пут ка ђаволу услед непоштовања верских прописа (*ӣада у ӣре*);
3. грех је терет који се носи на души (*ӣре на душу*);
4. најтежи грех (*смрӣни ӣре*) је огрешити се о човечност;
5. грех је прељуба, недозвољени љубавни однос (*живи у ӣре*);
6. грех је изговорена тешка реч, увреда, клевета (*Гре шӣо зборим ӣако*);
7. грех је сада, актуелни историјски тренутак је пун грехова (*И наӣред се ч'инеу ӣреови, ама не ка сьӣ шӣо се ч'иниф)*;
8. грех се материјализује, постаје видљив, али није за гледање (*Теј њеӣове ӣреове не се ӣл'едаф*);
9. грех је предмет који се прихвата или преузима од другога (*На моју душу ӣре)*;
10. грех је персонификована зла сила која оном који га чини не да мира (*Свеј ено ӣа коӣка ӣај ӣре њеӣов*);
11. греха се треба чувати (*Аџ'иђа је, ӣа се ч'ува од свакоӣа ӣреа*);
12. грех се може искупити даривањем цркви (*За ӣре шӣо беше учинила, обрекнала се да однесе једно кандило у Свеӣу Боӣородицу*);
13. за опроштај греха моли се Богу (*Оӣросӣи ми, Боже, ӣре*);
14. најтежа казна за грех је тешка и спора смрт (*С ӣол'ико ӣреове на душу неч'е умре док не исцеӣа ӣри ј орӣана).*

3.2. Световни аспект објективизује се у лексичком значењу синонима *ӣреоӣа*, који се у религиозном значењском слоју изједначава са садржајем кључне речи концепта *ӣре* (У*ч'ини ӣреоӣу, омрси се. – Мене на ӣреоӣу, ӣебе на срамоӣу*), али семантички излази из основне сфере и шири перспективизацију на објективну слику стварности, укључујући категоријалне ознаке негативне емоционалне оцене:

1. 'физичко насиље' (*Не л'и ӣи је ӣреоӣа да ӣа биј еш ӣол'ико?*);

2. ‘недостатак, мана’/ ‘туга, јад’ (*Зїрбија се, уч’инија се о[g] два’ка’та, да їа не поїл’е’даш од їреоте*);
3. ‘материјална штета’ (*Греоїта за тол’и’ко рабоїту, тол’и’ко му’ку моју. – Греоїта за тој па’ре што отидоше у ни’што*).

Наведене компоненте, са истим или модификованим елементима, и варијанте претхришћанске семантике ‘погрешан’, ‘неправилан’, ‘нетачан’ (Скок I: 617) употпуњују примарно значење деривата профаном семантиком, при чему се концептуални опсег проширује на свакодневни живот и поприма лингвокултурне специфичности призренске дијалекатске личности, вербализован лексичким јединицама:

їре’шан / їре’шьн 1. који чини грехове, који има грехове (*Гробни’ч’и се са’л їре’шан ч’о’век. – Сви’ смо їре’шни, са’мо їо’сїод бої што не’ја їре’шьн. – У тој вре’ме од њеїа по’ їре’шноїа ч’овека нема’ло у ч’аршију. – Грешник їрешни!*) 2. који изазива сажаљење, јадан, бедан (*Гре’шан о’н, по’страда и проїаде на пра’боїа. – И њеїа їре’шноїа жа’лим што у’мре тако мла’д, а’ма по’ више жа’лим тој їре’шну му ма’тер што до’ч’ека да їу изїо’ри тај оїењ, да їа изїу’би место да їа оже’ни. – И тој їрешни’ч’е їре’шно о’стаде тако сака’то*). 3. погрешан, неправилан, нетачан (*Бе’мо по’шл’е по їре’шан пу’т, те се врати’смо до бл’изо Л’утоїлав да иско’ч’имо на пра’ф пу’т. – На је’ну ч’ара’ту їу су їре’шне и їра’ња и ло’за. – Бројање їу би’ло їре’шно док снова’ла осно’ву*).

їре’шно 1. чинећи грех, неправду (*Гре’шно је да се мр’си у Вел’ике по’сте*). 2. јадно, бедно (*Гре’шно му и то’ј живува’ње ка суокр’л’е*). 3. погрешно, нетачно (*Табли’цу си написа’ја їре’шно, бри’ши, па напи’ши јо’пет, а’ма отва’рај о’ч’и*).

їре’шник 1. онај који чини грех, грешан човек (*Гол’ем їре’шник је, не’ч’е у’мре док не исце’па три’ јорїа’на. – Де’ ч’е ти ду’ша, мо’ре їрешни’ку їре’шни*?). 2. јадник, несрећник. (*Дамлоса’ја се їре’шник, па је му’ч’ан. – Жа’л’им тоїа їрешни’ка дајка-Си’му што о’стаде суокр’л’а ка му у’мре и же’на*).

їрешни’ца 1. грешна, непоштена жена (*Те’јзи їрешни’це не’ч’е помо’їне ни то’ј што и’де сва’ки дь’н у цр’кву. – Ва’сил’ теза-Ани’ушин неч’а’ја да др’жи же’ну їрешни’цу, те їу отури’ја. – Грешни’ца, мо’ри, бро’и се у девојке, а ова’мо затруднела)*. 2. јадница, несрећница (*А о’на, їрешни’ца, ту’ј је’дну узда’ју што имала, то’ј де’те. – Њо’јзи їрешни’це јено де’те ба’рем да їу се у’здржа)*.

їрешнич’е 1. грешно дете (*Ку’ку што їрешни’ч’е би’ло то’ј Ч’ортески’но, пцу’је што му до’ц’е на у’ста, а’ мртвьца, а’ све’ца, а’ боїа, а што не’!*). 2. јадниче (*Болно је, їрешни’ч’е, јо’ш од зи’мус. – Ка’ко је сьїе оно’му Данки’ному їрешнич’е’ту што бе’ше искрши’ло ноїу*?).

зїреши 1. учини грех према Богу; огреши се о кога (*Што сам зїрешила Боїу да ме овако*...). 2. погреши, начини грешку (*Ако зїрешиш још јенпут, че те убијем*).

Слојевитост концепта огледа се у полисемантичкој структури изведених језгрених конституената *їрешан, їрешно* који трансформишу примарни духовни садржај („који чини грех, неправду”, „чинећи грех, неправду”) у телесну оскрнављеност која изазива сажаљење околине. Квалификација обогаљеног човека јединицом из религиозне сфере одражава традиционални поглед на свет носилаца говора и веровање да је физички недостатак, као и душевна бол божја воља коју човек мора да носи и подноси. Таква особа перципира се као јадна, бедна, несрећна, а доминантна емотивна денотативна компонента је сажаљење. Субјективна емоционална оцена исказана је удвајањем придева и именице *їрешник їрешни, їрешнич’е їрешно*, којима се наглашава интензитет преступа или патње. У религиозном поимању света старих Призренаца људи су грешна бића, једино је Бог безгрешан. Степену сагрешења пропорционална је божја казна, а у разговорном дискурсу откривамо да је казна повезана са смрћу и загробним животом – то је спора смрт услед тешке болести и непокретности и да грешна душа не налази мир ни на овом ни на оном свету. Отуда међу Призренцима веровање да се вампири само грешан човек (*Гробни’ч’и се са’л їре’шан ч’о’век*).

Секуларизација значења интензивно је испољена у номинацијама грешних особа, заснована на супротстављености божјег и земаљског принципа у човеку, односно душе као носиоца греха према Богу и људима и тела као контејнера греха (Боброва 2017) и симбола пролазности и

пропадања. Дуални принцип људске природе која душом тежи уздизању ка Богу, а телом земљи од које је човек створен, фиксиран је у религиозној, културној и језичкој свести српске призренске линчности и манифестује се у семантичкој структури јединица *грешник, грешница, грешнич'е*, при чему садржај варира у зависности од моционог знака. Диференцијација је очигледна у поимању грешности код мушкараца, жена и деце. Опште схватање греха као нарушавање религиозних и моралних закона приписује се мушкој одраслој особи. Жена је грешна ако је непоштена, неморална у сексуалном смислу, развратна, а грех детета је обично вербални преступ (хули на Бога и свеце, псује и понаша се непримерено узрасту). Градација је уочљива у прототипичним грешним облицима понашања одраслих и деце, односно мушкарца и жене, што представља значајну културну информацију. Лингвокултурне специфичности испољавају се и на секундарном, профаном нивоу значења ових лексема, где се родно различито третирају јад и несрећа. Стереотипни „грешни људи" су мушкарац без игде икога свог (*суокрл'а*), мајка која изгуби дете и болесно дете, који као страдалници, носиоци прародитељског греха изазивају колективно сажаљење. У садржај је имплицитно уткана емоционална компонента којом је изражено саосећање али и скривена побуна против божје воље и неправедне казне.

У Чемерикићевом речнику регистрован је свршени облик глагола *греши*, чији садржај најексплицитније илуструје секуларизацију појма *грех*. На религиозно-етичком плану онај који *згреши* „начини грех према Богу или се огреши о кога због чега га стиже божја казна". У световном домену *згреши* значи начини грешку, погреши (у свакодневним животним активностима) због чега бива кажњен од стране другог човека (трпи увреде, претње, насиље, изопштавање из заједнице). Овим значењем глагол се приближава центру концепта, ка којем се терцијалном семантиком померају *грешан* и *грешно*, где се идентификују са јединицама *гре́шка, гре́шком, беја́на, шеја́не-беја́не*, које потпуно излазе из религиозног оквира и ситуирају се у домен профаног, чија су главна концептуална обележја:

1. 'погрешка, пропуст' (*Моја гре́шка је што не доо́ди, забраћ́ја сьм да га ви́кам. – Ч'е уч'и́ниш гре́шку ако не́ га послу́шаш. – Навал'и́смо да му опро́сти ту́ј гре́шку и о́на му опро́сти. – Гле́дав да му на́ћ́у шеја́не-беја́не, па да га ми́кнев од ме́сто. – Нађо́ше гу шеја́не-беја́не и напуди́ше гу. – Ка́ко та́ко, нађо́ше му шеја́не-беја́не те га тури́ше у ћу́ти́нку* (затвор));
2. 'одступање од правилног, тачног, уобичајеног' (*Ньо́јно тка́ње ни́кьд не́је без гре́шке. – Та́ј се́л'бен и́ма гре́шку бьш на сре́д-сре́де. – Доби́ја дво́јку, про́пис му би́ја ту́н гре́шке*);
3. 'мана, недостатак' (*На је́но о́ко и́ма гре́шку, те не ви́ди до́бро. – Та́ј девојка је и лу́ћка, и гл'е́дна и рабо́тна, гре́шка гу је са то́ј што дьтка. – Ноч'ала га, наоди́ла му гре́шку што је та́ко ми́ћак у бо́ј. – И́ч'мет, мо́ри, што те́јзи Крсти́ни́це ни је́но де́те не́је без беја́не. – Беа́на му је што и́гра ко́мор. – Те́јзи девојке мо́ж л'и гу на́ћ'еш беа́ну?)*;
4. 'случајно, нехотице' (*Како казу́јеф, о́н гре́шком бе́ше уби́ја тога чове́ка. – Гре́шком ели не́, те́ке ч'о́век и́згуби гла́ву. – Зло́ је зло́ и гре́шком кьд се уч'и́ни*).

3.3. Периферија негативног пола концептуалног поља грана се у два правца. Један сегмент значењски је ближи религиозном огрешењу и у вези је са основним симболом греха – ђаволом, који је у испитиваном говору означен низом синонима: *ћа́во, вра́г, белћ́а́ја, пьклѐник, шеј́тан* (*Узе́ја га вра́г у сво́је ру́ке*). Персонификована зла сила која увлачи у грех имплицитно је присутна у садржају именовања преступника и одметника и од божјег и од земаљског закона: *арами́ја, ка́тил', уби́ца, главоје́дан, главоје́дник, главоје́шник, маћ́ушни́ца, ко́бник, злоко́бник*, код којих је присутна концептуална веза 'грех–злочин'. Са друге стране стоје вербални репрезенти огрешења о човечност, правду, морал, част, поштење: *рези́льк, поруга се, о́р учи́ни, ре́зил' учи́ни, изгу́би о́браз, изгу́би пе́рде, пу́кне пе́рде.* Овај синонимски ред сугерише високо развијену свест патријархалних Призренаца о моралном посртању и тежњу говорника да се непоштовање етичких традиционалних вредности језички маркира и вербално изрази осуда хришћански и друштвено неприхватљивог понашања. Наведене језичке јединице манифестују нижи степен грешности у општем смислу,

срамоту, али и наговештавају појачани интензитет социјалне осуде и колективног презира, вербализујући концептуалну везу ‘греота – срамота’.

3.4. Вредносна компонента која одражава везу ‘злочин–казна’ фигурира у турцизму *ак* (тур. *hak*), којим се у српском призренском говору означава „божја правда” и наивно веровање да *доце до ака* ономе ко је такву казну заслужио (*Ру́сту Каба́ша ја сти́же бо́жи а́к: обеси́ше ја на шадрва́н.– Аки́бет, и то́му арами́је Ру́сте Каба́шу доц’о́ше му до а́ка. – Бо́ј и Све́та Бојородица ма́јка до́шл’е му н’ему до а́ка*). Са религиозног становишта православних Призренаца народно празноверје у вези са предвиђањем нечије смрти спада у теже огрешење о божји закон, чему сведочи полисемичност лексема *јлавоје́дан, јлавоје́шан* (1. који је склон убијању, који проузрокује нечију смрт. – *Ка Рама́дан За́скок што би́ја јлавоје́дан, наи́ја нема́ла јо́ш је́ноја та́квоја*. 2. који предсказује нечију смрт. – *Главоје́дна, ма́јко, по сву́ноч’са́л ко́би*) и њихових деривата (*Те́бе, мо́ри јлавоједни́цо, не́је ни́што за́р што му и́зеде живо́т бра́ту ми, тво́јему му́жу. – Та́ј јлавоједни́ца кобе́ше, кобе́ше, док не и́скоба и јла́ву сво́јему зе́ту. – Главојешни́ца јлавоје́шна са́л ку́не, са́л ко́би, бо́ј да ч’у́ва*). Сујеверје је стереотипна женска особина, а концептуално као ‘нехришћански’ елемент припада фолклорном домену. Вербална репрезентација показује да на периферији грех асоцира са разбојништвом, насиљем, свирепошћу, злочином, сујеверјем, моралном прљавштином, женским безобразлуком, разврат, непоштењем и да у језичком сазнању призренских Срба преовлађују опште карактеристике концептуализације овога појма.

4. Прелазна зона од греха ка покајању и искупљењу појмовно обједињује кривицу, молитву, опраштање. Универзалне дихотомије ‘грех–кривица’, ‘грех–покајање’ и ‘грех–опроштај’ препознају се у лексемама које реализују опште црте концепта: ‘кривица – кривац – молитва – опроштај’: *каба́јет* (*Кьд си учини́ја тај каба́јет, а ти́ ба́рем чу́ти*), *каба́јетли́ја* (*За све́ што би́дна у на́шу ку́ћу кабајетли́ја је попади́ја*), *моли́тва, мо́л’и се* (*Па се бо́ју моле́ше*), *опроште́није, опра́шта*. На позитивној оси орбитирају прототипични носиоци хришћанске етике *праве́дник, праведни́ца, праведни́ће, доброчи́нсто* (*А́да, то́ј доброчи́нсто њеја́ово не ли ва́ла да му се вра́ти сьје кьд је он на нево́лу*), *добро́твор* (*И́ди куд тво́јеја добротво́ра аци-То́ме, о́н ни сьје не́ће те оста́ви у ка́л*), где уздржавање од греха, односно нечињење греха, богоугодност, примарно асоцира са праведношћу и доброчинством.

5. Издвојени концептуални знаци детерминишу структуру концепта *грех* у језичком сазнању призренске језичке личности, која се реализује у три домена:

1. религиозни домен (доминанта концепта *гре*, језгро)
    1. религиозно-црквена зона
    2. религиозно-етичка зона;
2. световни домен (центар, периферија)
    1. морални аспект – насиље, злочин, разврат, непоштење
    2. телесни аспект – недостатак, мана;
    3. материјални аспект – штета, грешка
3. фолклорни домен (периферија) – веровања, сујеверје (прорицање, предвиђање).

5.1. Усадржају концепта препознају се универзални знаци греха: ‘нарушавање религиозно-етичких норми’, ‘морални преступ’, ‘погрешан поступак’, ‘неправедно страдање’, ‘физички недостатак’, ‘казна’, ‘покајање’, ‘искупљење’, ‘опраштање’.

5.2. Вербална репрезентација и семантичка интерпретација концепта *грех* у призренској језичкој слици света показују извесне лингвокултурне карактеристике, које одражавају специфичан однос старих Призренаца према Богу, цркви, према својој и туђој вери, према себи и другима; морал, менталитет и поглед на свет српске призренске заједнице под отоманском влашћу, а огледају се у следећим цртама:

1. Семантички садржај доминанте концепта попуњен је искључиво религиозним садржајем, уз потпуно одсуство световних концептуалних ознака ‘неисправан, погрешан поступак’, ‘преступ’, ‘погрешка’, који обележавају национално поимање лексеме *грех* – снажан религиозни елемент водеће речи-концепта *гре* условљен је одржањем православне вере у мултиконфесионалној средини, где је највећи преступ – одрицање од вере.
2. Највећи грех према Богу је непоштовање поста о великим верским празницима.
3. Највећи грех о човечност је неправедност, неправичност према другом, блиском човеку.
4. Најтежа казна за грех је тешка и спора смрт – поимање грешне смрти вербализује се изразом *неч’е у́мре док не исцеѓа три́ јорга́на.*
5. Веровање да се вампири само грешан човек (*Гробни́ч’и се са́л гре́шан ч’о́век*).
6. Грешна жена је она која је непоштена, неморална у сексуалном смислу, разврат на.
7. Грешно дете је оно које чини вербални грех (хули на Бога и свеце, псује).
8. Стереотипни „грешни / јадни, несрећни људи” су мушкарац без игде икога свог (*суокрл’а*), мајка која изгуби дете и болесно дете, који као страдалници, носиоци прародитељског греха изазивају колективно сажаљење.
9. Емоционална компонента сажаљења према онима који физичким недостацима неправедно испаштају „прародитељски грех”.
10. Веровање у божју правду исказано је калкираним изразом *доџе доака* (тур. *hak*) – свакога грешника стићи ће божја казна (*Ру́сту Каба́ша га сти́же бо́жи а́к: обеси́ше га на шадр́ван.– Аки́бет, и то́му арами́је Ру́сте Каба́шу доџ’о́ше му до а́ка. – Бо́г и Све́та Богородица ма́јка до́шл’е му н’ему до а́ка*).
11. У језичком сазнању православних Призренаца међу најтеже злочине спада народно празноверје у вези са предвиђањем нечије смрти.
12. Емоционална компонента презира у низу синонима који вербализују морални преступ, срамни чин (*рези́льк, поруга се, о́р учи́ни, ре́зил’учи́ни, изгу́би о́браз, изгу́би пе́рде, пу́кне пе́рде).*
13. Концепт је у потпуности негативно вредносно конотиран (за разлику од националне и неких европских лингвокултура), а та особеност српског призренског говора и културе је временски и просторно детерминисана.

5.3. Језичка објективизација концепта *грех* (у *Збирци речи* из Призрена Димитрија Чемерикића) обухвата синтагматске, парадигматске и деривационе односе међу репрезентима и илустративни материјал који контекстуално осветљава концептуална обележја.

1. Синтагматски односи: *смртни гре, гре на душу, чини гре, пада у гре, живи у гре, пере греове; грешник грешни, грешан човек, грешна душа; голем грешник, шејане-бејане*.
2. Парадигматски односи:
   Синоними: *гре*, *греота*, *грешка*; *ђаво*, *враг*, *бељаја*, *пукленик*, *шејтан*.
   Антоними: *грешник – праведник*, *грешница – праведница*, *грешка – ак*.
   Деривациони односи: *гре*, *грешан*, *грешник*, *грешница*, *грешниче*, *грешка*, *грешком*, *греота*, *згреши*.

5.4. На основу когнитивно-семантичке и лингвокултурне анализе формирали смо модел лексикографске одреднице концепта *грех*, односно речи-концепта *гре* у српској призренској лингвокултури, која би у будућем дијалекатском лингвокултурном речнику садржала следеће елементе:

1. Етимолошка зона
2. Концептуални садржај
   1. Религиозно-православна компонента
   2. Нерелигиозна, световна компонента
   3. Фолклорна компонента
3. Когнитивне ознаке концепта

4. Семантичке ознаке концепта
5. Језичка објективизација концепта (вербална репрезентација + илустративни материјал)
    1. Синтагматски односи
    2. Парадигматски односи
    3. Деривациони односи
6. Асоцијације
7. Лингвокултуролошки коментар
8. Допунска (културна) информација

Литература

Бајић, Р. (2013). *Лексика из сфере православне духовности у српском језику и њена лексикографска обрада*: докторска дисертација. Доступно на: https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/980. Приступљено: 2. 11. 2021.

Боброва Т. О. (2017). Когнитивный анализ концепта «sin» (грех) в библейских текстах. *Филологические науки. Вопросы теории и практики* 4(70), 59–62. 29. 10.

Ваховская, О. В. (2012). Вербализация концепта грех в англоязычном дискурсе XIV – XXI веков. *Когниция, коммуникация, дискурс. Направление: Филология*. № 5, 17–36.

Вуловић, Н. (2015). *Српска фразеологија и религија, Лингвокултуролошка истраживања*. Монографије 23. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Дженкова, Е.А. (2002). Концепт «грех» в русской и немецкой лингвокультурах (опыт анализа паремиологического фонда). *Аксиологическая лингвистика: проблемы изучения культурных концептов и этносознания*. Волгоград: Колледж, 101–104.

Керкез, Д. (2007). Концепт «грех» као део језичке слике света код Срба и Руса. У: *Српски језик, књижевност и уметност. Зборник радова са научног скупа: Српски језик и друштвена кретања*. Књ. 1 (ур. Р. Симић). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет 2007, 309–316.

Кончаревић, К. (2013). Конфронтациона теолингвистика словенских језика: правци истраживања. *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Београд: САНУ, 129–152.

Кончаревић, К., Петровић, С. (2013). Српска теолингвистика данас: истраживачки проблеми и резултати. *Јужнословенски филолог*, 82, 1–2, 159–186.

Кончаревић, К., Гадомски, А. К. (2014). Преглед теолингвистичких испитивања у Русији, Украјини и Пољској (грађа за библиографију). У: *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати. Зборник радова,* Књ. 16 (прир. Б. Шијаковић). Београд: Православни богословски факултет,151–178.

Кончаревић, К. (2015). *Поглед у теолингвистику*. Београд: Јасен.

Кончаревић, К. (2017). *Језик и религија. Појмовник теолингвистике*. Београд: Јасен.

Кончаревић, К. (2021). Српски језик у светлу теолингвистичких истраживања. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 50/1, 235–243.

Молодых, В. И., Леонтьева, Т. И. (2018). О концепте «грех» в китайской лингвокультуре. Территория новых возможностей. *Вестник ВГЭС* 2, 167–177.

Панова, Л. Г. (2000). Грех как религиозный концепт (на примере русского слова «грех» и итальянского «peccato»). *Логический анализ языка: Языки этик.* Москва: Языки русской культуры, 167–177.

Петровић, С. (2015а). О стереотипу вере из угла вербално-асоцијативног система руског и српског језика. *Црквене студије* 12, 95–107.

Петровић, С. (2015б). Стереотип духовности у језичкој свести говорника руског и српског језика (на материјалу асоцијативних речника). *Славистика* 19, 285–295.

Радбиль, Т. Б., Сайгин, В. В. (2019). Концепт «грех» в контексте лексикографического описания ключевых концептов русской культуры. *Вопросы лексикографии* 15, 36–59.

Семухина, Е. А. (2008). Концепт «грех» в национальных языковых картинах мира. Автореферат диссертации. Доступно на: https://cheloveknauka.com/kontsept-greh-v-natsionalnyh-yazykovyh-kartinah-mira. Приступљено 28. 10. 2021.

Толстая, С.М. (2000). Грех в свете славянской мифологии. В: *Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции*. Сборник статей. Сэфер. Академическая серия. Выпуск 5. Москва: Пробел, 9–43.

THE LINGUACULTURAL AND LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF *SIN* IN THE SERBIAN SPEECH OF PRIZREN

Summary

The goal in this paper is to provide a linguacultural interpretation of the axiologically and culturally marked concept of *sin,* as one of the basic concepts of the spiritual traditional culture of the Serbian population of Prizren, along with its linguacultural lexicographic description. The study is based on the material found in the *ZbirkarečiizPrizrena*volume by DimitrijeČemerikić, which is a relevant source for linguacultural studies of dialect lexis, considering the fact that it provides important linguistic and extralinguistic information from all spheres of life in old Prizren.

A cognitive-semantic analysis of the concept units has indicated that the concept *sin* in the Serbian speech of Prizren realizes universal characteristics (sin → the violation of religious-ethical norms, a moral transgression), but also manifests a series of linguacultural specificities (the concept has a fully negative connotation, the greatest sin against God is disregarding the fast on important holidays; the greatest punishment for sin is a painful and slow death; some of the greatest crimes include the folk superstition of predicting someone's death; the folk superstition that only a sinful man can become a vampire; that a sinful woman is one lacking morals in a sexual sense, a fornicator; ; the stereotype of "the sinful", or poor, unhappy man is a man without anyone of his own, of a woman – a mother who loses a child and has an ill child, who as victims, the bearers of the primordial sin, evoke collective pity. The lexicographic description of the representative units of the concept is based on the layered ideographic and lexical-semantic structure of the concept itself, it follows the elements of the conceptual content (the religious-semantic structure of the concept; the irreligious, profane component; the folklore component), registers the cognitive and semantic features of the concept, the paradigmatic, syntagmatic, derivational, and associative connections among the constituents, contains illustrative material, a linguacultural comment and additional (cultural) information which contributes to the complete reconstruction of the concept of sin in the linguistic knowledge of the Serbian population of Prizren from the end of the 19th and beginning of the 20th century.

Keywords: the concept of *sin*, the Serbian speech of Prizren, linguaculturology, linguacultural lexicography

Тања Милосављевић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
tanja77nis@gmail.com

УДК 811.134.2’42:070
811.163.41’42:070

Маша З. Петровић Гујаничић

МОДИФИКОВАЊЕ ПАРЕМИЈА ПОСРЕДСТВОМ МЕХАНИЗМА ЗАМЕНЕ ЕЛЕМЕНАТА У НОВИНСКОМ ДИСКУРСУ ШПАНСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Предмет анализе овог рада представљају модификоване паремије у новинском дискурсу шпанског и српског језика код којих се као механизам модификовања уочава замена једног или више елемената из канонског облика паремије. Анализа је вршена на корпусу који обухвата 292 различите паремије у шпанском језику (од којих је њих 206 регистровано у модификованом облику) и 330 различитих паремија у српском језику (од којих су њих 223 употребљене у модификованом облику). Све паремије ексцерпиране су из дигиталних издања и са информативних портала на територији Шпаније и Србије, а саме публикације обухватају период од 2001. до 2020. године, с напоменом да је највећи број њих објављен у распону од пет година (од 2015. до 2020. године). Чланци су ишчитавани методом насумичног одабира, тако да су и теме којима се они баве најразличитије. Након детекције паремиолошких формула у новинским текстовима, регистроване модификоване паремије контрастиране су са канонским облицима који су послужили као подлога за модификацију, а све то како бисмо уочили којим се све механизмима модификовања новинари и њихови саговорници служе и са којим циљем то чине. У оквиру самог механизма замене елемената издвојили смо различите односе у којима стоје оригинална и заменска лексема.

Кључне речи: паремија, паремиолошка формула, новински дискурс, модификовање, замена елемената.

1. УВОД

Модификовање фразеолошких јединица уопште узев, али и паремија које се сматрају једном од подврста фразеолошких јединица у ширем смислу, а које су предмет анализе нашег рада, показало се као врло фреквентно, не само у књижевном и публицистичком (Herrero Cecilia 1995, Fernández Toledo i Mena Martínez 2007), већ и у новинском дискурсу (Corpas Pastor 1996, Corpas Pastor i Mena Martínez 2003, Mihaljević и Kovačević 2006, Mieder 2007, Пејовић 2007, Casado Velarde, 2008, Szyndler 2014, Nénkova 2016, Guerrero Salazar 2017), што нас је и мотивисало да се дубље позабавимо овом темом, и то на лингвистичком плану шпански-српски[1].

Како новински медиј са напретком технологије, интернета и средстава за комуникацију постаје доступан све већем броју читалаца свих старосних доби у сваком тренутку, тако и новинарима постаје све теже да привуку ширу читалачку публику. Управо из тог разлога не изненађује чињеница да све чешће прибегавају употреби паремија у модификованом облику како би навели читаоце да се определе да прочитају управо њихов текст и то тако што неретко истичу модификовану паремију у највидљивији део теста - сам наслов. Још неки од мотива који их наводе да модификују паремије леже у њиховој жељи да задрже читаоце на одређеном тексту, да им текст учине ближим, занимљивијим, пријемчивијим, да их изненаде, да код њих изазову смех, итд. Тако, према речима Ненкове, функције модификованих фразеолошких јединица могу да иду од хумористичких, преко апелативних, афективних и експресивних, па све до лудичких (Nénkova

[1] Резултати анализе презентовани у овом раду представљају део шире анализе вршене за потребе израде докторске дисертације.

2016: 19). Модификовањем паремија у дискурсу, новинари им заправо додају и известан ефекат енигме, а истовремено од својих читалаца захтевају додатну дозу оштроумности и актуелизације заједничких знања (Casado Velarde 2008: 92) што ће им омогућити да декодирају поруку коју носи модификовани облик паремије.

Како би све ово било могуће, тј. како би био постигнут жељени ефекат новинара, од кључног значаја је да читалац успе да препозна канонски облик паремије на којој почива модификована, а то му омогућавају две основне одлике ове врсте фразеолошких јединица - устаљеност и идиоматичност (Corpas Pastor 1996: 23-27; Fernández Álvarez 2011: 99; Nénkova 2016: 20). Како наводи Пејовић, што је нека устаљена конструкција учесталија у говору и познатија члановима одређене језичке заједнице, то су веће могућности за њено модификовање које, притом, не нарушава њену препознатљивост (Пејовић 2007: 164).

Гарсија Јело говори о два кључна фактора која паремије чине *per excellence* средством за модификације. Са једне стране, то су стилска обележја карактеристична за одређене врсте паремија (пре свега изреке и пословице) као што су њихова метричка структура, рима и кратак облик који им омогућавају да се лако памте, те су самим тим успеле да се преносе и опстану кроз векове и да на тај начин постану део културне баштине једне језичке заједнице. Други фактор односи се на изражену комуникативну и прагматичку функцију паремија као структура преко којих се кроз врло сажету форму могу изразити изузетно комплексне идеје (García Yelo 2012: 114).

Корпус на коме је вршена анализа обухвата 292 различите паремије у шпанском језику (од којих је њих 86 употребљено у оригиналном, а њих 206 у модификованом облику) и 330 различитих паремија у српском језику (од којих је њих 107 употребљено у оригиналном, а њих 223 у модификованом облику). Од укупно 429 паремиолошких формула у којима уочавамо неку врсту модификације, чак у њих 220 региструјемо механизам замене елемената који представља предмет анализе овог рада (од тога је 88 паремиолошких формула ексцерпирано из нашег корпуса шпанском, а њих 132 из нашег корпуса српског језика).

2. ЕТИМОЛОШКО ПОРЕКЛО И ДЕФИНИСАЊЕ ТЕРМИНА ПАРЕМИЈА

Како наводе Севиља Муњос и Крида Алварес, термин паремија води порекло од речи *παροιμία* из класичног грчког језика, а њено значење данас одговара терминима „изрека” или „пословица”. Аутори наводе и мишљење грчког лексиколога Бабиниотиса према коме наведени термин етимолошки потиче од споја речи *παρά* („заједно са, током”) и *οἴμη* („песма, поема, рецитација”), а користио се како би означио саставни део песме која се рецитовала или певала (Sevilla Muñoz i Crida Álvarez 2013: 106).

Код Јовановић проналазимо податак да се реч *paroimia* у грчком језику користи као уобичајена реч за пословице, а заправо потиче од речи *para* („пут”) и *oimos* („стаза”), те се може рећи да је пословица она врста изреке која се често чује успут, тј. да је пословица обичан, свакидашњи израз (Јовановић 2006: 44).

Када је у питању дефинисање термина паремија од стране еминентних лингвиста, издваја се дефиниција коју нуде Севиља Муњос и Крида Алварес формулишући паремију као „фразеолошку јединицу (ФЈ) која се састоји од кратког и поучног исказа, која одговара простој или сложеној реченици, која се усталила у говору и која чини део социо-културалне баштине једне језичке заједнице” (Sevilla Muñoz i Crida Álvarez 2013: 106). Паремије се, у релевантној шпанској литератури дефинишу и као „језичке структуре које карактерише поучна функција и својствена структура, као и употреба стилистичких средстава” (Messina Fajardo 2012: 1).

Данас се овај термин користи као синоним терминима *изрека* и *пословица*, али и као архилексема или хипероним за различите врсте устаљених конструкција блиских изрекама и пословицама, као што су антипословице, афоризми, максиме, сентенце, цитати, итд. Ми ћемо се водити овом другом дефиницијом, будући да предмет истраживања нашег рада нису искључиво изреке

и пословице, већ и све друге сродне подврсте ових јединица које се појављују у нашем корпусу, а за које напоредо користимо термине *паремија* и *паремиолошка формула*.

По питању употребе различите терминологије у шпанском језику, Севиља Муњос је у великој мери заслужна за коришћење термина паремија као архилексеме која би обухватила све паремиолошке јединице поучног карактера, како оне учене (максиме, цитати, апофтегме), тако и оне народне (пословице, изреке, велеризми), иако и сама ауторка наводи да се овај термин врло често може срести и као синоним термину пословица (Sevilla Muñoz 2018: 244). И Корпас Пастор се определила за употребу термина паремија из сличних разлога, наводећи да се он, са једне стране, може посматрати као синоним термину пословица, али и као хипероним за све подврсте паремија (Corpas Pastor 1996: 135).

Међутим, у српском језику је ситуација знатно другачија, будући да код Јовановић проналазимо податак да се као општи назив за паремиолошке јединице свих врста користи термин *сентенца* (Јовановић 2006: 36). У српској лингвистици се за именовање ове врсте устаљених јединица користе и други термини, као што је то нпр. случај са термином *устаљена фраза* који срећемо код Мршевић-Радовић, а који се „употребљава за бројне смисаоно организоване сложене синтаксичке јединице које представљају пословице, изреке, афоризми и сл.” (Мршевић-Радовић 1987: 23).

3. МОДИФИКОВАЊЕ ПАРЕМИЈА

Како би се означиле наменске промене у структури устаљених конструкција речи (у овом случају паремија као једне од подврста фразеолошких јединица у ширем смислу), у релевантној литератури се користи широк дијапазон термина, од којих су неки *модификација*, *трансформација*, *десаутоматизација*, *деслексикализација*, *дефразеологизација*, *деформација*, *експлоатација*, *манипулација*, *контаминација*, *деконструкција*, *дисторзија* и други (Mihaljević i Kovačević 2006: 6; Parizoska 2007: 173; Pastor Kiči 2013: 840; Nénkova 2014: 285; Nénkova 2016: 19; Пејовић 2018: 195). Једни аутори их сматрају синонимима, док други праве дистинкцију између неких од наведених термина, те тако нпр. Мена Мартинес наглашава да је од изузетног значаја направити јасну разлику између термина *модификација* и *десаутоматизација*, будући да модификација заправо представља само један део комплекснијег процеса који се назива десаутоматизација (Mena Martínez 2003). Наведена ауторка модификације дефинише као „спорадичне промене или креативне манипулације које говорници врше над фразеолошком јединицом како би остварили одређени циљ” (Mena Martínez 2003). Ненкова се служи термином *деслексикализација* дефинишући га као резултат језичке креативности говорника који свесно модификују фразеолошке јединице како би им дали неко ново значење (Nénkova 2014: 285).

4. МЕХАНИЗАМ ЗАМЕНЕ ЕЛЕМЕНАТА

Све оне модификације које директно утичу на формалну структуру фразеолошке јединице, било да је реч о компонентама које улазе у њен састав или о синтаксичким односима у којима оне међусобно стоје, Корпас Пастор назива *интерним модификацијама* (Corpas Pastor 1996: 240). Ненкова се, са друге стране, служи термином *формалне модификације*, дефинишући их као „сваку креативну манипулацију која се врши на формалној структури фразеолошке јединице” (Nénkova 2016: 29).

У оквиру интерних модификација, даље се може направити дистинкција између различитих механизама модификовања и то: *додавања елемен(а)та*, *изостављања елемен(а)та*, *замене елемен(а)та*, *граматичких модификација* и *комбинованих модификација*.

Као најучесталији механизам модификовања анализом нашег корпуса показала се управо замена елемен(а)та из канонског облика паремије. Такође је установљено да наведена замена

може да иде од замене једне лексеме која се од оригиналне може разликовати у само једној фонеми, па све до замене низа елемената што иде до те мере да се неретко задржава само костур конструкције типичан за одређену врсту паремија, док сви остали елементи из њеног канонског облика бивају замењени. Новинари овој врсти модификација прибегавају из жеље да конкретизују слику, тј. да садржај устаљене конструкције доведу у непосредну везу са денотатом (предметом информације), а тиме се уједно постижу и одређени стилски и психолошки ефекти (Петровић 1989: 120).

4.1. Замена једног елемента

У највећем броју примера из нашег корпуса у којима аутори новинских текстова прибегавају механизму замене елемената региструјемо замењен само један од елемената из канонског облика паремије. У таквим случајевима, наведени елемент се најчешће мења властитом именицом и то пре свега антропонимом, било да су у питању властита имена (*Борко*, *Рада*, *Лав*, *Винисијус*, *Берни*), презимена (*Вучић*, *Дончић*, *Шешељ*, *Вулин*, *Шкоро*, *Асанж*) или надимци (*Цане*, *Гроф, Пеп*):

(1) **Veni, vidi, Vinícius**. (Дођох, видех, Винисијус) (ABC, 01/10/18)[2]
(2) **I nad Matićem ima Matić**, Kokelan je novi Vengerov dragulj (Моцарт спорт, 06/03/15)
(3) **Kad je Grof bio cicija?** Zvezdin trener poklonio uplakanoj struardesi parfem od 500 evra! (Телеграф, 15/11/15)

Неретко се уместо оригиналне лексеме региструје и неки топоним, било да се он односи на називе континената (*Европа*), држава (*Србија*, *Црна Гора*, *Хрватска*), градова (*Стразбур*), општина (*Доњевац*) или насеља (*Савамала*):

(1) On je Ubermensch - i Hrvatska je morala biti takva. Jer **Hrvatska - to sam ja**, Franjo Tuđman. (Новости, 20/11/04)
(2) **Todos los caminos llevan a Londres** (Сви путеви воде у Лондон) (La Vanguardia, 20/10/19)
(3) Ali smo zato, pre neki dan, osvojili liniju Kladovo – Kula – Lučani – Doljevac, što je hiljadugodišnji naprednjački san" – skoro da je rekao predsednik Srbije u nedelju uveče, u dramskoj epizodi "**Doljevac suzama ne veruje**". (H1инфо, 21/12/18)

Поред антропонима и топонима, елементи из оригиналног облика паремије се у модификованој неретко мењају и разним другим властитим именицама, као што су то нпр. називи друштвених мрежа (*Твитер*), интернет претраживача (*Гугл*), новинских кућа (*Курир*, *Пинк*), непрофитних организација (*Викиликс*), информативних емисија (*Дневник*), фабрика (*Тигар*), химни (*Марсељеза*), грађевинских пројеката (*Прокоп*, *Београд на води*) и тако даље:

(1) **La Marsellesa con sangre entra** (Без муке нема Марсељезе) (El Mundo, 10/11/18)
(2) Kada je shvatio da se stvari koje su planirane za vreme posle njega dešavaju baš u njegovom mandatu, premijer Vučić je ponosno uskliknuo: "**Posle mene - Prokop**!" (H1инфо, 29/01/16)

Нашом анализом уочено је и да се оригинална лексема неретко мења позајмљеницом, што се као посебно фреквентно показало у нашем корпусу шпанског језика, а што илуструју следећи примери:

(1) **Tuiteo, luego existo** (Твитујем, дакле постојим) (El País, 08/10/16)

[2] Сви примери коришћени у раду преузети су у оригиналном облику (без измене евентуалних словних, интерпункцијских и других грешака). Једина измена тиче се истицања самих паремија масним словима и подвлачења замењених елемената у односу на оригинални облик паремије.

(2) **La letra, con 'smartphone' entra** (Без смартфона нема науке) (El País, 27/10/14)
(3) Hoy nuestro mundo, que poco tiene que ver con el del filósofo (no sé si más profundo e iluminado o más superficial) podría decir: "**Selfio, luego soy**". (Данас би наш свет, који мало тога заједничког има са светом овог философа (не знам да ли је дубљи и просветљенији или је површнији), могао рећи: Селфујем, дакле јесам.) (El País, 21/08/15)

У одређеном броју примера ексцерпираних из нашег корпуса уочено је да оригинална лексема врло често стоји у одређеном парадигматском односу са заменском лексемом, као што је то случај са односом синонимије. Реч је углавном о парцијалној синонимији, будући да дате лексеме нису замењиве у свим контекстима:

(1) **Donaciji se**, elem, **u zube ne gleda**, koliko se gleda u krštenicu, pa su mališani iz Novog Pazara garantovano oduševljeni što će ići u lakopamtljivu Osnovnu školu "Haifa ben Zaid al Dahijan". (H1инфо, 25/12/15)
(2) Irena Jovanović: **Po "Svitanju" se dan poznaje** (Новости, 02/07/17)
(3) Rubalcaba a Feijóo: «**Una foto vale más que mil palabras**» (Рубалкаба Феихоу: „Фотографија говори више од хиљаду речи") (ABC, 03/04/13)

Тако у првом примеру, заменска лексема „донација" из десаутоматизованог облика паремије *Донацији се у зубе не гледа* стоји у односу парцијалне синонимије са оригиналном лексемом „поклон" из канонском облика паремије *Поклону се у зубе не гледа*, будући да донација представља једну врсту добровољног поклањања одређених средстава. На исти начин, у парадигматском односу синонимије стоје и парови лексема „свитање" и „јутро" из другог примера, као и лексеме „фотографија" и „слика" из трећег примера.

Поред односа синонимије, нашим корпусом потврђен је и однос антонимије у коме могу да стоје елемент из канонског облика паремије и елемент који га мења у модификованом облику, а таква замена елемената најчешће доводи до потпуне промене значења паремије чиме се побија њена валидност у одређеним контекстима:

(1) Везе на даљину: **Далеко од очију, близу срца** (Новости, 09/09/14)
(2) **Divide y perderás** (Завади, па не владај) (ABC, 25/09/19)
(3) **Neka pobedi najgori**: Kec ko vrata i mršava dvojka (H1инфо, 24/05/16)

Тако се у првом примеру аутор новинског текста служи десаутоматизованим обликом паремије *Далеко од очију, близу срца* како би охрабрио своје читаоце и уверио их да права љубав може да опстане и онда када су двоје из неког разлога физички раздвојени. У другом примеру у односу антонимије стоје глаголи 'perder' („изгубити") и 'vencer' („победити"), те се сада као истинит читаоцима презентује модификовани облика *Завади, па не владај*. У последњем наведеном примеру, аутор новинског текста суперлатив придева 'добар' (најбољи) мења суперлативом придева 'лош' (најгори), па тако добијамо десаутоматизовани облик *Нека победи најгори* у контексту у коме се говори о изборима на територији Републике Србије на којима, према мишљењу колумнисте, неретко победи управо најгори кандидат.

Код одређеног броја примера из нашег корпуса региструјемо и однос паронимије[3] у коме стоје оригинална и заменска лексема, приликом чега се уочена модификација на гласовном плану најчешће огледа у замени само једног гласа, а то нам илуструју следећи примери:

(1) **Hijo por hijo, diente por diente** (Син за сина, зуб за зуб) (ABC, 31/12/07)

[3] Иако у релевантној литератури наилазимо на различите, врло често чак и контрадикторне дефиниције термина *пароним* (Петровић и Тулимировић 2014: 25), у оквиру нашег рада под датим појмом подразумевамо оне лексеме које имају сличан облик, а различито значење (Popović 2009: 383).

(2) Počela je da radi davno obećana i dugo čekana kancelarija za brze odgovore. Od pola pet ujutro. Sa jednim ali vrednim službenikom. Premijer za sve odgovore. Jednome lekovi, drugome posao, trećem pozajmica, četvrtom pravda. Dođeš, ispričaš, dobiješ. **VENI, VIDI, VIC(I)**. Za svakog po nešto. (Данас, 11/07/16)

Тако се у првом примеру оригинална лексема ‘ojo’ („око”) и лексема која је мења ‘hijo’ („син”) у изговору разликују у само једном гласу, док се на графичком плану разликују у две фонеме. Наиме, док се оригинална лексема изговара као [охо], заменска се изговара као [ихо], јер се фонема /h/ у шпанском језику никада не изговара. У другом примеру ексцерпираном из нашег корпуса српског језика региструјемо замену елемента ‘vici’ који се у српском језику изговара као [вици] лексемом ‘виц’, а што нам као резултат даје десаутоматизовани облик *Veni, vidi, vic(i)*.

Код одређеног броја примера уочено је да се лексема из оригиналног облика паремије и лексема која је мења у модификованом облику могу сматрати кохипонимима, будући да деле заједнички хипероним. У највећем броју регистрованих примера за ову врсту модификација уочена је замена једног соматизма другим:

(1) **Poklonu se u uši ne gleda** (Данас, 04/09/11)
(2) La cara, no. **Las manos son** el verdadero **espejo del alma**. (Не очи. Руке су право огледало душе.) (La Vanguardia, 25/02/18)
(3) Sin duda, **el rostro** y no la cara **es el espejo del alma**. (Без сумње, лице, а не очи, представља огледало душе.) (El País, 04/08/13)

Како је нашим корпусом показано, врло често се не може успоставити ужа веза између лексеме која улази у састав канонског облика паремије и друге лексеме која је њена супституција у модификованом облику, осим везе условљене контекстом, као што је то случај у следећим примерима:

(1) **Drži vodu dok naprednjaci odu** (Н1инфо, 09/06/17)
(2) Za to vreme, predsednik Putin je sedeo u avionu oko koga su leteli srpski migovi, koje je Rusija poklonila Srbiji po neverovatnoj telešop ceni od 185 miliona evra. Ali **poklonu se u cenu ne gleda**. (Н1инфо, 18/01/19)
(3) **¿La democracia con sangre entra?** (Без муке нема демократије?) (La Vanguardia, 21/03/11)
(4) World Press Photo: **un llanto vale más que mil palabras** (World Press Photo: плач говори више од хиљаду речи) (ABC, 27/04/19)

4.2. Замена више елемената

Поред примера у којима имамо замењену само једну лексему у читавој паремији, регистрован је и одређени број паремија у којима имамо замењене по две лексеме. Најчешће је реч о бинарним паремијама у којима имамо замењену по једну лексему у првом и у другом делу, док остатак елемената који улазе у састав оригиналног облика паремије није претрпео готово никакве модификације:

(1) Pod inicijativom “**Bolje torba u ruci, nego kesa na grani**” i prodajom velikih plastičnih kesa motivišemo kupce da se preorijentišu na pamučne trajne torbe kao ekološki prihvatljivo i trajno rešenje - ističu u dm drogerijama. (Блиц, 11/04/18)
(2) En un tuit recogido por Europa Press, los CDR del Barcelonès han llamado a concentrarse en los Jardinets de Gràcia y llevar castañas. “**Quien siembra la miseria, recoge castañas**”, han añadido a la convocatoria para el día anterior a la celebración de la Castanyada. (У једном твиту који преноси „Europa Press”, представници Одбора за одбрану Републике из Барселонеса позвали су грађане да се окупе у парку Жардинетс де Грасија и да том приликом са собом понесу кестење. „Ко сеје беду, жање кестење”, додали су у позиву упућеном дан пред одржавање Кестенијаде.) (La Vanguardia, 29/10/19)

Иако у таквим примерима имамо замењене по две лексеме, то и даље не отежава читаоцима да препознају на основу ког канонског облика је дошло до десаутоматизације. До модификација долази на основу жеље аутора да одређену паремију прилагоди теми о којој говори његов текст. Тако нпр. за потребе текста у коме се говори о еколошкој важности употребе памучних торби уместо пластичних кеса паремија *Боље врабац у руци него голуб на грани* постаје *Боље торба у руци него кеса на грани*, а у тексту о организовању скупа на који се грађани позивају да понесу кестење у знак протеста и на тај начин организују „кестењаду против Европе" паремија *Ко сеје ветар, жање буру* преиначена је у *Ко сеје беду, жање кестење*.

Код одређеног броја паремија уочена је врло честа модификација читавог дела паремије, и то најчешће оног завршног, док почеци тих паремија остају непромењени, као што је то случај у следећим примерима:

(1) **Éramos pocos y... <u>renació Mao</u>** (Као да нас је било мало… па се поново родио и Мао) (ABC, 16/09/12)
(2) "**Oko za oko, <u>paraliza za paralizu</u>**" (Б92, 19/08/10)
(3) **KO O ČEMU, <u>SVI O DONČIĆU</u>**! (Блиц, 19/02/19)

Наведени примери нам указују на чињеницу да се први део паремије може сматрати окамењенијим и да је управо он тај који осигурава да ће читаоци, упркос потпуно модификованом другом делу паремиолошке формуле, успети да препознају оригиналну паремију која је новинару послужила као подлога за модификацију. Међутим, нашим корпусом је показано да је неретко и први део бинарне паремије подложан модификовању, а као посебно продуктивна у оба језика показала се паремија *Мислим, дакле постојим*:

(1) **<u>Fotografío</u>, luego existo** (Фотографишем, дакле постојим) (El País, 01/07/16)
(2) **<u>Recuerdo</u>, luego existo** (Памтим, дакле постојим) (La Vanguardia, 28/12/12)
(3) Osnovna rečenica koja opisuje 21. vek je: "**<u>Izgledam</u>, dakle postojim**." U 19. je bilo: "Mislim dakle postojim", a u 20. je: "**<u>Imam</u>, dakle postojim**." (Блиц, 22/02/16)
(4) **<u>Ubijam</u>, dakle postojim** (Данас, 30/03/12)

Поред тога, регистрован је и знатан број модификованих паремија у којима се мења читав низ елемената из оба дела бинарне паремије, што иде до те границе да се неретко задржава само костур конструкције типичан за одређену врсту паремиолошких формула. Као најподложнија овој врсти модификација, а самим тим и као најпродуктивнија, показала се паремија *Dime con quién andas y te diré quién eres* (досл. 'Реци ми са ким идеш, па ћу ти рећи ко си'; срп. „С ким си, такав си"), на шта указује и Пејовић (Пејовић 2018: 200). На наведеној паремиолошкој формули је, наиме, у нашем корпусу регистровано чак двадесет различитих модификација којима је заједнички једино костур конструкције 'dime […] y te diré […]' ('реци ми […], па ћу ти рећи […]'), а неки од примера су:

(1) **Dime <u>qué coche tienes</u> y te diré <u>qué avería (probablemente) tendrá</u>** (Реци ми који аутомобил имаш, па ћу ти рећи који ће те квар (највероватније) задесити) (La Vanguardia, 17/02/20)
(2) **Dime <u>cómo vives</u> y te diré <u>qué animal necesitas</u>** (Реци ми како живиш, па ћу ти рећи која ти је животиња потребна) (La Vanguardia, 04/10/19)
(3) **Dime <u>cómo hablas</u> y te diré <u>de dónde eres</u>** (Реци ми како говориш, па ћу ти рећи одакле си) (ABC, 31/05/19)
(4) **Dime <u>qué tipo de padre eres</u> y te diré <u>qué coche necesitas</u>** (Реци ми који си тип оца, па ћу ти рећи који ти је аутомобил потребан) (ABC, 19/03/19)

Сви наведени примери, као и највећи број осталих примера модификације дате паремиолошке формуле, ексцерпирани су из самих наслова текстова. Десаутоматизујући наведену паремију, аутори заправо својим читаоцима кроз паремиолошку формулу указују о којој теми ће бити речи

у тексту. Тако сада оригинални облик *Реци ми са ким идеш, па ћу ти рећи ко си* служи као подлога за настанак најразличитијих десаутоматизованих облика као што су *Реци ми који аутомобил имаш, па ћу ти рећи који ће те квар (највероватније) задесити* (у тексту о најчешћим кваровима који се везују за одређене марке аутомобила), *Реци ми како живиш, па ћу ти рећи која ти је животиња потребна* (у тексту о најадекватнијим кућним љубимцима у зависности од навика и начина живота власника), *Реци ми како говориш, па ћу ти рећи одакле си* (у тексту о лингвистичким одликама различитих дијалеката шпанског језика широм света), *Реци ми који си тип оца, па ћу ти рећи који ти је аутомобил потребан* (у тексту о најадекватнијим аутомобилима у зависности од тога да ли је реч о класичном оцу, оцу авантуристи, оцу екологу).

У нашем корпусу српског језика, као најплодотворнија за модификовање показала се конструкција ‘боље […] него […]’ типична за пословице и изреке као подврсте паремиолошких формула:

(1) Suštinska razlika između poligrafa i Olje Bećković, utvrđeno je na zatvorenom delu sednice, jeste što prilikom testiranja na poligrafu ne možeš da ispadneš glup pred milionskim auditorijumom, pa je GO SNS jednoglasno odlučio da je **bolje <u>biti nevin nasamo</u>, nego <u>glup na nacionalnoj frekvenciji</u>**. (H1инфо, 16/10/15)

(2) Okej, ima puno naših ljudi koji po raznim Diznilendima šetaju maskirani u Diznijeve junake, jer, ko veli, **bolje <u>biti Šilja u Diznilendu</u>, nego <u>bilo koja ličnost u Srbiji</u>**, eventualno Bosni. (H1инфо, 24/08/18)

(3) A stara srpska izreka kaže: **bolje <u>da te celog života bije maler</u> nego <u>da te dovate one rmpalije iz Savinca</u>**. (Данас, 12/06/17)

Сви наведени примери конструисани су тако да код читалаца привидно створе утисак да је реч о неким универзалним истинама, тј. о пословицама или изрекама, иако са њима заправо деле само костур конструкције. То нам најбоље илуструје трећи пример, у коме нам аутор експлицитно наводи да је конструкција *Боље да те целог живота бије малер него да те дovate one рмпалије из Савинца* заправо „стара српска изрека”, иако је сваком читаоцу јасно да је заправо реч о поигравању аутора са читаоцима. Наведени примери илуструју нам оно што Константинова назива *псеудопословицама*, а реч је заправо о облицима насталим на основу базе структурално-семантичких модела типичних за традиционалне паремије (Konstantinova 2015: 283).

5. ЗАКЉУЧАК

Предмет анализе овог рада биле су модификоване паремије код којих се као механизам модификовања уочава замена једног или више елемената из канонског облика паремије, а анализа је вршена на примерима ексцерпираним из новинског дискурса шпанског и српског језика. Уочено је да је замена елемената најфреквентнији механизам модификовања коме новинари прибегавају како би привукли пажњу читалаца, како би их заинтригирали, изненадили, насмејали, али и како би им новински текст учинили ближим и пријемчивијим.

Анализом је установљено да замена елемената из канонског облика паремије може да иде од замене само једног елемента који се од оригиналног може разликовати у само једној фонеми, па до замене читавих конструкција, што као резултат даје задржавање само костура конструкције типичног за неку врсту паремиолошких формула. У оним случајевима када се мења само један елемент из оригиналног облика паремије, он се најчешће мења одређеном властитом именицом (*Ничија није горела до Београда на води*) и то пре свега антропонимом (*И над Амфилохијем има поп*) или топонимом (*Исто Врање - друго паковање*), али и позајмљеницом (*Твитујем, дакле постојим*). Такође је уочено и да оригинална и заменска лексема врло често стоје у одређеном парадигматском односу, било да је реч о односу синонимије (*Новац врти где бурија неће*), антонимије (*Нека победи најгори*), паронимије (*Veni, vidi, vic(i)*) или кохипонимије (*И ми лава за трку имамо*). Регистрован је и велики број случајева када на месту оригиналне лексеме проналазимо слободну

лексему, тј. замена је мотивисана самим контекстом и само се у оквиру њега модификована паремија и може разумети (*У доīми су краīке ноīе*, *Преко īрња до јахīе*, *Хлеба и хаīшења*).

У случајевима када региструјемо замену више елемената истовремено, закључено је да је врло често реч о модификовању бинарних паремија, било на начин да се мења по један елемент из оба дела паремије (*Боље ЦИА у руци, неīо Вучић на īрани*, *Шīо нема у вуīла, има у Гуīла*), или на начин да се мења читав први (*Конекīован сам, дакле īосīојим*) или, што је доста чешће случај, читав други део бинарне паремије (*Око за око, īарализа за īарализу*), што уједно указује и на чињеницу да је први део паремије окамењенији, те се показао и као носилац препознатљивости одређене паремиолошке формуле.

Последњи део анализе тицао се оних паремија које су се показале као најплодотворније за модификовање посредством механизма замене елемената, а поново је реч о бинарним паремијама код којих се у овом случају уочава замена низа елемената како из првог, тако и из другог дела паремиолошке формуле од које се неретко задржава само костур конструкције. У шпанском језику, то је пре свега конструкција ‘реци ми […], па ћу ти рећи […]’ (*Реци ми шīа īи īоклањају, īа ћу īи рећи шīа мисле ко си*, *Реци ми ко је везни иīрач, īа ћу īи рећи како ћемо да иīрамо*), док је у српском језику највећи број модификација овог типа уочен на конструкцији ‘боље […] него […]’ (*Боље мршава двојка, неīо кец ко враīа*, *Боље мрља у каријери, неīо мрља на īанīалонама*).

Литература

Casado Velarde, M. (2008). Algunas estrategias discursivas en el lenguaje periodístico de hoy. *Boletín Hispánico Helvético* 12, 71-97

Corpas Pastor, G. (1996). *Manual de fraseología española*. Madrid: Editorial Gredos.

Corpas Pastor, G., Mena Martínez, M. (2003). Aproximación a la variabilidad fraseológica de las lenguas alemana, inglesa y española. *Estudios de lingüística*, 181-202

Fernández Álvarez, E. (2011). *Refranes y refranes modificados en la prensa alemana: propuestas prácticas de traducción al español a partir de ejemplos de Süddeutsche*, Salamanka: Universidad de Salamanca. (докторска дисертација)

Fernández Toledo, P., Mena Martínez, F. (2007). El papel de la fraseología en el discurso publicitario: sugerencias para un análisis multidisciplinar. *Pensar la publicidad* 1, 181-198

García Yelo, M. (2012). El proceso de desautomatización de paremias españolas en las redes sociales. *Unidades fraseológicas y TIC* 2, 111-124

Guerrero Salazar, S. (2017). La desautomatización de las unidades fraseológicas en los titulares deportivos. *Verba* 44, 99-131

Herrero Cecilia, J. (1995). El eslogan publicitario en la prensa semanal y la captación de las propiedades persuasivas de otras paremias. *Paremia* 4, 169-178

Konstantinova A. (2015). “13 proverbs in Mass Media”. *Introduction to Paremiology*, 276-293

Mena Martínez, F. (2003). En torno al concepto de desautomatización fraseológica: aspectos básicos. *Tonos digital* 5, Доступно на: https://www.um.es/tonosdigital/znum5/estudios/H-Edesautomatizacion.htm. Приступљено: 15. 01. 2022.

Messina Fajardo, L. A. (2012). *Paremiografía, paremiología y literatura*. Rim: Nuova Cultura.

Mieder, W. (2007). Anti-proverbs and mass communication: The interplay of traditional and innovative folklore. *Acta Ethnographica Hungarica* 52 (1), 17-45

Mihaljević M., Kovačević B. (2006). Frazemi kroz funkcionalne stilove. *Jezik* 53, 1-15

Nénkova, V. (2014). *Fraseología contrastiva español-búlgaro: problemas de traducción*. Plovdiv: Editorial Universitaria “Paisiy Hilendarski”.

Nénkova, V. (2016). *La manipulación creativa de las unidades fraseológicas en el lenguaje literario, periodístico y publicitario*. Plovdiv: Editorial Universitaria “Paisiy Hilendarski”.

Parizoska, J. (2007). Pragmatički aspekti modifikacija frazema u novinskim naslovima. *Slovenska frazeologija i pragmatika*, 173-177

Pastor Kiči, M. (2013). Antiposlovice na mađarskim i srpskim internet stranicama. *Susret kultura* 2, 839-848

Popović M. (2009). Tipologija francusko-srpskih paronima. *Zbornik sa naučnog skupa Njegoševi dani*, 383-394

Sevilla Muñoz, J. (2018). Paremiología: perspectivas interdisciplinares. *Anales de Filología Francesa* 26, 237-254
Sevilla Muñoz J., Crida Álvarez, C. A. (2013). Las paremias y su clasificación. *Paremia*, 22, 105-115
Szyndler, A. (2014). Aproximación al proceso de desautomatización en la fraseología española y polaca. *ELUA: Estudios de Lingüística.Universidad de Alicante* 28, 267-297
Јовановић, Ј. (2006). *Књига српских народних пословица*, књ. 1, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
Мршевић Радовић, Д. (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику.* Београд: Филолошки факултет.
Пејовић, А. (2007). Фразеологија у језику шпанских новина. *Наслеђе* 8, 155-168
Пејовић, А. (2018). О динамичности и екстензивној експресивности паремија (на примеру шпанског и српског језика). *Језици и културе у времену и простору* VII/1, 195-206
Петровић, В. (1989). *Новинска фразеологија*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
Петровић М., Тулимировић Б. (2014). Придевски пароними у српском и њихови преводни еквиваленти у шпанском језику. *Наслеђе* 28, 25-39

MODIFICACIÓN DE LAS PAREMIAS MEDIANTE EL MECANISMO DE SUSTITUCIÓN DE ELEMENTOS EN EL DISCURSO PERIODÍSTICO DEL ESPAÑOL Y DEL SERBIO

Resumen

El objeto de análisis de este trabajo son las paremias modificadas dentro del discurso periodístico del español y del serbio en las cuales se ha detectado la sustitución de uno o más elementos de la forma canónica como el mecanismo de modificación. El análisis se ha hecho sobre los ejemplos del corpus que contiene un total de 292 paremias del español (206 de las cuales se han registrado en forma modificada) y 330 paremias del serbio (223 de las cuales se han registrado en forma modificada). Todas las paremias se han extraído de las fuentes digitales y de los periódicos en línea provenientes de España y de Serbia durante el período entre 2001 y 2020, siendo las más comunes las que datan del último lustro (2015-2020). Los textos se han elegido de manera aleatoria, por lo que los temas que tratan son muy variados. Tras la búsqueda y la detección de las fórmulas paremiológicas en los textos periodísticos, hemos contrastado las paremias modificadas con las formas canónicas que servían como base para la modificación. De este modo, hemos podido identificar los mecanismos de modificación que emplean los periodistas y sus interlocutores y hemos podido determinar con qué intención han sido utilizados. Dentro del propio mecanismo de sustitución de elementos hemos seleccionado las distintas relaciones que existen entre los lexemas originales y los lexemas sustitutorios.

Palabras clave: paremia, fórmula paremiológica, discurso periodístico, modificación, sustitución de elementos

Маша З. Петровић Гујаничић
Универзитет у Крагујевцу, Србија
Филолошко-уметнички факултет
masa.gujanicic@filum.kg.ac.rs

UDK 811.162.4’282.2(497.113):392.5]:811.163.41’373

Драгана Радовановић – Ана Макишова

СЛОВАЧКО-СРПСКЕ ВЕЗЕ НА ПРИМЕРУ СВАДБЕНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ[1]

У раду се на основу словачког и српског етнодијалекатског материјала са простора мултиетничке Војводине издваја лексика којом се именују учесници у свадбеној обредно-обичајној пракси. Издојена лексика презентује се у форми регистра номинационих јединица и углавном се креће се оквирима досадашњих класификација поделе свадбених елемената (предсвадени, свадбени и обреди након свадбе). На основу сачињеног регистра речи којима су именована свадбена лица и свадбени предмети могуће је показати терминолошку и значењску еквиваленцију у словачом и српском, или и присуство ~ одсуство појединих реалија. У том смислу, на примеру сабраног материјала може се сагледати шири етнокултурни контекст у којем забележене лексичке и етнографске датости егзистирају.

Кључне речи: Војводина, словачко-српске везе, етнодијалекатски записи, номинација свадбених лица, номинација свадбених предмета.

1. УВОД

1.1. Свадбеној обичајно-обредној пракси је на словачком, српском, уопште на општесловенском и балканском ареалу посвећивано много пажње у етнолошким расправама (в. Златановић 2003), а уз уважавање различитих теоријских приступа, свадбена пракса заузима важно место у многим другим уженаучним дисциплинама. За спроведено истраживање значајна су етнолингвистичка проучавања и дијалекатски речници.

1.2. У словачкој војвођанској литератури бележимо интересовање за духовну културу и обичаје војвођанских Словака како етнолога из Словачке тако и етнолога, дијалектолога и етнолингвиста са ових простора. Резултати су публиковани у виду мањих прилога и приказа свадбене лексике, али су предмет и обимнијих студија и монографија. Лексеме из области свадбене терминологије забележене су пре свега у свим дијалекатским речницима који обухватају дијалекатску лексику на подручју Војводине. Неке од лексема пописане су у речнику насеља Пивнице (Krátky slovník nárečia slovenského pivnického), као на пример: *svekruša, svadbár, hosťárka, huďec a pod*. Са простора Баната располажемо дијалекатским речницима, односно збиркама речи из Ковачице и Падине. Први, *Krátky slovník nárečia slovenského kovačického* обухвата у односу на речник Пивница знатно више лексема из свадбене терминологије; уп. нпр. *zváč, mladá, mladucha, mladí, vereňica, svadbár, svadbiť sa, svadobná mama, svadobní apa, svadobňík, svat, svatka, svaťia*. И други речник, *Krátky nárečový slovník jazyka padinského slovenského,* свеобухватнији је када је у питању свадбена лексика у односу на претходно поменута два речника: *družica, čepčiť, čepčok, čepiec,*

[1] Рад је резултат рада на Одсеку за дијалектолошка истраживања Института за српски језик САНУ, финансираном од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу Уговора бр. 451-03-9/2022-14, резултат рада у оквиру пројекта *Дискурси мањинских језика, књижевности и култура у југоисточној и средњој Европи* (178017), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и резултат рада на пројекту *Словачко-српски језички односи у контексту истраживања духовне и материјалне културе и етничких веза* у оквиру билатералног међуакадемијског пројекта у реализацији Института за српски језик САНУ и Славистичког института „Јан Станислав“ САН, на коме су ангажоване ауторке прилога.

rozmarím, svadobňíci, svat, svatka, zváč и сл. Сва три поменута речника наводе реалије свадбеног фонда без егземплификације.

Поред наведених речника, издваја се речник Ане Марић са лексиком из Срема, односно из Старе Пазове. У њему су забележене и лексеме из свадбеног обреда. За разлику од лексикографских поступака у претходно поменутим речницима, у овом речнику је на основу егземплификације ближе дефинисана свака лексема (уп. нпр. одреднице *družba, družica, mladí, mladá, pierko, rozmarím, svatko, svatka, svatkóuci, svatvica, vereňí, veridba, veňiec, venčok* и сл.).

Са аспекта нашег истраживања од значаја је и *Атлас народне културе Словака у Југославији* у коме је приказано истраживање реализовано у 17 локалитета, у којима живи више од 500 Словака. Заступљени су локалитети у све три области Војводине – у Бачкој, Банату и Срему. Упитником је испитано 170 тематских округа из области народне културе. Приказана је терминологија из области мираза младе, избора кумова, броја кумова, момак, девојка, игра са младом, долазак младе у кућу младожење и сл. Од непроцењивог значаја су и монографска издања из ове области, која истражују лексику одређеног локалитета (Tradičná svadba Slovákov v Pivnici; Padinské ľudové zvyky a obyčaje).

1.3. Имајући у виду досадашњи забележени свадбени лексички фонд, а трагајући за опредмећеним елементима који пружају најпоузданију могућност да се прикажу прави еквиваленти, у раду се на основу словачког и српског етнодијалекатског материјала са простора мултиетничке Војводине издваја лексика у виду етнодијалекатског регистра словачких и српских лексичких јединица којима се именују учесници у свадбеној обредно-обичајној пракси. Опредељење за сачињавање регистра као најподеснијег облика презентације (Илић 2005), омогућује добар увид у етнодијалекатске паралеле анализираних идиома, с намером да се покаже терминолошка и значењска еквивалентност, присуство односно одсуство појединих реалија на основу чега би се могао сагледати шири етнокултурни контекст у којем забележене лексичке и етнографске датости егзистирају. С обзиром на устаљену, пре свега у етнолошкој литератури, хронолошку поделу свадбених радњи, издвојена лексика креће се у оквирима предсвадбених, свадбених и обичаја након свадбе.

1.4. Корпус чини материјал из више војвођанских насеља са већинским словачким живљем са подручја Бачке, где становници у словачким насељима у свакодневној комуникацији користе средњесловачки дијалекати, из више насеља са претежно или чак и већинским аутохтоним српским живљем (углавном са простора северног и средњег српског Баната). На омеђеном ареалу данас се може говорити условно о традиционалној свадби. Основни обичајни елементи су у свим насељима задржани, уз модификацију појединих сегмената који се углавном тичу и просторних и временских параметара. Уз теренски материјал, контролно је консултована релевантна публикована речничка и етнолошка литература.

2. РЕГИСТАР НОМИНАЦИОНИХ ЈЕДИНИЦА

2.1. У табели која следи сврстани су називи којима се у словачком и у српском језику именују учесници у свадбеној обредно-обичајној пракси:

Табела 1. Приказ назива за именовање лица

Номинација учесника	**Словачки језик**	**Српски језик**
општи назив за учесника свадбе	hosť, povolaní hosť, svadobník	гост, званица, сват
назив за девојку стасалу за ступање у брак	dievka/mladá dievka súca na vydaj	девојка швигарица[2]

[2] Према Скоку под *швигар* ‘на доњем крају бича што пуца’, од ономатопеје швикати – звиждати.

назив за момка стасалог за ступање у брак	mládenec; beťár	момак; бећар; швигарац
назив за девојку са миразом, име богатој девојци	majetná	талошкиња
назив за верену, обећану девојку за ступање у брак	verenica	вереница
назив за вереног, обећаног момка за ступање у брак	verenec	вереник
општи назив за мушку и женску особу које ступају у брак	mladí	младенци
назив за женску особу која ступа у брак	mladá nevesta, mladucha, mladá	млада, невеста
назив за мушку особу која ступа у брак	mladý zať, ženích, mladý	младожења, ђувегија
назив за оца и мајку младенаца	svadobní rodičia	родитељи
назив за ословљавање родитеља младенаца за време свадбе	domatin, domatinka; pl. domatinovia	
назив за пратиоца младе на венчању	mladej brat	девер
назив за об. мушку особу, пратиоца младе до кућног прага	–	невестин/младин брат
назив за младе неудате девојке које прате свадбене обреде (кумова пратиља, другарице невестине, девојке које ките госте)	družice, mátke	енге
назив за младу женску удату особу учесницу свадбе	svatvice	–
назив за младу женску удату особу учесницу свадбе која чека дете	široká svatvica	–
назив за првог сведока на венчању; сведок са младожењине стране	prvý družba	кум
назив за кумову жену	–	кума
назив за другог сведока на венчању; сведок са младине стране	prvá družica	стари сват
назив за жену другог сведока на венчању, жена старог свата	–	старосватица
назив за кумовог оца	–	стари кум
назив за кумову мајку	–	стара кума
назив за особу која буклијом позива госте на свадбу	–	буклијаш
назив за особу која првог дана свадбе позива госте	zváč	–
назив за мушку особу, учесника свадбе који носи барјак, заставу	–	барјактар
назив за старе кумове који су крстили младожењу или младу	krsní rodičia	–
назив за старије сроднике (об. бабу и деду) младожење или младе	starí rodičia	–

назив за мушку особу која је старешина свадбе	starejší	–
назив за женску особу која припрема храну	kuchárka	куварица
назив за особе које музичим интерпретацијама увесељавају госте	muzika, hudba, huci, trombetáši	свирци
назив за мушку особу која шалама забавља госте	pochabá mladá	комедијаш
назив за младину родбину која долази у госте	–	погачари
назив за прву посету након венчања младожењиних родитеља и младенаца младиним родитељима	–	велики гости

2.2. Приказани регистар назива у словачком и у српском језику којима се именују лица у свадбеној пракси у појединим зонама мултиетичке Војводине иду у прилог етнолошким констатацијама о масовности учесника у свадбеним обредима, као и строгој подели сватовских улога (Босић 1991: 134).

2.3. У оба корпуса уочено је шест правих еквивалентних назива за учеснике у предсвадбеним обичајима (уп. нпр. девојка, талошкиња, вереница; dievka, majetná, verenica, zváč и сл.). Ради се углавном о једносложним словенским лексемама.

2.3.1. Лексемом *талошкиња* именована је богата девојка, миражџинка. У *Речнику српских говора Војводине* (РСГВ) под **талошкиња** је у речничком чланку као извор наведена потврда из Бегеча (Бачка). Лексема није потврђена у РСАНУ. Словачки корпус као еквивалентну реалију бележи *majetná* (уп. пример: Dievka doniesla *tál',* Гложан).[3]

2.3.2. У организацији словачке свадбе значајну улогу има *zváč*. Његова улога је да први дан свадбе позове све госте (Гложан), док у неким другим насељима, нпр. Бачки Петровац, *zváč* позива госте на свадбу недељу дана пре свадбе. Текст, који је говорио *zváč* није се разликовао од насеља до насеља. У свакој кући је приликом позивања гостију рецитовао стихове којима је позивао званице, при чему званице нису могле да пођу на свадбу док их *zváč* не позове:

> *Jako starodáune pohanské národi, tag i kresťaňia už oddáuna tú peknú običaj zaxovaľi, že keď do stavu manželskiho fstupujú, svojix príbuznix na svadbu volajú. Poňeváč slobodná panna vivoľila si za manžela slobodňiho mláďenca a tag na inú dráhu života fstupuje, ňexce ťiež biť horšia ako jéj pretxotcovia, abi toťiš tú krásnu običaj zaxovala a svojix miľix k sňatku povolala. Preto ja ako vislaňec jéj roďičóu opovažujem sa vás poprosiť, abi sťe jéj svadbu svojóu prítomnosťóu okrášľiľi a do svadobňiho domu upoňížiť sa ňesťažovali.*
>
> (Гложан)

Забележили смо још један текст код словачких информатора, који је говорио *zváč* приликом позива гостију на свадбу:

> *Prixázame k vám s tím cieľom, abi zme vám predofšetkím oznámiľi, že slobodňí mládeňec zaumieňiu si stau svoj mláďeňecki zmeňiť a do stavu manželskiho fstúpiť. S tím cieľom vivoľiu si za manželku slobodnú panu. Poňeváč, on to bes svojix priaťeľóu urobiť*

[3] Исп. Скок под **тал**.

ňemóže a ňekce, požadaľi nás, abi zme v meňe jix vás poprosiľi, abi sťe ix pozvaňím ňepohrdľi a do ix svadobňiho domu dostaviť sa ráčiľi.

(Гложан)

Zváč носи као обавезан реквизит *krivaňu* на коју му се у свакој кући обично везује марамица – *ručníčok*, а у новије време кухињску крпу – *váľaničku*, коју везује на krivaňu. Такође је имао улогу око организације ручка, вечере, спровода улицом до цркве и сл. Улогу *zváča* обавља најближи ожењени рођак. У етимолошком словачком речнику лексема *zváč* није забележена, али у књижевном језику има исти облик као у дијалекту (*Krátky slovník slovenského jazyka* с. 577). Слично приликама у насељима са словачким живљем, у српским свадбеним обичајима улогу ʻонај који позива на свадбу' има *буклијаш,*[4] с тим што у словачкој свадби *zváč* потврђује долазак гостију које позивају родитељи месец дана пре почетка свадбе (нпр. у насељу Гложан, док у словачком насељу Бачки Петровац родитељи нису позивали госте на свадбу, само *zváč*). *Družice* и *družbov* на свадбу позивају младожења и млада, без присуства родитеља. Реалију *буклијаш* бележи РСГВ, с ареалом у северном и средњем српском и румунском[5] Банату, затим с једном потврдом из северне Бачке (Мартонош) и једном потврдом из Потисја у мађарском Банату (Деска).

2.3.3. Од добијених назива словенског порекла којима се именују предсвадбени учесници, изузетак представља турцизам *бећар.* Реалија је у овом значењу добијена у оба анализирана корпуса. Српски речници РСАНУ и РСГВ под **бећар** не региструју идентична значења. Семантичка подударност се у РСАНУ назире у дефиницији под 1а и 1б и у РСГВ под 1). У словачким речницима KSSJ и SSSJ ag налазимо семантичку подударност код лексеме *beťár*, само што у новијем речнику SSSJ ag се наводе три значења (експресивно значење и са историјског аспекта).

2.3.4. У праве еквиваленте домаћег порекла спадају у оба језика по три синонимске јединице које представљају општи назив за учесника свадбе: *hosť, povolaní hosť, svadobník; гост, званица, сват.*

2.4. С обзиром на поделу сватовских улога, словачки и српски свадбени обичаји бележе мноштво назива које можемо сврстати у више подгрупа.

2.4.1. Прву подгрупу чине главни учесници. У корпусу добијеном у српским насељима општом домаћом лексемом *младенци* именује се мушка и женска особа која ступа у брак. Словачки корпус бележи такође еквивалентну реалију *mladí*. За значењем ʻонај који ступа у брак', ʻона која ступа у брак' у свим пунктовима добијене су еквивалентне домаће лексеме *млада, невеста, младожења ~ mladá nevesta, mladucha, mladá.* Турцизам *ђувегија* није забележен у словачким пунктовима. Према РСГВ (под **ђувегија**) реалема обухвата ареал Баната, Бачке и Срема.

2.4.2. Другу подгрупу главних учесника чине сведоци на венчању и њихове породице. У српском анализираном корпусу добијене су две реалије којима се именују сведоци на венчању – први сведок (кум и кума[6]) и други сведок (стари сват и старосватица). У банатским насељима одакле доносимо материјал (Санад, Мокрин), *стари сват* је младожењин зет.[7] У словачком корпусу регистрован је прави еквиваленти назив за првог сведока (сведок са младожењине стрне)

[4] Исп. у РСАНУ под *буклија* (grč. Bokalion, lat. *baukalis*).

[5] Извор: Наћфала, теренска грађа Д. Радовановић из румунског Баната, у реализацији Института за српски језик САНУ: Буклија̀ши ѝду да зо̀ву. Ѝмаду чу̀туре са ра̀кијом вѐзане и зо̀веду на̀ свабду. Ôн ти да̂ чу̀туру да на̀пијеш ра̀кију мла̀денцима на̀ здра̄вље и ти да̂ по̀зивницу да ѝде на̀ свабду (Радовановић 2015: 378).

[6] Балкански латинизам; в. Скок под кум.

[7] Исто је забележено у севернобанатским и средњебанатским насељима у румунском Банату.

svedok, prvý družba. Еквивалентност реалија се не показује у називу другог сведока у словачком материјалу, где је назив за другог сведока, односно сведока са младине стране *prvá družica.*

Војвођански српски свадбени корпус бележи и важну улогу кумових родитеља *сшара кума, сшари кум* који као почасни гости долазе на свадбени чин у вечерњим сатима доносећи колач (у новије време торту). У словачком корпусу изостаје слична улога кумових родитеља.

2.4.3. У посебну подгрупу могу се убројати остали главни учесници свадбених улога. Терминолошку еквиваленцију не налазимо у добијеним реалијама *девер ~ mladiho brat*, будући да је лексемом *девер* именована мушка особа ʻпратилац на венчању, младожењин рођени брат или најближи рођак'. Ова сватовска улога у словачком корпусу номинована је реалемом *mladiho brat*, са значењем ʻмушка неожењена особа об. рођени брат или најближи рођак'.

2.4.3.1. У словачком корпусу забележене су лексеме *domatin* и *domatinka, domatinovia*, без еквивалентног именовања у српском корпусу. У питању су синонимски називи којим се номинују родитељи младожење и младе за време свадбе. Наведене лексеме употребљавају гости у ословљавању приликом доласка на свадбу.

2.4.3.2. Значајну улогу на словачкој свадби имају *starejší* и *odavač*. Лексемом *starejší* именован је учесник свадбе који је у младожењином дому имао главну улогу у организацији свадбе. Поред тога, имао је почасно место за свечаним свадбеним столом уз младенце и њихову најужу родбину и кумове. Аналогну улогу у младином дому на словачкој свадби има лице именовано лексемом *odavač*. Оба учесника *starejší* и *odavač* су обично старији људи, образовани и верски опредељени, са добрим познавањем пригодних сватовских песама. У сваком од пунктова са словачким живљем за ову улогу припремљено је двоје или троје особа. По доласку у кућу где се одржавала свадба и *starejší* и *odavač* се прво обраћају домаћину поздравним речима:

> *Cťeňí domáci, som šťasňí, že pri príxoďe do vážho domu, f tento pre vás pametňí ďem vás naxázam šťasňix a radosňix. Prosím Hospoďina, ot keriho ľem dobrí úďel a dokonaľí dar poxáza, abi vám popriau to šťasťia, abi sťe toto svadobnuo veseľia, ktoré v meňe božom začínaťe, zdraví a šťasňí aj skončiľi. Zároveň vám prajem, abi sťe sa u vážho sina/vašej céri radosťi a poťešeňia dožiľi. Hospoďim ňex to visľiší.*
>
> (Бачки Петровац)

Поред тога, значајну улогу су у традиционалној словачкој свадби имали *starejší* и *odavač* пре обреда у цркви у обредном сегменту изражавања захвалности младе и младожење родитељима и најближој родбини, при чему је постојао строги распоред учесника овог обредног елемента. Централно место су заузимали *starejší* и *odavač* – стајали су у средини између младе/младожење, а са друге стране су стајали родитељи и најближа родбина. Том приликом *starejší/odavač* говорио је следећи текст:

> *Miľí mladožeňix/milá mladá ňevesta, drahí roďičia, cťeňí hosťia, v dňešňí ďem prežívaťe zvášňe radosňie, aľe i dojemňie xvíľe vážho života. Po rokox víxovi, prišiel pre vás jeďiňečňí ďem, aľe najme pre ťeba mladežeňix/mladá ňevesta. Dňes podľa ustanoveňia Pánouho máš prerušiť doterajšie zveski roďičovskie a pripojiť sa g manželki svojéj/g manželovi svójmu. Pritom fšak je potrebné i slušné, abi si aj naďaľéj zostáu/zostála laskou spojeňí/spojená a zaviazaňí/zaviazaná zo svojimi roďičmi, ktorí ťa vixovaľi a dosiau láskou sprevázaľi. Odo dňes doxáza g zmeňe v doterjšom spvosobe tvójho života. Tvój stau slobodňí sa dňes meňí na manželskuo spolužiťia. F takíto ďem, keď roďičia vistrojujú svoje ďieťa do manželstva, običajňe si šeci spolu sprítomňujú minulosť, ktorú spolu stráviľi, rospomínajú sa na fšeľijaké dňi námahi počas víxovi a takieto dňi bívajú*

kropeňie aj slzámi radosťi. Vážnosť téjto xvíľi vás núťi sprítomňiť si milosť božiu, ktoréj sa vám dosiaľ dostávalo a potom z mužom božim viznávať: „Až dosiaľ pomáhau nám Hospoďim.“ Aľe tento ďem viaže sa najme k ťebe, mladožeňix/mladá ňevesta. Dňes sa tvoja túžba spňila, uskutočňila. Fstupuješ do manželstva z ňevestou (zo žeňíxom, ktorú si si sám vivoľiu/ktoriho si si sama vivoľila) a mi tu zhromažďeňí, keď za to s ťebóu Hospoďinu ďakujeme, kceme sa ťešiť s tebóu a vami.
Pru fšag ako ťa otprevaďíme k potvrďeňiu manželstva do božieho xrámu, poďakuj sa svojim roďičom za lásku, ktorú ťi počas víxovi preukazuvaľi, hovor za mňóu takto: „Miľí mojí roďičia, f takúto dvoľežitú xvíľu mójho života, keď zo slobodňiho stavu fstupujem do stavu manželskiho, srďečňe vám ďakujem za víxovu a roďičovskú lásku, ktorú sťe mi až dosiaľ preukazuvaľi a prosím vás, abi sťe mi vini a priestupki, ktorima som vás azda uraziu/urazila, otpusťiľi a abi sťe mi k tomuto mójmu kroku svoje roďičovskuo požehnaňia uďeľiľi. Sľubujem vám, že aj naďaľéj zostávam vašim sinom/vašóu cérou a aj po boku mojéj manželki/mójho manžela beďem vás miluvať, f čas potrebi vám pomáhať a o vás sa starť. Pám Box ňex mi pomáha!“
Teras ešťe podaňím ruki a boskom sa odober ot svojix roďičóu a starix roďičóu, súroďencóu, krsňix roďičóu, od rodákou a prítomňix a potom uš pójďeme.

(Гложан)

2.4.3.3. Међу праве еквиваленте спада назив којим се именују младе неудате девојке које прате свадбене обреде *енте ~ družice, mátke*. У РСАНУ маркирани покрајинизам под **енга**[1], с упућивањем на *анђибула* и *јенђибула* (тур. yenge bula). У сакупљеном српском корпусу из севернобанатских пунктова, у савременој свадбеној пракси *енте* су младине неудате другарице, које имају улогу да буду уз младу до кућног прага, помажу невести у одевању и кићењу. У реконструкцији традиционалне свадбе овом лексемом именована је идентична сватовска улога, с тим што је она припадала кумовским кћерима. Код лексеме *družica* налазимо семантичку подударност са терена и у словачким речницима. Мала одступања бележимо у SSSJ ag где поред облика *družica* бележимо и облик *družička*, али код сематике нема одступања. У теренском истраживању смо забележили само облик *družica*.

2.4.3.4. Добијена реалија у српском корпусу којим се именује мушка особа, учесник свадбе чија је улога да предводи сватовску поворку уз барјак, заставу нема обичајног садржаја (реалије) нити лексичког еквивалента у словачком корпусу.

2.4.3.5. У словачком материјалу забележене су и две реалије недоследне еквиаленције у српском корпусу. Ради се о називима којима се именују женске младе удате особе – *svatvice,* и *široká svatvica.* Аналогија са словачким *svatvice* би се могла тражити у РСГВ под **енге** 2.б. ‘недавно удата жена’.

2.4.3.6. Старији сродници у словачком корпусу именовани реалијом *starí rodičia* имају почасну улогу у свадбеном чину и почасно место за свадбеном трпезом. На српској војвођанској свадби слична улога није забележена.

2.4.3.7. Лексемом *krsní rodičia* у словачком материјалу именују се стари крштени кумови младожењини или младини, с почасном улогом сличној оној номинованој реалијом *starí rodičia*.

2.4.3.8. У оба анализирана корпуса регистрована је улога забављача. *Комегујаш ~ pochabá mladá* у свадбеним обичајима, с тим да се показује разлика у временским параметрима: “ ко̀д на̄с о́де у Мо̀крӣн са̀д око по́ноћи збӣјаду ша́ле” (Мо); ” Ал ћу да вам ка̀жем ја̂, то-ћете се смӣјати док сте жи́ви. Ја-сам сѐдила у нѐмачку ӯлицу, прико-пу́та мѐне су сѐдили Нѐмци. И ка̀же Шва́ба на мѐне: ко̏мшиница, ја̂ пра̀вим сва̀бду мо̀јим Нико̀лу. Не зо̀вем млО̂го ал кад код нас нѐма нӣко

мȁскиран на нȁшу свȁбду швȁпску ни́је свȁбда. Да се мȁскираш, да се тȁко обу́чеш. Тȁко сам се обу́кла да ме си̑н ни́је по̏зно. Пи́то ме одȁкле сам (Нћ)“ (Радовановић 2015: 379).

2.4.3.9. Без терминолошког и обичајног еквивалента у словачком корпусу, у српском материјалу регистрована је реалија *по̄гачари.* Етнолошки записи бележе реалију, уз појашњење да је недељу дана након свадбе (најдаље до шест недеља) долазила је младина родбина у госте (Босић 1991: 152; Попов 1983: 95). Савремени материјал потврђује обредни елемент у модификованој форми с обзиром на критеријум време те илуструју традиционални обичај доласком *по̄гачара* у поноћ (Радовановић 2015: 379). Уз одредницу **погачар** (об. у мн.) у Р*ечнику срӣских ӣовора Војводине* (РСГВ) извор је највећим делом из Баната српског и румунског, са спорадичним потврдама из Бачке (северна зона) и свега једном потврдом из Срема.

У словачком корпусу бележимо *chodenie s koláčom,* које се разликује од српског обичаја првенствено временским параметрима. У словачком корпусу исто бележимо долазак гостију са тортом или још раније са киселим тестом, али то се одвијало трећи дан свадбе. Наведени колач или торту су носили гости са младине свадбе после поноћи главног дана свадбе, тј. то је био већ трећи дан свадбе, код младог на свадбу.

2.4.3.10. Вишесложним називом *велики ӣосӣи* у српском материјалу означава се први одлазак младе и младожење њеним родитељима у пратњи младожењиних родитеља и најуже родбине. Добијена реалија је без праве еквиваленције у словачком корпусу.

3. ЗАКЉУЧАК

3.1. Анализирани словачки и српски корпус са терена мултиетничке Војводине броји тридесетак назива којима се именују учесници свадбене обичајне праксе. У словачком корпусу добијено је тридесет и шест лексема, а у српском корпусу регистроване су тридесет и четири лексеме. Оба корпуса бележе и до три реалеме за поједине реалије (уп. нпр. у табели: hosť, povolaní hosť, svadobník ~ гост, званица, сват; mládenec; beťár ~ момак; бећар; швигарац и сл.).

3.2. Разлике у материјалу се углавном своде или на одсуство реалија (уп. нпр. 2.4.2; 2.4.3.9 и др.) у анализираним корпусима или на „неправу“ еквиваленцију (уп. нпр. 2.4.3 и др.) међу називима. У расположивом словачком корпусу није добијено осам реалија карактеристичних за српски материјал (в. Табелу), а српски регистар не садржи укупно седам назива регистрованих у словачком корпусу.

3.3. У оба корпуса лексика је словенског порекла. Природно, српски материјал бележи и неколико турцизама, односно балканизама (*бећар, ђувеӣија, енӣе* и сл.), а у словачком корпусу регистрована је само реалема *бећар.*

3.4. Код Словака бележимо разлике код појединих свадбених обичаја не само на релацији Бачка – Банат – Срем, већ и у оквиру појединачне микрорегије (нпр. у зони Бачке) где су различитости бележене и у појединим суседним насељима. Супротно словачком корпусу, унутрашња обредно-обичајна и лексичка диференцијација није изразита на миркорегионалном плану у српском корпусу. Углавном различитости у српском корпусу кореспондирају са дијалекатским границама.

3.5. Материјали (словачки и српски) којима располажемо недвосмислено показују да су наши саговорници у брак улазили не излазећи из своје етнонационалне и верске заједнице што је утицало на чување аутентичних свадбених обредно-обичајних елемената, а самим тим и на очуваност аутентичног свадбеног терминосистема.

Литература

Босић, М. (1991). Женидбени обичаји Срба у Банату. *Рад војвођанских музеја*, 33, 133–162.

Златановић, С. (2003). *Свадба – прича о идентитету*. Врање и околина. Београд: Етнографски институт САНУ.

Илић, М. (2005). *Ка етнолингвистичком речнику Чипских Срба,* Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, Научни скупови CIX, Одељење друштвених наука, Књига 25, Српска академија наука и уметности, 315–341.

Радовановић, Д. (2015). Свадбена лексика у Банату. *Исходишта*, 1, 375–383.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. I–XXI, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик / српски језик САНУ, 1959–.

РСГВ: *Речник српских говора Војводине*, св. 1–10, Нови Сад: Матица српска. Одељење за књижевност и језик, 2000–2010.

Скок 1971–1974: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, Zagreb.

*

Gerbocová, J. (2014). *Krátky nárečový slovník jazyka padinského slovenského*. Padina: Miestny odbor Matice slovenskej Padina.

Habovštiak, A. (1997). *Krátky slovník nárečia slovenského pivnického*. Bratislava: Print-servis.

Kolárik, J., Papová, Z. (2017). Padinské ľudové zvyky a obyčaje. Padina: MOMS Padina.

Králik, Ľ., (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.

KSSJ: *Krátky slovník slovenského jazyka* (1987). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Márićová, A. (2010). *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy. Stará Pazova: Kanadem*.

SSSJ: Slovník súčasného slovenského jazyka (2006). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Surový, R. (2002). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii*. Báčsky Petrovec: Matica slovenská v Juhoslávii.

Špringeľ, J. (2004). *Krátky slovník nárečia slovenského kovačického*. Bratislava: Print-servis.

Zorňanová, A. (2021). *Tradičná svadba Slovákov v Pivnici*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.

SLOVENSKO-SRBSKÉ VZŤAHY NA PRÍKLADE SVADOBNEJ TERMINOLÓGIE

Resumé

V práci na základe slovenského a srbského materiálu v prostredí multietnicej Vojvodiny skúmali sme lexiku, ktorou pomenúvame účastníkov svadby. Lexika, ktorú sme skúmali, zahŕňa obdobie pred svadbou, počas svadby a po svadbe. Sústredili sme sa na pomenovania, ktoré sa používali na konci minulého storočia, v súčasnosti už prevažne zanikli, lebo aj svadba v súčasnosti už neprebieha v podobe ako voľakedy. Materiál sme získali od starších informátorov, ktorí si spomínajú na zvyky a obyčaje zo svojej mladosti. Uvedený materiál je veľmi cenný, lebo zostáva zapísaný podľa rozprávania informátorov. Podľa materiálu a vypracovaného registra termínov, ktorými sú pomenované osoby, účastníci svadby, v práci sme poukázali na terminologickú a významovú ekvivalenciu v slovenčine a srbčine, ako aj prítomnosť alebo neprítomnosť jednotlivých reálií. Terénny materiál pre slovenský korpus sme získali z prostredia Báčky, v prostredí, kde sa na dorozumievanie používa stredoslovenské nárečie (prostredie Hložian a Báčskeho Petrovca) a pre srbský korpus z prostredia Banátu (severného a stredného). Na základe výskumu a zoskupeného a analyzovaného materiálu môžeme si všimnúť širší etnokultúrny kontext, v ktorom sa vyskytujú lexikálne a etnografické prvky v multikultúrnej Vojvodine. Súvislý text sme zapísali vo fonetickej transkripcii a vyznačili sme iným typom písma. Na základe zoskupeného materiálu vypracovali sme register pojmov účastníkov svadby, porovnávali sme terminologickú a významovú ekvivalenciu, prítomnosť, resp. neprítomnosť jednotlivých pomenovaní a reálií v dvoch skúmaných jazykoch. Analyzovali sme vyše tridsať lexém, ktoré pomenúvajú účastníkov svadby (v slovenskom korpuse 36 lexém a v srbskom korpuse 34 lexém). V oboch korpusoch lexika je slovanského pôvodu. V srbskom materiáli sú zaznamenané aj viaceré turcizmy, resp. balkanizmy (*bećar, đuvegija, enge* atď.), pričom v slovenskom korpuse je evidovaný jeden turcizmus (*bećar)*.

Kľúčové slová: Vojvodina, slovensko-srbské vzťahy, pomenovania účastníkov svadby

Драгана Радовановић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
draganailija@gmail.com

Anna Makišová
Univerzita v Novom Sade, Srbija
Filozofická fakulta
Oddelenie slovakistiky
makisova.anna@gmail.com

УДК 811.161.2(497.113): 811.163.41:811.511.141’367.62

Михајло Фејса – Зинаида Будински

ЛЕКСИЧКО-СЕМАТИЧКО ПОЉЕ БОЈЕ У РУСИНСКОМ, СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ – ОСНОВНИ НАЗИВИ ЗА БОЈЕ*

Лексичко-семантичком пољу боја у русинском језику није посвећивана већа пажња. Изузетак представља делатност у оквиру два капитална лексикографска дела – двотомног *Срӣско-русинскої речника* (Рамач и др. 1995; 1997) и једнотомног *Русинско-срӣскої речника* (Рамач и др. 2010). Ти речници, заједно са релевантним српско-енглеским и енглеско-српским речницима, предстаљају истраживачки корпус овог рада. У раду се полази од Берлин-Кејове теорије о основним бојама (Berlin – Kay 1969) с намером да се иста евентуално потврди или оповргне, односно да резултати поређења могу обезбедити додатне аргументе било за универзалисте или за релативисте. Основним бојама Брента Берлина и Пола Кеја у енглеском језику (*white*, *black*, *red*, *green*, *yellow*, *blue*, *brown*, *purple*, *pink*, *orange*, *grey*) одговарају *била*, *чарна*, *червена*, *желєна*, *жовӣа/жолӣа*, *белава*, *браон*, *лилова*, *целова*, *ӣомаранчецова/ӣомаранџецова* и *шива* боја у русинском језику. Аутори акценат стављају на савремено стање у лексичко-семантичким пољима боја русинског, српског и енглеског језика као и на разлике које би могле проузроковати потешкоће како код превођења тако и у свакодневној комуникацији. Једна од хипотеза истраживања је да енглески језик има утицај на хроматску терминологију русинског језика. Ова хипотеза је базирана на чињеници да је енглески језик постао први језик светске коминикације, односно лингва франка.

Кључне речи: лексичко-семантичко поље боја, основни називи за боје, енглески језик, српски језик, русински језик

1. УВОД

Хроматској лексици у русинском језику није посвећивана већа пажња. Можемо рећи да је хроматска лексика донекле обрађена у капиталним лексикографским делима – двотомном *Срӣско-русинском речнику* (Рамач и др. 1995; 1997) и једнотомном *Русинско-срӣском речнику* (Рамач и др. 2010). За потребе ових речника анализирана је најшира језичка грађа. У речницима се налазе и одреднице са примерима, колокацијама и фразеолошким изразима које укључују и називе за боје у русинском и српском језику. Поред аутора ових речника, Јулијана Рамача, Михајла Фејсе, Хелене Међеши (оба речника) и Оксане Тимко Ђитко (другонаведеног), на хроматску лексику се у неколико својих чланака посвећених првенствено правописним питањима (нпр. „Плава девојка”, „Обојено речима”) осврнула и Хелена Међеши (Медєши Г. 2014; 2017). Рамач Јулијан је неке називе за одређене боје дотакао у својим разматрањима о придевима (Рамач 2002).

На основу истакнутог формиран је и основни циљ овог рада. Он се може свести, с једне стране, на представљање русинске хроматске терминологије која досад није сагледавана у славистици, и, с друге стране, упоређивање русинске хроматске терминологије са српском хроматском терминологијом.

Ово истраживање се у суштини надовезује на савремена истраживања хроматске терминологије у језицима света које су поставили Брент Берлин и Пол Кеј у свом делу *Термини за основне*

* Рад је настао као резултат пројеката *Језици и културе у времену и простору* (који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије) и *Истраживање и развој функционалних сфера русинскої језика омогућен добијањем ИСО кода rsk* (који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност АП Војводине).

боје: Њихова универзалност и еволуција (Berlin – Kay 1969). Двојица аутора су, трагајући за језичким универзалијама, до основних боја дошли тако што су од изворних говорника деведесет осам различитих језика тражили да именују различите боје са таблице боја Хенрија Мансела (Munsell 1905). По Берлину и Кеју језици своју хроматску терминологију развијају из стања у коме се налазе само два основна хроматска термина. То стање се развија и долази до стања у коме се издваја максимално једанаест боја. Аутори су чак успоставили и хијерархију боја – ако неки језик има два термина за основне боје, то ће бити *бела* и *црна* (енгл. *white*, *black*); ако неки језик има три термина за основне боје, то ће бити *бела*, *црна* и *црвена* (енгл. *white*, *black*, *red*); ако неки језик има четири термина за основне боје, то ће бити *бела*, *црна*, *црвена* и било *зелена* или *жута* (енгл. *white*, *black*, *red*, *green*/*yellow*); ако неки језик има пет термина за основне боје, то ће бити *бела*, *црна*, *црвена*, *зелена* и *жута* (енгл. *white*, *black*, *red*, *green*, *yellow*) итд.; остале боје су: *плава*, *браон* и *наранџаста* и/или *љубичаста* и/или *ружичаста* и/или *сива* (енгл. *blue*, *brown*, *orange/pink/purple/gray*). Поред утврђивања једанаест основних боја Берлин и Кеј су као језичку универзалију, на основу истраживања стотињак култура, утврдили и седам фаза њиховог настајања. У првој фази развоја, по ауторима, један језик има најмање две боје и то *белу* и *црну*; у другој *црвену*; у трећој *зелену* или *жуту*; у четвртој *жуту* или *зелену*; у петој *плаву*; у шестој *браон*; у седмој *љубичасту* или *ружичасту* или *наранџасту* или *сиву* (Berlin – Kay 1969: 7). Свесни критика универзалиста од стране релативиста (Кример-Габоровић 2014: 223-225; Krimer-Gaborović 2019: 141-147) ми сматрамо да је кренути у истраживању од једанаест основних боја погодно и да представља релевантну основу за упоређивање хроматске терминологије у разним језицима, па и у русинском и српском. Резултати таквоґ упоређивања могу представљати додатни аргумент било за универзалисте или за релативисте.

Називи за основне боје, према Берлину и Кеју, требали би бити једноморфемски и немотивисани. За разлику од нпр. енглеског језика у коме је основа речи која обележава боју једнака придеву у целини, у русинском и српском, као словенским језицима, у суштини и нема једноморфемских термина за боје, пошто се на основу придева увек додају наставци за род. Ипак, за термине основних боја сматраћемо оне придеве који су формирани само из основе придева и наставка за род. Уколико придеви имају још неки афикс, њих нећемо сматрати примарним основним бојама пошто је неспорно да су они резултат каснијег развоја. Што се тиче примене критеријума немотивисаности, одређивање (не)мотивисаности је у неким случајевима дискутабилно. То се нпр. односи на хроматске термине *vörös* у мађарском језику (ова реч је инкорпорирана у русинско презиме *Вереш*; Фирис 2008; 2012; Бенчик 2014) и *червена* у русинском језику који су мотивисани; мађарски термин потиче од именице *vér* „крв” (Andrić 2012: 17), а русински термин од именице *черв* „црв” очуване у именици *червоточ* „црвоток” (Рамач 2010: 824). И поред тога што ови примери донекле противречe тврдњама Берлина и Кеја у погледу настанка термина за основне боје, треба истаћи да су говорници русинског језика када користе придев за црвену боју (*червени*) потпуно изгубили из вида везу са именицом за коју можемо рећи да већ припада фонду архаичних речи. Наведене примедбе представљају и део критика универзалиста од стране релативиста (Krimer-Gaborović 2019: 141-143). У сваком случају сматрамо да је погодно кренути у истраживању од једног инвентара боја како би се постигла заједничка основа за поређење хроматске терминологије у различитим језицима, па тако и у русинском и српском. Резултати поређења могу представљати додатни аргумент или за универзалисте или за релативисте.

Као еквиваленти за називе основних боја у енглеском језику, по Берлину и Кеју (*white*, *black*, *red*, *green*, *yellow*, *blue*, *brown*, *purple*, *pink*, *orange*, *gray*), јављају се називи следећих основних боја у русинском језику: *била*, *чарна*, *червена*, *желєна*, *жовта/жолта*, *белава*, *браон*, *лилова*, *целова*, *помаранчецова/помаранджецова* и *шива*. Дублети *жовта* и *жолта* за *жуту* боју, односно *помаранчецова* и *помаранджецова* за *наранџасту* боју односе се на лексичке варијанте које Русини употребљавају у два највећа насеља у којима живе. Називи *жовта* и *помаранчецова* карактеристични су за становнике Руског Крстура а називи *жолта* и *помаранджецова* карактеристични су за становнике Куцуре (Фејса 2017: 352). Називе основних боја у русинском језику и њихове еквиваленте у српском језику у овом раду ћемо анализирати према претпостављеној хронологији настанка, на

коју указују и резултати истраживања Кароља Гадањија. Наиме, Гадањи закључује да у прасловенском језику није било много придева који су обележавали боје пошто су у старословенском језику и старој литератури источнословенских и јужнословенских језика потврђени следећи придеви: **belъ* „бела", **blědъ* „бледа", **čьrnъ* „црна", **modrъ* „модра", **rudъ* „руда, црвенкаста", **rьdjavъ* „рђа", **sědъ* „седа", **sivъ* „сива", **sinь* „сиња", **zelenъ* „зелена", **žltъ* „жута"* (Gadányi 2007: 21). Остали хроматски придеви (поготову придеви којима се одређују боје из шесте и седме фазе њиховог настајања по Берлину и Кеју – *браон*, *љубичаста*, *ружичаста*, *наранџаста*, *сива*) у инвентарима словенских језика настали су у каснијем периоду развоја или су преузети из других језика.

2. ИСТРАЖИВАЧКИ КОРПУС

За истраживачки корпус у овом раду користићемо *Српско-русински речник* и *Русинско-српски-речник* (Рамач и др. 1995; 1997; 2010). Пошто је реч о најобимнијим речницима русинског језика у којима су за русинске речи и изразе доследно обезбеђивани еквиваленти, баш као и у обрнутом смеру за српске речи, сматрамо да ови речници представљају репрезентативан истраживачки корпус. Пошто је у припреми обиман *Енглеско-русински речник* (Фејса и др. 2022), релевантне одреднице коришћене су из њега, али су консултоване и одреднице из енглеско-српских речника. *Енциклопедијски речник енглеско-српскохрватски* (Ristić i dr. 1974) и *Српскохрватско-енглески речник* (Benson 1977) допуњени су онлајн речницима – *Оксфордским енглеским речником* (OED) и *Енглеско-српским речником* (ESD).

С обзиром да је реч *фарба* женског рода (као и у српском језику *боја*), називе за боје ћемо наводити придевима у женском роду. То се, наравно, не односи на *браон* боју која је германског порекла и која је у оба језика прихваћена као непроменљива. Занимљиво је да су лексеме за боје у оба истраживана словенска језика и женског рода и несловенског порекла. У српском језику лексема *боја* потиче из турског језика (од тур. *boya*; Škaljić 1973: 143), а у русинском језику лексема *фарба* је германског порекла (од нем. *farbe*; Рамач 1983; Медєши А. 2014). Појава лексеме *фарба* тумачи се доласком Немаца у Бачку крајем 18. и почетком 19. века, који су у привредном погледу били развијенији. Што се тиче изворне, словенске лексеме, која је некада преносила ово значење, она је у русинском преузела значење „цвет" – *квет* (упоредити са терминима за боју *цвет* и *цвят* у руском и бугарском; Василевич 2007).

Када је реч о навођењу фреквентних израза или колокација из *Српско-русинскої речника* и *Русинско-српскої речника* (Рамач и др. 1995; 1997; 2010) у којима су називи боја у мушком или средњем роду, они ће бити преузимани у оном роду у којем и служе као илустрација за коришћење одређене боје.

3. ПОРЕЂЕЊЕ НАЗИВА ЗА ОСНОВНЕ БОЈЕ

3.1. *Била*. Лексему *била* срећемо нпр. у *били швет* : *бели свет*; *чарне на билим* : *црно на белом*. Примећујемо, међутим, да се као еквиваленти за русински придев *била* у српском језику појављују, поред *бела*, и придеви *плава* (*блонд*) и *седа*. У следећим придевима *била* боја је у синонимском односу са бојом *шива*: *били власи* : *седе косе*; *била брада* : *седа брада*. Када је реч о *сейкастих*, *блядих*, *блонд власох* младе особе, у српском језику еквиваленти су *плава* (Фејса 2019а: 21), *светла* или *блонд коса.* Придев *блонд* у оба језика представља позајмљеницу из енглеског језика и непроменљив је: *дзивче зоз билима власами* : *девојчица плаве косе*.

Свет у енглеском није *били/бео*, него *wide* (Benson 20). Израз *чарне на билим / црно на белом* је, с обзиром на употребу назива за боје, идентичан: *in black and white* (ibid.).

3.2. *Чарна.* Лексему *чарна* срећемо нпр. у *чарни як угель (углє, галка)* : *црн као гавран (угљен)*; *облєчиц (завиц) дакого до чарного* : *завити некога у црно*. Само у фигуративном значењу,

са именицама које значе нешто лоше и негативно, могу се у русинском језику као еквиваленти за српски придев *црна* појавити и други придеви. На пример: *црни човече* : *нєщесни чловече*; *црни ґрех* : *вельки (чежки) ґрих*; *црна беда* : *велька бида*. Додајмо да назив *црни лук* не укључује дотичну боју, што се односи такође на назив *бели лук*, будући да су њихови преводни еквиваленти посебне лексеме – *цибуля* и *цеснок*.

Одступања од придева-еквивалента *black*, уочавамо, као и у русинском, у фигуративном значењу, па се нпр. за особу може употребити придев *wretched* (*црни Ципанин* : *wretched person*; ibid. 48). Еквивалент за *црни петак* је *an unlucky day* (ibid.), за *бели лук* – *garlic*, а за *црни лук* – *onion*.

3.3. *Червена*. У већини случајева за ову боју у српском језику еквивалент је *црвена*, али у неколико случајева то је и *румена*. На пример: *червена крев* : *црвена крв*; *червена ружа* : *црвена ружа*; *Червени криж* : *Црвени крст*; *червени ліца* : *румени образи*; *твар му червена як яблуко* : *лице му је румено као јабука*. Одговарајући придеви за *румена* у русинском језику су, у зависности од контекста, поред *червена*, и *червенкаста* и, евентуално још *целова*.

У већини случајева енглески еквивалент је *red* (*red rose*, *the Red Cross* etc.), а у случајевима *образа* и *лица* јавља се и еквивалент *rosy* (ibid. 561).

3.4. *Желєна*. Готово у свим забележеним придевима за *желєну* боју еквивалент у српском језику је *зелена*. На пример: *желєна трава* : *зелена трава*; *желєна поверхносц* : *зелена површина*; *желєна овоц* : *зелено воће*; *желєни очи* : *зелене очи*; *желєни од єду (ґніву)* : *зелен од једа (љутине, беса)*; *ти ещи желєни* : *ти си још зелен*. Придев *желєна* у русинском језику додаје се именицама *пасуля* и *ящурка*. Одговарајући појмови у српском језику за еквивалент имају једну лексему – *боранија* за *желєна пасуля* а *зелембаћ* за *желєна ящурка*.

У свим наведеним примерима преводни еквивалент је *green*. Исти придев је укључен и у назив за *зелембаћа* (*green lizard*) што није случај са називом за *боранију* (*string beans* или *French beans*; ibid. 31, Ristić i dr. I 102).

3.5. *Жолта/Жовта*. У већини примера за *жолту/жовту* боју еквивалент је *жута*. На пример: *жолта маїца* : *жута мајица*; *жолти лимун* : *жути лимун*; *жолта раса* : *жута раса*; *жовта преса* : *жута штампа* (Фејса 2019б: 8).

У свим наведеним синтагмама енглески придев-еквивалент је *yellow* (*yellow race*, *yellow journalism*; Benson 802).

3.6. *Белава*. У већини примера *плава* се налази у еквивалентном односу са *белава*. На пример: *белаве нєбо* : *плаво небо*; *белаве морйо* : *плаво море*; *белави каменок* : *плави камен*; *белава крев* : *плава крв*. Неки примери указују на светлију (рус. *ясна*) или тамнију (рус. *цма*) ниянсу *белавей*: *яснобелава* : *отворено плава*; *цмобелава* : *затворено плава*, *тамноплава*. *Плави сумрак* је, на пример, у русинском језику *цмобелави змерк*. За тамноплаву нијансу у српском језику постоји и придев *модар*. Тако нпр. *белави очи* могу бити и *плаве* и *модре очи*. Када је при нечему *белавому* (нпр. мору, небу и др.) приметљива *шивкаста* нијанса, у српском се у том случају користи придев *сиња*. Овај придев, међутим, може бити преводни еквивалент и за *шива*, *чарна* и за неке друге придеве (који ни не морају да преносе боју него емоције). На пример: *шиви камень* : *сиви камен*; *чарни ґавран* : *сињи ґавран*; *нєщесни широтки* : *сињи сирочићи*; *пукло як страшни ґром* : *пуче као сињи ґром*.

Плава/белава се у већини примера налази у еквивалентном односу са *blue*, а у случају *плаве* косе са *blond*. Пример *eggplant* (ibid. 423) се издваја по томе што не укључује назив за боју као што је то случај у српском (*плави патлиџан* у ibid. 423; *модри патлиџан* у Ristić i dr. I 340) и русинском (*белава парадича*).

3.7. *Браон*. У оба језика, поред термина *браон*, користе се још два еквивалента. У русинском језику *кафова* и *доґанова*, а у српском језику *смеђа* и *мрка*. На пример: *кафови штоф* : *браон*

штоф; *кафово власи* : *смеђа коса*. Придев *браон* је у оба језика непромењљив. Он је у суштини задржао непромењљивост коју има у изворним германским језицима. За *власи* (косу) и *очи*, поред *кафово* и *браон*, могу се користити и синонимски придеви – *ґестиньово* и *доґаново*. У српском језику у тим случајевима еквивалент је, поред *смеђа*, и *кестењаста*.

Браон је у српском и русинском језику германског порекла и том хроматском називу енглески еквивалент је скоро у свим случајевима *brown*. Одступања међутим има. Тако нпр. за *brown bread* и *brown sugar* русински и српски имају идентичне еквиваленте – *чарни хлєб* и *жовти/жолти цукер*, односно *црни хлеб* и *жути шећер*.

3.8. *Лилова*. *Лиловей фарби* српски еквиваленти су придев *љубичаста* и колоквијални придев *лила*, који је непромењљив. Занимљиво је да је ова боја у анализираним речницима забележена само у комбинацији са *ултра – ултралилова* : *ултраљубичаста*. *Српско-русински речник* бележи и синонимску комбинацију *ултравиолетна* : *ултравиолетна* (Рамач и др. 1997).

Лилова у русинском језику и *љубичаста/лила* у српском језику имају еквиваленте *purple*, *violet* (тамнољубичаста) и, за блеђу варијанту, *lilac*. Називи *лила/лилова/lilac* и *љубичаста/violet* потичу од назива биљака – први од јоргована, а други од љубичице. Енглеском основном називу *purple* се као еквивалент у русинском језику јавља и назив *пурпурна*, али до тога долази само када се *љубичаста* приближава *црвеној*, па се место *пурпурна* користи и комбиновани придев *лилово-червена*.

3.9. *Целова*. Српски еквиваленти за *целову* боју су *ружичаста* и *розе* (који је непромењљив). Поред термина *розе* постоји и облик *роза*, али у овом раду дајемо првенство облику *розе*, у складу са становиштем Милке Ивић (2008). У истраживачком корпусу налазимо само следећи израз: *патриц на (през) целово окуляри* : *ґледати на (кроз) ружичасте наочаре*.

Енглески еквиваленти за *целова* (у русинском), *ружичаста* и *розе* (у српском) су *rose* или *pink*. На пример: *a pink dress*, *he views the world through rose-colored glasses* (Benson 559). Под утицајем енглеског језика, односно енглеског придева *pink*, и млађи говорници српског и русинског језика почињу да користе придев *пинк*.

3.10. *Помаранџецова/Помаранчецова*. Српски еквивалент *помаранџецовей/ помаранчецовей фарби* је *наранџаста/наранчаста*; корпус обезбеђује и придев *оранжаста* (изведен од *оранж*), који је новијег порекла и представља позајмљеницу из француског језика. Пошто је назив боје базиран на боји дотичног јужног воћа стиче се утисак да је то и једина асоцијација у вези са њом. У анализираним речницима нема ни једне илустрације за коришћење ове боје.

Назив за ову боју у сва три истраживана језика (енгл. *orange*, русин. *помаранџецова/ помаранчецова*, срп. *наранџаста*) настао је на основу истоименог воћа – енгл. *orange*, русин. *помаранџе/помаранче*, срп. *наранџа/поморанџа*.

3.11. *Шива*. Еквивалент *шивей фарби* у српском је *сива*, а за косу и браду еквивалент може бити и *седа*. На пример: *шива еминенция* : *сива еминенција*; *шиви медведз* : *сиви медвед*; *шива маса* : *сива маса*.

У разматраним примерима преводни еквивалент за придев *шива* у русинском језику и за придев *сива* у српском језику је придев *grey/gray* у енглеском језику.

4. ЗАКЉУЧНЕ КОНСТАТАЦИЈЕ

Полазећи од назива основних боја које су својевремено издвојили Берлин и Кеј (Berlin – Kay 1969), на основу истраживачког корпуса кога чине релевантни речници (Рамач и др. 1995; 1997; 2010; OED, ESD), у раду су поређене различите функције лексема којима се именују основне боје

енглески	српски	русински
white	*бела*	*била*
black	*црна*	*чарна*
red	*црвена*	*червена*
green	*зелена*	*желєна*
yellow	*жута*	*жовта/жолта*
blue	*плава*	*белава*
brown	*браон* *смеђа* *мрка* *кестењаста*	*браон* *доганова* *кафова*
purple *violet* *lilac*	*љубичаста* *лила пурпурна*	*лилова* *пурпурна*
pink	*розе ружичаста*	*целова*
orange	*наранџаста*	*помаранчецова/помаранджецова*
grey/gray	*сива*	*шива*

Ово поредбено истраживање потврђује закључак који је извела и Кример-Габоровић (2014: 245) за српски језик. Баш као што је она утврдила да највише заједничких колокација и израза у српском језику има код боја *бела*, *црна*, *црвена*, *зелена*, *жута* и *плава*, то се односи и на одговарајуће боје у русинском језику − *била*, *чарна*, *червена*, *желєна*, *жолта* и *белава*. Те боје и у русинском језику имају сличне изванјезичке референте – *дзень били*, *ноц чарна*, *крев червена*, *веґетация желєна*, *слунко жолте*, *нєбо белаве*.

Значајније разлике видимо у томе што за *билу* српски језик има еквиваленте *бела* и *плава*, а за *белаву* има *плава* и *сеґа*. Разлика је најизраженија код именовања косе или браде. Поред тога, за *червену* српски језик има *црвена* и *румена*; *румена* за еквивалент има *целова* (нпр. за лице, образе, јабуку).

У већини случајева идентично је коришћење назива за боје како у основном тако и у пренесеном значењу. Постоје, међутим, случајеви када је придев који преноси одређену боју неопходан за именовање неких појмова у једном језику, док се у другом језику користи посебна лексема, када је дотична боја било укључена у посебну лексему или се посебном лексемом подразумева (нпр. русин. *цеснок* / енгл. *garlic* : срп. *бели лук*; русин. *желєна ящурка* / енгл. *green lizzard* : срп. *зелембаћ*).

Већина основних хроматских термина је словенског порекла (**belъ* > срп. *бела*, русин. *била*, **čьrnъ* > срп. *црна*, русин. *чарна*, **sivъ* > срп. *сива*, русин. *шива*, **zelenъ* > срп. *зелена*, русин. *желєна*, **žltъ* > срп. *жута*, русин. *жолта/жовта*), али опажамо и позајмљенице из других језика. Еквиваленти за *colo(u)r* у српском и русинском језику, односно лексеме за боје у оба истраживана словенска језика (у српском и *боја* и *фарба*, а у русинском само *фарба*) су несловенског порекла. Лексема *боја* у српском језику потиче из турског језика (*boya*), а у русинском језику (као и у српском језику када се термин односи на ванјезичке ентитете) лексема *фарба* је германског порекла (*farbe*). Лексема фарба представља позајмљеницу од немачких занатлија и трговаца који су се у Бачку доселили крајем 18. и почетком 19. века. Еквиваленти за назив основне боје *brown* су у оба истраживана словенска језика исти – непроменљива лексема *браон*. Међу називима за основне боје непроменљиве су лексеме и несловенског порекла *лила* и *розе* у српском језику; лексема *лилова* у русинском језику је променљива. У појединачним случајевима, првенствено у говорном српском и говорном русинском језику, међу еквивалентима су и непроменљиве лексеме енглеског порекла *блонд* и *пинк*.

Лексеме којима се именују основне боје у енглеском језику не садрже суфиксе и све су непромењиве. Лексеме којима се именују основне боје у српском и русинском језику садрже и опште и појединачне суфиксе. Поред тога што сви еквиваленти у истраживаним словенским језицима имају одређени сет суфикса за обележавање граматичког рода (у српском, за једнину *-ø*, *-а*, *-о*, за множину *-и*, *-е*, *-а*; у русинском, за једнину *-и*, *-а*, *-е*, за множину *-и*), међу њима неколико лексема за преношење основних боја имају и појединачне хроматске суфиксе – у српском *-аст-* (*љубичаста*, *ружичаста*, *наранџаста*) а у русинском *-ов-* (*лилова*, *целова*, *помаранджецова/помаранчецова*). Дотични суфикси су укључени и у преношење нијанси основних боја, које овом приликом нису предмет истраживања.

Резултати овог истраживања могу се користити у настави језика, превођењу и интеркултуралној комуникацији. Пошто радова посвећених хроматској терминологији у русинистици нема, има простора да се на основу резултата овог рада изврши низ истраживања са одређеним теоријским и практичним питањима (нпр. именовање нијанси основних боја, издавање вишејезичног речника назива за боје, мотивисаност лексема којима се именују боје и др.).

Литература

Andrić, E. (2012). Nazivi za crvene nijanse u mađarskom jeziku. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 2, 15-33.

Бенчик, С. (2014). *Гунґаризми у руским језику*. Нови Сад: Друштво за руски језик, литературу и културу.

Benson, M. (1977). *Srpskohrvatsko-engleski rečnik*. Beograd: Prosveta.

Berlin, B., Kay, P. (1969). Basic Color Terms: *Their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

ESD: *English-Serbian Dictionary*. Available at: https://onlinerecnik.com. Retrieved on: 28. 03. 2022.

Фејса, М. (2017). Лексичке разлике у говору Русина Руског Крстура и Куцуре. У: *Језици и културе у времену и простору 6* (С. Гудурић, ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 351-359.

Фејса, М. (2019а). *Енглески утицај на русински језик / Англійски уплїв на руски язык / The English influence on the Ruthenian language*. Нови Сад: Филозофски факултет. Доступно на: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-515-0. Посећено: 28. 03. 2022.

Фејса, М. (2019б). *Утицај српскої језика на русински језик / Уплїв сербского язика на руски язик*. Нови Сад: Филозофски факултет. Доступно на: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-526-6. Посећено: 28. 03. 2022.

Фейса, М., Шлемендер, М., Чельовски, С. (2022). *Англійско-руски словнїк*. Нови Сад: Завод за културу војводянских Руснацох, Филозофски факултет – Оддзелєнє за русинистику (у друку).

Фирис, Г. (2008). Презвиска мадярского походзеня при бачванско-сримских Руснацох. У: *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005), II* (М. Фејса, гл. уред.). Нови Сад: Издавачка кућа Прометеј, Филозофски факултет – Одсек за русинистику и Културно-просветно друштво ДОК, 210-228.

Фирис, Г. (2012). *Презвиска мадярского походзеня при бачванско-сримских Русинох. Будапешт: ЕЛТЕ.*

Gadányi, K. (2007). *Сравнительное описание прилагательных цвета в славянских языках (на материале русского, сербского, словенского, горватского языков*). Melbourne: Academia Press.

Ивић, М. 2008. Нови приступ придевској конструкцији. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 51 (1-2), 7-10.

Кример-Габоровић, С. (2014). Концептуализација, категоризација и именовање боја у енглеском и српском језику у светлу Берлин-Кејовог модела. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 57 (2), 217-245.

Krimer-Gaborović, S. (2019). *Prepoznavanje i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku*. E-disertacija 20. Novi Sad: Filozofski fakultet. https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/edis20_Krimer_Gaborovic.pdf

Медєши, А. (2014). *Ґерманизми у руским језику*. Нови Сад: Друштво за руски језик, литературу и културу.

Медєши, Г. (2014). *З червеним виправене*. Нови Сад: Друштво за руски језик, литературу и културу.

Медєши, Г. (2017). *З червеним дописане*. Нови Сад: Друштво за руски језик, литературу и културу.

Munsell, A. H. (1905). *A Color Notation*. Cambridge, MA. OED: *Oxford English Dictionary*. Available at: https://en.oxforddictionaries.com. Retrieved on: 28. 03. 2022.

Рамач, Ю. (1983). *Руска лексика*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Институт за педаґоґию – Катедра за руски язик и литературу.
Рамач, Ю., Фейса, М. и Медєши, Г. (1995). *Срӣско-русински речник / Сербско-руски словнїк, А-Ѣ, I*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу и Дружтво за руски язик и литературу.
Рамач, Ю., Фейса, М. и Медєши, Г. (1997). *Срӣско-русински речник / Сербско-руски словнїк, О-Ш, II*. Беоґрад: Завод за учебнїки и наставни средства, Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу и Дружтво за руски язик и литературу.
Рамач, Ю. (2002). *Ґраматика рускоґо язика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Рамач, Ю., Тимко-Дїтко, О., Медєши, Г. и Фейса, М. (2010). *Руско-сербски словнїк / Русинско-срӣски речник*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу и Завод за културу войводянских Руснацох.
Ristić, S., Simić, Ž., Popović, V. (1974). *Enciklopedijski englesko-srpskohrvatski rečnik I-II*. Beograd: Prosveta.
Škaljić, A. (1973). *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
Василевич, А. П. (ред.). (2007). *Наименования цвета в индоевропейских языках: Системный и исторический анализ*. Москва: КомКнига.

LEXICAL-SEMATIC FIELD OF COLOUR IN RUTHENIAN, SERBIAN AND ENGLISH LANGUAGES – BASIC COLOUR TERMS

Summary

The colour perception of the objects of the material world is one of the main aspects of cognitive human activity. That is why the colour naming system is one of the oldest terminological systems. The color picture of the world among different peoples, even those with close kinship, is different. The authors of this paper compare basic chromatic terms in English with the Ruthenian and Serbian ones. They focus on the basic colour terms according to Berlin and Kay (1969): *white*, *black*, *red*, *green*, *yellow*, *blue*, *brown*, *purple*, *pink*, *orange* and *grey*. Their equivalents in Ruthenian and Serbian are: Ruthen. *bila* – Serb. *bela*; *čarna – crna*; *červena – crvena*; *željena – zelena*; *žovta/žolta – žuta*; *belava – plava*; *braon – braon*; *lilova – ljubičasta*; *celova – roze*; *pomarančecova/ pomarandžecova – narandžasta*; *šiva – siva*. Most of the terms are identical but there are several differences (for ex. Ruthen. *цеснок* / Engl. *garlic* : Serb. *бели лук*; Ruthen. *желєна ящурка* / Engl. *green lizard* : Serb. *зелембаћ*. The main differences are presented in the equivalents for English *white* and *blue* in Ruthenian and Serbian – in Ruthenian *била*, in Serbian *бела* и *ӣлава*; in Ruthenian *белава*, in Serbian *ӣлава* и *седа*. The identified differences need to be kept in mind in order to avoid mistakes when naming the colour of hair and beard. Most of the basic chromatic terms are of Slavic origin, but there are several loanwords as well (*браон*, *лилова/лила*, *розе*; mainly in spoken Serbian and spoken Ruthenian *блонд* and *ӣинк*) which are invariant. The lexeme *боја* in Serbian originates from Turkish lexeme *boya*, and the lexeme *фарба* in Ruthenian originates from German lexeme *farbe*. The analysis has shown that the colour concepts often coincide in genetically related languages. The results of this investigation can be used in language teaching, translating and intercultural communication.

Keywords: lexical-semantic field of colours, basic colour terms, English, Serbian, Ruthenian

Михајло Фејса
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
Одсек за русинистику
fejsam@gmail.com

Зинаида Будински
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
Одсек за русинистику
zinaida.budinski@gmail.com

УДК 687:821.14'02-2

Ђурђина Шијаковић Маиданик

ТКАНИНА У ПОКРЕТУ: КОДИРАНЕ ПОРУКЕ МЕДЕЈЕ И ФИЛОМЕЛЕ*

У овом раду желимо да дамо допринос испитивању једног фрагмента родне идеологије античке грчке културе који у фокусу има *дарована тканину* као везу између специфично женских одлика интелигенције, мануелне вјештине, креативности, субверзивности и комуникабилности. Стога ћемо обратити нарочиту пажњу на двије митолошке епизоде и њихове обраде у канонским дјелима: у Еурипидовој *Медеји* Медеја шаље супарници Глауки исплетену тунику натопљену смртоносним отровом, а у Овидијевим *Метаморфозама* Филомела шаље сестри Прокни таписерију у којој је исткала причу како је силована, осакаћена и затворена. До сада ове двије митолошке епизоде нису доведене у везу као ситуације у којима тканина путује од једне жене другој (док оне стоје симетрично у односу на мушкарца–преступника) и носи поруку (схваћену или не). Радом смо обухватили антрополошке увиде о подјели рада и размјени дарова, анализу амбивалентности женске радиности и тканине, идеју о родно-специфичном симболичком набоју πέπλος-а, и фокус на семантичком опсегу кључних термина. Рад је надахнула теза Луја Жернеа (Louis Gernet) да митски скупоцјени предмети (каква изузетно може бити тканина) увијек имају симболички набој.

Кључне речи: тканина, жена, Медеја, Филомела, антички грчки мит, родна идеологија

Greek women do not speak, they weave. Semiotic woman is a weaver.
(Bergren 1983: 71)

УВОД

Етнографски подаци из многих традиционалних друштава показали су да су припрема хране и израда тканина женски послови, *зато што* су компатибилни са бригом о дјеци. Прије пола вијека антрополошкиња Џудит Браун (Brown 1970) је у свом бритком чланку на основу детаљних емпиријских извјештаја и кроскултуралне анализе демонстрирала патријархалне предрасуде у теоретском дискурсу (крај XIX/прва пол. XX в.). Тако Диркем, Левистрос, Малиновски и др. разлог за родну подјелу послова налазе у некој врсти физиолошке/психолошке слабости женâ; кулминацију налазимо у фалоцентричном Фројдовом објашњењу (Freud 1933: 132) по коме жене плету да би сакриле и компензовале генитални недостатак. Браунова је показала да се подјела послова између мушкараца и жена није заснивала на полно–специфичној *способности*, већ на питању за које послове дотично друштво може себи да *приушти* да се ослони на жене (које носе трудноћу, рађају и доје).

У проучавању подјеле послова у античкој грчкој култури велики научни допринос имао је структурализам L'École de Paris. Утицајни антрополог Жан-Пјер Вернан ставио је у опозицију женску статичност/укоријењеност и мушку мобилност/способност прелажења граница (Vernant 2006[1983]: 157sq). Док мушкарац обавља динамичне послове напољу (попут лова и рата, брига о покретном благу тј. стоки, набавка сировина нпр. овчјег руна и метала), жена у кући трансформише сировину у производ (храну и одјећу) и чува ове потребштине (непокретно благо, ἀγάλματα/κειμήλια). Не заборавимо: женски послови су статични и репетитивни јер су компатибилни са

* Овај текст је резултат истраживања обављаних у Етнографском институту САНУ (евиденциони број Уговора: 451-03-68/2022-14/200173), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

бригом о дјеци (то су послови које је лако оставити и лако им се вратити), дакле због *незамјенљивости* жене у друштву. У античкој грчкој економији домаћинства, у родној идеологији, митологији, књижевности и умјетности, тканина је увијек у женском домену – искључиво жене преду, ткају и плету, чувају, размјењују и поклањају материјале (Schaps 1979: 18–20). Бројне женске митске фигуре (као што су Атена, њена мајка Метис, Аријадна, Арахне, Пенелопа, итд.) потврђују важност ове женске радиности, тако пивоталне да три Мојре/Суђаје при рођењу свакој особи испредањем одређују нит живота.[1] Када је израда тканина у питању, сачувано је пуно писаних извора са митским епизодама, текстилним радом као метафором или практичним савјетима за домаћинство, а сцене производње, употребе и размјене материјала изузетно су често осликане на вазама са свакодневним и митолошким сценама.

Женина улога *стваратељке* (дјеце унутар легитимног патрилинеарног брака, хране и одјеће унутар патријархалног домаћинства) кључна је улога за трајање и самоодрживост породице, заједнице, и на концу читавог друштва, те је стога ова улога такође мјесто страха у (грчкој) патријархалној култури. Античка грчка патријархална култура (и многе друге) увијек је забринута да ли ће жена разривати стабилност, трајање и легитимитет породице/друштва (Gould 1980: 57–8, Zeitlin 1978: 152, 171). Родна идеологија (као одговор на страх) стога каже да је жена ирационална, непредвидљива, поводљива и да је зарад стабилности заједнице треба контролисати. Митовима и њиховим књижевним и умјетничким обрадама тако приступамо као изворима у којима можемо декодирати културни конструкт фемининог.[2]

У овом раду желимо да дамо допринос испитивању оног фрагмента родне идеологије античке грчке културе који у фокусу има тканину, и стога ћемо обратити пажњу на двије митолошке епизоде и њихове обраде у репрезентативним књижевним дјелима. У Еурипидовој *Медеји* Медеја шаље супарници Глауки исплетену тунику (πέπλος) натопљену отровом који узрокују мучну смрт, а у Аполодоровој *Библиотеци* и Овидијевим *Метаморфозама* Филомела шаље сестри Прокни таписерију (πέπλος/tela) у којој је исткала причу како је силована, осакаћена и затворена. Неколико вриједних студија је написано о жени и тканини у миту, умјетности, култури; међутим, до сада ове двије митолошке епизоде нису доведене у везу као ситуације у којима тканина путује од једне жене другој (док оне стоје симетрично у односу на мушкарца–преступника) и носи поруку (схваћену или не).

АМБИВАЛЕНТНОСТ ТКАНИНЕ У АНТИЧКОЈ ГРЧКОЈ МИСЛИ / МНТІΣ

Патријархална анксизоност која обавија све женске активности види рад око тканине/плетива амбивалентно (Jenkins 1985: нарочито 113). С једне стране, са одобравањем: као позитивну активност која држи жену заузетом и статичном (дакле контролисаном), као простор за жену да докаже типично женску мануелну вјештину и врлину марљивости. Са друге стране, рад с вуном улива неповјерење, као простор за жену да дјелује субверзивно на важећи друштвени поредак. Парадигматично је предање о Пенелопи (*Одисеја* II 94sqq, XIX 151sqq, XXIV 139sqq). У дугогодишњем Одисејевом одсуству она успијева да држи на дистанци навалу просаца познатом смицалицом (δόλος): уз обећање да ће се преудати кад заврши покров за остарелог свекра, она дању плете а ноћу пара то што је исплела, и тако одуговлачи три године. Са једне стране, ова епизода

[1] Користан преглед текстилних митова са фокусом на женске фигуре, в. Barber 1995: 232–56. О изради тканине као централној женској активности у античкој грчкој култури у контексту обредног живота заједнице, в. Håland 2004. О митским и свакодневним призорима израде тканине у умјетности у контексту реалног живота жена, в. Kutbay 2002. Одлична иконографска студија атинских ваза са сценама текстилне продукције је Bundrick 2008. О изради тканине као централној женској активности у античкој грчкој култури у контексту обредног живота заједнице, в. Håland 2004.

[2] Одличну формулацију нашла сам у једном често цитираном тексту: „У текстовима које одликује фикција важећа друштвена пракса нужно се не огледа, али су они складиште богато значењима које чланови друштва препознају и разумију; стога ови текстови представљају могуће мјесто са ког треба почети анализу питања шта значи бити особа, мушкарац или жена, у одређеном историјском тренутку.“ (Belsey 1985: 5, мој превод)

демонстрира најважније женске врлине: вјерност мужу, поштовање према патријархалном поретку, марљивост и повученост; са друге стране, Пенелопа показује једно специфично лукавство којим ће успјети да превари мушкарце, као и трпељиву вјеру у позитиван исход свог лукавства.

Лукава интелигенција: пре*пред*еност (μήτις) у тијесној је вези са израдом тканине: интелектуална вјештина домишљатости повезана је са мануелном спретношћу. Како су у чувеној студији показали Детјен и Вернан, μήτις у грчкој мисли означава моћ трансформације, моћ сталне промјене облика, прилагођавања, чак имитирања непријатеља зарад побједе (Detienne, Vernant 2000[1974]: 27–42). Μήτις повезује саму сплетку и менталну способност сплеткарења. Тако је интелигентна богиња Атена, између осталог заштитница плетења, ћерка богиње Метис (*Огисеја* 13. 299, 303, 386; Bergren 1983: 73–5). Грчки епитет ποικιλός истовремено значи елабориран, шарен, разнолик, и лукав, вјешт, окретан. Женин *плет* је с*плет*ка (и некад је та жена вјешт-ица), а о анксиозности патријархалне културе нарочито свједоче драматизације митских епизода (с обзиром на жанровско инклинирање ка катастрофи): Есхилова Клитемнестра, Софоклова Дејанира, Еурипидова Медеја, Еурипидове Тројанке – све на неки начин користе предмет од тканине са пропашћу мушкарца као резултатом (Jenkins 1985: 116–7). Да страх није жанровски већ културолошки подсјећа нас Хесиодова Пандора као архетип жене „нужног зла" – она је прва жена и прва смицалица (δόλος) и њу је Атена обдарила тканинама и научила елабориранim пословима плетења (Хесиод, *Послови и дани* 57–105, *Теогонија* 570–610; Vernant 1981: 43–56).

ТКАНИНЕ У РАЗМЈЕНИ ДАРОВА / IMAGES CHARGÉES

Будући да се институција брака – један од конститутивних елемената друштва – заснива на циркулацији жена тј. процесу размјене дарова у коме је жена објекат, страх патријархалне културе у контексту поремећаја брака по правилу је лоциран у жени–супрузи. Тако у грчкој мисли (и кроскултурално) фатална размјена дарова има везе са амбијентом брачне кризе. Како је већ уочено (Humphreys 1995: 105), у митовима са мотивом судбоносног предмета од текстила фигурише жене у позицији моћи: поремећај брачних односа допушта женама да превазиђу своју уобичајену улогу објекта у размјени и да постану актери размјене: жене и дарови могу бити нарочито „смртоносна комбинација" (Lyons 2003: 93). Тканина се као статично благо чувала у женском домену домаћинства, и могла се мобилизовати за потребе размјене и даривања.[3]

Ученик Диркема и колега Марсела Моса који је утицајно писао о размјени дарова (Mauss 1925), социолог/филолог/хелениста Луј Жерне се фокусирао на даривање у античкој грчкој култури и развио „митски концепт вриједности". У свом чувеном есеју „La Notion mythique de la valeur en Grèce" Жерне издваја одређену групу драгоцјених, луксузних предмета који у архајском грчком предмонетарном друштву фигурирају као ἀγάλματα; то су триподи, вазе, накит, *понекад* тканине. (Gernet 1981[1948]: 114) Ови предмети представљају аристократско богатство и углед, и покретна су имовина која циркулише у ограниченој групи људи. Важна ставка овог есеја је да су различити нивои вриједности ἀγάλματα интегрисани: драгоцјеност стоји као економска вриједност, симбол друштвеног престижа, жетон реципроцитета, и најзад као предмет који садржи магијско–религијску моћ, попут талисмана. Жерне примјећује важну улогу женских фигура у циркулацији драгоцјених предмета, али ову тему ограничава на једну једину фусноту (Gernet 1981: 253 n.40, уп. Lyons 2003: 104).

Уколико су ови предмети images chargées са специфичним културолошким набојем, онда скупоцјена, елаборирана тканина може бити драгоцјеност са родноспецифичним набојем, уколико је жена та која дарује и кроз дар комуницира (мушкарцима кодирану) поруку. У текстилу је онда текст, и језик овог текста је кодиран. Кључ сплетке је у чињеници да процес производње

[3] Наравно, израда предмета није аутоматски подразумијевала посједовање и слободно руковођење истим, али јесте повећавала ту могућност; вриједност предмета била је сразмјерна (економској и друштвеној) моћи оног ко предметом рукује, а тканине су углавном нису биле скупе. B. Friedl 1975: 8-9.

и сам предмет (плетиво/ткање/вез) мушкарци не познају, те да га жене могу користити као вид кодиране комуникације: „Textiles are feminine weapon and they might be used for good or for evil." (Jenkins 1985: 118). Пенелопа је успијевала да завара мушкарце–просце, али не и слушкињу (*Одисеја* II 108=XXIV 144).

Ако је језик творевина интелектуалне вјештине par excellence, грчки језик је из индоевропског наслеђа преузео метафору у којој се пјесничка/профетска вјештина представља као ткање и шивење ријечи (Durante 1960: 241–44, Snyder 1981). Заиста, глаголи πλέκω/ὑφαίνω, осим што значе „уплитати", „увртати", „ткати", „плести", у пренесеном значењу се односе на смишљање плана, лукавства, довијање (LSJ s.v.). Компатибилни латински глагол texo, texere, texui, textum недвосмислено чува идеју о текстуалном као истканом. (Коријени *pleḱ-/*tek- сачувани су у нашем језику у плети/ткати.)

РОДНОСПЕЦИФИЧАН НАБОЈ ЖЕНСКЕ ТКАНИНЕ / ПЕПЛОΣ

Ткачки разбој формира центар полисемије, и носи различит набој у зависности од контеста и књижевног жанра (Papadopoulou-Belmehdi 1994: 39). У архајској књижевности *пе̄плос* је текстилни комад који паралелно симболизује женски идентитет, луксуз, брачни амбијент и хеленски идентитет. Касније атински трагичари манипулишу наслеђеним семантичким опсегом пеплоса у стварајући „идеолошки набијен литерарни мотив убиствене тканине у рукама жене" (Lee 2004: 261). Тако размјена пеплоса у трагедијама најављује инверзију нормалне брачне ситуације и друштвеног поретка, дописујући злокобност уз женски пеплос (Lee 2004, нарочито 275–6, Segal 1993: 167).

Преглед археолошких, историографских, књижевних и иконографских података иде у прилог тези да се након Персијских ратова у Атини инсистирало на скромнијим тканинама и да *пе̄плос* није био свакодневни одјевни предмет већ је као историјска тканина коришћен поглавито у обредном контексту, а иконографски као конструкт грчког *женскої* идентитета (Lee 2005: 59–62). За грчку конструкцију рода веома је важна дијалектичка веза између пеплоса и женског тијела: дебело ткање пеплоса прекрива женске облине, потискујући „негативну" женску сексуалност а с друге стране се причвршћује на рамену тако да чини дојење веома приступачним, истичући материнski аспект жене.

Међутим, ако овакав пеплос посматрамо у неактивираном стању, прије облачења и мобилизације набоја, имамо пред собом равну тканину која није сјечена ни шивена, директан производ рада женских руку (Barber 1992: 110) Овакав комад може постати туника, огртач, покров, прекривач, или таписерија; сложен у остави, нема јасан идентитет али се успавани разновсни потенцијал активира коришћењем (Jenkins 1985: 117), и текстил постаје носилац текста.

ОТРОВАНИ ПЕПЛОС / МЕДЕЈА – ГЛАУКА

У чувеној Еурипидовој драми *Medeja*, варварка Медеја се суочава са чињеницом да њен грчки муж Јасон напушта њу и дјецу и жени се коринтском принцезом Глауком. Прије него што убије сопствене синове, осветница Медеја спрема сплетку: претворно предлаже обострану толеранцију и у то име по својој дјеци шаље Глауки дарове, скупоцјену тканину (πέπλος) и вијенац (πλόκος), натопљене смртоносним отровом од које умиру и Глаука и њен отац Креонт (ст. 786, 949, 982, 1066, 1159, 1188, 1214). Симболика Медејиних поклона је многозначна и неодвојива од Медејиног троструког статуса бића са цивилизацијске маргине: смртни/божански, грчки/варварски, женски /мушки (Rabinowitz 1993: 131–141).

1) Посредством исплетених дарова Јасону се одузима могућност стицања законитог потомства. Медеја је преко њих доказала да је пријетња и коб мушком принципу: не само као жена Јасону већ, затирањем краљевске куће, као варварка читавој коринтској патрилиенарној заједници.

И у знаку реципроцитета у економији даривања и узвратне услуге (Mueller 2001: 475, 490–5), ови поклони подразумијевају трајну узајамност: смрт принцезине нерођене дјеце иште смрт Медејиних синова, која слиједи. 2) Медеја, додуше, није сама исплела тунику нити вијенац (као ни Клитемнестра и Дејанира), али су ови предмети у њеном посједу: потекли су од Медејиног претка бога Хелија и попут Златног руна носе божанску моћ. Ексцесни луксуз и егзотично поријекло ових предмета (на чему се инсистира, ст. 786, 947sq, 959sqq, 1188) стављају Медејин поклон у Жернеову категорију ἀγάλματα, и у смислу ванредне материјалне и статусне вриједности, и у смислу симболичког и религијског набоја који носе. 3) Набој је и магијски, будући да је тканина натопљена отровом: попут своје тетке Кирке, вјешт(иц)е у пјевању, ткању и чаробним напицима, Медеја на поклоне посипа φάρμακον (отров/лијек).[4]

Неискусна а сујетна Глаука, недорасла супарници, нема ону интелигенцију (μήτις) да препозна сплетку. Раскошну љепоту дарова Медеја је искористила процијенивши слабост друге жене: да принцеза неће одољети (ст. 1156, уп. 983sq). Атрибут ποικίλος (ст. 1159) за Медејине дарове задржава два семантичка нивоа: он говори о елаборираности израде предмета и о домишљатости особе која их посједује и активира њихов вишеструки потенцијал. Оштроумно је примијећено (Lee 2004: 274) да, за разлику од Софокла који у *Трахињанкама* нотира да је пеплос отрован, Еурипид само идентитификује тканину као пеплос.[5] Овакав Еурипидов потез истовремено подцртава Глаукину грешку и идеју о пеплосу као la image chargée. Женска тканини увијек има кодирани набој, и увијек је више од prima facie доступног значења.

ЛУКАВА ТКАНИНА / ФИЛОМЕЛА – ПРОКНЕ

Ако је израда тканине „женска дјелатност израде знакова par excellence" (Bergren 1983: 71), онда не постоји боља парадигма од мита о сестрама Филомели и Прокни. Прокнин муж Терej је силовао Филомелу и због њене пријетње да ће објелоданити злочин затворио ју је и одсјекао јој је језик. Филомела је у заточеништву у шуми направила таписерију са знаковима који објашњавају злочин, те тканину послала сестри. Прокна је схватила поруку, избавила сестру и са њом извела незамисливу освету: убиле су Прокниног и Терејевог сина и сервирале његово месо Тереју. У Аполодоровој *Библиотеци* 3.14.8 у једном реду су нанизане семантички богате ријечи: ἡ δὲ ὑφήνασα ἐν πέπλῳ γράμματα / „у пеплосу је исплела слова/знакове" – поред поменутих и наслијеђених семантичких опсега ὑφαίνω и πέπλος, ријеч γράμματα означава слова и знакове уопште: Филомелини знакови/слова као графичка умјетност супституишу укинути глас и чине да нијеми материјал проговори.[6] По укидању вокалног апарата, побуна је мануелна и конкретна.

У Овидијевој причи, дирљивој и најпознатијој верзији мита, Филомела је силнику јасно ставила до знања да ће његов злочин објелоданити (у смислу јавног а не приватног говора), и након ове пријетње слиједи сакаћење и заточеништво. Филомела која узвраћа ударац је постала један од симбола првенствено феминизма, али и отпора против сваког облика насиља, цензуре

[4] Медеја бира отров, који је због подразумијеване подлости и недостатка храбрости за директно суочење са супарником сматран инериорним, типично женским и варварским оружјем (δόλοισι /φαρμάκοις, уп. 383 sqq, 391, 789). Семантичка двогубост термина φάρμακον, као и недореченост да ли се ради о отрову или о магији – ове амбивалентности су намјерне и у вези са Медејиним вишеструким граничним статусом. О Медеји чаробници в. Graff 1997. Једна је студија поставила као могућност да су трагичари, и нарочито Еурипид у *Медеји*, адаптирали антички блискоистични прототип клетве и магијског ритуала мазања у којима је клетва метафорични *огртач* (Fletcher 2016).

[5] Такође, одавно је запажена могућност да је пеплос и дуплирање поклона Еурипидова иновација: у том случају, писац је задржао мотив вијенца наслијеђен из предања, и измислио мотив тканине. Пеју сматра да је Еурипид то учинио да би ријешио Креонтову смрт, али то објашњење није имало у виду родно-специфични симболички набој тканине (Page 1938: xxvi). Сплетку /плет и поменуте симболичке набоје је једним детаљем генијално обухватио сликар Фредерик Сандис на *Медеји* (уље на платну, 1868, Музеј у Бирмингему); занимљиво је да за ову слику Сандис у Лондон довео циганку из Норвича, да би што дубље ушао у Медејин идентитет варварке и чаробнице.

[6] Да ли Филомелини знакови формирају текст или слику, в. Burnett 1998: 186, ф. 34, Cahill 1995: 29–30, ф. 8, Fitzpatrick 2001: 97–8.

и других механизама опресије, те превазилажења виктимизације.[7] Једно одлично феминистичко читање (засновано на текстуалној анализи и антрополошким теоријама) каже да је Филомела трансформисала домаћу женску радиност у умјетност отпора и у средство моћи и акције, тек онда када је језик као средство комуникације подбацио; ућуткана/без језика Филомела у својој изради тканине проналази нову моћ говора (Klindienst 1991: 35, 38). У контексту феминистичке теорије, одговор на опресију треба да буде нађен изван патријархалног дискурса / логоцентричне сфере, и Филомелина артикулација бијеса јесте кроз дискурс тканине који „нема језик" (Marder 1992: 148, 157).

Исткана Филомелина прича је полисемичан наратив јер говори о дословном и фигуративном силовању (одузимању језика), о физичком злочину против индивидуе и о симболичком против друштвеног поретка: Stamina barbarica suspendit callida tela | purpureasque notas filis intexuit albis / „На трачки је разбој разапела лукаву тканину | и црвене знакове уметнула међу бијеле нити" (Овидије, *Метаморфозе* VI 576sq). Као Аполодорова γράμματα, и Овидијеве notas стоје као слова/слике/симболи – препознатљиви јединим примаоцу поруке, њеној сестри (Johnson 2008: 23), али добијају нови ниво. Црвени знакови на бијелој позадини тканине, purpureas notas представљају крв раздјевичења и сакаћења језика, чак и пунктуре на кожи екскомуницираног (попут тетоваже). Одвојено од њеног тијела попут ампутираног језика, порука ткањем представља и исписује повријеђено Филомелино тијело (Marder 1992: 161).

Ова тканина, осим што омогућава да Филомела проговори, такође омогућава да је Прокна чује: њихово крвно сродство стоји као амплификација женске солидарности и завјерништва, женске communitas и комуникације.[8]

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

У приложеној студији покушали смо да, као hommage Жернеу, задржимо пажњу на односу језика, мита и друштва/les réalités sociales. У краткој анализи кључних мјеста двају митских епизода у обрадама Еурипида/Аполодора/Овидија пронашли смо термине чију смо полисемичност повезали са фрагментом родне идеологије који се тиче женске израде тканине. Са свијешћу о антрополошким увидима о овој теми, полазиште нам је било у важној аргументисаној тврдњи Џудит Браун да се родна подјела послова није заснивала на полно–специфичној физиолошкој или психичкој *способности/мањкавости*, већ на *незамјенљивости* жене у друштву. Овај рад о митској женској лукавој интелигенцији, мануелној вјештини, инвентивности и креативности, прилог је томе.

Насупрот ранијој феминистичкој тези да је кућна радиност израде тканина у разним дјеловима свијета била (а негдје је још увијек) друштвени механизам којим се врши економска експлоатација и рестрикција мобилности жена (Keuls 1983: 210 et. al.), митске епизоде о женским тканинама које путују као екстензија саме жене и као женско субверзивно оружје, сагледане у овом раду, иду у другом смјеру. Наиме, како је у раду показано, оне индиректно иду у прилог (на-

[7] У том смислу треба да поменемо још једну митску жену: Арахне, славна ткаља која је саму Атену изазвала на такмичење у вјештини (због чега је на концу кажњена или награђена), и усудила се да истка причу / да кроз ткање прича о томе како богови (јачи) чине насиље над људским родом (слабијима).

[8] Слика женског мноштва карактеристична за дониску атмосферу која означава инверзију нормалног поретка, и парадигматично се појављује у Еурипидовим *Бакхама* у којима жене напуштају своје разбоје (тј. куће) и самоиницијативно (и прилично скандалозно) одлазе у планину. Употреба бакхичког мотива у Овидијевој причи није дакле случајна: након примљене поруке, Прокне смишља сплетку и под окриљем бакхичког обреда које жене изводе ван града спасава Филомелу заточену у шуми. Покренуто женско мноштво овдје антиципира и симболише женску динамичност, (менадско) насиље сестара комадањем мушког дјетета и потврду њиховог заједништва кроз освету. Као што Филомела користи предмет из женског домена да поруком досегне сестру, тако и Прокне користи обред из женског домена да физички досегне сестру. О менадизму в. Bremmer 1984, Reeder 1995: 381–2. Прокнино и Филомелино заједништво може се нарочито осјетити на Рубенсовој *Терејевој гозби* (уље на панел платну из 1636/8. год, чува се у Музеју Прадо).

равно, у смислу идеолошког рефлекса) историјским научним радовима у којима се преиспитало традиционално тумачење родних улога и показала њихова флуидност, те да је женска секлузија била књижевни конструкт а не стварност (Katz 1995; Patterson 1998, 39–42). Надаље, ове митске епизоде можемо видјети као алузију на одређени степен економске моћи жена, а не само економски допринос домаћинству (Bundrick 2008: 318). Скупоцјена (као Медејина туника) и елаборирана (као Филомелина таписерија) тканина – ποικίλοι πέπλοι – јесу веома ријетки комади, но тачно је и да је Луј Жерне у свом утицајном чланку једноставно пренебрегнуо категорију даривања које иницира жена. Овај рад указује на тај занемарени а значењски занимљив простор.

Које су структуралне сличности, а које су разлике, између ове двије епизоде? У оба сагледана случаја двије жене комуницирају преко тканине из својих статичних простора, без визуелног и вербалног контакта, а конфликт потиче од мушкарца који стоји између њих: Медеја – Јасон – Глаука, Филомела – Терај – Прокне. *Жена која шаље* је у маргиналној позицији и изолацији ван заједнице: Медеја је варварка у нелегитимном грчком браку и истјерана је из града у коме није ни имала права; Филомела је раздјевичена а неудата, заточена у шуми. Обје су далеко од своје наталне породице и препуштене *себи*. Обје одговарају на злочин који им је угрозио границе људскости. Конфликт потиче од мушкарца који угрожавањем брака крши људске законе (заклетва (Јасон)/ексогамија(Терај)), те у објема ситуацијама поклон–пеплос ултимативно служи у осветничком убиству синова/сина, дакле у „затирању сјемена" патрилиенарне породице. Поремећај у породици се огледа у дисторзији нормативне употребе тканине у домаћинству. С друге стране имамо *жену која прима*. Прокна је за Филомелу везана (крвним) сестринством, бира да с њом дијели интерес и зна како да „чита текст" тј. тумачи кодиране знакове у тканини. Глаука, међутим, бира да погази права друге жене и не разумије Медејину поруку; она прима дарове prima facie и види их кроз номиналну вриједност, а не као image chargée. Ако Марсел Мос каже да дар никад није бесплатан тј. да подразумијева неку врсту *наплате* (Тројански коњ широко је познат exemplum), и Жерне да (митски) луксузни предмети имају вишеструки *набој*, ове митске епизоде са родно–специфичним набојем текстилних дарова то потврђују.

Коначно, у оба случаја текстил као женска форма изражавања и специфичног интергенерацијског повезивања (Karanika 2014: 190) – попут успаванке или тужбалице и уопште усмене традиције – стоји насупрот писане текстуалне форме којом доминира мушкарац. Текст који повезује Еурипидов и Аполодоров/Овидијев јесте Софоклов *Терај*[9]: драма је изгубљена али је међу фрагментима сачуван један занимљив (fr. 595) код Аристотела (*Поетика* 16.4=1454b) који биљежи свега: ἡ τῆς κερκίδος φωνή / *глас чунка*. У причи је Филомелин глас нестао а ткачки чунак проговорио; чудесно је како је Софоклов запис приче такође нестао, а сачуван баш овај фрагмент и синегдоха.[10] Ткачки чунак / лађица је архетипско женско оруђе, са потенцијалом за марљиви, послушни рад у тишини; такође би се због свог клинастог облика и тијесне везе са женским доменом могао односити и на женске полне делове, и такође је парњак са језиком као оруђе за стварање и комуникацију (Burnett 1998: 186).

Асоцијативни низ се, попут нити, спушта са женске лукаве интелигенције (μήτις), преко мануелне спретности и израђене елабориране тканине на алат за израду и женски (ре)продуктивни, стваралачки и динамички потенцијал. Преслица, вретено, разбој, чунак – постају интегрални дио женске личности, метонимијски стојећи за њене мисли, судбину, живот.

Литература

Еурипид, *Медеја*: *Euripides, Cyclops, Alcestis, Medea*, ed., tr. David Kovacs, Cambridge, London: Harvard University Press, 1994.

[9] Врло је могуће да је Софокле *Тереја* писао под утицајем Еурипидове *Медеје*, а Аполодор га је користио за своју збирку прича. B. March 2000: 134, Finglass 2016: 66.

[10] За детаљно читање фрагмента в. Hartman 1969: 241.

Аполодор, *Библиотека*: *Apollodorus, The Library*, with an English translation by Sir James George Frazer, 2 vols., London: William Heinemann, New York: Putnam 1921.

Овидије, *Метаморфозе*: *Ovid, Metamorphoses*, ed. Hugo Magnus, Gotha: Friedr. Andr. Perthes 1892.

Хесиод, *Послови и дани / Теогонија*: *Hesiod, The Homeric Hymns and Homerica*, with an English Translation by Hugh G. Evelyn-White, Cambridge: Harvard University Press, London: Heinemann 1914.

Хомер, *Одисеја*: *Homer, The Odyssey*, with an English Translation by A. T. Murray, 2 vols., Cambridge: Harvard University Press, London: Heinemann 1919.

Barber, E.J. 1992. "The Peplos of Athena", *Goddess and Polis: The Panathenaic. Festival in Ancient Athens*, J. Neils, ed., Hanover, 102–116.

Barber, Elizabeth Wayland 1994. *Women's Work: The First 20.000 years: Women, Cloth and Society in Early Times.* New York, London: W.W.Norton & Co.

Belsey, C. 1985. *The Subject of Tragedy: Identity and Difference in Renaissance Drama*, London: Methuen.

Bergen, Ann L.1983, "Language and the Female in Early Greek Thought", *Arethusa* 16, 1/2, 69–95.

Bremmer, Jan N. 1984. „Greek Maenadism reconsidered", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 55, 267–286.

Brown, Judith K., 1970. „A Note on the Division of Labor by Sex", American Anthropologist 72/5, 1073–1078.

Bundrick, Sheramy D 2008. "The Fabric of the City: Imaging Textile Production in Classical Athens", *Hesperia* 77/2, 283–334.

Burnett, Pippin, Anne 1998. *Revenge in Attic and later tragedy*. London: University of California Press.

Cahill, J. 1995. *Her Kind: Stories of Women from Greek Mythology*, Ontario, Hadleigh.

Detienne, Marcel, Jean-Pierre Vernan 2000[1974]: Lukava inteligencija u starih Grka, prev. Martina Fryda Kaurimski, Zagreb: Naklada. [*Les ruses de l'intelligence. La metis des Grecs*. Paris: Flammarion 1974.]

Durante M. 1960, "Ricerche sulla preistoria della lingua poetica greca. La terminologia relativa alla creazione poetica*", Atti dell'Accademia Nazionale dei Lincei. Rendiconti della classe di Scienze morali storiche e filologiche*, XV: 231–249

Fletcher, J. 2016. "The Curse as a Garment in Greek Tragedy", *Spinning Fates and the Song of the Loom: The Use of Textiles, Clothing and Cloth Production as Metaphor, Symbol and Narrative Device in Greek and Latin Literature*, G. Fanfani, M. Harlow, & M.-L. Nosch (eds), Oxford & Philadelphia: Oxbow Books, 101–113.

Finglass P. J., 2016. "A New Fragment of Sophocles' "Tereus"", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 200, 61–85.

Fitzpatrick, David 2001. "Sophocles' "Tereus"", *The Classical Quarterly* 51/1, 90–101.

Freud, Sigmund 1933."Femininity", *Standard edition*, Vol 22, 132.

Friedl, Ernestine 1975. *Women and Men: An Anthropologist's View*. New York.

Gernet 1981[1948]: Louis Gernet: „'Value' in Greek myth", *Myth, religion and society*, ed. R. L. Gordon, Cambridge: Cambridge University Press, Paris: Éditions de la maison des sciences de l'homme.

Gould, John 1980: „Law, Custom and Myth: Aspects of the Social Position of Women in Classical Athens", *The Journal of Hellenic Studies* 100, 38–59.

Graff, Fritz 1997. "Medea, the Enchantress from Afar: Remarks on a Well-Known Myth", *Medea: Essays on Medea in Myth, Literature, and Philosophy*, J. J. Clauss and S. I. Johnston (eds.), Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 21–43.

Håland, Evy Johanne 2004. „Athena's Peplos: Weaving as a Core Female Activity in Ancient and Modern Greece" *Cosmos* 20, 155–82.

Humphreys, S. C. 1995. "Women's Stories", *Pandora: Women in Classical Greece*, ed. Reeder, E. D., Baltimore: Walters Art Gallery in association with Prince ton University Press, 102–10.

Jenkins, I.D. 1985. "The Ambiguity of Greek Textiles", *Arethusa* 18/2, 109–132.

Johnson, Patricia 2008. *Ovid before Exile: Art and Punishment in the Metamorphoses*. London: The University of Wisconsin Press.

Karanika, Andromache 2014. *Voices at Work: Women, Performance, and Labor in Ancient Greece*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Katz, M. A. 1995. "Ideology and the Status of Women in Ancient Greece", *Women in Antiquity: New Assessments*, ed. R. Hawley and B. Levick, London, 21–43.

Keuls, Eva 1983. "Attic Vase-Painting and the Home Textile Industry," *Ancient Greek Art and Iconography*, ed. W. G. Moon, Madison 209–230.

Klindienst, Patricia 1991. "The Voice of the Shuttle Is Ours", *Rape and Representation*, ed. Lyn A. Higgins and Brenda A. Silver, New York: Columbia University Press, 35–64.

Kutbay, Bonnie 2002. "Some Observations on the Female Weaver in Classical Greek Art", *Mediterranean Studies* 11, 19–27.

Lee, Mireille M. 2004. "Evil Wealth of Raiment: Deadly Πέπλοι in Greek Tragedy", *The Classical Journal*, 99/3, 253–279.
Lee, Mireille M. 2005. "Constru(ct)ing Gender in the Feminine: Greek Peplos", *The Clothed Body in the Ancient World*, Liza Cleland, Mary Harlow and Lloyd Llewellyn-Jones (eds.), Oxford: Oxbow Books, 55–64
Lyons, Deborah 2003. "Dangerous Gifts: Ideologies of Marriage and Exchange in Ancient Greece", *Classical Antiquity* 22/1: 93–134.
March, J. R. 2000. "Vases and tragic drama. Euripides' Medea and Sophocles' lost Tereus", *Word and Image in Ancient Greece*, Rutter N. K. and Sparkes B. A. (ed.), Edinburgh, 119–139.
Marder, Elissa 1992. "Disarticulated Voices: Feminism and Philomela", *Hypatia* 7/2: *Philosophy and Language*, 148–166.
Mauss, Marcel 1925. *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*.
Page, Denys L. 1938. *Euripides' Medea: The Text Edited with Introduction and Commentary*, Oxford: Clarendon Press.
Patterson, C. B. 1998. *The Family in Greek History*, Cambridge Mass.
Rabinowitz, Nancy S. 1993. *Anxiety Veiled: Euripides and the Traffic in Women*, Ithaca, London: Cornell University Press.
Reeder, E. D., (ed.) 1995. *Pandora: Women in Classical Greece*. Baltimore: Walters Art Gallery in association with Prince ton University Press.
Schaps, D.M. 1979. *Economic Rights of Women in Ancient Greece*, Edinburgh.
Segal, Charles 1993. *Euripides and the Poetics of Sorrow*. Durham and London: Duke University Press.
Snyder, Jane McIntosh 1981. "The Web of Song: Weaving Imagery in Homer and the Lyric Poets", *The Classical Journal* 76/3, 193–196.
Vernant, Jean-Pierre 1981. "The myth of Prometheus in Hesiod", *Myth, Religion and Society*, R.L. Gordon, (ed.), Cambridge.
Vernant, Jean-Pierre 2006[1983]. *Myth and Thought Among the Greeks*, MIT Press.
Zeitlin, Froma 1978. "The Dynamics of Misogyny: Myth and Mythmaking in the Oresteia", *Arethusa* 11, 149–184.

CLOTH IN MOTION: CODED MESSAGES OF MEDEA AND PHILOMELA

Summary

With this paper we would like to contribute to the research of that fragment of the gender ideology of ancient Greek culture which focuses on *gifted fabric* as a link between specific female features of intelligence, manual skills, creativity, subversiveness and communicability. Therefore, we will pay special attention to two mythological episodes and their treatment in canonical works: in Euripides' *Medea*, Medea sends her rival Glauce a woven tunic soaked in deadly poison, and in Apollodorus' *Library* and Ovid's *Metamorphoses* Philomela sends her sister Prokne a tapestry in which she recounted the story of how she was raped, maimed and imprisoned. So far, these two mythological episodes have not been linked as situations in which the fabric travels from one woman to another (while they stand symmetrically in relation to the male offender) and carries a message (understood or not). The paper enveloped anthropological insights into the division of labor and the gift-exchange, an analysis of the ambivalence of women's textile crafts and fabric itself, the idea of a gender-specific symbolic charge of πέπλος, and a focus on the semantic range of key terms. The work was inspired by the thesis of Louis Gernet that mythical precious objects (such as fabric can seldom be) always have a symbolic charge.

Keywords: textile, woman, Medea, Philomela, ancient Greek myth, gender ideology

Djurdjina Šijaković Maidanik, PhD
Institute of Ethnography,
Serbian Academy of Sciences and Arts
Belgrade, Serbia
djurdjina.s@gmail.com

II

ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА

УДК 811.163.41’282’367.633

Марина Јуришић

НЕШТО О ПРЕДЛОГУ *БЛИЗУ* У СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА*

У овом раду говори се о неправом предлогу *близу*, пореклом прилогу, који се употребљава у новој функцији не само у стандардном језику већ и у већини српских народних говора. Циљ истраживања јесте да се утврди његов статус у дијалектима (уз осврт на стандардни језик). На основу грађе коју нуди домаћа дијалектолошка литература, показало се да предлог *близу* није присутан на целокупном српском језичком простору, тамо где га има обично се појављује у облицима *близу* и(ли) *близо*, комбинује се најчешће са генитивом, у говорима са аналитичком деклинацијом – са општим падежом или генитивом (у неким косовскометохијским говорима), а у мањем броју говора и са дативом именске речи, при чему има обично спацијално, а врло ретко и темпорално значење. У једном делу српских говора функционише и компаративно *ближе* као предлог уз генитив и датив.

Кључне речи: предлог *близу / близо*, предлог *ближе*, дијалекатска лексика, дијалекатска синтакса

1. УВОД

Неправи предлози, речи које су стекле функцију предлога, а иначе припадају некој другој врсти речи (обично прилозима или именицама), нису непознате српском језику. Тако лексема *близу* представља прилог (*Станује близу њене куће* (Пипер–Клајн 2016: 205). Циљ овога рада јесте да се и у српским народним говорима утврди статус предлога *близу*. У домаћим дијалектолошким монографијама он често бива представљен као део предлошког инвентара, међутим, у већини дијалекатских речника не постоји као засебна одредница, најчешће због тога да се књига не би оптеретила и речима уобичајеним у књижевном језику и свима познатим. У овом раду, на основу грађе коју нуди домаћа дијалектолошка литература, истражено је у којим облицима се појављује поменути предлог, да ли функционише на целокупном српском језичком простору, са којим падежима се комбинује и за које синтаксичко-семантичке категорије се везује.[1]

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

[1] У условима неравномерне испитаности српских народних говора, за ову прилику било је неопходно проучити довољно репрезентативан број дијалектолошких монографских описа и речника да би се на основу њих утврдио ареал на коме је присутан предлог *близу*. Прегледани су сви бројеви *Српског дијалектолошког зборника*, али и друге монографије (углавном исте које Д. Радовановић и Ж. Бошњаковић користе као извор и литературу у: Бошњаковић–Радовановић 2011: 201–204, као и оне објављене после 2010. године) и речници, при чему се у *Изворима и цитираној литератури* овога прилога наводе само библиографске јединице у којима је регистрован истраживани предлог или из којих су ексцерпиране потврде за синтаксичку анализу. Тако на пример, у списку литературе налази се *Речник Драгачева* (Петровић–Капустина 2019), због тога што се у његовој грађи налазе потврде предлога *близу*, али не и студија П. Ђукановића *Говор Драгачева*, у којој лексема *близу* није забележена ни у инвентару прилога. Битно је још имати у виду да се због економисања с простором (ограничен је број страна који рад може имати) овде нашао само један мањи део ексцерпираних потврда из поменуте дијалектолошке литературе, на основу којих је рађена синтаксичка анализа.

2. ПРЕДЛОГ *БЛИЗУ* У СТАНДАРДНОМ ЈЕЗИКУ

Граматике и речници српског језика, који се (условно) могу сматрати нормативним,[2] нису сасвим прецизни и сложни у битним детаљима везаним за предлог *близу*. Једни наводе да се овај предлог комбинује само са генитивом (в. RJAZU: 441–442, 444; РСЈ1: 94), док се у другима помиње и опција да се *близу* може употребљавати и са дативом (в. Маретић 1963: 581; Стевановић: 1989: 381–382; Станојчић 2010: 340). Обично није експлицитно речено да се и компаратив прилога *близу* (*ближе*), као и суперлатив (*најближе*), могу појавити у функцији предлога, а не помиње се ни са којим падежима граде предлошко-падежне конструкције (в. РСАНУ; РСЈ1; Стевановић 1989; Станојчић 2010; Пипер–Клајн 2013). Читаоцима углавном остаје да сами закључе да неправи предлог *близу* може имати и форме настале компарацијом (*ближе*, *најближе*) које такође функционишу као предлози.

Једнотомни речник Матице српске има одредницу *близу*, али не и одредницу *ближе*,[3] док се у Речнику САНУ наводе *близу* и *близо* (поред кога стоји *варваризам*) у предлошкој употреби (са потврдама у генитиву), али облик *ближе* није издвојен као посебна одредница.[4] Речник ЈАЗУ садржи лексеме *близ*, *близо*, *близу* и *ближе* као посебне одреднице, истиче њихово предлошко значење (поред прилошког), наводи да се комбинују са генитивом у означавању места и времена, али се не помињу у комбинацији са дативом, чак ни компаративни облик *ближе*. Међутим, део потврда, које се дају уз ове речи када се говори о њиховој прилошкој функцији, изгледа као предлог са дативом именске речи (а не обична допуна глаголу).[5] У старосрпским пословноправним документима (списима), С. Павловић региструје само комбинацију *близу* са генитивом, и успутно коментарише да је јуксталокационо **близь** + генитив „широко потврђено на словенском језичком простору“ (у2006: 55).[6]

Очекивано је да се у обимној граматици *Синтакса савременоī срūскоī језика. Проста реченица* (Синтакса 2005) овом питању приступи детаљније, али је у поглављу о синтакси и семантици падежа изостао компаративни облик *ближе* и податак да ли се *близу* може комбиновати и са дативом. Иначе, аутор овога поглавља, И. Антонић, у свом обимнијем раду *Синтакса и семантика дативa* (2004: 67–97), износи есенцију проблематике предлога *ближе* у савременом српском језику

[2] Консултовани су: Маретић 1963, RJAZU, РСАНУ, РМС6, РСЈ1, Стевановић 1989, Станојчић 2010, Синтакса 2005, Антонић 2003; 2004, Пипер 2001, Пипер–Клајн 2013.

[3] Прецизније, *бли́зу* је предлог који се комбинује са генитивом именске речи и означава место (покрај, поред, код) или време (пред), према *Речнику српскога језика* (РСЈ1: 94). Облик *близо* није дат, а облик *ближе* је наведен код основног прилошког значења речи *близу*, док се као предлог експлицитно не наводи. У шестотомном речнику из времена српскохрватске језичке заједнице су наведене посебне одреднице *близо* и *ближе* у којима се упућује на одредницу *близу* (РМС6: 224, 223).

[4] У РСАНУ није прецизиран падеж са којим се комбинује предлог *близу*, *близо* (а за једну потврду код прилошког значења речи *близу* може се слободно рећи да у ствари има предлошко значење: *Што ближе Нишу, све горе пишу*).

[5] У Речнику ЈАЗУ најпре се бележи стари облик *близ* (RJAZU: 440), који се у функцији прилога и предлога јавља од XIII века, па облик *близо* у предлошком значењу (поред прилошког *близо*), које се бележи од XVII века обично пред генитивом, „a nalazi se i za njim“ (RJAZU: 441–442), а затим и предлог *близу* (бележи се од XIII, евентуално XIV века), који такође може бити самосталан и стајати пред генитивом или бити растављен од њега енклитиком, а може и долазити за њим; њиме се означава: „Blizu koga ili čega može tko ili što biti mjesto ili vremenom“, уз напомену да *близу* местом може бити и у правом и у пренесеном смислу. Занимљив је навод да *близу* може да се чује и у комбинацији са предлозима *на* (*наблизу*), *у* (*ублизу*), *по* (*поблизу*) и *до* (*до близу*) (RJAZU: 444). Регистрован је и компративни облик *ближе* (и *најближе*) као предлог који иде са генитивом (RJAZU: 445), али и као прилог. Збуњују, међутим, неки примери ових лексема (*близ*, *близо*, *близу* и *ближе*) уз именске речи у дативу, који се наводе као потврде за њихово прилошко значење. Тешко је, на пример, уочити разлику између потврде *Опет је мало ближе кући* (у којој се *ближе* даје као прилог) и потврде *Благо вама, који их видите, ви сте ближе бога и чудеса* (у којој се *ближе* даје као предлог уз генитив) или: *Близ буди, господине, мољењу нашему* (прилог) и *На Топила близ Куметице* (предлог уз генитив) (RJAZU: 440, 442, 445).

[6] У књизи *Детерминативни падежи у старосрпској пословнопаравној писмености* аутор је радио на корпусу који чине „старосрпска пословноправна акта настала на територији средњовековне Србије, Босне, Дубровника и Свете горе од краја XII века до друге половине XV века, или прецизније до 1459. године, односно до пада Смедерева, када је престала да постоји средњовековна српска држава.“ (Павловић 2006: 13–14).

(на месту где говори о спацијалном директивном дативу), док у једном од својих радова о генитиву даје суштину проблематике предлога *близу* (2003: 63–64).[7] У *Синтакси и семантици падежа* предлог *близу* се појављује једино у поглављу о спацијалном генитиву (Синтакса 2005: 119–300). Међутим, П. Пипер у поглављу *Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика* експлицитно наводи да се као један вид локализације „према критеријуму растојања између објекта локализације и локализатора" појављују предлошко-падежне конструкције *близу* + *генитив*, *недалеко од* + *генитив* и, знатно ређе (подвукла М. Ј.), *близу* + *датив* (све са значењем релативно малог растојања између објекта локализације и локализатора) (Синтакса 2005: 736–737).[8] У знатно старијој синтакси стандардног српског језика, М. Стевановић (1989) наводи да се предлог *близу* слаже и са обликом генитива и са обликом датива, с тим што се много фреквентније употребљава са генитивом. И још објашњава да је „предлошки карактер речи *близу* изразитији кад стоји уз облик генитива", али да се такође са сигурношћу може рећи да су примери које наводи потврде за употребу предлога *близу* са дативом. Међу потврдама се налази и једна са компаративним обликом *ближе*, али М. Стевановић је не одваја од других, нити је посебно коментарише (1989: 381–382).

Када су у питању граматике мањег обима, у њима није било могуће посветити велики простор свим језичким појавама. Ипак, *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика* наводи да предлог *близу*, који се обично слаже са генитивом, може, али сасвим ретко, стајати и са дативом, као што и компаративни облик *ближе* може стајати са дативом (Маретић 1963: 581). Ж. Станојчић у својој *Граматици српског књижевног језика* даје мало прецизније податке о предлогу *близу* него у старијој средњошколској граматици (где је један од аутора),[9] односно помиње да се *близу* може појавити и у комбинацији са дативом (у функцији прилошких одредби за место), а не само са генитивом, што поменуте две предлошко-падежне конструкције чини синтаксичким синонимима (*Били су близу зоолошком врту кад су чули пауна* = *Били су близу зоолошког врта кад су чули пауна*), али и даље не говори посебно о облику *ближе* нити о његовом комбиновању са дативом (2010: 340, 334). Аутори *Нормативне граматике* уводе предлог *близу* када говоре о просторној локализацији с квантификацијом заснираној на одмеравању степена удаљености од локализатора. Предлог *близу* може у конструкцији са генитивом изразити значење близине локализатору, било као место где се нешто налази (*Близу куће* је школа), или у значењу правца којим неко или нешто пролази (Прошли су *близу куће*) (Пипер–Клајн 2013: 343). Иако се у поглављу о дативу не помиње конструкција *близу* (*ближе*) + *датив* са овим значењем, аутори нису искључили могућност да у „зависности од контекста у којем је употребљен, облик датива-локатива може имати и друга значења која су ређа или лексички изразитије ограничена." (Пипер–Клајн 2013: 356).[10]

Стиче се утисак да је предлошко-падежна конструкција *близу* + датив новијег датума (гледано дијахронијски),[11] али да, опет, није одлика савременог стандардног српског језика.[12] Можда

[7] Укратко, И. Антонић каже да се предлог *близу* због обележја директивност (-) комбинује са генитивом (*Близу мора расте кактус*), али се компаративни облик *ближе* (у функцији предлога), који носи обележје директивност (+), комбинује са дативом и иде уз глагол кретања који је само имплициран (*Ближе мору расте кактус* → А кад / што се ИДЕ БЛИЖЕ *мору* расте кактус) (2004: 89–90). Дакле, предлог *ближе* се комбинује са дативом именске речи када носи значење динамичке директивности.

[8] Предлошко-падежне конструкције *близу* + *генитив* и *близу* + *датив*, као облички различите моделе са истим предлогом, који имају исто значење, П. Пипер није заобишао ни у својој студији *Језик и простор*. Прецизније, помиње их када говори о локализацији према дистанци (простор) и антериорној проксималности (време) (2001: 78–79, 138–139).

[9] Наиме, Ж. Станојчић је један од аутора уџбеника за сва четири разреда средње школе – *Граматике српскога језика* (1992), у којој се помиње предлог *близу* само са генитивом у месном значењу.

[10] Овакво објашњење није у супротности са садржајем студије П. Пипера, у којој је конструкција *близу* + *датив* наведена као ређа опција од истозначног *близу* + *генитив* (2001: 78–79, 138–139).

[11] Као што је већ наведено, у средњовековним српским пословноправним списима (од краја XII века до друге половине XV века) није регистрована предлошко-падежна конструкција *близу* са дативом (уп. Павловић 55–57, 108), а у RJAZU (поред примера са дативом уз *близу* код прилошког значења ове речи) помиње се само генитив са предлозима *близ*, *близо*, *близу* и *ближе* у предлошкој функцији.

[12] РМС1 и *Нормативна граматика српскога језика* не помињу предлошко-падежну конструкцију *близу* + датив као одлику савременог српског стандардног језика.

је временом унета из дијалеката, и то оних који су ушли у основу књижевног језика, а да су томе посредовали граматичари чијим је језичким осећајима ова конструкција била прихватљива (ређа, али прихватљива).

У сваком случају, третман који је имао овај неправи предлог у публикацијама које се баве стандардним језиком утицао је и на дијалектологе када су писали монографске описе појединих говора или речнике. Мало њих је, рецимо, навело компаративни облик *ближе* са обема његовим функцијама, или прецизан податак о томе са којим се падежима комбинује овај предлог.

3. ОБЛИЦИ ПРЕДЛОГА *БЛИЗУ* У СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА

Овај предлог се у дијалектима најчешће појављује у два облика – *близу* и *близо*, при чему се у великом броју народних говора могу срести обе форме истовремено (нпр. Прешево – Трајковић 2016: 511, село Чумић – Грковић 1968: 136, Параћинско Поморавље – Милорадовић 2003: 120, источна Шумадија – Бошњаковић 2012: 279, Бјелопавлићи – Ћупић 1977: 148,[13] Загарач – Ћупић–Ћупић 1997: 32, 160, 211, средњи Ибар – Божовић 2008: 302, западнобосански ијекавски говори – Дешић 1976: 273). Варијанта *близо* окарактерисана је у многим говорима као једина или доминантна: у Бучуму и Белом Потоку (Богдановић 1979: 107), Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 235), у селима Горњи и Доњи Присјан, која се налазе између Заплања, Лужнице и Власотинца (Милосављевић 2009: 419), затим у јужној српској покрајини, у говору села Гатње (Младеновић 2013: 187), северне Метохије (Букумирић 2003: 107; 2012: 45), али и Левча (Р. Симић 1972: 145), ресавског краја (Пецо–Милановић 1968: 252), Баната (Ивић и др. 1997: 333), Поткозарја (Далмација 2004: 29), у староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима (Пешикан 1965 : 184, 191). Разлог толикој раширености форме *близо* П. Ивић види у томе да се овај прилог „повео за онима који су постали од средњег рода придева (исп. однос близо : изблиза = далеко : издалека)“ (1957: 308). Ипак, на великом простору српског језика бележено је само *близу*: Мрковићи (Вујовић 1969: 299), Црмница (Милетић 1940: 504), северозападна Бока (Павловић 2000: 42–42, 46), околина Колашина (Пижурица 1981: 66, 196), србијанско Полимље (М. Николић 1991: 223–224), Љештанско (Тешић 1977: 240), средња Колубара (Радовановић 2006: 330), Ваљевска Подгорина (Радовановић 2014: 311), босанска Посавина (Баотић 1971: 108), романијски плато (З. Симић 2018: 58, 139), село Обади у босанском Подрињу (М. Симић 1978: 92) и Горње Цапарде код Зворника (Ђукановић 1983: 261). Занимљиво је да се у говору Сиринића само форма *близо* веже за предлошку функцију, док прилошку функцију врше обе форме (*близо* и *близу*), при чему је варијанта *близо* у овом говору мање снаге од варијанте *близу*, као и у горанском говору (Младеновић 2019: 736, 765; 2001: 448). Према дијалекатској грађи Д. Златковића, у пиротском говору овај предлог (односно прилог) има облик *близа* (1989: 332, 371), што потврђује и лингвистичка карта Љ. Ћирића у монографији о говору Понишавља, на којој су представљене две варијанте предлога *близу*: *близо*, која је заступљена од Ниша до околине Пирота, и *близа*, која покрива простор око Нишаве између Пирота и Димитровграда (в. карту 3 у: Ћирић 1999: 210), међутим, у *Речнику говора Лужнице* облик *близа* забележен је само као прилог (Ћирић 2018: 51). Помало егзотична форма *бризу* евидентирана је само на простору централне Шумадије (Реметић 1985: 381). Варијанта *близ*, као резултат редукције вокала у финалној позицији, уобичајена је појава (апокопа) на простору Ваљевске Подгорине (Радовановић 2014: 127–129) и у српским посавским говорима између Врбаса и Укрине (Козомара 2016: 625). Такође је у говорима Црне Траве и Власине забележен облик *близ* (поред чешћег *близо* и мало ређег *близу*), али не у функцији предлога (Вукадиновић 1996: 240, 295).

[13] Занимљиво је да се у говору Бјелопавлића паралелно употребљава *бли́зо* и *бли́зу*, али: „у енклитичкој вези само *бли́зу*: *Блӣзӯ ни це* (Шо).“ (Ћупић 1977: 23).

4. СРПСКИ НАРОДНИ ГОВОРИ У КОЈИМА ЛЕКСЕМА *БЛИЗУ* НЕМА ФУНКЦИЈУ ПРЕДЛОГА И ОНИ У КОЈИМА СЕ РЕТКО ПОЈАВЉУЈЕ У ТОЈ ФУНКЦИЈИ

4.1. У српским народним говорима дијалектолози су бележили истраживани предлог најчешће са генитивом, а ређе са дативом и општим падежом (ОП) (више о томе у т. 6.1). Међутим, судећи према проученим дијалектолошким радовима, у једном делу српског језичког простора ова лексема не функционише као предлог.[14] Тамо се *близу* може уочити само у својој основној функцији – прилошкој. У горњопчињском говору је редовно бележен обавезни спој прилога *близу* и предлога *до*, на местима где би у стандардном језику стајао самостално предлог *близу*: до̀ле да га спу̀шту ча̏к, *бли̏зу до зе̏мњу* (К), *бли̏зу* бе̏ше *до на̏шо село̀* (Г), ми̏ смо *бли̏зу до Лесни̏цу*, го̀ре, у Ко̀зји‿Дол куде̏ смо (КД), о̀на је *до Је̏лку бли̏зу* та̀мо тво̀ју (КД), Не зна̀јеж га ту̀ј, што је *до ше̏бе бли̏зо*, та та̀мо! (К), и вероватно није случајност то што се предлог *близу* није нашао у сакупљеном материјалу (Јуришић 2014: 414–415). Иста појава се може запазити и у радовима Ј. Динића, везаним за тимочки говор, где је забележен велики број потврда прилошко-предлошког споја *близо до*, али нема ниједне потврде са предлогом *близо*: Ако седи̏ш *бли̏зо до кубе̏*, па задре̏мешь, мо̀ш се зава̀неш; При̏ко се̏ди овде̏, *по̏близо до о̀ćањ* (Динић 2008: 195, 670). У говору Радимаца (косовско-ресавском говору на територији Румуније) такође: „Нема предлога *близу*; место њега долази предлог *бли̑зо*, али увек са предлогом *до*: Седо̏ *бли̑зо до* ре̏ке.“ (Томић 1987: 422), Пову̑ко се *бли̑зо до* ме̏не, Мето̏ га *бли̑зо до* пе̏нџера (Томић 1989: 14). Материјал који нуди монографија *Говор Свиничана* показује да је стање исто и у овом говору аутохтоног српског становништва на тлу Румуније: седи̏ *бли̏зо до вас*; Се проближи̏л ко̀лко *побли̏зо до про̀сеćа* (Томић 1984: 110, 203), само што се овде *близо* може јавити и уз предлог *поре* (Исто: 198).

4.2. Затим долазе говори у којима није непознат предлог *близу* (односно његове варијанте), али је ређи у односу на прилошко-предлошки спој *близу до* са истим значењем. Тако је у говорима Бучума и Белог Потока, где се *близо* ретко „употребљава у конструкцијама типа: *бли̏зо на̀с* (Б), *бли̏зо Васи̏љ* (БП), а чешће у вези са предлогом *до*: граби̏на ни је *бли̏зо до поćо̀к* Б, и̏ма ку̏ћу *бли̏зо до пи̏јац* Б, шко̀ла му је *бли̏зо до сćа̀н* БП, жњу̀ ова̀м, *бли̏зо до кла̀данац* Б (Богдановић 1979: 107), и у јабланичком крају, где предлог *близо + ОП* и комбинација *прилоć близо + предлоć до + ОП* имају потпуно исто значење (Жугић 2010: 114–116).[15]

У *Речнику ćовора Лужнице* забележен је облик *близо* и у предлошкој функцији, али у целокупној речничкој грађи је неупоредиво већи број потврда прилошко-предлошког споја *близа / близо до* са истим значењем, при чему није непозната ни комбинација овога прилога са предлогом *при*: Ку̏ћа им је у це̏нтар, *бли̏зо за̀друćу*; Буна̀р се не ко̀па *близо мецу̀*, али чешће: Не прими̏цај се *бли̏зо до ме̏н*; Не примаци̏њај га то̀лко *бли̏зо до ку̀бе*; Ка[д] То̀ћа побесне̏је, да несѝ *бли̏за до ње̏ćа*; Ну̀жник им је по̀долечко от ку̀ћу, *бли̏за при ћу̀бре*, и у ћоше̏ (Ћирић 2018: 52, 819, 689). Постојећа литература наводи на закључак да је таква ситуација и у пиротском крају: па водата избила у Забрђе испод Видлич, *бли̏за Прćопо̀ćинци*. ВРж; Не̏ка ми је пр̏вата че̏рка *по̏близа до ме̏не*, да ми се на̀јде (и) за добро̀ (и) за ло̀ше. Рос. (Златковић 1989: 332, 371), Што̀ се ви мла̀тите кад сте сви̏ сељаци! Са̀мо сам ја̀ из Поно̀р, *на̀јблиза до ćра̀д*. Т (Златковић 1990: 696).

Прилошко-предлошки спој *близу до* није немогућ ни у другим народним говорима, али у претходно наведеним је његово присуство упадљиво у том смислу да се појављује често колико и сам предлог *близу* са којим има потпуно истоветно значење. М. Грковић, међутим, наводи да се

[14] На извођење оваквог закључка (поред дијалектолошке литературе) свакако је утицало и ауторово познавање стања у врањском говору.

[15] Постоје индикације да је у овом говору *близу до* фреквентније од предлога *близу*, али у грађи *Речника јабланичког краја* истога аутора, где се лексема *близо* појављује само као прилог или у комбинацији са предлогом (обично) *до*: Се̏дни *по̀ близо до шпо̀рет*, измр̏зла си све̏; и нађо̀ туј *бли̏зо до Љу̀бичин и Јо̀симов гроб* једно̀ ка̀мењче; кра̀ставице посади̏ *до буна̀р бли̏зо* (Жугић 2005: 22, 64, 168).

у чумићком говору форме *близо / близу* јављају и у вези с предлогом *до*, и то да би се означило да се нешто налази сасвим у близини појма исказаног генитивом: Има́ње му је *бли́зу до* Ра̏че (1968: 136), а тога је мишљења и Р. Младеновић за говор села Гатње: „Употребом предлошког скупа *до близо* + инсистира се на близини“: Ми́ смо би́ле *до бли́зо* О́пштине (2013: 187),[16] док С. Милорадовић само помиње постојање комбинације *близу / близо / ближе* са предлогом *до* (као пандан комбинацији „далеко од“) када говори о предлогу *до* уз генитив и ОП: Колѝба ни та̀мо *бли́зу до Мора̏ве* (Сик), *бли́зо до ва̑рош* (Мир) (Милорадовић 2003: 90).

У суседном косовско-ресавском дијалекту, прецизније, у Левчу и Параћинском Поморављу, истраживачи су констатовали да постоји предлог *близо / близу*, али се употребљава врло ретко (Р. Симић 1980: 52; Милорадовић 2003: 120). Међутим, дијалектолошки речници и монографије са простора Косова и Метохије (и то када су у питању и косовско-ресавски и призренско-тимочки говори) остављају другачију слику – предлог *близо* је уобичајен у северној Метохији (Букумирић 2012: 45), у говору села Гатње (Младеновић 2013: 187, 387–388), као и у говору Сиринића (Младеновић 2019: 736, 765).[17] Тако да се на основу домаће дијалектолошке литературе може закључити да употреба лексеме *близу / близо* у предлошкој функцији у једном делу призренско-тимочких говора изостаје или је увелико потиснута конкурентним прилошко-предлошким спојем *близу до*, док у другом делу ових говора (пре свега на простору јужне српске покрајине) нормално функционише. Овај предлог се такође ретко употребљава и у једном делу косовско-ресавских говора (Левач, Параћинско Поморавље), као и у српским исељеничким говорима, радимском и свиничком, који су на територију данашње Румуније доспели пре више векова миграцијама из јужнијих предела.

5. ПРИСУТНОСТ ПРЕДЛОГА *БЛИЖЕ* НА СРПСКОМ ЈЕЗИЧКОМ ПРОСТОРУ

Предлог *ближе*, по пореклу компаратив, присутан је у српском стандардном језику у комбинацији са дативом, али га, готово уобичајено, граматичари посебно не обрађују (в. поглавље 2). Слично је и у дијалектолошким речницима и монографским описима појединих говора – нема одреднице *ближе*, а *ближе* као предлог се обично помене узгред у описима или се ни не спомиње. Врло мали број дијалектолога је у свом раду прецизно навео са којим падежом се комбинује овај предлог, док се код већине аутора само у дијалекатској грађи може „приметити“ (по)нека његова потврда са генитивом, односно дативом. Засад сигурно знамо да се у једном делу народних говора бележи компаративно *ближе* у предлошкој функцији са дативом именске речи. Тако је у говору Чумића (централна Шумадија), где се овај предлог употребљава са дативом именске речи и има сасвим слично значење као предлошко-падежна конструкција *близу* са генитивом: Пре́ђи *блѝже со̀ври* (Грковић 1968: 147), и у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, где *близо* (као и компаратив *ближе*) иде са дативом: Ѝма јѐдна у́нка у Трно̀вице, *блѝже Ли̏вада̄ма* Ит, о̀ва̄мо *блѝже Ста̑рим Бе̄геју* Ит, *блѝже на̑ма* Ит, кат сам до̀шо *блѝже Амѐрики* (реч је о путовању бродом) Ж, стѝгла *блѝже буна́ру* Ч, зѐмља *блѝже сѐлу* Дс. (Ивић и др. 1997: 333), затим у говору Роваца, где су *близу* и *ближе* уз датив сасвим обични: Кад су би́ли *блѝже Ли̏ђешњу*; При́ђи *блѝже сѝ̏ђену* (Пижурица 1967: 155), док у говору Црмнице *ближе* иде по правилу са дативом, али се каткад чује и са генитивом: Његѝ̀[в]а-[ј]е кѝ̏ћа *блѝже шко̄ле̑* но̑ мо̀ја, Пѝ̀п-је два̄-пр̏ста *блѝже бо̀та* но̑ ми̑ (Милетић 1940: 504). Када је у питању говор Врачана, експлицитно је наведено да

[16] У говору овог јужнокосовског села су бележени спојеви *до близо*, али и *близо до* (в. нпр. Младеновић 2013: 183, 206, 373), као уосталом и у северној Метохији: *до бл'изо Вѝ̏читрна* Ки (Букумирић 2003: 107). Занимљиво је да и М. Пижурица у говору околине Колашина примећује да предлошка синтагма *близу + генитив* може добити испред себе предлог *до*: До̀шли су *до бли́зу Кола̀шина* (Л), Нѐ̏ђе *до бли́зу Но̑ве̄ го̀динē* (РТ), али се у том говору предлог *до* иначе „врло често придружује, као први члан, предлошким синтагмама, као: ѝдēм *до у Кола̀шин*, ѝшō сам *до на Цѐтиње*...“ (1981: 196).

[17] Занимљиво је да у горанском говору (који припада западномакедонском дијалекту) Р. Младеновић бележи *близу / близо* само као прилог, док га у инвентару предлога нема (Младеновић 2001: 466, 448).

предлози *близу* и *ближе* обавезно иду уз генитив: Нȁша су имâња бȋла *бл'иже водê* (Петровић 1974: 167), а тако је и у говору Левча: би́ло *блѝже Влȁшкоīа Пȍља* Прњ (Р. Симић 1980: 52). Из већине других дијалектолошких радова само се посредно може закључити о томе који падеж се комбинује са предлогом *ближе*: у говору Горобиља забележена је потврда са дативом уз предлог *ближе* (Примȁкни се *блѝжē асīа́лу*, Николић 1972: 699), у говору Драгачева такође (нека прȉђе *блѝже īуīи́ру*, Петровић–Капустина 2019: 471), у источној Шумадији забележено је неколико потврда предлога *ближе* уз датив и једна уз генитив (јâ *блѝже њо̂м*, о́на *блѝже ме́ни* Кч, па га ȁкне *блѝже ȍбали* Се, блѝже дрȕму РД, али и: *блѝже Шалѝнца* Ли, Бошњаковић 2012: 101, 218, 279), у гламочком говору су забележене две потврде предлога *ближе*, једна с дативом и једна с генитивом (Штȍ су *блѝжē вла́сīије и īȁрама*, свȅ-ī је тȍвишē; Дȁ-нам је студе́нац *блѝже сѐла*, ва̀љало би штȁ-речēш, Бојиновић 2018: 920, 1030), док је по једна потврда уз генитив забележена у говору Златибора (да би им сагра́дили кȕћу тȁмо, *блѝжē ȁсфалīнōī īу́īа* да им је блѝжē и лȁкшē, Лончар Раичевић 2018: 616), Ужичке Црне горе (а ѝмала кȕћа, јѐдна пот пу́том, дȍље, *блѝжē īу́īа*, С. Марковић 2011: 658), затим у прелазним говорима источне Босне и високе Херцеговине (прѝђерō вȍлове тȁмо *блѝжē онē јȁмē*, Ђуровић 1992: 347) и такође у говору Васојевића (а тō е мало овȁмо *блѝже īрȍбōвā*, Стијовић 2007: 283).

Генерално, подаци о падежу са којим се појављује предлог *ближе* у говорима са очуваном деклинацијом су спорадични и недовољни да би се извели прецизнији закључци. Али, код говора са аналитичком деклинацијом сигурно је да компаративни облик *ближе*, из разумљивих разлога, није присутан. Тамо функционише форма *īоблизу* или *īоблизо* (в. нпр. Ћирић 1983: 79), али пре свега у функцији прилога, док је ретко бележен предлог *īоблизу*: Ка[д]-ци *īо́близу īрекла́дник*, бар ти нејé зимá – Стојановић 2010: 727), или чешће прилошко-предлошки спој *īоблизу до*: *īо́близо до на́с* ГД (Трајковић 2016: 354), На́не, је́ла ова́м, *īо́близо до* шпо́рет (Стојановић 2010: 345), За́прежна гове́да пасу́ на Ко́прен, да су *īо́близа до село́* (Дој) (Златковић 2017: 700), Прѝко се́ди овде́, *īо́близо до* о́гањ; колко́ по́више и́деш све́ си *īо́близо до кра́ј* (Динић 2008: 670, 791), Угари́ли су сва́ стр̀ништа која́ су *īо́близо до село́*; пу́штете ме *īо́близо до ку́бе* да се огре́јем (Ћирић 1983: 1064, 1068). Забележена је и потврда са обликом *најблизо* уз предлог *до*: Што́ се ви мла́тите кад сте сви́ сељáци! Са́мо сам ја́ из Поно́р, *на́јблиза до īра́д*. Т (Златковић 1990: 696).

6. ОДРЕДБЕНЕ ФУНКЦИЈЕ ПРЕДЛОГА *БЛИЗУ*

Предлог *близу* (као и његове варијанте) у предлошко падежној конструкцији са генитивом, дативом или општим падежом (ОП) везује се за спацијалност и, врло ретко, темпоралност.

6.1. Спацијалност

У српским народним говорима све досада поменуте предлошко-падежне конструкције (*близу* + генитив, *близу* + датив, *близу* + ОП, али и: *ближе* + генитив, *ближе* + датив) најчешће указују на неодређену посредну просторну локализацију (уп. Синтакса 2005: 148; Антонић 2003: 63–64). Објекат локализације смешта се изван граница локализатора, без података о томе о којој страни локализатора се ради. Показује се, дакле, једино да је место локализације – спољашност локализатора. Ипак, предлог *близу* носи и податак о удаљености од локализатора, тј. о проксималности (близина). Једноставније речено, ради се о просторној локализацији с квантификацијом заснивној на одмеравању степена удаљености од локализатора. Предлог *близу* (као и *ближе*) може у предлошко-падежној конструкцији са генитивом, дативом или ОП изразити значење близине локализатору, било као место где се нешто налази, или у значењу правца којим неко или нешто пролази (Пипер–Клајн 2013: 343).[18]

[18] Када је у питању ово просторно значење, С. Павловић констатује да се предлошко-падежном конструкцијом *близу*

У већини говора ова врста просторног значења се исказује генитивом са предлогом *близу / близо*: северозападна Бока – и Рѝфата су тàмо нàшли *блѝзу то̄ī̄а̄ј мјѐсто̄а* (Пр), па̄ [ј]е вр̀тијо нѐшто *блѝзу ī̄ȳрлē* (Су); н^и^јéси смѝјо ѝћи нѝђе *блѝзу Рва́то̄а̄* (Уб), Пàле *блѝзу нàшē кȳ̏ħē* (БК) (Павловић 2000: 43, 46), Црмница – Свà-му-[ј]е зѐмља *блѝзу то̄̀ра* Крњ. Цр̄ква-[ј]е *блѝзу онê мò̀[ј]ē ī̄орê* Ли (Милетић 1940: 504), Васојевићи – Мôра̄мо мѝца̄т овȳ грмȳшу, овō е змијâрнѝк *блѝзу кȳ̏ħē*; Ѝма̄ једно мљѐсто *блѝзу Улцѝња* (Стијовић 2014: 94, 476; а в. и Стијовић 2007: 224–225), околина Колашина – Дòшли су *до блѝзу Колàшина* (Л) (Пижурица 1981: 196), Загарач – *Блѝзо Сто̄̀дѐнē кàмениц̄ē* ѝма̄ нѐколико бр̄ѝждàлѝна̄ с ко̏ијех се мòже пѝт, али слàбо; Бо̀ље би бѝло да си онѝ лѝшњàк пребàчио *блѝзо кȳ̏ħē* (Ћупић–Ћупић 1997: 32, 211), Љештанско у близини Азбуковице – Ѝмали су тôр *блѝзу ī̄планѝнē*; Има́ње им *блѝзу кȳ̏ħē* (Тешић 1977: 240), Ваљевска Подгорина – нѐ см^иј^ē *блѝзу вàто̄рē* Брез, јѐдан је *блѝзу вòдē* (Радовановић 2014: 311), Качер (део високе Шумадије) – Вêже се на кòсѝшту *блѝзу рукȳнице*; Ѐвē ти кр̄пељ *блѝзу сѐче* (Петровић–Капустина 2011: 256, 263), Драгачево – Кâже да су вѝ̏ħели вȳчицу и два вучи́ħа *блѝзу то̄̀ра*; Јеси ли вѝ̏ħō како е тàмо *блѝзу јѐвремскоī̄ по̀то̄ка* по̀чела да с-обȳрва̄ва зѐмља (Петровић–Капустина 2019: 83, 338), централна Шумадија – *блѝзо дру́ма* Н; *близу мѐнекана* Арн (Реметић 1985: 142, 288), Средња Колубара – *близу По̀жеī̄е* БЛ, *близу чѝче то̄ī̄* П, *близу мѐнē* Д (Радовановић 2006: 330), Ужичка Црна гора (област у западној Србији) – уздȳпча̄вā се, *блѝзу сто̄̀жēра* Го; ако ^ј^е *блѝзу кȳ̏ħē* (С. Марковић 2011: 596, 661), источна Шумадија – па, зал, каже, *блѝзо нàшеī̄ рòва* Ло, па учѝли су ко̀ји су бѝли *блѝзу шко̀ле* Гр (Бошњаковић 2012: 279), Левач – Дôђемо *блѝзо Пѐħи* Оп; тô е *блѝзо ī̄ранѝце* Кал (Р. Симић 1980: 52), Параћинско Поморавље – колѝба ни *близо по̄то̄̀ка* (ДМ); ôн дòшо *близо нѐке ī̄провâлије* (Свој) (Милорадовић 2003: 120), ресавски крај – бѝо сам *блѝзу то̄̂ Бељанѝце* (Пецо–Милановић 1968: 322), северна Метохија – прòшла *бл'изо шȳме* Пр, смо се заробѝл'и *бл'изо Скàдра* Дш, *бл'изо кȳ̏ħе* Кг (Букумирић 2003: 107, 302), Напрàви гȳвно *бл'ѝзо āвл'ѝје* (Ж), Станȳе *бл'ѝзо Се̄то̄ Пѐ̄то̄ке* дòл'е (ЈБе) (Букумирић 2012: 45), средњи Ибар – *блѝзо њѐī̄а* ЈП, *блѝзу пȳто̄* кȳ̏ħе Ос (Божовић 2008: 302), босанска Посавина – Сѝо је *блѝзу мѐне* (ДМ); Бѝо је *близу кȳ̏ħē* кад су га ува̀тили (К) (Баотић 1971: 108), Обади у босанском Подрињу – *блѝзу кȳ̏ħē* (М. Симић 1978: 92), Горње Цапарде код Зворника – Кȳ̏ħа му је *блѝзу пȳто̄* (Ђукановић 1983: 261), Гламоч – Нѐмојте, дјѐцо, прѝлазити *блѝзу То̀ба̄лкē*; Бѝли *блѝзо шо̀ка̄ца̄* па прѝмили ȳнō њêво ѝ̂ (Бојиновић 2018: 1032, 1046), романијски крај – и кад тȳ̂ *блѝзу кȳ̏ħā* бѝли нà стра̄жи (Бј), а тô ко̀д гробља, вѝ̏ж мојē кȳ̏ħē, *блѝзу ī̄ро̀бља* (Кј) (З. Симић 2018: 58), област источнобосанских Ера – Ѐздō-^ј^е-ōн от-Солу́на, *блѝзу Ѝбрē*; ал мѐни *блѝзу зѐмљē*; Багрдан-је *блѝзу Бѐоī̄рада* (Реметић 2012: 524, 554, 559), западнобосанска област – е л тô *блѝзо сѐла*? (Тр), *блѝзо ȳчито̄ељова сто̄̂на* Ш (Дешић 1976: 147, 251).[19]

У једном делу говора чешћа је употреба предлога *близу* са генитивом, али није непозната ни његова употреба у конструкцији са дативом: Мрковићи – *близу До̀броводе*, али и: Припàдали-су *блѝзу то̄̀ма Арбанêзима* (ДВ), Свѐ-је *блѝзу вâ^о^рошу* (П), Тô-е *блѝзу мòру* (К) (Вујовић 1969: 299), Бјелопавлићи – о́њен *блѝзу Тавни́ка* (Пгл.), Пàжићи су *блѝзу Гра̂да* (Дг), али и: Спȳ̂ж је *блѝзу То̀то̄ī̄раду* (Кос), Кà до̄ħо̀смо *блѝзу сѐлу* (Март), Мартѝнићи сȳ *блѝзу По̀̄перима* (Пгл.) (Ћупић 1977: 58, 148).

Предлог *близо* (и његов компаратив *ближе*) у банатским говорима иде са дативом: *блѝзо Бедī̄раду* Сф, *блѝзо Зему́ну* Сф (Ивић и др. 1997: 333), а таква је ситуација и на потпуно другом крају штокавске територије, у говору Роваца: Прѝшли су *блѝзу По̀норима* (Пижурица 1967: 155).

+ *генитив* изражава јуксталокациона индирективност и јуксталокациона адлативност. Њоме је близина оријентира и локализатора релативизована, односно она показује већу или мању удаљеност између оријентира и локализатора. Пошто је ова конструкција директивно неутрална, показатељ индирективности биће глагол са инхерентним семантичким обележјем [директивност -], док ће адлативност бити сигнализована директивношћу управног глагола (2006: 55–57; 108). Слично осталима, З. Симић у својој књизи о синтакси падежа романијског платоа *близу + генитив* назива „падежном конструкцијом са обележјем неспецификоване дистантности: просторне јуксталокативности општег типа“ (2018: 58).

[19] Неки од аутора овај податак и експлицитно наводе, а код неких се то може закључити на основу дијалекатског материјала који дају.

У призренско-тимочким говорима функционише аналитичка конструкција са предлогом *близо / близу / близа*: На́ше су њи́ве до́ле *бли́зу она́ј бре́с* (Ј. Марковић 2000: 262), ра́сла сам та́мо *близу ӣро́бје* (Гмитровић 2008: 393), Ће́рка ми стану́је *бли́зо аеродру́м*; Сто́ка се не сапи́ња *бли́зу ӣу́ӣ* (Стојановић 2010: 24, 834). Али, у косовскометохијским говорима, који најбоље чувају остатке старе деклинације, овај предлог се може појавити и уз облик генитива именске речи: јена-лива́да ни је *бли́зо шу́ме.* Се; кə[д] до́шле *бли́зо ӣе́ лова́чке ку́ће.* Ја; И ву́ци при́шле *бли́зо на́ше о́фце.* ГБ (Младеновић 2019: 374, 385), немо́ да при́ц'еш *бли́зо сна́ше*, по́беже *бли́зо При́шӣине* (Младеновић 2013: 187), и уз облик ОП: ова́ква по́ља *близу Леӣе́нац* (Младеновић 2013: 231), па́де јен-ка́мењ *бли́зо маӣа́ре* Го, *близо се́ло* та́ко ГБ (Младеновић 2019: 343).[20]

6.2. Темпоралност

У истраживаним говорима исказивање временских односа врло ретко се остварује предлогом *близу* у предлошко-падежним конструкцијама са генитивом, дативом или ОП. Забележено је свега неколико потврда у дијалектолошкој литератури (у говорима Старог Влаха, Бјелопавлића, околине Колашина и код староседелаца босанске Посавине) када темпорално *близу* са именицом у генитиву означава антериорну проксималност (мањи степен временске удаљености од локализатора).[21]

Потврде: па по но̀ћи, би́ло нам *бли́зу сла̀вē*, о̀ћемо да сла̀вӣмо (Бд) (З. Симић 2018: 139), То̂ е би́ло *бли́зу Пр̀вōīа ма̂ја* (Пкр), *Бли́зо Но̂вē īо̀динē* (Гз) (Ћупић 1977: 148), Нѐђе *до бли́зу Но̂вē īо̀динē* (РТ) (Пижурица 1981: 196), Би̂ло је то њѐкако *близу Божѝћа* (В); Мѝслим да је то би̂ло *близу Но̀ве īо̀дине* (К) (Баотић 1971: 108).

7. ЗАКЉУЧАК

Начин третирања предлога *близу* у речницима и граматикама стандардног српског језика одразио се и на то колико ће података дијалектолози дати о њему и његовом компаративном облику *ближе* у својим радовима. При том, ови предлози у већини говора нису другачији од облика у стандардном језику, тако да најчешће нису скретали посебну пажњу истраживачима. Ипак, домаћа дијалектолошка литература јасно показује да се *близу* у функцији предлога ретко употребљава у једном делу косовско-ресавских и призренско-тимочких говора, и да чак изостаје у неким призренско-тимочким говорима, а да је на његовом месту обично присутан прилошко-предлошки спој *близо до*. Тамо где га има обично се појављује у облицима *близу* и(ли) *близо*, комбинује се најчешће са генитивом, у говорима са аналитичком деклинацијом – са општим падежом или генитивом (у неким косовскометохијским говорима), а у мањем броју говора и са дативом именске речи, при чему обично има спацијално, а ређе темпорално значење. У једном делу српских говора функционише и *ближе* као предлог који се комбинује и са генитивом и са дативом.

Извори и цитирана литература

Антонић, И. (2003). Спацијална идентификација оријентационог типа номиналном формом у генитиву. *Зборник Маӣице срӣске за филолоīију и линīвисӣику*, XLVI/1, 59–66.

Антонић, И. (2004). Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолоī*, LX, 67–97.

[20] Подаци о падежу са којим се комбинује предлог *ближе* у дијалектима дати су у т. 5.

[21] З. Симић наводи да се: „значење временске антелокализације – објекат временске локализације је на временској оси смештен испред локализатора – као вида спецификоване посредне временске локализације – *антериорности*“, између осталог, формализује и конструкцијом БЛИЗУ + генитив, али је њена употреба маргинална. Затим примећује да иста запажања има И. Антонић за савремени језик (уп. З. Симић 2018: 135, 139).

Баотић, Ј. (1971). Синтакса падежа у говору старосједилаца босанске Посавине. *Прилози проучавању језика*, 7, Нови Сад, 105–140.
Богдановић, Н. (1979). Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник*, XXV, 1–178.
Богдановић, Н. (1987). Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 7–302.
Божовић, М. (2008). *Говори средњега Ибра*. Друго проширено издање. Приштина / Лепосавић.
Бошњаковић, Ж., Радовановић, Д. (2011). Синтетички поглед на творбу аориста и ареал наставака у штокавском наречју. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIV/1, 181–204.
Бошњаковић, Ж. (2012). Морфолошке особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник*, LIX, 1–381.
Букумирић, М. (2003). Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник*, L, 1–356.
Вујовић, Л. (1969). Мрковићки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник*, XVIII, 73–399.
Вукадиновић, В. (1996). Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 1–317.
Гмитровић, Ј. (2008). Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини). *Српски дијалектолошки зборник*, LV, 323–428.
Грковић, М. (1968). Употреба падежа у чумићком говору. *Прилози проучавању језика*, 4, 133–159.
Дешић, М. (1976). Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник*, XXI, 1–321.
Ђукановић, П. (1983). Говор села Горње Цапарде (код Зворника). *Српски дијалектолошки зборник*, XXIX, 191–294.
Ђуровић, Р. (1992). Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVIII, 9–378.
Жугић, Р. (2010). *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*. Монографије 13. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Златковић, Д. (1989). Фразеологија страха и наде у пиротском говору. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXV, 175–457.
Златковић, Д. (1990). Фразеологија омаловажавања у пиротском говору. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, 423–740.
Ивић, П. (1957). О говору Галипољских Срба. *Српски дијалектолошки зборник*, XII, 1–519.
Ивић, П, Бошњаковић, Ж., Драгин, Г. (1997). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Друга књига: Морфологија, синтакса, закључци, текстови). *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, 1–586.
Јуришић, М. (2014). Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције). *Српски дијалектолошки зборник*, LXI, 367–534.
Козомара, Д. (2016). Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Укрине. *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, 579–733.
Лончар Раичевић, А. (2018). Акценатски систем говора Златибора. *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/1, 477–636.
Maretić, T. (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Treće, nepromijenjeno izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
Марковић, Ј. (2000). Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник*, XLVII, 7–307.
Марковић, С. (2011). Говор Ужичке Црне горе. *Српски дијалектолошки зборник*, LVIII, 337–672.
Милетић, Б. (1940). Црмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник*, IX, 209–663.
Милорадовић, С. (2003). *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*. Посебна издања, књ. 50. Београд: Етнографски институт САНУ.
Милосављевић, Т. (2009). Говор села Присјана (Горњег и Доњег). *Српски дијалектолошки зборник*, LVI, 373–558.
Младеновић, Р. (2001). Говор шарпланинске жупе Горе. *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, 1–696.
Младеновић Р. (2013). *Говор јужнокосовског села Гатње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Младеновић Р. (2019). Говор северношарпланинске жупе Сиринић. *Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/1, 1–1047.
Николић, М. (1972). Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге). *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, 619–746.
Николић, М. (1991). Говори србијанског Полимља. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII, 1–548.
Павловић, С. (2000). *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 16. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Павловић, С. (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.
Петровић, Д. (1974). Из синтаксичке проблематике Врачана. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XVII/1, 161–182.
Пецо, А., Милановић, Б. (1968). Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, 241–366.
Пешикан, М. (1965). Староцрногорски средњокатунски и љешански говори. *Српски дијалектолошки зборник*, XV, 1–294.
Пижурица, М. (1967). Употреба падежа у говору Роваца. *Прилози проучавању језика*, 3, 141–176.
Пижурица, М. (1981). *Говор околине Колашина*. Посебна издања, Књига 12. Одјељење умјетности, Књига 2. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
Piper, P. (2001). *Jezik i prostor*. Drugo, dopunjeno izdanje. Beograd.
Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ., Тошовић, Б. (2005). *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
Пипер, П., Клајн, И. (2013). *Нормативна граматика српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
Радовановић, Д. (2006). Морфолошке особености говора средње Колубаре. *Српски дијалектолошки зборник*, LIII, 189–374.
Радовановић, Д. (2014). Говор Ваљевске Подгорине. *Српски дијалектолошки зборник*, LXI, 7–366.
Реметић, С. (1985). Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI, 1–555.
Реметић, С. (2012). Текстови из говора источнобосанских Ера. *Српски дијалектолошки зборник*, LIX, 485–637.
Симић, З. (2018). *Синтакса падежа у говору романијскога платоа: метафоризација простора*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 25. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Симић, М. (1978). Говор села Обади у босанском Подрињу. *Српски дијалектолошки зборник*, XXIV, 1–124.
Симић Р. (1972). Левачки говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, 1–619.
Симић Р. (1980). Синтакса левачког говора. I. Употреба падежних облика. *Српски дијалектолошки зборник*, XXVI, 1–146.
Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1992). *Граматика српскога језика*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Друго, прерађено издање. Београд − Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.
Станојчић, Ж. (2010). *Граматика српскога књижевнога језика*. Београд: Креативни центар.
Стевановић, М. (1989). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*. II: Синтакса. 4. издање. Београд: Научна књига.
Стијовић, Р. (2007). Говор Горњих Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник*, LIV, 1–323.
Тешић, М. (1977). Говор Љештанског. *Српски дијалектолошки зборник*, XXII, 159–325.
Томић, М. (1984). Говор Свиничана. *Српски дијалектолошки зборник*, XXX, 7–265.
Томић, М. (1987). Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 303–474.
Трајковић, Т. (2016). Говор Прешева. *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, 277–578.
Ћирић, Љ. (1983). Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник*, XXIX, 1–190.
Ћирић, Љ. (1999). Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, 7–262.
Ћупић, Д. (1977). Говор Бјелопавлића. *Српски дијалектолошки зборник*, XXIII, 1–226.

Речници

Бојиновић, М. (2018). Додатак Рјечнику гламочког говора. *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/1, 915–1059.
Букумирић, М. (2012). *Речник говора северне Метохије*. Монографије 15. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Далмација, С. (2004). *Рјечник говора Поткозарја*. Бања Лука.
Динић, Ј. (2008). *Тимочки дијалекатски речник*. Монографије 4. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Жугић, Р. (2005). Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник*, LII, 1–470.
Петровић, Д., Капустина, Ј. (2011). Из лексике Качера. *Српски дијалектолошки зборник*, LVIII, 1–336.
Петровић, Д., Капустина, Ј. (2019). Речник Драгачева. *Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/2, 7–635.

РМС6: *Речник српскохрватскога књижевнога језика* I–VI (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
РСАНУ: *Речник српскохрватскога књижевнога и народнога језика* (1959–). Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ.
РСЈ1: *Речник српскога језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.
RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
Стијовић, Р. (2014). *Речник Васојевића*. Београд: Чигоја штампа.
Стојановић, Р. (2010). Црнотравски речник. *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, 1–1060.
Томић, М. (1989). Речник радимског говора. *Српски дијалектолошки зборник*, XXXV, 1–174.
Ћирић, Љ. (2018). Речник говора Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2, 1–1166.
Ћупић, Д., Ћупић, Ж. (1997). Речник говора Загарача. *Српски дијалектолошки зборник*, XLIV, 3–574.

SOMETHING ABOUT PREPOSITION *BLIZU* IN SERBIAN VERNACULAR SPEECHES

Summary

In this paper, we determine the status of the preposition *blizu* (near, close) in the standard Serbian language and the way in which it is presented and explained (conditionally speaking) in normative grammars and dictionaries, to proceed with an analysis (based on local dialectological literature) of the status of this preposition in Serbian vernacular speeches. Generally speaking, it may be observed that the preposition *blizu* is not present in the entire Serbian-speaking area; in the regons where it can be found, it usually appears in the forms *blizu* and/or *blizo* (less frequently, *bliza*), and it is most commonly combined with the genitive case, in speeches using analytic declension – with a general case or genitive (in some Kosovo-Metohija speeches), and in a smaller number of speeches, with a nominal dative, where it usually has a spatial or, less frequently, temporal meaning. Special attention is paid to the comparative form *bliže* and its prepositional function in vernacular speeches.

Keywords: preposition *blizu / blizo*, preposition *bliže*, dialect vocabulary, dialect syntax

Марина С. Јуришић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
jmarina011@gmail.com

UDK 811.163.41’373:635(497.113 Krušedol)

Бранкица Марковић

ПОВРТАРСКА ЛЕКСИКА СЕЛА КРУШЕДОЛА У СРЕМУ[1]

У раду је дата лексичко-семантичка анализа повртарске лексике, забележене у Крушедолу, малом фрушкогорском селу у Срему. Грађа је прикупљена помоћу *Упитника за бележење повртарске лексике* Јордане Марковић, у разговору са старијим мештанима. Прикупљена грађа представљена је и анализирана кроз 12 семантичких поља. Посебна пажња посвећена је одређивању мотива номинације. Досадашња истраживања из ове области нису бројна и везују се већином за призренско-тимочку дијалекатску област, док је само један прилог са простора шумадијско-војвођанског дијалекта, и то са терена Бачке. Стога ће се настојати да се овим радом дâ скроман допринос проучавању повртарске лексике са простора шумадијско-војвођанског дијалекта, али са подручја Срема.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, шумадијско-војвођански дијалекат, повртарска лексика, село Крушедол (у Срему)

1. УВОД

Крушедол[2] је сремско насеље које се састоји од Крушедол Села и Крушедол Прњавора. Налази се на јужним падинама Фрушке горе, у општини Ириг, у Сремском округу у Војводини. Према попису из 2002. године, било је 388 становника. Према ранијем попису из 1991. године, Крушедол Село је имало 372, а Крушедол Прњавор 229 становника. Према најновијем попису из 2011. године, Крушедол Село је имало 329, а Крушедол Прњавор 241 становника (Ћурчић 2012: 329, 334).

У Крушедол Селу живи претежно староседелачко сремско становништво. Село је забележено крајем XV века. У селу постоји релативно стара Сретењска црква, која је некадашња задужбина и женски манастир Мајке Ангелине.

Насељавање Крушедол Прњавора везано је за изградњу манастира, који је подигао Ђорђе Бранковић. Манастир је располагао великим поседима који су захтевали радну снагу, па је на својим имањима насељавао сиромашне сељаке и оне који су избегли с турске територије.

„Крушедол постаје знаменит после подизања истоименог манастира, који је саграђен у времену између 1509. и 1514. године. Подигао га је владика Максим уз помоћ своје мајке Ангелине и влашког војводе Јована Нагоје Басарабе. У њему је боравио владика Максим до своје смрти, као митрополит београдски и сремски” (Прица 1991: 10).

Становништво овог села већином се бави земљорадњом (ратарством, повртарством и знатно мање воћарством и виноградарством) и сточарством.

Говор села Крушедола припада сремском говору шумадијско-војвођанског дијалекта, који је описао Берислав Николић у својој монографији *Сремски говор* (Николић 1964).

Прикупљена је и грађа из пункта Крушедол за потребе *Српског дијалектолошког атласа*. Упитник је попунио проф. Драгољуб Петровић 1979. године.

Досадашња истраживања повртарске лексике нису бројна и везују се углавном за призренско-тимочку дијалекатску зону (Марковић 1996, 1997; Милошевић-Петровић 2009), док је само

[1] Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451–03–68/2022–14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

[2] Подаци су преузети са https://www.irig.rs/sr/krusedol-selo и https://www.irig.rs/sr/krusedol-prnjavor.

један прилог са простора шумадијско-војвођанског дијалекта, и то са терена Бачке (Драгин 1991). Са овог подручја постоје и два прилога у којима је посебно обрађена коровска флора (Драгин 1984; Шпис-Ћулум 1995).[3] Из Срема постоје два прилога, али о ратарској терминологији (Бошњаковић 1988, 1991).[4] Стога ће се настојати да се овим радом дâ скроман допринос истраживању повртарске лексике са простора шумадијско-војвођанског дијалекта, али са подручја Срема.

Грађа за овај рад прикупљена је 2019. године помоћу *Упитника за бележење повртарске лексике* Јордане Марковић у селу Крушедолу, у разговору са четворо старијих информатора,[5] као и снимањем њихових казивања на аудио-касете. Прикупљена лексика је представљена и анализирана кроз 12 семантичких поља. Посебна пажња посвећена је одређивању самих мотива номинације.

Циљ овог рада је да се попише, опише и на тај начин трајно забележи и сачува од заборава повртарска лексика овог малог сремског села.

2. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Друго поглавље састоји се из две целине. У првој је прикупљена грађа класификована и анализирана у оквиру 12 семантичких поља, док је друга целина посвећена одређивању мотива номинације.

Прикупљена лексика класификована је у следећих 12 семантичких поља:

2.1. Називи повртарских култура
2.2. Називи земљишта према изгледу, намени и величини
2.3. Nomina agentis
2.4. Припрема земљишта за сетву
2.5. Садња
2.6. Нега
2.7. Раст и зрелост
2.8. Поврће ометено у развоју
2.9. Брање
2.10. Алат
2.11. Коров
2.12. Смештај

I

2.1. НАЗИВИ ПОВРТАРСКИХ КУЛТУРА

У прво семантичко поље груписани су називи повртарских култура. Најпре се наводи латински назив биљке, дат према *Ботаничком речнику* (Симоновић 1959), а затим општи назив, називи појединих врста и њихових делова итд., у зависности од тога шта је Упитником тражено. Лексеме које су добијене као одговор на тражена питања из Упитника дате су акцентоване, онако како су их информатори наводили, и то у оквиру сваког семантичког поља.

[3] Овде треба поменути и рад *О нашим варивима* (Тројановић 1935), где се наводе називи варива прикупљени на ширем простору (детаљније о овоме в. у Недељков, Марковић 2015: 265).

[4] Одређени број лексема из домена повртарске терминологије може се наћи и у *Речнику српских говора Војводине*, у којем је представљен лексички репертоар са овог терена (уп. РСГВ 2019).

[5] Овим путем се захваљујем својим информаторима – баки Милици Продановић (рођ. 1926, која је преминула 2021. године), Живојину Марковићу (рођ. 1935), Јелици Марковић (рођ. 1947) и Ђорђу Марковићу (рођ. 1944) на гостопримству и лепој сарадњи.

2.1.1. Allium

2.1.1.1. Општи назив за биљку Allium је *лу̏кац*.
2.1.1.1.1. Хипокористични назив је *лу̀кӣћ*.
2.1.2. Млади, зелени лук назива се *мла́ди лу̏кац*.
2.1.3. Зрели (матори) плод назива се *сӣа̂ри лу̏кац*.
2.1.4. Према врсти које се гаје у месту разликују се *цр̂ни* и *бе̂ли лу̏кац*.
2.1.5. Врсте црног лука су: *ӣо̀ӣачар* и *хо̀лӣндски*.
2.1.6. Врсте белог лука су: *јѐсӣњи* и *ӣро̀лешњи*.
2.1.7. Делови биљке Allium сера (црног лука) су: *жӣ̏ле*, *ӣла̀вица*, *ӣера́ја* и *бӣ̂к*/ *ӣ̏звода*.
2.1.7.1. Исцветали део код биљке Allium сера (црног лука) назива се *бӣ̂к*, *ӣ̏звода*.
2.1.7.2. Део главице биљке Allium сера (црног лука) је *рѐбро*, *ре̂жањ*.
2.1.8. Део главице биљке Allium sativum (белог лука) је *чӣ̏н*/ *чӣ̏њ*.
2.1.9. Плод који се једе од црног и белог лука назива се *ӣла̀вица*.
2.1.10. Црни лук припремљен за сађење назива се *арӣа̀ци̑к* и *сеја́нац*.
2.1.11. Црни лук у виду отпада именује се лексемом *љу̏ске*.
2.1.12. За покварени лук каже се да је *ӣ̀струлио*, *ӣру̏о лу̏кац*, односно да *кли̏ја̄ва*, *ӣру̏ли*.
2.1.13. Скуп уплетених главица црног или белог лука назива се *ве́нац*. Забележен је и облик множине *ве̂нци*.
2.1.14. Скинуте суве љуске црног лука у којима се фарбају ускршња јаја зову се *лу̏ковӣна*, односно информатори кажу: „*фа̂рбамо у̀ луковини*”.

2.1.2. Apium graveolens

2.1.2.1. Општи назив за биљку Apium graveolens је *цѐлер*.

2.1.3. Armoracia lapathifolia

2.1.3.1. Општи назив за биљку Armoracia lapathipholia је *рӣ̏н*.

2.1.4. Beta vulgaris

2.1.4.1. Општи назив за биљку Beta vulgaris је *рӣ̏ӣа*.
2.1.4.2. Врсте биљке Beta vulgaris су: *сӣо̏чна* и *шӣ̀ћӣрна рӣ̏ӣа*.
2.1.4.3. Делови биљке Beta vulgaris су: *ко̏рӣн*, *жӣ̏ле*, *ӣло̂д*, *ре̂ӣ* и *ли̂шће*.

2.1.5. Brassica

2.1.5.1. Општи назив за биљку Brassica је *ку̀ӣус*.
2.1.5.1.1. Хипокористични назив је *ку̀ӣушчић*.
2.1.5.1.2. Пејоративни назив је *куӣу̀сина*.
2.1.5.2. Према боји разликују се *бе̂ли* и *цр̀вени* или *ӣла̂ви ку̀ӣус*.
2.1.5.3. Према времену садње постоје *ра̂ни* и *јѐсӣњи ку̀ӣус*.
2.1.5.4. Делови биљке Brassica су: *ко̏рӣн*, *ду̀ӣачке ја̂ке жӣ̏ле* и *ӣла̀вица и ли̂сӣ*.
2.1.5.5. Купус спремљен за зимницу назива се *кѝсели ку̀ӣус*, *за ки̏селӣње*, *ӣро̀коле*.

2.1.6. Brassica oleracea

2.1.6.1. Општи назив за биљку Brassica oleracea је *карфѝӣл бе̂ли*.

2.1.7. Brassica oleracea gogylodes

2.1.7.1. Општи назив за биљку Brassica oleracea gogylodes је *келера́ба*.

2.1.8. Capsicum annuum

2.1.8.1. Општи назив за биљку Capsicum annuum и њен плод је *па̀прика*.
2.1.8.1.а. Општи назив за скупину паприка (облик множине) је *па̀прике*.
2.1.8.1.1. Хипокористични назив је *папричи́ца*.
2.1.8.1.2. Пејоративни назив је *паприкѐтина*.
2.1.8.2. Врсте паприке према изгледу: *ба̀бура*, *сло̀ново у̏во*, *ро́та*, *парадѝз-па̀прика* или *патлица̀нара* (пљосната).
2.1.8.3. Врсте паприке према намени: *жу̂та – за зимни́цу*, *сло̀ново у̏во – за а̀јвар* и *шѝткара – за ве́нац*.
2.1.8.4. Остале врсте паприке су: *хо̀рто̄шка*, *ле̏сковачка* и *дутмѐтара* (јако љута, округла).
2.1.8.5. Мала љута паприка зове се *феферо́на*/ *фафаро́на*.
2.1.8.6. Скуп нанизаних и осушених паприка је *ве́нац*.
2.1.8.7. Квалитетна парика назива се *ме̏снатa*.
2.1.8.8. Делови биљке Capsicum annuum су: *жи̏ле*, *ко̏ре̄н*, *стру̂к*, *тра̂не*, *ли̂ст*, *за̀пе̄рци*, *пу̂пе*, *цве̂т* и *пло̂д*.
2.1.8.8.1. Део којим се плод држи за стабло назива се *пѐте̄љка*, *дршка*.
2.1.8.8.2. У унутрашњости плода налази се *се̏ме*.
2.1.8.8.3. Кад се са биљке скине (обере) плод остаје *ста̀бљика*, *дѐбели стру̂к*.
2.1.8.9. Начини остављања паприке за зимницу су разни: *а̀јва̄р*, *пѐчена*, *ту̏ршија* и *патлѝца̄нка*. Информаторка наводи: „*Патлѝца̄нка се по̀себно ба́рила са зе́јтином; по̀солимо и о̏нда сла̂жемо у те́ле и то̂ мо̏же да се тро̏ши о̏дма*”.
2.1.8.10. Уситњена паприка за запршку назива се *сѝтна*, *млѐвена*, *а̀лева*.

2.1.9. Citrullus vulgaris и Cucumis melo

2.1.9.1. Општи назив за биљке Citrullus vulgaris и Cucumis melo заједно је *бо̀стан*.
2.1.9.2. Општи назив за биљку Citrullus vulgaris је *лубѐница*.
2.1.9.3. Врсте лубенице су: *кра̀љица сла̂сти*, *ма̀ђа̄рка*/ *мађа̀рица*, *ша̀рена*, *та́мно зѐлена*.
2.1.9.4. Општи назив за биљку Cucumis melo је *ди̏ња*.
2.1.9.5. Врсте диње су: *а̀нанас*, *вѐлике ра̀паве* и *дѐсерта̄на*.
2.1.9.6. Делови биљака Citrullus vulgaris и Cucumis melo су: *жи̏ле*, *тѐра ло̏зу* (*ста́бло*), *вре́же*, *цве̂т*, *ли̂ст* и *пло̂д*.
2.1.9.6.1. Делови плода обеју биљака су: *ко̏ра*, *ср̏це* и *се̏ме*.

2.1.10. Cucumis sativus

2.1.10.1. Општи назив за биљку Cucumis sativus је *кра̏ставац*.
2.1.10.1.а. Назив за скупину (више њих): *кра̏ставци*.
2.1.10.1.1. Хипокористични назив је *краста̀вчић*.
2.1.10.1.2. Пејоративни назив гласи *краста̀вчина*.
2.1.10.2. Врсте краставца су: *корнѝшо̄н*, *сала̀та̄р*, *су̂нчани по̀ток*.
2.1.10.2.1. Врста ситног краставца је *корнѝшо̄н*.
2.1.10.3. Делови биљке Cucumis sativus су: *жи̏ле*, *ста́бло* или *дѐљи стру̂к*, *вре́же*, *цве̂т*, *о̀дметак*, *ли̂ст* и *пло̂д*.
2.1.10.3.1. Делови плода су: *ко̏ра* и *се̏ме*.
2.1.10.4. Плод остављен за семе назива се *семѐња̄к*.

2.1.11. Cucurbita melo и Cucurbita melopepo

2.1.11.1. Општи назив за биљку Cucurbita melo је *бу̀ндева*, *ти̏ква*.
2.1.11.1.1. Хипокористични назив је *бу̀ндевица*, *ти̏квица*.
2.1.11.1.2. Пејоративни назив је *бундевѐтина*.
2.1.11.2. Врсте тикве према боји су: *бе̂ла*, *жу̂та* и *зѐлена*.
2.1.11.3. Врсте тикве према изгледу су: *лäбудов вра̂т* и *та̀мбурте̄це – од по̏ла ме̂тра ду̏пачке* (за колаче).
2.1.11.4. Тиква за поховање назива се *бу̀ндевица*, *ти̏квица*.
2.1.11.5. Општи назив биљке Cucurbita melopepo је *бе̂ла бу̀ндева*/ *бе̂ла сла̀тка бу̀ндева*.
2.1.11.6. Делови биљке су: *жи̏ле*, *вре́же*, *цве̂т*, *ли̂ст* и *пло̂д*.
2.1.11.6.1. Делови плода су: *ко̏ра*, *сѐме̄нка*/ *се̏ме* и *ме̂со*.
2.1.11.7. Назив за биљку Legenaria vulgaris је *ти̏ква за натѐпаче*.

2.1.12. Daucus carota hortensis

2.1.12.1. Општи назив за биљку Daucus carota hortensis је *шарпаре́па*/ *шанпаре́па*.
2.1.12.2. Врсте шаргарепе су: *цѐрвена*, *жу̂та* и *каро̏тна* (*зато̀бастa*).
2.1.12.3. Шаргарепа којој је одстрањено лишће назива се *ср̏це од шарпаре́пе*.

2.1.13. Petroselinum hortense

2.1.13.1. Општи назив за биљку Petroselinum hortense је *пе́ршун*.
2.1.13.2. Врсте першуна су: *ро̀тквāн* (краћи, има доста жила около) и *ду̏пачки*.

2.1.14. Phaseolus

2.1.14.1. Општи назив за биљку Phaseolus је *па̀сӯљ*.
2.1.14.2. Врсте пасуља према боји су: *бе̂ли*, *жу̂ти*, *ша̀рени*, *бра̏дōн*, *зѐлени*, *та́мно жу̂ти – во̀зрнац*.
2.1.14.3. Остале врсте су: *тѐтовац* (крупан), *по̏лутѐтовац* (пљоснат, није крупан као тетовац) и *па̀сӯља̀ца* (ситан).
2.1.14.4. Врсте пасуља према изгледу стабла су: *чу̏чавац* (ниски), *пѐтровски* и *во̀зрнац* (не лозе се) и *бе̂ли* (*се ло̀зе*).
2.1.14.5. Делови стабла пасуља су: *жи̏ле*, *ста̀бљика* или *стру̂к*, *ли̂ст*/ *ли̂шће*, *цве̂т* и *мѐуна*.
2.1.14.6. Плод се зове *зр̏но*. Информаторка наводи: „*У мѐуни је зр̏но*”.
2.1.14.7. Врста која се једе са махуном зове се *бора̀нија*.
2.1.14.8. Врсте бораније су: *жу̂та*, *ша̀рена се не ло̀зи* и *зѐлена*.
2.1.14.9. Део у коме су смештена зрна назива се *мѐуна*.
2.1.14.10. За процес вађења пасуља из махуне информатори кажу *ту̏ца се* и *мла̂тимо*.
2.1.14.11. Осушена стабљика која се користи у исхрани стоке зове се *па̀сӯљевина*.

2.1.15. Faba

2.1.15.1. Општи назив за биљку Faba је *бо̏б*.

2.1.16. Pisum sativum

2.1.16.1. Општи назив за биљку Pisum sativum је *пра́шак*.
2.1.16.2. Врсте биљке Pisum sativum су: *до̏ма̄ћи*, *амѐричко чу̏до*, *шећѐрац*, *келва̀дōн* и *баре́мац* (рани).

2.1.16.3. Остаци стабла после бербе зову се *ӣра̀шковина*.

2.1.17. Raphanus sativus и Raphanus radicula

2.1.17.1. Општи називи за биљке Raphanus sativus и Raphanus radicula су *ро̏ӣква* и *ро̏ӣквица* (мала, црвена).
2.1.17.2. Врста роткве: *бе̂ла ро̏ӣква*.
2.1.17.3. Ротква која је истерала семе назива се *ӣрора̀шљика*.

2.1.18. Solanum lycopersicum

2.1.18.1. Општи назив за биљку Solanum lycopersicum је *ӣарадӓјз*.
2.1.18.1.а. Општи назив за скупину биљака: један информатор је рекао да не зна, други су навели да не користе облик множине.
2.1.18.1.1. Хипокористични назив је *ӣарада̀јзӣ̄ћ*.
2.1.18.1.2. Пејоративни назив: информатори нису знали одговор.
2.1.18.2. Врсте парадајза су следеће: *јӓбучар = ра̂ни ново̀садски*, *до̏ма̄ћи*, *во̀ло̄вско срце̏* и *кӓсни*.
2.1.18.3. Делови стабла биљке Solanum lycopersicum су: *жи̏ле*, *сӣа̀бљика* или *сӣру̂к*, *ӣу̏ӣе*, *ӣра̂не*, *цве̂ӣ*, *ли̂сӣ*/ *ли̂ӣће*, *за̏ӣерци*, *зӓмеӣак* и *ӣло̂д*.
2.1.18.3.1. Део којим се плод држи за стабљику назива се *ӣѐӣе̄љка*.
2.1.18.3.2. Делови плода су: *љу̏ска*, односно *ко̏жа*, *се̂ме* и *ме̂со од ӣарадӓјза*.
2.1.18.4. Квалитетан плод назива се *ме̏снаӣ*.

2.1.19. Solanium melongena

2.1.19.1. Општи назив за биљку Solanium melongena је *ӣаӣлѝџа̄н*, *ӣла̂ви ӣарадӓјз*.

2.1.20. Solanum tuberosum

2.1.20.1. Општи назив за биљку Solanum tuberosum је *кро̀мӣӣр*.
2.1.20.1.1. Хипокористични назив је *кромӣѝрӣ̄ћ*. Забележен је и облик множине *кромӣири̂ћи*.
2.1.20.2. Врсте кромпира су: *бе̂ли*, *жу̂ӣи* и *дезѝре̄* (црвени).
2.1.20.3. Кромпир који се оставља за семе назива се *сѐмени кро̀мӣӣр*.
2.1.20.4. Врсте кромпира с обзиром на време убирања су: *ра̂ни* (у марту се сеје), *ро̀за ра̂ни*, *мӓјски* и *јѐсе̄њи*.
2.1.20.5. Делови стабла су: *жи̏ле*, *лѐсина* или *сӣру̂к* (стабљика), *ли̂сӣ*/ *ли̂ӣће* и *цве̂ӣ*.
2.1.20.6. Танки омотач око плода назива се *љу̏ска*, *ко̏ра од кромӣи̂ра*.
2.1.20.7. Скидати кору с младог кромпира каже се: *ӣу̂лиӣи*. Информатори наводе: „*Ски̂дамо љу̏ске*, *о̀сӣрӯжемо са̀мо*”.
2.1.20.7.1. Скидати кору каже се *љу̏шӣиӣи*. Забележен је и облик свршеног вида *ољу̏шӣиӣи*.
2.1.20.7.2. Скидање коре назива се *љу̏шћење*.
2.1.20.8. Израслине из плода зову се *кли̏џе*, *жи̏ле*.
2.1.20.9. За кромпир који има такве израслине каже се да је *ӣро̏клијо*.

2.1.21. Spinacia oleracea

2.1.21.1. Општи назив за биљку Spinacia oleracea је *шӣа̀наӣ*/ *шӣа̀наӣ̄ћ*.

2.1.22. Pastinacia sativa

2.1.22.1. Општи назив за биљку Pastinacia sativa је *пашт̏рмак*.
2.1.22.2. Врсте ове биљке су *до̀ткван* (доле има само репић) и *ду̏пачки*.

2.2. НАЗИВИ ЗЕМЉИШТА ПРЕМА ИЗГЛЕДУ, НАМЕНИ И ВЕЛИЧИНИ

Друго семантичко поље окупља називе земљишта, груписане према изгледу, намени и величини.

2.2.а. Према изгледу

2.2.а.1. Општи назив за обрадиву површину је *њи̏ва*.
2.2.а.2. Лоша, неплодна њива зове се *ло̏ша њи̏ва*, односно *че̏тврта*, *пе̂та*, *ше̂ста*, *се̂дма кла̏са*. Информатор каже: „*То̂ су ли̏ваде, во̏ћа, али ста̂ра во̏ћа*”.
2.2.а.3. Песковито земљиште назива се *песко̀вита зѐмља*.
2.2.а.4. За земљиште црвене боје информатори нису знали одговор, пошто такве земље нема овде.
2.2.а.5. Земљиште жуте боје назива се *жу̂та зѐмља*.
2.2.а.6. Земљиште беле боје је *бе̂ла зѐмља*.
2.2.а.7. Плодна земља црне боје је *цр̀ница, ора̀ница*.
2.2.а.8. Лепљиво земљиште је *смо̀лница*.
2.2.а.9. Мочварно земљиште зове се *мо̏чва̄рно*, *ри̂т*, *трско̀вито*.
2.2.а.10. Косо земљиште на коме се вода не задржава назива се *стра́на*, *бр̏до*, *брдо̀вито*.
2.2.а.11. Њива на сунчаној, јужној страни зове се *су̂нчана стра́на*, *чело̀пек*.
2.2.а.12. Њива коју сунце не греје, њива „у сенци” је *се̏ве̄рна стра́на*, *у бр̏дима*, *брдо̀вита*.
2.2.а.13. Равна њива зове се *равни̏ца/ равни̏ца*.
2.2.а.14. Неравна њива је *брдо̀вита*.
2.2.а.15. Њива на месту где је искрчена шума зове се: *њи̏ва на кр̏чевини*, *чи̏сто зе̏мљӣште*, *чисти̏на*.
2.2.а.16. Запуштена, необрађена њива назива се *па̀рлоī*.
2.2.а.17. За земљу која се разрађује информатор наводи *тре̏ба да ра̀зорем*.
2.2.а.18. Њива по којој има камења је *камѐнита*.
2.2.а.19. Каменито земљиште назива се: нема/ не знају информатори.
2.2.а.20. Земљиште обрасло травом зове се *за̀пуштено*, *за̀тра̄вљено*.
2.2.а.21. Земљиште тешко за обраду је *тврда зѐмља*, *смо̀лница*, *чврста зѐмља*.
2.2.а.22. Растресито земљиште које се лако обрађује назива се *ме̏кана зѐмља*.
2.2.а.23. Нагнуто, косо земљиште назива се *стра́на*, *брдо̀вито*.
2.2.а.24. Неравно земљиште је *ī р̏баво*, *бусо̀вито*, *ѡомбо̀вито*.

2.2.б. Према намени

2.2.б.1. Земљиште према намени може бити *њи̏ва* и *ба́шта*/ *ба̂шта*.
2.2.б.2. Делови земљишта припремљени за посебну намену зову се: у башти – *ле́ја*; у воћњаку и винограду – *ре̂д* и на њиви – *бра́зда*.
2.2.б.3. За обрадиву површину под кромпиром информатори немају посебан назив.
2.2.б.4. Обрадива површина под купусом назива се *ку̂пусиште*.
2.2.б.5. Њива под бостаном зове се *бо̀стан*.
2.2.б.6. Мања обрадива површина на којој је засађен лук назива се *ле́ја*.
2.2.б.7. Земљиште на ком се припрема расад зове се *ра́садник*.

2.2.в. Према величини

2.2.в.1. Површина земље од 100 м^2 назива се *а̂р*.
2.2.в.2. Површина од 100 ари је *хе̏ктар*.
2.2.в.3. Површина од 0,72 ха зове се *ју̏тро*.
2.2.в.4. Површина од 10 ари: нема овде; један информатор је рекао да зна да се то зове *ду̏лум* у Босни.
2.2.в.5. Неки други начини мерења земље су следећи: *ла́нац – то је пе̂т фрта́ља* (*ју̏тро и фр̀та̄љ*) и *на фа̂т – два̂ мѐтера са два̂*, односно информатор наводи следеће: „*Јѐда̄н мѐтер и деведѐсе̄т о̏сам са̀нтиме̄та̄ра јѐда̄н фа̂т и̏ма. То̂ се ме̏рило фа̂том*".

2.2.г.

2.2.г.1. Граница између две њиве зове се *гра̀ница*, *ме̏ђа*.
2.2.г.2. Простор између мањих засађених површина су *ста̏зе*.

2.3. NOMINA AGENTIS

У оквиру трећег семантичког поља нашли су се називи за вршиоце појединих радњи (nomina agentis) у домену повртарства.

2.3.1. Општи назив за онога ко ради на земљишту је *сѐља̄к*.
2.3.2. Онај који гаји поврће назива се *баштѐва̄н*, *по̀вртар*.
2.3.3. Радник који оре је *о̀ра̄ч*.
2.3.4. Радник који копа назива се *ко̀па̄ч*.
2.3.5. Радник који риља је *ри̏ља̄ч*.
2.3.6. Радник који сеје зове се *сѐја̄ч*.
2.3.7. Радник који дрља назива се *дрљ̀а̄ч*.
2.3.8. Радник у башти је *баштѐва̄н*.
2.3.9. Онај који бере зове се *бѐра̄ч*, *на̂дничар*. Регистрован је и облик ж.р. *бера̀чица*.
2.3.10. Радник који узгаја бостан је *бостѝнџија*.

2.4. ПРИПРЕМА ЗЕМЉИШТА ЗА СЕТВУ

Четвртим семантичким пољем обухваћене су лексеме којима се именују радње везане за припрему земљишта за сетву.

2.4.а.

2.4.а.1. Ров у земљи направљен ралом или плугом назива се *бра́зда*.
2.4.а.2. Обрада земље плугом, ралом или трактором зове се *о̀ра̄ње*.
2.4.а.2.1. Обрађивати земљу плугом, ралом или трактором каже се *о̀рати*, *о̏рем*.
2.4.а.3. Орање од средине ка крајевима је *на̀стука̄ње*.
2.4.а.4. Орање од крајева ка средини зове се *о̀ра̄ње на а̏јс*.
2.4.а.5. Јесење орање назива се *пли̏тко о̀ра̄ње*, *уга́рење*.
2.4.а.5.1. Плитко орати каже се *уга́рити*, *преора́вати*, *пли̏тко о̀рати*.
2.4.а.6. Обрада земље мотиком је *ко̀па̄ње*.
2.4.а.6.1. Обрађивати земљу мотиком каже се *ко̀пати*.
2.4.а.7. Обрађивање земље мотичицом зове се *крѐса̄ње*.
2.4.а.7.1. Обрађивати земљу мотичицом каже се *крѐсати*, *о̀кресати*.
2.4.а.8. Мотиком правити редове за сађење каже се *пра̏вим ре̂д/ бра́зду*.

2.4.а.9. Радња обраде земље ашовом назива се *а́шовљење*.
2.4.а.9.1. Обрађивати земљу ашовом каже се *а́шовити*, *а́шовим*.
2.4.а.10. Копати будаком каже се *бу̏дачити*.
2.4.а.10.1. Претходна радња назива се *бу̏дачење*.
2.4.а.11. Обрађивати земљу дрљачом каже се *дрљати*.
2.4.а.11.1. Радња обраде земље дрљачом зове се *дрљање*.
2.4.а.11.2. Завршити обраду земље дрљањем каже се *подрљати*, *подрљо сам*.
2.4.а.12. Дубока бразда преко обрађене њиве којом вода тече назива се *јёндек*, *ка̀нāл*.
2.4.а.13. Равнати земљу каже се *тањи̏рати* и *изграбу̏љати*.
2.4.а.14. Поново копати земљу каже се *прекопа́вати*, *подбаци́вати*.
2.4.а.15. Изрази у вези са претходним радњама: „*Забра́здила сам*"– 'тако ил' никако'; „*Ала је о̀вāј забра́здио*!" – 'вредан, радан, ради пуном паром'.

2.4.б.

2.4.б.1. Разбацивати ђубриво по њиви каже се: *ба̀цати ђу̏бре*, *ђу̏брити*; *разбаци́во сам ђу̏бре* (стајско), *расту̏ри́во сам ђу̏бре* (вештачко).
2.4.б.1.1. Разбацивање ђубрива по њиви назива се: *ба̀цāње ђу̏брīва*, *разбаци́вање*, *ђу̏брење*.
2.4.б.2. Врсте ђубрива су: *ста̏јњак*/ *ста̏јско*/ *шта̏лско* и *вѐштāчко*.
2.4.б.2.1. Врсте домаћег ђубрива су: *ста̏јњак = шта̏лско*, *коко̀шије* и *свѝњско*.
2.4.б.3. Према квалитету разликују се две врсте ђубрива: *уī о̀рело*, *прēī о̀рело* (добро, квалитетно) и *слам о̀вито*, *су́во* (лошије, неквалитетно).
2.4.б.4. Изрази у вези са ђубривом: „*Ти̂ си ђу̏бре*!" „*Ђу̏бре јѐдно*!" – 'покварена, безобразна особа'.

2.4.в.

2.4.в.1. Начини припреме земљишта за сађење су различити: *у рёдове*/ *на рёдове = на бра́зде*, *на ку̏ћице* и *у ле́је*.
2.4.в.2. Поврће које се сади у редове: *зёлен*, *лу̏кац*, *ма̏к*, *сала̀та*, *шпа̀нāћ*, *īра́шак*.
2.4.в.3. Поврће које се сади у мале јамице: *кро̀мпīр*, *па̀сӯљ*, *бу̏ндеве*, *бора̀нија*, *кра̏ставци*, *бо̀стан*, *келера́ба*, *цвѐкла* и *блѝтва*.
2.4.в.4. Поврће које се сади прављењем рупа у земљи специјалном алатком: *парада̏јз*, *па̀прика*, *ку̏пус*, *кра̏ставци* (ако су у расади).

2.5. САДЊА

У пето семантичко поље сврстане су лексеме везане за садњу повртарских култура.

2.5.1. Процес убацивања семена у земљу назива се *сёјање*.
2.5.2. Начини сејања су различити: *у бра́зду*/ *у рёдове = разбаци́вање*, *у ку̏ћице = убаци́вање* и *под мо̀тику*.
2.5.3. Вађење младих стабљика назива се: *чу̏пāње* (за лукац, ротквицу), *ва̏ђење* (за зелен), *бра́ње* (за блитву, спанаћ).
2.5.4. Извадити расад из земље каже се: *ишчу̏пати*.
2.5.5. Поново засадити биљку, пренети је на друго место каже се: *раса́дити*, *преса́дити*.
2.5.5.1. Претходна радња назива се: *ра̏сада* (расађује), *пресађи́вање*.
2.5.6. Појединачна млада биљка назива се: *ста̀бљика*, *стру̂к*.
2.5.7. Биљка почупана са кореном и земљом зове се: *ишчупана*.

2.5.8. Правити размак између растиња каже се: *рашчупа̏ва̄ти*, *про̀ко̄пати*.
2.5.8.1. Претходна радња назива се *рашчупа̏вање*, *прокопа̏вање*.
2.5.9. Поново садити или расађивати тамо где није равномерно никло каже се: *по̄пуња̏ва̄ти*, *по̀пунити*.
2.5.9.1. Претходна радња зове се: *по̄пуња̏вање*.
2.5.10. За семе које не може да исклија каже се да је *про̀мрзло*, *нѐплодно*.
2.5.11. За поврће које је ретко засађено на њиви каже се да је *ре̏тко нѝкло*.
2.5.12. Повртарске културе које се сеју су: *бора̀нија*, *па̀сӯљ*, *ма̏к*, *гра̏шак*, *цвѐкла*, *бо̀стан*, *келера̏ба*, *блѝтва*, *бу̀ндева*, *ро̀тквица*, *сала̀та*, *зѐлен*, *кро̀мпӣр*, *шпа̀на̄т*.
2.5.13. Повртарска култура која се сади је *лу̀кац*.
2.5.14. Повртарске културе које се најпре сеју, а затим саде су: *парадѝз*, *па̀прика*, *ку̀пус*.
2.5.15. На целој њиви саде се: *кро̀мпӣр*, *па̀сӯљ*, *бора̀нија*, *бо̀стан*, *ку̀пус*, *лу̀кац*.
2.5.16. Поврће које се сади уз неку другу биљку је *па̀сӯљ*.
2.5.17. Култура уз коју се сади је *куку̀руз*/ *ку̀руз*.
2.5.18. Културе које се заједно саде (у пару): *па̀сӯљ – куку̀руз*, *шећѐрац – бу̀ндева*.

2.6. НЕГА

Лексеме којима се означавају радње везане за негу повртарских култура, класификоване су у шесто семантичко поље.

2.6.1. Чишћење траве назива се *пле̏вљѣ̄ње*.
2.6.1.1.Чистити траву каже се *пле̏вӣти*.
2.6.2. Поливање водом зове се *зали̏вање*.
2.6.3. Заливање наводњавањем је *наводња̏вање*, али информатори то нису радили.
2.6.3.1. Заливати наводњавањем каже се *наводња̏ва̄ти*.
2.6.4. Канал за наводњавање зове се *ка̀на̄л*.
2.6.5. Колац који се побада уз биљку да расте право назива се: *та̏чка*/ *та̏чке* и *ко̀лац*/ *ко̂ље*.
2.6.6. Побадање коца уз биљку да би расла право назива се *та̏чка̄ње*.
2.6.6.1. Побадати притку каже се: *та̏чка̄ти*, *по̀тачка̄ти*, *по̀ко̄лчити*.
2.6.7. Прво окопавање зове се: *пр̂во ко̀па̄ње*, *пра̏шење*, *ко̀па̄ње*.
2.6.8. Друго окопавање је *за̀грта̄ње*, *навла̏чење* (само код кромпира), *подбаци̏вање* (код лука, бостана, бундеве), *дру̏го ко̀па̄ње* (за све остале повртарске културе).
2.6.8.1. Окопавати по други пут каже се *за̀грта̄ти*, *подбаци̏ва̄ти*, *навла̏чити*, *ко̀па̄ти*.
2.6.9. Радња кидања гранчица или лишћа ради бољег напредовања код парадајза се зове *зала̏мњање*, а код лука *ки̏да̄ње би̏ко̄ва*.
2.6.9.1. Радити претходну радњу каже се *зала̏ма̄ти*, *ки̏да̄ти*.

2.7. РАСТ И ЗРЕЛОСТ

Седмим семантичким пољем обухваћене су лексеме којима се именују радње везане за раст и зрелост повртарских култура.

2.7.1. Младо растиње за садњу назива се *ра̏сада*.
2.7.2. Пустити клицу каже се: *исклѝјати*, *проклѝјати*.
2.7.3. Кад се биљка појавила изнад земље каже се: *нѝкла*, *нѝче*, *клѝјала*.
2.7.3.1. Претходна радња зове се *клѝја̄ње*.
2.7.4. За засађену биљку која се примила и кренула да расте каже се: *до̀бро се при̏мила*, *при̏мила се*, *по̀сејано је нѝкло*.

2.7.5. Кад се биљка развија, постаје већа каже се: *на̀предује*.
2.7.6. Кад је биљка пустила гране каже се: *ра̏зїранала се*, *пу̀стила за̏перке*.
2.7.7. За напредну биљку каже се: *на̏редна*, *бу̀ја*.
2.7.8. За заостало поврће каже се: *ло̏ше*, *кр̏жљаво*, *нё_ иде*, *сла̏бо тёра*.
2.7.9. Грана израсла директно из корена зове се *ѝзраслица*.
2.7.10. Кад биљка пусти секундарне младице, то су: *ѝзданци*, *за̏перци*.
2.7.11. Јалови изданак назива се *за̏перак*.
2.7.12. Кад истера цвет каже се: *цвѐто̄_је*, *цвѐтало*.
2.7.13. Вештачко опрашивање поврћа назива се: *пр̏скање*, *пра̏шење*.
2.7.14. Кад биљка почне да ствара плодове каже се: *о̀дмеће се*, *тёра пло̑д*.
2.7.15. Кад биљка почне да прави главицу каже се: *уїла̀вичила се*, *фо̀рмїра їла̀вице*.
2.7.16. Кад се појаве ретки плодови каже се: *ре̏дак пло̑д*.
2.7.17. Кад почиње да зре каже се: *ру̏ди*, *зару̏дило се*, *по̏чело је да зрê*.
2.7.18. Кад је делимично зрео плод каже се: *зару̏дило*, *по̏чело да зрê*.
2.7.19. Кад плод образује зрна каже се: *у̀зрнило се*, *умѐунио се*.
2.7.20. За поврће које још није стигло за брање и употребу каже се: *ни̏је зрёло*, *још је зелѐно*.
2.7.21. За недовољно зрело поврће каже се: *ја̏ко*, *по̏лузрёло*.
2.7.22. Кад је поврће достигло зрелост каже се: *зрёло* (је), *са̀зрело*.
2.7.23. Поврће које рано сазрева је *ра̑но*.

2.8. ПОВРЋЕ ОМЕТЕНО У РАЗВОЈУ

Називи за поврће ометено у развоју сврстани су у осмо семантичко поље.

2.8.1. За поврће које је заостало због суше каже се: *за̀кржљавило*, *за̀остало*.
2.8.2. За поврће које је заостало због кише каже се: *про̀пало*.
2.8.3. За поврће захваћено сланом каже се: *у̀ватио їа мрӓз*.
2.8.4. За поврће оштећено градом каже се: *по̀тӯко* (*їа*) *лê*д.
2.8.5. За биљку која је опустила листове каже се: *вёне*.
2.8.6. Лишће згрудвано усред болести је: *су̏во лїшће*.
2.8.7. За лишће са местимичним ситним наборима информатори нису имали посебан назив.
2.8.8. Болест која се манифестује појавом пламених мрља на лишћу зове се: *пламѐњача*.
2.8.9. За неправилно развијену главицу биљке каже се да је *за̀кржљавила*, *у̀дарила мѐдљика*.
2.8.10. Оболели плод назива се: *тру̏леж*, *тру̏ли*.
2.8.11. Плод који је напао црв зове се: *цр̀вљив*, *тру̏о пло̑д*.
2.8.12. За паприку која има доста неквалитетног плода каже се: *не у̀спёва до̀бро*.
2.8.13. Поврће нападнуто вашима је *ва̀шљиво*.
2.8.14. За поврће које има жижак каже се: *по̀јо̄ їа жи̏жак*.
2.8.15. За поврће које се опоравило од града каже се: *ожи̏вило*, *повра̏тило се*.
2.8.16. Када биљка извесно време не напредује каже се: *бо̀лује*, *за̀остала*.
2.8.17. За биљку која изгуби својство сорте којој припада каже се: *измѐтла̄ се*.

2.9. БРАЊЕ

У оквиру деветог семантичког поља нашли су се називи којима се именују радње везане за брање повртарских култура.

2.9.1. Убирање плодова паприке, парадајза, пасуља назива се *бра̏ње*.
2.9.1.1. Убирати плодове паприке каже се *брӓти*.

2.9.2. Убирање плодова кромпира назива се *вађење*.
2.9.2.1. Убирати плодове кромпира каже се *вадити*.
2.9.3. Посебно одабрани, лепи плодови зову се *изабрани*, *прва класа*.
2.9.4. Вршити класификацију плодова каже се *одвајати*.
2.9.5. Плодови одабрани за садњу су *лепи плодови*.
2.9.6. Убирање плодова лука, ротквице назива се: *чупање*, *вађење*. Информатори кажу *чупамо*.
2.9.7. Последњи плодови паприке зову се *пабирци*.
2.9.8. Чистити зрнасти плод од земље и прашине каже се *решетати*, *вејати*.

2.10. АЛАТ

Називи алатки и помагала који се користе у повратарству груписани су у десето семантичко поље.

2.10.1. Држач вила, мотике назива се: *држаљица*, *држаље*.
2.10.2. Алатка којом се праве отвори у земљи ради сађења назива се: *мотика* и *прљак*.
2.10.3. Метална алатка за покривање семена именује се лексемама: *грабуље* (у јд. *грабуља*), *мотика* и *шпартало*.
2.10.3.1. Радња покривања семена помоћу претходне алатке зове се: *грабуљање, затрпавање* (мотиком) и *шпартање* (шпарталом).
2.10.4. Алатка којом се копа назива се *мотика*.
2.10.5. Алатка којом се копа тврда земља је *будак*.
2.10.6. Алатка слична претходној, са једном зашиљеном страном зове се *крамп*, *пијук*.
2.10.7. Мала мотика за окопавање баште назива се *мотичица*/ *мотичица*.
2.10.8. Алатка којом се риља је *ашов*.
2.10.8.1. Постоје две врсте ашова – онај *са зенцијом* и *без зенције*.
2.10.9. Алатка којом се уситњује земља именује се лексемом *грабуљице*, *грабуље.*
2.10.9.1. Врсте грабуља: *дрвене* (за кромпир) и *гвоздене* (за остало површе).
2.10.10. Метална или дрвена алатка са три до четири рога именује се лексемом у облику pluralia tantum *виле*.
2.10.11. Алатка за сечење је *шалов* и *нож за сечење*.
2.10.12. Решеткасти суд у коме се пасуљ чисти од земље и другог ђубришта назива се *решето*.
2.10.12.1. Чистити од земље и прашине помоћу решета каже се *решетати*, *извејати*; *да извејем*.
2.10.13. Посуда од прућа са двема ручкама назива се *корпа*.
2.10.14. Дрвена направа помоћу које се преноси терет на рамену зове се *обраница*/ *обраница.*
2.10.15. Канта за поливање назива се *ампер*, *канта*.
2.10.16. Апаратура за прскање хемијским раствором именује се лексемом *шприц*.

2.11. КОРОВ

У оквиру једанаестог семантичког поља нашли су се називи корова који расту у башти.

2.11.1. Најчешћи корови који расту у башти су: *зеље*, *штир*, *сирак*, *горушица*, *подонац* и *шеваш*.
2.11.2. На питање како су уклањали коров, информатори наводе да су *чупали* и *копали*.

2.12. СМЕШТАЈ

Називи смештајних објеката и пратећих елемената груписани су у дванаесто семантичко поље.

2.12.1. Поврће се одлагало и смештало у *пӧдрум*, ко је имао или у *лаӣӯм* или *нà_таван*. У подруму се држао кромпир, а на тавану лукац и пасуљ. Кромпир се остављао у *плѐтене ца́кове*. Остало поврће (нпр. зелен) информатори су држали *у ко́рпи* или су га остављали *у ӣа̂јбе* и исто одлагали у подрум или лагум, да се не би смрзло (преко зиме). Једна информаторка наводи да је поврће (конкретно кромпир и зелен) трапила. „*Кро̀мпӣр сам тра̏пила у тра̀пове, ӣо̏ре на̏_брēӣ. Ру̏пе йскопа̄мо две̂ ду̏боке, зна̂ш. Две̂ ду̏боке, за́виси ко̀лко смо ѝмали кромпи́ра, ни́смо о̏ндак ѝмали до̏ста. О̏нда мѐтемо та̄мо до̀ле сла̏ме, о̏нда мѐтемо кро̀мпӣр за јѐло. То̂ је би́ло за про̏дају, за пи̏јацу, о̏ндак о̏пēт о̀дӣоре сла̏ме, па зе̏мљу мѐтемо на̀_то̄ и мѐтемо јѐда̄н срēт, да мо̏жемо кад о̀творӣмо да мо̏жемо да ва̏дӣмо кро̀мпӣр. Та̀ко смо йсто и зе̏лēн.*”

II

Прикупљена лексика разврстана је у више група према мотиву номинације. Мотиви су разни:

1. **Намена** – чест мотив за номинацију повртарских култура јесте њихова намена. Тако су забележени следећи примери: *сејанац* (црни лук припремљен за сађење), *сточна репа*, *шећерна репа*, *купус за киселење*, *салатар* (краставац за салате), *семењак* (плод краставца остављен за семе), *тиква за натеӣаче*, *семени кромпир*.
2. **Изглед** – изглед поврћа је исто важан, а посебно место припада боји.
   2.1. Боја: 2.1.1. *бела* (пасуљица, бундева, ротква); *бели* (лукац, купус, карфиол, пасуљ, кромпир);
   2.1.2. *жута* (паприка, бундева, шаргарепа, боранија); *жути* (пасуљ, кромпир);
   2.1.3. *црвена* (шаргарепа, ротквица, паприка); *црвени* (купус, кромпир);
   2.1.4. *браон* (пасуљ);
   2.1.5. *зелена* (бундева, паприка, боранија); *зелени* (пасуљ); *тамно зелена (*лубеница);
   2.1.6. *плави* (купус, парадајз);
   2.1.7. *шарена* (лубеница, боранија); *шарени* (пасуљ).

3. **Облик** – чест мотив номинације је и облик биљке, односно њених делова (*дебели струк*, *рапаве диње*, *пљоснат пасуљ*, *округла паприка*, *дуӣметара*, *роӣа*).

4. **Величина** – мотив номинације може да буде величина биљке или њених делова (*дуӣачке јаке жиле* (купуса), *велике диње*, *дуӣачки першун*, *дуӣачки паштрмак*).

5. **Посредна мотивација** – често се именовање врши према нечему на шта биљка или њени делови личе. То могу бити:
   5.1. други фитоними (*парадајз-паприка*, *патлицанара*/ *патлицанка* (паприка), *ананас* (диња), *ротквaн* (першун и паштрмак), *баӣремац* (рани грашак), *јабучар* (парадајз);
   5.2. називи животиња, делова тела животиње или човека (*ребро* (режањ црног лука), *реп* (део репе), *слоново уво* (врста паприке), *бик* (део црног лука), *лабудов врат* (врста тикве), *воловско срце* (врста парадајза);
   5.3. положај који део биљке заузима (*срце* (средњи део диње и лубенице), *месо* (унутрашњи део бундеве), *месо од парадајза*, *срце од шарӣарепе*, *кожа парадајза*);
   5.4. предмет на који биљка или неки њен део личе (*поӣачар* (врста црног лука), *дуӣметара* (округла паприка), *тамбурице* (врста слатке бундеве).

6. **Изглед стабла** – под изгледом стабла мисли се на то да ли је високо, оно које се пуже, пење уз тачку (*бели пасуљ се лозе*) или је ниско, не лози се (*чучавац* (пасуљ)).

7. **Изглед као последица квалитета, односно укуса** (*шећерна репа*, *кисели купус*, *меснат парадајз* (квалитетан) и *месната паприка*, *краљица сласти* (лубеница), *бела слатка бундева*, *шећерац* (грашак), *десертна диња*).

8. **Изглед који се јавља као последица деловања нечим** (*ситна*, *млевена паприка*).

9. **Као знак лошијег квалитета** (*сточна репа* (репа која се користи само за исхрану стоке)).

10. **Време садње** – најчешће је то неко годишње доба. Као одредбена реч у сложеној лексеми јавља се придев којим се означава неко годишње доба, најчешће пролеће и јесен (*рани* и *јесењи купус*, *јесењи* и *пролетњи бели лукац*).

11. **Време убирања плода** – као мотивациона база јавља се и време када се беру плодови (*млади лукац*, *стари лукац*, *рани*, *роза рани, мајски* и *јесењи кромпир*, *петровски пасуљ*, *рани новосадски* и *касни парадајз*).

12. **Порекло одређене врсте, односно сорте** – одредбена реч у сложеној лексеми указује на порекло сорте (*холански црни лук*, *хоргошка* и *лесковачка паприка*, *мађарка*/ *мађарица* (врста лубенице), *америчко чудо* (врста грашка), *рани новосадски парадајз*, *тетовац* и *полутетовац* (пасуљ), *домаћи грашак* и *домаћи парадајз*).

3. ЗАКЉУЧАК

У раду је кроз 12 семантичких поља представљена и анализирана повртарска лексика села Крушедола у Срему. Може се рећи да је сакупљена богата лексичка грађа. Највише лексема регистровано је у првом семантичком пољу, у које су груписани називи повртарских култура, а најмање у последња два, где су сврстани називи корова и смештајних објеката. Уочава се велика разноврсност мотива номинације. Као мотивациона база јављају се: намена, изглед, боја, облик и величина биљке. Мотивација је често и посредна, па се именовање врши према нечему на шта биљка или њени делови личе. То могу бити други фитоними, називи животиња, делова тела животиње или човека и положај који део биљке заузима. Као мотивацона база јављају се и: изглед стабла, изглед као последица деловања нечим, као знак лошијег квалитета, време садње, време убирања плодова и порекло одређене врсте, односно сорте.

Овим прилогом дат је скроман допринос проучавању повртарске лексике на простору шумадијско-војвођанског дијалекта, на терену Срема, а рад може послужити и за нека даља компаративна истраживања, када би се извршило поређење са другим, досад већ обрађеним подручјима.

Литература

Бошњаковић, Ж. (1988). Из ратарске терминологије Срема. *ПЧЕСА* IV, Ченеј – Нови Сад, 109–115.

Бошњаковић, Ж. (1991). Из ратарске терминологије Срема (nomina instrumenti). *Српски дијалектолошки зборник* XXXVII, Београд, 709–740.

Драгин, Г. (1984). Терминологија коровске флоре у Шајкашкој. *Прилози проучавању језика* 20, Нови Сад, 193–197.

Драгин, Г. (1991). *Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке*. Српски дијалектолошки зборник XXXVII, Београд, 621–708.

Марковић, Ј. (1991). Из повртарске лексике Заплања. У: *Прилози из фитолингвистике* I: зборник радова (Жикица Перовић, ур.). Ниш: Филозофски факултет, 33–47.
Марковић, Ј. (1997). *Јужноморавска повртарска лексика*. Ниш: Филозофски факултет.
Милошевић-Петровић, Ј. (2009). *Ратарска и повртарска лексика села Дебелице*. Ниш: Свен, 1–105.
Недељков, Љ., Марковић, Б. (2015). *Дијалекатска лексикографија штокавског наречја* (1818–2014) – *библиографија*. Српски дијалектолошки зборник LXII, Београд, 247–326.
Николић, Б. (1964). *Сремски говор*. Српски дијалектолошки зборник XIV, Београд, 201–412.
Прица, Р. (1991). *Насеља у Срему: настанак, развој, значајни догађаји*. Сремска Митровица: Центар за културу SIRMIUMART.
РСГВ (2019). *Речник српских говора Војводине*, књ. 1–4, Светлана Вареника ... [и др.]; редактор Драгољуб Петровић, 2. измењено и допуњено изд., Нови Сад: Матица српска; Тиски цвет.
Симоновић, Д. (1959). *Ботанички речник*. Београд: Научно дело, Издавачка установа Српске академије наука.
Тројановић, С. (1935). О нашим варивима. *Наш језик*, год. III, св. 5. Београд, 150–151.
Ћурчић и др. (2012). *Атлас насеља Војводине*, књ. I: Срем. Нови Сад: Матица српска, Одељење за друштвене науке.
Шпис-Ћулум, М. (1995). *Фитонимија југозападне Бачке* (*коровска флора*). Српски дијалектолошки зборник XLI, Београд, 397–490.

VEGETABLE LEXICON OF THE VILLAGE OF KRUŠEDOL IN SREM

Summary

The paper presents a lexical-semantic analyzis of vegetable vocabulary, recorded in Krušedol, a small Fruška Gora village in Srem, Vojvodina. The material was collected with the help of the *Questionnaire for recording vegetable vocabulary* of Jordana Marković, in a conversation with older local inhabitants. The collected material was presented and analyzed through 12 semantic fields. Special attention was paid to determining the motive for the nomination. Previous research in this field is not numerous and is mostly related to the Prizren-Timok dialect area, while only one contribution originates from the area of the Šumadija-Vojvodina dialect, from the area of Bačka. Therefore, this paper is a most contribution to the study of vegetable vocabulary from the area of Šumadija-Vojvodina dialect, specifically from the area of Srem.

Keywords: Serbian language, dialectology, Šumadija-Vojvodina dialect, vegetable lexicon, Krušedol village (in Srem)

Бранкица Марковић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
brankicama@gmail.com

УДК 811.163.41’373.21(497.11 Jadar)

Мирјана Петровић-Савић

О ХИДРОНИМИМА У ЈАДРУ*

Циљ овога рада јесте тај да се на једном сегменту савремене хидронимије уради семантичка и творбена анализа по моделу примењеном у историјским истраживањима топонимијске грађе. Чињеница да се исти модел творбене анализе може користити приликом анализе и савремене и историјске топонимије, потврда је да се ради о једној врсти стабилности и свевремености творбених образаца у топонимији.

Кључне речи: ономастика, хидроними, творбени обрасци

За потребе Одбора за ономастику САНУ и под његовим покровитељством, пре неколико година отпочело се са систематским прикупљањем ономастичке грађе на терену Јадра. Ова пространа област, која у свом саставу броји четрдесетак села,[1] смештена је око истоимене реке и подељена на два дела: горњи и доњи Јадар. Доњи је ближи ушћу Јадра у Дрину и знатно је равнији од горњег. С обзиром на то да се Јадар и Рађевина граниче, а у Рађевини је, пре 10-15 година, завршено сакупљање ономастичке грађе, приликом бележења ове грађе у Јадру кренуло се од његовог горњег дела, односно од краја који је ближи Рађевини.[2]

Јадар је област која чека детаљан монографски опис говора. Постоји мали број лингвистичких радова са овога терена. Међу њима, свакако, треба истаћи и прво поменути *Тршићки говор* Берислава Николића[3] који је настао пре педесетак. Из тога времена имамо, од истога аутора, и рад *Прилог проучавању јадарских топонима*[4] у којем су дати ојконими Јадра са навођењем етника и ктетика. Са отпочињањем сакупљања ономастичке грађе у овој области, појавили су се и неки ситнији прилози: *Из географске терминологије Јадра*,[5] *Живот топонима у Тршићу*,[6] *О личним надимцима у Јадру*.[7]

Грађа коју користимо за ово истраживање бележена је на терену у селима која припадају горњем Јадру: Бадања (Доња и Горња) (Бдњ)[8], Сипуља (Доња и Горња) (Спљ), Помијача (Пмч), Рибарица (Рбр), Трбосиље (Трб), Ступница (Спц), Симино Брдо (СБд), Филиповићи (Флп), Тршић (Трш) и Текериш (Ткр). Поред података са терена, у корпус смо уврстили и известан број хидронима забележених у антропогеографским студијама.[9] Они су у раду остали неакцентовани.

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 од 17.01.2022. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

1 Трбушница, Крајишници, Башчелуци, Зајача, Пасковац, Вођњак, Лозница, Плоча, Клупци, Тршић, Руњани, Липница, Козјак, Шор, Грнчара, Недељице, Коренита, Брезјак, Слатина, Ступница, Дворска, Шурице, Цикоте, Кривајица, Читлук, Брадић, Брњац, Велико Село, Јаребице, Драгинац, Рибарице, Југовићи, Филиповићи, Симино Брдо, Трбосиље, Текериш, Помијача, Бадања, Сипуља, Стража, Добрић, Јадранска Лешница, Јошева, Каменица и Милина (уп. Милојевић 1913).

2 Ово није прилика да се говори о искуству рада на терену, али поменућемо само то да је ономастичку грађу знатно теже сакупљати у крају где нас саговорници не познају.

3 В. Николић Б. 1968.

4 В. Николић Б. 1967.

5 В. Петровић-Савић 2017.

6 В. Петровић-Савић 2017а.

7 В. Петровић-Савић 2021.

8 Податак у загради представља скраћеницу за пункт коју користимо у раду.

9 В. Милојевић 1913; Николић-Стојанчевић 1975.

Циљ овога истраживања био је тај да на ограниченом и копрпусу и простору, поред семантичке анализе, пажњу скренемо и на творбене моделе присутне у хидронимији овога дела Јадра. Зато смо у раду, најпре, издвојили хидрографске апелативе, као и апелативе који не припадају хидрографским терминима, али су послужили за именовање хидрографских објеката. Ову групу анализирали смо са семантичког аспекта. Творбена анализа је изостала јер хидроними у овој скупини припадају апелативној творби. Друга група хидронима коју смо издвојили јесу они у чијем саставу се налазе хидрографски апелативи било као делови топонимских синтагми (*Бу̀кова во̀да*) или као основе својих изведеница (*Буна́рац*). У тим случајевима они чине елементе у градњи топонима и зато им је у овом раду и посвећена пажња на одговарајућим местима у творбеној анализи. Грађу смо у овом раду представили по моделу примењеном у *Топонимији Бањске хрисовуље* Александра Ломе.[10] Намера нам је била да покажемо да ли и у којој мери модел анализе старосрпских топонима може да се примени у истраживањима савремене топонимије, односно хидронимије зато што се слажемо са тиме „да нема ваљаног топономастичког истраживања без ослонца на историјску грађу“ (Лома 2013а: 186). Уколико за топонимију истраживанога краја немамо поуздане историјске записе, посматрамо је кроз сазнања до којих се дошло другде (Лома 2013а: 186).[11]

Рад је подељен у три целине: семантичка анализа, творбена анализа и закључна разматрања. Након тога дали смо регистар забележених хидронима са упућивањем на параграф у којем се појављује у тексту.

1. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

У овом делу рада топографске термине забележене у хидронимији Јадра приказали смо према њиховим семантичким обележјима. Принцип да топографске термине анализирамо са семантичког аспекта, а топониме, односно у овом случају хидрониме, са творбеног, јесте онај који је у својим истраживањима историјске топонимије применио Александар Лома (2011; 2013). Када топографске термине посматрамо самостално, они су на равни апелативне творбе, а не топонимске. Због тога их и анализирамо, односно разврставамо тако што их, најпре, делимо на фисиогене и антропогене, а даље према ситнијим семантичким особеностима (Лома 2013: 239).[12]

1.1. Топографски термини у хидронимији Јадра

1.1.1. Називи за фисиогене топографске објекте

1.1.1.1. Хидрографија

БАЊА ‘извор топле воде’: Ба̏ња Бдњ Спљ.

БАРА ‘плитка стајаћа вода’: Ба̏ра. Рбр Флп.

ВОДА ‘извор’: Во̀да СБд Трб Бдњ.

ВРЕЛО ‘јак извор воде’: Врѐло Пмч Трш Спљ.

ИЗВОР ‘место где подземна вода избија на површину земље’: Ѝзвор Пмч Спц; Ѝзвори Спљ.

ЈЕЗЕРО ‘мање удубљење на површини земље испуњено водом’: Језѐра Спљ.

МЛАКВА ‘бара, локва’: Млâква Спљ.

[10] В. Лома 2013.

[11] Од овде обрађених хидронима историјске потврде имамо за *Јадар* у Крушевском и Рачанском поменику (XVII в., као област: *Цикоте у Јадру*), док се назив жупе *Јадри* где летопис из XV–XVI века смешта ман. Рачу везује за источнобосански *Јадар*; за реку *Троношу*, најпре као име села у турском попису из 1533. где је прочитано *Троножа*, затим у више записа о обнови и животу манастира *на Троноши* (1559), *на рѣце Троноши* (1571) итд. и најзад за *Тројан* али као вис на Церу на Епшелвицовој карти из 1718: *Troian* (усмена сугестија А. Ломе).

[12] Уп. и Лома 2011: 181.

ПИСКАВАЦ ‘влажно, мочварно тле’: Пи̏скавице Бдњ.
СМРДАН ‘извор одакле се вода не пије јер има непријатан мирис’: Смр̏дан Јрб СБд.
СТУДЕНАЦ ‘извор’: Студе́нац Бдњ СБд Спљ Трб Трш Рбр.

1.1.1.2. Орографија
ОСОЈЕ ‘страна брда окренута од сунца’: Ѐсоје Јрб.
ПЕЋИНА ‘природна велика шупљина у камену с отвором напоље’: Пѐћина, Бдњ.
ПРОЛОМ ‘до стрмих страна’: Про̀лом Трб

1.1.1.3. Биљна покривеност тла
1.1.1.3.1. Општа покривеност тла
БРАЊЕВИНА ‘забран, млада шума’: Бра̀њевина Спљ
ПОЉЕ ‘отворено равно земљиште’: По̑љице Трб.

1.1.1.3.2. Дендроними
БРЕЗА (Bertula alba): Брѐзāк Пмч
БУКВА (Fagus silvatica): Бу̏ква Бдњ; Бу̏квāк Спљ
ВРБА (Salix): Вр̏бљāк Бдњ
ГУЊА (Cydonia vulgaris): Гу̏њице Ткр.
ИВА (Salix caprea): Ива́ци Бдњ
КРУШКА (Pirus communis): Кру̏шāк Бдњ, Кру̏шӣк Јрб
ЛИПА (Tilia platyphyllos): Ли̏пāк Спц
ШИБ ’шибље, жбун‘: Ши̑б Трб

1.1.2. Називи за антропогене хидрографске објекте
БУНАР ‘ископана уска, дубока јама за сакупљање подземне воде’: Бу̏нāр Трб Флп Бдњ; Буна̀рина Флп.
ВОДЕНИЦА ‘млин на води’: Водѐнчина Ткр.
ВОДИЦА ‘извор на коме се одржава молитва кад се свети вода’: Во̀дн̑ца Бдњ Трб СБд Спљ Флп Јрб Рбр.
КУЋА ‘стамбени објекат’: Кућѐрине Бдњ
ПЛОЧНИК ‘место покривено плочама’: Плочник Трб.
ПРОКОП ‘оно што је прокопано у земљи’: Прокоп Трб.
СТАБУЉА ‘извор на којем се налази издубљено стабло дрвете’: Ста̀буља Спљ.
СТУБАО ‘извор који пролази кроз шупље стабло дрвета’: Сту̑бо̑ Трб.
ТОЧАК ’цев из које излази вода на бунару или извору’: То̀чак Бдњ СБд Спљ Трб Трш Ткр.
ЧЕСМА ‘извор из којег истиче вода на жлеб или цев’: Чѐсма Ткр.

1.1.3. Метафоре у хидронимији
БУБАЊ: Бу̑бањ Трб; Бу̀бања Трб Ткр.

2. ТВОРБЕНА АНАЛИЗА

Приликом творбене анализе хидронима забележених у овом делу Јадра, ослањали смо се на модел примењен у студији *Топономастичка сведочанства Бањске хрисовуље* (Лома 2011).[13] Творбена анализа рађена по моделу који смо применили у овом раду полази од тога да су „основни вид ознаке у словенској топонимији биле двочлане атрибутивне синтагме (АС) састављене од

[13] Исти модел примењен је и у *Топонимији Бањске хрисовуље* (Лома 2013).

топографског термина и придева или падешке допуне [...] оне су затим тежиле свођењу на једну реч – универбизацији, која се по правилу вршила одбацивањем апелативног члана уз чување атрибутивног у неизведеном облику (асуфиксална универбизација – АУ) или проширеног суфиксом (суфиксална универбизација – СУ)“ (Лома 2011:182). Грађу којом располажемо у овом истраживању приликом творбене анализе разврстали смо у следеће групе: *атрибутивне синтагме и асуфиксална универбизација*, *универбизација са суфиксацијом*, *секундарна деривација од других топонима*, *синтагме*, *предлошко-падежне конструкције*, *сраслице* и *страна и нејасна имена*. Одлучили смо се за овакав приступ творби топонима јер се на тај начин разграничава примарно од секундарног, посесивно од дескриптивног, а основни смисао и циљ бављења топонимијом и јесте управо да се раздвоје те категорије.

2.1. Атрибутивне синтагме и асуфиксална универбизација

У овом делу рада налазе се хидроними састављени од придева и хидрографског термина. По бројности предњаче они чији је један део примарни придев. За њима следе хидроними који творбено представљају посесив од антропонима изведени суфиксом *-ин*, односно *-ов*/*-ев*. Овакав тип именовања уобичајен је у топонимији.

Своје место у овој групи нашао је и један хидроним добијен асуфиксалном универбизацијом.

АС

2.1.1. Примарни придеви

Бêли[14] тòчак Спљ Бдњ; Вёлʰка вòдица Спљ; Дòбрӣ пòток Трб; Дȕбоки пòток Трш; Дȕгӣ тòчак Трш; Мâла вòдица Спљ, Мâла рéка Бдњ, Мâлā Трòноша Трш, Мâло врёло Трш; Слâна бȁра Бдњ; Тàнкӣ р̂т Трб; Цр̏вена вòда Бдњ; Цр̂ни пòток Ткр.[15]

АУ

Дȕбокӣ Пмч.

2.1.2. *-ин*

У нашим примерима присвојни суфикс *-ин* додаје се и на мушка и на женска имена као и на хипокористике. Ово је један од продуктивнијих суфикса у творби топонима овога типа.

Áцӣн бȕнāр Пмч, Ди́кӣн бȕнāр Трб, Лу́јӣн пòток Трш, Лукина вода (Николић-Стојанчевић 1975: 96) Спљ, Љу́бӣн ѝзвор Флп, Ма́тӣн пòток Ткр; Бôјчʰна вòда Спљ, Дȕшичин бȕнāр Трб, Ми́цӣн бунàрић Пмч.

2.1.3. *-ов*/*-ев*

Хидронимима овога типа, као и у претходној групи, показује се власничка структура, тј. добија се податак о томе коме припада земљиште где се хидроним налази. Наш корпус показује да се овај суфикс бележи уз основе којима се именује занимање, уз лична имена као и уз фитониме. У последњем случају ради се о дескриптивима од фитонима.[16]

[14] Граница старога гласа *јат* у овом делу још није утврђена и у овом раду га не бележимо. Било је случајева где се он јасно чује на терену, али то захтева истраживања друге врсте и овога пута томе нисмо посветили пажњу.

[15] У ову групу уврстили смо и хидрониме *Велика водица*, *Мала водица*, *Мала река*, *Мала Троноша* и *Мало врело* иако може бити да су настали и секундарном деривацијом од других топонима јер „поједине врсте дистинкција у топонимским синтагмама (‘велики’ : ‘мали’, ‘горњи’ : ‘доњи’) могле су пре него ли истовременим именовањем настати при накнадном означавању једнога објекта према другоме“ (Лома 2013: 259).

[16] Да је ово творбени модел познат одавно и веома распрострањен у нашим хрисовуљама, уп. Родић 1980: 310.

2.1.3.1. Посесиви од антропонима

Пòпова чѐсма Ткр, Пòпове бȁре Флп, Пȍштāрева вòда Бдњ; Цвѐткова вòда Бдњ.

2.1.3.2. Дескриптиви од фитонима

Бȕкова вòда Бдњ Спљ, Лѝпова вòда Бдњ, Лѝпове вȍде Трб.

2.1.4. Суфикс *-њи*

Овим суфиксом исказује се опозиција у паровима као *īорњи* : *дољи*, *ближњи* : *крајњи* и „подразумева постојање два или више истоимених просторно повезаних објеката“ (Лома 2011: 187). Топономастичким синтагмама овога типа често се исказује просторни однос, то јест положај делова неког локалитета у односу на целину (Радић 2003: 136). На терену смо забележили три хидронима ове творбене структуре:

Горњи точак Ткр (Николић-Стојанчевић 1975: 177), Средња река (Милојевић 1913: 788) Рбр, Срѐдњи тȍчак Ткр.

2.1.5. Суфикс *-ит̄*

Забележили смо два хидронима изведена суфиксом *-ит̄*. Оба представљају други, проширен назив тим суфиксом за хидрониме добијене формантом *-ан*, односно *-ен*:

Гвожђѐвита вòда Бдњ, Сумпорȍвита вòда Бдњ.

2.1.6. -(*а)н*, *-на*, *-но*

Сȗмпорна вòда Бдњ.

2.1.7. *-ен*

Гвȍзденā вòда Бдњ.

2.2. Универбизација са суфиксацијом

Као посебну групу хидронима издвојили смо оне добијене универбизацијом. Разврстали смо их према суфиксима који су учествовали у том процесу. Грађа којом располажемо у овом прилогу показује да најчешћи универбизујући суфикс јесте *-ац*.[17] То и не чуди с обзиром на то да је овај суфикс један од најпродуктивнијих у апелативној врсти (Lubaš 2002: 57).[18] Осим овог суфикса, забележени су још и *-ица*, *-ка*, *-ија* и *-ача*.

2.2.1. Суфикс *-ац*

Корпус којим располажемо потврђује да је овај суфикс веома продуктиван у топонимији, односно хидронимији овога краја. Додаје се на придевске основе изведене од личних имена, надимака као и на основе које као коренску реч имају фитоним или зооним. Забележили смо и по један пример у којем је овај суфикс додат на глаголску, односно зоонимску основу.

Бра́новац Бдњ, Вра́новац Бдњ Спљ Трб, Вȕкановац Трш, Вȕковац Ткр, Жȁрковац Трш, Жа́рковац Трш, Јаковљевац (Николић-Стојанчевић 1975: 92) Спљ, Мијȁиловац Ткр, Мѝтровац Спљ, Новаковац (Николић-Стојанчевић 1975: 183) Трб, Пѐтковац Пмч, Пѐтровац Спљ, Рȁковац Трш, Ско́ковац Трш, Стѝјāковац Бдњ, Тȁтаровац Пмч, Тȍдоровац Ткр, Черкезовац (Николић-Стојанчевић 1975: 96) Спљ, Цѐбрновац Бдњ; Вȍјиновац Рбр, Бе́љиновац Трб, До́јчиновац Трб, Јанџиновац (Николић-Стојанчевић 1975: 92) Спљ, Ма́рᵘновац Спљ, Рашкиновац (Милојевић 1913:

[17] И у суседној Рађевини овај суфикс је чест у именовању хидронима.

[18] О овом суфиксу, то јесте о *Етимолошком значењу географских назива са формантом -ац у српскохрватском језику* в. Лубаш 2002 где између осталог напомиње и то да „формант -ац у јужнословенској и српскохрватској топонимији има најшири семантички спектар... јер гради топографска, културна, присвојна, деминутивна, а у множини и етничка и патронимска имена. Тај семантички дијапазон веома је погодовао топонимизацији суфикса“ (Lubaš 2002: 71).

792) Трб, Ћѐлиновац Трб, Ц̏ајиновац Спљ, Ша̏јиновац Трш, Шва̏ј̑иновац Пмч; Ба̏бињац Спљ, Цвѐ̑јинац Трб, Чавинац (Николић-Стојанчевић 1975: 183) Трб; Ајду̏ковац Трб, Кова̏чевац Спљ, Ка̑повац Трб, Рӣбовац Спљ; Бу̏ковац Спљ Флп, Клѐновац Спљ, Кру̏шковац Пмч, Лӣповац Јрб Трб СБд Бдњ; Грозничавац (Николић-Стојанчевић 1975: 172) Спц; Жмурац (Николић-Стојанчевић 1975: 99) Спљ; Јастребац (Николић-Стојанчевић 1975: 99) Спљ.

2.2.2. Суфикс *-ица*

Забележили смо три хидронима изведена овим суфиксом који је додат на придевску основу:

Бујáдница Рбр, Цѐрница Спљ Бдњ; Мӣлāковица Рбр Јрб.

2.2.3. Суфикс *-ка*

И овај суфикс, као и претходни, у нашој грађи има три потврде:

Грáјићевка Ткр, Ја̏јићēвка Спљ; Мáљāнка Спљ.

2.2.4. Суфикс *-ија/-иња*

Овај суфикс, са фонетском варијантом, бележимо у једном хидрониму акцентованом на различите начине:

Жерáвија Трш, Жерàвија Трш, Жерáвӣња Трш.

2.2.5. Суфикс *-ача*

За овај суфикс у нашој грађи имамо једну потврду:[19]

Пáнтиновача Рбр.

2.3. Секундарна деривација од других топонима

Мотивација микротопонима који своје порекло воде од неког другог топонима заснована је на појави да се од топонима из једне сфере именовања образују топоними који именују нешто друго (Радић 2003: 218). Хидрониме добијене секундарном деривацијом даље ћемо представити према творбеним типовима:

2.3.1. Ктетик на *-ски*

Суфикс *-ски* у топонимији се, првенствено, налази у секундарним изведеницама. Реч је о прасловенском форманту секундарне деривације чија је основна функција грађење посесива; за разлику од других посесивних суфикса као *-јь*, *-овъ* и *-іпъ*, њиме се исказује колективна припадност (Лома 2009: 1). Број забележених хидронима овога типа говори о фреквентности овога суфикса у хидронимији итраживане области. Хидроними из ове групе најчешће су мотивисани ојконимима и називима махала, односно делова села:

Бујáднички пòток Рбр, Бу̏ковичка чѐсма Трш, Драгојевићска вода (Милојевић 1913: 799) Спљ, Жерáвијско врѐло Трш, Жерàвијско врѐло Трш, Живáновска вòда Спљ, Кóљански пòток Бдњ, Кољàнски пòток Бдњ, Курјачка јаруга (Николић-Стојанчевић 1975: 183) Трб, Лàђевачки пòток Трш, Помијачка речица (Николић-Стојанчевић 1975: 135) Пмч, Рӣбаричка рѐ̑ка Рбр, Сӣпуљска рéка Спљ, Сту̏пничкā рѐка Спц, Тòдорскӣ ѝзвор Спљ, Ћумȕрāнски пòток Трш, Ћумȕрāшки поток Трш, Цӣгањски пòток Трш.

[19] Према нашим подацима, овај суфикс је чест у топонимији суседне Рађевине, али не и у хидронимији. Њиме се поименичавају присвојни придеви, у првом реду од личних имена, али има добијених и од надимака, зоонима, фитонима, родбинских односа и звања и занимања.

2.3.2. Деминуција

У грађи коју смо имали пред собом међу секундарним изведеницама регистровали смо три деминутивна суфикса: *-ић*, *-ац* и *-ица*:

суфикс *-ић*: Брезàчић Пмч, Бунàрић Бдњ;

суфикс *-ац*: Бунáрац Трб, Језéрац Спљ;

суфикс *-ица*: Глàвичица Трб, Сипуљица (Николић-Стојанчевић 1975: 99) Спљ.

2.3.3. Пренесено именовање

Наша грађа у селу Помијача има поток по имену *Трòјан*. На Епшелвицовој карти из 1718. на планини Цер забележен је вис *Troian*.

Трòјан[20] Пмч.

2.4. Синтагме

За изражавање посесије честе су конструкције са презименом у генитиву уз хидрографски термин. Овај тип именвања веома је продуктиван уопште у топонимији. Овим творбеним моделом у хидронимији се добија информација о томе ко јесте или је био власник имања на којем се он данас налази. По бројности, ова група хидронима одмах је иза оних универбизованих суфиксом *-ац*:

вода: Брáнковића вòда Спљ, Мàрӣћа вòда Спљ, Маричића вода (Николић-Стојанчевић 1975: 172) Спц, Нишевића вода (Милојевић 1913: 796) Бдњ, Òстојића вòда Спц, Рóс^{и}ћа вòда Бдњ;

извор: Мàрчића ѝзвор Спц, Ракића извор (Милојевић 1913: 791) СБд, Симића извор (Николић-Стојанчевић 1975: 99) Спц;

поток: Дòбриловића пòток Трш, Ковáчевића пòток Бдњ, Лýк^{и}ћа пòток Бдњ, Тòшића пòток Бдњ, Шуљагића поток (Милојевић 1913: 788) Рбр;

река: Јàјића рéка Спљ, Пáнића рȇка Рбр;

јаруга: Мирковића јаруга (Николић-Стојанчевић 1975: 183) Трб;

бунар: Лáзића бȕнāр СБд, Лýк^{и}ћа бȕнāр Ткр, Нѝколића бȕнāр Бдњ, Рóс^{и}ћа бȕнāр Бдњ;

точак: Гвозденовића точак (Милојевић 1913: 795) Пмч, Жѝвковића тòчак Ткр, Ѝлӣћа тòчак СБд, Пáвлов^{и}ћа тòчак, Пѐтровића тòчак Ткр, Тòдоров^{и}ћа тòчак Спљ;

буквак: Вѝдића бȕквāк Трб;

граник: Тошића граник (Милојевић 1913: 796) Бдњ.

2.5. Предлошко-падежне конструкције

У корпусу којим располажемо, четири хидронима припадају такозваним релационим микротопонимима:[21]

Вòда у Белȇњӣшту Бдњ, Вòда у Грáбōвцу Бдњ, Испод Јàгла Бдњ, Под Каменом (Милојевић 1913: 792) Трб.

2.6. Сраслице

Имамо две потврде хидронима који су настали срастањем различитих коренских морфема:

Алибȕнāр Ткр, Дѝжноге Ткр.

[20] У српском фолклору цар Тројан је ноћни демон (СМ: Тројан).

[21] О релационим микротопонимима у Рађевини в. Петровић-Савић 2019.

2.7. Страна и нејасна имена

Три хидронима са посећеног подручја остала су нам у категорији страних и нејасних имена. Једно од њих је име реке по којој цела област носи назив, *Ја́дар* СПЦ,[22] и два имена за извор: *Бесѐīач*[23] Трб и *Књѐīа*[24] Бдњ.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У овом раду анализирали смо близу 200 хидронима забележених на терену горњег Јадра. На материјалу којим располажемо урадили смо семантичку и творбену анализу. Са семантичког аспекта представили смо топографске термине у хидронимији Јадра поделивши их, најпре, на фисиогене топографске називе и антропогене топографске називе и даље према ситнијим семантичким особеностима. Представљајући грађу на овакав начин јасно смо издвајили оно што је настало само од себе од онога у чему је свога удела имао човек. У групи *Називи за фисоīене топоīрафске објекте* издвојиле су се потцелине *Хидроīрафија*, *Ороīрафија* и *Биљна покривеност тла*. Ову последњу смо поделили на *Општу покривеност тла* и *Дендрониме*. Након *Назива за фисиоīене топоīрафске објекте* издвојила се група *Називи за антропоīене топоīрафске објекте*. Забележили смо по један хидронимски назив који смо сврстали у *Метафоре*, односно *Митолошко у топонимији*. Када је реч о хидронимима из групе *Биљна покривеност тла* за њих је, између осталога, карактеристично то да се на терену налазе у шуми или њиви истога назива.

Грађа коју смо користили за ово истраживање потврдила је ситуацију из суседне Рађевине, али и из других области, да хидрографски називи често не одражавају реално стање на терену. Неретко је случај да на локалитету који носи назив *бара, језеро, млаква* и сл. данас нема трага тим барама, осим у топонимији. Овај податак иде у прилог томе да је топонимија печат прошлости краја који се испитује. О значају топономастичких испитивања једнога краја говори и информација да се забележени хидрографски називи *смрдан*, *пролом*, *пискавац* и др. не употребљавају као обични апелативи. То довољно говори о значају и потреби бележења ономастичких података на терену. На овом месту би се могло поменути и то да се хидрографски називи *поток* и *река* у топонимији, односно хидронимији једног краја не односе увек и само на водени ток. Њима је уобичајено назвати и земљиште које се налази дуж речног корита или око увале потока.

Поред семантичке анализе, урадили смо и творбену и хидрониме смо, према творбеној структури, поделили у шест група: *атрибутивне синтаīме и асуфикслана универбизација, универбизација са суфиксацијом, секундарна деривација од друīих топонима, синтаīме, предлошко-падежне конструкције, сраслице* и *страна и нејасна имена*. У првој творбеној категорији највећи број је оних хидронима састављених од примарног придева и хидрографског термина (*Дубоки поток, Слана бара, Црни поток*). По бројности се истичу и хидроними изведени од личног имена или надимка присвојним суфиксима *-ов/ев* и *-ин* (*Попова чесма, Ацин бунар*). Поменути суфикси веома су продуктивни и у савременој и у историјској топонимији.

Други творбени тип који смо издвојили јесте *Универбизација са суфиксацијом*. Показало се да је суфикс *-ац* (поред суфиксâ *-ица*, *-ка*, *-ија* и *-ача*) најпродуктивнији универбизујући суфикс у

[22] Речно име *Јадар*, које се среће и са босанске стране, своди се на исти облик *Јадер* који је у антици забележен као име *Задра* код *Сплита* вероватно је истог, предсловенског порекла као *Jader*, античко име Задра код Сплита (Лома 1981: 102).

[23] У *Етимолошком речнику српског језика* (ЕРСЈ 3: 177) глагол из Пиве бесѐгати ‘напорно радити’, означен је као нејасан.

[24] Према усменој сугестији Александра Ломе можда би се могао довести у везу са називом за врсту птице вивка у северним словенским језицима (са вокалом *е* само рус. дијал. *кнéговка*, иначе рус. дијал., укр. дијал. *кни́га*, блр. дијал. *кні́га*, пољ. дијал. *kniga*, *kníhovka*, по ЭССЯ [Этимологический словарь славянских языков] 10: 84). Проблем је творбене природе: како би неизмењен орнитоним био узет за хидроним.

творби хидронима на овом подручју (*Врановац, Војиновац, Буковац*). И у суседној Рађевини ово је један од продуктивнијих суфикса у хидронимији.

Код *секундарних изведеница* по бројности се издваја група хидронима изведених присвојним суфиксом -ски (*Буковичка чесма, Ступничка река, Циганьски поток*). Поред овога типа, забележили смо и хидрониме изведене секундарном деривацијом помоћу деминутивних суфикса *-ић*, *-ац* и *-ица* (*Бунàрић*, *Бунáрац*, *Глàвичица*).

Синтагме у топонимији, и савременој и историјској, веома су честе. Судећи по броју хидронима, издвојени творбени модел и у нашој грађи представља чест начин именовања локалитета (*Брáнковића вòда, Лáзића бȕнар, Вúдића бȕквак*). Забележили смо и неколио хидронима предлошко-падежне конструкције типа *именица + предлог + именица* (Вòда у Грáбовцу) и тип *предлог + именица* (Испод Јàгла).

Хидрониме у којима су две коренске морфеме срасле у једну, третирали смо као *сраслице* (*Алибȕнар* и *Дúжногe*).

Три хидронима су нам остала у категорији *страна и нејасна имена* (*Јáдар*, *Књѐга*, *Бесѐгач*).

У овом раду представили смо хидрониме и показали да се модел творбене анализе старосрпских топонима може применити и на истраживања савремене топонимије, односно хидронимије. Овако представљени хидроними дају јасну слику различитих топономастичких типова у ономастикону једне области, а у овом случају у једном делу Јадра. Чињеница да се исти модел творбене анализе може користити приликом анализе и савремене и историјске топонимије, потврда је да се ради о једној врсти стабилности и свевремености творбених образаца у топонимији. Било би вишеструко корисно пратити и упоређивати творбене обрасце у топонимији других крајева. На тај начин бисмо дошли до сазнања који топономастички суфикси и који творбени модели су чешћи у појединим областима.

Литература

Лома, А (2011). Александар Лома, Топономастичка сведочанства Бањске хрисовуље, *Повеља краља Милутина манастиру Бањска*, Књига друга, Фототипије издања и пратеће студије, Београд, 179–194.

Лома, А. (2013). *Топонимија Бањске хрисовуље. Ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца*, Београд: Библиотека Ономатолошких прилога 2, Српска академија наука и уметности.

Лома, А. (2013а). Старосрпска топономастичка грађа у Миклошичеву нацрту словенске ономастике. У: Miklosichiana Bicentennalia (Зборник у част двестоте годишњице рођења Франца Миклошича) (Ј. Грковић-Мејџор, А. Лома, ур.). Београд: Српска академија наука и уметностим, 185–225.

Милојевић, Б. (1913). Рађевина и Јадар. *Српски етнографскики зборник* XX, 635–936.

Николић, Б. (1967). Прилог проучавању јадарских топонима. *Зборник за филологију и лингвистику* X, 177–180.

Николић Б. (1968). Тршићки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII, 367–473.

Николић-Стојанчевић, В. (1975). Рађевина и Јадар у необјављеним рукописима Цвијићевих сарадника. *Српски етнографски зборник* LXXXVIII, 3–224.

Петровић-Савић, М. (2017). Из географске терминологије Јадра. У: *Словенска терминологија данас* (П. Пипер и В. Јовановић, ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 599–611.

Петровић-Савић, М. (2017а). Живот топонима у Тршићу. *Ономатолошки прилози* XXIV, 61–72.

Петровић-Савић, М. (2019). О релационим микротопонимима у Рађевини. *Наш језик* L/2, 701–707.

Радић, Ј. (2003). Топонимија Белице. *Ономатолошки прилози* XVI, 17–322.

Родић, Н. (1980). Топоними с посесивним придевом на -јь (-овь, -иньь) у Светостефанској, Дечанским и Арханђеловској хрисовуљи. У: *Втора југословенска ономастичка конференција* (Б. Видоески, Б. Конески, Т. Стаматоски, ур.). Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 301–320.

*

Ćupić, D. (1981). Iz hidronimije Lima. U: *Četvrta jugoslovenska onomastička konferenca* (F. Jakopin, ur.). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 37–45.

Ćupić, D. (1982). Hidronimija sliva Zete. *Onomastika Jugoslavika* 9, 23–36.

Langer 1889: J. Langer, Serbien unter der kaiserlishen Regierung 1717–1739 (Mitheilungen des k. k. Kreigsarchivs, n. F., Bd. III), Wien.
Lubaš 2002: Vladislav Lubaš, *Studije iz srpske i južnoslovenske onomastike i sociolingvistike*, Beograd.
Petrović-Savić 2021: Mirjana Petrović-Savić, Personal Nicknames from the Jadar Region, *Onoma* 56, (Journal of the International Council of Onomastic Sciences), Uppsala (Sweden), 107–121, 2021. латиница
Šic 1994: Jozef Šic, *Geografska terminologija srpskohrvatskog jezika*, s nemačkog preveo Aleksandar Loma.
Šimunović, P. (1981). Hidronimijski apelativi u hidronimima. U: *Četvrta jugoslovenska onomastička konferenca* (F. Jakopin, ur.). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 187–198.

*

EPCJ: *Етимолошки речник српског језика*, Београд : 2003–.
ЭССЯ: Этимологический словарь славянских языков, под редакцией О. Н. Трубачева, Москва 1974–.
CM: *Словенска митологија, Енциклопедијски речник* (2001), Редактори Светлана М. Толстој и Љубинко Раденковић, Zepter Book World, Београд.

HYDRONYMS IN JADAR

Summary

In this paper, we analyze nearly two hundred hydronyms observed in the upper Jadar. Having performed a semantic and formation analysis, we have shown that the model of the formation analysis of old Serbian toponyms can be applied in the study of modern toponymy, more specifically hydronymy. The hydronyms presented in this way give a clear picture of various toponymic types in the onomasticon of an area. The fact that the same model of formation analysis can be used in analyzing both modern and historical toponymy confirms that we are dealing with a certain stability and timeless character of formation patterns in toponymy.

Keywords: onomastics, hydronyms, formation patterns

Мирјана Петровић-Савић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
mirjana.petrovic@isj.sanu.ac.rs

УДК 811.163.41’373(497.15)

Биљана М. Савић

ИЗ ЛЕКСИКЕ ОДИЈЕВАЊА У ВЕЛИКОМ БЛАШКУ (КОД БАЊАЛУКЕ)*

Циљ рада јесте представљање и лексичко-семантичка анализа лексема везаних за културу одијевања у говору Великог Блашка код Бањалуке. Ова лексика је значајна за традиционалну културу и њоме се освјетљава један сегмент језичке (дијалекатске) слике свијета. За сакупљање материјала и као смјерница у истраживању коришћен је упитник Института за српски језик САНУ, којим су се истраживачи већ служили за биљежење ове тематске лексике у српским дијалектима. Објашњен је семантички садржај мање познатих ријечи, а ради илустрације су навођени и одговарајући контексти. Прикупљена лексика представљена је у складу са досадашњом традицијом, тј. класификована је у тематске групе и подгрупе. Смјештањем овог рада у контекст досадашњих истраживања терминологије одијевања омогућава се шири увид у ареал појединих лексема.

Кључне ријечи: српски језик, дијалектологија, херцеговачко-крајишки дијалекат, лексика одијевања, Велико Блашко.

I. УВОД

Прикупљањем (дијалекатске) лексике и њеном лексичко-семантичком анализом сагледавамо културни кôд и његове промјене на истраживаном терену. Тематски заснована лингвистичка испитивања српске лексике посвећивана су различитим областима народног живота.[1] Радови у којима је предмет таквих анализа била дијалекатска лексика одијевања јесу: *Лексика одевања мотивисана називима делова тела*[2] (Богдановић, 2009), *Лексика одевања мотивисана називима делова тела*[3] (Богдановић, Бонджолова, 2010), *Терминологија одевања и обувања у Кађу* (Ракић, 2011), *Из одевне лексике у Сиринићкој жупи* (Радовановић, 2015) и *Терминологија одевања и обувања у Рудни (Румунија)* (Трајковић, 2019).[4] Значајни подаци о овој теми могу се наћи у етноло-

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

[1] Теме дијалекатских лексикографских радова наведене су у библиографији ових радова (Недељков, Марковић, 2015). Љ. Недељков класификовала је терминолошке лексикографске радове према испитиваним тематским областима, указујући на значај тематске лексикографије као лексичког извора за сагледавање културног идентитета носилаца српског језика (Недељков, 2012).

[2] У раду се на основу говору села Бучума, који припада призренско-тимочкој дијалекатској зони, дају попис лексема, мотивациона база и форманти који учествују у творби лексике одијевања која је мотивисана називима дијелова тијела. Показује се семантичка и деривациона веза човјековог тијела и лексике из одјевне терминологије.

[3] Претходни истоимени рад Н. Богдановића (Богдановић, 2009) у основи је овог рада, који даје српско-бугарске паралеле проучаване терминологије.

[4] Лексичка грађа представљена у радовима В. Ракић, Д. Радовановић и Т. Трајковић прикупљена је на основу интерног упитника Института за српски језик САНУ, којим смо се и ми користили. У сваком од ових радова лексика је у оквиру датих лексичко-семантичких анализа другачије разврстана. В. Ракић лексику приказује у оквиру девет семантичких поља: Општи назив, Покривала за главу, Мушка одећа, Женска одећа, Зимска одећа, Крзнена одећа, Кецеље и појасеви, Обућа и Дечја одећа. Д. Радовановић грађу анализира унутар шест тематских цјелина: Општи називи и радње у вези са одевним предметима, као и називи/ радње којима се означавају пригодни одевни предмети, Називи (и радње) којима се именују (означавају) покривала за главу (женска, мушка и дечија), Називи којима се именују покривала за ноге, Називи за горњи део одеће, Називи за доње одевне предмете и Називи којима се именује накит. Т. Трајковић лексику разврстава у четири семантичка поља: Одевање, Обување, Одећа и предмети који се односе на новорођену децу и чување деце и

шкој литератури (нпр. Ивановић Баришић, 2009, Ивановић Баришић, 2017), у радовима о народној ношњи (нпр. Бјеладиновић Јергић, 2004, Ђукановић, 2012) и, очекивано, у (дијалекатским) рјечницима.

Циљ овог рада јесте представљање и лексичко-семантичка анализа лексике одијевања Великог Блашка, села смјештеног петнаестак километара сјевероисточно од Бањалуке. Говор овог села, који припада западнијим српским говорима херцеговачко-крајишког дијалекта, у дијалектолошким радовима није био предмет истраживања на микроплану, нити је био међу одабраним пунктовима у досадашњим монографијама посвећеним говорима западне Босне. У радовима М. Дешића (Дешић, 1976), С. Далмације (Далмација, 1997) и Д. Козомаре (Козомара, 2013) може се наћи много дијалекатске грађе о говорима у ближем сусједству Великог Блашка. Поменути аутори углавном су се бавили фонетским, акценатским и морфолошким језичким нивоом одабраног подручја.

Истраживање дијалекатске лексике овог краја започето је двама дипломским радовима, након чега је услиједио низ радова заснованих, између осталог, и на грађи прикупљеној у овом селу.[5]

У радовима у којима смо се бавили лексиком материјалне културе (Савић, 1997) и ткачком терминологијом овог села (Савић, 2011) у прикупљеној и лексикографски обрађеној грађи нашле су се и лексеме из области одијевања. Ради сакупљања грађе за овај рад обављено је поновно теренско истраживање, при чему је као смјерница коришћен *Упитник за прикупљање терминологије одевања и обувања*.[6] Питања у Упитнику организована су у логичком низу и формулисана ономасиолошки – од значења ка лексеми (нпр. *Како се зове када је одећа превелика*? *Како се зове кад је одећа премала*?).

II. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Под одјећом се подразумијевају сви производи израђени од тканих или кожних материјала, као и они који настају плетењем, а служе за покривање тијела (Ивановић Баришић, 2017: 9).[7] *Речник српскога језика* (2011: 843) одјећу дефинише као збирну именицу у значењу предмета који служе за одијевање, облачење (2011: 835).

Прикупљену лексичку грађу из семантичког поља[8] *Одијевање* разврстали смо у тематске групе: Општи називи за одјећу, Називи одјевних предмета за главу, Називи одјевних предмета за горњи дио тијела, Називи одјевних предмета за доњи дио тијела, Називи за доње рубље, Називи за дијелове одјевних предмета, Називи радњи у вези са одијевањем, Називи плетених одјевних предмета који се обувају/ навлаче на ноге и називи њихових дијелова.

Накит, а поље посвећено одијевању дијели у четири тематске групе: Покривање главе, Покривање горњег дела тела, Покривање доњег дела тела и Покривање стопала. Сва три рада заснована су на тежњи да се лексика која изумире забиљежи, да се у оквирима лексичко-семантичке анализе опише њен семантички садржај, који се мијења, потискује или заборавља са сваком новом генерацијом, те да се омогући увид у ареал појединих лексема и њихово поријекло. Ови радови, као и наш рад, посвећени су опису стања у појединим говорима, чиме се стварају услови за поређење и извођење закључака о семантичком пољу *Одијевање* у неком од будућих (надамо се – наших) радова.

[5] За наведене референце в. Савић, 2017: 995–996.

[6] Језичку грађу овог краја сакупљамо, снимамо и записујемо од 1996. године. За овај рад искористили смо и старе теренске снимке на теме које се тичу свакодневног живота (шта се облачило, обувало, плело, ткало, шило итд.), које смо водили ради прикупљања лексике из области материјалне културе са три информатора: пок. Милева Јекић (1912), пок. Љубица Савић (1921) и пок. Јово Јекић (1928). За снимке из 2020. год., који садрже око четири сата материјала на тему одијевања, информатори су били Анђа Савић (1944) и Јелена Јекић (1951). Свима њима дугујемо захвалност на издвојеном времену и труду. Говор овог села је и наш матерњи говор.

[7] У најширем смислу, одјећом се може сматрати све оно што човјека визуелно детерминише, укључујући и накит, фризуру, шминку и др. (Ивановић Баришић, 2009: 145). Наведене реалије нису предмет овог рада.

[8] Семантичко поље састоји се из лексема које су повезане доминантном лексемом поља. Изван овог поља остају лексеме које су плод личног односа говорника према лексеми-доминанти (Драгићевић, 2007: 239).

1. Општи називи за одјећу

1.1. општи назив: *ђ̀ећа/ ȍдјећа* (нов.), *ру̏ᵊо*, *ру̏бᵘне*, *ро̏ба*, *одᵘје́ло*, *а̀љᵘне*[9]

1.2. према положају на тијелу у односу на другу одјећу која се облачи – 1.2.1. горња: *а̀љᵘне*; 1.2.2. доња: (*ну̏тарњӣ/ до́њӣ*) *ве̏ш*

1.3. према намјени/пригоди – 1.3.1. свечана: *сто̀јећē/ сто̀јећē/ ста̀јаћē ру̏ᵊо/ одᵘје́ло*; *ста̀јаћā ȍђећа/ ȍдјећа*; *све̏чанō одᵘје́ло*; 1.3.2. за сваки дан: *сва̏кидашњā/ сва̏коднēвнā* (нов.) *ȍђећа/ ȍдјећа*, *за у̀ кућу/ за по̀ кућᵘ* (нов.); 1.3.3. за преоблачење: *преобла̀чᵘло*, *пре̏обука*, *пресвла̀чᵘло*; 1.3.4. за рад: *па̂днā ȍђећа/ ȍдјећа* (нов.); *па̂днō одᵘје́ло* (нов.); 1.3.5. у жалости: *црнѝна*

1.4. према изгледу – 1.4.1. тијесна: *тᵘје́сна*, *у̀ска*, *шта̀тна*; 1.4.2. превелика: *ѓло̏мāзна*, *пре̏ѓломāзна*, *ѓолѐма*, *пре̏ѓолема*; 1.4.3. стара: *по̀хабāна*, *ѝзнōсāна*; *р̏ке, пр̏ње*, *дро́њцᵘ*, *дро̏ње*; 1.4.4. поцијепана: *по̏дерāна*, *по̀цᵘје́пāна*; *дро́њцᵘ*, *дро̏ње*; *пр̏ње, р̏ке*; 1.4.5. изблиједјела: *избл̏ᵘје́дᵘла*, *поб̏ᵘје́лᵘла*; 1.4.5.1. од старости: *по̏ведāна*; 1.4.6. неуредна: *ља̀тава*

1. У прву тематску групу сврстани су општи називи за одјећу, који су разврстани према положају на тијелу у односу на другу одјећу која се облачи, према намјени, односно пригоди и према изгледу одјеће.

1.1. Општи називи за одјећу су једночлане лексичке јединице: *ȍђећа/ ȍдјећа* (нов.), *ру̏ᵊо*, *ру̏бᵘне*, *ро̏ба*, *одᵘје́ло*, *а̀љᵘне*.

1.2. Да дијалекатска лексика може да нам пружи значајне податке о лексичким промјенама, јасно нам показује и употреба лексеме *а̀љᵘне* у говору овог села. Њено значење се сужава од општег назива за одјећу, преко општег назива за горњу одјећу,[10] назива за два различита одјевна предмета за горњи дио тијела,[11] до назива за само један од тих двају одјевних предмета. Значења општих назива везана су за множинску форму. Само у значењу које идентификујемо као најновије ('женски одјевни предмет') лексему *ха̀љина* информатори изговарају и са иницијалним *х*.

1.3. Диференцијалне семе за одјећу према пригоди, односно намјени јесу: [свечана], [за сваки дан], [за преоблачење], [за рад], [у жалости]. 'Свечана одјећа' означава се вишечланим лексичким јединицама: *сто̀јећē/ сто̀јећē/ ста̀јаћē ру̏ᵊо/ одᵘје́ло*; *ста̀јаћā ȍђећа/ ȍдјећа*; *све̏чанō одᵘје́ло* (нов.). Само најстарији говорници одјећу која стоји, тј. не користи се често, номинују као *стојећу/ стајаћу*. 'Одјећа за сваки дан' означена је вишечланим лексичким јединицама: *сва̏кидашњā/ сва̏коднēвнā* (нов.) *ȍђећа/ ȍдјећа*, *за у̀ кућу* (нов.), *за по̀ кућᵘ* (нов.). Када упоредимо парове *стојећа/ стајаћа* и *свакидашња одјећа* са оним паровима који се квалификују као новији[12] – *свечана* : *за у кућу*, *за по кућᵘ* (поред: *сва̏коднēвнā*), видимо да је у прошлости за лексичку мотивацију значајнија била учесталост употребе одјеће, а у новије вријеме сама намјена, пригода. Човјек је у ранија времена имао мало одјеће, било је добро ако је имао у шта да се пресвуче, те је постојала потреба да се 'одјећа за преоблачење' номинује. У новије вријеме одјећа се именује и као: *па̂днā ȍђећа/ ȍдјећа* (нов.); *па̂днō одᵘје́ло* (нов.). Лексема *црнѝна* је постојане мотивације.

1.4. Диференцијалне семе које се тичу изгледа одјеће најчешће су лексикализоване описним придјевима који су први чланови вишечланих лексичких јединица. Када се одјећа номинује према величини, тј. начину на који стоји на тијелу онога ко је носи, релевантне су семе [тијесна] и [(пре)велика]. Таква одјећа се детерминише као *тᵘје́сна*, *у̀ска*, *шта̀тна*, односно као *ѓло̏мāзна*, *пре̏ѓломāзна*, *ѓолѐма*, *пре̏ѓолема*. 'Стара одјећа' означава се као *по̀хабāна*, *ѝзнōсāна* или именује лексемама *р̏ке, пр̏ње*, *дро́њцᵘ*, *дро̏ње*. Исте именице користе се и за 'стару поцијепану одјећу'.

[9] У раду ће одговори информатора бити навођени курзивом и акцентовани, знаци полуводника ће се користити за дефиниције значења, пуни наводници за цитате, а угласте заграде за идентификацију сема. За дефинисање значења консултовани су РСЈ, РМС и РСАНУ, али су дефиниције формулисане на основу семантичког садржаја прикупљене језичке грађе.

[10] У старини су се на голо тијело облачиле кошуље. Семе [горња] и [доња] тада су биле редундантне, те се потреба да се именују 'горња одјећа' (*а̀љᵘне*) и 'доња одјећа' ((*ну̏тарњӣ/ до́њӣ*) *ве̏ш*) јавила касније, током друштвеног развоја.

[11] Лексема *а̀љᵘна* (понекад и са детерминатором: *од су́кна*) у синонимном је односу са лексемом *ка̀пӯт* (нов.), а користи се и у значењу које је данас примарно ('женски одјевни предмет').

[12] За маркирање лексике као новије од помоћи су нам били и одговори информатора који садрже квалификаторе којима се прави дистинкција између архаичније и новије лексике. Изрази које користе у ту сврху јесу: *та̀кō је то го̀ворӣто старѝнскӣ*, *прӣје с^у ѓово́рᵘли*, *ȍндā ѓо̀ворӣто са̏мо* (и кажу одговарајућу лексему), *и да̀нас се вѐлӣ*, *то се ѝ сад го̀вōрӣ*, *и да̀нас се тӣа̀кō ка̂жē* и друго.

У лексемама *дро̏њц*ᵘ и *дрȍње* сема [поцијепана] хијерархијски је вишег ранга у односу на сему [стара]. ’Изблиједјела одјећа’ означава се придјевима *избл*ᵘ*је́д*ᵘ*ла* или *по̄б*ᵘ*је́л*ᵘ*ла*. ’Одјећа која је изблиједјела од ношења, старости и сл.’ детерминише се као *по̏веда̄на*. Значење ове лексеме у вези је са значењима придјева *вед*, тј. *ве̄т* „стар, изношен, блијед“ (РСАНУ, II: 448, 549). ’Неуредна одјећа’ је *ља̏та̄ва*. За информаторе, *ља̏та̄ва* одјећа је или неуредно раскопчана или прљава, или и једно и друго.[13]

2. Називи одјевних предмета за главу (и уши)

2.1. ставља се/ натиче на главу; без обода: *ка̏па*; 2.1.1. према облику/ крају – 2.1.1.1. са странама које се могу одврнути: *мѝца* (*ка̏па*), *ша̀јкача*; 2.1.1.2. ниска, округла: *ћѐпᵘца*; 2.1.1.3. са штитом: *ка̀чке̄т*; 2.1.2. према врсти материјала и облику – 2.1.2.1. од крзна или чоје, обично шиљата у горњем дијелу: *шу̀бара*; 2.1.3. према начину израде – 2.1.3.1. плетена: *пле̄тена̄ ка̏па*; 2.1.3.1.1. као чарапа: *чара̀пуша ка̏па*; 2.1.3.2. ткана: *те̄ка̂на̄ ка̏па*

2.2. ставља се/ натиче на главу; са ободом: *шѐшпр*; 2.2.1. према врсти материјала: *сла̀мене̄ шѐшпр*

2.3. четвртаст комад тканине различите израде и величине, веже се на главу: *ру̀бац*, *ма̀рама* (нов.); 2.3.1. према врсти тканине:[14] *о̀бичне̄*, *свѝлене̄*, *по̀ркете̄не̄*, *те̄то̀фене̄*

2.4. дио женске народне ношње: *бо̏шча*

2.5. ставља се на уши: *на̀ушња̄цᵘ*

2. У другу тематску групу сврстани су називи за одјевне предмете за главу (и уши): *ка̏па*, *шѐшпр*, *ру̀бац*/ *ма̀рама* (нов.), *бо̏шча* (и *на̀ушња̄цᵘ*).

2.1. Капа је ’одјевни предмет који се ставља/ натиче на главу; без обода’,[15] за разлику од шешира, који је [са ободом]. За именовање различитих врста капа релевантне су семе: [облик/ крој], [материјал], [начин израде]. ’Капа са странама које се могу одврнути’ зове се *мѝца* (*ка̏па*) и *ша̀јкача*. Носила се и свакодневно и као дио мушке народне ношње. ’Ниска, округла капа’ је *ћѐпᵘца* и њу су носили муслимани. ’Капа са штитом’ је *ка̀чке̄т*.[16] *Шу̀бара* је ’капа од (јагњећег/ зечјег) крзна или од чоје, обично шиљата у горњем дијелу’. Према начину израде *ка̏па* је најчешће *пле̄тена̄* или *те̄ка̂на̄*[17]. Према семи [као чарапа] *пле̄тена̄ ка̏па* се назива *чара̀пуша ка̏па*.

2.2. Само је сема [од сламе] продуктивна за именовање шешира према врсти материјала – *сла̀мене̄ шѐшпр*.

2.3. Жене су на главу везале *ру̀бац*, тј. *ма̀раму* (нов.). Према врсти материјала разликују се: *о̀бичне̄*, *свѝлене̄*, *по̀ркете̄не̄*, *те̄то̀фене̄ ру̀пцᵘ*/ *ма̀раме*. Овај одјевни предмет, када је сашивен од *о̀бично̄ ма̄т(е)ријала*, тј. ’од тканине лошијег квалитета’, детерминише се као *о̀бичне̄*.

2.4. У свечанијим пригодама, као дио народне ношње, жене су носиле *бо̏шчу*: „Бо̏шча је би́ла у тро̀кӯт. И би́ла бᵘје̂ла̄ бо̀ја и цр̀вена̄... На̀вр бо̀шче̄ је бᵘје̂ле̄ко̀ма̄д ткàнᵘне̄, а о̀ста̄ло̄ је *ма́вез*... би́ла не̏ђе и пла̂ва̄ *па́те̄љика* (/*па́нте̄љика*) не̏ зна̄м кут се приши́вала, а и по̀ дну *ре̂се* и на ре́сама би́ла по̀која̄ *па̀рᵘца*. Мо̀ја ба̏ба ве́зала (бошчу) *ѝте̄ло̄м*, са̀ставе̄ до̀ле... и ѝспод бра́де̄ про̀боде̄ ѝгло̄м и... ѝстом пу̏сте̄ о̀згō, да по̀крије̄ и рамѐна, она *пѐра* о̀т то̄га тро̀кӯта... они *ђо̀шкови*.“ *Па̀рᵘце* су ’новчићи који су причвршћени за ресе’. *Ма́вез* је ’тканина црвене боје’.

2.5. На уши су се стављали *на̀ушња̄цᵘ*. Ова лексема је прозирне мотивације.

---

[13] Мислимо да се значење ове ријечи може довести у везу са *лата* (< lata тур. < lath енгл. или latta староњем.). Према Шкаљићу, *лата* значи *уско ојубе* (1. уска одора муслиманских свештеника, 2. узак зубун) (1966: 243, 432).

[14] Ради економичнијег приказа, када то не утиче на информативност, неке подјеле су наведене под истом децималом.

[15] Примарно значење ове именице у РСЈ гласи: „део одеће који се ставља на главу различитог облика и величине“ (506). Опредијелили смо се да у дефиницијама не користимо збирну именицу *одјећа*, тј. умјесто формулације *дио одјеће* користимо *одјевни предмет*.

[16] Уп. *качкет* „врста капе са штитом“ (РСАНУ, IX: 371).

[17] Одјевни предмети који се детерминишу као *те̄ка̂не̄* сашивени су *од те̄ка̂но̄а*, тј. од материјала добијених ткањем: а. ’од вуне’, б. ’од вуне, лана, конопље или памука’.

3. Називи одјевних предмета за горњи дио тијела

3.1. најчешће од платна, са рукавима или без њих, различитог облика и дужине: *ко̀шуља*; 3.1.1. према полу особе којој је намијењена – 3.1.1.1. за жене: *жѐнскā ко̀шуља*; 3.1.1.2. за мушкарце: *му̏шкā ко̀шуља*; 3.1.2. према дужини – 3.1.2.1. дугачка: *ру̏б^{и}на*; 3.1.2.2. кратка: *кошу̏љак*, *ко̀шуља*; 3.1.3. према другим елементима – 3.1.3.1. украшена везом: *ве̏женā ко̀шуља*; 3.1.3.2. из два дијела која се копчају: *ко̀шуља на ко̀пчāње* 3.2. најчешће од лаког/ тањег материјала, до појаса и без крагне, са рукавима или без њих: *блу̏за*; 3.2.1. према врсти материјала – *цѝцанā*, *свѝленā*, *од бојàр^{и}ħа*; 3.2.2. према начину израде – 3.2.2.1. плетена: *плѐтенā*, *штри̏кāнā* (нов.)

3.3. плетен од дебље вуне или вунице, са рукавима: *вѐстā*, *цѐмпер*; 3.3.1. према врсти материјала – *ву̏ненī цѐмпер*; 3.3.2. према облику отвора (изреза) за главу – *на вê ѝзрез*, *на жа̏бјī ѝзрез*, *на о̀крӯглī ѝзрез*; 3.3.3. према другим елементима – 3.3.3.1. из два дијела која се копчају: *вѐстā/ цѐмпер на ко̀пчāње*

3.4. без рукава, носи се преко кошуље: *пр̀слук*; 3.4.1. према начину израде – 3.4.1.1. плетен: *плѐтенī*; 3.4.1.2. хеклан: *ѐклāнī*; 3.4.2. према врсти материјала – *ву̏ненī*

3.5. везени прслук (дио народне ношње); 3.5.1. према дужини – 3.5.1.1. кратак: *јѐлек*, *у̀крāшенī пр̀слук*; 3.5.1.2. дуг: *зу̏бӯн*

3.6. од штофа, сукна и сл., са рукавима, облачи се поврх одијела: *а̀љ^{и}на* (*од су̏кна*), *ка̀пӯт* (нов.); 3.6.1. према дужини – 3.6.1.1. кратак: *кра̀ткī/ ла̏ганī ка̀пӯт*; 3.6.1.2. до кољена: *тро̏фртāљнī ка̀пӯт*; 3.6.1.3. до листова: *ду̀гачкī/ ду̏пī ка̀пӯт*; 3.6.1.4. до глежњева: *ма̏ксī ка̀пӯт*; 3.6.1.5. било које дужине испод кољена: *до̀лама*

3.7. од овчијих кожа (с руном с унутрашње стране), без рукава: *ко̀жӯр*, *ко̀жӯн*; 3.7.1. према дужини – 3.7.1.1. кратак: *кра̀ткī ко̀жӯр/ ко̀жӯн*; *ī̏ўњ*; 3.7.1.2. дуг: *ду̀гачкī ко̀жӯр/ ко̀жӯн*; 3.7.1.3. до кољена или нешто краћи: *ī̏ўњ*; 3.7.2. према мјесту копчања/ везивања – 3.7.2.1. с (лијеве) стране: *пр̏шњāк*

3.8. за жене, сеже до, изнад или преко кољена и носи се поврх рубља: *(х)а̀љ^{и}на*; 3.8.1. за вјенчање: *вјѐнчанā а̀љ^{и}на*, *вјенча̀н^{и}ца* (нов.)

3.9. носи се око врата или се њиме покрива глава: *ша̏л*

3.10. трака која се везује око врата испод крагне у чвор; 3.10.1. према начину везивања – 3.10.1.1. која слободно пада: *крава̀та* (нов.); 3.10.1.2. која је лептирасто свезана: *ма̏шин* (дем. *ма̏шнић*)

3.11. за покривање руку: *рука̀в^{и}це*; 3.11.1. без прстију: *на̀ро̏ткице* и *на̀ро̏тке*

3. Тематска група *Називи одјевних предмета за горњи дио тијела*[18] садржи највише назива за одјевне предмете.

3.1. *Ко̀шуља* је један од најважнијих одјевних предмета, саставни дио женске и мушке народне ношње, а и свакодневног одијевања. Овом лексемом именује се ’одјевни предмет, са рукавима или без њих, најчешће од платна, различите дужине и облика’[19]. *Жѐнскā ко̀шуља* сезала је готово до чланака, а *му̏шкā ко̀шуља* до изнад кољена. ’Дугачка кошуља’ је *ру̏б^{и}на*, а ’кратка’ *кошу̏љак* или *ко̀шуља*. ’Кошуља украшена везом’ је *ве̏женā ко̀шуља*. Током времена изглед кошуље се трансформише – скраћује се њена дужина, предњи дио се дијели на два дијела, појављује се и крагна итд. (Ивановић Баришић, 2017: 51). ’Кошуља из два дијела која се копчају’ именује се описном конструкцијом *ко̀шуља на ко̀пчāње*.

3.2. Лексемом *блу̏за* означава се ’одјевни предмет, најчешће до појаса, без крагне и од лаког/ тањег материјала, са рукавима или без њих’. Према врсти материјала блуза је *од бојàр^{и}ħа*, *цѝцанā* [од цица], *свѝленā* [од свиле]. Према начину израде блуза је *плѐтенā* или *штри̏кāнā*. Иста врста акције ’плести’/ ’штрикати’ (нов.) номинује се лексемама различитог поријекла према врсти материјала који се користи. Одјевни предмет који се означава као *плѐтенī* израђен је [од вуне] или [од вунице][20], а *штри̏кāни*[21] [од вунице].

3.3. *Вѐстā* је ’одјевни предмет са рукавима плетен од дебље вуне или вунице’. Синонимну лексему *цѐмпер* информатори квалификују као новију. Забиљежили смо и вишечлани назив *ву̏ненī цѐмпер*. (Плетени) одјевни предмети који се навлаче преко главе према облику отвора

[18] Под горњим дијелом тијела подразумијевамо труп и руке. Одјевни предмети који покривају труп могу да сежу и преко појаса и ногу (нпр. кошуља, хаљина, капут и др.).

[19] У дефиницијама за неке од одјевних предмета које смо издвојили у ову тематску групу у рјечницима стоји: „врста горње кратке одеће“, „горњи део одеће“ и сл. Примјера ради, в. одреднице *блуза* (РСЈ: 91; РСАНУ, I: 660) и *кошуља* (РСЈ: 565; РСАНУ, X: 380). Како синтагма *горња одјећа* може да значи ’одјећа која се носи преко доњег рубља’ и ’одјећа која се облачи на горњи дио тијела’, опредијелили смо се да је не користимо у дефиницијама. Мислимо и да је јасно да је ријеч о одјевном предмету којим се покрива горњи, односно доњи дио тијела када дефиниција садржи формулацију *са рукавима*, односно *са ногавицама*.

[20] ’Упредена вунена влакна фабричке производње’ именују се лексемом *вунѝца*.

[21] Лексема *штри̏кāт* има ограничен домен употребе. Уп. *плѐст* (о вуни, вуници, прућу, слами и др.).

(изреза) за главу могу бити: *на вê ѝзрез*, *на жäбјӣ ѝзрез*, *на ȍкрӯлӣ ѝзрез*. *Вȅсӣа* и *цѐмӣер* могу бити и *на кȍчӣање*.

3.4. Назив за ’одјевни предмет, без рукава, који се носи преко кошуље’ јесте *прȑслук*. Прслук се према начину израде означава као *плѐтенӣ* ’који је израђен плетењем’ и *ѐклӣанӣ* ’који је израђен хеклањем’. Описним придјевом *вȕненӣ* ’који је од вуне’ примарно се означавају одјевни предмети исплетени од вуне, а секундарно предмети који су ткани од вуне.

3.5. ’Везени прслук, дио народне ношње’ различито се именује када је [кратак] – *јѐлек*, *ȕкрӣашенӣ прȑслук*, односно [дуг] – *зȕбӯн*. Иако су мушкарци носили зубуне до испод појаса, а жене до испод кољена, ова разлика није се одразила на плану лексике.

3.6. Називи за ’одјевни предмет, са рукавима, од штофа, сукна и сл. који се облачи поврх одијела’ јесу *а̀љ^и^на (од су́кна)* и *ка̀пӯт* (нов.). Према семама: [кратак], [до кољена], [до листова], [до глежњева] и [било које дужине испод кољена] овај одјевни предмет номинује се као – *кра̀ткӣ/ лäтанӣ ка̀пӯт*, *трȍфртäльнӣ ка̀пӯт*, *дȕтачкӣ/ дȕтӣ ка̀пӯт*, *мäксӣ ка̀пӯт* и *дȍлама*.

3.7. ’Одјевни предмет који је без рукава, направљен од овчијих кожа (с руном с унутрашње стране)’ назива се *кȍжӯр/ кȍжӯн*. Есенцијална сема лексеме *ӣȕњ* је [кратак]. Према семама [кратак] и [дуг] разликују се *кра̀ткӣ* и *дȕтачкӣ кȍжӯр/ кȍжӯн*. За лексикализацију овог одјевног предмета битна је и сема која показује мјесто копчања. *Кȍжӯр*, *кȍжӯн* и *ӣȕњ* копчају се [напријед], а *прȑшњäк* су *вѐзал* [с (лијеве) стране].

3.8. Према ријечима информаторке (рођ. 1944. год.): „Панталóне су нешто нȍвијē. Ја кат сам првӣ пȕт чȕла, ја ни́сам знäла штä с^у^ панталóне, сȕкња, *ха̀љина*.“ Лексема *(х)а̀љ(и)на* је током времена претрпјела семантичке промјене.[22] Сема [за вјенчање] диференцијална је за именовање вишечлане лексичке јединице *вјѐнчанӣ а̀љ^и^на*. Лексема *вјенча̀н^и^ца* је новија („ни́је го̀ворӣто вјенча̀н^и^ца“).

3.9. Шäл је ’одјевни предмет који се носи око врата или којим се прекрива глава’.[23]

3.10. Лексеме *крава̀та* (нов.) и *ма́шин* (дем. *ма́шинић*) повезане су значењем ’трака која се везује око врата испод крагне у чвор’. Семантичка разлика се успоставља према начину на који су ове траке свезане. *Крава̀та* ’слободно пада’, а *ма́шин* је ’лептирасто свезан’.

3.11. ’Одјевни предмет за шаку и прсте’ јесу *рука̀в^и^це*. За *рука̀в^и^це* [без прстију] потврђене су лексеме *на̀ротӣкице* и *на̀ротӣке*.

4. Називи одјевних предмета за доњи дио тијела

4.1. са ногавицама; 4.1.1. према облику/крају (и врсти материјала) – 4.1.1.1. широке, (од бијелог тканог платна): *ӣäће*; 4.1.1.2. широке, спуштеног тура у горњем дијелу, а испод кољена уске: *чȁкшире*; 4.1.1.3. модернијег облика/ краја (у односу на гаће и чакшире): *лäче* (нов.); 4.1.1.3.1. према дужини ногавица: 4.1.1.3.1.1. кратке: *кра̀ткē лäче*; 4.1.1.3.1.2. до испод листа: *трȍфртäльнē лäче*, *лäче ȍт трӣ фртäља*; 4.1.1.3.1.3. дугачке: *дȕтачкē лäче*; 4.1.1.4. оштро запеглане по средини ногавице: *панталóне* (нов.); 4.1.1.5. дио народне мушке ношње: *ӣäће*, *чȁкшире*, *ткäнē лäче*

4.2. за жене, без ногавица: *сȕкња*; 4.2.1. према врсти материјала – *вȕненā*, *ӣлȍтенā*, од *тревѝрē*, *цѝцанā сȕкња*; 4.2.2. према начину израде – 4.2.2.1. ткана: *ткäнā*

4.3. носи се испод сукње: *пȍтсукња*

4.4. који се тракама везује око струка: *вѐртӯн/ фѐртӯн*, *кѐцеља* (нов.); 4.4.1. према начину израде/ производње – 4.4.1.1. ткан: *ткäнӣ*; 4.4.1.2. који није израђен у домаћој радиности: *кȕпōвнӣ*

4.5. појас (дио народне ношње): *ткäн^и^ца*

4. У овој тематској групи јесу називи одјевних предмета којима се покривају доњи дијелови тијела, од струка до стопала.

4.1. Лексемама *ӣäће*, *чȁкшире*, *лäче* и *панталóне* именује се ’одјевни предмет са ногавицама’. За ове одјевне предмете сема [мушки] у старини се подразумијевала. Дио мушке традиционалне ношње јесу: *ӣäће*, *чȁкшире* и *ткäнē лäче*. Основно значење лексеме *ӣäће* било је ’ши-

[22] О сужавању значења ове лексеме в. 1.2.

[23] У дијалекатским радовима који су се бавили одијевањем (в. напомену 4) *шал* је дио тематских цјелина које се односе на покривање главе.

роке панталоне од бијелог (тканог) платна'. *Чàкшире* се разликују по кроју: „гȍре су ширȍке и спȕштенōг тȕра, òт коље̄нā се сужáвајȕ и припи́јајȕ ȕз ногу". Лексема *лāче* маркирана је као новија. Према дужини ногавица *лāче* могу бити: *крàткē*, *трȍфртāљнē*/ *ȍт трū фртáља* („кад је дȍ пола лȋста") и *дȕпачкē лāче*. Лексема *пантāлóне* (нов.) семантички је маркирана, јер је предњи дио ногавица овог дијела одјеће 'по средини оштро запеглан', тј., како информаторка каже, „*ѝспēглāно на нôж*".

4.2. 'Женски одјевни предмет којим се покрива од струка надоље' јесте *сȕкња*. Према врсти материјала може бити: *вȕненā*, *īлȍтенā*, *цѝцанā*, од *тревѝрē* итд., а према начину израде: *ткâнā*.

4.3. Лексема *пȍтсукња* прозирне је мотивације.

4.4. 'Одјевни предмет који се тракама везује око струка' јесте *вѐртȕн*/ *фѐртȕн* или *кѐцеља* (нов.). Лексички се детерминише као *ткâнū* (израђен ткањем) или *кȕпōвнū*. Одјевни предмет се означава као *кȕпōвнū* када није израђен у домаћој радиности, тј. када је фабрички произведен.[24]

4.5. 'Ткани (везени) појас, дио народне ношње' номинује се као *ткāн*ᵘ*ца*.

5. Називи за доње рубље

5.1. општи назив: (*нȕтарњū*/ *дóњū*) *вѐш*

5.2. за горњи дио тијела – 5.2.1. без рукава: *кȍшуљ*ᵘ*ца*, *пȍткошуљ(а)* (нов); 5.2.2. за жене, доња танка хаљина без рукава: *комбѝнē*/ *комбинѐзōн*; 5.2.3. придржава груди: *нáпршњāк*, *īрȕдњāк*, *лȁјб*/ *лȁјбек*, *бусȁлтер*

5.3. за доњи дио тијела: *īāħе*; 5.3.1. без ногавица: *(мâлē) īāħе*; 5.3.2. са ногавицама – 5.3.2.1. према дужини ногавица (и полу особе којој су намијењене)[25] – 5.3.2.1.1. са дугим ногавицама (за мушкарце): *дȕпачкē*/ *дȕпē īāħе*; 5.3.2.1.2. са кратким ногавицама (за мушкарце): *крàткē īāħе*; 5.3.2.1.3. са ногавицама до кољена (за жене): *пȕмпар*ᵘ*це*, *īāħе до кȍљена*

5. Тематска група *Називи за доње рубље* богата је синонимима.

5.1. Општи назив именује се двјема вишечланим и једном једночланом лексичком јединицом: *нȕтарњū вѐш*, *дóњū вѐш* и *вѐш*.

5.2. 'Горњи дио рубља, без рукава' је *кȍшуљ*ᵘ*ца*, *пȍткошуљ(а)* (нов.). 'Женска доња танка хаљина без рукава' именује се лексемама *комбѝнē*/ *комбинѐзōн*. Као синоними функционишу и словенске лексеме *нáпршњāк* и *īрȕдњāк*, те германизми *лȁјб*, *лȁјбек* и *бусȁлтер* („по дȁнашњēм"), којима се именује 'одјевни предмет који придржава груди'.

5.3. Лексемом *īāħе* означава се 'доњи дио рубља'. Ово рубље 'без ногавица' зове се *(мâлē) īāħе*. 'Доње мушко рубље са дугим ногавицама' назива се *дȕпачкē*/ *дȕпē īāħе*, а 'са кратким ногавицама' *крàткē īāħе*. 'Женско доње рубље са ногавицама до кољена' именује се лексемом *пȕмпар*ᵘ*це* или описно, вишечланом лексичком јединицом, *īāħе до кȍљена*.

6. Називи дијелова одјевних предмета

Ова тематска група обухвата називе дијелова кошуље, панталона[26] и сукње. Ови одјевни предмети су одабрани јер представљају основне одјевне предмете. Називи дијелова других одјевних предмета у великој мјери се подударају с њиховим називима (примјера ради, дијелови хаљине могу се сагледати из дијелова кошуље и сукње).

6.1. називи дијелова кошуље

6.1.1. пришивени дио који обухвата врат: *крáīн*/ *крáīна* (нов.); 6.1.1.1. према облику – 6.1.1.1.1. са преклопом: *кȍл*ᵘ*јēр*; 6.1.1.1.2. без преклопа: *окȍвратнȋк*

6.1.2. сприједа: *прѐдњица*, *прѐдњац*; 6.1.2.1. један од два дијела: *скȕт*, *прѐдњац*

6.1.3. позади – *лéђа*, *пȍлеђ*ᵘ*на*

6.1.4. за руке: *рȕкāв*

[24] Ткана кецеља, сукња и др. који су купљени не детерминишу се као *кȕпōвнū*, већ као *ткâнū*.

[25] Подјела на децимале овдје је могла бити и другачије устројена: према полу, па потом према дужини ногавица, али је такав приказ неекономичан због много децимала.

[26] Лексему *пантāлоне* у овој тематској групи користимо као општи назив за одјевне предмете са ногавицама.

6.1.5. око запешћа: *манџѐтна*

6.1.6. дугме; 6.1.6.1. према величини – 6.1.6.1.1. мало: *сѐдеп*, *сѐдепʷ̄ħ* (дем.), *пу̏лʷ̄ца* (дем.), *пу̀лпʷ̄ца* (дем.), *дуīме́нце* (дем., нов.); 6.1.6.1.2. велико: *пу̏ља*, *пу̀лија*, *ду̀īме* (нов.)

6.1.7. појачани дио на раменима: *рамѐнʷ̄ца*, *пòрамен*ʷ̄*ца*, *нарамѐнʷ̄ца*

6.1. Лексички инвентар који обједињује лексеме којима се именују називи дијелова кошуље веома је разноврстан. Општи назив за крагну јесте *кра́īн*/ *кра́īна* (нов.). Семантичка разлика између *колʷ̄*ј*е́ра* и *окòвратнīка* огледа се у облику крагне. *Кòлʷ̄*ј*ēр* је ’са преклопом’, а *окòвратнīк* ’без преклопа’. Дио кошуље ’сприједа’ јесте *прѐдњица*, *прѐдњац*, а ’позади’ – *ле́ħа*, *пòлеħʷ̄на*. Предњи дио кошуље у старини је био *ѝзједна*. Један од дијелова на *кòшуљи на кòпчāње* јесте *ску̂т* (*два̂ ску́та*) или *прѐдњац* (*два̂ предња̀ца*). ’Дио за руке’ је *ру̀кāв*, а ’дио око запешћа’ *манџѐтна*. ’Мало дугме (на кошуљи и сл.)’ именује се лексемама *сѐдеп*, *сѐдепʷ̄ħ* (дем.), *пу̏лʷ̄ца* (дем.), *пу̀лпʷ̄ца* (дем.) и *дуīме́нце* (дем., нов.). ’Велико дугме (обично на капуту и сл.)’ именује се лексемама *пу̏ља*, *пу̀лија* и *ду̀īме* (нов.). За ’појачани дио на раменима’ у употреби су једнокоријенски синоними: *рамѐнʷ̄ца*, *пòрамен*ʷ̄*ца*, *нарамѐнʷ̄ца*.

6.2. називи дијелова панталона и сукње

6.2.1. сприједа: *прѐдњī дѝо*; 6.2.1.1. разрез (на предњем дијелу панталона у висини бедара, на различитим мјестима на сукњи): *шлѝц*; 6.2.1.1.1. патентни затварач: *апатѐнт*, *цѝфешлус*, *ра̀јфешлус*

6.2.2. позади (обично за панталоне): *тӯр*;

6.2.3. појасни (по)руб: *пòвишњāк*; 6.2.3.1. пришивене петље: *пѐтљице*

6.2.4. трака која учвршћује одјевни предмет око паса; 6.2.4.1. провлачи се кроз појасни поруб: *свѝтњāк*, *ѝħкур*; 6.2.4.2. провлачи се кроз петље на појасном порубу; 6.2.4.2.1. са копчом: *ка̀иш*; 6.2.4.2.2. без копче: *пӧјāс*

6.2.5. дио за ноге (само за одјевне предмете са ногавицама): *нòīавʷ̄це*

6.2.6. џеп: *џѐп*

6.2. Називи за дијелове одјевних предмети са ногавицама и сукње исти су, сем назива ’дијела за ноге’, који се не односи на сукње: *нòīавʷ̄це*. Назив *тӯр*, који се обично користи за панталоне, мотивисан је називом за дио тијела. ’Разрез (на предњем дијелу панталона у висини бедара, на различитим мјестима на сукњи)’ именује се лексемом *шлѝц*. На њега се пришива дугме или ’патентни затварач’, који се именује трима синонимним лексемама: *апатѐнт*, *цѝфешлус*, *ра̀јфешлус*. ’Појасни (по)руб’ је *пòвишњāк*, на који могу бити пришивене *пѐтљице* ’петље’. Дио дефиниције ’трака која учвршћује одјевни предмет око паса’ заједнички је лексемама: *свѝтњāк*/ *ѝħкур*, *пӧјāс* и *ка̀иш*. Диференцијација се успоставља на основу семе која се односи на мјесто провлачења. Трака која се провлачи кроз појасни (по)руб номинује се двјема лексемама: *свѝтњāк*, *ѝħкур*; а трака која се провлачи преко овог (по)руба (обично кроз петље) различито се номинује [са копчом] – *ка̀иш* и [без копче] – *пӧјāс*.

7. Називи радњи у вези са одијевањем

7.1. ставити на себе одјећу: *о̀бӯħ се*; 7.1.1. према количини одјеће – 7.1.1.1. превише: *утрѝпат се*, *уте́њат се*; 7.1.1.2. недовољно: *у̀љетʷ̄т* се, *ла̏īано се о̀бӯħ*, *шпа̏тно се о̀бӯħ*; 7.1.2. према начину – 7.1.2.1. лијепо, свечано: *уре́дʷ̄т се*, *сре́дʷ̄т се*, *до̀ħерат се*, *пода̀ħерат се*, *лʷ̄*ј*е̂по се о̀бӯħ*; 7.1.2.2. неприкладно: *на̀карāдно се о̀бӯħ*, *нѐпристōјно се о̀бӯħ*; 7.1.2.3. у стару, похабану или прљаву одјећу: *у̀прњат се*, *ру̂жно*/ *нѐуредно се о̀бӯħ*; 7.1.2.4. у подерану одјећу: *удро̀њʷ̄т се*; 7.1.2.5. у уску одјећу: *оба̀пēт се*;

7.2. скинути са себе одјећу: *сву́ħ се*, *снѝмʷ̄т се*, *скѝнʸ̄т се* (нов.)

7. У ову тематску подгрупу издвојили смо називе радњи у вези са одијевањем.

7.1. Семантички садржај ’обући се’ заједнички је читавом низу лексема које се диференцирају према количини одјеће и начину (можемо рећи и стилу) на који се неко обукао. За лексеме *утрѝпат се* и *уте́њат се* диференцијална сема је [превише], а за лексему *у̀љетʷ̄т се* и вишечлане, описне, изразе *ла̏īано се о̀бӯħ*, *шпа̏тно се о̀бӯħ* диференцијална сема је [недовољно]. Семантичка разлика успоставља се и на основу семе [лијепо], што се вербализује лексемама *уре́дʷ̄т се*, *сре́дʷ̄т се*, *до̀ħерат се*, *пода̀ħерат се* и вишечланом лексичком јединицом *лʷ̄*ј*е̂по се о̀бӯħ*. Значење ’неприкладно се обући’ исказује се описно *на̀карāдно се о̀бӯħ* и *нѐпристōјно се о̀бӯħ*. Кад се човјек обуче у стару, похабану или прљаву одјећу, каже се *у̀прњат се* или *ру̂жно*/ *нѐуредно се о̀бӯħ*. За

семантички садржај ’обући подерану одјећу’ информатори користе лексему *удро̏њ^и^ти се*, што је опет мотивисано лексемом *дро̏ње*. *Оба̀пе̏ти се* има значење ’обући се у уску одјећу’.

7.2. Глаголима *сву̏ћ се*, *сни̏м^и^ти се*, *ски̏н^у^ти се* (нов.) означава се општи назив за радњу ’скинути одјећу са себе’.

8. Називи плетених одјевних предмета који се обувају/ навлаче на ноге и називи њихових дијелова

8.1. према начину израде: *пле̏тени*

8.1.1. према дужини (тј. дијелу ноге до којег досежу) – 8.1.1.1. до глежња: *при̏пла̏вц^и^*; 8.1.1.2. до пола листа ноге: *чара̏пц^и^*; 8.1.1.3. испод кољена: *до̏коље̏н^и^це*; 8.1.1.4. изнад кољена’: *ча̀рапе*; 8.1.1.4.1. гумена трака за везивање чарапа: *штру̏мпа̏дла*.

8.1.2. према врсти материјала од ког су израђени: *ву̏нени*, *су̏кнени*

8.1.3. са подашивом: *подаши̏вени*

8.1.4. према полу особе којој су намјењени (тј. величини приглавка и бојама примјереним полу особе којој су намијењени) – 8.1.4.1. за жене: *же̏нски*; 8.1.4.2. за мушкарце: *му̏шки*

8.1.5. са мотивима разних боја: *ша̀рени*

8.1.6. плетене чарапе без стопала: *сту̏блице*, *шту̏це*

8.1.7. комад тканине или плетива, правоугаоног облика, са узицама на крајевима, веже се око ноге: *шу̏фер^и^це*

8.2. Називи дијелова плетених одјевних предмета који се обувају/ навлаче на ноге

8.2.1. око прстију: *пр̏сти*; 8.2.2. око пете: *пе̏та*; 8.2.3. иза пете: *за̀пе̏так*; 8.2.4. на табану: *та̀бан* 8.2.5. оно што је пришивено на доњи дио (табан) (тканина, кожа и сл.): *пода̏шив*

8. Овом тематском групом обухваћени су називи плетених одјевних предмета чија је интегрална сема ’обувати, навлачити на ноге’ и називи њихових дијелова. *Речник српскога језика* чарапу дефинише као дио одјеће, односно обуће од плетене вуне, памука или вјештачких влакана који се навлачи на ноге испод ципела (2011: 1472), при чему чарапе искључује из дефиниције обуће (2011: 835).

8.1. Дистинкција између назива плетених одјевних предмета којима је заједнички семантички садржај ’плетени одјевни предмет који се обува’ успостављена је на основу сема: [до глежња] (*при̏пла̏вц^и^*), [до пола листа ноге] (*чара̏пц^и^*), [испод кољена] (*до̏коље̏н^и^це*) и [изнад кољена] (*ча̀рапе*). Ови одјевни предмети могу се детерминисати као: *ву̏нени*, *пле̏тени*, *су̏кнени* (само: *су̏кнене̏ ча̀рапе*); *подаши̏вени* [са подашивом]; *му̏шки* и *же̏нски* (према полу особе којој су намијењени, што је у вези са величином стопала и бојама које се бирају тако да буду примјерене полу особе). Семантичка компонента ’плетени’ есенцијална је за *при̏пла̏вке* и *чара̏пке*. Приглавци могу бити и *ша̀рени*, ’са мотивима разних боја’. *Му̏шки* приглавци су *ша̂рани*, тј. украшавани *ша̏рама*, мотивима *пла̂ве̏*, *та̏мнозе̏лене̏*, *си̂ве̏*, *ка̀фене̏* (смеђе) боје, а *же̏нски – отворе̏ни^ј^им*, *же̏нским бо̀јама* (*цр̀вена̏*, *ро̂за̏*, *тру̏ла̏ ви̏шња* и сл.). ’Чарапе без стопала’ зову се *сту̏блице* или *шту̏це*. *Шу̏фер^и^це* су: „плѐтенē, а мо̀гӯ би̏т ши̏венē, од матрија̏ла... плетѐно ко о̏ва̄ј ли̂ст (тј. правоугаоног облика), ѝмā двѝје ӯсце на два̂ кра̀ја и то се омо̀тā око но̀гē и свѐжē се“. ’Гумена трака за везивање чарапа’ зове се *штру̏мпа̏дла*.

8.2. Називи дијелова ових одјевних предмета прозирне су мотивације: *пр̏сти*, *пе̏та*, *за̀пе̏так*, *та̀бан*, *пода̏шив* ’оно што је пришивено на доњи дио (табан) (тканина, кожа и сл.).

III. ЗАКЉУЧАК

У раду је представљена и анализирана лексика одијевања у селу Велико Блашко (код Бањалуке). Лексичка грађа разврстана је у тематске групе: Општи називи за одјећу, Називи одјевних предмета за главу, Називи одјевних предмета за горњи дио тијела, Називи одјевних предмета за доњи дио тијела, Називи за доње рубље, Називи за дијелове одјевних предмета, Називи радњи у

вези са одијевањем, Називи плетених одјевних предмета који се обувају/ навлаче на ноге и називи њихових дијелова.

Анализом лексике из свих осам тематских група установили смо да су општи назив за одјећу, називи за одјевне предмете и њихове дијелове готово по правилу једночлане лексичке јединице, осим када се називи диференцирају према врстама материјала, начину израде/ производње, полу особе којој су намијењени или дужини. Према овим критеријумима одјевни предмети означавају се вишечланим лексичким јединицама чија је творбена структура: придјев + назив одјевног предмета (нпр. *цѝцана̄ су̏кња* [од цица], *пле̏тена̄ ка̀па*, *ку̀по̄внӣ вѐртӯн*, *жѐнска̄ ко̀шуља*, *ду̀пачке̄ ла̏че*). Према врсти материјала одјевни предмети се детерминишу и синтагмама са приједлогом: назив одјевног предмета + приједлог *од* + назив материјала (нпр., *блу́за од боја̀рᵘ̑ћа*). Према дужини, у једном примјеру, одјевни предмет је означен на исти начин: *ла̏че о̏т трӯ фрта́ља* (поред: *тро̏фрта̄льне̄ ла̏че*). Према дужини диференцирају се и једночлана номиновања (уп. 'дугачка кошуља': *ру̏бᵘ̑на*; 'кратка кошуља': *кошу́љак*, *ко̀шуља*; *кра̀ткӣ* и *ду̀пачкӣ ко̀жӯр*/ *ко̀жӯн* : *ту̂њ* [кратак]; *пр̀ѝпла̄вцᵘ̑* : *чара́тцᵘ̑* : *до̏кољенᵘ̑це* : *ча̀рапе*). Сема [пол] активна је за номиновање кошуље која је била дио народне ношње и плетених одјевних предмета који се обувају/ облаче на ноге (*му̏шка̄* : *жѐнска̄ ко̀шуља*, *му̏шкӣ* : *жѐнскӣ пр̀ѝпла̄вцᵘ̑*). За именовање реалија које се разликују према облику/ кроју карактеристична су једночлана образовања (нпр., уп. *ко̀лᵘ̑е̄р* 'крагна са преклопом', а *око̀вра̄тнӣк* 'крагна без преклопа'). За именовање покривала за главу најрелевантнија је сема облика, а сема пола есенцијална је када су ови одјевни предмети дијелови народне ношње.

Лексичко-семантичка анализа показала је да је у прошлости за лексичку мотивацију назива одјеће била значајнија учесталост употребе, а у новије вријеме намјена (пригода). За номинацију одјеће према изгледу релевантне су семе негативне конотације: [тијесна], [(пре)велика], [изношена], [изблиједјела], [подерана], [неуредна]. Занимљиво је да је на основу семе позитивне конотације [лијепо] радња 'обући се' номинована са више синонимних лексема него на основу семе негативне конотације [неприкладно][27] (*уре́дᵘ̑ти се*, *сре́дᵘ̑ти се*, *до̀ђера̄ти се*, *по̄да̀ђера̄ти се*, *лᵘ̑е̂по се о̀бӯћ* : *на̀кара̄дно се о̀бӯћ* и *не̏присто̄јно се о̀бӯћ*). Својом љепотом и украсима истиче се *бо̏шча*. Усљед (модних) трансформација одјевних предмета мијења се семантика лексема којима се они номинују (нпр. сужавање значења: *а̀љᵘ̑не*/ *а̀љᵘ̑на*: одјећа – горња одјећа – одјевни предмет, *а̀љᵘ̑на* (*од су́кна*)/ *ка̀тӯти* – одјевни предмет, хаљина).

Семантичко поље *Одијевање* одликује лексичко богатство и мноштво синонима (примјера ради: једна реалија, а четири синонима – *на́пршња̄к*, *ту̂дња̄к*, *ла̀јб*, *ла̀јбек*, *буса̀лте̄р*). Лексички је најбогатија тематска група Називи одјевних предмета за горњи дио тијела, што је разумљиво јер је тих реалија највише и њима се прекрива већи дио тијела (труп, руке, а неки од њих прекривају и ноге, нпр. капут, хаљина).

Смјештањем овог рада у контекст досадашњих истраживања терминологије одијевања и обувања омогућава се шири увид у ареал појединих лексема. Овим истраживањем смо, мислимо, створили основ за даље анализе ове лексике (поријекло лексема, њихова мотивација, идентификовање лексема које нису потврђене у другим нашим говорима или су потврђене са другим значењима (нпр. *по̄ведано*, *ља̄тав*, *веста*)), поређења са лексиком у другим нашим дијалектима и извођење закључака о лексици у семантичком пољу *Одијевање* у нашем језику.

Литература

Бјеладиновић Јергић, Ј. (2003). Народне ношње динарске зоне. *Народна култура Срба у XIX и XX веку. Водич кроз сталну поставку*. Београд: Етнографски музеј, 59–78.

Богдановић, Н. (2009). Лексика одевања мотивисана називима делова тела. У: *Традиционална естетска култура. Тело и одевање*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 151–155.

[27] Питање је овако формулисано у Упитнику.

Богдановић, Н., Бонджолова, В. (2010). Лексика одевања мотивисана називима делова тела. У: *Тело и одело у култури Срба и Бугара*. Ниш: Филозофски факултет, 13–21.

Далмација, С. (1997). *Ијекавски говори Поткозарја*. Бањалука: НУБ „Петар Кочић".

Дешић, М. (1976). Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник* XXI, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Драгићевић, Р. (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Ђукановић, Д. (2012). Колекција женских кошуља динарског типа од краја 19. до средине 20. вијека: Збирка текстила Етнолошког одјељења Музеја Републике Српске. *Гласник Етнографског музеја*, св. 76. Београд: Етнографски музеј у Београду, 261–292.

Ивановић Баришић, М. (2017). *Одевање у околини Београда: друга половина 19. и прва половина 20. века*. Посебна издања, књ. 88. Београд: Етнографски институт САНУ. Доступно на: https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/7369. Приступљено: 11.9.2021.

Козомара, Д. (2013). *Српски посавски говори између Врбаса и Укрине (фонетске и морфолошке особине)*, докторска дисертација у рукопису, Бањалука: Филолошки факултет.

Лазић Коњик, И. (2017). Лексика традиционалне културе према тематским пољима. У: *Словенска терминологија данас*. Научни скупови, књ. CLXVII. Одељење језика и књижевности, књ. 28 (П. Пипер и В. Јовановић, ур.). Београд: САНУ, Институт за српскијезик САНУ, 613–623. Такође на: https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/3281.

Недељков, Љ. (2012). Тематска лексикографија као сведочанство о културном идентитету. У: *Филологија и универзитет*. Зборник радова са научног скупа *Наука и савремени универзитет* 1 (Б. Димитријевић, ур.). Ниш: Филозофски факултет, 105–120.

Недељков, Љ., Марковић Б. (2015). Дијалекатска лексикографија штокавског наречја (од 1818. до 2014. године) – библиографија. *Српски дијалектолошки зборник* LXII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 247–326.

Радовановић, Д. (2015). Из одевне лексике у Сиринићкој жупи. У: *Путевима српских идиома*. Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана (М. Ковачевић и В. Поломац, ур.). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 139–150.

Ракић, В. (2011). Терминологија одевања и обувања у Кађу. *Прилози проучавању језика* 42. Нови Сад: Филозофски факултет, 135–164.

Савић, Б. (1997). *Из лексике материјалне културе у говору Великог Блашка (код Бањалуке)*. Дипломски рад у рукопису. Нови Сад: Филозофски факултет.

Савић, Б. (2011). Из ткачке терминологије Великог Блашка код Бањалуке. *Годишњак за српски језик и књижевност* XXIV/11. Ниш: Филозофски факултет, 141–158.

Савић, Б. (2017). Народна медицинска лексика Великог Блашка (код Бањалуке). *Српски дијалектолошки зборник* LXIV, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 995–1066.

Трајковић, Т. (2019). Терминологија одевања и обувања у Рудни (Румунија). *Исходишта* 5. Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару – Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 455–463.

Рјечници

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (I–VI) (1967–1976). Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).

РСЈ: *Речник српскога језика* (2011). Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1–21) (1959–). Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Шкаљић, А. (1996). *Турцизми у српскохрватском језику*. Сарајево: Свјетлост.

THE CLOTHES LEXIS OF VELIKO BLAŠKO (NEAR BANJA LUKA)

Summary

The aim of this paper is to present and provide lexical-semantic analysis of lexemes related to the culture of clothing in the speech of Veliko Blaško near Banja Luka. This lexicon is important for traditional culture and it illuminates one segment of the linguistic (dialectal) image of the world. For the collection of materials and as a guideline in the research, a questionnaire of the Institute for the Serbian Language of SANU was used, which the researchers have already used to record this thematic vocabulary in Serbian dialects. The semantic content of lesser-known words is explained and, for the sake of illustration, appropriate contexts are given. The collected vocabulary was presented in accordance with the previous tradition, ie. it is classified into thematic groups. Placing this paper in the context of previous research on the terminology of clothing provides a broader insight into the range of individual lexemes.

Keywords: Serbian language, dialectology, Herzegovina-Krajina dialect, lexicon of clothing, Veliko Blaško

Биљана Савић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
savicmbiljana@gmail.com

УДК 811.163.41’373.2(497.11 Zaplanje)

Сандра Савић

ИЗ ОНОМАСТИКЕ ЗАПЛАЊА – МИКРОТОПОНИМИЈА ЗАПЛАЊСКОГ СЕЛА ТАСКОВИЋИ[1]

Предмет овог рада јесу микротопоними заплањског села Тасковићи. Корпус чини више од 100 микротопонимских јединица које су прикупљене теренским истраживањем током 2020. и 2021. године. Грађа је сагледана са семантичког аспекта. У оквиру лексичко-семантичке анализе микротопоними су разврстани у семантичке групе: 1. Географски називи условљени физичкогеографским својствима тла, 2. Хидронимија, 3. Човек – живот и рад, 4. Микротопоними антропонимског порекла, 5. Географски називи настали од других топонима.

Кључне речи: Тасковићи, микротопоними, лексичко-семантичка анализа

1. УВОД

Предмет овог рада су микротопоними забележени у заплањском селу Тасковићи.[2] Корпус чини преко 100 микротопонимских јединица. Наш циљ је да топониме анализирамо са семантичког аспекта како бисмо утврдили основе за даља топономастичка истраживања целе регије Заплања.[3] Грађа је подељена на пет семантичких група, а у оквиру њих на уже подгрупе.

Село Тасковићи налази се у југоисточној Србији, тачније у Заплању. Ова област смештена је између Суве планине, Бабичке горе и Селичевице, а највећим делом припада општини Гаџин Хан (Симоновић 1982: 13). Заплање има две природне целине – Горње и Доње Заплање. Села која припадају Горњем Заплању претежно су брдско-планинска, док су доњозаплањска села отворена према Јужној Морави. Овако омеђен простор условио је и занимање становништва. У Горњем Заплању некада је преовладавало сточарство, док је Доње Заплање познатије по ратарству. Атар села Тасковићи припада Доњем Заплању.

Топономастички систем Заплања није досада обрађиван, осим микротопонимије Великог Крчимира (Марковић 1991–1992), те ће овај рад бити оглед за даља и детаљнија истраживања топонимије наведеног краја.[4]

2. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА КЛАСИФИКАЦИЈА

Када говоримо о лексичко-семантичкој класификацији микротопонима, потребно је издвојити две велике групе: а) микротопоними који су мотивисани природним својствима тла (као што су рељеф, биљни и животињски свет, положај локалитета у односу на друге локалитете) и б) микротопоними настали утицајем човека при формирању одређених локалитета. Класификација

[1] Овај рад финансирало је Министарство просвете науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

[2] Грађа је прикупљена на терену у августу месецу 2020. године. Допуњена је у октобру 2021.

[3] Топономастички систем једне регије остварује културолошку мисију која је заснована на историји. Поред ове функције, битна је и комуникативна јер топоними служе, пре свега, као оријентација у простору (Богдановић, 2005: 40, 41).

[4] Дијалекатске одлике овог краја детаљно су описане у монографији Ј. Марковић *Говор Заплања* (Марковић 2000).

микротопонимског материјала села Тасковићи разврстана је по моделу који је применила Р. Жугић (2014) на следеће групе:

1. Географски називи условљени физичкогеографским својствима тла;
2. Хидроминија;
3. Човек – живот и рад;
4. Микротопоними антропонимског порекла;
5. Географски називи настали од других топонима (Жугић 2014: 46, 47).

1. Географски називи условљени физичкогеографским својствима тла

Ова група микротопонима веома је бројна јер је на мотивисаност назива локалитета утицала конфигурација земљишта, али и присуство биљног и животињског света или просторни однос према другим локалитетима (Жугић 2014: 47). Зато ће микротопонимски називи у оквиру ове групе бити подељени на уже подгрупе.

1.1. Географски називи мотивисани природним обликом, положајем и обликом тла.

1.1.1. Nomina topographica

У ову семантичку скупину уврстили смо географске термине који су топонимизацијом прешли у називе. Значење ових топонимизованих апелатива разликује се од значења апелатива, иако су хомоними.[5] Према речима П. Шимуновића ови називи упућују на географски објекат, а због семантике која се затире богате топонмастички садржај (1972: 242). Такви топоними веома су стари.

Ја́збина (брдо).[6] Назив је мотивисан изгледом тла јер је ја́збина ‘рупа у којој пребивају животиње’ (Богдановић 2008: 457).

Ку́ка (поље, њиве, ливаде) – Претпостављамо да је именовање ових локалитета у вези са значењем апелатива *ку́ка* ‘кривина, савијутак реке или пута’ (Богдановић 2008: 462).

Лице́ (шума и пашњак). На простору југоисточне Србије лексемом *лице́* лексикализује се значење ‘страна узвишења окренута сунцу’, ‘земљиште окренуто сунцу’ (Богдановић 2008: 463; Ћириће 2018: 434).[7]

Осо́је (локалитет под шумом). Апелатив *о́соје* означава ‘земљиште које не греје или мало греје сунце’ (Богдановић 2008: 469).[8]

По́д (поље, њиве, брдо). За апелатив *по̄д* налазимо да представља невелику положиту раван на таласастој површи или још чешће малу површ у страни (Тијанић-Вујовић 2018: 153), односно ‘заравњено тло’ (Михајловић 1970: 169).

Пре́слап (шума, пашњак) – апелатив *пре́слап* односи се на ‘пролаз између два брда (узвишења); земљиште између два брда (узвишења); благо улегнуће између два брда (узвишења)’ (Богдановић 2008: 473).

Ри́д (брдо, место где је раније била црква, пашњак) – називи ових обејаката мотивисани су апелативом *хри́д* > *ри́д* који има значење ‘узвишење окомитих страна’, ‘издужено брдо и узвишење уопште’ (Богдановић 2008: 477).

1.1.2. Nomina metaphorica

Географски називи мотивисани природним обликом, положајем и изгледом тла именовани су топономастичким метафорама. Код оваквх метафора апелатив не прелази у властито име

[5] „Leksičko značenje nevažno je u funkciji toponima. Zbog toga se ono brzo gubi i u mnogih toponima više nije prepoznatljivo. Pri nastanku imena leksičko je značenje uvek prisutno, ali što se više ističe toponomastička funkcija, to se brže gasi apelativno i bogati onomastičko značenje: obilježja jedinačnoga objekta kojemu je nadjeveno ime“ (Šimunović 1986: 209).

[6] У недостатку бољег техничког решења, за експираторни акценат, који је обележје говора Заплања, користићемо знак за дугоузлазни акценат.

[7] У говору Црне Траве лексемом *лице́* не конкретизује се податак да се ради о земљишту, већ да је у питању ‘предња страна’ (Стојановић 2010: 425). Забележени микротопоним *Лице́* може се посматрати и као nomina metaphorica. Потврду да је у питању метафора по облику и изгледу, која означава присојну и сунчану страну, налазимо у топонимији Пивске планине (Цицмил-Реметић 2010: 97).

[8] У топонимији скоро да се и не помињу стране света, већ се употребљавају друге лексеме. Тако се за север користи *Осој* и *Мрӣвина*, а *Лице* за југ (Динић 2004: 57).

непосредно, већ се прелазак врши на основу положаја, изгледа или ког другог својства тла. На тај начин метафоре, пошто су постале називи, неутралишу основно лексичко значење и истичу топономастички садржај (Šimunović 1972: 242).

Зли́ до́л (шума, долина, поток). Ова метафора односи се на квалитет самог терена, тачније плодност земље. Овакво називање локалитета мотивисано је недостатком обрадивог земљишта (Лома 2013: 89).[9]

1.2. Називи мотивисани површинским својствима тла

Именовање ових локалитета мотивисано је визуелним утисцима о површинским својствима тла или објеката на њему (Жугић 2014: 55). Класификација је извршена на основу димензионисаности, конфигурације тла и одсуства растиња.

1.2.1. Димензионисаност: **Ве́лика Војни́ца** (поље, њиве);[10] **Ве́лики Миља́товац** (шума); **Длагоњи́ца** (локалитети под њивама и баштама);[11] **Ма́ла Војни́ца** (некада је било пољопривредно земљиште, сада је запуштено и урасло); **Ма́ли Миља́товац** (шума); **Широ́ка арни́ца** (њива, воћњак).

1.2.2. Конфигурација тла: **Пра́ва пади́на** (шума); **Пре́ка пади́на** (локалитет под шумом);[12]

1.2.3. Одсуство растиња: **Го́ли ри́д** (шума).

1.3. Називи мотивисани саставом и особином тла

Назив **Гља́рски ри́д** (локалитет под шумом) мотивисан је дрвеним угљем као саставом тла који се на овом подручју зове и *ћуму́р*. Како истиче информатор Мирослав Димитријевић, некада су на овом месту постојале ћумуране, па отуда и мотив за именовање локалитета.[13]

Бојом земљишта као карактеристичном особином која маркира одређене локалитете, мотивисано је неколико назива: **Цр̏ни ка́мен** (локалитети под шумом и врх на Сувој планини); **Црнска́ доли́на** (долина); **Црње́** (локалитет под шумом).[14]

Називи настали према квалитету земљишта које се одликује недостатком мотивације, тачније одсуством неке особине пожељне за добар квалитет земље (Жугић 2014: 59) забележени су и у микротопонимији села Тасковићи.

Палићѐвица (шума). З. Павловић истиче могућност да је у основи назива *Пржак* глагол *пржити*, *спржити* – уништити растиње ради припреме терена за обрађивање, чиме би се употпунио семантички круг (угар, угарница, гарница, пољци) (Павловић 1976: 216). Зато сматрамо да је и у основи овог назива глагол *палити*, којим се постиже слично семантичко значење.[15]

Росу́ља (поље, њиве) – Назив је условљен квалитативним својствима тла, у овом случају негативном конотацијом с обзиром на то да је *росу́ља* ‘врста земље која слабо рађа, сува и ретка земља’ (Богдановић 2008: 477).

Сла́ниште (поље, њиве) – Локалитете који су именовани овим називом одликује слана земља.[16]

---

[9] Сличне метафоре по квалитету земљишта налазимо и на подручју Пивске планине: *Зло̀до̄*, *Зло̀кос*, *Зло̀ступ* (Цицмил-Реметић 2010: 99), као и на територији Жупе пивске: *Зла̀ступ*, *Зло̀ждрело*, *Зло̀рупе* (Тијанић-Вујовић 2018: 195). М. Тијанић-Вујовић истиче да ови микротопоними одражавају тешко проходне терене, али да назив у пивском говору није прешао у географски термин (2018: 195).

[10] У основном делу синтагме претпостављамо да се налази антропоним.

[11] Иза *с*, *д* и *к* у зони I заплањског говора јавља се рефлекс *ла* који је дошао од *ль* (Марковић 2000: 37). У говору Црне Траве придевска лексема *длаї*, *-а*, *-о* има значење ‘дуг, дугачак’ (Стојановић 2010: 171).

[12] У говору Лужнице лексема *пре́к*, *-а*, *-о* односи се на значење ‘који иде равно, правце, без завијутака’ (Ћирић 2018: 784).

[13] Уколико претпоставимо да је у микротопониму **Гља́рски ри́д** дошло до извесних фонетских измена, можда бисмо га могли повезати и са именицом *їаља*. У говору јабланичког краја лексемом *їа́ља* именује се ‘овца црне, мрке боје длаке и име таквој овци’ (Жугић 2005: 50), док је у црнотравском говору овом именицом означен ‘во мрке или црне боје длаке’ (Стојановић 2010: 125). На простору Лужнице забележена је иста лексема са значењем ‘пас црне боје и име таквом псу’ (Ћирић 2018: 110).

[14] Овај назив можемо посматрати као супстантивизовани придев у топонимији (Радић 2004: 164).

[15] Топониме попут *Па́леж*, *Па̀љевина*, са значењем место где је шума горела, М. Тијанић-Вујовић сврстава у културне топониме јер се некад земља крчила паљењем (2018: 221).

[16] Њиве са овим називом налазимо и у доњем сливу Јабланице (Жугић 2014: 59).

1.4. Називи мотивисани фитонимима

Обележје одређене области често су представљале биљке коју су на том подручју расле, па су географски локалитети по њима добијали називе.

Бу́чје (шуме). У основи овог назива је дијалекатски облик лексеме *буква* који гласи *бу́ка*.

Вр́бе (поље, њиве).

Дубра́ва (поље, њиве, пашњак). У основи овог топонима јесте општи назив за храст – *дуб*, који се, као такав, скоро изгубио. Ипак, постоје деривати често присутни у микротопонимији, попут *Дубрава* (Богдановић 2008б: 17).

Јасењáк (шума). Мотив за именовање овог локалитета јесте дрво *јасен*.

Ку́ње (шума). Назив је мотивисан фитонимом *кун*.

Ле́шје (поље, њиве). Апелативима *ле́шје*, *лешта́к* и *леска́р* именује се ‘лесков шумарак’ (Богдановић 2008: 462).

За́бел (поље, њиве, пашњак). А. Лома истиче да је од прасловенског ‘дрво обележено гуљењем коре’ дошло до развоја значења именице у старосрпском у ‘део шуме обележен забељивањем појединих дрвета; забран, шума која се не сече’ (2013: 86).

Трно́ва арни́ца (локалитет под шумом). Мотив за именовање јесте фитоним *трн*.

1.5. Називи мотивисани зоонимима

Ко́зја пади́на (локалитет под шумом).[17]

1.6. Називи мотивисани односом према другим микротопонимима и топонимима

Микротопонимске јединице у овој подгрупи веома су бројне, а то је условљено разноликошћу рељефа и непрестаним уситњавањем поседа (Жугић 2014: 66). Ови називи мотивисани су односом једног локалитета према другим локалитетима у непосредној близини.

1.6.1. Релациони микротопоними просторног односа

Топономастички фонд једне регије може бити употпуњен и двочланим синтагмама код којих је известан број топонима предлошко-падежна конструкција (Петровић-Савић 2019: 699). Предлози који се том приликом јављају „као основно значење имају значење места и уносе га у семантику именица, односно у нашем случају топонима“ (Петровић-Савић 2019: 700): У нашој грађи такав је назив **Под ле́шје** (ливаде).

Другу скупину релационих микротопонима просторног односа чине називи од опозитних придева и апелатива и настали су на основу визуелног утиска номинатора. Можемо их поделити у два типа односа.

Код првог типа одоноса не функционише самостално основни назив, а диференцијација је извршена помоћу опозитних придева (Жугић 2014: 76): **Го́рња мр́твина** (шума) / **Сре́дња мр́твина** (шума) / **До́ња мр́твина** (шума); **Го́рњи пре́од** (шума, пашњак) / **До́њи пре́од** (шума, пашњак).

У другом типу односа са основним називом функционише и један од детерминисаних назива: **До́ња Дубра́ва** (локалитет под виноградима и воћњацима) / **Дубра́ва**.

1.6.2. Релациони микротопоними темпоралне семантике

Се́лиште (поље, њиве, шума), **Ста́ро се́ло** (поље, њиве, ливаде, брдо, воћњак). Ови називи указују на то да су се села често измештала у прошлости јер и једночлани и двочлани назив, између осталог, именују и локалитете на којима је некада било оно што је у основи назива.

2. Хидронимија

Вода је битан чинилац човековог окружења. Као део природе, она постаје и део човекове културе од оног тренутка када је регистрована и именована. Мотивација назива хидронима може бити анорганске и органске природе.

[17] Овакви двочлани топоними настали су спајањем апелатива (најчешће географских) и придева изведених од назива животиња као одредбеног дела синтагме. Без зоонимског дела синтагме не би имали значење топонима, сматра В. Вукадиновић (1996: 15).

Осим што именују воде, хидроними именују и земљишне површине које се налазе уз водени ток, односно, назив се метонимијски преноси и на објекте поред самог тока.[18]

2.1. Хидрографски термини у хидронимији

Изво́р (локалитет под шумом, али и место одакле су мештани села узели воду за снабдевање, некада се на том месту налазио и кладенац);[19]

Ло́ква (њиве и баште поред реке). Хидро-апелатив *локва* ‘блато, језеро, мала дубока јамица пуна воде’ на испитиваном подручју среће се и као топоним (Недељков 1994: 366).

Ре́ка (махала која се налази поред реке); Река, осим што означава јачу текућицу, може означавати и тле поред водотока, као што су ливаде, њиве или баште дуж корита (Богдановић 2005: 67). Ова тврдња, примењена на нашу грађу, односи се на назив махале смештене поред речног корита.

Сава́к (поток). Лексема *са̀вак* лексикализује значење ‘одводни канал, жлеб, јаз’ (РМС V: 599).

2.2. Називи који изражавају различита својства хидронима

Називи из ове подгрупе мотивисани су различитим физичкогеографским својствима хидрографских локалитета. На основу визуелног утиска, номинација је извршена у оквиру облика и изгледа, у оквиру просторног односа према другим хидронимима и топонимима, као и у оквиру боја.

2.2.1. Хидронимски називи мотивисани обликом и изгледом

Кри́ва доли́на (поток, долина). Иако се *доли́на* употребљава у значењу ‘дугуљасто спуштено тле између два узвишења’ (Ћирић 2018: 165), у дијалекатској лексици овог подручја, осим као топографски термин, поменута лексема има и значење хидронимског апелатива (Жугић 2014: 82).

2.2.2. Хидронимски називи просторног односа мотивисани положајем, односом према другим хидронимима и топонимима

Го́рња ре́ка (њиве поред реке) / **До́ња ре́ка** (поље, њиве поред реке);

Кути́нска доли́на (поток, долина) – Назив је мотивисан просторним односом оријентације према ојкониму (наиме, некадашњи назив села Тасковићи био је Драшкова Кутина).[20]

2.2.3. Хидронимски називи мотивисани бојом

Бе́ла во́да (шума, чесма, кладенац);[21] Апелатив *вода* ‘течност која чини реке, језера, мора’, веома чест у микротопонимији, најчешће је други члан двочланог микротопонима (Недељков 1994: 362).

Црве́на ба́ра (шума). Иако на овом подручју нема више бара, већ је у питању локалитет под шумом, на овај начин потврђује се процес секундарног именовања локалитета према хидронимском називу (Жугић 2014: 88).[22] Код оваквих номинација присутна је метонимија која се у ономастици може дефинисати као „појава преношења имена са једног објекта на други у ситуацији када су ти објекти територијално блиски један другоме“ (Павловић 1998: 105).

2.3. Називи за хидронимске објекте настале човековим радом

Само један назив из забележеног корпуса мотивисан је човековим радом: **Кору́бе** (шума, вододржно земљиште, два кладенца). *Кору́ба* је ‘ижлебљено дебло којим се одводи вода од кла-

[18] Преношење хидронима на топониме веома је стара и честа појава, а налази се у како у словенским језицима тако и у несловенским, сматра А. Пецо (1976: 85). Он наводи четири подврсте и то: а) преношење хидронима на географску област која је већа и пространија од долине уз реку, б) преношење хидронима на топоним који обухвата целу област која се налази уз реку, в) хидроним се преноси на област која захвата само један део слива реке и г) хидроним се преноси на име само једног места које се налази на обалама реке (Пецо 1976: 81–85).

[19] И на подручју доњег слива Јабланице забележен је микротопоним *И́звор* који се односи на локалитет под шумом и пашњацима, док на једном месту извире вода (Жугић 2014: 82).

[20] Хидронимским називима насталим од ојконима са суфиксом *-ски* у првом делу синтагме није исказан посесивни однос, већ оријентациони однос (Жугић 2014: 86).

[21] Придев *бео* задржао је на нашим географским просторима своје примарно, општесловенско значење светлог, (а не белог у хроматском смислу речи) и такав је коришћен као квалификатив воде. У тој улози он је прозирну, чисту воду супротстављао мутној и прљавој (Ивић 1999: 14).

[22] Микротопоним *Црве́на ба́ра* забележен је и на подручју доњег слива Јабланице и односи се на њиве, винограде и шуме (Жугић 2014: 88).

денца до корита за напајање стоке' (Стојановић 2010: 386; Ћирић 2018: 396). Такво значење познато је и информаторима.

3. Човек – живот и рад

Бројност топонимских јединица ове семантичке групе говори о томе да су друштвени живот човека, миграције у потрази за бољом и плоднијом земљом, потреба за презицним утврђивањем граница земљишта умногоме утицали на процесе именовања локалитета за које је егзистенцијално био везан.

3.1. Микротопоними мотивисани друштвеним животом

3.1.1. **Граде́ц** (брдо, остаци римског града).

Граде́ште (локалитет под шумом). Овај локалитет означава место на којем је некада био турски град, на чије остатке упућују информатори.[23]

Мала́ (поље, њиве). Назив је настао од дијалекатског лика *мала́* 'више збијених кућа у раштрканом планинском селу, заселак, засеље, махала' (Стојановић 2010: 439).

Издвојићемо и микротопоним **Ко́чалиште** (локалитет под шумом). Претпостављамо да је у основи овог назива глагол *кочити* о чему сведочи напомена информатора Мирослава Димитријевића да су се на том месту некада кочиле запреге. Блиско овом тумачењу јесу и тумачења која налазимо у литератури где се за микротопониме *Па́далиште* и *Па́долиште* истиче да је то место на коме се догађала радња исказана основним глаголским морфемом (Жугић 2014: 93, 155) и доводи се у везу са глаголом *падати* (на конак, преноћиште) (Михајловић 1970: 168).

3.1.2. Микротопоними **За́једница** (пољопривредно земљиште) и **За́дружни во́ћњак**, иако малобројни, могу сведочити о „старом облику устројства породице, родовској породичној задрузи, неминовнсоти њеног распадања током времена у новим друштвеним околностима, снажној унутрашњој потреби њених припадника да и даље остану у некој врсти заједништва" (Жугић 2014: 96). Ипак, претпостављамо да је **За́дружни во́ћњак** онај који је припадао Задрузи, али не породичној, већ неком виду институције која је као таква функционисала у једно доба. Тако (Задруга) звале су се и сеоске продавнице, па се назив може довести с тим у везу.

3.1.3 **Међни́ до́л** (долина). Назив овог локалитета мотивисан је апелативом *међа*. Условљен је човековом потребом за прецизним одређивањем границе свог имања да би се правно легитимисао као власник, али и да би избегао евентуалне спорове у вези са границама других парцела (Жугић 2014: 97).

3.2. Микротопоними мотивисани пољопривредним културама

3.2.1. Микротопоними настали од пољопривредних термина

Граде́на (баште). Локалитет је мотивисан истоименом лексемом која се употребљава у значењу 'башта, повртњак ван авлије' (Стојановић 2010: 144; Ћирић 2018: 129). **Граде́ниште** (локалитет под шумом). Претпостављамо да је у основи овог назива апелатив *градина*, а да суфикс *-иште* упућује на место на којем је било оног што је у основи назива.

Лива́да (локалитет под шумом). Микротопоним је настао топонимизацијом апелатива *ливада*. Значење локалитета не поклапа се са значењем самог апелатива што потврђује „законитост у настанку микротопонима која говори о чувању оног значења које је одређени апелатив имао у времену преласка у топоним" (Жугић 2014: 98).

3.2.2. Микротопоними мотивисани стварањем нових обрадивих површина

О́рина (махала). Овај назив доводи се у везу са глаголом *орати*.

Тр́с (њиве). Микротопоним је мотивисан глаголом *трсити* који се употребљава у значењу 'сећи, скидати са земљишне површине траву, коров, шибље и сл., крчити, прокричивати' (Жугић 2014: 100).

[23] Информатори Мирослав Димитријевић и Бобан Стаменковић наводе да се на том месту и данас могу видети зидине турских зграда.

3.3. Микротопоними мотивисани ратарством и сточарством

Шиљега́рник (локалитет под шумом). Назив се може довести у везу са основном речју – *шиљеже*,[24] будући да је *шиљеīарник* место где борави *шиљежад*.[25]

3.4. Микротопоними који означавају путеве

Прогóн (њиве). У говору Црне Траве забележено је значење лексеме *прōīóн* 'ограђени пут до стаје или трле намењен стоци' (Стојановић 2010: 763). На подручју говора Лужнице ова лексема употребљава се са сличним значењем 'узак пролаз погодан за бројање оваца на испасишту' (Ћирић 2018: 832).[26]

Саста́вци (локалитет под шумом). Апелатив *сасшáвци* употребљава се у значењу 'место где се састају потоци, путеви или долине' (Богдановић 2008: 478).

Пешáчки ри́д (локалитет под шумом). Назив овог локалитета везује се за непостојање пута, тј. туда се ишло једино пешке.

3.5. Микротопоними мотивисани духовним животом

Зáпис у Ми́линци, **Зáпис у Óрину**, **Зáпис у Пóд**. Називи су мотивисани местом где се култно дрво (дрво у које је записан, урезан крст) налази.

Пантелé (брдо и виноград).[27] А. Лома истиче да у хришћанске топониме начелно можемо убрајати „сва географска названа са календарским именом у основи, без обзира да ли је дати објекат назван непосредно по светитељу, или по човеку његова имена" (1990: 7).

Цр́квиште (поље, њиве, место где је раније била црква).

4. Микротопоними антропонимског порекла

У оквиру ове семантичке групе микротопоними су разврстани према типу антропонима: мушко лично име и хипокористик, лични или породични надимак, презиме. Један топоним мотивисан је етником у свом диференцијалном делу назива.

У именовању привредних, као и пољопривредних објеката, антропоними често упућују на посесивни однос човека и простора (Богдановић 2005: 92), тачније на власничку релацију (Обрадовић 2017: 78).

4.1. Микротопоними мотивисани мушким личним именом и хипокористиком

Ви́дојина поја́та; **Вла́јкова чу́ка** (брдо); **Ђорђи́јина поја́та**; **Жи́вина водени́ца**; **Јеле́нкова поја́та**; **Костади́нова коли́ба**; **Мија́јловско** (баште, њиве); **На́кина поја́та** (појате и остаци некадашњих колиба);[28] **Пе́рина поја́та**; **Ти́мчина поја́та**;[29] **Сто́летов мóс**; **Цве́ткова поја́та**.

Иако хидроним, овде ћемо сврстати и назив **Драгу́ша** (поток и долина потока). Овај топоним мотивисан је мушким именом Драгуш које је записано у споменицима 13. и 14. века (Павловић 1994: 55).[30]

[24] *Шиљéже* је 'прошлогодишње јагње' (Стојановић 2010: 1044), тј. 'јагње старо годину дана' (Ћирић 2018: 1150).

[25] Овакво тумачење било би аналогно речи *змијарник*.

[26] Према речима инфорамтора Мирослава Димитријевића и Бобана Стаменковића овим пролазом некада се гонила стога на испашу, а сада су на том месту њиве.

[27] Можда би назив овог објекта могао бити разматран и у овиру микротопонима антропонимског порекла јер му је у основи лично име грчког порекла.

[28] *Нака* је хипокористик од имена *Најдан* и *Насшас* (Грковић 1977: 143)

[29] Хипокористик је изведен од *Тим*(*а*) + *-че* (Грковић 1977: 195)

[30] Говорећи о топонимима изведеним од личних имена са суфиксима *-ош* и *-уш*, З. Павловић спомиње и топониме који су суфиксални деривати спомињаних личних имена, а међу њима и назив *Драīуша* (Павловић 1980: 232).

4.2. Микротопоними мотивисани личним или породичним надимком

Бучка́рска поја́та (појате и остаци колиба), **Бучка́рски буна́р**; **Или́нска поја́та**; **Или́нски буна́р**; **Ми́линци** (махала);[31] **Пишљаци́** (махала);[32] **Пишља́чка поја́та**; **Тала́вчина поја́та** (појате и остаци колибе); **Ту́тина поја́та**; **Цици́јска поја́та**; **Цела́чка водени́ца**,[33] **Цела́чка поја́та**.

4.3. Микротопоними мотивисани презименом

Можемо уочити да су поједини привредни објекти, за које се конкретније везује однос човека и простора, именовани личним именом или надимком. Делови села, махале, именовани су посредством породичних надимака. Суделовање презимена у именовању локалитета веома је ретко (Богдановић 2005: 99). Напоменућемо да је и сам ојконим Тасковићи настао од презимена Тасковић.[34]

Це́кићева поја́та (појате и некадашње колибе).

4.4. Микротопоними мотивисани етником

Називи који су мотивисани на овај начин сведоче о томе да су ти народи, или њихови припадници, боравили на испитиваном подручју. Иако су Турци овим крајевима владали скоро пет векова, мали број топонима, који садрже етноним у свом детерминативном делу, донекле зачуђује. Сматрамо да су топоними настали много раније, још од времена досељења Словена на Балканско полуострво (Динић 2004: 70), а пре доласка Турака, те да се називи тако устоличени нису мењали.

Ту́рско ло́јзе (поље, њиве).

5. Географски називи настали од других топонима

Називи које смо посматрали у оквиру ове семантичке групе по свом постанку су секундарни. Настали су од старијих топонима (ојконима) или од других микротопонима (Жугић 2014: 140). Најчешћа скупина назива мотивисаних другим топонимима јесу дромоними и хидроними, а тежиште њихове мотивације базира се на близини или на припадању (Обрадовић 2017: 79).

5.1. Називи од старијих топонима (ојконима): **Грки́њски пу́т**. Назив је мотивисан ојконимом *Грки́ња*.[35]

5.2. Називи од других топонима

Кути́нско (поље, њиве). Овај елиптични назив, где претпостављамо да је испуштен апелатив *поље*, по структури је бинарна синтагма од придева и именице; **Мо́ст за Ми́линци** (мост који води до махале Милинци); **Пу́т за Дубра́ву** (пут који води ка локалитету Дубрава); **Пу́т за Ми́линци** (пут који води до махале Милинци); **Пу́т за О́рину** (пут који води до махале Орина); **Пу́т за Шиљега́рник** (пут који води ка локалитету Шиљегарник).

3. ЗАКЉУЧАК

У раду су са семантичког аспекта анализиране микротопонимске јединице забележене у селу Тасковићи. Грађа је обухватила преко 100 назива који су сврстани у пет семантичких група, а у оквиру тих група на уже подгрупе. Као најбројнија семантичка скупина издвојила се група 1. Географски називи условљени физичкогеографским својствима тла. У оквиру ове групе по број-

[31] У основи овог назива јесте хипокористик имена која почињу придевом *мил-*. Функционални преображај родовских имена, без формалних топонимијских обележја, карактерише, осим ојкониме, и називе делова села, сматра Ј. Радић. Обично су у множинској форми (Радић 2004: 160).

[32] Уколико породично име означава простор где су лоцирани они који ту живе, тим поступком најчешће се означавају махале, односно засеоци (Богдановић 2005: 93).

[33] Називи су мотивисани породичним надимком *Целаци́* за који сматрамо да потиче из турског језика, а односи се на ‘крвника, човека који извршава смртне пресуде над осуђеницима’, али и ‘бездушног и немилосрдног човека’ (Škaljić 1966: 236).

[34] Ово село, раније познато као *Дра́шкова Кути́на*, добило је назив по народним херојима, браћи Тасковић, који су погинули у Другом светском рату.

[35] Име *Грки́ња* не поистовећујемо са етнонимом *Грк* у данашњем смислу.

ности се истичу Називи мотивисани површинским својствима тла (**Длагоњи́ца**; **Пре́ка пади́на**, **Широ́ка арни́ца**). Разлог лежи у томе да су визуелни утисак и површинска својства тла на којем се налази одређени објекат најчешћи мотив за именовање, као одлика коју именоватељ својом перцепцијом запази пре осталих одлика земљишта.

По бројности се истичу и микротопоними чији су називи условљени човековом делатношћу (**Гради́ште**, **За́једница**, **Тр́с**, **Шиљега́рник**), као и микротопоними мотивисани антропонимима (**Ви́дојина поја́та**, **Пе́рина поја́та**, **Сто́летов мо́с**, **Цици́јска поја́та**). На тај начин исказује се посесивни однос човека и простора на којем извршава своје делатности, односно сведочи се о егзистенцијалним занимањима у прошлости, пре свега о сточарству, пољопривреди и занатству.

Анализом је назначено да најпрозирнији слој чине топоними детерминисани физичкогеографским својствима тла. Ови називи забележени су у хомонимним облицима са апелативном лексиком (**Осо́је**, **По́д**, **Ри́д**), али и у виду синтагми са детерминатором као дистинктивним обележјем (**Го́ли ри́д**, **Пра́ва пади́на**, **Цр́ни ка́мен**). Уочени су и називи код којих се значење апелатива и топонима разликује (**Лива́да** – локалитет под шумом).

Иако је првобитна замисао била да се, осим семантичке анализе, прикаже и творбено-структурална анализа, од ње се одустало због обимности материјала који је био довољан за разматрања у оквиру семантичког домена. И једна и друга анализа дале би целокупан увид у микротопонимски систем једног села, што би се касније пренело и на свеукупан топонимски материјал са подручја Заплања.

Литература

Богдановић, Н. (2005). Микротопонимија Сврљига. *Ономатолошки прилози* XVIII, 39–180.

Богдановић, Н. (2008). Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* LV, 429–518.

Богдановић, Н. (2008б). Везане лексеме у фитонимији. *Јужнословенски филолоī* LXIV, 15–19.

Вукадиновић, В. (1996). *Топоними зоонимскоī порекла*. Ниш: Филозофски факултет.

Грковић, М. (1977). *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић.

Динић, Ј. (2004). Ономастика Заглавка. *Ономатолошки прилози* XVII, 5–404.

Жугић Р. (2014). *Микротопонимија доњеī слива Јабланице* (*семантичко-творбени аспект*). Београд: Институт за српски језик САНУ.

Лома, А. (1990). Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу. *Ономатолошки прилози* XI, 1–18.

Лома, А. (2013). А. Лома. *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд: Српска академија наука и уметности – Одбор за ономастику – Библиотека ономатолошких прилога.

Марковић, Ј. (1991–1992). Микротопонимија Великог Крчимира. У: *Зборник радова Филозофскоī факултета у Нишу*, серија Српски језик и књижевност, свеска 2–3. Ниш: Филозофски факултет, 59–75.

Марковић, Ј. (2000). Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII, 7–307.

Михајловић, В. (1970). Прилог речнику српскохрватских географских термина. *Прилози проучавању језика* 6, 151–181.

Недељков, Љ. (1994). Хидронимијски апелативи у топонимији југоисточне Србије. У: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 350–376.

Обрадовић, М. (2017). Оглед о топонимији села Сиљевице у Левчу. *Ономатолошки прилози* XXIV, 73–88.

Павловић, З. (1976). Микротопоними у области Белице. *Јужнословенски филолоī* XXXII, 213–222.

Павловић, З. (1980). Топоними изведени од личних имена која су творена суфиксима -ош, -уш. У: *Втора југословенска ономастичка конференција* (Божидар Видоески, Блаже Конески и Трајко Стаматоски, ур.). Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 229–237.

Павловић, З. (1994). *Хидронимски систем слива Јужне Мораве*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Павловић, З. (1998). О метонимији у ономастици (хидроним – ојконим). *Јужнословенски филолоī* LIV, 105–110.

Петровић-Савић, М. (2019). О релационим микротопонимима у Рађевини. *Наш језик* L, св. 2, 699–705.

Пецо 1976. А. Пецо. *Називи долина уз реке у српскохрватском језику*. У: Прва југословенска ономастичка конференција (Јанко Ђоновић, ур). Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 81–94.
Радић, Ј. (2004). Топонимисјки слојеви у јагодинском Поморављу. У: Живот и дело академика Павла Ивића – Зборник радова са трећег међународног научног скупа Живот и дело академика Павла Ивића (Јудита Планкош, гл. ур.). Суботица – Нови Сад – Београд, 159–171.
Симоновић Д. (1982). *Заплање*. Ниш: Градина – Београд: Народна књига и Етнографски институт САНУ.
Тијанић-Вујовић, М. (2018). *Топонимија Жупе пивске*. Београд: Српска академија наука и уметности – Одбор за ономастику – Библиотека ономатолошких прилога.
Цицмил-Реметић, Р. (2010). *Топонимија Пивске планине*. Београд: Српска академија наука и уметности – Одбор за ономастику – Библиотека ономатолошких прилога.
Šimunović, P. (1972). *Toponimija otoka Brača*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
Šimunović, P. (1986). *Istočnojadarska toponimija*. Split: Logos.
Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Речници

Жугић, Р. (2005). *Речник говора јабланичког краја*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
РМС5: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI (1967–1976). Нови Сад: Матица српска.
Стојановић Р. (2010). *Црнотравски речник*. СДЗб LVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.
Ћирић, Љ. (2018). *Речник говора Лужнице*. СДЗб LXV/2. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

FROM ONOMASTICS OF ZAPLANJE – MICROTOPONYMY OF VILLAGE TASKOVICI

The subject of this paper are the microtoponyms of the Zaplanje village Taskovići. The corpus consists of more than 100 microtoponymic units collected by field research during 2020. and 2021. The material is analysed from the semantic aspect. Within the lexical-semantic analysis, microtoponyms are classified into the following semantic groups: 1. Geographical names deriving from physical-geographical properties of soil, 2. Hydronymy, 3. Humans – life and work, 4. Microtoponyms of anthroponymic origin, 5. Geographical names deriving from other toponyms. The most numerous semantic group is Geographical names deriving from physical-geographical properties of soil. Numerous microtoponyms are named after various forms of human activity.

Keywords: Taskovići, microtoponyms, lexical-semantic analysis

Сандра Савић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
sandrasavic0302@gmail.com

УДК 811.163.41’373:636(497.11)

Ана Савић-Грујић – Јована Бојовић

ИЗ ПАСТИРСКЕ ЛЕКСИКЕ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ[1]

Рад представља део шире истраживачке теме *Атлас пастирске лексике југоисточне Србије*, чија се реализација обавља у оквиру пројекта *Народна и поетска лексика југоисточне Србије*, под окриљем Огранка САНУ у Нишу. Циљ овог вишегодишњег научноистраживачког рада јесте свеобухватно сагледавање језичке и животне стварности сточара на подручју југоисточне Србије. Вишедеценијским теренским истраживањем на основу *Упитника за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије*, у говорима призренско-тимочке дијалекатске области прикупљена је веродостојна лексичка грађа за означавање реалија сточарске делатности. Из богатог лексичког материјала, овом приликом, издвојили смо тематску целину која се односи на простор и просторије у пастирству. Стање потврђено на терену упоређено је са стањем репрезентованим у релевантним дијалекатским речницима с истог говорног подручја. Лингвистичком картом указано је на географску разуђеност једног броја анализираних лексема на ареалу југоисточне Србије.

Кључне речи: лексика пастирства, призренско-тимочка дијалекатска област, југоисточна Србија, лингвогеографски приступ

1. УВОД

Потпројекат *Атлас пастирске лексике југоисточне Србије* реализује се у оквиру пројекта *Народна и поетска лексика југоисточне Србије* (руководилац професор Недељко Богдановић, координатор академик Александар Лома), под окриљем Огранка САНУ у Нишу. *Атласом* ће се, на основу већег броја лингвистичких карата, указати на географску распрострањеност различитих лексичких реализација из домена пастирске лексике у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, што ће допринети основном циљу овог вишегодишњег научноистраживачког рада, а то је свеобухватно сагледавање језичке и животне стварности сточара на подручју југоисточне Србије.[2]

Границе овог истраживања одређене су претходним пројектима и не подударају се с административним границама (Богдановић 2020: 13–14). Речју, постојање призренско-тимочке дијалекатске области не завршава се на граници југоисточне Србије, већ је истраживањем обухваћено подручје српског језика од Зајечара на северу, до Криве Феје на југу, од бугарских говора на истоку, до Јужне Мораве на западу. Дакле, будући да источну и јужну Србију географи размеђују реком Нишавом, на северу је подручје истраживања проширено, док је на западу искључено подручје јабланичког региона које је са становишта сточарења мање интересантно.

Ово истраживање заснива се на богатој лексичкој грађи, сакупљеној током вишедеценијског теренског рада на основу *Упитника за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије*, који је саставио професор Н. Богдановић. *Упитник* садржи 737 питања и сегментисан је на више

[1] Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 од 17. 1. 2022. године, који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ. За основу рада коришћена је грађа пројекта *Народна и поетска лексика југоисточне Србије* који се реализује у Огранку САНУ у Нишу. Будући да је овај текст настао као резултат рада на потпројекту *Атлас пастирске лексике југоисточне Србије*, методолошки се ослања на ранија остварења (Савић-Грујић 2020; Савић-Грујић, Богдановић 2021), те су у том смислу многи општи подаци поновљени.

[2] *Атлас пастирске лексике југоисточне Србије* комплементаран је раније оствареним резултатима истраживања у оквиру Огранка САНУ у Нишу – *Пастирском речнику југоисточне Србије* (Богдановић 2019) и *Пастирској лексици југоисточне Србије* (Богдановић и сар. 2020).

делова на основу којих се могу формирати засебне тематске целине: I *Општи називи домаћих животиња*, II *Делови тела животиња*, III *Размножавање животиња*, IV *Узраст животиња*, V *Болести животиња*, VI *Посебна имена животиња*, VII *Простор и просторије у пастирству*, VIII *Прерађевине*, IX *Различити предмети у вези с пастирењем*, X *Различита питања у вези с пастирима и пастирским животом* и сл. Овом лексичком грађом репрезентује се пастирство као комплексан феномен „заснован како на стварним елементима материјалне културе којима се регулишу најважнији аспекти пастирења (исхрана и нега стоке, смештај, прерада производа...), тако и на сложеним елементима духовне културе у којима се одражавају обичаји чланова одређене заједнице, њихова веровања, култура, народна филозофија и сл.” (Савић-Грујић 2020: 20). Као таква она представља веродостојан језички корпус и израз културног идентитета традиционалног патријархалног друштва.

Продубљивању сазнања доприносе и подаци добијени као резултат рада на међународном пројекту *Општесловенски лингвистички атлас* (ОЛА). У мрежи пунктова за ОЛА подручје југоисточне Србије заступљено је с три пункта: Пљачковица (85), Доњи Душник (86) и Кална (87), а нашем истраживању одговарају питања: ’*загон для овец на пастбище*’, ’*закрытое помещение для овец*’, ’*деревянная или каменная постройка в которой живут пастухи*’.

Поред релевантног лексичког материјала, основ будућим лингвогеографским проучавањима представља и прецизно сачињена лингвистичка карта, којом је обухваћено 39 призренско-тимочких пунктова на подручју југоисточне Србије.[3]

2. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

У овом раду у фокусу наше пажње јесу лексичке јединице за означавање простора и просторија у пастирству. Више од 20 питања у *Упитнику* упућује на називе стаја у којима бораве овце, називе зграда у којима бораве пастири, на називе простора испред стаја или на пашњаку, као и на поједине делове ових простора где борави младунчад, где се чува и прерађује млеко и сл. Овом приликом из тематске целине *Простор и просторије* издвојене су две лексичко-семантичке групе које се могу одредити на основу диференцијалне семе *затворен* / *отворен*. Првој лексичко-семантичкој скупини припадају лексичке јединице за именовање затворених објеката у којима бораве овце или пастири, док су у оквиру друге лексичко-семантичке групе лексеме за именовање различитих врста овчарских станишта на отвореном. Даље раслојавање прве лексичко-семантичке групе заснива се на опозицији *животиња* / *човек*, док је подела друге лексичко-семантичке групе условљена опозицијом *сталан* / *привремен*.

I. Затворени објекти

I. 1. Затворени објекти у којима бораве овце

У оквиру ове лексичко-семантичке подгрупе издвојене су две целине, за чије је успостављање релевантна семантичка компонента која садржи информацију о типу градње.

I. 1. 1. Затворени чврсти објекти за стални боравак оваца

[3] Пунктови су обележени бројевима према редоследу који је преузет из предговора *Пастирског речника југоисточне Србије* (Богдановић 2019: 644–645):

– на тимочко-лужничком говорном подручју су: Кожељ (1), Штитарац (2), Жлне (3), Топли Дол (4), Бучум (5), Лозан (6), Иново (7), Височка Ржана (8), Рсовац (9), Мирковци (10), Велики Јовановац (11), Беровица (12), Ореовац (13), Радошевац (14), Стол (15);

– на сврљишко-заплањском говорном подручју су: Сесалац (16), Левовик (17), Мужинац (18), Бели Поток (19), Лалинац (20), Церје (21), Преконога (22), Малча (23), Велики Крчимир (24), Златићево (25), Чука (26);

– на призренско-јужноморавском говорном подручју су: Вукања (27), Мала Река (28), Мртвица (29), Прекодолце (30), Куново (31), Власе (32), Буштрање (33), Горње Требешиње (34), Крива Феја (35), Црвени Град (36), Радовница (37), Раковац (38), Широка Планина (39).

За именовање стаје, односно затвореног објекта за чување оваца забележене су синонимне лексеме *за́мет* (25, 28); *коша́ра* (4, 10); *пова́та* (1–3, 5–7) / *пójáта* (4, 8–9, 10, 11–23, 24, 25, 26–27, 30); *то́р* (3, 9), *тр̏ла* (31–34, 38–39) / *трла́* (24, 25, 28, 29, 35–37). Лексичка грађа показује да се лексема *пова́та* / *пójáта* употребљава широм тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског ареала, док су у говорима јужноморавског типа најзаступљенија акценатске варијанте *тр̏ла* / *трла́*. (В. карту у прилогу).

I. 1. 2. Затворени примитивни објекти за повремени боравак оваца

Лексема *коша́ра* (1, 3, 5–8, 11, 14, 21, 30–31, 34–35, 38) има најфреквентнију употребу при означавању примитивног склоништа на пашњаку где борави стадо за време кише или летњих врућина. У више пунктова потврђене су лексема *ве́јник* (9, 12, 20, 25, 28) и истокорене творбене, фонетске и акценатске варијанте: *на́слон* (18, 26), *посло́н* (23) / *посло́њ* (36), *посло́ник* (27). У блиском значењу употребљавају се и лексеме *би́ло* (13, 24); *о́бор* (85) / *обо́р* (32, 87); *пла́тно́* (2, 17); *пójáта* (33, 85, 86); *трла́* (29, 37), *трља́к* (87).

I. 2. Затворени објекти у којима бораве пастири

Семантичка компонента заснована на типу градње и овде је условила успостављање две уже целине.

I. 2. 1. Затворени чврсти објекти за стални боравак пастира

Општи назив смештајног објекта у оквиру појате за боравак пастира јесте *коли́ба* (1–15, 17–32, 34–36, 38, 39, 85–87). У траженом значењу у два пункта забележена је лексема *пójáта* (16, 37).

I. 2. 2. Затворени примитивни објекти за повремени боравак пастира

Мањи смештајни објекат за пастира у оквиру привременог овчарског станишта, најчешће израђен од слабог материјала, у највећем броју пунктова лексикализује се као *коли́ба* (4, 15, 23, 24, 26, 30, 38), *коли́бица* (11, 17, 33), *коли́тче* 35–36. У зависности од изгледа и врсте материјала од кога је израђен, за означавање овог објекта у употреби су и именовања: *каве́рка* (7, 10, 13, 19–20) / *ове́рка* (12); *шиља́ра* (27), *шиља́рћа* (9), *ши́љка* (22) / *ши́љћа* (2, 6); *ве́јник* (14, 24, 25).

II. Овчарска станишта на отвореном

II. 1. Стална овчарска станишта изван насеља

Лексеме *пова́та* (2–3, 5–6) / *пójáта* (8, 9, 13, 17–18, 19, 20–23, 25, 34) и *трло́* / *трла́* (1, 7, 9, 12, 15, 24, 25, 26, 30, 38), *тр̏лиште* (28), *трља́к* (4, 10, 19) у великом броју пунктова имају значење које се односи на сточарско станиште изван насеља. За означавање истог ентитета у употреби је и лексема *ка́ту́н* (11, 35, 37), док су бројни појединачни називи највероватније подстакнути субјективним асоцијацијама информатора: *бачевиште* (29), *бчи́ја* (8); *буџа́к* (16); *заме́тина* (39); *јегре́к* (12); *коли́ба* (29); *пла́дниште* (19); *то́рина* (32).

II. 1. а. Ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана

Ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана на широком ареалу означава се лексемом *трла́* (14, 26) / *тр̏ла* (30, 85), *трља́к* (1–5, 6, 7, 9–10, 13, 14, 16–23). Иста семантичка реализација остварује се употребом лексема *то́р* (6, 11, 27, 33, 34, 37, 86, 87); *обо́р* (6, 12, 15) / *о́бор* (34); *за́мет* (25, 29) / *о́мет* (28, 31), *заме́тина* (35, 36); *ага́л* (39) / *јегљ* (24); *заго́н* (32, 85); *јегре́к* (8, 86); *ле́гало* (6, 11); *о́града* (36, 38); *перде́* (39).

II. 2. Привремена овчарска станишта на пашњаку

Акценатске и творбене варијанте *трла́* (5, 7, 15, 24–26, 28, 30–32, 34–35, 37, 38) / *трло́* (6, 11), *трља́к* (2–4, 5, 6, 8, 9–10, 12–14, 16–18, 20–23) широм југоисточне Србије употребљавају се за именовање привременог овчарског станишта на пашњаку које се формира само током лета. У мањем броју пунктова напоредно с њима или самостално фигурирају и називи *бачи́ја* (1, 29) / *бчи́ја* (8); *заме́тина* (37, 39); *ка́ту́н* (11); *пла́дниште* (19).

2.1. Коментар

Како би преглед био свеобухватнији, стање представљено преко *Упитника* упоређено је с лексичком грађом из *Пастирскої речника југоисточне Србије* (Богдановић 2019), дијалекатских речника којима се репрезентују сва три типа призренско-тимочке дијалекатске области, као и одговарајућим материјалом за *Општесловенски лингвистички атлас*.

Лексеме које су забележене само једном или се не односе директно на тражену реалију нису картографисане, али ћемо се на њих осврнути у коментару.

Фонетске варијанте *аіа́л* / *јеіѣ́л* (II. 1. а.) употребљавају се једино за именовање ограђеног простора испред стаје у којем овце бораве преко дана. Потврђене су у по једном сврљишко-заплањском и јужноморавском пункту. У књизи *Местните имена в Панаіюрско* налазимо: *агъл*, от тур. ağıl ’кошара’ (Заимов 1977: 66). У *Речнику іовора Лужнице* забележена је и фонетска варијанта *еіа́л*, у значењу ’покретни обор на њиви после жетве у коме ноће овце да би се земља нађубрила’ (Ћирић 2018: 190).

Именовања *бачи́ја* / *бьчи́ја*, *бачéвиште* (II. 1. / II. 2.) забележена су у мањем броју пунктова у значењу ’сточарско станиште изван насеља’ и ’привремено овчарско станиште на пашњаку током лета’. Блиске семантичке реализације потврђене су и у речницима: ’место на планини са колибама и торовима где су лети напасане овце’ (Стојановић 2010: 52; Златановић 2011: 37), ’станиште овчара и стоке на испасишту’ (Златковић I 2014: 49), ’сточарско насеље у планини’ (Ћирић 2018: 37), ’сточарско станиште на савату’ (Богдановић 2019: 650).

Лексичка јединица *би́ло* (I. 1. 2.) односи се на примитивно склониште на пашњаку где борави стадо за време кише или летњих врућина. Било је врста надстрешнице која се састоји од пободених виших ракљастих кочева преко којих се пребаци мотка, а потом се преко ње наслоне лесе (платна) и покрију грањем (Богдановић 2019: 654).

У једном сврљишко-заплањском пункту у значењу ’сточарско станиште изван насеља’ забележена је лексема *буџа́к* (II. 1.). Речничке дефиниције доносе ближа одређења ’место на бачији на коме се прикупља стока ради муже’, ’одељак у стаји за чување младунчади’ (Динић 2008: 54; Златковић I 2014: 65; Богдановић 2019: 655).

Лексема *вéјник* (I. 1. 2. / I. 2. 2.) фигурира у значењу ’примитивна кућица за пастира у оквиру привременог овчарског станишта’ и ’примитивно склониште на пашњаку где борави стадо за време кише или летњих врућина’. Примарна семантичка реализација лексеме *вéјник* јесте склониште, обично с надстрешницом без зидова, направљено од сирових грана ’веја’. Блиско значење акценатских и фонетских варијанти *вéјник* / *вејни́к*, *вéјњак* потврђено је и у речницима (Динић 2008: 63; Стојановић 2010: 93; Златановић 2011: 63; Златковић I 2014: 79; Богдановић 2019: 656). Међутим, док је у пункту Горње Требешиње (34) у значењу ’примитивно склониште на пашњаку где борави стадо за време кише или летњих врућина’ забележена лексема *кошáра*, из илустративног материјала у *Речнику іовора јужне Србије* сазнајемо да је у овом пункту у истом значењу забележена лексема *фéјник* (Златановић 1998: 434).

Присуство лексеме *заіо́н* (II. 1. а.) у значењу ’ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана’ на јужноморавском говорном подручју потврђује како материјал добијен по *Упитнику* тако и грађа за ОЛА. У овом значењу лексему *за́іон* бележи једино *Речник тимочкої іовора*, али с квалификацијом ’ретко’ (Кожељац 2014: 143). У *Тимочком дијалекатском речнику* забележене су фонетске варијанте *заіо́н* и *зіо́н* (Динић 2008: 202, 249), а у *Речнику іовора Лужнице* префиксалне творенице *заіо́н* и *проіо́н* (Ћирић 2018: 2015, 832) у значењу део обора, односно ’место на бачији где се сагоне овце ради муже’. Исто значење лексеме *заіо́н* ’уски простор у трли или појати где се музу овце’ регистровано је и у *Речнику іовора јужне Србије* (Златановић 1998: 124) и *Црнотравском речнику* (Стојановић 2010: 233). *Речник пиротскої іовора* бележи исто примарно значење, али и секундарну семантичку реализацију ’(привремен) испуст за стоку’ (Златковић I 2014: 229) која одговара траженом значењу из *Упитника*.

Истокорени називи *за́мет* / *о́мет*, *заме́тина* (I. 1. 1. / II. 1. / II. 1. а. / II. 2.) се у једном сврљишко-заплањском пункту и у 6 пунктова на јужноморавском терену употребљавају за именовање више различитих реалија – стаје за чување оваца, ограђеног простора испред стаје у којем овце бораве преко дана, привременог овчарског станишта на пашњаку током лета, сточарског станишта изван насеља. Насупрот стању забележеном у упитницима, речнички материјал показује да су истокорене лексеме (*за́мет* / *заме́т*, *заме́тина*, *замета́рник*) осим на јужноморавском терену (Златановић 1998: 129, 268), присутне и у говорима тимочко-лужничког типа (Кожељац 2014: 150; Златковић I 2014: 256).

Каве́рка / *ове́рка* (I. 2. 2.) јесте примитивна кућица за пастира у оквиру привременог овчарског станишта. То је најчешће покретна кућица сплетена од прућа, која се на саоницама превози до овчарског станишта. Грађа из *Упитника* сведочи о њеном постојању на тимочко-лужничком и сврљишко-заплањском терену, међутим, једино речници с тимочко-лужничког говорног подручја то потврђују (Кожељац 2014: 2015, Златковић I 2014: 378; Ћирић 2018: 354).

Према подацима из упитника, лексема *јеӣре́к* (II. 1. / II. 1. а.) (од тур. eğlek ’кошара’ (Заимов 1977: 102)) потврђена је у по једном тимочко-лужничком пункту за именовање сточарског станишта изван насеља и ограђеног простора испред стаје у којем овце бораве преко дана. А. Стојановски (1975: 109–110) наводи обиље историјских података који сведоче о присуству како самог назива тако и организованог овчарства које се њиме означава на подручју Врањског кадилука.[4] Материјал за ОЛА потврђује да се иста лексема употребљава и на сврљишко-заплањском говорном подручју. Постојање фонетских варијанти *јаӣре́к* / *(ј)еӣре́к* на тимочко-лужничком и јужноморавском терену потврђују и речници (Кожељац 2014: 209, 212; Златковић I 2014: 352; Златановић 1998: 155; Златановић 2011: 134).

За означавање сточарског станишта изван насеља у једном тимочко-лужничком и два јужноморавска пункта употребљава се лексема *каӣу́н* (II. 1. / II. 2.). У истом тимочко-лужничком пункту лексемом *каӣу́н* номинује се и привремено овчарско станиште на пашњаку током лета. Постојање овог именовања на тимочко-лужничком ареалу потврђује и речничка грађа, у значењу ’шатор, вењак, циганска черга’ (Динић 2008: 327; Златковић I 2014: 371). У *Речнику ӣовора јужне Србије* забележен је микротопоним Катуниште ’место где је било сточарско насеље’ (Златановић 1998: 171), а у *Речнику ӣовора јуӣа Србије* топоним *Каӣун* ’назив сточарског насеља, остао од средњовековних влашких сточара’ (Златановић 2011: 212).

Широм говорног подручја лексема *коли́ба* (I. 2. 1. / I. 2. 2. / II. 1.) употребљава се за означавање зграде у оквиру појате за боравак пастира, док се мањи смештајни објекат за пастира у оквиру привременог овчарског станишта лексикализује употребом деминутивних облика *коли́бица*, *коли́ӣче*. Стању на терену одговарају и потврде у речницима (Динић 2008: 344; Стојановић 2010: 379; Златковић I 2014: 382; Ћирић 2018: 387). У једном јужноморавском пункту лексемом *коли́ба* именује се и сточарско станиште изван насеља, али је у речницима у том значењу забележена једино изведеница *коли́биште* (Јовановић 2004: 445).

Примарно значење лексеме *коша́ра* (I. 1. 1. / I. 1. 2.) јесте ’примитивно склониште на пашњаку где борави стадо за време кише или летњих врућина’. Семантичка реализација која упућује на заклон за стоку чији су зидови од оплетеног прућа и облепљени блатом, забележена је широм испитиваног подручја, али потврду налазимо само у речницима с тимочко-лужничког ареала (Динић 2008: 354; Ћирић 2018: 399). С друге стране, у два тимочко-лужничка пункта забележено је и значење ’стаја за чување оваца’, какво потврђују речници са сврљишко-заплањског говорног подручја (Јовановић 2004: 448; Стојановић 2010: 390) и *Речник ӣироӣскоӣ ӣовора*, али с квалификацијом ’ретко’ (Златковић I 2014: 389).

У значењу ’ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана’ у два тимочко-лужничка пункта, као конкурентна другим лексичким јединицама, забележена је лексема прозирне семантике *ле́ӣало* (II. 1. а.). Успостављање ове лексичке јединице засновано је на функционалној

[4] В. шире у Богдановић 2020: 41–42.

семи и не односи се примарно на ограђен простор, већ на ’место где спава животиња, легло’ (Динић 2008: 378).

Истокореним лексемама *на́слон* / *пословн*, *послóњ*, *послóник* (I. 1. 2.) означава се примитивно склониште на пашњаку где борави стадо за време кише или летњих врућина. На исто значење упућују и дефиниције у *Речнику говора јужне Србије* (Златановић 1998: 307) и *Речнику пиротског говора* (Златковић II 2014: 197). У *Речнику тимочког говора* потврђене су лексеме *на́слоница*, *послóњача*, у значењу ’чобанска колибица покривена сламом’ (Кожељац 2014: 314, 411).

На ареалу југоисточне Србије, лексема *обóр* / *óбор* (I. 1. 2., II. 1. а.) фигурира у значењима ’примитивно склониште на пашњаку где борави стадо за време кише или летњих врућина’ и ’ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана’. Забележена је широм југоисточне Србије, а оваквом стању кореспондира како речнички материјал (Јовановић 2004: 492; Динић 2008: 473; Кожељац 2014: 346; Златковић II 2014: 15; Ћирић 2018: 574; Богдановић 2019: 695) тако и материјал за ОЛА.

У два јужноморавска пункта у значењу ’ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана’ потврђена је лексема *óграда* (II. 1. а.). Овакво именовање мотивисано је функционалном семантичком компонентом и не везује се искључиво на тражену реалију. У речницима су забележене различите истокорене творенице, али једино *Речник говора јужне Србије* лексему *óграђа* дефинише као ’ограђен простор у којем пасе стока’ (Златановић 1998: 262), док у осталим речницима нема потврда значењу које се односи на ограђен простор испред стаје, већ се дефиницијама упућује на било који ограђени простор или ограду уопште: *за́граџа / заграда́џа* (Златковић I 2014: 229); *óграџа* (Ћирић 2018: 584) и сл.

Лексема *перде́* (II. 1. а.) у значењу ’ограђен простор испред стаје и којем овце бораве преко дана’ забележена је у једном јужноморавском пункту, али се њено значење примарно везује за врсту ограде, обично на трему или тераси (Динић 2008: 565; Ћирић 2018: 670). У *Речнику говора јужне Србије* иста лексема потврђена је у значењу ’надстрешница испред трле’ (Златановић 1998: 268), и то у истом пункту (Широка Планина) одакле је прикупљен и материјал по *Упитнику*.

У једном сврљишко-заплањском пункту је у значењу ’сточарско станиште изван насеља’ и ’привремено овчарско станиште на пашњаку током лета’ забележена лексема *пла́дниште* (II. 1. / II. 2.). Речници региструју фонетске варијанте *пла́дниште / пла́ндиште*, али једино у значењу ’сеновито место где стока пладнује у време жеге’ (Јовановић 2004: 536; Динић 2008: 574; Стојановић 2010: 648; Златковић II 2014: 125; Ћирић 2018: 682). У планинским пределима су честе пећине или стеновити обронци који личе на надстрешнице, те су то најчешћа места где стада пландују.

За именовање примитивног склоништа на пашњаку где борави стадо за време кише или летњих врућина употребљава се и лексема *платнó* (I. 1. 2.). Ближе одређење ’врста примитивног крова на стајама и надстрешницама за стоку’ налазимо у речницима (Динић 2008: 575; Стојановић 2010: 649; Кожељац 2014: 397; Златковић II 2014: 126; Богдановић 2019: 703).

Лексемом *пова́та* / *пójáта* (I. 1. 1. / I. 1. 2. / I. 2. 1. / II. 1.) у великом броју пунктова примарно се означавају сточарско станиште изван насеља и стаја за чување оваца.[5] У два пункта регистровано је значење ’зграда у оквиру појате за боравак пастира’, а у једном и ’примитивно склониште на пашњаку где борави стадо за време кише или летњих врућина’. Значење које упућује на сточарско станиште потврђено је једино у *Речнику говора Лужнице* (Ћирић 2018: 718), *Пастирском речнику југоисточне Србије* (Богдановић 2019: 706) и материјалу за ОЛА, док је значење које се односи на стају забележено у већем броју примера (Јовановић 2004: 547; Стојановић 2010: 677; Динић 2008: 582; Златковић II 2014: 135, 165; Богдановић 2019: 706). Речничка грађа не региструје остала значења.

Лексема *тóр* (I. 1. 1. / II. 1. / II. 1. а.) се у два тимочко-лужничка пункта користи у значењу ’стаја за чување оваца’, док је у 6 пунктова на тимочко-лужничком и јужноморавском говорном подручју забележена семантичка реализација ’ограђен простор испред стаје у којем овце бораве

[5] О прецизном разграничењу ових значења в. у Богдановић 2020: 43.

преко дана’. Истокорена изведеница *то́рина* потврђена је у значењу ’сточарско станиште изван насеља’. На значења која су регистрована на терену упућује се једино у *Речнику говора Лужнице* (Ћирић 2018: 1028). Лексема *то́р* је у траженом значењу забележена и у материјалу за ОЛА.

Истокорене лексеме *трла́* / *тр́ла* / *трло́*, *тр́лиште* и *трља́к* (I. 1. 1. / I. 1. 2. / II. 1. а. / II. 1. / II. 2.) најзаступљеније су на испитиваном ареалу и могу се односити на различите ентитете везане за простор и просторије у пастирству. Потврђене су у следећим значењима: ’привремено овчарско станиште на пашњаку током лета’, ’сточарско станиште изван насеља’, ’стаја за чување оваца’, ’примитивно склониште на пашњаку где борави стадо за време кише или летњих врућина’, ’ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана’. Фонетске ватијанте *трло́* / *трла́* / *трља́* забележене су и у ОЛА и дијалекатским речницима (Златановић 1998: 407; Стојановић 2010: 935; Златковић II 2014: 486; Ћирић 2018: 1035; Богдановић 2019: 725). Изведеница *трља́к* потврђена је у речницима (Златановић 1998: 407; Јовановић 2004: 644; Динић 2008: 787; Златковић II 2014: 486; Ћирић 2018: 1035; Богдановић 2019: 725), где су регистровани и деминутивни облици *трља́чич* (Динић 2008: 788), *трља́че* (Кожељац 2014: 578). Лексема *тр́лиште* потврђена је у значењу ’место на коме су некада биле трле’ (Стојановић 2010: 933).

За номинацију примитивне кућице за пастира у оквиру привременог овчарског станишта користе се истокорени називи *шиља́ра*, *шиља́рћа*, *ши́љка* / *ши́љћа* (I. 2. 2.). Будући да се ради о колиби са шиљастим кровом, која је направљена од забодених греда и покривена сламом, мотивисаност ових именовања је очигледна и заснива се на начину градње. Истокорена именовања (*шиља́рка*, *шиља́тица*, *шиљева́рка*, *шиљка́ра*, *ши́љћа*) потврђена су у речницима с тимочко-лужничког ареала (Динић 2008: 910; Кожељац 2014: 637; Златковић II 2014: 589, 590).

3. КАРТА

Како би се стекао макар делимичан увид како ће изгледати израда *Атласа*, прилажемо карту којом се репрезентује распрострањеност различитих лексичких јединица за именовање стаје, односно затвореног чврстог објекта за чување оваца. Иако материјал похрањен у упитницима показује разлике на свим нивоима језичке структуре, на карти су представљене само лексичке разлике. Израда лингвистичких карата темељи се на истраживањима која су у области лингвистичке географије спровели П. Ивић (1991, 2002), С. Милорадовић (2007, 2012, 2017), С. Реметић (1997) и С. Станковић (2008).

I. 1. 1. Затворени чврсти објекти за стални боравак оваца

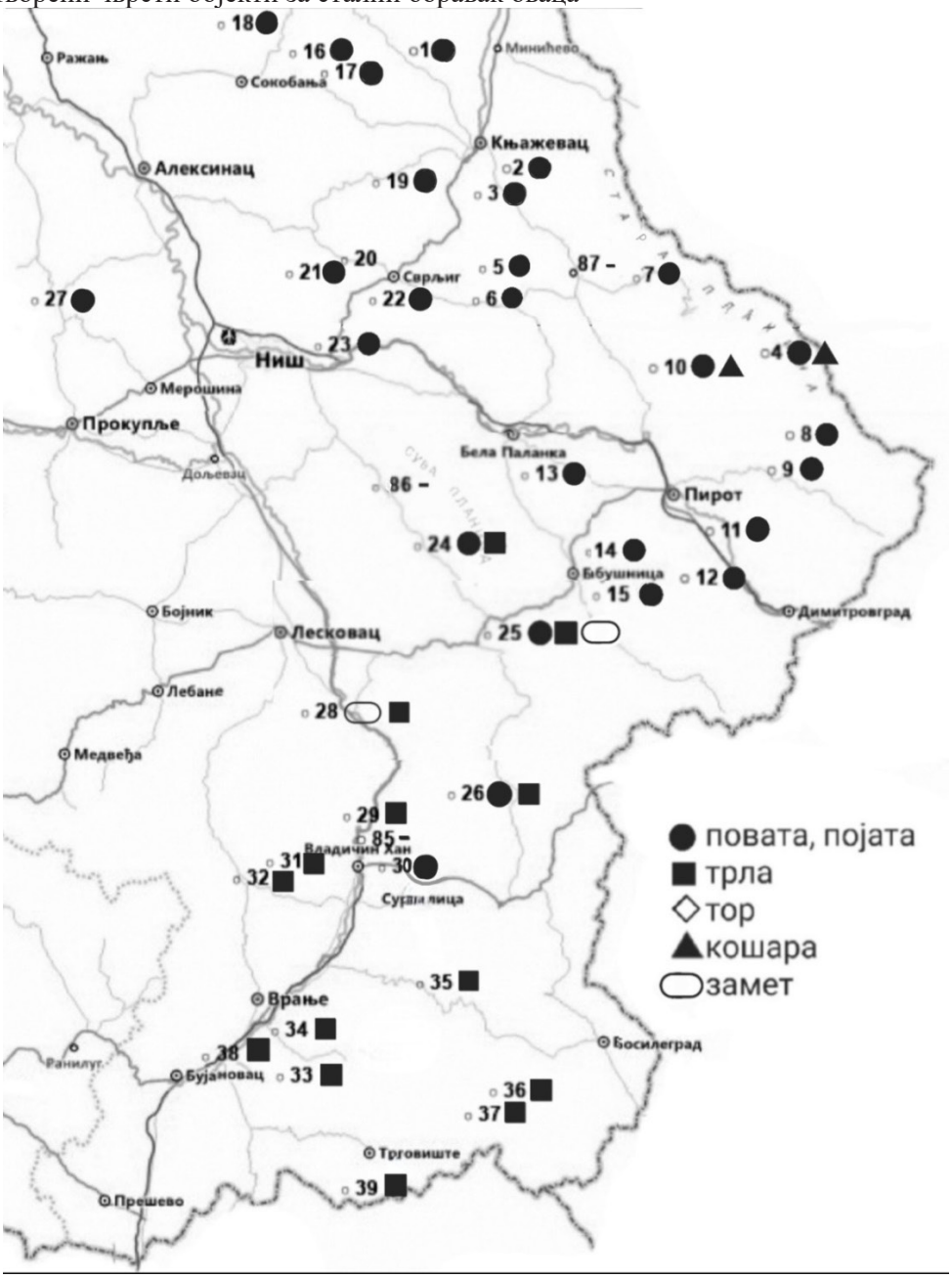

Извори

Грађа добијена по *Упитнику за прикупљање сточарске лексике југоисточне* Србије (рукопис)
Грађа за *Општесловенски лингвистички атлас*, том *Висинско сточарење* (рукопис)
Богдановића, Н. (2019). *Пастирски речник југоисточне Србије*. Српски дијалектолошки зборник LXVI/2. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 640–739.
Динић, Ј. (2008). *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
Златановић, М. (1998). *Речник говора јужне Србије.* Врање: Учитељски факултет.
Златановић, М. (2011). *Речник говора југа Србије*. Врање: Аурора.
Златковић, Д. (2014). *Речник пиротског говора 1–2*. Београд: Службени гласник.

Јовановић, В. (2004). *Речник села Каменице*. Српски дијалектолошки зборник LI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 313–688.
Рајковић Кожељац, Љ. (2014). *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.
Стојановић, Р. (2010). *Црнотравски речник*. Српски дијалектолошки зборник LVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 9–1060.
Ћирић, Љ. (2018). *Речник говора Лужнице*. Српски дијалектолошки зборник LXV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1–1166.

Литература

Богдановић, Н., Савић-Грујић, А., Милосављевић, Т., Илић, М., Јовић, Н., Ђорђевић, С. и Панајотовића, Т. (2020). *Пастирска лексика југоисточне Србије* (колективна монографија). Ниш: Српска академија наука и уметности – Огранак САНУ у Нишу.
Заимов, И. (1977). *Местните имена в Панагюрско*. Българска академия на науките: София.
Ивић, П. (1991). *Рад на лингвистичкој географији у Југославији*. Изабрани огледи III: Из српскохрватске дијалектологије. Ниш: Просвета, 49–66.
Ивић, П. (2002). *Балкански језички савез и лингвистичка географија*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLV/1–2. Нови Сад: Матица српска, 7–12.
Милорадовић, С. (2007). *Лексема *korljь и континуанти групе *tort на словенској језичкој територији*. Јужнословенски филолог LXIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 83–96.
Милорадовић, С. (2012). *Лингвистички атласи – „централни инструмент" савремене дијалектологије*. Теренска истраживања – поетика сусрета. Етнографски институт САНУ, Зборник 27. Београд: Српска академија наука и уметности, 141–151.
Реметић, С. (1997). *Српски језик у лингвистичким атласима*. Славистика I. Београд: Славистичко друштво Србије, 116–120.
Савић-Грујић, А. (2020). Сточно звоно на ареалу југоисточне Србије. У: *Наука без граница III, 2, Језик и језици. Међународни тематски зборник* (Г. Јашовић, Б. Дилпарић, Ј. Бајовић, ур.). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 167–183.
Савић-Грујић, А. и Богдановић, Н. (2021). *Називи за желудац код животиња у говорима југоисточне Србије*. Сврљиг: Етно-културолошки зборник 24, 41–51.
Станковић, С. (2008). *Границе призренско-тимочких говора у власотиначкоме крају*. Београд: Институт за српски језик САНУ. (Монографије, књ. 5).
Stojanovski, A. (1975). *Vranjski kadiluk u XVI veku*. Vranje: Narodni muzej u Vranju, 100–118.

A SEGMENT OF THE HERDING LEXIS OF SOUTH-EAST SERBIA

Summary

The paper represents a segment of the much broader research project *Atlas pastirske leksike jugoistočne Srbije* (the Atlas of the herding lexis of South-East Serbia), realized as part of the project *Narodna i poetska leksika jugoistočne Srbije* (the National and poetic lexis of South-East Serbia), (project manager, professor Nedeljko Bogdanović, and coordinator, academician Aleksandar Loma) under the auspices of the SASA branch in Niš. The aim of this scientific research which spanned several years is the complete analysis of the linguistic and everyday reality of herders in the area of South-East Serbia. Several decades of field research based on the *Upitnik za prikupljanje stočarske leksike jugoistočne Srbije* (the Questionnaire for compiling the herding lexis of South-East Serbia), throughout the broader Prizren-Timok dialect region, provided rich lexical material for denoting the practicalities of herding activities. It was then used to present herding as a complex phenomenon based on actual elements of material culture used to regulate the most important aspects of herding, and also the complex elements of spiritual culture which reflect the customs of the members of a particular community, their beliefs, culture, folk philosophy, etc. From the rich lexical material, on this occasion we singled out a thematic unit which refers to the space and spaces of herding. More than 20 items included in the *Questionnaire* refer to the names for sheep pens, the names for buildings herders use as shelter, the names of spaces in front of barns or on pastures, as well

as certain parts of these spaces set aside for calves and lambs, where milk is kept and processed, etc. What contributes to the extent of the approach is the lexical material which was obtained based on the questionnaire for the *General Slavic Linguistic Atlas*. The state that was determined in the field was compared to the state presented in the relevant dialectic dictionaries from the same area. The semantic data from the dictionaries contributed to the more precise lexical-semantic descriptions of the given lexemes and to the identification of semantic-motivational aspects. Even though the recorded linguistic material indicates differences on all levels of linguistic structure, the *Atlas* will only present lexical differences, and the same principle was applied in this paper as well. Specifically, linguistic maps precisely detail the territorial distribution of diverse lexical realizations in the area of South-East Europe, proving the geographical diversity of the analysed lexemes.

Keywords: the lexis of shepherds, Prizren-Timok dialect region, South-East Serbia, a linguo-geographic approach

Ана Савић-Грујић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
anasavic81@gmail.com

Јована Бојовић
Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија
jovanab89@yahoo.com

УДК 811.163.41’282.2

Зоран Симић

ПАДЕЖНИ ФОРМАЛИЗАТОРИ ПРОСТОРНЕ СУПРАЛОКАЛИЗАЦИЈЕ У ХЕРЦЕГОВАЧКО-КРАЈИШКИМ ГОВОРИМА*

У раду је извршена синтаксичко-семантичка анализа свих предлошко-падежних јединица које су у расположивим дијалектолошким изворима о говорима херцеговачко-крајишког дијалекта регистроване као падежни формализатори просторне супралокализације. Циљ овог истраживања јесте осветлити природу конкурентског и/или комплементарног односа просторних падежних формализатора у структурној мрежи семантичког поља просторне супралокализације, те, у зависности од количине расположивих података, евентуално утврдити њихов статус у појединим херцеговачко-крајишким говорима и њихову територијалну распрострањеност.
Анализа показује даље правце развоја испитиваних семантичких типова просторности у херцеговачко-крајишком дијалекту, сходно чињеници, познатој у србистичкој литератури, да генитив као директивно немаркирана конструкција у српском језику преузима улогу основног формализатора одређене посредне просторне локализације од директивно маркиране инструменталне, односно, акузативне конструкције. Везивање предлога *ВИШ / ВИЖ* и за акузатив у једном делу херцеговачко-крајишког дијалекта у супротности је са општим правцем развоја семантичке структуре просторности у српском језику.

Кључне речи: дијалектологија српског језика, синтакса и семантика падежа, генитив, акузатив, инструментал, оријентациони предлози, конкурентни однос, комплементарни однос, просторна супралокализација, херцеговачко-крајишки дијалекат

УВОД

Овај рад се бави синтаксичко-семантичком проблематиком херцеговачко-крајишких говора (даље: Х-К), тачније функционисањем једног сегмента просторног семантичког поља, односно дела *одређене посредне просторне локализације*, која подразумева смештање објекта локализације изван граница локализатора, с тим да се идентификација места реализује као могућност спецификовања / одређивања стране локализатора према којој је одмерено то место у спољашњости локализатора (уп. Антонић 2003).

Тачније, говоримо о *просторној супралокализацији* (првенствено о просторној супралокативности и супраадлативности) – која у свом основном виду указује на то да је оријентир горња страна идентификованог локализатора. Основни падежни формализатори овог значења у српском језику, као што је познато, јесу директивно маркирана инструментална (за значење супралокативности) и акузативна конструкција (за значење супраадлативности) с оријентационим простим предлогом *НАД*. Напоредо с њим, ово значење се исказује и директивно немаркираним генитивом са сложеним предлогом *ИЗНАД*, које се употребљава како локативно, тако и адлативно, али и перлативно или аблативно (уп. Piper 2001: 76). Знатно ређи у употреби у савременом стандардном језику и синонимни с основним обликом који упућује на просторни однос супралокализације јесу деадвербски предлог *ВИШЕ / ПОВИШЕ* и деноминални предлог *ПОВРХ* (уп. Антонић 2003:

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

66), које је, такође, привукла генитивна форма. Генитив је тако данас најнеутралнија падежна категорија, необележена у просторном падежном систему, што објашњава „висок и све виши број комбинација с предлозима у које генитив ступа у току развоја нашег језика“ (Ивић М. 1957: 156).

Основни задатак у вези с падежним формализаторима просторне супралокализације поставила је пред истраживаче Милка Ивић у *Репертоару синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима* (1963). Истраживање односа сложених предлога (типа *ИЗНАД* и др.) према простим предлозима (типа *НАД* и др.) треба дати одговор на два питања, и то а) да ли се употребљавају само предлози једног или само другог типа, или су подједнако у употреби оба предлога, те б) ако постоји паралелна употреба, има ли тип са *из-* аблативну нијансу значења. Прости предлог *НАД* среће се у *Репертоару* и у оквиру истраживачког задатка у којем се утврђује разликовање, односно, неразликовање падежа циља од падежа места, и ово истраживачи којима су при опису синтаксе падежа полазиште били квестионари Милке Ивић најчешће и констатују и пропратно илуструју понеким примером. Или у поменутом упитнику или у оном сачињеном за употребу падежа у савременом језику (Ивић М. 1971), наћи ће се код Милке Ивић и само регистровање предлога *ИЗНАД* у инвентару истраживачког корпуса, као и постојање конструкције *ВИШЕ* + *генитив* у значењу „изнад“.

У овом раду биће извршена синтаксичко-семантичка анализа свих предлошко-падежних јединица које су у расположивим дијалектолошким изворима о говорима Х-К дијалекта регистроване као падежни формализатори просторне супралокализације. Циљ овог истраживања јесте осветлити природу конкурентског и/или комплементарног односа просторних падежних формализатора у структурној мрежи семантичког поља просторне супралокализације, те, у зависности од количине расположивих података, евентуално утврдити њихов статус у појединим Х-К говорима и њихову територијалну распрострањеност.

Како би што боље био осветљен конкурентско-комплементарни однос падежних формализатора просторне супралокализације на подручју Х-К дијалекта, поред података које нам нуде ретке дијалектолошке студије у целости посвећене синтакси и семантици падежа и оне с мањим или већим одељком везаним за синтаксу падежа, у синтаксичко-семантичку анализу увршћене су и потврде до којих смо долазили претраживањем појединих дијалекатских текстова који прате неке монографије, те потврде ексцерпиране из илустративног материјала у неким дијалекатским речницима. У намери да Х-К територија буде што заступљенија, макар у виду инвентара предлошко-падежних јединица, посезало се и за одељцима о облицима речи, а неретко су се релевантне информације ишчитавале из делова о фонолошким процесима или међу примерима преношења акцента на проклитику у појединим говорима и сл.

Један од општих проблема на који се наилази при синтаксичком истраживању овог типа јесте што су описи синтаксе у оквиру већих студија међу собом ограничено упоредиви, а обим синтаксичке грађе веома неуједначен. Изостанком минималног контекста, нарочито управног глагола, остајемо ускраћени за основне информације неопходне за синтаксичко-семантичку интерпретацију посматране појаве. У случају наше истраживане теме посебан проблем представља приступ истраживача који у својим монографијама ревносније доносе само изразите дијалектизме, без експлицитног податка о изостанку евентуалне конкурентне форме обичне у стандардном језику (какве су посматране форме у овом раду), а ненавођење таквог податка не подразумева и њено непостојање у датом говору (опширније у: Симић 2019).

АНАЛИЗА ГРАЂЕ

Пошто нам је полазиште у овом истраживању била структура просторне супралокализације у стандардном српском језику, најпре смо посматрали употребу инструменталне конструкције с простим предлогом *НАД* у Х-К дијалекту. Ексцерпирана грађа веома је сиромашна примерима употребе ове, једине локативно маркиране конструкције, односно формализатора супралокативности.

Изостанак локативне конструкције *НАД + инструментал*, али и адлативне *НАД + акузатив*, експлицитно се наводи за говор романијског платоа (Симић 2018: 48), док у својој обимној грађи из суседног говора источнобосанских Ера професор Реметић (2000: 519) уочава само једну потврду конструкције *НАД + инструментал*: имо је гор над отијем камењом.

Наводимо све потврде конструкције *НАД + инструментал* које бележе остали расположиви извори. Заједно с тим потврдама дајемо и примере у којима акузатив с предлогом *НАД*, поред адлативности (тј. супраадлативности), формалном неутрализацијом опозиције *место целоī тока радње / место завршетка радње* (Ивић М. 1957: 151) постаје и формализатор локативности (тачније супралокативности), а такви примери потичу из ровачког говора и говора целе колашинске околине, као и из говора већег дела северозападне Боке. Осим из наведених говора усамљене потврде супралокативне конструкције с предлогом *НАД* (у неколико случајева и без минималног језичког окружења), нашле су се даље у говору пивског села Безује те говору јужне Босне и високе Херцеговине, а у северозападном крилу Х-К дијалекта у гламочком говору, говору Шипова, Змијања, у говору Удбине и личких јекаваца уопште. Уп.

А држала [ј]е накву кукавицу над бешиком (СЗ Бока: 32); над ватру виси бронзин (СЗ Бока: 32); и вазда би ту нат прозором начињеле гн^{и}јездо (СЗ Бока: 32); па [ј]е и потља она држала то, ту икону над креветом (СЗ Бока: 32);– стои по цио дан нада ме (Кол.: 187); стално виси над-њим (Удб.: 410); Лако е нашем Ђубану чешљати косу прео главе кад има над челом перчина пола киле (Глам.: 206); Не таври ми жено над главом, доста ми је и муе сикиранције (Глам.: 179) ; – Наузо се студени и дркће ко прут над водом (Без.:155); дркти ко прут над водом (Кол.: 208); Над тимором орлови се вију, ускоци се по-шумама крију (Глам.: 196); Наклони се над ону греду (Кол.: 186); Ено говеда над греду (Ровца: 161; веома ретко и: над гредом); над лонцем (Шип.: 115); над гробом (Лика: 62); – нат путом (Удб.: 386); нада дол̃^{и}ном (Змиј.: 169); над Борчем (ЈБ–вис. Х: 255).

Ако изузмемо оне наведене примере који су део устаљеног поређења (нпр. дркти ко прут над водом) или израза (нпр. стално виси над-њим), као и пример који је део народног стиха (в. горе), потврде ове конструкције у чистом просторном значењу (без семантичког померања) сведене су на спорадичне случајеве, а периферност конструкције *НАД + инструментал* у структури просторне супралокализације (тј. супралокативности – с обзиром и на динамички параметар и реализацију значења *(не)директивност*) у Х-К дијалекту још је очигледнија.

Према наводима професора Пипера (1977–78: 34), међу моделима који имају обележје *оријентир је одређен īорњом страном локализатора* (= супралокализација), у савременом српско-(хрватско)м књижевном језику најфреквентнији је модел *ИЗНАД + īенитив* у конструкцијама са локативним значењем. С обзиром на стандардни карактер овог оријентационог предлога нису сви истраживачи истицали његову употребу. Из доступних дијалектолошких извора илуструјемо примере употребе ове конструкције у локативном значењу. Класификација примера (важећа за све регистроване формализаторе) извршена је према виду успостављеног просторног односа – на просторни однос на вертикалној оси (падежна конструкције одређује објекат локализације смештен у простору с горње стране каквог појма) и просторни однос у косој равни (падежна конструкција с предлогом као оријентиром упућује на вишу просторну тачку на којој је смештен објекат локализације). У првом случају, осим неколика предметна појма, у улози локализатора бележимо жива бића и делове тела. У другом случају улогу локализатора најчешће има онај појам који може бити стални просторни оријентир у косини (у примерима се среће грађевински објекат, растиње или неки рељефни облик) или се ради о топониму са значењем узвишења, односно топониму смештеном на узвишењу (најчешће неком насељеном месту). Уп.

И то е горе било изнад огњишта (УЦГ: 618); Изнад јасала су промоли (Без.:222); а изнад њега биле су токе (ИХ: 189); авијони круже изнат-куће, изнад-оне-куће (Ере: 578); – Могло се љуљати, гори-му било оно-шљеме, тамо изнад-њега [детета] (Ере: 618); Канџије само витлају изнад кења у-вршају … (Глам.: 31); а пијевац изнад кокошке замаа крилима (Без.:224); орлови се вију изна стрва! (Без.:56); – Изнад ушију му висе драњци од деравије, а он ни јаде (Без.:48); Насавардачијо се [= стајао непомично] људима изна главе и не мрда (Без.:234); Учугљијо [= стајао] људима изнад главе (Без.:290); диуликали [= свирали] му изна главе (Без.:50); Ако те вако погледа, руком изнад оћи, кад си крено у лов, кае, назаллук (Рог.: 399); У Реми-

ћије сваки мушкарац има ћубу изнад чела (Глам.: 205); Наши су стари затезали кожу изнад шаке и на-њој палили труд да направе трудњачу … (Глам.: 200);
баш тога вакта пали кречане […], све изнад-наше куће, скроз близу (Ере: 522); сама је шума изнат-куће (Ере: 578); сусреће сватове на педесет метара изнад куће (УЦГ: 661); Упали, а ја пре њега, изнад јенне смреке (Рог.: 386); Горе, изнад језера на Шатор планини, од пусте чалије и макије не мореш пролазити (Глам.: 203); Млого је окапила греда изна саме кривине, само што се није сручила (Без.:172); А ја мали, стра ме, а би једна путања изнад воде (ЗС: 473); – Изнад Мешана сам о[в]у њиву узо за сто педесет форинти ка[д] дошо кући (Об.: 115); То су чувени вашери изнад Варде, то припада Годечеву (УЦГ: 660); То [ј]е изна оније Муришића (СЗ Бока: 32); изнад Бабина горе живио на ономе брду (Ром.: 49); – а он је прошо, па није било никако једно педесет-шесет метара изнад-њи[х] (Ере: 550).

У зависности од инхерентног семантичког обележја управног глагола конструкција с предлогом *ИЗНАД* може имати и перлативни, односно аблативни карактер. Према запажањима професора Пипера (2001: 77), перлативна[2] и аблативна[3] употреба модела *ИЗНАД + ґенитив* није ни сасвим обична ни честа, као што је то случај с употребом модела *ИСПОД + ґенитив* у тим значењима. Неколицина регистрованих примера илустроваће и такву употребу у Х-К говорима, уп.
(перлативна употреба)
Њемци наиђоше изнад јаме (Без.:217); Околаисали смо изнад села и избљегли заседе (Без.:173); – Ја сам мало и натфатио вако лијево, изнад њега. (Рог.: 386); Вако изнад мене прођоше. (Љешт.: 299);
с Муина Лисника ономо, па изнад Лукића, изнад Почауша, па у Мамутовиће у шталу на таван (Об.: 114); још прођеш изна [о]нијек Чепрнића (СЗ Бока: 33); пасали су изна нашије кућа (СЗ Бока: 33); – И ја изна њија обиђем гори и наљегнем преко једне стране (ЈБ–вис. Х: 339); па оне стиене ономо, кад чоек изнад њега иде, диго се, виши нег он (Об.: 112).
(аблативна употреба)
Соргај ону окапину снијега изнад врата (Без.:172); Ис-пушке опалим, кат-се-они мени јавише изнат-самије Равни (Ере: 551); Снијели би ик озгора изнад Вратла (СЗ Бока: 32).

Изнесена грађа говори о распрострањености генитивне конструкције с предлогом *ИЗНАД* као формализатора просторне супралокализације на целој Х-К територији – констатована је подједнако на широком простору и југоисточног и северозападног дела Х-К дијалекта.

Други предлог који у генитивној конструкцији има потенцијал исказивања просторне супралокализације и, према расположивим изворима, широко је распрострањен у Х-К говорима јесте предлог *ВИШ(Е) / ВИЖ*. Лексички конституенти ове конструкције не разликују се од оних бележених у конструкцији с предлогом *ИЗНАД* и у улози су локализатора и вертикално успостављеног просторног односа и оног одређеног у косини. Једнако класификоване као и претходне наводимо неке од ексцерпираних потврда ове конструкције, најпре оне употребљене у локативном значењу, као основном, а потом оне у перлативној и аблативној употреби, уп.
(локативна употреба)
а спавал смо у шталама на креветима један виж другог кревети (Об.: 112); – ја берем оне боровнице, он више мене чини: пшт, пшт! (Пол.: 533); у-лист-на[с] затрпа. И туј она виж-на[с] ćеди (Ере: 576); плаче виж мене (Ром.: 49); – Лазата е пао са Шпиранове крушке и расцопо главу више лијевога ува (Глам.: 168); Прођи се жено, не таври ми више главе (Глам.: 193);
– Ће си испиждријо, гледај у свијећу, виж главе ти не горела (Без.:103); млада двори више собре. (УЦГ: 662); барјак је побијен ту више собре. (УЦГ: 662); Брат кад изведе сестру, он-је преда ђеверу, ноће, више астала (УЦГ: 662);[4]
Виш-куће тај-кршиђ бијо (Ере: 508); кад амо горе двије жене више куће стоју (Пол.: 524); имо велики ора више куће (УЦГ: 623); Ено телади више куће. (Уск.: 72); па се вазда разговарај више ваше куће (СЗ Бока:

[2] Према Пиперу (2001: 77), перлативној употреби модела *ИЗНАД + ґенитив* јако конкурише модел *ПРЕКО + ґенитив* (нпр. *пренети преко ватре*). Пошто супралокализација није типично значење падежне конструкције с предлогом *ПРЕКО*, него се јавља у сасвим специфичном контексту, ова конструкција није разматрана с осталим падежним формализаторима супралокализације.

[3] Професор Пипер констатује и да је данас доста ретка аблативна употреба модела *ИЗНАД + ґенитив*, за коју се у неким граматикама износе малобројни примери (Piper 2001: 77).

[4] Ова скупина примера издвојена је из разлога што тип локализатора и укупни контекст упућују на специфичан просторни однос, ближи хоризонталној, него вертикалној равни. Нова испитивања ће утврдити да ли се уз овакве именице у генитиву негде на терену може наћи неки други супралокациони предлог.

32); онда горкане, гори виж мјечара (о)нога,… (Об.: 116); Ено коња више Вулеве појате (Уск.:133); Е-оно-се смири некако, кад опед зажди гор виш-цркве (Ере: 625); Воин туче тежну […] виш ваденице горе повишље (Љешт.: 299); И сат како-сам-ја видијо њиг виш-с^{и}јена (Ере: 624); виж не шљиве,… (Об.: 52); баш гор виж гробља под онием трешњама (Об.: 116); – Три њи заклата у-номе јарку више-шуме (Б–К: 128); Ено говеда на лежалу више-локве (Глам.: 99); Он дуплиро, ћујем ја, више ћаира (Рог.: 350); што има она раван виж оног путћа (Об.: 114); –Више Чегара има Урљај брдо (Глам.: 215); једна била више Мушалука (Лика: 76); Четнис се показали виш^{е}, туди виш^{е} Ајдаровне (Цап.: 288); утекле су на Рудину више Предоља (ИХ: 191); Он је више Пека (Уск.: 84); Ми-смо-били виж-Рубинића у кршевима (Ере: 577); Више Фоће Јабука (Рог.: 384); било нас је једаннес, више Мислова, у Деветāку (Рог.: 393); тенкови преко Камењаче више Краљева (Гор.: 743); – Једно се брдо обрете више мене. (Уск.:107); Воин туче тежну горе мало вишље, виш нас (Љешт.: 299); Ето иг више тебе (Ровца: 152); Кад ја виђо, кад ја погледак, кад они јарац на једну стијену више међеда (ЈБ–вис. Х: 340).
(перлативна употреба)
пролеће више мое главе (СЗ Бока: 33); – утеко онуда више наше главице (СЗ Бока: 33); да ће они прој више Зеленике оном страном (СЗ Бока: 33).
(аблативна употреба)
Мени с украли са те пољане озго више тога великог точила волове (Лика: 214).

Професор Реметић истиче да је предлог *ВИШ / ВИШЕ*, који је у источнобосанском дијалекту практично истиснуо предлог *ИЗНАД* уз генитив, у процесу међудијалекатске интерференције пренесен и на Бирач, ерску зону и зону Мулалука, тј. у источнобосанске српске говоре, најчешће с ликом *ВИЖ*, укорењеним и у позицијама неусловљеним процесом асимилације по звучности[5] (Реметић 2009: 172–173). Наша спроведена анализа указује на подједнаку присутност обеју конструкција,[6] па и на нешто већу заступљеност генитивне конструкције с предлогом *ВИШЕ* (под овим обликом подразумевамо и ликове *ВИШ / ВИЖ*) на истраживаној Х-К територији, с обзиром на то да је њено присуство регистровано у већем броју расположивих извора. У некима од њих генитивна конструкција с предлогом *ВИШЕ* има далеко већу предност над конкурентском конструкцијом *ИЗНАД + īенитив*. Тако нпр. за говор Змијања, односно, за говор Баније и Кордуна аутор наводи податак да је уместо *ИЗНАД*, *ИСПОД* са генитивом често, односно, обично *ВИШЕ*, *НИЖЕ* (Петровић 1972: 158; 1978: 128),[7] док је однос забележених форми у нашој ексцерпираној грађи из гламочког говора 36:4 у корист локативног *ВИШЕ + īенитив*. У још једном говору овог крила Х-К дијалекта, говору личких јекаваца, можемо на основу ексцерпираних примера констатовати присутност ове конструкције, али без њеног статуса у том говору. Као што се из илустроване грађе може видети, велики је и број говора југоисточног крила у којима је потврђена употреба конструкције *ВИШЕ + īенитив*. Количина података којом смо у неким случајевима располагали, наводи на могућност евентуалног утврђивања статуса генитивних конструкција с предлозима *ВИШЕ* и *ИЗНАД* у некима од југоисточних говора. Тако нпр. текстови из говора источнобосанских Ера дали су нам подједнак број потврда ових конструкција у локативном значењу (по девет примера), потврде из говора северозападне Боке наводе на закључак да се конструкцији *ВИШЕ + īенитив* може дати блага предност у односу на конструкцију *ИЗНАД + īенитив*, док је у говору романијског платоа скоро двоструко чешћа конструкција с предлогом *ВИШЕ* (13:7). Од овакве слике на југоисточном подручју Х-К дијалекта убедљиво одступа ексцерпирана грађа из

[5] Овај фонетски лик супралокационог предлога налазимо и у говору романијског платоа, у говору села Обади, затим на подручју југоисточне и јужне Босне и високе Херцеговине, те говору пивског села Безује. Ако упоредимо примере у којима се *ж* јавља у позицији пред вокалом и сонантом (нпр. *вижа-ньā*, *до-виж-ову-кућу*, *виж оної путћа*, те *виж мене*, *виж-ватре*, *виж-на[с]*, *виж-Рубинића*) са примерима употребе облика *ВИШ* у истим говорима (нпр. *виш-с^{и}јена*, *виш-цркве*, *виш-куће*), делује да је једначење по звучности присутно, заправо, у другој групи примера.

[6] Уп. пример паралелне употребе предлога *ИЗНАД* и *ВИШ* у истом исказу и уз исти локализатор: Сад је гори по оној равни, изнад пута порасла [хтио је рећи: шума] буквићи и виш пута ку(д) с(у) се они гоњали (Об.: 114).

[7] За говор Змијања аутор даље примећује доследну репартицију ових конструкција према којој се „*ниже*, *више* употребљава […] за одређивање места статистично схваћеног, насупрот *испод*, *изнад* којима се место одређује динамично“ (Петровић 1972: 158). У сва три примера која прате ово ауторово запажање налази се конструкција с предлогом *ИСПОД* која је, заправо, перлативног карактера.

збирке дијалекатских речи из села Безује у Пиви (в. изворе). Наиме, однос забележених генитивних конструкција у локативном значењу јесте 11:1 у корист конструкције с предлогом *ИЗНАД*.[8]

Сложене варијанте предлога *ВИШЕ*,[9] регистроване у говору северозападне Боке (уп. горе [ј]е живијо Божидар повише оне школе (СЗ Бока: 32); – оградили кућу увише цркве (СЗ Бока: 32); – они су горе извише пута живјели сви (СЗ Бока: 32)) имамо и у неким суседним и другим сродним идиомима – махом територијално ближим зетско-сјеничким идиомима – предлог *ПОВИШЕ* срећемо међу приложеним примерима конавоског говора (уп. нпр. Нацикло мало повише врата (Кон.: 384)), те у регистру сложених предлога с генитивом из говора околине Колашина, у којем је забележен и предлог *ИЗВИШЕ* (Пижурица 1981: 196), а потврде за његову употребу бележе се у раду о ровачком говору (уп. нпр. скини ту паучину извише врата (Ровца: 152); поче да пада камење извише-њега (Ровца: 152))[10]; за говор села Безује налазимо га као речничку одредницу уз примере Мијушкова кућа је извише села (Без.:95); Оставила сам плетивачу извише оне иве (Без.:95).

У зависности од лексичке семантике локализатора, објекта локализације, као и значења глагола сложени предлози *ПОВР* и *УВР*, поред периферне локализације, у говору северозападне Боке могу означавати и супралокализацију (Павловић 2000: 32; уп. има повр Убала свакаквијек тичурина; а било би тога и повр наше воде; да има повр те јаме наква капавица; – А једна [пећина] [ј]е била увр Јагошеве куће). Супралокационо *ПОВР* имамо забележено и у сродном ускочком говору (уп. Лети реоплан повр горе (Уск.: 84)).

Акузатив (као једина адлативно маркирана падежна категорија) блокиран предлогом *НАД* (као основним предлошким маркером просторне супралокализације) у савременом српском језику заступљен је најмање од свих акузативних предлошких конструкција, а његова појава је ограничена и лексичким окружењем (Арсенијевић 2003: 188). У дијалектолошким студијама углавном се не разматра употреба ове предлошко-падежне конструкције, нити се експлицитно констатује њен евентуални изостанак, а што би будућем истраживачу био драгоцен податак.[11]

Конструкцију *НАД + акузатив*, која је искључиво формализатор супраадлативности у савременом српском језику, сасвим ретко региструјемо у дијалекатским текстовима из Х-К говора. Комплетан регистровани корпус, заједно с подацима из извора који наводе њену употребу (међу њима су и конструкције којима недостаје минимални контекст тако да не знамо да ли је уопште просторни однос у питању) чине следећи ексцерпирани примери:

наднесеш се видиш ли се на цицвару прво, … А тако исто над ону капнцу. (Шип.: 179); идеш исто тако се наднесеш над ото. (Шип.: 179); Бацила га доњ у-шуму под-ограду, над-ограду, на-пут (Ере: 570); ђе му је објесила слику нат комо (СЗ Бока: 34); прије ње је он врнуо нат-комин (СЗ Бока: 34); Тамо над ону јаму спушћи ону крошњу, спушћо, спушћо, кад нешта затегне у крошњи (ЈБ–вис. Х: 348); Ја сам се наннио над ону вртађу (Рог.: 392); Камијон се наклонјо нада доњну (Змиј.: 166);
и дођи нат Пољице (СЗ Бока: 34); Не знам је ли он стиго до над Ублину (СЗ Бока: 34);
нада се (УЦГ: 366); нада се (Љешт.: 181); нада њ (ЗБ: 244); нада њига (ЗБ: 244).

Како из наведене грађе видимо, појединачни примери су забележени подједнако у оба крила Х-К дијалекта. Такође, уочавамо да је већина предлошких конструкција, реализована уз глаголе с префиксом „који је комплементаран предлошком решењу“ (Арсенијевић 2003: 188), па је у том смислу оваква конструкција очекивана.

[8] Поузданост овог типа грађе умногоме зависи од ауторова евентуалног посезања за импровизацијом контекста у којем је дата употреба речничке одреднице.

[9] Корисно је запажање, изнесено за говор северозападне Боке, а то је да основно супралокационо значење простих предлога *НАД* и *ВИШЕ* није модификовано у генитивним конструкцијама са сложеним предлозима *ИЗНАД*, *ПОВИШЕ*, *ИЗВИШЕ*, *УВИШЕ*, и да су оне, стога, међусобно заменљиве (Павловић 2000: 31).

[10] Како професор Пижурица наводи, у означавању места оријентационог типа предлог *ИЗВИШЕ* најадекватније би могао бити замењен предлогом *ПОВРХ*, а у напомени додаје и да је предлог *ИЗВИШЕ* најчешћа варијанта предлога *ВИШЕ*, те да супституциони тест показује да се *ВИШЕ* може увек заменити предлогом *ИЗВИШЕ*, док обрнуто није увек могуће, због евентуалног присуства аблативне значењске нијансе у односу израженом конструкцијом са сложеним предлогом (Пижурица 1967: 152 и напомена 11).

[11] Знајући добро важност таквих података, Милка Ивић за истраживаче синтаксе падежа даје и овакву смерницу у упитнику (Ивић М. 1971: 166, напомена).

На основу грађе *БХ пројекта*[12] Баотић долази до податка да се конструкција *НАД + акузатив*, у примерима типа *обисијо слику нат кревет*, нашла на свега 19 пунктова (од укупно 225), као и да није забележена у источној Босни и источној Херцеговини (изузетак чине два муслиманска пункта у југоисточној Босни), али да је зато чешћа на потезу од ушћа Неретве према ушћу Босне, и то код муслиманског и католичког становништва, мада се среће и код православнога (Baotić 2012: 170). С тим у вези треба рећи да наш наведени пример из рогатичког краја потиче од информатора муслиманске вероисповести, као и пример из јужне Босне и високе Херцеговине (тачније с територије Коњица који се на поменутом потезу налази). У оквиру адлативне супралокализације у студији о говору северозападне Боке наспрам четири горенаведена примера адлативно маркиране акузативне конструкције с предлогом *НАД* наведено је још шест генитивних конструкција – с предлозима *ИЗНАД*, *ВИШЕ*, *ПОВИШЕ*, *УВИШЕ*, *ПОВР* и *УВР* – и укупно 20 забележених примера, од којих уз предлог *ИЗНАД* шест, а уз предлог *ВИШЕ* с варијантама 11 примера (уп. Павловић 2000: 34). С обзиром на изнесене податке, видимо које место заузима конструкција *НАД + акузатив* у систему супраадлативних формализатора и у овом говору.

Према грађи *БХ пројекта*, без икакве територијалне и етничке диференцираности, у значењу супраадлативности најчешћа је конструкција *ИЗНАД + генитив* (једина забележена на 104 пункта), а друга по бројности конструкција *(ПО)ВИШ(Е) + генитив* (као основна забележена на 69 пунктова) (Baotić 2012: 169–170). Наши расположиви извори не говоре у прилог фреквентности конструкције *ИЗНАД + генитив* у овом значењу (тј. у синтагмама с адлативно маркираним управним глаголом) на Х-К територији. Напротив, потврде потичу са свега четири подручја – с више примера из поменуте северозападне Боке и из пивског села Безује, а само појединачно са романијског платоа и с подручја источнобосанских Ера. Уп.

Немој надносити изнад пламена (Без.:293); Начугељијо се изнад ватре и дркће (Без.:156); Наткапијо снијег изна[д] врата (Без.:153); кад погледаш изнад града (Ром.: 49); – Киша лије ко ис кабла, а он накрилијо врећу изнад главе и ћуби (Без.:148); Накапијо [= надвио] чело изнад очију (Без.:155); зимно доба, снијег до изнад кољена (Ром.: 49);

но изна наше куће једном дошла војска (СЗ Бока: 34); кад ик ћак оћера[ти] горе изна воде (СЗ Бока: 34); Навучем гор, изнад-његове њиве, мало подалеко, дости и онда тако превучем... (Ере: 514); – ка[да] дођеш изна Жл^{и}јеба (СЗ Бока: 34).

У народном језику, како констатује Вуковић, има много адлативне употребе сложеног предлога *ИЗНАД* с управним глаголом *погледати* (као у нашем наведеном примеру) и она је обична (уп. Вуковић 1954: 20).[13]

Присуство конструкције *ВИШЕ + генитив* у адлативним синтагмама, за разлику од *ИЗНАД + генитив*, регистровано је у већем броју расположивих извора, са терена оба крила Х-К дијалекта. Њену употребу илуструју следећи ексцерпирани примери:

вјешало се […] гор виж-ватре (Ере: 634); И ондар тисовине тури виж-вра́та̄ ђе пролазе говеда и тако (Ере: 498); узме ону-огуљ^{и}ну па виж-вра́та̄ у-штале ћопне, тури-га у-балегу и тури виж-вра́та̄ (Ере: 606); поставиш чет^{и}ри, па више њи три (Б–К: 128); – Ја стварно нисам га вијела док није дошо вако више мене (Пол.: 533);

около камење побусају и виж главе побију (Ром.: 49); А кад је лега, онда кубуру објесио вако више главе (Лика: 214); па је објесио вако више главе (СЗ Бока: 34); И ондај, пушка пукне, ђевојку изведе брат виш совре, ђевер се са њом пољуби и ђевојку прими (ЗС: 469);

и прен^{и}јели гор, нондена негди виж-реметскē кућē, нонди негди и закопал[и]-иг (Ере: 596); – ја гони тамо више Жл^{и}јеба (СЗ Бока: 34).

На основу илустрованих примера видимо да је адлативност инхерентно значење управних глагола, како глагола смештања (*турити*, *вјешати* и сл.) тако и глагола кретања (*извести*, *гонити* и сл.).

[12] Ради се о прикупљању грађе према упитнику (Vuković i dr. 1975) у макропројекту Института за језик „Босанско-херцеговачки дијалекатски комплекс“, у којем се нашло седамдесетак питања посвећених појавама у синтакси.

[13] Уп. и један од свега два Фелешкова примера употребе конструкције *ИЗНАД + генитив* у значењу „мест[а] према коме је усмерена радња или на коме се завршава радња коју означава глагол“: ...*гледа често изнад крова* (Фелешко 1995: 98).

Како се наводи у студији о говору северозападне Боке, сложене предлошке форме *ПОВИШЕ*, *УВИШЕ*, *ПОВР* и *УВР* с генитивом могу исказати и значење адлативне супралокализације, уколико су уз адлативни глаголски маркер (Павловић 2000: 34). Овакву употребу налазимо још у једном примеру с предлогом *ПОВР* из ускочког говора, уп.

дођи ови стража оће повише села (СЗ Бока: 34); – кад су иг дођерали унђе увише бродоградилишта (СЗ Бока: 34); – горе повр пута су га изручили (СЗ Бока: 34); Снијег до повр кољена (Уск.: 85); – горе увр тога дома здравља су дошли (СЗ Бока: 34).

Оно што је посебно значајно за структуру семантичког поља просторности на Х-К територији јесте да адлативна ситуација може деадвербски предлог *ВИШЕ*, заправо увек у облику *ВИШ / ВИЖ*, везати за акузатив као директивно маркирану адлативну категорију. Употребу предлога *ВИШ* са акузативом, а не генитивом, бележи Павле Ивић (2018: 31) још давне 1959. године у говору села Биоска код Ужица у примеру: туриш га виш ватру. Акузативни облик уз предлог *ВИШ / ВИЖ* регистровали смо у Полимљу (у прибојском крају), у говору југоисточне Босне (рогатички и фочански крај), говору источнобосанских Ера и говору села Обади у босанском Подрињу. Уп.

А ја-јадна и онда-смо-укопали гриф доњи у врата, пот-праг и гор виж-вра́тӑ приковали (Ере: 546);[14] – И ја – вижа-њга! [станем(?)] (Ере: 554);[15]

полети гор оној-гаражи виш-кућу, гор да видим: нема нико озго, ондуд преко-села. Манем руком на Гаља да дође горе, анамо виж-Нећину кућу, не-идем да ме види ко селом (Ере: 571); виш моју кућу (Пол.: 511); ја сам ошо на липу, виш Цвиетнову кућу (Об.: 111); И само одмако, море би[т] до-виж-ову-кућу (Ере: 588); – дођемо виж Враголове (И–ЛИБ: 551); дођемо виж неке Пјеновце (И–ЛИБ: 551); Долазили до-виж-Дрецељ (Ере: 588).

ЗАКЉУЧАК

Маргиналан положај или потпуно одсуство директивно маркираних падежних конструкција (инструментала и акузатива) са предлогом *НАД* може се констатовати на целој територији Х-К дијалекта.

Улогу основног падежног формализатора просторне супралокализације потпуно преузима директивно неутрални генитив блокиран оним предлозима способним изразити овај позициони параметар просторности – а то су сложени предлог *ИЗНАД* и предлог *ВИШЕ* с варијантама – док једини индикатор локативности и адлативности постаје управни глагол. За разлику од стања у стандардном језику, расположиви материјал из већине дијалектолошких извора говори у прилог потискивању употребе предлога *ИЗНАД* предлогом *ВИШЕ*, и то углавном у примерима са значењем локативности, мада је распрострањеност предлога *ВИШЕ* приметна и у значењу адлативности. Изузетак у ексцерпираној грађи чини говор пивског села Безује у којем се нашао велики број потврда предлога *ИЗНАД*.

Уочавамо да Х-К говори наслоњени на зетско-сјеничку територију имају посебно богат инвентар предлошких јединица и њихових варијаната у функцији означавања просторне супралокализације. Сви ти предлошки облици (*ПОВИШЕ*, *УВИШЕ*, *ИЗВИШЕ*, *ПОВР* и *УВР*) комбинују се са генитивом, те се тако стабилизује улога генитива као формализатора супралокализације.

Поред чињенице да је предлошки генитив временом проширио своје поље употребе, познато је и то да је у нашем језику предлошки акузатив доживео извесну редукцију конкретних предлошких веза, првенствено у категорији простора (Ивић М. 1957–58: 153, 161), али се у такву слику не уклапа ситуација бар на једном делу Х-К територије на којем се, у супротности са општим правцем развоја семантичке структуре просторности, предлог *ВИШ / ВИЖ* везује и за аку-

[14] Иако се претходно наведена три примера именице *врата* налазе у генитиву (с означеном дужином) блокираном предлогом *ВИЖ*, а аутор је у овом примеру обележио изостанак генитивне дужине, наша претпоставка је да би се овде могло радити о акузативу.

[15] Облик *њӣа* је акузативни (не и генитивни) енклитички облик за 3. лице мушког рода (поред *њ*) и данас је „чисти дијалектизам“ (Ивић П. 1966: 129) који се јавља у више југоисточних говора Х-К дијалекта.

затив. Ово је један од доказа да „надметање генитивних […] модела, с једне стране, и акузативних, односно инструменталских […] модела с друге стране, траје и данас“ (Павловић 2008: 217).

Извори

Без.: Гаговић, С. (2004). Из лексике Пиве (село Безује). *СДЗб* LI, 1–312.
Б–К: Петровић. Д. (1978). *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета.
Глам.: Бојиновић, Милош (2015). Рјечник гламочког говора. *СДЗб* LXII: 1–246.
Гор.: Николић, М. (1972). Говори Горобиља (код Ужичке Пожеге). *СДЗб* XIX, 619–746.
Дубр.: Бојанић, М., Тривунац, Р. (2002). Рјечник дубровачког говора. *СДЗб*. XLIX.
Ере: Реметић, С. (2012). Текстови из говора источнобосанских Ера. *СДЗб* LIX, 485–637.
ЗБ: Дешић, М. (1976). Западнобосански ијекавски говори. *СДЗб* XXI, 316 + карте.
Змиј.: Петровић, Д. (1972). О говору Змијања. IV део. Синтакса. *Зб(МС)ФЛ* XV/2, 151–211 (с картом).
ЗС: Марковић, С. (2012). Границе ијекавских говора у западној Србији. *СДЗБ* LIX, 387–484.
И–ЈИБ: Jahić, Dž. (1981). *Ijekavskoštakavski govori istočne i jugoistočne Bosne.* Doktorska disertacija. II. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
ИХ: Пецо, А. (1964). Говор источне Херцеговине. *СДЗб* XIV, 1–200 + карта.
ЈБ–вис. Х: Ђуровић, Р. (1992). Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине. *СДЗб* XXXVIII, 1–378.
Кол.: Пижурица, М. (1981). *Говор околине Колашина*. Титоград: ЦАНУ, Посебна издања, књ.12, 1981.
Кон.: Kašić, Z. (1995). Govor Konavala. *СДЗб* XLI, 241–396.
Лика: Милан Драгичевић, Говор личких ијекаваца, *СДЗб* XXXII, Београд, 7–241.
Љешт.: Тешић, М. (1977). Говор Љештанског, *СДЗб* XXII, Београд, 159–328.
Об.: Симић, М. (1978). Говор села Обади у босанском Подрињу. *СДЗб* XXIV, 1–124.
Пол.: Николић, М. (1991). Говори србијанског Полимља. *СДЗб* XXXVII.
Пос.: Козомара, Д. (2016). Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Укрине. *СДЗб* LXIII, 579–731.
Ровца: Пижурица, М. (1967). Употреба падежа у говору Роваца. *ППЈ* 3, 141–176,
Рог.: Јахић, Џ. (1983). Ловачка лексика и фразеологија у рогатичком крају. *СДЗб* XXIX, 383-401.
Ром.: Симић, З. (2018). *Синтакса падежа у говору романијског платоа: метафоризација простора*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, н.с., књ. 25.
СЗ Бока: Павловић, С. (2000). *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, н.с., књ. 16.
Удб.: Павлица, Д. (1984). О говору околине Удбине. *СДЗб* XXX, 357–424.
Уск.: Станић, М. (1977). Ускочки говор II. *СДЗб* XXII, 1–157.
УЦГ: Марковић, С. (2011). Говор Ужичке Црне горе. *СДЗб* LVIII, 337–670.
Цап.: Ђукановић, П. (1983). Говор села Горње Цапарде, *СДЗб* XXIX, Београд, 191–294.
Шип.: Цукут, С. (2018). *Српски говори околине Шипова*. Докторска дисертација. Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци.

Литература

Антонић, И. (2003). Спацијална идентификација оријентационог типа номиналном формом у генитиву. *Зб(МС)ФЛ* XLVI/ 1, 59–66.
Антонић, И. (2007)**.** Синтакса и семантика предлога *ДО***.** *Зб(МС)ФЛ* L**,** 31–43.
Арсенијевић, Н. (2003). Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I). *Зб(МС)ФЛ* XLVI/1, 101–261.
Baotić, J. (2012). *Iz sintakse bosanskohercegovačkih govora*. U: *Približavanje jeziku ili približavanje jezika.* Biblioteka Bosnistika. Posebna izdanja. knjiga 11. Sarajevo: Slavistički komitet, 166–213.
Вуковић, Ј. (1954). О падежним конструкцијама с предлозима *над*, *изнад* и сл. *Pitanja književnosti i jezika* I, 5–49.
Vuković, J., Brozović, D., Peco, A., Vujičić, D. (1975). Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora. *BHDZb* 1, 341–407.
Ивић, М. (1957). Једно поглавље из граматике нашег савременог језика – систем месних падежа. *ГФФНС* II, 145–158.

Ивић, М. (1957–1958). Систем предлошких конструкција у савременом српскохрватском језику. *ЈФ* XXII, 141–166.
Ивић, М. (1963). Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима. *Зб(МС)ФЛ* VI, 13–30.
Ивић, М. (1971). Квестионар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику. *Зб(МС) ФЛ* XIV/1, 159–170.
Ивић, П. (1966). *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*. Београд: Просвета.
Ивић, П. (2018). Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959. *Расправе, студије, чланци. [Књ.] 2. О дијалектологији*. Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Целокупна дела Павла Ивића, редактор Милорад Радовановић; том X/2) 5, 25–31.
Кашић, Ј. (1969). Појава нагомилавања предлога у савременом српскохрватском књижевном језику. *Зб(МС) ФЛ* XII, 173–182.
Павловић, С. (2000). *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, н.с., књ. 16.
Павловић, С. (2008). Генитивизација спацијалности у старосрпском језику. *НССУВД* 37/1, 211–219.
Петровић, Д. (1972). О говору Змијања. IV део. Синтакса. *Зб(МС)ФЛ* XV/2, 151–211 (с картом).
Петровић. Д. (1978). *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета.
Пипер, П. (1977–1978). Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском језику. *ППЈ* 13–14, 1–51.
Piper, P. (2001). *Jezik i prostor*. Drugo, dopunjeno izdanje. Beograd: Biblioteka XX vek.
Реметић, С. (2000). Употреба инструментала у говору источнобосанских Ера. *Зб(МС)ФЛ* XLIII, 505–521.
Реметић, С. (2009). Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције. *Зб(МС)ФЛ* 52/1, 149–178.
Симић, З. (2018). *Синтакса падежа у говору романијског платоа: метафоризација простора*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, н.с., књ. 25.
Симић, З. (2019). О приступима у досадашњим истраживањима синтаксе падежа у херцеговачко-крајишким говорима. *НЈ* 50, св. 2, 663–677.
Фелешко, К. (1995). *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин.

Скраћенице публикација у *Изворима* и *Литератури*

BHDZb – Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik
ГФФНС – Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
Зб(МС)ФЛ – Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику
ЈФ – Јужнословенски филолог
НЈ – Наш језик
НССУВД – Научни састанак слависта у Вукове дане
ППЈ – Прилози проучавању језика
СДЗб – Српски дијалектолошки зборник

CASE FORMALISERS IN SPATIAL SUPRALOCALISATION IN THE HERZEGOVINA-KRAJINA DIALECTS

Summary

The paper presents a syntactic and semantic analysis of prepositional-case units recorded in the available dialectological sources on the Herzegovina-Krajina dialects as case formalisers in spatial supralocalisation. This research aims to reveal the nature of competitive and/or complementary relationship of spatial case formalisers in the structural network of the semantic field of spatial supralocalisation, and depending on the amount of available information, possibly determine their status in particular vernaculars of Herzegovina-Krajina dialect and their territorial distribution.

The analysis indicates future directions of development of the examined semantic types of spatiality in the Herzegovina-Krajina dialect, which affirms the fact, known in Serbian scholarship, that as the directive non-marked construction in the Serbian language, the genitive case takes over the role of the main formaliser of a particular indirect spatial localisation from the directive marked instrumental or accusative construction. Attaching the prepositions *VIŠ* / *VIŽ* to the accusative in some areas of the Herzegovina-Krajina dialect is contrary to the general direction of development of the semantic structure of spatiality in Serbian.

Keywords: dialectology of the Serbian language, syntax and semantics of cases, genitive, accusative, instrumental, orientational prepositions, competitive relationship, complementary relationship, spatial supralocalisation, Herzegovina-Krajina dialect

Зоран Симић
Институт за српски језик САНУ, Србија
zosim04@yahoo.com

III

КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА

UDK 811.111'367.625
811.163.41'367.625

Jelena Biljetina

JESTI ILI NE JESTI – PITANJE JE SAD: POJMOVNE METAFORE SA GLAGOLIMA JEDENJA U ENGLESKOM I SRPSKOM

Cilj analize je ispitivanje prenesenih značenja glagola jedenja u engleskom i srpskom jeziku, odnosno mehanizama pomoću kojih glagoli ostvaruju značenja različita od jedenja. Polazna hipoteza jeste da prenesena značenja nastaju putem mehanizma pojmovne metafore. Korpus za istraživanje čine glagoli jedenja u engleskom i srpskom jeziku koji ostvaruju prenesena značenja, a ekscerpirani su iz relevantnih jednojezičnih rečnika engleskog i srpskog. Ustanovljena značenja se podvrgavaju konceptualnoj analizi i potom kontrastiraju kako bi se utvrdile sličnosti i razlike u načinima na koje se radnja jedenja pojmovno uobličava, a potom i leksikalizuje. Analiza se vrši iz kognitivnolingvističke perspektive i zasnovana je na postavkama teorije pojmovne metafore i metonimije. Analiza pokazuje da jedenje služi kao izvorni domen za konceptualizaciju različitih drugih, konkretnih i apstraktnih radnji koje se razumevaju putem jedenja, a koje su u engleskom i srpskom jeziku pojmovno uobličene i metaforički izražene na sličan način. Ukazali smo, takođe, i na razlike u konceptualizaciji jedenja u oba ispitana jezika.

Ključne reči: engleski, srpski, pojmovna metafora, jedenje, glagoli

1. UVOD

Jedenje kao uslov biološkog opstanka predstavlja radnju koju svakodnevno obavljamo više puta, u različito doba dana, pri čemu se jede hrana koja je raznovrsna ne samo po svom sastavu, već i po različitom fizičkom stanju u kom se nalazi (tečno, žitko, čvrsto). Pored toga, ljudi[1] koji jedu, takvu radnju vrše na različite načine (polako, brzo, bezvoljno, halapljivo, proždrljivo...), što se u jeziku leksikalizuje različitim glagolima. Jedenje se u ovom radu ispituje kao deo metaforičkog mehanizma razumevanja stvarnosti (Johnson 1992), odnosno kao fenomen koji nam omogućava da razumemo druge pojmove. Polazna hipoteza u ovom istraživanju pretpostavlja da se različitim glagolima jedenja, koji označavaju konkretne, svakodnevne pojmove u vezi sa konzumiranjem hrane, konceptualizuju i leksikalizuju druge, konkretne i/ili apstrakne, radnje, različite od jedenja. Polazna hipoteza ima uporište u kognitivnoj lingvistici, odnosno u teoriji pojmovne metafore i metonimije kao mehanizama nastanka proširenja značenja u okviru polisemije leksema. S tim u vezi postavljeni su i ciljevi istraživanja:

(1) ispitati glagole jedenja koji u engleskom i srpskom jeziku ostvaruju prenesena, metaforička značenja, kao i mehanizme putem kojih ostvaruju takva značenja i

(2) ustanoviti sličnosti i razlike u ustanovljenim metaforičkim značenjima između dva jezika.

2. TEORIJSKI OKVIR

U ovam delu rada dajemo pregled dosadašnjih istraživanja metaforičke upotrebe glagola jedenja u engleskom i srpskom jeziku, kao i osnovne postulate teorije pojmovne metafore na kojoj se zasniva naša analiza.

[1] Premda jedenje nije isključiva karakteristika ljudi, već i životinja (i, uslovno uzevši, biljaka), u ovom radu se ispituju glagoli koji označavaju različite radnje jedenja svojstvene ljudima.

2.1. Teorija pojmovne metafore

Pojmovna metafora predstavlja prvenstveno kognitivni mehanizam i odnosi se na način razumevanja i pojmovnog uobličavanja stvarnosti koja nas okružuje (Lakoff and Johnson 2003). Pojmovna metafora je sistem mišljenja i deo je naše kognicije, a potiče iz našeg iskustva koje je specifično, budući da se doživljava kroz specifičnu strukturu našeg, ljudskog tela, te na taj način predstavlja otelovljeno iskustvo, prelomljeno kroz prizmu našeg tela (Evans and Green 2006).

Osnovu teorije pojmovne metafore čini razumevanje jednog pojma putem drugog, i objašnjava se kao pojmovni mehanizam koji nam omogućava da na kognitivnom nivou razumevamo kako jezičku tako i vanjezičku stvarnost. Kako Lakoff navodi, metafora je motivisana strukturom našeg iskustva, odnosno stukturnim vezama na koje nailazimo u našem svakodnevnom iskustvu. Metafore stoga nisu proizvoljne, već motivisane iskustvom i stoga zadržavaju svoju osnovnu logiku. Mehanizam pojmovne metafore obuhvata *izvorni domen* (eng. *source domain*), kao domen koji je iskustveno doživljen i poznat, pa se njegova pojmovna struktura *preslikava* na *ciljni domen*, kao domen koji je najčešće apstraktan. Pojmovna metafora se najčešće predstavlja kao CILJNI POJAM/DOMEN JE IZVORNI POJAM/DOMEN (Lakoff 1990). Metafora i metonimija predstavljaju ključne pojmove pri razumevanju jezika (Klikovac 2004: 11–14). Veoma je važno razlikovati pojmovne metafore – koje se javljaju na nivou mišljenja – od jezičkih metaforičkih izraza, koji signaliziraju pojmovne metafore (Filipović Kovačević 2014: 71). Glagoli jedenja, osim svog doslovnog značenja, imaju i druga, metaforička značenja, različita od jedenja, a koja se mogu objasniti putem teorije pojmovne metafore.

Metaforička priroda našeg iskustva ogleda se upravo u različitim značenjima neke lekseme koja su međusobno povezana. U kognitivnoj lingvistici odnosi između povezanih značenja objašnjavaju se sistematskim metaforičkim i metonimijskim vezama. Prema kognitivistima, jedna leksema predstavlja pojmovni fenomen unutar koga je niz pojmova organizovan u odnosu na centralni, prototipični smisao lekseme, te značenje leksema predstavlja zrakaste radijalne kategorije (eng. *radial categories*). Radijalnost značenja jedne lekseme ogleda se u činjenici da se leksema koja ima više sličnosti sa centralnim značenjem nalazi bliže centru, a ona čije značenje manje odgovara centralnom značenju dalje od centra (Evans and Green 2006: 331). Kövecses polisemiju objašnjava pomoću centralnog značenja, kojim se konceptualizuju različiti ciljni domeni, leksički izraženi istovetnom leksemom, ali drugačijeg značenja. Opseg metafore i glavnog značenjskog fokusa izvornog domena utiču na polisemiju, budući da se iz izvornog domena (izraženog, na primer, glagolom *penjati*) preslikava glavni značenjski fokus (*kretati se ka gore*), pa se dobija metaforičko značenje 'napredovati' u rečenici *Ona se penje na poslovnoj lestvici* (eng. *She is climbing the corporate ladder*) (Kövecses 2010: 214).

2.2. Glagoli jedenja u literaturi

U okviru kognitivnojezičkih ispitivanja, kod glagola jedenja u engleskom jeziku ispitivana su najviše njihova metaforička značenja. Takvim istraživanjima bavio se Newman (1997), koji pojam jedenja ispituje sa stanovišta kognitivne lingvistike i, unutar pojma jedenja, i glagole jedenja kao osnovu za nastanak metaforičkih ekstenzija. Analiza koju je izvršio pokazuje da se radnjom jedenja objašnjavaju pojmovi iz emocionalnog, intelektualnog i psihološkog domena. Newman (2009) je uredio tematski zbornik koji obuhvata niz radova različitih autora koji, pored glagola pijenja u različitim jezicima, ispituju i glagole jedenja sa sintaksičkog i/ili metaforičkog aspekta i njihovu upotrebu, te zaključuju da glagoli jedenja predstavljaju osnovu za razvoj brojnih figurativnih upotreba, kao i da ulaze u sastav idiomatskih struktura čije značenje vrlo često nije transparentno. Sam Newman (2009a) posebno ispituje tranzitivnost i netranzitivnost ovih glagola i dolazi do zaključka da na nastanak metaforičkih značenja utiče ne samo njihova semantička kompozicija, već i valentnost glagola i njihova gramatička obeležja.

Glagole jedenja u srpskom jeziku ispitivala je Rašeta (2014) unutar ograničenog korpusa, sa četiri ispitana glagola (*(po)jesti*, *(pro)gutati*, *(s)variti*, *hraniti se*, odnosno *eat*, *swallow*, *digest* i *feed*). Ova analiza pokazala je da postoje sličnosti u konceptualizaciji domena jedenja u oba jezika, najviše unutar

intelektualnog i emocionalnog domena. Biljetina (2019) analizira pojmovne mehanizme koji dovode do proširenih značenja glagola jedenja i pijenja, koji se pojavljuju u izvornom engleskom tekstu i kontrastira ih sa njihovim srpskim prevodima. U radu se zaključuje da se najveći broj glagola poklapa ne samo u konceptualizaciji, već i u pogledu pojmovnih mehanizama na osnovu kojih nastaju. Biljetina (2021) ispituje semantički sadržaj glagola jedenja i pijenja razlaganjem na semantička obeležja i objašnjava njihovu asocijativnu vezu sa prenesenim značenjima koja analizirani glagoli ostvaruju. U ovom radu detaljno se analiziraju sva metaforička značenja glagola jedenja, kao i pojmovne metafore koje se nalaze u osnovi takvih metaforičkih značenja.

3. KORPUS I METODOLOGIJA

Korpus za istraživanje ekscerpiran je iz relevantnih jednojezičnih rečnika engleskog[2] i srpskog[3] jezika, kao i iz rečnika sinonima i sadrži po šest glagola jedenja u oba ispitana jezika: *to binge*, *to crunch*, *to devour*, *to eat*, *to gobble*, *to gorge* u engleskom jeziku, odnosno *glodati*, *žderati*, *jesti*, *kusati*, *mrljaviti* i *slistiti* u srpskom jeziku. U korpus su uvršteni samo oni glagoli koji su u svom primarnom, doslovnom značenju definisani kao glagoli jedenja, a koji kao svoje sekundarno značenje ostvaruju značenje različito od jedenja. Shodno tome, navedeni glagoli u srpskom jeziku ne predstavljaju prevodne ekvivalente ekscerpiranih engleskih glagola, već one glagole jedenja koji, pored svog doslovnog značenja jedenja, ostvaruju i metaforička značenja, različita od jedenja.

Metodologija istraživanja obuhvata analizu metaforičkih značenja glagola jedenja na osnovu rečničkih definicija, a na osnovu doslovnih značenja ovih glagola koja predstavljaju koherentne pojmovne sisteme, povezane na određeni način (Filipović Kovačević, 2016: 581). Ustanovljena metaforička značenja se potom kontrastivno upoređuju, a naš cilj je da objasnimo univerzalnosti metafore kao pojmovnog iskustva (Kövecses 2005).

4. ANALIZA

Analizom se najpre ispituju glagoli jedenja, njihova metaforička značenja i pojmovne metafore u engleskom jeziku (poglavlje 4.1), a potom i glagoli jedenja koji ostvaruju metaforička značenja u srpskom jeziku (poglavlje 4.2).

4.1. Pojmovne metafore sa glagolima jedenja u engleskom jeziku

Ovo poglavlje analizira prenesena značenja koja ostvaruju glagoli jedenja u engleskom jeziku, kao i mehanizme njihovog nastanka na osnovu teorije pojmovne metafore.

4.1.1. Glagol *to eat*

To eat je prototipičan glagol jedenja i u svom primarnom značenju odnosi se na unošenje hrane u usta, potom na njeno žvakanje i, na kraju, na gutanje ('put or take food into the mouth, chew it and swallow it' (CD)).

Prvo preneseno značenje odnosi se na fizičko oštećivanje i uništavanje entiteta: 'to damage or destroy something' (CD), nastalo na osnovu preslikavanja sa izvornog domena GRISTI i/ili ŽVAKATI HRANU na ciljni domen UNIŠTAVATI. Griženje podrazumeva upotrebu zuba koji vrše pritisak na hranu i prodiru

[2] Korišćeni elektronski rečnici i baze engleskog jezika: *American Heritage Dictionary of the English Language* (AH), *Collins Cobuild Dictionary* (CC), *Cambridge Dictionaries Online* (CD), *Chambers Dictionary* (ChD), *Longman Dictionaries Online* (LD), *MacmillanDictionary* (MM), *Merriam-Webster's Dictionary* (MWD), *Oxford Dictionaries Online* (OD), *Your Dictionary* (YD), *British National Corpus* (BNC).

[3] Korišćeni rečnici srpskog jezika: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (RMS), *Rečnik srpskoga jezika* (RSJ).

kroz nju, razarajući tako celovitost hrane kao entiteta, što dovodi do njenog raspadanja na delove i gubljenja prvobitnog oblika (Yamaguchi 2009: 183). Pojmovni mehanizam koji dovodi do ovakvog prenesenog značenja je pojmovna metafora UNIŠTAVATI JE JESTI. Objekatski pojam biva (za)grižen, čime se narušava njegova celina, a daljim griženjem i žvakanjem biva potpuno uništen. Na taj način se pojmom JESTI konkretizuje pojam UNIŠTAVATI (Biljetina 2019: 39). U sledećim primerima ilustrovana je konceptualizacija jedenja u smislu uništavanja:

(1) Running water *had* gradually *eaten into* the rock, forming a channel. (CD)

(2) Even the simplest VAT *eats up* to 2-4% of its revenues in administrative costs. (BNC)

Slici uništenja dodatno doprinose predlozi *into* i *up*, budući da modifikuju značenje glagola *to eat* i dodatno ga preciziraju. Predlog *into* se u jednom od svojih značenja odnosi na ulazak u određeni entitet ('entering a place, building, or vehicle' (MM)), pa se u (1), uz glagol *to eat*, odnosi na prodiranje vode u stenu, dok se predlog *up* odnosi na višu cenu, vrednost ili nivo ('at or towards an increased number, level, or amount' (MM), 'at or to a higher price, value, or rank' (OD)), a u konkretnom primeru (2) označava povećanje oduzetog procenta, odnosno smanjenje prihoda.[4] Agens može da bude različit: metaforičku sliku čine voda (1), odnosno porez (2), kao personifikovani agensi koji dovode do smanjivanja u količini objekatskog pojma i njegovog uništavanja, izražavajući na taj način smisao gradijentnog destruktivnog efekta agensa na pacijensa (Song 2009: 206).

Druga interpretacija pojmovne metafore UNIŠTAVATI JE JESTI odnosi se na psihičko mučenje i uništavanje: 'brinuti ili uznemiravati' ('worry or bother' (YD)). Psihičko mučenje se konceptualizuje putem jedenja, te se razume zahvaljujući pojmovnoj metafori PSIHIČKI UNIŠTAVATI JE JESTI. Objekatski pojam je uvek isti – čovekova psiha koja trpi destruktivno delovanje agensa (3), (4).

(3) Guilt too *was eating* her. (BNC)

(4) It *eats* me to my bones. (BNC)

Griženje hrane je preneto na ravan griženja psihe, a agens je personifikovan i predstavljen uglavnom apstraktnim pojmovima poput negativnih emocija koje 'jedu' čovekovu psihu i na taj način ga muče. Sa druge strane, objekat radnje jedenja je animatne prirode, i u navedenim primerima to je ljudsko biće, čime se dodatno ističu nelagoda i bol koju čovek oseća kada u metaforičkom smislu biva grižen. Psiha i čovek se nalaze unutar istog pojmovnog domena, gde psiha predstavlja integralni deo čovekovog bića, pa se može zaključiti da se konstatovana pojmovna metafora PSIHIČKI UNIŠTAVATI JE JESTI zasniva na pojmovnoj metonimiji ČOVEK ZA ČOVEKOVU PSIHU, koja je deo opšteg metonimijskog prenosa CELINA ZA DEO (WHOLE FOR THE PART) (Kövecses 2010: 145).

Treće metaforičko značenje glagola *to eat* tiče se korodiranja i rđanja ('to erode or corrode') (AH). Takvo značenje temelji se na pojmovnoj metafori KORODIRATI JE JESTI, odnosno na opštijoj, već konstatovanoj metafori UNIŠTAVATI JE JESTI. Dugotrajnim korodiranjem materijal se troši i naposletku nestaje. Delovanjem agensa, korozije (5) i kiseline u (6) objekti naposletku bivaju 'pojedeni' u potpunosti, odnosno uništeni.

(5) Corrosion within heating systems gradually *eats away* at the insides of steel radiators to form iron oxides. (BNC)

(6) …an acid that *eats* the surface of a machine part… (AH)

Agens je i ovde personifikovan i deluje onako kako čovek deluje prilikom procesa jedenja – zagriza hranu, odnosno razlaže objekatski pojam na manje delove, a kontinuiranim griženjem, odnosno razlaganjem, količina hrane se postepeno smanjuje. U metaforičkom prenosu, usled specifičnih osobina agensa, dolazi do oštećivanja objekta i njegovog mogućeg uništavanja.

4.1.2. Glagol *to binge*

Glagol *to binge* definisan je kao 'preterivanje u aktivnosti, naročito u jelu' ('to do too much of something, such as eating or drinking' (LD). Primeri kontekstualizovane upotrebe (7), (8), (9) jasno po-

[4] Ovde je takođe na snazi pojmovna metafora VIŠE JE GORE (MORE IS UP), koja se zasniva na korelaciji između dimenzija kvantiteta ili količine i dimenzije vertikalnosti (Kövecses 2010: 70). Premda uspinjanje po vertikali ima pozitivan smisao, u navedenom primeru (2) je negativno konotirano, budući da se prihodi smanjuju tako što se procenat poreza povećava.

kazuju da se njegove semantičke realizacije odnose na relativno širok opseg radnji i da se može odnositi na različite aktivnosti kojima se ističe upravo prekomernost ili preterivanje u obavljanju radnje:
(7) Compulsive spenders *will binge* in the same way as alcoholics. (BNC)
(8) I*'ve binged* seasons 1 through 7 in the past week. (OD)
(9) I *binged* on all six episodes in two days. (OD)

Pojam PRETERIVATI U VRŠENJU AKTIVNOSTI zasnovan je na pojmovnoj organizaciji koja potiče iz našeg doživljenog iskustva preteranog jedenja (koje nam je iskustveno blisko), pa ono služi kao izvorni domen, ili motivaciona osnova za nastanak drugih aktivnosti koje se vrše u prevelikoj meri. Stoga se pojmovna metafora PRETERIVATI U VRŠENJU AKTIVNOSTI JE PRETERIVATI U JELU može specifikovati u zavisnosti od vrste aktivnosti koja se obavlja.

4.1.3. Glagol *to crunch*

To crunch je glagol kojim se ističe zvuk koji nastaje prilikom jedenja: 'žvakati tako da se proizvodi specifičan zvuk' ('to chew or press with a crushing noise' (MW)). Upravo zvučna dimenzija, odnosno karakterističan zvuk krckanja, dovodi do prenesenog značenja glagola *to crunch* u smislu 'stvarati zvuk nalik krckanju' ('to produce a crunching sound' (ChD)). Navedeno preneseno značenje zasniva se na metonimijskom prenosu sa pojma KRCKAJUĆI JESTI na ciljni pojam KRCKATI, te je u ovom značenju prisutna pojmovna metonimija KRCKAJUĆI JESTI ZA KRCKATI, kao deo opštije metonimije CELINA ZA DEO. Spektar objekatskih pojmova vrlo je širok, pa se krckanje, kao preneseno značenje glagola *to crunch*, može odnositi na polomljeni porcelan (10), sneg (11), šljunak (12).
(10) A piece of china *crunched* under my foot. (CC)
(11) She slowly started to walk, the snow *crunching* under her feet. (OD)
(12) A Landrover *crunched* up over the gravel and stopped. (OD)

Druga dimenzija glagola *to crunch* odnosi se na proces obrade podataka: 'to do a lot of calculations' (MM). Ovakvo značenje je nastalo na osnovu zagrizanja čvrste, hrskave hrane koja pod pritiskom zuba puca, lomi se i na taj način usitnjava na manje delove, što je čini lakšom za gutanje i dalju probavu. Pojmovna metafora koja je prisutna kod ovog metaforičkog značenja je OBRAĐIVATI PODATKE JE JESTI. Metaforičko preslikavanje odvija se sa pojma USITNJAVATI HRANU ZUBIMA na pojam OBRAĐIVATI PODATKE: poput hrane, koja puca pod zubima, usitnjava se i razlaže na manje komade kako bi se lakše progutala i probavila, i podaci/informacije se razdvajaju i razlažu na manje celine i segmente kako bi se mogli lakše obraditi. U (13) agens je personifikovan, to je računar koji obrađuje podatke, pa se pojmovna metafora može dodatno odrediti kao RAČUNARSKI OBRAĐIVATI PODATKE JE JESTI KRCKAJUĆI. Uspostavljena je veza između konkretnog agensa (čoveka) i konkretne radnje (jedenja) sa jedne strane, i apstraktnog agensa (računara) i apstraktne radnje (obrade podataka) sa druge strane. Na isti način kao što čovek sitni hranu i tako je obrađuje, i računar razlaže informacije i dalje ih obrađuje.
(13) Processor speed, while important, is only one factor in how fast a computer *can crunch* information. (OD)

Postoje, međutim, i slučajevi u kojima je agens ljudsko biće: u (14), humani agens obrađuje numeričke podatke, te je na snazi pojmovna metafora MENTALNO OBRAĐIVATI PODATKE JE JESTI.
(14) The process seems worthwhile, but you *have to crunch* the numbers to see if it's affordable. (CD)

4.1.4. Glagol *to devour*

Glagol *to devour* ima izraženu dimenziju ekspresivnosti, budući da je njegovo doslovno značenje 'halapljivo i proždrljivo jesti usled gladi' 'to eat up greedily' (AH)).

Prvo preneseno značenje glagola *to devour* je negativno konotirano i odnosi se na uništavanje ('to destroy completely' (CD, OD)). Metaforička interpretacija počiva na izvornom domenu GRISTI. U osnovi je metonimijski prenos GRISTI ZA JESTI. Pored deformisanja oblika hrane, drugi značajan element je krajnje nestajanje hrane, tako da se nadovezuje pojmovna metafora UNIŠTAVATI JE PROŽDIRATI.

Kao agens metaforičke upotrebe glagola *to devour* najčešće se javljaju vatra ili plamen, kako ilustruju primeri (15) i (16), koji stoje umesto animatnog agensa koji jede (ždere) hranu, pri čemu va-

tra/plamen uništava objekat na koji deluje brzo i do kraja. Plamen, odnosno vatra, uništio je sve pred sobom velikom brzinom, kako upućuju prilozi *quickly* i *in minutes* (15), (16), a velika brzina upućuje na proždrljivost i halapljivost, pa bi se pojmovna metafora mogla dodatno specifikovati kao UNIŠTAVATI VELIKOM BRZINOM JE PROŽDIRATI.

(15) The flames quickly *devoured* the building. (CD)

(16) Flames *devoured* the structure in minutes. (AH)

Drugo preneseno značenje pomenutog glagola *to devour* ima pozitivnu konotaciju, budući da se odnosi na društveno poželjno ponašanje i znači 'čitati s uživanjem' ('to read eagerly' (ChD)). Ono je specifično po tome što je fokusirano na vršioca radnje i na njegovo emotivno stanje. Istaknut je aspekt uživanja koji agens ima prilikom čitanja. Yamaguchi (2009: 184) smatra da se internalizacija ogleda u tome što vršenje radnje utiče na psihičko i emotivno stanje agensa. Zadovoljstvo pri jelu preslikava se na zadovoljstvo pri čitanju, pa se takva pozitivna senzorna iskustva koja doživljavamo prilikom jedenja asocijativno povezuju sa pozitivnim emocijama prilikom čitanja, gledanja ili slušanja određenog sadržaja (Newman–Aberra 2009: 261). Ovde je stoga na snazi pojmovna metafora ČITATI S UŽIVANJEM JE JESTI HALAPLJIVO, ali i pojmovna metafora ČITATI VELIKOM BRZINOM JE JESTI HALAPLJIVO. Poput agensa koji usled gladi i zadovoljstva hranu proždire velikom brzinom, tako i agens proždire knjige velikom brzinom zbog toga što mu čitanje stvara zadovoljstvo (17). U (18) je prisutna i pojmovna metonimija AUTOR ZA DELO, koja predstavlja specifikovan metonimijski prenos PROIZVOĐAČ ZA PROIZVOD (THE PRODUCER FOR THE PRODUCT) (Kövecses 2010: 150). Pojmovi ŠEKSPIR i FOKNER, kao autori, služe kako bi se došlo do pojma ŠEKSPIROVA/FOKNEROVA DELA, budući da i *Šekspir*, odnosno *Fokner*, i *dela* pripadaju istom pojmovnom domenu, a to je PROIZVODNJA UMETNIČKIH DELA (Filipović Kovačević 2021: 115).

(17) She loves to read – she *devours* one book after another. (CD)

(18) My academic studies were also very influential – I *devoured* Faulkner and Shakespeare and I love their penchants for violence and suspense. (OD)

4.1.5. Glagol *to gobble*

To gobble je glagol čije se doslovno značenje vezuje za brzinu i halapljivost: 'eat hurriedly and noisily' (OD).

Metaforičko značenje 'uzimati brzo, s pohlepom' ('take eagerly, grab' (AH)) u kontekstualizovanoj upotrebi dobija svoje specifično značenje. Opšta pojmovna metafora putem koje je nastalo takvo značenje je POHLEPNO UZIMATI JE POHLEPNO JESTI. U (19) agens i objekatski pojam su države (*Kina* odnosno *Tibet*): Kina ne samo da je pohlepno 'uzela' Tibet, već ga je u potpunosti obuhvatila.

(19) The question enrages China, which *gobbled up* Tibet in 1951 (to few protesters at the time). (BNC)

Drugo metaforičko značenje je uže određeno i odnosi se na preuzimanje, najčešće manje organizacije ili entiteta od strane veće organizacije: '(of a large organisation) incorporate or take over (a smaller one)' (OD). Agens je personifikovan, a radnja koju obavlja se asocijativno povezuje sa brzim i pohlepnim jedenjem hrane. Preuzimanje entiteta se vrši brzo i gramzivo, pa je u osnovi i ovog značenja pojmovna metafora POHLEPNO UZIMATI JE POHLEPNO JESTI. Na ovu metaforu nadovezuje se i SMANJIVATI VOLUMEN/KOLIČINU ENTITETA JE SMANJIVATI KOLIČINU PREOSTALE HRANE. Personifikovani subjekat preuzima objekat u ekonomskom smislu, kao što proždrljiva osoba brzo i pohlepno unosi hranu u usta (20).

(20) Air France, for instance, *has gobbled up* its main French rivals, Air Inter and UTA. (BNC)

4.1.6. Glagol *to gorge*

Glagol *to gorge* se u doslovnom značenju odnosi na prekomeran unos hrane: 'to eat or drink so much of something that you cannot eat or drink anymore' (MM).

Metaforičko značenje se odnosi na radnju koja je društveno prihvatljivija. U analiziranim rečnicima definisano je veoma široko, kao 'vršiti radnju u velikoj meri' ('to partake of something in large amounts' (MM)), što dopušta obavljanje različitih radnji u velikoj meri, kako kontekstualizovani primeri (21), (22) pokazuju. U (21) agens vrši radnju prisećanja, u (22) čita knjige i obe radnje obavlja u velikoj

meri, što predstavlja motivacionu osnovu za pojmovnu metaforu VRŠITI RADNJU ŽELJNO I MNOGO JE JESTI ŽELJNO I MNOGO.

(21) I *gorged* myself on memories. (BNC)

(22) On a polyglot diet of great classics the bookworm *might have gorged* himself into a mere know-all, not into a writer capable of winning, and deserving, numerous prizes, including a Nobel. (BNC)

4.2. Pojmovne metafore sa glagolima jedenja u srpskom jeziku

4.2.1. Glagol *jesti*

Prototipičan glagol jedenja u srpskom jeziku je glagol *jesti*, a doslovno značenje je definisano sledećim opisom 'stavljajući hranu u usta žvakati i gutati, obedovati; služiti se jelom' (RSJ).

Prvo preneseno značenje glagola *jesti* je 'ujedati, gristi, bockati (o insektima)' (RMS). Agens je insekt, a motivacionu osnovu predstavlja pojam GRISTI, kao deo procesa jedenja u kom se griženje poistovećuje sa celokupnim procesom jedenja, te je prisutna pojmovna metonimija JESTI ZA GRISTI. U metaforičkom smislu, griženje nosi implikaciju zabadanja rilice insekta u kožu čoveka. Radnju vrši insekt koji je štetan i koji svojim delovanjem vrši iritaciju – muva, komarac ili moljac (Yamaguchi 2009: 184). Još jedna specifičnost jeste i činjenica da je pacijens ljudsko biće – insekt ujeda čoveka, a čovek trpi fizičku iritaciju i bol koji nastaju usled delovanja insekata (23), (24).

(23) *Jedu* ga buve svu noć. (RSJ)

(24) A mene *su* cele noći *jele* vaške. (RMS)

Drugo preneseno značenje je 'dražiti, štipati, ugrizati' (RMS): štipanje i draženje povezuju se sa jedenjem, pa je prisutna pojmovna metafora DRAŽITI/ŠTIPATI JE JESTI. Zarivanje zuba u objekat asocijativno se vezuje za iritaciju nastalu usled delovanja agensa koji draži ili štipa objekatski pojam. I ovo preneseno značenje za objekatski pojam ima čoveka kao pacijensa koji trpi radnju štipanja/draženja, što dodatno naglašava iritaciju (25), (26).

(25) *Jede* ga dim. (RSJ)

(26) U sobu…udaralo je sa svih strana neko belo svetlo koje ga *je* kao lug oštro *jelo* za same zenice. (RMS)

Treće preneseno značenje je 'nagrizati, razarati (dejstvom nečega), postepeno trošiti' (RMS). U osnovi ovakvog prenesenog značenja je pojmovna metonimija JESTI ZA GRISTI, jer griženje i načinjanje objekta stoji umesto čitavog procesa jedenja. Na nju se nadovezuje pojmovna metafora TROŠITI JE SMANJIVATI KOLIČINU HRANE, jer se trošenje hrane i njeno smanjivanje u volumenu usled jedenja preslikava na smanjivanje u volumenu/obimu objekatskog pojma u metaforičkom značenju i na njegovo moguće potpuno trošenje (ili razaranje). I agens i pacijens su neanimatne prirode (27). Rđa je personifikovan agens koji predstavlja prirodan hemijski proces delovanja na gvožđe, pri čemu gvožđe biva nagriženo i postepeno se troši i smanjuje u volumenu.

(27) Rđa *jede* gvožđe. (RMS), (RSJ)

Preneseno značenje 'sekirati, moriti, mučiti, iznurivati, slabiti' odnosi se na stanje psihičke i emotivne neuravnoteženosti pacijensa, koji je uvek ljudsko biće. Asocijativna veza se odnosi na preslikavanje pojma GRISTI na pojam MUČITI, što znači da je na snazi pojmovna metafora GRISTI JE MUČITI, odnosno JESTI JE MUČITI (budući da je i ovde prisutna pojmovna metonimija JESTI ZA GRISTI). Druga asocijativna veza tiče se povezivanja gutanja hrane, čime agens hranu potpuno obuhvata i unosi u sebe, sa obuzimanjem psihe od strane loših emocija. Suštinska metafora koja određuje ovo preneseno značenje je PSIHIČKI UNIŠTAVATI JE JESTI: pacijens je uznemiren i nalazi se u psihički nestabilnom stanju usled delovanja različitih apstraktnih agenasa koji mu stvaraju osećaj nelagode i uznemirenosti (28).

(28) Čisto mi je dolazilo kašto da poludim; *jela* me je briga, kakva se samo može pomisliti. (KSSJ)

'Podrivajući, podlokavajući odnositi' je sledeće preneseno značenje. Agens je najčešće voda, jer jedino tečnost ima svojstvo podlokavanja, odnosno odnošenja dela tla delovanjem vode, kao u primeru

(29) gde je agens reka Morava. Plodno tlo ne nestaje u potpunosti, već se postepeno troši, tako da je na snazi pojmovna metafora TROŠITI JE JESTI.
(29) Morava odista *jede* plodnu zemlju. (RMS)

Poslednje preneseno značenje glagola *jesti* je 'primati, dobivati, odnositi, obilato se naplaćivati' (RMS), a razvilo se na osnovu asocijativnih veza između trošenja hrane i trošenja i smanjivanja objekatskog pojma. Stoga je ovde prisutna pojmovna metafora TROŠITI JE JESTI, ali i ELIMINISATI JE JESTI. Agens (*revolucija*) je apstraktan, ali je internalizacija izrazito izražena, jer je implikacija takva da pacijens (*sopstvena deca*) u potpunosti nestaje (30).
(30) …koji, kaže, potvrđuje da svaka revolucija *jede* sopstvenu decu. (KSSJ

4.2.2. Glagol *žderati*

Glagol *žderati* izražava neumerenost pri jelu, pa je definisan kao 'halapljivo, proždrljivo, mnogo jesti; uopšte jesti' (RSJ).

Njegovo preneseno značenje je 'gutati, uništavati' (RMS), (RSJ) i odnosi se na nestajanje objekta. Asocijativna veza je uspostavljena između proždrljivosti, odnosno brzog gutanja i jedenja, kao inicijalnog domena, i brzog uništavanja, kao ciljnog domena. Kognitivni mehanizam je pojmovna metafora (BRZO) UNIŠTAVATI JE JESTI HALAPLJIVO, odnosno (BRZO) UNIŠTAVATI JE JESTI. Brzina kojom čovek (agens) ždere hranu preslikava se na brzinu kojom apstraktan agens (*vatra*) ždere objekatski pojam (*sve*) (31).
(31) Vatra *ždere* sve. (RSJ)

Drugo preneseno značenje odnosi se na psihičko uznemiravanje: '(nekoga) sekirati, jediti' (RMS). I ovde GRISTI predstavlja inicijalnu osnovu: slika zuba koji prodiru u hranu i razaraju njenu celovitost ovde je predstavljena slikom agensa koji prodire u psihu i razara celovitost psihe, pa je u osnovi ovog značenja pojmovna metonimija JESTI ZA GRISTI (odnosno ŽDERATI ZA GRISTI, jer je žderanje način jedenja), gde griženje stoji umesto jedenja/žderanja. Zagrizanje se preslikava na prodiranje apstraktnog entiteta (brige, određene misli) u čovekovu psihu, usled čega deo psihe biva okrnjen, umanjen. Tu se nadovezuje pojmovna metafora PSIHIČKI UNIŠTAVATI JE JESTI HALAPLJIVO. Specifičnost ovog značenja ogleda se i u tome što je agens apstraktne prirode, a pacijens čovek: u (32) agens je *griža savesti*, kao određeno mentalno stanje koje muči čoveka i dovodi ga u stanje psihičke uznemirenosti, pa se on nalazi u stresnom stanju.
(32) *Ždere* ga griža savesti. (RMS)

4.2.3. Glagol *glodati*

Glodati je definisan značenjem 'gristi, strugati zubima tvrde predmete' (RSJ) i odnosi se na skidanje mekših delova hrane sa tvrdih.

Prvo preneseno značenje je 'postepeno razarati, nagrizati, trošiti; postepeno uništavati' (RSJ), a motivaciona osnova je postepeno smanjivanje količine hrane koja se glođe, što se asocijativno veže za postepeno trošenje objekta. Pojmovna metafora koja je na snazi je POSTEPENO TROŠITI JE GLODATI (JESTI), a u određenim slučajevima se može podvesti pod opštiju metaforu UNIŠTAVATI JE JESTI. Primer (33) pokazuje kako agens vremenom, postepeno vršeći radnju glodanja, troši, odnosno razara objekat.
(33) [Svrljiški Timok] Milionima godina *je glodao* stene Tresibabe i Device. (KSSJ)

Glodati ima i drugo preneseno značenje: 'tištati, mučiti, uznemiravati' (RSJ). Ono se tiče mentalnog pritiska koji čovek (kao pacijens) trpi od strane agensa. Kognitivni mehanizam kojim se objašnjava ovo preneseno značenje je pojmovna metafora VRŠITI PSIHOLOŠKI PRITISAK JE GLODATI. U (34) sumnja muči pacijensa i njegova psiha se razlaže na delove, kao što pri struganju zubi odvajaju delove hrane od njene celine.
(34) *Glodala* ga *je* sumnja. (RSJ)

4.2.4. Glagol *kusati*

Doslovno značenje glagola *kusati* je 'jesti dobro i s uživanjem, jesti uopšte' (RSJ) i implicira pozitivnu konotaciju usled prijatnih čulnih senzacija koje čovek, vršeći radnju kusanja, ima.

Sa druge strane, preneseno značenje ovog glagola je negativno konotirano: 'koristiti, iskorišćavati tuđi trud, muku, neslogu i dr.' (RSJ). Motivacija za nastanak takvog prenesenog značenja je domen halapljivosti prilikom jela koji se preslikava na halapljivo i nezajažljivo korišćenje tuđeg rada. Primer (35) pokazuje da agens deluje u svoju korist i iskorištava lošu situaciju kako bi sebi doneo korist. Dodatnu implikaciju ovde predstavlja dimenzija nezajažljivosti, pa je pojmovna metafora NEZAJAŽLJIVO KORISTITI JE NEZAJAŽLJIVO JESTI.

(35) Tu mržnju okupator rasplamsava da *bi kusao* plodove bratoubilačke borbe. (RMS)

4.2.5. Glagol *mrljaviti*

Ovaj glagol je jedan od retkih u srpskom jeziku čije se (doslovno) značenje odnosi na jedenje male količine hrane, a u rečniku je definisano kao 'jesti malo i bez apetita' (RMS).

Preneseno značenje vezano je za pojam BEZVOLJNOST: 'raditi nešto preko volje, kao od bede, sporo, mlitavo; raditi nešto brljivo' (RSJ). Iz takve definicije proizilazi da se bezvoljnost prilikom jela prenosi na bezvoljnost pri obavljanju neke druge radnje, gde takva druga radnja može da bude različita, poput prelistavanja papira (36) ili govorenja (37), koje u oba primera agensi vrše bez volje.

(36) Papiri su bili "o ke", rekao je [stražar], pošto je prestao *da mrljavi* po njima. (RMS)

(37) Povlačio sam se prema izlazu i *mrljavio* po koju reč. (KSSJ)

Bezvoljno i sporo vršenje radnje kod ovog značenja zasniva na pojmovnoj metafori OBAVLJATI RADNJU BEZ VOLJE JE MRLJAVITI/JESTI BEZ VOLJE.

4.2.6. Glagol *slistiti*

Slistiti je glagol kojim se izražava jedenje velike količine hrane: 'sve, do kraja pojesti, popiti' (RSJ).

Preneseno značenje ovog glagola je 'sve, do kraja potrošiti' (RMS) i označava trošenje celokupne količine, pa je na snazi pojmovna metafora POTROŠITI CELOKUPNU KOLIČINU JE POJESTI CELOKUPNU KOLIČINU/SLISTITI. Ilustrativni primer za ovo značenje je rečenica (38) u kojoj novac predstavlja objekatski pojam koji se troši u celosti.

(38) I bezuslovno prisvaja te tri hiljade, i *slisti* ih za dva dana sa svojom novom izabranicom! (KSSJ)

Osim toga, *slistiti* nosi implikaciju brzine, pa bi pojmovnu metaforu trebalo modifikovati kao BRZO POTROŠITI CELOKUPNU KOLIČINU JE BRZO POJESTI CELOKUPNU KOLIČINU/SLISTITI.

5. DISKUSIJA

Analiza prenesenih značenja glagola jedenja u engleskom i srpskom jeziku pokazala je da se na osnovu postavki teorije pojmovne metafore i metonimije svako od značenja može objasniti kognitivnim mehanizmima pojmovne metafore i/ili pojmovne metonimije. Ispitivanjem su ustanovljena ne samo prenesena značenja koja svaki analizirani glagol ostvaruje, već i pojmovni mehanizmi putem kojih se takva značenja ostvaruju. Tabela 1. prikazuje ustanovljene pojmovne metafore u oba jezika, kao i glagole putem kojih se takve metafore izražavaju.

Pojmovne metafore u engleskom jeziku	Pojmovne metafore u srpskom jeziku
PHYSICALLY DESTROY IS EAT (*to eat, to devour*) PSYCHOLOGICALLY DESTROY IS EAT (*to eat*) TORTURE IS EAT (*to eat*)	FIZIČKI UNIŠTAVATI JE JESTI (*jesti, žderati*) PSIHIČKI UNIŠTAVATI JE JESTI (*jesti, žderati, glodati*) MUČITI JE JESTI (*jesti*)
GREEDILY TAKE IS EAT (*to gobble*)	POHLEPNO UZIMATI JE JESTI (*kusati*)
PERFORM AN ACTIVITY ENTHUSIASTICALLY IS EAT (*to gorge*)	VRŠITI RADNJU BEZ VOLJE JE JESTI (*mrljaviti*)

PROCESS DATA IS EAT (*to crunch*)	OBRAĐIVATI PODATKE JE ŽVAKATI
READ EAGERLY IS EAT (*to devour*)	ČITATI KNJIGE JE GUTATI
PERFORM AN ACTIVITY TO EXCESS IS EAT (*to binge*)	
	DRAŽITI/ŠTIPATI JE JESTI (*jesti*)
	POSTEPENO TROŠITI JE JESTI (*glodati*)
	POTROŠITI CELOKUPNU KOLIČINU JE JESTI (*slistiti*)

Tabela 1. Pojmovne metafore sa glagolima jedenja u engleskom i srpskom jeziku

Pojmovni domeni (PHYSICALLY/PSYCHOLOGICALLY) DESTROY/(FIZIČKI/PSIHIČKI) UNIŠTAVATI, odnosno TORTURE/MUČITI u oba jezika izražavaju se prototipskim glagolima jedenja (*to eat*, odnosno *jesti*), a *to eat* i *jesti* se takođe poklapaju u izražavanju pojma CORRODE/RĐATI. Pojam DESTROY/UNIŠTAVATI se u oba jezika može izraziti još i glagolima *to devour*, odnosno *žderati*, koji u svom doslovnom značenju nose dimenziju brzine, pa je pojam DESTROY/UNIŠTAVATI modifikovan u smislu QUICKLY DESTROY/BRZO UNIŠTAVATI. Iako označava nepoželjan način jedenja, glagolom *to devour* može se izraziti i pozitivno konotiran pojam, READ EAGERLY (srp. ČITATI S UŽIVANJEM)[5]. Sledeće pojmovno poklapanje je GREEDILY TAKE/POHLEPNO UZIMATI, a izraženo je glagolima *to gobble/kusati*. U oba jezika izražava se i voljni aspekat agensa, iako se nalazi na dva suprotstavljena pola: u engleskom jeziku to je pojam PERFORM AN ACTIVITY ENTHUSIASTICALLY (srp. VRŠITI RADNJU ŽELJNO) i on je pozitivno konotiran, a izražen je glagolom *to gorge*, dok je u srpskom jeziku pojam VRŠITI RADNJU BEZ VOLJE izražen glagolom *mrljaviti* i ima negativnu konotaciju.

Sa druge strane, neki engleski glagoli i pojmovi koji se putem njih izražavaju u srpskom jeziku nisu izraženi glagolima jedenja. Glagol *to binge*, na primer, objašnjava pojam PERFORM AN ACTIVITY TO EXCESS (srp. PRETERIVATI U VRŠENJU AKTIVNOSTI). Srpski jezik nema odgovarajući prevodni ekvivalent za ovaj glagol u leksičkom polju glagola jedenja, već se prekomernost u obavljanju aktivnosti izražava glagolom *preterivati*. Glagolom *to crunch* izražava se pojam PROCESS DATA (srp. OBRAĐIVATI PODATKE), dok srpski jezik isti pojam izražava glagolom *žvakati* ili sintagmom *obrađivati podatke*. Glagolu *to devour* i pojmu READ EAGERLY (srp. ČITATI S UŽIVANJEM) u srpskom jeziku ne odgovara ni jedan od analiziranih glagola jedenja, već glagol kojim se označava jedan od aspekata jedenja, a to je *gutati*. Primetno je da u srpskom jeziku takođe postoje pojmovne metafore koja se u engleskom jeziku ne izražavaju glagolima jedenja, poput DRAŽITI/ŠTIPATI JE JESTI (izražena glagolom *jesti*), odnosno POSTEPENO TROŠITI JE GLODATI (izražena glagolom *glodati*). Shodno tome, najčešća pojmovna metafora kojom se u oba jezika putem jedenja objašnjavaju i razumevaju radnje različite od jedenja je DESTROY IS EAT/UNIŠTAVATI JE JESTI, odnosno (PHYSICALLY/PSYCHOLOGICALLY) DESTROY IS EAT/(PSIHIČKI/FIZIČKI) MUČITI JE JESTI, kao i GREEDILY/QUICKLY PERFORM AN ACTIVITY IS EAT/BRZO/POHLEPNO/HALAPLJIVO OBAVLJATI RADNJU JE JESTI. Kontrastivna analiza pokazuje da su pojmovi BITE/CHEW, odnosno GRISTI/ ŽVAKATI, kao deo procesa jedenja, zatim USE THE REMAINING FOOD/TROŠITI PREOSTALU KOLIČINU HRANE, kao posledica procesa jedenja, i QUICKLY/GREEDILY EAT/BRZO/POHLEPNO/HALAPLJIVO JESTI, kao načini vršenja radnje jedenja, najčešći motivacioni pojmovni domeni koji predstavljaju osnovu za dalje asocijativno povezivanje i nastajanje prenesenih značenja u oba jezika. Ciljni domeni na koje se preslikavaju navedeni pojmovi su prvenstveno domeni DESTROY/DISAPPEAR/REMOVE/ UNIŠTAVATI/NESTAJATI/UKLANJATI, na osnovu kojih se konceptualizuje uništavanje/nestajanje/uklanjanje objekta, a zatim domen TORTURE/MUČITI, putem kog se u oba jezika izražavaju radnje fizičkog ili psihičkog mučenja.

[5] Odgovarajući glagol na srpskom jeziku kojim se izražava istovetan pojam (ČITATI KNJIGE ŽELJNO I BRZO) je *gutati*.

6. ZAKLJUČAK

Izvršena analiza pokazuje da u engleskom i srpskom jeziku postoje određene vrlo slične pojmovne metafore kojima se jedenje konceptualizuje na sličan način, kao i da se putem jedenja, kao fiziološkog procesa, mogu razumeti (i leksički izraziti) različite druge radnje, uglavnom negativno konotirane, u kojima ljudsko biće ima ulogu pacijensa i trpi takve radnje. Može se zaključiti da sličnosti u konceptualizaciji jedenja i radnji koje se izražavaju glagolima jedenja u engleskom i srpskom postoje usled relativno bliskog geografskog prostora na kom se govornici dvaju jezika nalaze i sličnih kulturoloških obrazaca, ali prvenstveno usled činjenice da jedenje predstavlja deo univerzalnog ljudskog iskustva, odnosno radnju kojom se zadovoljava jedna od primarnih bioloških potreba i putem koje se, usled specifičnosti ljudskog tela u odnosu na druga živa bića, različita druga iskustva percipiraju na sličan način.

Literatura

Biljetina, J. (2019). Pojmovni mehanizmi nastanka proširenih značenja glagola jedenja i pijenja u engleskom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu god. 9, br. 9*, 33–53.

Biljetina, J. (2021). Doslovna i prenesena značenja glagola jedenja i pijenja u engleskom i srpskom: kognitivno-lingvistička analiza: doktorska disertacija. Novi Sad: [J. Biljetina].

Evans, V. – Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Filipović Kovačević, S. (2014). Conceptual Metaphors in English and Serbian Colour Idioms with Red, Pink, Green and Yellow. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IV/1. Tematski zbornik*. (ur. S. Gudurić, M. Stefanović). Novi Sad: Filozofski fakultet, 121–135.

Filipović Kovačević, S. (2016). Mali pojmovnik kognitivne semantike. *Zbornik u čast Ljiljani Subotić. Teme jezikoslovne u srbistici kroz dijahroniju i sinhroniju*. (ur. J. Dražić, I. Bjelaković, D. Sredojević). Novi Sad: Filozofski fakultet, 575–591.

Filipović Kovačević, S. (2021). *Pojmovna metafora i metonimija u teoriji i praksi*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Johnson, M. (1992). *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.

Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku.* Beograd: Bibilioteka XX vek, Krug.

Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff, G. (1990). *Women, fire and dangerous things. What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lakoff, G., Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.

Newman, J. (1997). Eating and Drinking as Sources of Metaphor in English. *Cuadernos de Filologia Inglesa 6/2*. 213–231.

Newman, J. (2009). (ed.) *The Linguistics of Eating and Drinking.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Newman, J. (2009a). A Cross-Linguistic Overview of ‘eat’ and ‘drink’. *The Linguistics of Eating and Drinking.* (ed. J. Newman). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–27.

Newman, J., Aberra D. (2009). Ampharic EAT and DRINK verbs. *The Linguistics of Eating and Drinking.* (ed. J. Newman). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 253–273.

Rašeta Stamenov, S. (2014). Šta sve možemo progutati – domen jedenja kao izvor metaforičke ekstenzije u srpskom i engleskom jeziku. *Konteksti. Prvi međunarodni interdisciplinarni skup mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka.* (ur. I. Živančević Sekeruš). Novi Sad: Filozofski fakultet, 185–199.

Song, J.J. (2009). What (not) to eat or drink: Metaphor and metonymy of eating and drinking in Korean. U: *The Linguistics of Eating and Drinking.* (ed. J. Newman). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 195–229.

Yamaguchi, T. (2009). All people eat and drink: does this mean that ‘eat’ and ‘drink’are universal human concepts?. U: *The Linguistics of Eating and Drinking.* (ed. J. Newman). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 65–91.

Rečnici i jezičke baze

AH: *American Heritage Dictionary of the English Language*. Dostupno na: https://ahdictionary.com/
BNC: British National Corpus. Dostupno na: https://bncweb.lancs.ac.uk/cgi-binbncXML/BNCquery.pl?theQuery=search&urlTest=yes
CC: *Collins Cobuild Dictonary*. Dostupno na: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english
CD: *Cambridge Dictionaries Online*. Dostupno na: https://dictionary.cambridge.org/
ChD*: Chambers Dictionary*. Dostupno na: https://chambers.co.uk/
KSSJ: *Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu*. Dostupno na: https://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php
LD: *Longman Dictionaries Online*. Dostupno na: https://global.longmandictionaries.com
MM: *Macmillan Dictionary*. Dostupno na: https://www.macmillandictionary.com/open-dictionary
MW: *Merriam-Webster's Dictionary*. Dostupno na: https://meriam-webster.com/
OD: *Oxford Dictionaries Online*. Dostupno na: https://oxforddictionaries.com/
RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* I-VI (1967-1976). Novi Sad (- Zagreb): Matica srpska (- Matica hrvatska).
RSJ: *Rečnik srpskoga jezika* (2011). Novi Sad: Matica srpska.
YD: *Your Dictionary*. Dostupno na: https://www.yourdictionary.com/

TO EAT OR NOT TO EAT – THAT IS THE QUESTION: CONCEPTUAL METAPHORS WITH VERBS OF EATING IN ENGLISH AND SERBIAN

Resume

The goal of this research is to analyse transferred meanings of verbs of eating in English and in Serbian and the cognitive mechanisms that enable these verbs to take various metaphorical meanings different from eating. The main hypothesis is that transferred meanings are obtained by the mechanisms of conceptual metaphor. The corpus consists of verbs of eating in English and Serbian that take, according to the relevant monolingual dictionaries, transferred meanings which are then analysed and contrasted in order to determine similarities and differences in the ways in which the action of eating is conceptualized and lexicalized. The verbs are analysed from the perspective of cognitive linguistics and on the grounds of the conceptual metaphor theory. The research also employs the contrastive analysis method in order to compare and contrast the conceptual metaphors in the two languages and to establish the similarities and differences in the conceptualization and lexicalization of the transferred meanings. As eating represents one of the primary biological and physiological processes, the analysis reveals that eating serves as the source domain in conceptualizing various other activities different from eating which are conceptualized and metaphorically expressed in terms of eating. The analysis also shows that in both languages these actions are conceptualized (and metaphorically lexicalized) in similar ways, since the native speakers of English and Serbian share a relatively close geographical and cultural space.

Keywords: English, Serbian, conceptual metaphor, eating, verbs

Jelena Biljetina
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Education in Sombor
jelena.biljetina@gmail.com

UDK 811.111'276+811.163.41'276]:81'373.612.2
81'373.612.2:578.834

Tatjana Đurović – Nadežda Silaški

THE *NATURAL DISASTER* METAPHOR IN THE CONCEPTUALISATION OF CRISIS IN NEWS MEDIA DISCOURSE

Within the theoretical framework of Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black, 2004, 2005, 2019; Musolff, 2004, 2006, 2016) our paper looks at how the NATURAL DISASTER metaphor employed in news media discourse to conceptualise four different crises (the 2008 global financial crisis, the 2016 Brexit referendum crisis, the 2015 European migrant crisis, and the ongoing COVID-19 health crisis) exhibits its remarkable capacity to not only communicate complex phenomena and their frequently extreme consequences in a more comprehensible manner to the recipients but also to reveal and shape ideological stances. Drawing on the data gathered from various British and American online news media outlets during four different time periods, each characterised by a distinctive social crisis, and using the somewhat adapted Pragglejaz (2007) metaphor identification procedure, we aim to provide insights into how the NATURAL DISASTER metaphor used in news discourse reveals its both ideological and rhetorical roles and its power to frame a certain topic in a desired way. This stems from its two main characteristics – first, its ability to highlight the allegedly uncontrollable nature of a crisis, and second, its power to mask the agency, both serving the purpose of holding *force majeur* responsible for the consequences of important events.

Keywords: metaphor, crisis, NATURAL DISASTER metaphor, news media discourse, English

1. INTRODUCTION

Metaphor is now known to be widely used as an apt communication vehicle in various types of media discourse. The remarkable capacity of metaphor to provide meaning to less known or unknown issues makes it suitable for conceptualising complex phenomena in a more comprehensible manner, the aspect heavily exploited in news media discourse. Thus Kövecses points out that a large part of the conceptualisation process in the media involves metaphor (Kövecses, 2018: 125). The prevalent use of this cognitive mechanism in the media may be attributed not only to metaphor's meaning- or sense-making role but also to its capacity to reveal and shape ideological stances (Huang & Holmgreen, 2020). Namely, conceiving of and representing reality by means of metaphors is never neutral but always involves an interplay of highlighting and masking different aspects of a concept, thus affording various inferences and evaluations. Hence metaphor is one of the most prominent rhetorical devices in media discourse, "especially when the aim is explanation or persuasion" (Semino, 2021a: 51).

In this paper, we explore the NATURAL DISASTER metaphor employed in news media discourse in English to communicate a range of different economic, social and political processes and crises: more specifically, we analyse and discuss the examples of the NATURAL DISASTER metaphor as used to conceptualise the 2008 global financial crisis, the 2015 European migrant crisis, the 2016 Brexit referendum crisis, and the COVID-19 public health crisis, an ongoing global pandemic of coronavirus disease which started in 2019 – with the aim of revealing ideological values entrenched in such metaphorical conceptualisation. Such "crisis discourse" relating to these as well as other crises has already been extensively researched (Charteris-Black, 2006, 2019, 2021; Đurović & Silaški, 2012, 2018, 2019, 2021; Musolff, 2016; Semino, 2021a, 2021b; Silaški, 2022; Silaški & Đurović, 2011, 2019a, 2019b, 2022a, 2022b). The ideological role has thus been communicated by means of WARFARE, HEALTH/DISEASE, JOURNEY, NATURAL DISASTER, and other metaphors. However, particularly pertinent to our present study is the construal of

social, economic, and political issues as unrestrained forces of nature, such as tsunamis, earthquakes, storms, etc., which enables us not only to fathom better the magnitude and significance of a certain event, but also to shift blame and hold various natural phenomena solely accountable for the havoc they wrought, thus masking social, human-made factors contributing to the outcome of such events. In this paper we aim to provide answers to the following: 1) where does the ideological power of the NATURAL FORCE metaphor come from, and 2) what purposes does the NATURAL DISASTER metaphor serve in news discourse pertaining to different social crises? We argue that the choice of metaphors used in news media discourse may have an impact on the reasoning, judgment and the way social, economic and political issues are conceived of by the readers, thus strongly advocating a view according to which metaphor has a crucial role in structuring, restructuring and shaping reality, as proposed by the Critical Metaphor Analysis proponents (Charteris-Black, 2004, 2019; Musolff, 2006, 2016; Semino, 2008).

The paper unfolds in the following way: after this Introduction, in section 2 we provide a short account of the theoretical framework our paper is guided by, Critical Metaphor Analysis. This is followed by section 3 which describes our data and method. Section 4 offers instantiations of the NATURAL DISASTER metaphor as used in the four already mentioned complex socio-economic and political contexts and processes in news media discourse. Section 5 discusses the potential of this metaphor as a framing tool in crisis discourse, while the last section 6 offers some concluding remarks.

2. THEORETICAL BACKGROUND

Critical Metaphor Analysis (CMA) (Charteris-Black, 2004, 2005, 2019; Musolff, 2004, 2006, 2016) "explores how metaphors are used to create rival, contested views of the world, ideologies" (Charteris-Black, 2019: 12). Specifically, it seeks to identify both the intentions and ideologies that underlie language use (Charteris-Black, 2005), because, according to Fairclough, "different metaphors have different ideological attachments" (Fairclough, 2001: 119). This is also pointed out in Musolff's (2016) view on metaphors, particularly those used in political discourse, where he argues that metaphors do not only denote a particular target concept but "always have pragmatic 'added value', for example, to express an evaluation of the topic, to make an emotional and persuasive appeal" (Musolff, 2016: 4), and thus steer the metaphor recipients' thinking in a desired way.

Metaphors in this paper are regarded as discursive means which aid in understanding certain social, economic and political processes. They can be referred to as 'discourse metaphors', which are viewed as relatively stable metaphorical projections "that function as a key framing device within a particular discourse over a certain period of time" (Zinken, Hellsten, & Nerlich, 2008: 363). These are "metaphors that are conceptually grounded but whose meaning is also shaped by their use at a given time and in the context of a debate about a certain topic" (Koteyko & Ryazanova-Clarke, 2009: 114). This view overrides a rather simplistic notion of metaphor as the mapping of 'concrete' source domain concepts onto 'abstract' target domain concepts and regards metaphor "as a discursive, dynamic tool of assimilating any target topic to a more familiar set of concepts, in order to redirect and reshape its understanding by the respective communication partners" (Musolff, 2016: 91). The understanding of what is 'familiar' and 'topical' is dependent on the socio-cultural context, "not on intrinsic conceptual properties of the metaphor" (Musolff, 2016: 91), which attests both to metaphor's multidimensional nature and its power to frame the discourse of the given socio-cultural setting. Therefore, as CMA strives to reveal the underlying ideologies, attitudes and beliefs, it presents "a vital means of understanding more about the complex relationships between language, thought and social context" (Charteris-Black, 2004: 42).

3. DATA AND METHOD

The data sets which attest to parallels that can be drawn between the concept of catastrophic natural disasters and varied social and economic processes, the 2008 global financial crisis and the 2015 EU

migrant crisis in particular, have been used in several previous studies, such as Đurović and Silaški (2012, 2019), Silaški and Đurović (2011, 2019a). Specifically, the data were gathered from various British and American electronic political and economic news media sources (e.g. *Reuters*, *The Financial Times*, *BBC*, *The Economist*, *The Guardian*, *CNN*, *Bloomberg*, *The Independent*, *The Daily Mail*) published in the period 2008-2021. The examples of metaphorical expressions instantiating the NATURAL DISASTER metaphor were obtained by conducting several Google searches at different periods of time (2008-2009, 2015-2016, 2016, and 2020-2021, respectively) in which the queries were the words and expressions referring to and expected to be salient in the NATURAL DISASTER metaphor such as *disaster*, *catastrophe*, *hurricane*, *tsunami*, *storm*, *flood*, *earthquake*, combined with the relevant words pertaining to the four social events and their coverage in news media. The media texts obtained in this way were extracted and compiled in different four Word files, each pertaining to a specific context of use and each amounting to around 15,000 words. The texts were then read carefully in order to identify those metaphorical expressions which provided instances of the NATURAL DISASTER metaphor. As for the method of identifying metaphors in discourse, we recognise that in a discourse-oriented approach to the analysis of metaphors one should be more loose and liberal when establishing the presence of metaphoricity. This is especially true compared to the rather rigid and, for our qualitative analysis, perhaps not entirely suitable dictionary-based word-by-word analyses suggested both by MIP (Pragglejaz Group, 2007) and by MIPVU (Steen et al., 2010). The process, therefore, employed a somewhat adapted procedure for metaphor identification which focused on establishing the contextual meaning of the lexical units, but without consulting the dictionaries for each lexical unit (see, for example, Đurović & Silaški, 2019; Silaški & Đurović, 2019a). Following a close reading of the media texts obtained by Google searches in order to identify the linguistic metaphors which both raters agreed provided instantiations of the NATURAL DISASTER metaphor, we classified the selected stretches of discourse according to the sub-domains belonging to the NATURAL DISASTER source domain.

As may be noted, data collection covers a rather large time span; however, we believe this is not relevant for the topic in question since, as we have already stated, our main goal is to provide insights into how the NATURAL DISASTER metaphor used in news media discourse in English reflects its ideological and rhetorical roles and its power to frame a certain topic in a desired way. Our main focus, therefore, is on the qualitative analysis of the examples of the NATURAL DISASTER metaphor within the framework of Critical Metaphor Analysis as outlined above and on examining what ideological perspectives this metaphor reveals in a particular context. Hence, what is important is the context of use rather than the time frame. Also, we point out that we do not provide a corpus-based analysis of this metaphor nor do we establish absolute or relative frequencies of metaphorical expressions or metaphor density in the respective data sets, but focus primarily on the qualitative exploration of the NATURAL DISASTER metaphor in different media texts and contexts.

4. INSTANTIATIONS OF THE *NATURAL DISASTER* METAPHOR

As already mentioned, our analysis focuses on a range of four different contexts, processes and crises as depicted in news media discourse by means of the NATURAL DISASTER metaphor which we will now illustrate with a number of linguistic instantiations excerpted from our data sets.

4.1. The 2008 global financial crisis as a natural disaster

The following examples show how the natural catastrophes – violent winds, overflows of water, tectonic shifts, etc. – whose properties of being highly unforeseeable, involuntary, and changeable with regard to the source of their movement, and of being abundant and massive relating to their intensity and destructive power, map onto the concept of the 2008 global financial crisis.

1. Banks, insurers and building societies will have to dramatically overhaul how they assess their ability to weather another *financial storm* under proposals put forward by the Financial Services Authority. (*The Financial Times*, 12 Dec 2009)

2. He warned that *the local squall* in the US could easily turn into *a global tempest* with profound consequences for economic growth. (*The Financial Times*, 15 Dec 2008)

3. This statement was greeted with a certain irritation in Hungary, where many are under the impression that their economy is *underwater* because of *a tidal wave* that started from American shores. (*The Financial Times*, 11 May 2009)

4. The social *after-shocks* of this *economic earthquake* are still being felt in April. (*The Financial Times*, 17 May 2009)

5. If crisis is change's catalyst, recovery is its inhibitor. As preparations for the G20 summit get under way, finance ministers meeting in London deserve credit for averting *economic apocalypse*. (*The Financial Times*, 3 Sep 2009)

Thus, the economic crisis is structured as the general NATURAL DISASTER theme (via the *economic apocalypse* metaphorical expression), but also as more specific sub-metaphors, those of WIND (*financial storm*, *the local squall*, *a global tempest*), WATER (*be underwater*, *tidal wave*), EARTHQUAKE (*after-shocks*, *economic earthquake*).

4.2. The 2015 EU migrant crisis as a natural disaster

The complex NATURAL DISASTER metaphor, as attested by the examples [6-9], uses WATER as the most salient source domain for constructing the 2015 European migrant crisis.

6. As the Syrian army continues to fight its way through the old city of Aleppo, the tide of those fleeing for their lives has become *a raging flood*, *an avalanche*. (*CNN*, 8 Dec 2016)

7. A Conservative MP has referred to refugees fleeing the Middle East as a "*tsunami*" that could "*swamp* Europe". (*The Independent*, 5 Oct 2015)

8. Forget the Greek crisis or Britain's referendum, this *tidal wave of migrants* could be the biggest threat to Europe since the war [the headline] (*The Daily Mail*, 26 Jun 2015)

9. Turkish President Tayyip Erdogan threatened in November to *flood* Europe with migrants if European Union leaders did not offer him a better deal to help manage the Middle East refugee crisis. (*Reuters*, 8 Feb 2016)

Conceiving of immigrants as a huge rush of water – *flood*, *avalanche*, *tidal wave*, *tsunami*, *inundation* – serves both to portray the scale of the whole process – the migrant crisis, and to impart extremely negative evaluation of migrants as a force beyond control. This will be further discussed in section 5.

4.3. The 2016 Brexit referendum as a natural disaster

One of the ways of representing UK's withdrawal from the EU, particularly the 2016 Brexit referendum, and the negative consequences that this process was thought to bring about, is also likened to various natural catastrophic events such as a *tsunami*, a *storm*, or an *earthquake*. This can be seen in the following examples:

10. 'The lull before the *tsunami*': economists on the Brexit watch data (*The Guardian*, 24 Oct 2016)

11. UK economy can weather *Brexit storm* without rate cuts, says MPC [Monetary Policy Committee] member (*The Guardian*, 22 Sep 2016)

12. *Brexit earthquake* has happened, and the rubble will take years to clear (*The Guardian*, 24 Jun 2016)

13. Britain and Brexit: the *earthquake and its aftershocks* (*The Guardian*, 28 Jun 2016)

The images of tsunamis, storms and earthquakes serve to accentuate the aspects of shock, abruptness, and intensity thus contributing to the negative portrayal of Brexit.

4.4. The COVID-19 health crisis as a natural disaster

As examples 14-18 reveal, the ongoing COVID-19 pandemic is also made more intelligible by reference to natural disaster events as the source domain, particularly those of WATER – *tidal wave*, *drowning*, *flood*, *avalanche*, *tsunami,* WIND – *hurricane*, and FIRE – *wildfire*.

14. '*We're drowning*': COVID cases *flood* hospitals in America's heartland

After *pounding* big U.S. cities in the spring, COVID-19 now *has engulfed* rural and small-town America, seeming *to seep into* the country's every nook and cranny. (*Reuters*, 30 Nov 2020)

15. "They are not understanding that this is *an avalanche*," said [Dr. T. Jacob] John, who was also chairman of the Indian Government Expert Advisory Group on Polio Eradication [...]. "As every week passes, *the avalanche* is growing bigger and bigger." (*Bloomberg*, 17 Mar 2020)

16. India Covid-19 second *wave*: '*A coronavirus tsunami* we had never seen before' (*BBC*, 15 Apr 2021)

17. Like a *wildfire*, the virus relentlessly seeks out fuel (human hosts), devastating some areas while sparing others… In the coming months, US morbidity and mortality will largely depend on how much fuel *the Covid-19 wildfire* has access to. (*The Guardian*, 4 Aug 2020)

18. Epidemiologist Michael Osterholm compared a UK coronavirus variant to a "*Category 5 hurricane*" churning off the coast, saying some strains could cause a "major *surge*" in new cases in the US. (*CNN*, 4 Feb 2021)

As we will argue in section 5, comparing the coronavirus pandemic to hurricanes, tidal waves, avalanches and forest fires offers a particular window into how discourse producers deploy the power of metaphor to impact on people's beliefs and attitudes and urge a desired course of action. In this particular context, as Semino (2021b) points out, the NATURAL DISASTER metaphor may serve different purposes: to convey danger and urgency, to distinguish between different phases of the pandemic, to explain how contagion happens, and perhaps the most important one, to justify measures taken by governments for reducing contagion.

5. DISCUSSION

The NATURAL DISASTER metaphor, as used for conceptualising different types of crises and evidenced by the metaphorical expressions excerpted from different news media in English, reveals three main purposes:

First, Lakoff and Turner (1989: 64-65) point out *the power of evaluation* as one of the possible sources of the power of metaphor, stating that "[w]e not only import entities and structure from the source domain to the target domain, we also carry over the way we evaluate the entities in the source domain" (Lakoff & Turner, 1989: 65). More specifically, according to Maalej (2007: 149), "metaphors evaluate by passing on a judgment through the framing chosen in the mapping". Therefore, judging from the context in which they are embedded, all sub-metaphors of the overarching NATURAL DISASTER metaphor feature extremely negative values, which lies primarily in imparting the scale and destructive power of the crises. Hence the imagery of *economic apocalypse* and *financial storm*, *a raging flood* and *an avalanche* of migrants, Brexit *earthquake* and *eruption*, or a coronavirus *tsunami*, *hurricane* or *wildfire*, serve to imply the magnitude of the natural catastrophe, conveyed by the mental image of e.g. a large number of immigrants, people infected with the COVID-19 virus or a multitude of negative repercussions of the global financial crisis or Brexit. Invoking apocalyptic scenarios characterised by immense masses of water, aftershocks, tectonic shifts, etc. arouses particularly intense negative emotions such as anxiety and fear.

Instilling fear and thus obstructing appropriate action is closely related to the second rhetorical role of the NATURAL DISASTER metaphor, that of *allocating the responsibility to nature and its devastating impact*. Metaphorising the crises as an uncontrollable and unforeseeable natural disaster shifts the focus of attention away from its causes, especially "from its social and geographic source" (Chiang & Duann, 2007: 596), letting economic actors and policy makers evade responsibility they should accept and shift all the blame for the damage solely on nature. Consequently, they are presented as innocent and powerless lookers-on unable to properly prepare and respond to the impending events. Resorting to the NATURAL DISASTER metaphor hides the fact that the crises are largely the product of decisions made by governments, companies and other social and political actors. Thus conceptualising the crises "caused by humans as the outcome of natural processes" is "a type of reverse personification" (Charteris-Black, 2004: 154), which serves to veil the originators of adverse social and political events and obfuscate the doers of the action.

Finally, *masking the agency* and depicting the crises as unavoidable natural disasters draws on the argumentation that no human being is able to control earthquakes, tsunamis, storms, or wildfires. All four socio-economic contexts illustrated in the paper are thus metaphorically portrayed as a sudden, out-of-nowhere event, which diverts people's attention from their causes, their originators, and, most importantly, from human decisions which were supposed to be made in order to prepare for these adverse events. Opting for the NATURAL DISASTER metaphor and its sub-metaphors of WIND (*storm*, *tempest*, *hurricane*), WATER (*tsunami*, *tidal wave*, *flood*), EARTHQUAKE (*tremor*, *seismic activity*), or FIRE (*wildfire*), contribute to the perception of the futility of efforts on behalf of human agents to influence social and political processes in any way. The NATURAL DISASTER metaphor thus serves the purpose of holding *force majeur* responsible for the consequences of important events, a force which essentially absolves all the parties from liability in case of an extraordinary event or circumstance beyond the control of those parties. It is almost like an *Act of God* – a disembodied, externally imposed force on which human beings have no influence. This in turn helps to make "unpopular decisions more acceptable to people" as they are shown as "necessarily descending from events outside everyone's control" (Piromalli, 2021: 1073).

However, in order to structure complex problems, metaphor reflects different aspects of problems and communicates different messages. Thus, prior experience has shown that economic, political, migrant and health crises should be observed as cyclical events, which makes them rather predictable in comparison to floods, earthquakes, volcanoes, fires. While natural disasters are "extremely difficult or even impossible to foresee because they are the products of many interdependent 'agents' and cascades of events in inherently unstable systems that generate large variations" (Zanini, 2009: 1), both economy and politics are human-made systems and are results of human decisions. Resorting to the NATURAL DISASTER metaphor, metaphor creators only use what are for them the most favourable aspects of this metaphor – the unknown agency, and disruptive and uncontrollable character of a particular natural disaster. At the same time, they conceal other, important implications, that some natural disasters "can

be controlled with prompt and appropriate action" and "can even be prevented, by […], protecting the environment, and educating the citizens to behave responsibly" (Semino, 2021b: 5).

6. CONCLUSION

We hope to have demonstrated the enormous power and usefulness of the NATURAL DISASTER metaphor for structuring news media discourse pertaining to various crises. So, where does this metaphor draw its power from? Such power of the NATURAL DISASTER metaphor seems to originate from two main sources – first, its ability to highlight the allegedly uncontrollable nature of an event, and second, its power to hold *force majeur* responsible for the often severe consequences of important events.

In addition, our analysis has revealed the NATURAL DISASTER metaphor can be used for several intertwined and mutually dependent purposes in news media discourse pertaining to different crises: as an instrument of emotional, affective manipulation, by accentuating the aspects of danger, fear and uncertainty coming from various threatening and unstable periods in the economy, political life, and public health management; as a tool for channeling the general public's perceptions and behaviour into a desired direction; as a device for strategic use in discourse, by constructing a collective illusion that economic, political, public health and other crises are products of the uncontrollable force of nature, thus emphasising its allegedly nothing-can-be-done-about-it character. The NATURAL DISASTER metaphor has thus attested that it may serve as an effective justification mechanism in crisis discourse, making authorities seem innocent and helpless as regards their responses to certain phenomena with oftentimes severe and devastating consequences.

References

Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Charteris-Black, J. (2005). *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Charteris-Black, J. (2006). Britain as a Container: Immigration Metaphors in the 2005 Election Campaign. *Discourse & Society* 17 (6), 563-582.

Charteris-Black, J. (2019). *Metaphors of Brexit: No Cherries on the Cake?* Cham: Palgrave Macmillan.

Charteris-Black, J. (2021). *Metaphors of Coronavirus: Invisible Enemy or Zombie Apocalypse?*. Cham: Palgrave Macmillan.

Chiang, W. Y., Duann, R.-F. (2007). Conceptual Metaphors for SARS: 'War' between Whom?. *Discourse & Society* 18 (5), 579-602.

Đurović, T., Silaški, N. (2012). The Global Financial Crisis behind the Metaphorical Veil of the Media. *Radovi Filozofskog fakulteta u Istočnom Sarajevu* 14 (2), 303-323.

Đurović, T., Silaški, N. (2018). The End of a Long and Fraught Marriage: Metaphorical Images Structuring the Brexit Discourse. *Metaphor and the Social World* 8 (1), 25-39.

Đurović, T., Silaški, N. (2019). Barbed Wire around Serbia: Migrant Metaphors as a Means of Constructing National Identity. In *Metaphor, Nation and Discourse* (Lj. Šarić, M.-M. Stanojević, eds.), Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 60-74.

Đurović, T., Silaški, N. (2021). Exploring the Power of the NATURAL DISASTER Metaphor in News Discourse. 15th ESSE (The European Society for the Study of English) Conference, The European Society for the Study of English, Lyon, 30 August-3 September, 2021.

Fairclough, N. (2001). *Language and Power*. London: Longman.

Huang, M., Holmgreen, L. L. (eds.) (2020). *The Language of Crisis: Metaphors, Frames and Discourses*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Koteyko, N., Ryazanova-Clarke, L. (2009). The Path and Building metaphors in the Speeches of Vladimir Putin: Back to the Future?. *Slavonica* 15 (2), 112-127.

Kövecses, Z. (2018). Metaphor in Media Language and Cognition: A Perspective from Conceptual Metaphor Theory. *Lege Artis: Language Yesterday, Today, Tomorrow* 3 (1), 124-141.
Lakoff, G., Turner, M. (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.
Maalej, Z. (2007). Doing Critical Discourse Analysis with the Contemporary Theory of Metaphor: Towards a Discourse Model of Metaphor. In *Cognitive Linguistics in Critical Discourse Analysis: Application and Theory* (C. Hart, D. Lukeš, eds.), Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 132-158.
Musolff, A. (2004). *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. London: Palgrave Macmillan.
Musolff, A. (2006). Metaphor Scenarios in Public Discourse. *Metaphor and Symbol* 21 (1), 23-38.
Musolff, A. (2016). *Political Metaphor Analysis: Discourse and Scenarios*. London, New York: Bloomsbury Publishing Plc.
Piromalli, E. (2021). Alienation, Ideology, and Power in the Metaphors Depicting the Economic Crisis in the Media. *International Journal of Communication* 15 (2021), 1060-1080.
Pragglejaz Group (2007). MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol* 22, 1-39.
Semino, E. (2008). *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
Semino, E. (2021a). Not Soldiers but Fire-fighters: Metaphors and Covid-19. *Health Communication* 36 (1), 50-58.
Semino, E. (2021b). Covid-19: A Forest Fire Rather than a Wave?. *Mètode* 11 (2021), 5.
Silaški, N. (2022). Moć i funkcije metafora u pandemijskom diskursu [The Power and Functions of Metaphors in Pandemic Discourse]. Plenary talk at The International Conference *Language, Literature, Power*, Faculty of Philosophy in Niš, Niš, 6-7th May, 2022.
Silaški, N., Đurović, T. (2011). The NATURAL FORCE Metaphor in the Conceptualisation of the Global Financial Crisis in English and Serbian. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV (1), 227-245.
Silaški, N., Đurović, T. (2019a). The Great Wall of Europe: Verbal and Multimodal Portrayals of Europe's Migrant Crisis in Serbian Media Discourse. In *Migration and Media: Discourses about Identities in Crisis* (L. Viola, A. Musolff, eds.), Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 183-202.

Silaški, N., Đurović, T. (2019b). The JOURNEY Metaphor in Brexit-related Political Cartoons. *Discourse, Context & Media* 31, 100318.
Silaški, N., Đurović, T. (2022a). From an Invisible Enemy to a Football Match with the Virus: Adjusting the COVID-19 Pandemic Metaphors to Political Agendas in Serbian Public Discourse. In *Pandemic and Crisis Discourse: Communicating COVID-19 and Public Health Strategy* (A. Musolf, R. Breeze, S. Vilar-Lluch, K. Kondo, eds.), London: Bloomsbury Academic, 271-285.
Silaški, N., Đurović, T. (2022b). It's Like Being Hit by a Tsunami: The Use of the NATURAL FORCE Metaphor for Conceptualising the COVID-19 Pandemic in English and Serbian. *Komunikacija i kultura online* 13.
Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, B. J., Kaal, A. A., Krennmayr, T., Pasma, T. (2010). *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
Zanini, M. (2009). 'Power Curves': What Natural and Economic Disasters Have in Common. *The McKinsey Quarterly* June (2009), 1-5.
Zinken, J., Hellsten, I., Nerlich, B. (2008). Discourse Metaphors. In *Body, Language and Mind. Vol. 2: Sociocultural Situatedness* (R. M. Frank, R. Dirven, T. Ziemke, E. Bernardez, eds.), Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 363-385.

METAFORA PRIRODNE KATASTROFE U FUNKCIJI KONCEPTUALIZOVANJA KRIZE U DISKURSU VESTI

Rezime

Koristeći teorijski okvir kritičke analize metafora (Charteris-Black, 2004, 2005, 2019; Musolff, 2004, 2006, 2016) u radu se bavimo metaforom PRIRODNE KATASTROFE u diskursu vesti, i to u funkciji konceptualizacije četiri različite krize (svetske ekonomske krize iz 2008, migrantske krize u Evropi iz 2015, krize oko referenduma o Bregzitu 2016. i tekuće zdravstvene krize uzrokovane koronavirusom) gde ta metafora ispoljava izuzetnu sposobnost ko-

municiranja složenih pojava i njihovih ekstremnih posledica na razumljiviji način, kao i sposobnost razotkrivanja i oblikovanja ideoloških stavova. Analizu zasnivamo na korpusima prikupljenim iz nekoliko britanskih i američkih novina i časopisa tokom četiri različita krizna perioda sa ciljem da pružimo uvid u ideološke i retoričke uloge metafore PRIRODNE KATASTROFE i njenu moć oblikovanja određenog događaja na željeni način. Takva moć metafore PRIRODNE KATASTROFE proističe iz dve njene glavne osobine: prva je sposobnost isticanja tobože neobuzdane prirode krize, a druga je moć prikrivanja vršioca radnje. Obe osobine imaju svrhu da označe višu silu kao krivca za posledice važnih kriznih događaja, a zanemare značaj ljudskog faktora u procesu odlučivanja.

Ključne reči: metafora, kriza, PRIRODNA KATASTROFA, diskurs vesti, engleski

Tatjana Đurović
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Economics and Business
tatjana.djurovic@ekof.bg.ac.rs

Nadežda Silaški
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Economics and Business
nadezda.silaski@ekof.bg.ac.rs

UDK 811.112.2'373.72:811.163.41

Mirjana Zarifović Grković

KONCEPTUALIZACIJA *LENJOSTI* U FRAZEOLOGIZMIMA NEMAČKOG I SRPSKOG JEZIKA

Lenjost, lat. *acedia*, kao jedan od sedam smrtnih grehova predstavlja mnogo kompleksniji pojam koji se, zapravo, ne može iskazati samo jednom leksemom nemačkog ili srpskog jezika. Termin *acedija* ili *akedija* obuhvata čitav spektar stanja i osobina – od duhovne tromosti, bezvoljnosti, ravnodušnosti, melanholije, čak i depresije, do lenjosti u fizičkom smislu, odlaganja, izbegavanja i neispunjavanja obaveza. Na opasnost od lenjosti upozoravaju frazeologizmi nemačkog i srpskog jezika koji su za potrebe rada ekscerpirani iz odgovarajućih semasioloških i onomasioloških rečnika nemačkog i srpskog jezika. Rad pripada oblasti kognitivne lingvistike i primenjena je konceptualna analiza. Cilj rada je utvrđivanje kognitivnih mehanizama u pozadini frazeologizama nemačkog i srpskog jezika, njihovo poređenje i utvrđivanje sličnosti i razlika.

Ključne reči: lenjost, frazeologija, konceptualna analiza, pojmovna metafora, pojmovna metonimija

1. UVOD

Osim što se lenjost definiše jednostavno kao „osobina onoga koji je lenj" (RMS, 2011: 620), ona se može posmatrati i sa teološkog aspekta. U tom smislu, lenjost je jedan od sedam smrtnih grehova, pored gordosti, srebroljublja (velika ljubav prema novcu i materijalnim stvarima, škrtost), bluda, zavisti, stomakougađanja (neumerenost u jelu i piću) i gneva. Tako se u *Velikom rečniku stranih reči i izraza* acedija ili akedija, pozajmljenica iz latinskog jezika (lat. *acedia*) za ovu osobinu, stanje ili greh, definiše kao „duhovna tupost, ravnodušnost, nezainteresovanost za život" (Klajn–Šipka, 2006: 171). Vladeta Jerotić pod lenjošću podrazumeva „očajanje, [...] nemarnost prema svome večnom spasenju" (Jerotić, 2019: 63). Prema Laršeu, lenjost jeste, sa jedne strane, fizička lenjost i nerad, ali, sa druge strane, to je osećaj „odvratnosti, odbojnosti, umora i, isto tako, utučenosti, obeshrabrenosti, malaksalosti, obamrlosti, nemarnosti, sanjivosti, dremljivosti, težine tela koliko i težine duše" (Larše, 2017: 185). Prole (2016) je mišljenja da je u doba ranog hrišćanstva pod lenjošću, pre svega, podrazumevan „duhovni nemar" i „zapostavljanje odnosa prema Bogu", da bi u moderno vreme u prvi plan bilo stavljeno zapostavljanje fizičkog rada, čime je ugrožena proizvodnja, te da su „[d]uhovna zapuštenost i tromost posledica [...] lenjosti, ali su ujedno i uzrok pojave ostalih smrtnih grehova, poput gordosti, zavisti, razvrata" (Prole, 2016: 6). Lošonc i Gvozden na neki način sublimiraju i ističu da „[...] u psihološkom smislu, *acedia* može da označava nedostatak bilo kakvih osećanja, duševno stanje koje vodi u dosadu, snatrenje, apatiju; u fizičkom smislu, ona označava nekretanje, nedelovanje, ravnodušnost prema radu (što se može označiti imenicama lenjost, ali i nerad i besposličarenje" (Lošonc–Gvozden, 2016: 93). Upravo se na ovakav način lenjost, odnosno frazeologizmi nemačkog i srpskog jezika kojima se ona iskazuje posmatraju i u ovom radu[1]. Stoga su oni podeljeni u dve grupe: frazeologizmi kojima se iskazuje duhovna lenjost i frazeologizmi kojima se iskazuje fizička lenjost.

Korpus rada ekscerpiran je iz jednojezičnih i dvojezičnih rečnika nemačkog i srpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika, i čini ga trideset frazeologizama nemačkog i dvadeset pet frazeologizama srpskog jezika Cilj rada je da se utvrde kognitivni mehanizmi motivacije frazeologizama[2] oba jezika, te

[1] Rad je nastao na osnovu istraživanja sprovedenog za potrebe izrade doktorske disertacije *Sedam smrtnih grehova u nemačkoj i srpskoj frazeologiji: kontrastivna i konceptualna analiza* (Zarifović Grković, 2021).

[2] Frazeologizme shvatamo kao čvrste spojeve reči koje odlikuje polileksikalnost, ustaljenost, leksikalizacija, reprodukovanje i

da se utvrde eventualne sličnosti u motivaciji kako frazeologizama oba jezika, tako i farzeologizama kojima se iskazuje duhovna lenjost i onih kojima se iskazuje fizička lenjost.

Primenjena metoda je konceptualna analiza, a polazeći od stava Kevečeša i Saba da su u motivisanju frazeologizama najvažnije pojmovna metafora[3], pojmovna metonimija[4] i iskustveno znanje[5] (Kövecses–Szabó, 1996), i u ovom radu se ova tri pojmovna mehanizma ističu kao najproduktivniji.

2. DUHOVNA LENJOST

Jedanaest frazeologizama nemačkog i deset frazeologizama srpskog jezika iz zabeleženog korpusa iskazuje duhovnu lenjost. Pritom možemo da konstatujemo da se ovim frazeologizmima iskazuju različiti vidovi ili stepeni duhovne lenjosti, od dokolice i dosade, preko beskorisnosti, do melanholije, apatije, očaja, depresije, pa čak i samoubistva, kao najtežeg oblika depresije.

2.1. Duhovna lenjost je živo biće[6]

Pojmovne metafore živog bića često su metonimijski zasnovane, odnosno „SUBJEKAT GREHA STOJI ZA GREH" (Zarifović Grković, 2021: 293). To znači da, u konkretnom slučaju lenjosti, duhovna lenjost ne predstavlja samo osobinu osobe, već se odnosi na celog subjekta lenjosti, te se lenjost i subjekat lenjosti poistovećuju. U okviru ove metafore možemo da uočimo i specifikacije metafore DUHOVNA LENJOST JE ŽIVO BIĆE, zavisno od aspekta živog bića koji se naglašava, tj. prenosi na subjekta lenjosti. Prva podmetafora koju smo postulirali glasi DUHOVNA LENJOST JE BESPOSLENO ŽIVO BIĆE. Ona motiviše frazeologizam *da herumstehen/herumsitzen und in die Luft starren/stieren/gucken* (doslovni prevod: „stajati tu i zuriti/buljiti u vazduh"). Uočavamo da subjekat lenjosti ne radi nikakav posao, ali osim toga, ono što preovladava kod značenja ovog frazeologizma i svrstava ga u grupu frazeologizama kojima se iskazuje duhovna lenjost jeste otupelost, nezainteresovanost, dosada i rezigniranost (www.redensarten-index.de.) Ekvivalent ovog frazeologizma u srpskom jeziku *stajati/sedeti skrštenih ruku* motivisan je istom podmetaforom, kao i frazeologizam *posmatrati nešto skrštenih ruku*. Ovim frazeologizmima iskazuje se da je subjekat lenjosti pasivan (prema svome životu), da ništa ne preduzima, te da je ispunjen ravnodušnošću (Otašević, 2012: 803). U frazeologizmu nemačkog jezika, bez ekvivalenta u srpskom jeziku, *Löcher in die Decke/in die Luft starren/gucken* (doslovni prevod: „napraviti rupu u vazduhu/zidu zurenjem/buljenjem"), koji bi mogao da predstavlja gradaciju prethodno navedenog frazeologizma, uočavamo umrežavanje navedene podmetafore DUHOVNA LENJOST JE BESPOSLENO ŽIVO BIĆE sa podmetaforom DUHOVNA LENJOST JE NASILNO BIĆE. Upravo prisustvo komponente *Löcher* oslikava stepen otupelosti subjekta lenjosti, koji ne samo da je nezainteresovan i apatičan za svet oko sebe već pravi i štetu bušeći rupe svojim upornim, a tupim pogledom. Bliska podmetafori DUHOVNA LENJOST JE NASILNO BIĆE

idiomatičnost. U korpus rada uvršteni su potpuno i delimično idiomatizovani frazeologizmi, dakle, frazeologiju posmatramo u užem smislu u odnosu na Burgerovo i Flajšerovo tumačenje (Burger et al., 1982; Fleischer, 1982).

[3] Začetnici teorije pojmovne metafore Džordž Lejkof i Mark Džonson prvi su prepoznali metaforu „kao sredstvo za razumevanje stvarnosti i kao proizvod uma" (Zarifović Grković, 2021: 46). Prema Kevečešu, pojmovna metafora predstavlja razumevanje jednog domena iskustva (uglavnom apstraktnog) u smislu drugog domena (uglavnom konkretnog) (Kövecses, 2017: 13). Drugim rečima, apstraktne pojave, pojmove, događaje možemo da razumemo zahvaljujući iskustvu sa svetom koji nas okružuje pomoću pojmovne metafore, i to tako što se deo konkretnog domena preslikava na deo apstraktnog domena.

[4] Pojmovna metonimija omogućava stvaranje mentalnog pristupa apstraktnim pojmovima. Dva konceptualna entiteta nalaze se u logičkoj vezi u okviru istog domena (Dragićević, 2007: 91), a pojmovna metonimija bazira se na bliskosti dva entiteta u istom domenu, „[...] te je njen zadatak da stvori vezu kako bi se jedan entitet koristio, a drugi reprezentovao drugi entitet" (Zarifović Grković, 2021:52).

[5] Pod iskustvenim znanjem, *conventional knowledge*, ili kako to Lejkof imenuje *idealizovani kognitivni model* (Lakoff, 1987), Langaker *shema* (Langacker, 1987), Filmor *scena* (Fillmore 1985), Kevečeš i Sabo (Kövecses–Szabo, 1996: 338) podrazumevaju široko rasprostranjena, ustaljena znanja koja pripadnici jedne kulture imaju u vezi sa određenim predmetom ili pojavom.

[6] U radu se pojmovne metafore i pojmovne metonimije pišu velikim slovima, kako je i ustaljeno u okviru konceptualne analize.

jeste i podmetafora DUHOVNA LENJOST JE NEPRIJATELJSKI NASTROJENO BIĆE, koja motiviše frazeologizam nemačkog i srpskog jezika: *sich trüben/düsteren Gedanken hingeben – predati se/prepustiti se crnim mislima*. U ovim frazeologizmima jasno se vidi metonimijska utemeljenost frazeologizma – LENJ ČOVEK ZA LENJOST, kao i NEGATIVNE EMOCIJE ZA LENJOST. Čovek koji ne neguje svoj duhovni život predaje se bez borbe neprijatelju – *crnim mislima*, koje ga obuzimaju i dalje upravljaju njime.

U frazeološkom paru *den Schwanz einziehen/den Schwanz zwischen die Beine klemmen – podviti/podvući/uvući rep* uočavamo da se preslikavanje vrši sa životinje, te postuliramo podmetaforu metafore DUHOVNA LENJOST JE ŽIVO BIĆE koja glasi DUHOVNA LENJOST JE UPLAŠENA ŽIVOTINJA. Lenj čovek (čovek kojeg je savladala duhovna lenjost) povlači se poput uplašene životinje i nastavlja svoju praksu nedelovanja. U frazeologizmu nemačkog jezika *jemand lässt die Flügel hängen*, sa značenjem „biti potišten" (Duden, 2002: 232), „biti deprimiran" (www.redensarten-index.de), i njegovom ekvivalentu u srpskom jeziku *klonula su/pala su kome krila*, sa istim značenjem, zapažamo ponovno preslikavanje sa životinjskog sveta na svet čoveka, te postuliramo podmetaforu DUHOVNA LENJOST JE POVREĐENA ŽIVOTINJA[7]. Iskustveno znanje nam pruža informaciju o tome da se povređena životinja uglavnom povlači i udaljava od drugih ne bi li sama bolovala[8]. Navedena podmetafora umrežava se sa prostornom metaforom LENJOST JE DOLE[9]. Podignuta krila ptice implicirala bi ustaljeno, dobro i zdravo stanje ptice, dok ptica spuštenih, opuštenih, klonulih krila predstavlja odstupanje od ustaljenog asociranja na pojam ptice, što može da se dovede u vezu sa bolešću ili ranjenošću životinje.

2.2. DUHOVNA LENJOST JE DOLE

Navedena metafora motiviše frazeologizme oba jezika kojima se subjekat lenjosti prikazuje kao „osoba koja nema snage, živosti, volje i elana, koja je sve to izgubila, dole je, teško ustaje i teško se uzdiže iznad životnih okolnosti ili stanja u kojem se nalazi" (Zarifović Grković, 2021: 240). Ona samostalno motiviše frazeologizam *den Mut sinken lassen*, sa značenjem „izgubiti nadu" (Röhrich, 2003: 1063), „biti pesimističan, deprimiran" (www.redensarten-index.de), kao i njegov rečnički ekvivalent u srpskom jeziku *klonuti/pasti/padati duhom*, sa značenjem „snužditi se, postati očajan, rezigniran" (Otašević, 2012: 420). Umrežena sa pojmovnom metonimijom GLAVA ZA ŽIVOTNU RADOST, ova prostorna metafora motiviše frazeologizam nemačkog jezika *den Kopf hängen lassen/hängenlassen*. U nemačkom jeziku takođe beležimo umreženost metafore DUHOVNA LENJOST JE DOLE sa pojmovnom metonimijom SPUŠTENA USTA ZA GLAVU koja deluje umreženo sa navedenom metonimijom GLAVA ZA ŽIVOTNU RADOST u frazeologizmu *den Mund hängen lassen/hängenlassen*. Osim ovog oblika frazeologizma nemačkog jezika beležimo i oblik *die Ohren hängen lassen/hängenlassen*, te zaključujemo da ovde i pojmovna metonimija UŠI ZA GLAVU deluje umreženo sa pojmovnom metonimijom GLAVA ZA ŽIVOTNU RADOST. U srpskom jeziku zabeležen je frazeologizam *spustiti/obesiti nos* koji je motivisan umreženim delovanjem pojmovne metafore DUHOVNA LENJOST JE DOLE, pojmovne metonimije NOS ZA GLAVU i pojmovne metonimije GLAVA ZA ŽIVOTNU RADOST.

2.3. Duhovna lenjost je smrt

Navedenom metaforom motivisani su frazeologizmi u kojima uočavamo ubistvo kao vid puta do smrti, sa jedne strane, a potom i pokopavanje, odnosno sahranu koja je u posledičnoj vezi sa smrću.

[7] Zarifović Grković još preciznije postulira podmetaforu koja se nalazi u pozadini frazeologizama *jemand lässt die Flügel hängen – klonula su/ pala su kome krila*: „LENJOST JE PTICA" (Zarifović Grković, 2021: 240).

[8] Ovde čak uočavamo izvesnu sličnost sa shvatanjem Vladete Jerotića koji tvrdi da su depresivne osobe neretko sebične osobe koje je neko namerno ili nenamerno uvredio, zbog čega se takve osobe udaljavaju od drugih ljudi i povlače u sebe (Jerotić, 2019: 65), kao što se povređene ili bolesne životinje povlače od drugih bića.

[9] Prema većini autora prostorne metafore često motivišu izraze kojima se iskazuju moralne kategorije, emocije i osećanja, pri čemu su pozitivne stvari usmerene ka gore, dok su negativne usmerene ka dole (Lakoff–Johnson, 2007: 18; Kövecses, 2010: 23; 40).

Frazeologizmi u kojima se smrt javlja putem ubistva jesu *den Tag/die Zeit totschlagen – ubijati vreme* i *sich das Leben nehmen – oduzeti sebi život*. U prvom navedenom frazeološkom paru uočavamo da se iz dosade, dokolice, *ubija* ono što nam je dato da iskoristimo u duhovnom ili fizičkom radu. Iako je ovim činom subjekat lenjosti posredno usmeren na samog sebe i svoje uništenje, direktno navedeni objekat nije on lično. U drugom navedenom frazeološkom paru ubistvo, odnosno smrt usmerena je na samog subjekta lenjosti. Frazeologizmima *sich das Leben nehmen – oduzeti sebi život* iskazuje se samoubistvo kao najdrastičniji oblik zanemarivanja duhovnog života u teološkom smislu. Pojmovna metafora DUHOVNA LENJOST JE SMRT u ovim frazeologizmima metonimijski je zasnovana, i to putem metonimije UZIMANJE ZA SMRT. Kao logičan sled radnje, odnosno smrti, sledi sahrana, što vidimo u frazeologizmima *die Hoffnung/alle Hoffnungen begraben/zu Grabe tragen – sahraniti nadu.* Ipak, ovde se postavlja pitanje: da li je sahrana logičan sled nakon smrti ili ona prethodi i ubistvu nade i ubistvu samog sebe.

3. FIZIČKA LENJOST

Iako većina teologa i asketa pod lenjošću, odnosno acedijom posmatra pre svega duhovnu lenjost, „[p]roblem lenjosti kao jednog od sedam smrtnih grehova iz perspektive savremenog doba najčešće se razumeva kao problem fizičkog nemara, lenjosti u smislu nerada i inertnosti [...]“ (Popović, 2016: 45). Ova misao potvrđena je i činjenicom da su u prikupljenom i analiziranom korpusu u oba jezika zastupljeniji frazeologizmi kojima se iskazuje fizička lenjost. Reč je o devetnaest frazeologizama nemačkog i petnaest frazeologizama srpskog jezika.

3.1. Fizička lenjost je živo biće

Kao što je to slučaj kod duhovne lenjosti, i kod fizičke lenjosti možemo da utvrdimo da je pojmovna metafora FIZIČKA LENJOST JE ŽIVO BIĆE metonimijski zasnovana putem pojmovne metonimije SUBJEKAT LENJOSTI ZA LENJOST, to jest da se lenjost izjednačava sa subjektom lenjosti. Kada je fizička lenjost u pitanju, ona se, između ostalog, manifestuje na taj način što subjekat lenjosti izbegava fizičke aktivnosti, ali očekuje da dobija različite privilegije, zapravo hranu za koju se neće potruditi. Ovakav vid preslikavanja uočen je samo u srpskom jeziku: *čekati da pečene ševe dolete u usta* i *lezi hlebu da te jedem*. Kao što je to slučaj u okviru frazeologizama kojima se iskazuje duhovna lenjost, a koji su motivisani pojmovnom metaforom živog bića, i kod frazeologizama kojima se iskazuje fizička lenjost moguće je naglašavanje različitih aspekata živog bića, te ponovo uočavamo podmetafore. Veoma produktivna podmetafora je FIZIČKA LENJOST JE ŽIVO BIĆE KOJE JE PASIVNO. Ova pojmovna podmetafora motiviše frazeologizam srpskog jezika *ne mrdnuti/ne hteti maknuti* (*ni*) *malim prstom*, gde uočavamo umreženost sa pojmovnom metonimijom PRST ZA RUKU i pojmovnom metonimijom RUKA ZA RAD. Istu situaciju beležimo i u nemačkom jeziku u primeru *keinen Finger krümmen/krumm machen*, ali i samo metonimiju RUKA ZA RAD u primerima: *keine Hand rühren*; *mit verschränkten Armen dastehen* i *die Hände in den Schoß legen*. Zabeležili smo i dva frazeologizma nemačkog jezika zasnovana na pojmovnoj podmetafori FIZIČKA LENJOST JE ŽIVO BIĆE KOJE JE PASIVNO umreženoj sa pojmovnom metonimijom POKRET ZA AKTIVNOST: *keinen Strich tun* i *keinen Schlag tun*.

Kako se već i iz opisa pojma lenjosti videlo, lenjost može da bude i vrsta aktivnosti, ali kojom se ne privređuje, ne doprinosi boljitku na ličnom ili globalnom planu, već se radi uzaludan posao. Pojmovna metafora FIZIČKA LENJOST JE ŽIVO BIĆE KOJE SE BAVI BESMISLENOM AKTIVNOŠĆU motiviše frazeologizme oba jezika: *Daumen/Däumchen drehen – vrteti palčevima*; *trla baba lan da joj prođe dan*; *dastehen und Maulaffen feilhalten*.

Fizički lenj čovek često izbegava rad i obaveze čuvajući na taj način sebe, odnosno ne izlažući se naporima. Ovakve osobe aktivnosti i poslove često same sebi predstavljaju mnogo napornijima nego što to oni jesu, što vidimo u frazeologizmima *sich nicht weh tun/tu dir nicht weh – nemoj da se prekineš/pretrgneš* i *sich kein Bein ausreißen – ne pretrgnuti se/ne polomiti se oko nečega* na osnovu kojih

smo postulirali podmetaforu FIZIČKA LENJOST JE ŽIVO BIĆE KOJE PAZI SEBE. U navedenim primerima ova pojmovna podmetafora umrežava se sa pojmovnom metonimijom BOL ZA RAD. Predstavljajući sebi rad kao nešto što će mu naneti bol, subjekat lenjosti izbegava fizički rad i ne deluje. Paženje sebe može da se manifestuje i kao izbegavanje prljavštine, te u frazeologizmima *sich nicht gern schmutzig machen* i *sich die Finger/die Hand/die zarten Fingerchen nicht* (*gern*) *schmuzig/dreckig machen/beschmutzen* konstatujemo umreženost pojmovne metafore FIZIČKA LENJOST JE ŽIVO BIĆE KOJE PAZI SEBE sa pojmovnom metonimijom PRLJAVŠTINA ZA RAD. Osim toga, frazeologizam *sich die Finger/die Hand/die zarten Fingerchen nicht* (*gern*) *schmuzig/dreckig machen/beschmutzen* motivisan je i pojmovnom metonimijom RUKA ZA RAD, odnosno PRST ZA RUKU. Samostalno delovanje pojmovne metafore FIZIČKA LENJOST JE ŽIVO BIĆE KOJE PAZI SEBE očito je u frazeologizmu nemačkog jezika *seinen Leib pflegen*.

Iako se navedene podmetafore vezuju uglavnom za čoveka kao živo biće, zabeleženi su i frazeologizmi motivisani prenošenjem slike sa životinje, kao živog bića, na čoveka, te smo postulirali pojmovnu podmetaforu FIZIČKA LENJOST JE ŽIVOTINJA. U frazeološkom paru *alle viere von sich strecken – dići sve četiri* (*uvis*) sa životinje na čoveka preneta je slika usporene životinje koja verovatno po vrelom danu dolazi na hladno mesto, leže i opruža sve četiri šape, hladeći time stomak – u nemačkom jeziku, odnosno ležući na leđa i hladeći ih – u srpskom jeziku. U frazeologizmu srpskog jezika *ne mrdnuti ni repom* zapažamo da lenja životinja ne pomera ni deo tela koji se kod mnogih životinja smatra neproduktivnim, te možemo zaključiti koliki je stepen lenjosti subjekta na kojeg je preneta ova slika. U frazeologizmu nemačkog jezika *Faulpelz sein* možemo da utvrdimo umreženo delovanje pojmovne podmetafore FIZIČKA LENJOST JE ŽIVOTINJA, s obzirom na činjenicu da jedino životinje imaju krzno (nem. *Pelz*), sa pojmovnom metaforom FIZIČKA LENJOST JE TRULJENJE (koja će detaljnije biti obrađena u nastavku rada) i sa iskustvenim znanjem: telo koje se ne pomera počinje da truli, a u navedenom frazeologizmu telo se do te mere ne pomera i neaktivno je da osim mesa počinje i krzno da truli.

3.2. Fizička lenjost je truljenje

Pojmovna metafora FIZIČKA LENJOST JE TRULJENJE nikada ne deluje sama. Tako je frazeologizam srpskog jezika *ucrvljao se od lenjosti*, osim navedenom metaforom, motivisan iskustvenim znanjem: većini ljudi je poznato da pokvarene namirnice ili nastradala živa bića počinju da trule, a da taj proces potpomažu crvi. U frazeologizmima *vor Faulheit stinken*; *so Faul sein, dass man stinkt* i *trag mu smrdi od lenjosti* na delu je, osim pojmovne metafore FIZIČKA LENJOST JE TRULJENJE, ponovo i iskustveno znanje u vezi sa trulim stvarima: one su neprijatnog mirisa i što truljenje više napreduje, i neprijatan miris, odnosno smrad se povećava, to jest preslikano na frazeologizme: što je osoba lenja, jači je i utisak koji ona svojom lenjošću ostavlja na okolinu.

3.3. FIZIČKA LENJOST JE RAD U POGREŠNO VREME

Kako je u pojašnjenju pojma lenjosti navedeno, lenjost može da bude i neizvršavanje obaveza, odlaganje ispunjenja obaveza, ali i obavljanje obaveza u vreme koje nije predviđeno za to. Tako postulirana pojmovna metafora FIZIČKA LENJOST JE RAD U POGREŠNO VREME motiviše jedan frazeologizam nemačkog jezika: *abends wird der Faule fleißig*. Dakle, u vreme kada ljudi koji su celog dana radili idu na počinak, subjekat lenjosti otpočinje svoje poslove, koje je, zapravo u to vreme trebalo da završi. Frazeološki rečnički ekvivalent ovog frazeologizma u srpskom jeziku motivisan je istom metaforom: *pod noć tikve cvetaju*, i u ovom frazeologizmu uočavamo nemogućnost realizacije posla i produktivnosti subjekta lenjosti: kako je nemoguće da tikve noću cvetaju, tako je malo verovatno ili nemoguće da će subjekat lenjosti noću dati neki doprinos. Nemogućnost ostvarenja zacrtanih ciljeva usled rada u pogrešno vreme očita je i u frazeologizmu *gojiti prase uoči Božića* za koji nalazimo značenje „ostavljati poslove za poslednji čas; počinjati neki posao kada je već kasno“ (Otašević, 2012: 714). U frazeologizmu *setila*

se prelja kudelje uoči svete nedelje vidimo da subjekat lenjosti ne samo da odgađa izvršenje obaveza već ih zaboravlja i priseća ih se u vreme kada je neprimereno baviti se takvim obavezama.

3.4. Fizička lenjost je krađa

Dokoličarenje, besposlenost i traćenje vremena kao vid lenjosti izražava se frazeologizmima *dem lieben Gott/Herrgott den Tag/die Tage/die Zeit stehlen – krasti Bogu dane*. U pozadini frazeologizama nalazi se pojmovna metafora FIZIČKA LENJOST JE KRAĐA. U ovim frazeologizmima uočavamo i vid upozorenja na ozbiljnost sa kojom se prilazi ovom grehu, jer u njima prepoznajemo oglušenje o jednu od deset Božijih zapovesti (Zarifović Grković 2021: 250). Osim toga, subjekat lenjosti krade od Boga, koji je prema starim verovanjima gospodar vremena, a vreme je podario čoveku ne bi li ga on proveo u delovanju (www.redensarten-index.de).

3.5. Fizička lenjost je smrt

Samo jedan frazeologizam srpskog jezika motivisan je navedenom pojmovnom metaforom. Reč je o frazeologizmu *biti mrtvo puvalo* za koji se u *Rečniku srpskoga jezika* navodi da znači „bezvredna, neradna, lenja osoba koja se mnogo hvali“ (RMS, 2011: 1071). Dakle, možemo da zaključimo da ovaj frazeologizam pripada i konceptu hvalisavosti. Subjekat lenjosti, osim što ne radi, hvali se i prikazuje samog sebe u pogrešnom svetlu, obmanjuje druge. Kako bi se naglasio stepen njegovog nerada i lenjosti, koristi se atribut *mrtvo*, kao nešto sa čim nema poređenja, odnosno kao krajnji oblik i stepen te osobine.

4. ZAKLJUČAK

U radu je metodom konceptualne analize ispitano trideset frazeologizama nemačkog i dvadeset pet frazeologizama srpskog jezika kojima se iskazuje lenjost. Frazeologizmi su podeljeni u dve grupe: oni kojima se iskazuje duhovna lenjost i oni kojima se iskazuje fizička lenjost. Jedanaest frazeologizama nemačkog i deset frazeologizama srpskog jezika oslikava lenjost kao stvar duha, inertnost, očajanje, melanholiju, depresiju, dok devetnaest frazeologizama nemačkog i petnaest frazeologizama srpskog jezika iskazuje fizičku lenjost. S obzirom na to da je više frazeologizama kojima se iskazuje fizička lenjost, moglo se pretpostaviti da će i broj metafora u okviru ove grupe frazeologizama biti veći. Frazeologizme kojima se iskazuje fizička lenjost motivišu pojmovne metafore FIZIČKA LENJOST JE ŽIVO BIĆE sa podmetaforama kojima se specifikuje naglašeni aspekt živog bića koji se prenosi na subjekta lenjosti, FIZIČKA LENJOST JE TRULJENJE, FIZIČKA LENJOST JE RAD U POGREŠNO VREME, FIZIČKA LENJOST JE KRAĐA i pojmovna metafora koja motiviše samo frazeologizam srpskog jezika FIZIČKA LENJOST JE SMRT. U pozadini frazeologizama kojima se iskazuje duhovna lenjost uočili smo tri pojmovne metafore: DUHOVNA LENJOST JE ŽIVO BIĆE sa podmetaforama, DUHOVNA LENJOST JE DOLE i DUHOVNA LENJOST JE SMRT. Kao što se može primetiti, frazeologizmima kojima se iskazuje duhovna lenjost i onima kojima se iskazuje fizička lenjost zajedničke su pojmovne metafore ŽIVOG BIĆA, a interesantno je da su oba tipa lenjosti motivisana pojmovnom podmetaforom LENJOST JE ŽIVOTINJA. Takođe, pojmovna metafora koja je zajednička za oba tipa lenjosti, ali ne i za oba jezika (jer se ne javlja u nemačkom jeziku), jeste pojmovna metafora LENJOST JE SMRT. Kada poredimo motivisanost frazeologizama u nemačkom i srpskom jeziku, možemo da zaključimo da su frazeologizmi motivisani na veoma slične načine, odnosno da samo pojmovna metafora FIZIČKA LENJOST JE SMRT i pojmovna podmetafora DUHOVNA LENJOST JE NASILNO BIĆE nisu prisutne u oba jezika, dok ostale metafore i podmetafore motivišu frazeologizme i u nemačkom i u srpskom jeziku. Pojmovne metafore uglavnom ne deluju izolovano, već umreženo sa drugim metaforama, pojmovnim metonimijama i iskustvenim znanjem.

Literatura

Burger, H, Buhofer, A, Sialm, A. (1982). *Handbuch der Phraseologie.* Berlin, New York: Walter de Gruyter.
Dragićević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika.* Beograd: Zavod za udžbenike. (štampano ćirilicom).
Fillmore, C. J. (1985). Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di Semantica*. Volume 6, Issue 2. 222–254.
Fleischer, W. (1982). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
Jerotić, V. (2019). *O grehu, o kajanju i o praštanju*. Beograd: Zadužbina Vladete Jerotića. (štampano ćirilicom).
Kövecses Z. (2017). Conceptual metaphor theory. *Routledge Handbook of Metaphor*. New York: Routledge. 13–27.
Kövecses, Z. (2010). *Metaphor.* New York: Oxford University Press.
Kövecses, Z, Szabo, P. (1996). Idioms: A View from Cognitive Semantics. *Applied Linguistics* 17, 326–355.
Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
Lakoff, G, Johnson, M. (2007). *Leben in Metaphern.* Heidelberg: Carl-Auer Verlag.
Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. I. Stanford: Stanford University Press.
Larše, Ž-K. (2017). *Lečenje duhovnih bolesti.* Niš: Međunarodni centar za pravoslavne studije. Beograd: JP Službeni glasnik. (štampano ćirilicom).
Lošonc, A, Gvozden, V. (2016). (Ne)moguća lenjost: sudbina nerada posle „kraja“ rada. *Lenjost.* Novi Sad: Adresa. 89–136.
Popović, U. (2016). Lenjost kao ukidanje čovečanstva. *Lenjost*. Novi Sad: Adresa. 45–87.
Prole, D. (2016). Uvod. *Lenjost.* Novi Sad: Adresa. 5–8.
Zarifović Grković, M. (2021). *Sedam smrtnih grehova u nemačkoj i srpskoj frazeologiji: kontrastivna i konceptualna analiza.* (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Rečnici

Dudenredaktion (ed.) (2002). *Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Duden Verlag.
Hansen, R, Matešić, J, Petermann, J, Rittgasser, S, Steiger, M, Zimanji-Hofer, I. (1988). *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
Klajn, I, Šipka, M. (2006). *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej. (štampano ćirilicom).
Krüger-Lorenzen, K. (1998). *Deutsche Redensarten und was dahinter steckt*. München: Wilhelm Heyne Verlag.
Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
Menac, A, Fink-Arsovski, Ž, Venturin, R. (2003). *Hrvatski frazeološki rječnik.* Zagreb: Naklada Ljevak.
Milenković, T. (2006). *Idiomi u srpskom jeziku.* Aleksinac: Atelje 63. (štampano ćirilicom).
Mrazović, P, Primorac, R. (1981). *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik.* Beograd: Narodna knjiga.
Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej. (štampano ćirilicom).
Petronijević, B. (2007). *Srpsko-nemački prevodni frazeološki rečnik*. Beograd: Jasen.
Röhrich, L. (2003). *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten.* Freiburg: Herder.
Schemann, H. (1992). *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Stuttgart, Dresden: Klett.
Schemann, H. (2011). *Deutsche Idiomatik. Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
Vujanić, M, Gortan-Premk, D, Dešić, M, Dragićević, R, Nikolić, M, Nogo, Lj, Pavković, V, Ramić, N, Stijović, N, Radošević-Tešić, M, Fekete, E. (2011). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska. (štampano ćirilicom).
Weinberger, H. (2012). *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch, angeordnet nach semantischen Gruppen*. Wien: Facultas Verlags- und Buchhandels GmbH.
www.redensarten-index.de, pristupljeno 12. 2. 2022.

KONZEPTUALISIERUNG DER FAULHEIT IN DEUTSCHEN UND SERBISCHEN PHRASEOLOGISMEN

Zusammenfassung

In der Arbeit wurden mittels der konzeptuellen Analyse 30 deutsche und 25 serbische Phraseologismen untersucht, mit denen *Faulheit* ausgedrückt wird und die in entsprechenden semasiologischen und onomasiologischen Wörterbüchern gefunden wurden. Kontextuell betrachtet wird der Begriff *Faulheit* aus theologischer Sicht (als eine der sieben Todsünden) gedeutet. Dementsprechend umfasst der Begriff sowohl die geistige Faulheit (Langeweile, Interesselosigkeit, Melancholie, Apathie, Verzweiflung, Depression) als auch die körperliche Faulheit (körperliche Untätigkeit, Aufschub und Nichterfüllung von Aufgaben und Verpflichtungen). Die Phraseologismen werden somit in zwei Gruppen eingeteilt: solche, die die geistige Faulheit ausdrücken, und solche, die sich auf die körperliche Faulheit beziehen. Durch die Anwendung der konzeptuellen Analyse wurden kognitive Mechanismen, die hinter den untersuchten Phraseologismen stehen, ermittelt und analysiert. Die Analyse hat gezeigt, dass die Phraseologismen beider Sprachen durch eine konzeptuelle Metapher motiviert sind und zumeist erst in Verbindung mit anderen Mechanismen funktionieren: konzeptuelle Metonymie und Erfahrungswissen. Zudem hat die Untersuchung gezeigt, dass es bei gewissen Metaphern notwendig ist, Submetaphern zu postulieren, je nachdem, welcher Aspekt innerhalb der gegebenen Metapher betont wird. Nach der Bestimmung und Analyse der kognitiven Mechanismen konnte die Schlussfolgerung gezogen werden, dass die konzeptuelle Metapher LEBENSWESEN sowohl solche Phraseologismen motiviert, die die geistige Faulheit ausdrücken, als auch solche, die sich auf die körperliche Faulheit beziehen. Zudem wurde festgestellt, dass beide Arten von Faulheit durch die konzeptuelle Submetapher FAULHEIT IST EIN TIER motiviert sind. Eine konzeptuelle Metapher, die beiden Arten von Faulheit gemeinsam ist, jedoch, da sie im Deutschen fehlt, nicht in beiden Sprachen vorhanden ist, ist die konzeptuelle Metapher FAULHEIT IST TOD. Wenn man die Arten der Motiviertheit der Phraseologismen im Deutschen und Serbischen vergleicht, kann man feststellen, dass die Phraseologismen auf eine sehr ähnliche Weise motiviert sind bzw. dass nur die konzeptuelle Metapher KÖRPERLICHE FAULHEIT IST TOD und die konzeptuelle Submetapher GEISTIGE FAULHEIT IST EIN GEWALTWESEN nicht in beiden Sprachen vorhanden sind, während andere Metaphern und Submetaphern Phraseologismen sowohl im Deutschen als auch im Serbischen motivieren.

Schlüsselwörter: Faulheit, Phraseologie, konzeptuelle Analyse, konzeptuelle Metapher, konzeptuelle Metonymie

Mirjana Zarifović Grković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
mirjana.zarifovic@ff.uns.ac.rs

IV

ЈЕЗИК, ГОВОР И ГРАМАТИКА

UDK 811.113.6'367.625

Danijela Babić – Dorijan Hajdu

GLAGOLI S PARTIKULOM *ÖVER* U SAVREMENOM ŠVEDSKOM JEZIKU

Glagoli s partikulom (partikelverb) u savremenom švedskom jeziku predstavljaju glagolske sintagme osnovnog modela [V+part]. S obzirom na njihove specifične semantičke, prozodijske i sintaksičke odlike, te na njihovu frekventnost i produktivnost njihove tvorbe, proučavanje i podučavanje švedskih glagola s partikulom predstavlja poseban izazov. Naš rad predstavlja prilog sistematičnijem ispitivanju i predstavljanju švedskih glagola s partikulom, nastao na osnovu analize glagola s partikulom *över* i uz fokusiranje na uočavanje onih njihovih semantičkih karakteristika na osnovu kojih dati glagoli mogu biti razvrstani u značenjske podgrupe. U skladu s ovim ciljem, u radu nastojimo da uspostavimo osnovni set značenjskih koncepata koji bi poslužio kao ishodište za dalja ispitivanja švedskih glagola s partikulom, te omogućio iznošenje jednog sistematizovanijeg prikaza glagola s partikulom kako u nastavi tako i u literaturi, koja se bavi opisivanjem švedskog jezika.

Ključne reči: švedski jezik, glagoli s partikulom, partikula *över*, gramatika skandinavskih jezika, skandinavistička lingvistika

1. UVOD

Glagoli s partikulom (partikelverb) u savremenom švedskom jeziku čine grupu tzv. labavo složenih glagola (löst sammansatta verb), tako označenih s obzirom na činjenicu da predstavljaju složene glagole koji podrazumevaju kombinaciju glagola i odvojene partikule. Ovi glagoli, poput *gå ut* (*izaći*), *ta med* (*poneti*) i sl. predstavljaju minimalno dvočlane sintagme koje tvore upravni glagol i partikula, te u svom najosnovnijem obliku predstavljaju glagolske sintagme modela [V+part].[1]

U okviru švedskih glagolskih sintagmi modela [V+part], upravni glagol i partikula, koja vodi poreklo od predloga ili priloga, iz semantičkog ugla sadejstvuju na različite načine. Sa jedne strane spektra ovog sadejstva se kao njegov rezultat beleže sintagme [V+part] s tzv. transparentnim značenjem, tj. značenjem koje je odraz kombinacije značenja njenog upravnog glagola i njene partikule (kakav je slučaj sa, na primer, *komma in – ući*, gde sadejstvo glagola *komma – doći* i partikule *in* – (dosl.) *u* rezultuje značenjem *ući*), dok se sa druge strane datog spektra beleži takvo sadejstvo partikule i upravnog glagola koje rezultuje netransparentnošću značenja sintagme, neretko i do te mere da se sintagma [V+part] doživljava kao idiom (kakav je slučaj sa, na primer, *passa på*, gde sadejstvo glagola *passa – nadgledati* i partikule *på* – (dosl.) *na* rezultuje značenjem *iskoristiti priliku*). Bez obzira pak na stepen (ne)transparentnosti značenja sintagmi [V+part], one predstavljaju rezultat sadejstva njenih konstituenata. Sintagme [V+part] se poimaju kao jedinstvene semantičke celine (upor. Enström 2010: 76, 77).

Poimanje glagola s partikulom kao celine u savremenom švedskom jeziku potpomognuto je i njihovim prozodijskim odlikama, kao i njihovim ponašanjem u rečeničnom kontekstu. Švedske glagole s partikulom odlikuje, naime, tzv. *naglasak grupe reči* (*ordgruppsbetoning*) (Teleman et al. 1999: 427), koji podrazumeva slabu naglašenost glagola i jaku naglašenost partikule. Zbog toga švedske sintagme

[1] Ističemo da dvočlana sintagma modela [V+part] predstavlja najosnovniji model švedskih glagola s partikulom, budući da se u savremenom švedskom jeziku kao glagoli s partikulom tretiraju i višečlane glagolske sintagme koje mogu podrazumevati i povratnu zamenicu *sig* (*se*) (npr. *ta på sig* (*obući se*)) ili/i neki od predloga (npr. *ta itu med* (*uhvatiti se u koštac*), *sätta sig upp mot* (*suprotstaviti se*) i sl. Za detaljan opis strukture švedskih glagola s partikulom upućujemo na Teleman et al. 1999: 417–426.

[V+part] predstavljaju i jedinstvene prozodijske celine.[2] Takođe, u rečeničnom kontekstu švedskog kao SVO jezika, glagoli s partikulom uobičajeno se ponašaju kao jedinstvene sintaksičke celine, budući da u izjavnim rečenicama s nemarkiranim redom reči partikula po pravilu neposredno prati upravni glagol, te zajedno s njim prethodi objektu (v. detaljnije u Svenonius 2005).

Navedeni opis švedskih glagola s partikulom tiče se njihovih osnovnih semantičkih, prozodijskih i sintaksičkih odlika.[3] S obzirom na date odlike, ove glagolske sintagme se u proučavanju, odnosno u nastavi švedskog kao stranog jezika, pokazuju kao posebno složena problematika, naročito kada se u obzir uzmu i njihova brojnost, frekventost upotrebe, širok dijapazon značenja, ali i produktivnost njihove tvorbe. Uprkos primetnim naporima da se u nastavi, odnosno u švedskoj didaktičkoj literaturi, tema glagola s partikulom iz različitih uglova učini pristupačnijom[4], naše iskustvo iz nastave švedskog kao stranog jezika nedvosmisleno upućuje na činjenicu da studenti sa srpskim kao L1 imaju znatnih poteškoća s recepcijom i produkcijom ovih glagola. Čini se da razlog za navedene teškoće primarno leži u tome što studenti ove glagole doživljavaju kao krajnje difuznu grupu glagola čije se forme i značenja mahom moraju učiti napamet.

Iz našeg iskustva iz nastave švedskog kao stranog jezika izrodila se motivacija za iniciranje niza ispitivanja švedskih glagola s partikulom, čiji bi krajnji rezultat bio sistematizovan prikaz švedskih sintagmi modela [V+part], primenljiv pre svega u nastavi švedskog kao L2. S obzirom na to da sprovedena analiza u ovom radu predstavlja prvi korak ka ovakvoj vrsti istraživanja švedskih glagola s partikulom, te da smo primarno motivisani primenljivošću njenih rezultata na svim nivoima nastave švedskog kao L2, u radu nastojimo da ostanemo u domenu opštih koncepata i termina, bez dubljeg zalaženja u terminologiju i koncepte konkretnih lingvističkih pravaca. Napominjemo pak da prvenstveno težimo sledećem – da u radu sprovedena ispitivanja dovedu do rezultata primenljivih i u daleko širem nastavnom, odnosno naučnom kontekstu.

2. GLAGOLI S PARTIKULOM *ÖVER*

Za ispitivanje glagola koji sintagmu [V+part] tvore upravo s partikulom *över* odlučili smo se zbog činjenice da pomenuta partikula vodi poreklo od prostornog predloga *över* (*iznad; preko*), zahvaljujući čemu ona u prvom redu odražava prostorno – prototipsko značenje partikula (upor. Thom 2017: 52, 53) – te spada u grupu najzastupljenijih partikula u germanskim jezicima (upor. Dehé et al. 2002: 96).

Ispitivanje baziramo na korpusu koji obuhvata četrdeset švedskih glagola s partikulom *över* i blizu tri stotine izvornih švedskih rečenica u kojima se ovi glagoli javljaju; primeri iz našeg korpusa ekscerpirani su pretežno iz elektronskog korpusa švedskog jezika *KORP* i dopunjeni su određenim bro-

[2] Naglašenost partikule u odnosu na upravni glagol u švedskim sintagmama [V+part] izražena je pritom do te mere da se ona, u poređenju sa prozodijskim odlikama sintagmi [V+part] u drugim kontinentalnim skandinavskim jezicima, može označiti kao specifikum švedskog jezika.

[3] U skladu sa ciljevima našeg rada iznosimo samo bazičan opis pojednih karakteristika švedskih glagola s partikulom. Ukazaćemo takođe na jedan broj detaljnijih opisivanja i istraživanja odlika glagola s partikulom u švedskom, odnosno u germanskim jezicima. Upućujemo tako na Enström 2010 za pregledno objašnjenje glagola s partikulom, odnosno čvrsto/labavo složenih glagola u švedskom jeziku, Teleman et al. 1999 za detaljniji pregledni prikaz švedskih glagola s partikulom, Toivonen (u Dehé et al. 2002) za ispitivanje formalnih razlika između partikula i drugih reči na bazi primera iz švedskog jezika, Svenonius 2005 za identifikovanje glagola s partikulom i pregled pozicioniranja partikula u rečenici u skandinavskim jezicima, zatim na Dehé 2015 za pregled i usporedbu glagola s partikulom u germanskim jezicima, Toivonen 2020 za pregled glavnih karakteristika glagola s partikulom, odnosno pregled nekih od glavnih tema u okviru lingvističkih istraživanja glagola s partikulom u germanskim jezicima, te na Dehé et al. 2002 za jedan broj istraživanja germanskih glagola s partikulom iz ugla sintakse, psiholingvistike i korpusne lingvistike.

[4] Tako, na primer, Viveš (Vivers 2019) pruža kratak opis osnovnih karakteristika švedskih glagola s partikulom i iznosi vežbanja sa primerima grupisanim oko određenih osećanja poput radosti, tuge, straha i sl., Urding (Ording 1998) iznosi nešto detaljniji opis semantičkih i sintaksičkih karakteristika ovih glagola, daje detaljniji taksativni pregled značenja partikula, te koncipira svoje delo kao rečnik švedskih glagola s partikulom. Budegord (Bodegård 1985) iznosi sistematičniji prikaz ovih glagola, polazeći od različitih priloga, odnosno predloga kao partikula, i osvrćući se, između ostalog, i na partikule koje signalizuju rezultat, na jedan broj leksikalizovanih glagola s partikulom, te na pojavu različitih partikula u složenicama.

jem primera ekscerpiranih iz didaktičke literature i rečnika švedskog jezika, te primerima zabeleženim tokom usmene komunikacije s izvornim govornicima švedskog jezika.

U fokusu našeg ispitivanja švedskih glagola s partikulom *över* (koje ćemo preglednosti radi nadalje označavati kao sintagme [V+*över*]) jesu njihova značenja, tačnije one njihove eksplicitne značenjske karakteristike na osnovu kojih bi ove sintagme bilo moguće razvrstati u podgrupe podvedene pod jedan broj opštih značenjskih koncepata. Polazeći tako od iznalaženja srodnih značenjskih karakteristika različitih sintagmi [V+*över*] i shodno njima razvrstavajući date sintagme u značenjske podgrupe, u radu vršimo sistematizaciju švedskih glagola s partikulom *över*, ukazujući na to da oni podrazumevaju određeni značenjski sistem sa centralnim, perifernim i prenesenim značenjima.

2.1. Koncept prostora

Budući da, kako smo već istakli, švedska partikula *över* vodi poreklo od prostornog predloga *över* (*iznad, preko*), kao prevalentna značenja švedskih sintagmi [V+*över*] izdvajaju se upravo značenja povezana s konceptom prostora, i to u prvom redu ona značenja koja signalizuju *kretanje preko nekog prostora*.[5] U sintagmama [V+*över*] ovog tipa kao upravne glagole uobičajeno, naime, beležimo glagole kretanja, i kao tipične predstavnike ove grupe sintagmi [V+*över*] uočavamo sintagme poput sledećih: *gå över* (*preći*)*, springa över* (*pretrčati*)*, simma över* (*preplivati*), *flyga över* (*preleteti*), *hoppa över* (*preskočiti*)*, köra över* (*pregaziti (nekim vozilom)*) i sl. Zapažamo, međutim, da se koncept prostora ne odražava kroz sve sintagme [V+*över*] ovog tipa na istovetan način, te da date sintagme na osnovu jednog broja njihovih semantičkih karakteristika možemo razvrstavati dalje u uže značenjske podgrupe.

2.1.1. Kretanje s jednog na drugi kraj određenog prostora

Sintagme [V+*över*], čija značenja podvodimo pod koncept „kretanja s jednog na drugi kraj određenog prostora" ilustruju sledeći odabrani primeri[6]:

(1) För att hitta till dem måste du **gå *över*** bron mot polishuset [...]
Da biste došli do njih, morate *preći* most ka policijskoj stanici.
(2) De brukar ofta **springa *över*** vägen ner till stranden.
Često *pretrčavaju* put idući ka plaži.
(3) Man kan **vada *över*** hela sjön på ett ställe [...]
Na jednom mestu se može *pregaziti* čitavo jezero.
(4) Hon **simmade *över*** Öresund 1931 [...]
Preplivala je Eresund 1931.
(5) Bilister kunde fortfarande **köra *över*** bron med hjälp av trafikljus [...]
Vozači su uz pomoć signalizacije i dalje mogli *prelaziti* most.
(6) En tolvårig fransman lyckades [...] **flyga *över*** engleska kanalen [...]
Jedan dvanaestogodišnji Francuz uspeo je da *preleti* Lamanš.

U sintagmama ovog tipa, sadejstvo partikule *över* i upravnog glagola kretanja rezultuje transparentnim značenjem sintagme – partikula i upravni glagol kretanja (poput *gå – ići*, *springa – trčati*, *vada – gacati*, *simma – plivati*, *köra – voziti*, *flyga – leteti*) ovde sadejstvuju u prvom redu tako da glagolom iskazano kre-

[5] Skrećemo pažnju čitaocima da u korpusu beležimo tek nekolicinu sintagmi [V+*över*] u kojima se značenje partikule *över* dovodi u vezu sa značenjem *iznad*, a koje se u rečenicima švedskog jezika navodi kao primarno značenje predloga *över* (v. npr. SAOL, [1]över 1 i SO, [1]över 1). Naša građa, kao i ispitivanja koja sprovodimo, svedoče u prilog činjenici da partikulu *över* pre svega treba dovoditi u vezu sa značenjem *preko* švedskog predloga *över*.

[6] Preglednosti radi, sintagme [V+*över*] u primerima ističemo masnim slovima, a upotrebom kurziva za partikulu *över* podsećamo na njenu naglašenost; osim ako u pratećoj zagradi nije drugačije naznačeno, svi primeri koje navodimo ekscerpirani su iz elektronskog korpusa švedskog jezika *KORP*.

tanje biva specifikovano kao kretanje objekta lokalizacije[7], koji je, primećujemo, u sintaksičkom kontekstu uobičajeno animatni subjekat rečenice[8], s jednog na drugi kraj određenog prostora, tj. lokalizatora. Zapažajući uz to da u sintagmama ovoga tipa upravni glagoli u prvom redu signalizuju (samo)kretanje ljudskog bića, te da partikula *över* u njima stoji u najbliskijoj vezi sa značenjem prostornog predloga *över* u smislu *preko*, koje podrazumeva „prelazak određene oblasti, određene granice i sl., s naglaskom na promenu pozicije na manje ili više horizontalnom putu" (SO, [1]över 3), uočavamo da sintagme ovog tipa u prvom redu upućuju na ljudsko kretanje s jednog na drugi kraj određenog prostora. Kada uz ovo, u obzir uzmemo i već pomenutu činjenicu da partikula *över*, zahvaljujući svom poreklu, u prvom redu odražava prostorno, tj. prototipsko značenje partikula, te i podatak da sintagme ovog tipa obrazuju najbrojniju grupu u našem korpusu[9], uočavamo da se date sintagme izdvajaju kao prototipski predstavnici ne samo onih sintagmi [V+*över*] koje signalizuju kretanje preko određenog prostora, već i sintagmi [V+*över*] uopšte. U skladu sa navedenim, perlativno značenje, kao značenje u prvom redu vezano za označavanje linije kretanja kao presecanja prostora s jednog na drugi kraj lokalizatora, ističemo kao *centralno značenje* švedskih glagola s partikulom *över*.

2.1.2. Kretanje preko prepreke

Sintagme [V+*över*] čija značenja podvodimo pod koncept „kretanje preko prepreke" ilustrujemo sledećim primerima:

(7) Utanför försökte arga fans **hoppa *över*** staket och tränga sig igenom grindarna.
Napolju su besni obožavaoci pokušavali da *preskoče* ogradu i provuku se između kapija.

(8) För att komma till lägenheten var vi tvungna att **klättra *över*** en hög mur[...]
Da bismo ušle u stan, morale smo da se *preskočimo* (dosl. *prepentramo*) preko jednog visokog zida.

(9) Ibland får man **kliva *över*** väskor på spårvagnen och ibland över hundar.
Ponekad u tramvaju moraš da *preskačeš* (dosl. *prekoračuješ*) torbe, a nekad i pse.

Sintagme [V+*över*] ovoga tipa su po ključnim bazičnim semantičkim karakteristikama bliske prethodno razmatranima – i u ovoj grupi sintagmi upravne glagole predstavljaju glagoli kretanja (poput *hoppa – skakati*, *klättra – penjati se*, *kliva – koračati krupnim koracima*; *penjati se*), a partikula *över* i upravni glagol u takvom su sadejstvu da je značenje sintagme transparentno i u prvom redu povezano s kretanjem animatnog objekta lokalizacije u prostoru. Ovde, međutim, sadejstvuju partikula i takav upravni glagol da rezultat bivaju sintagme koje signalizuju da se objekat lokalizacije kreće preko lokalizatora koji se poima kao neka vrsta (vertikalne ili horizontalne) prepreke. Kako pak ova grupa sintagmi, signalizujući u prvom redu kretanje animatnog objekta lokalizacije u prostoru, s prototipskom grupom sintagmi [V+*över*] deli ključne semantičke karakteristike, ona se od ostalih grupa sintagmi [V+*över*] izdvaja kao grupa koja signalizuje tip značenja najbliži centralnom značenju švedskih glagola s partikulom *över*. Predstavlja onu grupu koju označavamo kao značenjski najbliskiju prototipskoj grupi sintagmi [V+*över*].

2.1.3. Kretanje preko ivice

Značenje u prvom redu povezano s kretanjem u prostoru signalizuje i jedan broj sintagmi [V+*över*] ilustrovanih primerima sledećeg tipa:

[7] Terminom "objekat lokalizacije" ovde u najširem smislu označavamo entitet koji se kreće.

[8] Ovde navedeni primeri, te njima odgovarajući primeri zabeleženi u korpusu, ukazuju na to da je objekat lokalizacije u rečenicama sa sintagmama [V+*över*] ovog tipa uobičajeno ljudsko biće koje vrši ili samokretanje, tj. njemu svojstveno, urođeno kretanje (poput hodanja, trčanja i sl.) ili ono kretanje koje mu se može pripisati (poput kretanja određenim prevoznim sredstvom).

[9] U našem korpusu od četrdeset raznolikih sintagmi [V+*över*] uočavamo čak deset sintagmi [V+*över*] čiji su upravni glagoli oni glagoli koji denotiraju bilo neki oblik samokretanja animatnog objekta lokalizacije, bilo ljudsko kretanje potpomognuto nekim prevoznim sredstvom, a koji u sadejstvu s partikulom *över* upućuju na odgovarajući vid kretanja objekta lokalizacije s jednog na drugi kraj lokalizatora.

(10) Tillströmningen har varit femdubbel [...] och då måste dammarna **rinna *över***.
Priliv je bio petostruko veći, i tad akumulaciona jezera moraju da *preliju*.
(11)Floderna har **svämmat *över*** och vattnet har förstört vägar och hus.
Reke su *izlile* (dosl. *prenadošle*) i voda je uništila puteve i kuće.
(12) Oj, låter som makaronerna **kokar *över*** därute i köket.
Jao, zvuči kao da makarone *kipe* tamo u kuhinji.

Partikule i upravni glagoli i u navedenim sintagmama, podvedenim pod koncept „kretanje preko ivice", sadejstvuju tako da rezultuju transparentnim prostornim značenjem sintagme, s tim što u njihovim okvirima beležimo pojavu jednog broja drugačijih upravnih glagola. U ovakvim švedskim sintagmama [V+*över*] upravne glagole čine oni glagoli koji se dovode ili se mogu dovesti u vezu sa kretanjem tečnosti (poput *rinna – teći*, *svämma – nadolaziti*, *koka – kuvati*), a partikula *över* s njima sadejstvuje tako da signalizuje kretanje tečnosti izvan njenih okvira – preko ivice onoga što se poima kao njen sadržalac.[10] Kod ovih sintagmi zapažamo tako dalji iskorak od centralnog značenja sintagmi [V+*över*], koje u prvom redu upućuje na kretanje animatnih objekata lokalizacije, ka onom kretanju koje se pripisuje inanimatnim objektima lokalizacije.

2.1.4. Kretanje iz jednog prostora u drugi

Još jedno značenje sintagmi [V+*över*] povezano sa kretanjem u prostoru, a koje ovde bliže označavamo kao „kretanje iz jednog prostora u drugi", ilustruju nam sledeći odabrani primeri:

(13) Den amerikanska militärledningen är [...] redan i färd med att **föra *över*** minst 7 000 soldater till landet.
Američke vojne vlasti već *prebacuju* najmanje 7.000 vojnika u tu zemlju.
(14) [Jag] kan dessutom verkligen rekommendera att **hälla *över*** oljan i en flaska med pipett.
Uz to toplo preporučujem da *prespete* ulje u flašu s pipetom.
(15) Vik omeletten dubbel och **skyffla *över*** på en varm tallrik.
Preklopite omlet i *prebacite* ga na topao tanjir.

Sintagme ovog tipa iz više razloga tumačimo kao semantički još udaljenije od prototipskih sintagmi [V+*över*]. Sa jedne strane, upravni glagoli navedenih sintagmi nisu nužno takvi da se u prvom redu povezuju sa kretanjem animatnog objekta lokalizacije u prostoru (upor. *föra – voditi* i *hälla – sipati*, *skyffla* – (dosl.) *lopatati*), a objekti lokalizacije s njima povezani uz to su u rečeničnom kontekstu neretko reprezentovani inanimatnim direktnim objektima, tj. predstavljaju inanimatne objekte lokalizacije. Sa druge strane je pak još značajnije to što ovde beležimo udaljavanje od koncepta kretanja objekta lokalizacije preko jednog konkretnog prostora, u smeru koncepta kretanja objekta lokalizacije između dvaju prostora. Naime, iako partikula *över* i u ovim sintagmama upućuje na kretanje preko nekog prostora, ovaj tip kretanja u drugom je semantičkom planu, budući da je takav prostor ovde tek impliciran, tj. predstavlja onaj prostor koji objekat lokalizacije nužno prelazi prilikom svog kretanja između dvaju drugih prostora. Sintagme [V+*över*] ovog tipa ne doživljavaju se, dakle, kao sintagme u čijem je prvom značenjskom planu kretanje objekta lokalizacije preko nekog prostora (prepreke ili ivice), već kao sintagme koje signalizuju kretanje koje u prvom redu podrazumeva prebacivanje, premeštanje objekta lokalizacije iz jednog prostora u drugi.[11]

[10] Napominjemo da ovde treba imati u vidu i značenje ekscesivnosti, budući da kretanje tečnosti preko ivice njenog sadržaoca podrazumeva i njenu prekomernost (upor. Lakoff 1990: 434), tj. takvu količinu tečnosti koja prevazilazi njene uobičajene, očekivane, zadate i slične okvire.

[11] Skrećemo pažnju na to da u korpusu uočavamo i sintagme poput *springa över, sova över* i sl., koje u odgovarajućem sintaksičko-semantičkom okruženju (poput npr. *springa över till grannen − pretrčati do komšije, sova över hos en kusin − prespavati kod rođaka*) signalizuju značenja koja bismo sumarno mogli podvesti pod koncept premeštanja, tj. izmeštanja objekta lokalizacije iz njemu (uobičajeno ili privremeno) pripisanog prostora u neki drugi prostor. Kako nam obim rada ne dopušta detaljnije ispitivanje ove podgrupe sintagmi [V+*över*], ovom prilikom ukazujemo na to da bi one i njima slične sintagme mogle biti pažnje vredan predmet jednog budućeg ispitivanja.

2.1.5. Prekrivanje

Kao zasebnu grupu sintagmi [V+*över*] čija su značenja povezana s konceptom prostora izdvajamo sintagme ilustrovane sledećim primerima:

(16) Jag lämnade maten framme, men **täckte *över*** den.
Ostavila sam hranu na stolu, ali sam je *prekrila*.
(17) Nästa projekt blir att **måla *över*** dom röda väggarna i köket.
Sledeći projekat će biti to da *prekrečim* crvene zidove u kuhinji.
(18) Han antecknade frågan, men **strök** sen ***över*** den.
Pribeležio je pitanje, ali ga je posle *precrtao*.

Iako srodne s dosad razmatranim sintagmama [V+*över*] u smislu njihove povezanosti s konceptom prostora, sintagme ovog tipa izdvajaju se kao zasebna grupa pre svega zbog odsustva eksplicitnog signalizovanja kretanja preko nekog prostora. Partikula *över* i u ovim sintagmama ima prostorno značenje, ali kao njihove upravne glagole sada beležimo glagole sa značenjem pokrivanja (poput glagola *täcka – pokriti*), odnosno one glagole koji se u takvom smislu mogu modifikovati. Iako zapažamo da se sintagme ovog tipa suštinski mogu dovesti u vezu sa kretanjem nečega (poput olovke u *stryka – precrtavati*, četke u *måla – bojiti* i sl.) preko određene površine (prostora), takvo njihovo značenje tek je implicirano, dok njihov prvi značenjski plan zauzima takoreći rezultat takvog kretanja, manifestovan kao delimično ili potpuno prekrivanje neke konkretne površine ili prostora.

2.2. Koncept mere

U okviru jednog broja švedskih sintagmi modela [V+*över*], partikula *över* se ne doživljava kao eksplicitno povezana s prostornim značenjem, a njihovi upravni glagoli su raznorodni i ne nužno takvi da podrazumevaju neku vrstu kretanja ili pak dinamičnosti koja bi se mogla doživeti kao kretanje u prostoru (poput npr. glagola *ha – imati*). Zbog toga se ove sintagme naizgled ne mogu povezati sa konceptom prostora. Zapažamo da sintagme [V+*över*] ovog tipa pokazuju pak jedan broj semantičkih karakteristika na osnovu kojih ih je moguće podvesti pod zajednički značenjski koncept, koji bi mogao biti označen kao „koncept mere". Partikula *över*, naime, i u okviru ovih sintagmi ima značenje *preko*, s tim što ona upravne glagole sada u prvom redu modifikuje u smeru „prekomernosti", tj. tako da signalizuje da ono što upravni glagoli iskazuju prevazilazi neke uobičajene, zadate ili očekivane okvire. Kako zapažamo da ove švedske sintagme [V+*över*] pritom ne signalizuju listom istovetan tip prekomernosti, u nastavku ih razvrstavamo u dve uže značenjske podgrupe.

2.2.1. Prekomernost u količini

Za ilustrovanje onih sintagmi [V+*över*], čija značenja podvodimo pod koncept „prekomernost u količini", navodimo sledeće primere:

(19) **Har** du några pengar ***över*** efter semestern? (SU)
Je l' ti *preostalo* nešto novca posle odmora?
(20) **Blir** det biljetter ***över*** säljs de vid dörren [...]
Ako *preostane* karata, one se prodaju na ulazu.
(21) Vi har gjort de här besparingarna för att **få** pengar ***över*** till annat.
Ove uštede smo sproveli kako bi nam *preostalo* novca za druge stvari.

Izabranim primerima ilustrujemo naše zapažanje da upravne glagole u sintagmama [V+*över*] ovog tipa uobičajeno predstavljaju glagoli poput *ha – imati*, *bli – postati* i *få – dobiti*. Analiza rečenica s ovim tipom sintagmi zabeleženih u našem korpusu upućuje nas na zaključak da sadejstvo datih upravnih glagola i partikule *över* rezultuje sintagmama koje u prvom redu signalizuju prekomernost u količini

nekog konkretnog inanimatnog entiteta; zapažamo takođe da se značenje prekomernosti datog tipa sintagmi [V+*över*] u rečeničnom kontekstu u prvom redu manifestuje kao preostajanje izvesne količine nečega nakon određenog, u rečenici ekspliciranog ili impliciranog, vremenskog perioda.

2.2.2. Prekomernost u vremenu

Sintagme [V+*över*], čija značenja podvodimo pod koncept „prekomernosti u vremenu", ilustrujemo sledećim primerima:

(22) Jag har inget emot att **arbeta *över*** emellanåt.
Nemam ništa protiv da ponekad *radim prekovremeno*.
(23) [...] någon annan får **sitta *över*** och jobba till klockan sju, inte jag.
Neko drugi, a ne ja, moraće da *sedi duže* i radi do 7.
(24) [Jag] Hatar att **sova *över*** och komma försent till en lektion.
Mrzim kad se *uspavam* i zakasnim na čas.

U sintagmama [V+*över*] ovog tipa kao tipični upravni glagol beležimo glagol *arbeta* (odnosno njemu sinoniman glagol *jobba*) – *raditi*, a zapažamo i pojavu jednog broja drugih glagola, poput *sitta* – *sedeti*, te (u odgovarajućem sintaksičko-semantičkom okruženju[12]) *sova* – *spavati*. Kao specifičnost ovog tipa sintagmi ističe se takvo sadejstvo partikule *över* i upravnih glagola koje signalizuje da ono što dati glagoli iskazuju prevazilazi određene uobičajene, zadate, očekivane i slične vremenske okvire. Sintagme [V+*över*] ovog tipa upućuju tako na prekoračivanje vremenskog okvira neke aktivnosti, tj. signalizuju njenu vremensku prekomernost.

Pre nego što naše ispitivanje zaključimo analizom jednog broja sintagmi [V+*över*] s prenesenim značenjima, želimo da se nakratko zadržimo na upravo obrađenim sintagmama, koje smo u uvodnom delu ovog poglavlja predstavili kao sintagme koje se naizgled ne mogu povezati s konceptom prostora. Detaljnija analiza navedenih sintagmi ukazuje nam, naime, na to da se one mogu povezati sa konceptom prostora, budući da se njihova značenja mogu posmatrati kao rezultat odgovarajućeg metaforičkog prenosa: s ishodišnom tačkom u prostornom domenu u kome se određena količina neke materije, odnosno vreme predviđeno za neku aktivnost, mogu poimati kao sadržaoci te materije/aktivnosti, prekomernosti u količini/vremenu mogu se poimati kao metaforički prelasci preko granica tih sadržalaca; ove prekomernosti mogu stoga biti smatrane rezultatom metaforičkog preslikavanja prostornog koncepta koji smo ovde označili kao „kretanje preko ivice", a koji – kako smo napomenuli u fusnoti 8 – podrazumeva upravo prekomernost. Značenja sintagmi [V+*över*] koja smo ovde u prvom redu povezali sa konceptom mere mogu se stoga smatrati i rezultatom metaforičkog prenosa iz prostornog domena, te se i one suštinski mogu posmatrati kao sintagme [V+*över*] s prenesenim značenjem. Kako u radu pak nastojimo da ostanemo u domenu najopštijih značenjskih koncepata reflektovanih u prvom semantičkom planu sintagmi [V+*över*], ovom prilikom na ovo zapažanje samo skrećemo pažnju i upućujemo na njegovo buduće detaljnije ispitivanje.

2.3. Prenesena značenja

Ispitivanja švedskih sintagmi [V+*över*] zaključujemo ukazivanjem na najvažnije rezultate naše analize sintagmi [V+*över*] s prenesenim značenjima. U cilju što preglednijeg ilustrovanja datih rezultata, iz korupsa izdvajamo sledeće primere:

(25) Om vi inte utnyttjar den kraften kommer företaget att **köra *över*** oss gång på gång.
Ako ne iskoristimo tu snagu, preduzeće će nas *gaziti* iznova i iznova.
(26) Jag **hoppade *över*** frukosten idag. (UK)
Danas sam *preskočio* doručak.

[12] Napomenu navodimo s obirom na osvrt na primer sintagme iste strukture u drugačijem sintaksičko-semantičkom okruženju u fusnoti 10.

(27) Förkylningar brukar **gå *över*** inom två veckor.
Prehlade obično *prolaze* za oko dve nedelje.
(28) Jag är inne i en djup depression och jag vet inte hur jag ska **komma *över*** den.
U dubokoj sam depresiji, i ne znam kako da je *prebrodim*.
(29) Frågan är när det **kokar *över*** för det amerikanska folket.
Pitanje je kad će američkom narodu *prekipeti*.
(30) Ansvaret för individuella val kan inte **skyfflas *över*** på andra.
Odgovornost za lične izbore ne može se *prebacivati* na druge.
(31) Jag uppskattar när man inte försöker **måla *över*** ens personlighet.
Cenim kad ljudi ne pokušavaju da *prikriju* sopstvenu ličnost.
(32) Jag var tvungen att **dra *över*** lektionen med ett par minuter. (UK)
Morao sam da *produžim* (dosl. *prevučem*) čas za par minuta.
(33) Han **blir** alltid ***över*** när de väljer lag för fotbollen. (SO)[13]
On uvek *otpadne* (dosl. *preostane*) kad biraju ekipe za fudbal.
(34) Tycker du inte att den där unge skådespelaren **spelar *över*** lite? (SU)
Je l' ti se ne čini da onaj mladi glumac malo *preglumljuje*?

Navedeni primeri ilustruju naše zapažanje da svi tipovi značenja na koje smo ukazali u prethodnim odeljcima svoj odraz mogu naći i u sintagmama [V+*över*] s prenesenim značenjem. Metaforičkim prenosom se kretanje s jednog na drugi kraj lokalizatora, odnosno kretanje preko prepreke može tako preslikati u, na primer, zanemarivanje nekoga ili nečega (prim. 25, odnosno 26), te u, na primer, metaforički prelazak na drugu stranu nekog dešavanja, odnosno preko određene metaforičke prepreke (prim. 27, odnosno 28), kretanje preko ivice može se preslikati u npr. previranje emocija (prim. 29), kretanje iz jednog prostora u drugi u npr. prebacivanje odgovornosti s jednog lica na drugo (prim. 30), a prekrivanje određenog prostora u npr. prikrivanje određenih osobina (prim. 31). Isto tako, značenja prekomernosti u vremenu, odnosno količni, zabeležena kod sintagmi obrađenih u prethodnom poglavlju (a koje se i same suštinski mogu posmatrati kao sintagme s prenesenim značenjem) ovde beležimo kao preslikana dalje u domen apstraktnosti i manifestovana kao npr. metaforičko prevlačenje neke aktivnosti preko njenih granica (32), kao metaforička prekomernost, tj. suvišnost, nepoželjnost nekog lica (33) ili pak, na primer, kao odvijanje neke aktivnosti preko granica njene poželjnosti (34).

Analiza i drugih odgovorajućih primera iz našeg korpusa potkrepljuje navedena zapažanja, budući da u korpusu beležimo znatan broj rečenica u kojima sintagme poput *köra över*, *hoppa över*, *stryka över* signalizuju metaforičko prelaženje preko ljudi i pojava u smislu njihovog ignorisanja, odnosno zanemarivanja. Sintagme poput *skyffla över*, *skriva över*, *lämna över*, *vältra över* signalizuju prebacivanje odgovornosti, zadataka, problema i sl. na drugo lice, sintagme poput *måla över*, *skyla över* prikrivanje problema, nedostataka i sl., a sintagme poput *koka över*, *bubbla över*, *gå över*, *komma över*, *dra över*, *kliva över*, *trampa över* i sl. prelazak preko emocionalnih, vremenskih i drugih apstraktnih okvira, prepreka ili granica.[14]

Analiza zabeleženih švedskih sintagmi [V+*över*] s prenesenim značenjima upućuje nas tako na zaključak da njihova značenja nisu arbitrarna, već da ona predstavljaju rezultat metaforičkog prenosa, tj. pojmovnog preslikavanja izvornih značenja sintagmi [V+*över*] u domen apstraktnih značenja. Ovakav

[13] Kako u doslovnom tumačenju primera (33) sintagma *bli över* signalizuje prekomernost na način naizgled istovetan onome koji je ilustrovan primerom (20), čini se uputnom napomena da smo primer (33) ekscerpirali iz rečnika *Svensk ordbok*, gde je poslužio kao ilustracija za one slučajeve u kojima partikula *över* nosi „negativno značenje u vezi s nekim ili nečim što neće biti uključeno u neki pozitivan kontekst (obično u konstrukciji sa *bli*)" (SO, [2]över 7). Značenje prekomernosti manifestovano u rečeničnim kontekstima poput (33) tumačimo stoga kao „negativnu prekomernost", te ga posmatramo kao metaforičko značenje sintagme *bli över* koje upućuje na izlišnost, nepoželjnost nekoga ili nečega.

[14] Napominjemo da dato zapažanje potkrepljuju i sintagme [V+*över*] u kojima se značenje partikule *över* dovodi u vezu sa značenjem *iznad*, a kojih smo u našem korpusu zabeležili tek nekolicinu. U korpusu, naime, beležimo i sintagme poput *ligga över* odnosno *hänga över*, čiji su upravni glagoli *ligga – ležati* i *hänga – visiti*, a značenja *biti u prednosti*, odnosno *zabrinjavati*. I ovde se, dakle, radi o sintagmama s prenesenim značenjima, budući da ona predstavljaju rezultat preslikavanja njihovih doslovnih prostornih značenja *ležati (iz)nad* i *visiti (iz)nad* u domen apstraktnih značenja.

zaključak u skladu je sa očekivanim ishodom naše analize sintagmi [V+*över*] s prenesenim značenjima, budući da je poznato da veliki broj metaforičkih modela kao izvorni domen koristi prostorni domen (upor. Lakoff 1990: 435), a da su predmet naše analize predstavljale upravo sintagme s prostornim značenjem kao centralnim. Jasno ukazivanje na metaforički prenos kao vezu između izvornih i prenesenih značenja sintagmi [V+*över*], kome prethodi upoznavanje sa jednim sistematičnijim i sistematizovanijim predstavljanjem datih sintagmi kakvo smo ovde ponudili, trebalo bi da u prvom redu rezultuje dubljim sagledavanjem i suštinskijim razumevanjem značenja ne samo velikog dela švedskih glagola s partikulom *över*, već i švedskih glagola s partikulom uopšte.

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analiza fokusirana na one semantičke karakteristike glagolskih sintagmi [V+*över*] na osnovu kojih bi date sintagme mogle biti razvrstane u značenjske podgrupe, omogućila nam je da iznesemo sistematizovan bazični prikaz švedskih glagola s partikulom *över*. Rezultat naše analize u skladu je, pre svega, s njenim primarnim ciljem – ukazivanje na postojanje sistema s centralnim i perifernim značenjima ovih glagolskih sintagmi, te, naročito, pojašnjavanje njihovih prenesenih značenja kao rezultata metaforičkog prenosa, trebalo bi da rasvetli problematiku glagola s partikulom učenicima švedskog jezika kao L2, te pospeši njihove receptivne i produktivne veštine u ovom domenu. U skladu s ovako postavljenim primarnim ciljem, kao i sa težnjom da pregledna analiza glagola s partikulom *över* posluži kao osnova jednog sistematičnijeg ispitivanja i predstavljanja i drugih švedskih glagola s partikulom, u radu smo svesno ostajali u okvirima krajnje opštih značenjskih koncepata. Nadamo se pak da će se rezultati našeg rada dalje razvijati i produbljivati, posebno s polazišta kognitivnolingvističkih istraživanja na koja smo se i sami delom oslanjali, a naročito u domenu kognitivnolingvističkih pristupa nastavi i ispitivanja delotvornosti uključivanja koncepta pojmovnih metafora u nastavu stranog jezika. Nadamo se takođe da će rezultati našeg rada svoju primenu naći i u okviru nastave i lingvističkih istraživanja i drugih skandinavskih, odnosno germanskih jezika.

Kako tema kojom smo se u radu bavili ni izbliza nije iscrpljena, želimo da naposletku ukažemo na nekoliko mogućih pravaca njene dalje obrade. Sistematizacija kakvu smo ovde ponudili mogla bi se tako dalje ispitivati i produbljivati, predmet istraživanja mogla bi biti i veza između odaljavanja od centralnog značenja sintagmi [V+*över*] i npr. pomeranja fokusa sa animatnog na inanimatni objekat lokalizacije, te odraz ovog pomeranja na strukturiranje rečenice, mogla bi se istražiti i polisemantičnost jednog broja sintagmi [V+*över*] i sl. Smatramo da naročitu pažnju zavređuje i poređenje švedskih glagola s partikulom *över* i njihovih ekvivalenata u srpskom jeziku, a među kojima su u našem radu prema očekivanjima prevladavali glagoli s prefiksom *pre-*; rezultati jedne sistematične studije ovog tipa našli bi svoju višestruku primenu kako u jezičkoj praksi tako i u domenu kontrastivnog proučavanja švedskog i srpskog jezika.

Izvori

KORP – elektronski korpus švedskog jezika. Dostupan na: https://spraakbanken.gu.se/korp
SO – *Svensk ordbok*. Dostupan na: svenska.se
SU – Ording, H. H. (2010). *Se upp!: Svenska partikelverb*. Stockholm: Natur & kultur.
UK – usmena komunikacija

Literatura

Bodegård, A. (1985). *Tänk efter*. Stockholm: Skriptor Förlag.
Dehé, N. (ed.) et al. (2002). *Verb-Particle Explorations*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
Dehé, N. (2015). Particle verbs in Germanic. In: *Word Formation: An International Handbook of the Languages of Europe* (eds. P. O. Müller, I. Ohnheiser, S. Olsen and F. Rainer). Berlin: De Gruyter, 611–626.

Enström, I. (2010). *Ordens värld*. Lund: Studentlitteratur.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things.* Chicago: The University of Chicago Press.

Ording, H. H. (2010). *Se upp!: Svenska partikelverb*. Stockholm: Natur & kultur.

Svenonius, P. (2005). *The Verb-Particle Alternation in the Scandinavian Languages*. CASTL, University of Tromsø. Available at: https://www.academia.edu/2412413/The_Verb_Particle_Alternation_in_the_ Scandinavian_Languages.

Teleman, U., Hellberg, S., Andersson, E. (1999). *Svenska Akademiens grammatik*. *Del 3: Fraser*. Stockholm: Svenska Akademien.

Thom, D. (2017). A Cognitive Linguistic Approach to Phrasal Verbs: A Teacher's Guide. *Honors Senior Theses/Projects*. 139. Western Oregon University. Available at: https://digitalcommons.wou.edu/ honors_theses/139.

Toivonen, I. (2020). Verbal particles, results, and directed motion. In: *Cambridge Handbook of Germanic Linguistics* (eds. R. Page and M. Travis). Cambridge: Cambridge University Press, 516–536. Also available at: https://carleton.ca/toivonen/wp-content/uploads/ToivonenPrtsHandbook.pdf.

Vivers, J. (2019). *Partikelverbens värld*. Lund: Folkuniversitetets förlag.

Rečnici

SAOL: *Svenska Akademiens ordlista*. Dostupan na: svenska.se

SO: *Svensk ordbok*. Dostupan na: svenska.se

PARTICLE VERBS WITH *ÖVER* IN CONTEMPORARY SWEDISH

Summary

In this article we aim to give a systematic account of Swedish particle verbs with particle *över* (*over*) based on an investigation of their main semantic features. By separating these verbs into different semantic groups within which they share a common basic meaning, we are able to show that the Swedish particle verbs with *över* have a central spatial meaning, indicating movement from one side to the other of a certain space, as well as a number of related peripheral meanings. Further investigation enables us to show that a number of metaphorical meanings of Swedish particle verbs with *över* are related to these, being a result of their metaphorical projections into abstract domains. By pointing out that Swedish particle verbs with *över* hence entail a semantic system, we hope to first and foremost help improve Swedish learners' competencies in this area, but also to inspire further similar investigations of both Swedish particle verbs and their counterparts in other languages.

Keywords: Swedish, particle verbs, particle *över*, Grammar of Scandinavian Languages, Scandinavian Linguistics

Danijela Babić
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
danijela.babic@fil.bg.ac.rs

Dorijan Hajdu
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
dorijan.hajdu@fil.bg.ac.rs

УДК 811.163.41’366.54
811.161.1’366.54

Вишња Вишњевац

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СИНТАКСЕ ДВОСТРУКИХ ПАДЕЖА: ДВОСТРУКИ АКУЗАТИВ У СТАРОРУСКОМ И ЊЕГОВИ ПРЕВОДИ НА САВРЕМЕНИ СРПСКИ ЈЕЗИК

У раду се на материјалу староруских споменика разматра конструкција двоструки акузатив у чијем саставу су, уз именску реч, радни и трпни партиципи садашњег и прошлог времена. Анализирана конструкција употребљава се са глаголима опажања, мишљења и говорења. Радни и трпни партиципи садашњег времена могли су имати и имперфекатско значење, а радни и трпни партиципи прошлог времена — значење аориста и перфекта. Поред тога, радни партицип садашњег времена могао је имати и значење футура, на које нам контекст јасно указује. Будући да партиципи кондензују различита временска значења, у анализи се посматра њихова трансформација у зависне реченице са одговарајућом глаголском формом у предикату праћењем превода на савремени српски језик, али се у одређеним примерима нуде и нова преводилачка решења.

Кључне речи: двоструки акузатив, партиципи, староруски језик, српски језик

1. УВОД

У овом истраживању конструкцију двоструки акузатив разматрали смо на материјалу следећих староруских споменика: *Житије Теодосија Печерскої*, *Сказаније о Борису и Глебу*[1] и *Повесті о минулим временима* према Лаврентијевском летопису из 1377. године и њихових превода на српски језик. За *Повесті* смо користили превод Ненада Косовића и фрагментарни превод Вука Минића, који је превео и *Сказаније*. Када је реч о преводима примера из *Житија*, понудили смо наша преводилачка решења будући да оригинално дело није преведено на савремени српски језик, већ је постојећи превод урађен према тексту који је приредио Дмитриј Ростовски. На разлике између Лаврентијевског летописа и каснијих преписа — *Радзивиловскої* (даље Р) с краја XV века и *Рукописа Московске духовне академије* (даље А) указује се уколико су значајне за анализу.

У анализи се разматра конструкција двоструки акузатив у чијем саставу учествују именска реч, као објекат уз глаголе првенствено опажања и мишења, а посведочени су и примери уз глаголе говорења и партиципи. Специфичност староруских партиципа огледа се у њиховој могућности да кондензују различита временска значења. Радни (даље РПСВ) и трпни (даље ТПСВ) партиципи се, поред основног значења садашњег времена, када је реч о прошлим радњама, најпрецизније могу превести формама имперфекта, а радни (даље РППВ) и трпни (даље ТППВ) партиципи прошлог времена могу имати значење аориста и перфекта. У савременом руском језику дошло је до упрошћавања система прошлих времена, па данас постоји само један облик за све прошле радње, по пореклу партицип на -*л*, због чега нам руски језик не може указати на одговарајуће временско значење партиципа. Иако је српски језик у великој мери упростио систем партиципа, као хибридне, односно глаголско-именске врсте речи (Грковић Мејџор 1993: 182; Маројевић 2010: 100), сачувани сложени систем прошлих времена, који укључује аорист, имперфекат, плусквамперфекат, пуни и крњи перфекат, може нам служити као модел за реконструкцију временског

[1] Приликом навођења примера из *Житија* и *Сказанија* вршена је реконструкција староруских графема *ѧ*, *ѩ*, *оу*, *н*.

значења староруских радних и трпних партиципа. Забележени су и примери у којима је РПСВ у оквиру конструкције двоструки акузатив употребљен у значењу футура.

Староруски и српски језик се у овој анализи посматрају у оквиру синхроног пресека, а примењују се следеће методе: метод конфронтативне анализе, преводне семантизације и метод трансформације. Староруски партиципи употребљени у конструкцији двоструки акузатив трансформишу се у атрибутске или објекатске реченице са одговарајућом глаголском формом у предикату.

Циљ овог истраживања је да се укаже на могућност реконструкције значења староруских партиципа помоћу сложеног система прошлих времена у српском језику и на тај начин истакне важност упоредног проучавања двају језика у оквиру синхроног пресека.

Задатак истраживања је да се опише конструкција двоструки акузатив, да се радни и трпни партиципи као елементи ове конструкције трансформишу у реченице са одговарајућом глаголском формом у предикату, као и да се види у којој мери преводиоци употребљавају одређене облике.

2. ДВОСТРУКИ АКУЗАТИВ

Глаголи иза којих су стајале акузативне конструкције били су глаголи запажања, говорења и мишљења (Грицкат 2004: 166). В. В. Иванов наводи: „Двойной винительный падеж — это конструкция, в которой употреблены две формы винительного падежа имени, где одна обозначает прямой объект, а вторая находится в предикативных отношениях с первым винительным” (1990: 378). Ј. Грковић Мејџор (2010: 188) наводи да је акузатив са партиципом „варијанта двоструког акузатива, где се у позицији другог акузатива могу јавити, поред партиципа, именица или придев”. Даље аутор (2010: 194) објашњава да старословенски примери са партиципом у акузативу уз објекат као допуну глаголима перцепције „указују на непостојање јасне границе између предикативног и атрибутивног значења”. Исти аутор на другом месту (Грковић Мејџор 1997: 23–24) партицип уз глаголе опажања (укључујући и глагол *обрѣстн*) и мишљења у српскословенском језику одређује као ситуациони детерминатор објекта, пошто се синтаксички везује за објекат, указујући на двојаку могућност превођења услед „двофункционалности партиципа”: *сїю же заповѣдємь вьсѣмь начело н сьвршенїє соуцоу разоумѣхомь* — *ову* (= *заповест*), *која је свим заповестима начело…, разумесмо* / *да је ова* (= *заповест*) *свим заповестима начело…, разумесмо*. Аутор наведени облик тако одређује на основу појма М. Ивић, која објашњава (Ивић 2008: 192–193) да је реченица попут *Видим Олгу како се приближава* „specijalna konstrukcija oličena u nominalnoj reči i situacionom determinatoru”. Партицип у оквиру акузативних конструкција врши функцију предикативног атрибута (Курешевић 2010: 81).

У анализираном корпусу конструкција двоструки акузатив стоји уз глаголе перцепције, и то визуелне перцепције *вндѣтн*, *оузрѣтн* и аудитивне перцепције *слышатн*, *оуслышатн*, као и уз глаголе *нантн*, *обрѣстн* (*сѧ*) који се такође сврставају у глаголе опажања (Грицкат 2004: 169), односно у глаголе констатовања опажања (Курешевић 2010: 85), затим глаголе мишљења: *вѣдѣтн*, *мнѣтн*, *разоумѣтн* и глаголе говорења: *повѣдатн*, *съповѣдатн*, *возвестнтн*, од којих су у највећем броју примера посведочени први, а најређи су примери са глаголима говорења (уп. Курешевић 2010: 81).

3. ЗНАЧЕЊЕ АОРИСТА

Најпре ћемо размотрити примере за двоструки акузатив, у чијем саставу је РППВ са значењем аориста.

(1) н мнозн ѵл҃вцн бл҃говѣрннн вндѣшѧ кр҃тъ над Васнлковн вон *възвышьсѧ* велмн (ПВЛ, 270)

(1а) […] и многи људи правовјерни видјеше крст *издиīнут* веома изнад Васиљкових ратника. (ПМЉ, 154)

(2) […] не бо его вндѣ дверьмн *нзълѣзъша* нн пакы дверьмн *вълѣзъша* […] (ЖФП)

(2а) […] јер не виде *да* он *изађе* нити да *уђе* / не виде њега *који изађе* ни *уђе* […]

(3) […] а Ламехъ вѣдын казнь *бывшн* на прародителю юго· створн оубнство· (ПВЛ, 145)

(3а) […] а Лемах, упознат са казном *која је сиīила* прародитеља његовог, почини убиство. (ПМЉ, 90)

У примеру бр. 3. правилна форма РППВ у одређеном виду *бывшюю* наводи се у каснијим преписима — Р и А.

У савременом српском језику реченице са *īде*, *како* и *да* уз глаголе перцепције налазе се на месту некадашњег партиципа у анализираној функцији (Грицкат 2004: 167; Дмитриев 1972: 262). И. Грицкат (2004: 167) наводи да се у реченицама попут *видим īа да седи* (као и са везницима *īде*, *како*) у литератури често указује на то „да су зависни делови у њима двоструке природе, тј. да представљају изричне реченице али су по смислу и одредбе уз објекат". А. А. Потебња (1958: 311), наводећи примере из српског језика: *видјеше младића īдје сједи*[2] (= *сѣдѧць*), указује на предикативност партиципа као другог акузатива. Са друге стране, И. Грицкат објашњава: „Семантички основ за употребу *īде* (истакла — И. Г.) у реченицама као 'видим га где спава' треба, по нашем мишљењу, тражити у оној већ споменутој компоненти ових реченица — да оне садрже, поред декларативности, и одредбу објекта: видим њега 'спавајућа', тј. њега успаваног, који спава. Овде 'где спава' значи, према томе, 'који спава' (Грицкат 2004: 170). Како наводи М. Стевановић (1974: 830), изричне реченице (у ужем смислу, тј. уз глаголе говорења, мишљења и осећања) могу бити и у функцији атрибута, када се односе на именицу: *Посматра учитеља како īовори и другīове како одīоварају.*

П. Ђорђић (1975: 166; 171) за овако употребљене партиципе наводи превод са изричном реченицом: *народоу днвнтн сѧ вндѧште нѣмы глаголѭштѧ — тако да се народ дивљаше видећи нијеме īдје īоворе*; *вндѣшѧ н оуже оумьръшь — видјеше да је већ умро*.

П. А. Дмитријев (1972: 266–267) наводи да су у српском језику реченице са *īде*, *како* и *да* уз глаголе опажања истовремено везане са глаголом управне реченице и са супстантивом, а тиме истовремено имају значење атрибута и објекта. Аутор даље наводи: „На основе синтаксических отношений с глаголом возникает объектное значение, на основе отношений с субстантивом — атрибутивное значение" (Дмитриев 1972: 267).

И А. А. Потебња (1958: 308) бележи да неки примери са овако употребљеним партиципом имају предикатски карактер, а други атрибутски „но отделение одних примеров от других затруднительно, так как древний язык не дает для этого никаких оснований".

О двојакој могућности тумачења поменутих конструкција у *Историјској īраматици рускоī језика* наводи се: „Роль причастий в конструкциях типа: ону обрѣте *лежацю* (истакнуто у — ИГРЈ) ЛИ ок. 1425, 104 об.; не вѣдяху … *лежацю* … стою мѹку СкБГ XII, 18 г более точно может быть определена как роль распространителей с двунаправленными отношениями: причастие относится здесь и к предикату и к распространяющему его объектному члену" (ИГРЯ 1982: 353–354).

У примеру бр. 1. преводилац није трансформисао РППВ у одговарајуће реченице иако бисмо могли употребити атрибутску реченицу *који се издиже* или објекатску реченицу *видеше да се крст издиже* – у оба случаја са формом аориста у предикату. У примеру бр. 3. у преводу на српски језик употребљена је атрибутска реченица са формом перфекта у предикату.

У неким примерима радни и трпни партиципи стоје један до другог, у примеру бр. 4. то су РППВ са значењем аориста и РПСВ са значењем имперфекта. У истом примеру посведочена је и неправилна форма партиципа *въздѣвъшю.* Будући да је реч о форми мушког рода, правилан

[2] Види и П. А. Дмитриев 1972: 262.

облик гласи *възведша*, уколико је реч о неодређеном виду партиципа (одређени вид гласио би *възведшаго*).

(4) […] вндѣ пръподобьнаго Феодосиѧ въ свѣтѣ томь посрѣдѣ манастырѧ прѣдъ цьрквню *стоѧща* роуцѣ же на небо *въздѣвъшю* н молнтву къ Богу прнлѣжьно *творѧща*. (ЖФП)

(4а) […] виде преподобног Теодосија *да/како стајаше* у тој светлости испред цркве на средини манастира, *да/како подиже* руке ка небу и *да/како се* приљежно *мољаше* Богу / виде преподобног Теодосија *који стајаше* у тој светлости испред цркве на средини манастира и *који подиже* руке ка небу и приљежно *се мољаше* Богу.

РППВ може се трансформисати у одговарајућу реченицу са формом перфекта у предикату, као што је то у примеру бр. 3, али је тада реч о стилски неутралнијем исказу. Перфекат је у староруском језику стилски неутралан облик, за разлику од аориста и имперфекта, а будући да је у староруским текстовима аорист један од двају доминантних облика прошлих времена (поред имперфекта), приликом превођења и трансформације РППВ предност дајемо аористу. Исте одлике карактеришу аорист у српском језику којим се означавају доживљене прошле радње ограниченог трајања (Ковачевић 2013: 59), односно аорист у српском језику означава „*прошлу, ограничену по трајању радњу коју је говорно лице лично запазило или на неки начин доживјело* (истакао — П. С.)" (Сладојевић 1955–1956: 135–136), а приповедање чини експресивнијим (Vuković 1967: 389).

4. ЗНАЧЕЊЕ ИМПЕРФЕКТА

Када је реч о прошлим радњама, на које нам јасно указује сам контекст, РПСВ се најпрецизније преводи формом имперфекта, а овако употребљен партицип трансформише се у атрибутску или објекатску реченицу са формом имперфекта у предикату, што можемо видети у примерима 5–10.

(5) […] овогда бо вндѣша стълпъ огньнъ овогда свѣщѣ *горущѣ* […] (СкБГ)

(5а) […] видјели су или ватрени стуб или свијеће […] (ОССРК, 36)

РПСВ на српски језик није преведен формом имперфекта, иако је његова употреба могућа: *које гораху / да , како гораху*.

И приликом трансформације помоћног глагола *бытн* могуће је употребити форму имперфекта, што нам показује следећи пример.

(6) […] вндѣвъ отрока въ такомь съмереннн н покореннн *соуща* […] (ЖФП)

(6а) […] видевши *да/како* младић *беше/бијаше* у таквом смирењу и послушању / видевши младића *који бијаше* у таквом смирењу и послушању […] (ЖФП)

Међу су примери у којима је РПСВ у једнини у форми одређеног вида као што је у примеру бр. 7. Форме одређеног вида чешће су забележене у множини.

(7) […] вндѣвъ н в такон одежн *соущаго* […] (ЖФП)

(7а) […] видевши *да беше/бијаше* у таквој одећи / видевши њега *који беше/бијаше* у таквој одећи […]

У анализираном корпусу посведочене су форме изворног староруског акузатива, као што је у примеру бр. 8, али и форме које сведоче о развоју категорије живо/неживо, као што је у примеру бр. 7.

(8) […] н вндѣша свѣтъ пречюденъ въ церквн *соущь* […] (ЖФП)

(8а) […] и видеше *како/да* светлост у цркви *беше/бијаше* предивна / видеше у цркви светлост *која беше/бијаше* предивна […]

(9) ꙗкѡ вндѣ ны волею к нему *ѡбращающасѧ*. (ПВЛ, 224)

(9а) […] јер видје нас *који* му *се* у невољи *обраћамо*. (ПМЉ, 137)

У примеру бр. 9. употребљена је неправилна форма РПСВ будући да акузатив множине неодређеног вида гласи *ѡбращающѣ сѧ*. Преводилац је партицип трансформисао у атрибутску

реченицу са формом презента у предикату, иако је реч о прошлој радњи због чега је могуће употребити и имперфекат *обраћасмо*. Да је српски преводилац партиципе употребљене уз исти глагол визуелне перцепције *видѣти* трансформисао у различите реченице показују нам примери бр. 9, у којем је употребљена атрибутска реченица, и 10, у којој је партицип трансформисан у објекатску реченицу.

(10) ꙗко̑ ны видѣ неправо *пребывающа*. (ПВЛ, 224)

(10а) Када нас видје *да* у неправди *живимо* […] (ПМЉ, 137)

Разлике у превођењу партиципа уз исте глаголе запажамо и између превода *Сказанија*, с једне стране, и ПМВ, с друге стране, што нам показује наредни пример. У примеру $11a_1$ употребљена је атрибутска реченица са одговарајућом формом имперфекта у предикату, а у примеру $11a_2$ употребљена је изрична реченица са презентом у предикату, иако је реч о прошлој радњи, због чега је могућа употреба имперфекта *пројаше*.

(11_1) […] и слышаша гласъ блаженааго страстотьрпьца *поюща* […] (СкБГ)

($11a_1$) […] чуше глас мучеников *који пјеваше* […] (ОССРК, 33)

(11_2) и слышаша блжнаго Бориса *поюща* заоутреню. (ПВЛ, 133)

($11a_2$) […] чуше блаженог Бориса *како пјева* јутрење, […] (ПМЉ, 88)

У највећем броју примера реч је о глаголима опажања, али су забележени и примери са глаголима мишљења и говорења.

(12) снце же пакы по вся ноцн сповѣдахоутн н *творяща* (ЖФП)

(12а) […] причаху *да* овако *чињаше* сваке ноћи.

И. Грицкат наводи да „глаголи говорења и мишљења, процењивања, сматрања нису били сви и увек тако изразито транзитивни […] Стога су се акузативи уз њих држали углавном само у границама трајања архаичне конструкције (мьнѣвъша же н въ дроужннѣ сѫць), а реченице које су од њих настајале гласиле су ’помисливши да је он у друштву’, без објекта. Насупрот томе, реченице које су наслеђивале конструкцију уз глаголе опажања могле су да гласе и тако (’видевши да је он у друштву’), али и другачије — ’видевши *ја* (истакла — И. Г.) да је у друштву’; овај други тип, са делимично задржаним формалним обележјем раније конструкције, имао је своју нешто сложенију историју, како у неким словенским језицима тако и у балканским језицима као целини” (Грицкат 2004: 166–167).

Разматрајући конструкцију акузатив са партиципом, М. Курешевић (2010: 82) објашњава да се беспредлошким акузативом означава појам са семантичким обележјем *живо*+. Аутор истиче: „Са становишта савременог језика оваква употреба акузатива уз глаголе говорења и мишљења, за разлику од оне уз глаголе опажања, чини се необичном (неправилном). Међутим, она има своје типолошко оправдање. У питању је општесловенска особина, наслеђена још из праиндоевропског, у којој се крије ранији потенцијал акузатива да се појмом у том падежном облику исказује не само директни, већ и индиректни објекат, као и разне околности везане за радњу” (Курешевић 2010: 82).

У нашем корпусу посведочена је употреба конструкције двоструки акузатив са глаголом *мнѣти* (пример бр. 22).

Поред РПСВ и ТПСВ, у оквиру контекста са прошлим радњама, на српски језик најпрецизније се може превести формом имперфекта.

(13) бѣ бо любѧ словеса книжнаѩ. слышѧ бо ѥднною ѥуаньѥ ѵтомо. (ПВЛ, 125)

(13а) А пошто књиге вољаше, чу једном Јеванђеље *како читају*: […] (ПМЉ, 78)

Српски преводилац употребио је објекатску реченицу са предикатом у презенту. Ако узмемо у обзир да је реч о имперфекатској радњи, али и атрибутски карактер партиципа, можемо рећи: *јеванђеље које се читаше*, у оквиру пасивне конструкције, или, уколико бисмо изабрали активну реченицу: *јеванђеље које читаху*.

5. ЗНАЧЕЊЕ ПЕРФЕКТА

ТППВ је у староруском језику имао значење перфекта, што видимо у примерима 14–17. У примеру бр. 14. образован је од глагола *сѣчи* који се у речницима старословенског и староруског језика тумачи као несвршени (Стсл, 680; Срезневский, III, 904–905; СРЯ, XXIV, 108–111), али је у нашем примеру употребљен са значењем свршеног вида. Будући да је категорија глаголског вида у периоду староруског језика била у процесу развоја, тј. није још достигла крајњу морфологизацију, многи глаголи функционисали су као глаголи са недиференцираном категоријом вида, било да је реч о простим или изведеним глаголима, а на одговарајуће значење у таквим примерима указује нам контекст (Вишњевац, 2017).

(14) Мьстнславъ же ѡ светъ заоутра вндѣвъ лежачнѣ *сѣчены* ѿ своѝ Сѣвръ (ПВЛ, 148)

(14а) А Мстислав, пред зору, видјевши *како посјечени* од својих леже Северјани […] (ПМЉ, 92)

(15) Володнмеръ вндѣвъ цр҃квь *свершену* (ПВЛ, 124)

(15а) Владимир, видјевши *да је* црква *готова*, […] (ПМЉ, 77)

(16) онн же вндѣвше отрока простость н рнзамн же худамн *облечена* […] (ЖФП)

(16а) Они пак, видевши *да је* младић простодушан и *обучен* / младића *који је* простодушан и *обучен* […]

(17) блаженын же вндѣвъ ꙗ *съвязаны* н въ такон скърбн *соуща* […] (ЖФП)

(17а) А блажени, видевши *да су свезани* и *да беху/бијаху* тако тужни / видевши њих *који су свезани* и *који беху/бијаху* тако тужни […]

Приликом превођења ТППВ са значењем перфекта могуће је употребити граматички еквивалент у српском језику, који исказ чини стилски неутралнијим (Ковачевић 2006: 85–86), односно представља „обичан, неутралан претерит" (Грицкат 1954: 10). М. Стевановић (1967: 52) објашњава да се перфектом примарно означава радња која се у прошлости вршила или извршила, а друга компонента овог облика укључује стање добијено у резултату извршене или вршене радње. Како бисмо указали на значење перфекта, трпни облик може се заменити активном конструкцијом са формом перфекта у предикату, у примеру бр. 14: *да/како су их посекли*, а у примеру бр. 15: *да су саградили цркву / цркву коју су саградили*, у примеру бр. 16 *да су младића обукли / младића којеі су обукли*, у примеру бр. 17: *да су их свезали* / *које су свезали*. У последњем примеру уз ТППВ употребљен је и РПСВ са имперфекатским значењем *соуща* иако форма акузатива мушког рода множине неодређеног вида гласи *соущѣ*.

6. ЗНАЧЕЊЕ ПРЕЗЕНТА

У свом основном значењу РПСВ се преводи формом садашњег времена, у саставу одговарајућег типа реченице, као што је то у наредним примерима.

(18) таче по времени пакы нѣкоторѣмь слыша въ святѣмь еуангелни Господа *глаголюща*: […] (ЖФП)

(18а) Након неког времена чу у светом Јеванђељу Господа *да/како говори* / *који говори* […]

У примеру бр. 19. партицип је самостално употребљен, именска реч у акузативу у функцији објекта је изостављена будући да је претходно наведена у контексту. Поред тога, употребљена је неправилна форма *лѣжащаꙗ*, а правилну форму женског рода РПСВ неодређеног вида *лежащю* наводи приређивач.

(19) се бо всн ѵлв҃цн прославлѧють вндѧща *лѣжащаꙗ* в тѣлѣ на многа лѣ^{т} (ПВЛ, 68)

(19а) Јер ево, сви је прослављају, видећи *да* она *лежи* у тијелу много година; […] (ПМЉ, 42)

(20) аще ѡбрѧщеть въ вустьѣ Днѣпрьскомь Русь Корсунѧны рыбы *ловѧща* (ПВЛ, 51)

(20а) Ако Руси нађу Корсуњце *да лове* рибу у ушћу Дњепра, […] (ПМЉ, 31)

У примеру бр. 20. конструкција двоструки акузатив употребљена је уз глагол *обрѣстн*. Сврставајући глагол *наћи* у глаголе опажања, И. Грицкат наводи: „Глаголи перцепције не ограничавају се само на појам виђења и чувења, него обухватају и речи са значењем обрѣстн, наћи, спазити – уз које може да се придружи и сам глагол видети ['потражих га и најзад га видех да (данас боље: како, где) спава крај пута']. Ови глаголи јесу прелазни, као и они ранији, са објектом лица које је предмет перцепције, али они, као што је било напред споменуто, нису увек и глаголи уз које би могле бити додаване изричне реченице. […] Сам глагол 'наћи' што год је ближи значењу визуелног опажања, све је даљи од изричности; […]" (Грицкат 2004: 169–170).

Партиципима у оквиру конструкције двоструки акузатив могу претходити безличне конструкције, што видимо у наредном примеру.

(21) […] ꙗко вндѣтн есть манастырь славьнъ *соуць* на мѣсть томь нже н донынѣ есть молнтвамн его *цвьтоуць* […] (ЖФП)

(21а) […] на том се месту може видети манастир *који је* славан и *који* и до данас *цвета* његовим молитвама / на том се месту може видети *како*/*да је* манастир славан и *да* до данас *цвета* његовим молитвама.

У наредном примеру конструкција двоструки акузатив употребљена је уз глагол мишљења *мнѣтн*, а на српски језик преведена је изричном реченицом са граматичким еквивалентом, садашњим временом помоћног глагола.

(22) нже н ныпѣ стоѧть за ст҃ою Бц҃ю ꙗкоже невѣдуще мнѧть ꙗ мрамарѧны *суща* (ПВЛ, 116)

(22а) […] што и сада стоје иза цркве Свете Богородице, и за које незналице мисле *да су* мраморни. (ПМЉ, 73)

(22б) […] што и сада стоје иза цркве Богородице Десјатичне и за које незналице мисле *да су* мермерни. (ОССРК, 18)

7. ЗНАЧЕЊЕ ФУТУРА

Поред значења имперфекта, РПСВ могао је имати и значење будућег времена (Вишњевац 2016: 107). У примеру бр. 23. контекст нас упућује да је реч о будућој радњи, односно да РПСВ има футурско значење. Српски језик развио је оба будућа времена, док је у руском језику дошло до контаминације компонената некадашњег футура првог и футура другог, а категорија глаголског вида била је доминантнија у односу на категорију времена.

(23) не вѣдын же путн, молѧшесѧ Богу, дабы обрѣлъ спутннкы, *направлѧюща* н на путь желаннꙗ (ЖФП)

(23а) Не знајући пут, мољаше се Богу да би нашао сапутнике *који ће* га *усмерити* на жељени пут.

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Истраживање показује да староруски радни и трпни партиципи садашњег и прошлог времена кондензују различита временска значења — РПСВ и ТПСВ имперфекта и презента, а РПСВ и футура, док РППВ и ТППВ могу имати значење аориста и перфекта. Приликом трансформације анализираних партиципа у оквиру конструкције двоструки акузатив у атрибутске или објекатске реченице указали смо на различите глаголске форме у предикату ових реченица, првенствено када је реч о прошлим временима. Реконструкцију временског значења партиципа могуће је урадити захваљујући сачуваном сложеном систему прошлих времена у српском језику, због чега ово истраживање посебно истиче важност упоредног проучавања староруског и савременог српског језика.

Литература

Вишњевац, В. (2016). Радни и трпни партицип садашњег времена у саставу предиката у староруском језику. *Филолоī, часопис за језик, књижевност и културу* 7, 102–117.

Вишњевац, В. (2017). О неким староруским глаголима са два вида. *Српски језик: студије српске и словенске*. Серија I, 22, 471–488.

Грицкат, И. (1954). *О перфекту без помоћноī īлаīола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*. Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик.

Грицкат, И. (2004). *Студије из историје српскохрватскоī језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Грковић Мејџор, Ј. (1993). *Језик Псалтира из штампарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ: Одбор за обиљежавање 500 година прве штампане ћирилске књиге на словенском југу.

Грковић Мејџор, Ј. (1997). Партиципи у српскословенском језику. *Зборник Матице српске за филолоīију и линīвистику* 40/1, 21–39.

Грковић Мејџор, Ј. (2010). О конструкцији акузатива с партиципом (типолошки и когнитивни аспекти). *Јужнословенски филолоī* 66, 187–203.

Дмитриев, П. А. (1972). Придаточные предложения с двусторонними синтаксическими связами. *Јужнословенски филолог* 29/1–2, 243–274.

Ђорђић, П. (1975). *Старословенски језик*. Нови Сад: Матица српска.

Иванов, В. В. (1990). *Историческая грамматика русского языка*. Издание третье, переработанное и дополненное. Москва: Просвещение.

Историческая грамматика русского языка. Морфология. Глагол (под ред. Р. И. Аванесова, В. В. Иванова). (1982). Москва: Наука.

Ковачевић, М. (2006). Стилске доминанте у Божовићевој причи ’Први пут у Новом Пазару’. У: *Језик и стил Грīорија Божовића* (ур. Д. Бојовић). Косовска Митровица: Филозофски факултет; Зубин Поток: Стари Колашин, 77–91.

Ковачевић, М. (2013). *Српски писци у озрачју стилистике*. Београд: „Филип Вишњић”.

Курешевић, М. (2010). О конкурентној употреби акузативних конструкција (са партиципом и инфинитивом) и допунске реченице у Српској Александриди. *Зборник Матице српске за филолоīију и линīвистику* 53/1, 79–92.

Маројевић, Р. (2010). Структура врста ријечи у савременом српском језику (у поређењу са старославенским и руским). У: *Интердисциплинарност и јединство савремене науке* 4/1 (ур. М. Ковачевић). Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, 99–110.

Потебня, А. А. (1958). *Из записок по русской грамматике*. Т. I–II. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.

Сладојевић, П. (1955–1956). О значењу аориста у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолоī* 21/1–4, 131–136.

Стевановић, М. (1967). *Функције и значења īлаīолских времена*. Београд: Научно дело.

Стевановић, М. (1974). *Савремени српскохрватски језик (īраматички системи и књижевнојезичка норма). II, Синтакса*. Београд: Научна књига.

Танасић, С. (2005). *Синтакса īлаīола*. У: П. Пипер и др. *Синтакса савременоīа српскоī језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ: Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Ivić, M. (2008). *Lingvistički ogledi*. 3. izdanje. Beograd: XX vek: Krug.

Vuković, J. (1967). *Sintaksa glagola. Studije.* Sarajevo: Zavod za izdavanje udzbenika.

Извори

ОССРК: *Одабране странице старе руске књижевности* [превод и коментари В. Минић] (1994). Цетиње: Обод.

ПВЛ: *Повесть временных лет*, у: Полное собрание русских летописей. Т. I. (1962). Москва: Издательство восточной литературы.

ПМЉ: *Повијест минуљих љета или Несторов љетопис* [превод и коментари Н. Косовић] (2003). Београд: ИКП „Никола Пашић”.

СкБГ https://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4871приступљено 25. 2. 2022.

ЖФП https://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4872 приступљено 25. 2. 2022.

Речници

СДРЯЗ: *Словарь древнерусского языка* (*XI–XIV вв.*) *в десяти томах*. (1990). Москва: Русский язык.
Срезневский: *Материалы для словаря древнерусского языка* (2003). Москва: Знак.
СТСЛ: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой (1994). Москва: Русский язык.

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ СИНТАКСИСА ДВОЙНЫХ ПАДЕЖЕЙ: ДВОЙНОЙ ВИНИТЕЛЬНЫЙ В ДРЕВНЕРУССКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ПЕРЕВОДЫ НА СОВРЕМЕННЫЙ СЕРБСКИЙ ЯЗЫК

Резюме

В настоящей статье рассматривается синтаксическая конструкция двойной винительный, в составе которой участвуют действительные и страдательные причастия настоящего и прошедшего времени. Причастия в данной конструкции переводятся на сербский язык придаточными предложениями с соответствующими глагольными формами в сказуемом – аористом, имперфектом, перфектом и настоящим временем. Помимо значения прошедших времен, действительное причастие настоящего времени могло употребляться и в значении будущего времени. Благодаря сохраненной системе прошедших времен в современном сербском языке, можно делать соответствующую реконструкцию временных значений древнерусских причастий, чем подчеркивается важность сравнительного изучения древнерусского и сербского языков.

Ключевые слова: двойной винительный, причастие, древнерусский язык, сербский язык

Вишња Вишњевац
Универзитет у Источном Сарајеву,
Република Српска, Босна и Херцеговина
Филозофски факултет
visnja.visnjevac@ff.ues.edu.rs

UDK 81'342.9

Jelena Vlašić Duić – Ivana Gusak Bilić

UTJECAJ PROZODIJSKIH SREDSTAVA NA RAZUMIJEVANJE SADRŽAJA

U radu se propituje veza između razumijevanja sadržaja i odsječnih te osobito nadodsječnih i krozodsječnih obilježja izgovora. Razumijevanje sadržaja provjereno je na nefikcionalnom tekstu pročitanom (1) uzornim čitanjem te odmacima od njega: (2) u izgovoru afrikata; (3) u izgovoru frikativa; (5) u izgovoru naglasnih cjelina; (4) pogrešnim naglascima riječi; (6) rečeničnim naglascima koji ne ističu ključne riječi; (7) uzlaznim intonacijama te (8) ravnim intonacijama na kraju intonacijskih jedinica. Istraživanje je provedeno na osnovnoškolskom uzrastu. Pokazalo se da pogreške na nadodsječnoj i međuodsječnoj razini više utječu na razumijevanje sadržaja od onih na segmentnoj razini te da je razumijevanje najslabije kad su narušene naglasne cjeline i kad se ostvaruju isključivo uzlazne intonacije. Prozodijska sredstva ne služe samo ostvarivanju izražajnosti i afektivnosti nego znatno utječu na razumijevanje sadržaja, pa im je potrebno posvetiti više pozornosti u poučavanju od osnovnoškolske do visokošolske razine.

Ključne riječi: prozodijska sredstva, razumijevanje teksta, čitanje naglas, osnovnoškolska nastava

1. PROZODIJSKA SREDSTVA I RAZUMIJEVANJE

Prozodijska sredstva ne tiču se samo jednoga odsječka, nego uglavnom više njih, pa govorimo o nadodsječnim (suprasegmentnim) i krozodsječnim (transsegmentnim) obilježjima. Prema Lehiste (1970), pojam prozodija obuhvaća aspekte koji čine odnosi trajanja, jačine (intenziteta) i visine (tona), ali često se upotrebljava i šire, pa uz spomenuta obilježja obuhvaća i tempo, ritam, stanke, boju glasa itd. Škarić (1991) razlikuje deset prozodijskih sredstva: ton i intonaciju; glasnoću i naglasak; boju glasa; spektralni sastav govornog zvuka; stanku; govornu brzinu; ritam; govornu modulaciju; način izgovora glasnika te mimiku i gestu. Ističe da se u govoru, koji se sastoji od sloja glasa i sloja teksta, tim zajedničkim prozodijskim sredstvima ostvaruju slojevi teksta – prozodija riječi i prozodija rečenice te slojevi glasa – izražajnost i govorni krik (dok se nizovi fonema, koji također pripadaju sloju teksta, ostvaruju izgovaranjem glasnika). Prozodijska sredstva u govor unose subjektivnost i afektivnost i time pridonose razumijevanju poruke (Guberina, 1952), ali vrlo važnu ulogu imaju i u organiziranju govorne poruke jer se njima riječi okupljaju u smislene cjeline (intonacijske jedinice ili rečenice) prikladne za percepciju te se ističu riječi koje su govorniku važne. Uspješnost govorne izvedbe i razumijevanje teksta uvelike ovisi upravo o uporabi prozodijskih sredstava.

Tonom, jačinom i trajanjem ostvarujemo razlike na razini riječi, i to na morfološkoj razini, npr. *žène* (N mn. imenica *žèna*) razlikujemo od *žènē* (G jd. imenice *žèna*) i na leksičkoj razini, npr. *pȁs* razlikujemo od *pâs* ili *žènē* (G jd. imenice žèna) od *žènē* (3. l. mn. glagola žèniti). Na rečeničnoj razini različitim rečeničnim naglaskom razlikovat ćemo obavijesni predikat: ***Ana*** *se neće cijepiti. Ana se* ***neće*** *cijepiti. Ana se neće* ***cijepiti****.* Različitom rečeničnom intonacijom (silaznom ili uzlaznom) možemo tvrditi: *Ana se neće cijepiti.* ili možemo pitati: *Ana se neće cijepiti?* Fonologiju zanimaju upravo takva, distinktivna prozodijska sredstva koja omogućuju da se jednaki fonemski sastavi značenjski razlikuju, a fonetiku zanimaju i ona sredstva koja utječu na razumijevanje na emocionalnoj (afektivnoj) razini i koja otkrivaju govornikove stavove i raspoloženja u sloju izražajnosti i u sloju krika.

Najčešće je uporaba prozodijskih sredstava polifunkcionalna, pa u rečenici *Ana se neće cijepiti?* ne moramo tražiti informaciju, nego možemo uputiti poziv ili zahtjev, tj. ilokucijski čin (neka se cijepi,

mora se cijepiti), izražavajući pritom i svoju ljutnju, neslaganje ili autoritativnost. Rasinski i suradnici (2011: 239) proučavaju glatkoću tzv. prozodijskog čitanja koje definiraju kao „sposobnost da usmeno čitanje zvuči kao autentičan usmeni govor“ i tvrde da je takvo čitanje pokazatelj prepoznavanja sintaktičkih i semantičkih obilježja teksta te njegova razumijevanja.

Izgovarajući tekst, govornik svojim načinom izgovora glasnika, bojom glasa, glasnoćom i obilježjem idiolekta odašilje obavijest o sebi, a slušatelj se s vremenom privikava na njegov govor i sve manje primjećuje posebnosti njegova govorenja. Vuletić (1976) ističe kako je poželjno da je takve, nenamjerne obavijesti što manje (to podrazumijeva ugodan glas, govornu glatkoću, dobru dikciju, standardan izgovor), pa da se slušatelj može usmjeriti na sadržaj, tj. na obavijest koju govornik odašilje s namjerom, a koja podrazumijeva oblikovanje intonacijskih cjelina prikladnih za percepciju, uporabu intonacijskih obrazaca koji odgovaraju sadržaju te ostvarivanje rečeničnog naglaska koji će istaknuti važne dijelove poruke. Za pogreške na nenamjernoj razini Vuletić (ibid.) tvrdi da su *teže i opasnije* od onih na sadržajnoj jer se na njih slušatelj ne može priviknuti, da je to buka koja se s vremenom zbog zamora povećava.

S obzirom na vrstu teksta i cilj, čitanje naglas može biti nefikcionalno ili informacijsko i fikcionalno ili književno čitanje. Informacijsko se čitanje pojavljuje u svim školskim predmetima, a cilj mu je učenje i svladavanje gradiva (Lasić-Lazić et al., 2008). Istraživanje Ariail i Albright (2005) pokazalo je da se fikcionalni tekstovi mnogo više čitaju naglas (oko 40 %) nego informativni (16 %). Kao razloge čitanja nastavnici navode promicanje ljubavi prema književnosti i/ili čitanju (18 %) i poboljšanje razumijevanja (15 %). Mnoga istraživanja govore o važnosti čitanja naglas jer se njime stvara pozitivan odnos prema čitanju i interes za čitanjem, razvija se vokabular i vještina glatkoga čitanja te razumijevanje teksta (Paciga et al., 2009). Fodor (1988) pak pretpostavlja da prozodija utječe ne samo na razumijevanje naglas izgovorenih rečenica, nego i na razumijevanje rečenica pri čitanju u sebi. Važno je naglasiti da je dobrobit čitanja naglas i u tome što razvija vještinu slušanja, i to ne samo tihoga i pozornoga, nego aktivnoga i kritičkoga.

2. TERMINOLOŠKI I ISTRAŽIVAČKI IZAZOVI

Ako prozodijskim sredstvima pristupamo metodički, uočava se terminološka neujednačenost te nesklad u popisu i opisu prozodijskih sredstava. U prethodnom istraživanju (Vlašić Duić, 2015), u kojemu je analizirana obrada prozodijskih sredstava u osnovnoj i srednjoj školi, primijećeno je da se prozodijska sredstva u udžbenicima i radnim bilježnicama nazivaju govornim vr(j)ednotama i vr(j)ednotama govorenoga jezika, a u priručnicima za nastavnike intonacijskim sredstvima. Termin *vrednote govornoga jezika* skovao je Guberina (1952) i koristio ga je za stilističku analizu, ali za školsku bi uporabu prikladniji bio naziv *govorna* sredstva jer bi se izbjegla imenica *vrednote/vrijednosti* koja je neke kreativne autore udžbenika potaknula da, potpuno nepotrebno, smisle termin *vrednote pisanoga jezika* koji se odnosi na interpunkcijske znakove. U udžbenicima nema definicije govornih sredstava, a bilo bi potrebno reći da su to različite mogućnosti razlikovanja i izražavanja značenja u govoru. Popis i opis govornih sredstava vrlo je raznolik, pa su tako svim udžbenicima zajednička samo četiri: rečenična intonacija, brzina govorenja, stanke i jačina glasa; više od polovice udžbenika ima i rečenični naglasak, naglasak riječi te pravilan izgovor glasova, dok boju glasa, visinu glasa, mimiku i gestu i ritam imaju tek neki udžbenici. U zadacima za vježbu velika se pozornost posvećuje pisanome tekstu, a minimalna onome što bi bilo najvažnije: govornome izražavanju i uvježbavanju prozodijskih (govornih) sredstava u interpretativnom čitanju fikcionalnih i nefikcionalnih tekstova, u recitiranju, dramatizaciji i u javnome govoru.

Za razliku od krika koji proizlazi iz nesvjesnih, subkortikalnih aktivnosti i u kojem su prozodijski znakovi nenadzirani i nehotimični, u interpretativnom čitanju govornik će hotimice izabrati prozodijska sredstva kojima će ostvariti određene emocije i stavove. Istraživanja povezana s čitanjem naglas, govornom interpretacijom i poučavanjem prozodijskih sredstava u školi većinom se bave interpretativnim čitanjem književnih tekstova, a da ni u njima prozodijska sredstva ne služe samo za uljepšavanje i kao ugoda za uho, izvrsno tumači Pranjić (1986: 191) na primjeru Cesarićeve pjesme *Poludjela ptica:*

Kako – dakle – tekst melodijski i akcenatski, to jest naglasno ostvariš, ozvučiš – tako mu i tumačiš pojmovni (intelektualni) i osjećajni (emocionalni) sadržaj, tako otkrivaš poruku koju on, tekst sadrži (ako je sadrži). U istraživanju Vlašić Duić i Pletikos Olof (2015) proučavalo se na koji način interpretatori ostvaruju tekstualno jaka afektivna mjesta u beletrističkom tekstu i kako slušatelji procjenjuju različite interpretacije. Interpretatori čija je govorna interpretacija ocijenjena vrlo izražajnom koristili su znatno dulje stanke razdvajanja te stanke isticanja, što je rezultiralo ukupno sporijim tempom, te su imali tonske i intenzitetske gradacije i većinom silazne tonske obrasce. Istraživanje prozodijskih sredstava kojima se ostvaruje izražajnost umjetničkoga teksta (Pletikos Olof i Vlašić Duić, 2013) pokazuje da se slušateljima sviđa govorna interpretacija ostvarena ugodnim glasom nižeg osnovnog tona, uravnoteženog spektralnog oblika i dobrom dikcijom, dok govornikova standardnost izgovora, tj. poštivanje ortoepske norme nema važnu ulogu kod slušatelja.

Grafički zapis teksta slabo pomaže čitatelju jer se prozodija riječi grafički uopće ne bilježi (osim ako je kontekstualno nejasna, što je vrlo rijetko), a granice riječi bilježe se nedosljedno. Zapisivanje rečenične prozodije još je skromnije: intonacije se bilježe upitnikom, uskličnikom ili točkom, i to vrlo nepouzdano. Primjerice, silazna intonacija može biti obilježena svim tim trima znakovima (*Tko se neće cijepiti? Ana se neće se cijepiti. Neće se cijepiti!*). Stanke se bilježe točkom i zarezom, dvotočkom, crtom, trima točkama, ali mogu se ostvariti i gdje takvih znakova nema, a ne moraju gdje ih ima. Sloj izražajnosti grafički je najzanemareniji: upotrebljavaju se zagrade, navodnici, trotočje, upitnik-uskličnik, eventualno još i tip slova, podcrtavanje, kurziv i sl. Od interpretatora se traži da bude graditelj prozodije, mora je (re)konstruirati i kad nije obilježena (a uglavnom nije), tj. treba razviti sposobnost organizacije teksta u smislene cjeline prikladne za razumijevanje, što se još naziva i „kognitivnom arhitekturom teksta u kratkotrajnom pamćenju“ (Piage et al., 2014).

Za razliku od umjetničkoga teksta, koji svaki interpretator može protumačiti na svoj način (koliko interpretatora – toliko tumačenja), u nefikcionalnom se tekstu lakše može provjeriti razumijevanje sadržaja, primjerice u tekstu koji pripada znanstvenome funkcionalnom stilu, koji je karakterističan po svojoj objektivnosti, logičkoj organizaciji sadržaja i izraza, jasnoći, točnosti i preciznosti. Vuletić (1976) je svoje istraživanje vrednovanja različitih načina organizacije govorne poruke istražio ostvarujući nefikcionalni tekst na različite načine. Ispitanici su najbolje razumjeli tekst ostvaren tzv. dobrim čitanjem (skladnom uporabom svih prozodijskih sredstava), a podjednako su bili uspješni i kad je tekst pročitan s pogrešnim naglascima riječi. Izvedba u kojoj se nisu razlikovale afrikate također nije znatno utjecala na razumijevanje. Međutim, izvedba u kojoj je tekst čitan tako da su se nizale izolirane riječi (bez organizacije u intonacijske jedinice) te izvedba s čestim uzlaznim intonacijama na kraju rečenica, kao i izvedba bez ostvarenih rečeničnih naglaska te s neugodnim glasom, znatno su smanjile razumijevanje poruke. Na razumijevanje je najviše negativno utjecalo čitanje s izgovornim poremećajem, respiracijskim pauzama na nelogičnim mjestima i s brzopletošću. Mnoga su istraživanja pokazala da će, ako je sadržaj riječi u suprotnosti s našim prozodijskim sredstvima, prevagnuti poruka koju šaljemo prozodijskim sredstvima jer je sadržaj ostvaren njima jači od sadržaja izraženog leksičkim materijalom. Hämäläinen i suradnici (2018) tvrde da su prozodijska sredstva nedovoljno zastupljena u poučavanju iako su vrlo važna jer se mogu koristiti za nadopunjavanje, intenziviranje ili čak potpunu promjenu jezičnoga sadržaja govora. Ističu da se većina istraživanja o govoru u razredu bavi sadržajem, a ne proučavanjem značenja prozodijskih sredstava, a da je upravo kombinacija analize sadržaja i prozodijske analize nužna za proučavanje interakcije u učionici.

3. OPIS ISTRAŽIVANJA I PRETPOSTAVKE

Istraživanje je (u svibnju 2019) provedeno u petim i šestim razredima triju zagrebačkih osnovnih škola (184 učenika u 9 razreda) uz prethodnu suglasnost ravnateljica škola i nastavnika hrvatskoga jezika, kojima su opisani način i cilj istraživanja te je zajamčena anonimnost ispitanika. Nakon slušanja zvučnoga materijala (nefikcionalnoga teksta) ispitanici su odgovarali na deset pitanja kojima se provje-

ravalo razumijevanje teksta te na dva dodatna pitanja o mogućim poteškoćama u razumijevanju teksta. Za svako od deset pitanja bila su ponuđena četiri odgovora, a ispitanici su trebali zaokružiti jedan od njih ili *Ne mogu se sjetiti* kako bi se izbjeglo nagađanje odgovora. Ukupno je bilo deset bodova i nije bilo negativnih. Ispitanicima je prije slušanja dana uputa da pozorno (naslonjeni i u tišini) poslušaju tekst o rimskom graditeljstvu, koji će trajati oko tri minute, te da će nakon slušanja dobiti upitnik s pitanjima povezanima s tekstom. Odgovori svih učenika ručno su uneseni u Excel-tablicu u kojoj smo dobili broj točnih bodova svakoga učenika, a koji su bili upotrijebljeni u statističkoj analizi.

Pretpostavilo se da će pogreške na nadodsječnoj i međuodsječnoj razini više utjecati na razumijevanje sadržaja od onih na segmentnoj razini te da će na razumijevanje najviše utjecati odmak u ostvarivanju rečeničnoga naglaska. Također se pretpostavilo da će značajno negativan utjecaj na razumijevanje imati i pogrešan izgovor naglasnih cjelina, tj. stanke koje narušavaju cjelovitost govornih riječi i inonacijskih jedinica.

3. 1. Opis zvučnoga materijala

Učenici su slušali snimku nefikcionalnog, informativnog teksta o rimskom graditeljstvu, prilagođenog njihovu uzrastu, koji se sastojao od 409 riječi (32 rečenice) te je pročitan u prosječnom trajanje od oko tri minute na osam različitih načina: (1) uzorno; (2) s pogreškama u izgovoru afrikata; (3) s pogreškama u izgovoru frikativa; (4) s pogrešnim naglascima riječi; (5) odmacima u izgovoru naglasnih cjelina; (6) rečeničnima naglascima (fokusima) koji ne ističu ključne riječi; (7) uzlaznim intonacijama na kraju intonacijskih jedinica i (8) ravnim intonacijama na kraju intonacijskih jedinica.

Uzorno čitanje (1) podrazumijevalo je poštivanje ortoepske norme: tekst je izgovoren visinskim četveronaglasnim sustavom; uzornim izgovorom glasnika; uzlaznim, silaznim i ravnim intonacijskim obrascima primjerenima sadržaju; dobro organiziranim naglasnim cjelinama (stanke nisu razdvajale naglasne cjeline, tj. toničke i atoničke riječi) te rečeničnim naglascima kojima su se isticali odgovori na pitanja iz upitnika, npr. *Aréna je po sredìni bíla pòdijēljena* ***pòvīšenīm zîdom****,/ kòjī je* ***zatvárao*** *trkāćū stȁzu./ Na* ***ȍba*** *krȁja zîda / bíli su ìzgrāđeni* ***stȕpovi*** *za* ***razgraničénje****.*

Osim pravogovorno uzornoga čitanja, tekst je ostvaren na još sedam načina u kojima se odstupalo od norme u samo jednoj kategoriji (npr. pogrešno su izgovoreni afrikate i frikativi, a intonacija, naglasci riječi i rečenični naglasci bili su uzorni ili su ostvarene uzlazne intonacije kao manira, a sva ostala prozodijska sredstva su uzorna). Izgovor afrikata (2) *č/ć* i *dž/đ* bio je zamijenjen, tj. svaki je *č* izgovoren kao *ć*; *ć* kao *č*; *dž* kao *đ* i *đ* kao *dž*, npr. *isključivo* umj. *isključivo*; *trkaču* umj. *trkaću*, *predođbi* umj. *predodžbi*; *izgradženi* umj. *izgrađeni*. Izvedba s distorzijama u izgovoru frikativa (3) imala je oslabljen interdentalan izgovor glasova *s, š, z i ž*, koji je ostvaren postavljenjem vrha jezika između zuba, što je uzrokovalo rasipanje zračne struje.

Tekst je pročitan i pogrešno ostvarenim naglascima riječi (4) tako što je umjesto standardnoga četveronaglasnoga inventara izgovoren tronaglasni, staročakavski s akutom, kratkosilaznim i dugosilazni naglaskom. Značajka je toga sustava da je akutska intonacija moguća na vokalu u svakom, pa i u završnom, slogu riječi. Mjesto naglaska je slobodno te su očuvane i prednaglasne i nanaglasne dužine, npr. *Arēnȁ je po sredinȉ bīlȁ podijẽljena povȉšenīm zîdōm, kojî je zatvārȁo trkȃću stazu. Na ȍba krȁja zîda bîli su izgrȃđeni stȕpovi za razgraničẽnje.*

Odmaci u izgovoru naglasnih cjelina (5) narušavali su cjelovitost govornih riječi i intonacijskih jedinica. Govornu riječ (koja se još naziva i naglasnom cjelinom, prozodijskom ili fonetskom riječi) čini niz slogova od kojih je jedan naglašen. Sastoji se od jedne značenjske jezgre i jednog ili više morfema koji mogu biti dijelovi jezične riječi ili mogu biti jezično zasebne riječi (nenaglasnice ili klitike) koje nemaju svoj naglasak (Škarić, 1991: 317–319). Nemaju sve jezične riječi (one koje u pismu odvajamo bjelinama) svoj naglasak. S obzirom na položaj u odnosu na naglasnicu, nenaglasnice mogu biti prednaglasnice (proklitike) ili zanaglasnice (enklitike). Govornu riječ može činiti samo jedna jezična riječ, u tom slučaju naglasnica, ili dvije ili više jezičnih riječi od koji je jedna naglasnica. Intonacijska jedinica

definira se kao odsječak teksta omeđen pauzama i to je prva veća prozodijska cjelina od jezgre. Smatra se dijelom rečenice, s time da i sama može činiti rečenicu, a kriteriji su organiziranja teksta u intonacijske jedinice sintaktičko-logički i ritamski (Škarić, 1991). U ovom su čitanju stanke prekidale naglasne cjeline, razdvajale su proklitike i enklitike od toničkih riječi i tako narušavale jedinstvo govornih riječi, ali i intonacijskih jedinica, npr. *Arena / je po / sredini bila podijeljena povišenim zidom, koji / je zatvarao trkaću stazu. Na / oba kraja zida bili / su izgrađeni stupovi za / razgraničenje.* Intonacijske jedinice jako su varirale u duljini (od jedne do čak jedanaest jezičnih riječi, odnosno od jednog do čak devetnaest slogova).

Pogrešni rečenični naglasci (uski fokusi ili jezgre ostvarene intenzitetskim isticanjem) preusmjeravali su pozornost slušatelja na riječi koje nisu bile ključne za razumijevanje i na koje se nisu odnosila pitanja iz upitnika (6), npr. *Arena je po* ***sredini*** *bila podijeljena povišenim zidom, koji je* ***zatvarao*** *trkaću stazu. Na oba* ***kraja*** *zida bili su izgrađeni stupovi za razgraničenje.* Pitanje iz upitnika glasilo je: *Arena je po sredini bila podijeljena povišenim zidom. Na oba kraja zida nalazili su se: a) gladijatori; b) stupovi za razgraničenje; c) ukrasi; d) divlji tigrovi iz Afrike; e) Ne mogu se sjetiti.*

Intonacije su izgovorene na dva načina: kao uzlazna ili kao ravna manira. U jednoj su izvedbi sve intonacijske jedinice u tekstu izgovorene uzlaznim, nezavršnim tonom (7), npr. *Arena je po sredini*↑ *bila podijeljena*↑ *povišenim zidom*↑*, koji je zatvarao trkaću stazu*↑. *Na oba kraja zida*↑ *bili su izgrađeni stupovi za razgraničenje*↑. U drugoj su izvedbi sve intonacijske jedinice izgovorene ravnim, također nezavršnim i pjevnim tonom karakterističnim za nabrajanje i dječje hvalisanje (8), npr. *Arena je po sredini*↦ *bila podijeljena*↦ *povišenim zidom*↦*, koji je zatvarao trkaću stazu*↦. *Na oba kraja zida*↦ *bili su izgrađeni stupovi za razgraničenje*↦.

Svaki od tih načina čitanja najprije je ovjerilo dvoje govornih stručnjaka, a potom je snimka uzornoga čitanja dana na slušanje i procjenu kontrolnoj skupini, studentima fonetike (N=23) kako bi se utvrdilo da je doista riječ o uzornome čitanju. Sve je tekstove pročitala ženska osoba (suautorica teksta).

4. REZULTATI

Iz rezultata (Tablica 1) proizlazi da su najbolje razumijevanje, tj. najviše točnih odgovora ostvarili učenici koji su slušali izvedbe s pogrešnim izgovorom afrikata i s nestandardnom prozodijom riječi, a treći po uspješnosti bio je razred koji je slušao uzorno pročitan tekst. Najslabije rezultate postigli su učenici koji su slušali izvedbe sa stalnim uzlaznim intonacijama i s pogrešnim naglasnim jedinicama.

Načini čitanja istoga teksta	Točni odgovori
afrikate	70,45 %
naglasak riječi	70,45 %
uzorno čitanje	69,23 %
rečenični naglasak	64,35 %
ravna intonacija	62,73 %
frikativi	62,50 %
naglasna cjelina	57,78 %
uzlazna intonacija	47,50 %

Tablica 1. Postotak točnih odgovora u različitim načinima čitanja

Testiranje normalnosti (Bowman-Sheltonovim testom) pokazalo je da u uzorcima postoje distribucije koje nisu normalne, što je i bilo očekivano s obzirom na veličinu uzoraka, pa je napravljan neparametrijski Kruskall-Wallis test za testiranje razlika između triju i više grupa te Mann-Whitney U test za testiranje razlika između dviju grupa.

Tekst ostvaren uzornim čitanjem slušale su tri skupine ispitanika: dva peta razreda i studenti fonetike kao kontrolna skupina. Testiralo se postoje li razlike u srednjim vrijednostima rezultata razumijevanja teksta između tih triju grupa uzornoga čitanja. Kruskall-Wallisov test pokazao je da nema statistički značajne razlike između triju skupina uzornoga čitanja ($p = .774$, $p > .05$), pa su u daljnjoj statističkoj analizi rezultati tih triju skupina udruženi te je uzorno čitanje korišteno kao kontrolna grupa za ostale testove. Usporedba razumijevanja uzornoga čitanja i čitanja s pogreškama u naglascima riječi ($p = .747$, $p > .05$) te uzornoga čitanja i čitanja s pogreškama rečeničnim naglascima ($p = .256$, $p > .05$) pokazala je da ne postoje razlike između tih načina čitanja.

Međutim, usporedba uzornoga čitanje i čitanja s pogrešno ostvarenim naglasnim cjelinama pokazala se statistički značajnom ($p = .03$, $p < .05$), a statistički vrlo značajnom pokazala se i razlika između uzornoga čitanja i čitanja s uzlaznim intonacijama ($p = .0005$, $p < .05$), dok je usporedba uzornoga čitanja i čitanja s ravnim intonacijama pokazala da postoje razlike između testiranih obilježja izgovora, ali ta je vrijednost granična ($p = .1$, tj. 90 % smo sigurni da postoje razlike, pa imamo razloga tumačiti to kao razliku iako manju nego u uzlaznoj intonaciji).

Statistička analiza pokazala je da nemamo dovoljno dokaza o razlici između uzornoga čitanja i čitanja s pogreškama u izgovoru afrikata ($p = .788$, $p > .05$), dok je kod frikativa vrijednost granična i upućuje na to da bi mogle postojati razlike između tih načina izgovora, ali bi to trebalo još dodatno istražiti ($p = .12$, tj. 88 % smo sigurni da postoje razlike).

Dakle, najslabije rezultate u razumijevanju teksta ostvarile su skupine učenika koje su slušale izvedbu s uzlaznim intonacijama i s pogreškama u govornim riječima. U prvom dodatnom pitanju, u kojem se od učenika tražilo da procijene koliko im je tekst bio težak, gotovo polovica učenika zaokružila je odgovor *ni teško ni lako*, što dokazuje da je tekst prilagođen njihovu uzrastu, a na pitanje što ih je omelo u razumijevanju najčešće su odgovarali da ih ništa nije omelo ili da ih je omela pozadinska (vanjska) buka.

5. RASPRAVA

U ovom i u Vuletićevu istraživanju (1976) tri su čitanja s najboljim razumijevanjem podudarna, ali je poredak ponešto drukčiji: u ovom je istraživanju najbolje razumijevanje postignuto pri slušanju teksta ostvarenoga pogrešnim naglascima riječi i pogrešnim izgovorom afrikata, a potom pri slušanju uzornoga čitanja. Nešto je slabije razumijevanje sadržaja teksta bilo prilikom čitanja s pogrešnim rečeničnim naglaskom i frikativima te s ravnim intonacijama, dok je najslabije razumijevanje ostvareno u tekstovima pročitanima s narušenim naglasnim jedinicama, koje Vuletić nije istraživao, kao ni frikative, te u čitanju s uzlaznim intonacijama kao manirom. (Treba napomenuti da u Vuletićevim izvedbama nije ostvarivana samo uzlazna intonacija, nego je bilo ponešto ravnih, katkad i silaznih intonacija.) Pokazalo se da su izgovor glasnika i naglasak riječi, koji pripadaju nenamjernoj razini obavijesti koju govornik odašilje (Vuletić, 1976), doista manje informativni od namjerne razine – prikladnih intonacijskih obrazaca te cjelovitosti govornih riječi i intonacijskih jedinica.

Istraživanjem su obuhvaćena dva izazova suvremene hrvatske ortoepije: izgovor fonema /č/, /ć/,/dž/, /đ/ te prozodija riječi. Izgovorno izjednačavanje afrikata opća je značajka suvremenih hrvatskih govornika (Škarić, 2006) i karakteristična je za javni govor (Pranjković, 2010) iako ortoepska norma propisuje razlikovanje tih parova fonema. Naše je istraživanje pokazalo da čak i ako se članovi parova afrikata zamijene (/ć/ umjesto /č/ te /dž/ umjesto /đ/ i obratno), ne dolazi do gubitka razumijevanja. Za razumijevanje teksta nije presudan ni drugi pravogovorni izgovor – naglasak riječi. Problematičnost hrvatske visinske četveronaglasne norme vidljiva je u tome što se naglasci visokog varijeteta (zabilježeni u priručnicima) doživljavaju obilježenima, a ne neutralnima, pa nemaju prestiž i upotrebljavaju se samo u uskim krugovima (nekih) jezikoslovaca (Martinović et al., 2021). Ne čudi stoga što učenici zagrebačkih škola koji su sudjelovali u istraživanju (podsjetimo na to da je Zagreb sredina s udarnim naglasnim sustavom) nisu imali poteškoća u razumijevanju teksta ostvarenog njima nepoznatim, tronaglasnim ča-

kavskim sustavom. Osim afrikata, na segmentnoj su se razini istraživali frikativi /s/, /š/, /z/ i /ž/ koji su izgovarani interdentalno, što je obilježje individualnoga izgovornog poremećaja koji je rezultirao slabijim razumijevanjem teksta.

U Vuletićevu istraživanju pokazalo se da rečenični naglasak značajno utječe na razumijevanje, a u ovom istraživanju to nije potvrđeno. Mogući je razlog to što se u ovom istraživanju rečenični naglasak ostvarivao pojačanim intenzitetom (bila je riječ o uskom fokusu ili jezgri, odnosno isticanju koje je zahvaćalo riječ ili dio riječi), ali slušatelji se vjerojatno nisu oslonili samo na prozodiju, nego i na druge dijelove informacijske strukture, na sintaksu i semantiku. Naime, istraživanja produkcije, percepcije i interpretacije prozodijski ostvarenoga fokusa (Tonhauser, 2017) povezuju prozodijsko ostvarivanje fokusa s pragmatikom, semantikom i sintaksom.

Rezultati ovoga istraživanja pokazuju da ravna intonacija kao manira manje ometa razumijevanje od uzlazne, što je u skladu s istraživanjem Martinović i suradnica (2021), u kojem je pokazano da je ravna jezgra vrlo česta ne samo u čitanju nego i u pripovijedanju te da je to najčešća vrsta jezgre. Pokazalo se da su u čitanju najčešće ravne jezgre, potom silazne, tek onda uzlazne te da je specifičnost spontana govora u odnosu na čitanje u ostvarivanju manje silaznih, a više ravnih jezgara (o čestoj uporabi ravne jezgre govori i Ivas (1996: 233) u svojem istraživanju vrsta jezgara, dok Škarić (1991: 312) tvrdi da su ravne jezgre vrlo rijetke.

U ovom se istraživanju narušavala morfološko-sintaktička i prozodijska cjelovitost govorne riječi te je potvrđena pretpostavka da će narušavanje naglasne cjeline rezultirati slabijim razumijevanjem. Stanke razgraničenja (delimitativne) razbijale su sintaktičko-logičke cjeline, poremetile cjelovitost ne samo govornih riječi, nego i većih cjelina – intonacijskih jedinica, pa čak i rečenica, npr. *Na / oba kraja zida bili / su izgrađeni stupovi za / razgraničenje. Na / jednoj od / strana* (…). Stankama na neprikladnim mjestima proizveli smo nekoliko perceptivnih problema: izvedbeno smo narušili smisao, otežali smo obavijesno primanje jer se intonacijska jedinica nije poklapala sa semantičkom jedinicom, a retorički smo slušateljima otežali tako što smo intonacijske jedinice neprikladno organizirali, namjerno zanemarivši slušateljeve potrebe. Iako se prozodijske granice često usklađuju sa sintaktičkim jedinicama (frazama, rečenicama), prozodija rečenice nije u potpunosti predvidljiva iz sintaktičke strukture rečenice. Carlson (2009) istražuje proizvode li govornici intonacijske jedinice koje pomažu slušateljima u razumijevanju te utvrđuje da tako jest u većini slučajeva ako sintaktička struktura i duljina fraza to omogućuju. Granice intonacijskih jedinica mogu utjecati na sintaktičke nejasnoće, u našem slučaju pogrešne granice uzrokuju nerazumijevanje.

Rezultati ovoga istraživanja podudarni su s rezultatima istraživanja izražajnosti govornoga ostvarenja umjetničkoga teksta (Pletikos Olof i Vlašić Duić, 2013. i 2015) koja su pokazala da je slušateljima važno ostvarivanje stanki razdvajanja i isticanja, tj. prikladno oblikovanje intonacijskih jedinica i isticanje obavijesnih predikata, dok se ostvarivanje ortoepske norme nije pokazalo važnim.

6. ZAKLJUČAK

Prozodijska sredstva ne odnose se samo na to kako nešto reći, nego i što reći jer nije riječ samo o načinu govora, nego i o njegovu sadržaju. Čitatelj najprije stvara prozodijske granice, a potom sintaktičke granice usklađuje s njima, a slušatelj upravo prozodijom, tj. stankama razgraničenja sintaktički raščlanjuje rečenicu. Narušavanje sintagmatskih, sintaktičkih i značenjskih veza kao i rečeničnoga ritma i fokusa te razdvajanje onog što treba biti povezano i povezivanje onoga što bi trebalo biti razdvojeno, uzrokovalo je slabo razumijevanje pročitanoga teksta. Pogreške u organizaciji govornih cjelina i u ostvarivanju uzlaznih intonacija najviše su utjecale na nerazumijevanje sadržaja teksta, a izvedbe s poremećajem u izgovoru frikativa i s ravnim intonacijama kao manirom pokazale su tendenciju otežanoga razumijevanja. Za potvrdu će biti potrebna dodatna testiranja na većem broju ispitanika i bit će poželjno proučiti razumijevanje izvedaba s odmacima u ostvarivanju ostalih prozodijskih sredstava: tempa, ritma, boje glasa, glasnoće, govornih modulacija, mimike i geste.

Aktivno učenje i kritičko mišljenje možemo unaprijediti samo ako unaprijedimo govorenje i slušanje. Ovo istraživanje razumijevanja izgovorenoga teksta ističe važnost govornika kao arhitekta prozodije i pokazuje koji su elementi prozodijske arhitekture slušatelju posebno važni za razumijevanje. Budući da prozodijska sredstva, osim ostvarivanja afektivnosti te raznolikosti govornoga izražavanja omogućuju i razumijevanje sadržaja, potrebno je unaprijediti poučavanje prozodijskih sredstava u nastavi od najniže, osnovnoškolske pa sve do visokoškolske razine te pomoći nastavnicima da razviju kompetencije u području prozodije.

Autorice zahvaljuju učenicima, profesorima hrvatskoga jezika i ravnateljima Osnovne škole Trnjanska, Osnovne škole Ante Kovačić i Osnovne škole Rudeš u Zagrebu na sudjelovanju u istraživanju. Ovo istraživanje ne bi bilo moguće da nije bilo njihove volje izići iz rutine, primiti nas u svoje učionice i učiniti korak naprijed prema novim spoznajama.

Literatura

Ariail, M., Albright, L. K. (2005). A survey of teachers' read-aloud practices in middle schools. *Literacy Research and Instruction*. 45/2, 69-89. Također na: https://doi.org/10.1080/19388070609558443.

Carlson, K. (2009). How Prosody Influences Sentence Comprehension. *Language and Linguistics* 3/5 https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1749-818X.2009.00150.x. Pristupljeno 10.2.2022.

Fodor, J. D. (1998). Learning to parse? *Journal of Psycholinguistic Research*, 27, 285–319. https://link.springer.com/content/pdf/10.1023/A:1023258301588.pdf. Pristupljeno 12.12.2021.

Guberina, P. (1952). *Zvuk i pokret u jeziku: problemi ljudskog izraza*. Zagreb, Matica hrvatska.

Hämäläinen, R., De Wever, B., Waaramaa, T., Laukkanen, A. M., Lämsä, J. (2018). It's not only what you say, but how you say it: Investigating the potential of prosodic analysis as a method to study teacher's talk. U: *Frontline Learning Research* 6/3, 204-227. Također na: https://journals.sfu.ca/flr/index.php/journal/article/view/371.

Ivas, I. (1996). Silazno-uzlazna jezgra u sustavu jezgri hrvatskoga jezika. *Suvremena lingvistika* 41, 227-244.

Lasić-Lazić, J. László, M., Boras, D. (2008). *Informacijsko čitanje*. Zagreb, Zavod za informacijske studije.

Lehiste, I. (1970). *Suprasegmentals*. Cambridge, Massachusetts, and London, The MIT Press.

Martinović, B., Pletikos Olof, E., Vlašić Duić, J. (2021). *Naglasak na naglasku*. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.

Paciga, K. A., Lisy, J. G., Teale, W. H. (2009). Examining student engagement in preschool read-alouds. U: *58th Yearbook of the National Reading Conference.* (K. M. Leander, & D. W. Rowe, ur.). Oak Creek, Wisconsin, National Reading Conference, 330-347. Također na: https://www.academia.edu/13366277/Examining_Student_Engagement_in_Preschool_Read_Alouds.

Piage, D. D., Rasinski, T., Magpuri-lavell i Smith, G. (2014). Interpreting the relationships among prosody, automaticity, accuracy and silent reading comprehension in secondary students. *Journal of Literacy Research*, 46(2), 123-156. Također na: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1086296X14535170..

Pletikos Olof, E., Vlašić Duić, J. (2013). Govorna izražajnost umjetničkog proznog teksta. U*: Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 2/1. Tematski zbornik (S. Gudurić, ur.). Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsek za romanistiku.

Pranjić, K. (1986). *Jezikom i stilom kroza književnost*. Zagreb, Školska knjiga.

Pranjković, I. (2010). *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*. Zagreb, Disput.

Rasinski, T. V., Reutzel, D. R., Chard, D., & Linan-Thompson, S. (2011). Reading fluency. U: M. L. Kamil, P. D. Pearson, M. E. B. i P. P. Afflerbach, *Handbook of Reading Research*. Philadelphia, Routledge, 286-319. Također na: https://www.academia.edu/37378132/Handbook_of_Reading_Research_IV_Kamil_Pearson_2011_pdf.

Škarić, I. (1991). Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U: S. Babić, D. Brozović, M. Moguš, M. Pavešić, I. Škarić i S. Težak, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika: nacrti za gramatiku*. Zagreb, HAZU, Globus, 71-378.

Škarić, I. (2006). *Hrvatski govorili!* Zagreb, Školska knjiga.

Tonhauser, J. (2017). Prosody and meaning: On the production, perception and interpretation of prosodically realized focus. U: *Handbook of Experimental Semantics and Pragmatics*. Oxford, Oxford University Press. https://www.asc.ohio-state.edu/tonhauser.1/papers/Tonhauser-prosody-meaning. Pristupljeno: 14.1.2022.

Vlašić Duić, J. (2015). *Govorne vrednote.* Sažetak pozvanoga predavanja na VII. simpoziju učitelja i nastavnika hrvatskoga jezika Kultura govorenja i slušanja. Opatija. https://www.bib.irb.hr/1167318 Pristupljeno: 12.1.2022.

Vlašić Duić, J., Pletikos Olof, E. (2015). Govorne interpretacije Šegrta Hlapića. U: *Šegrt Hlapić od čudnovatog do čudesnog*. Zagreb. Slavonski Brod, Hrvatska udruga istraživača dječje književnosti i Ogranak MH Slavonski Brod, 303-318.

Vuletić, B. (1976). Organizacija govorne poruke. U: *Zbornik zagrebačke slavističke škole* IV/4, 275-283.

THE IMPACT OF PROSODY IN TEXT COMPREHENSION

Summary

The paper discusses the relationship between understanding the content and the segmental and, in particular, suprasegmental and transsegmental speech features. Text comprehension was verified in a non-fiction text that was read in eight different ways: (1) pronunciation without deviation, the exemplary speech, (2) deviation in the pronunciation of affricates, (3) deviation in the pronunciation of fricatives (4) deviation in the rules of the distribution of stress in the Croatian standard language, (5) in the realization of pronunciation units, (6) in sentence stress, (7) with rising intonations at the end of the intonation units and (8) with flat intonations at the end of the intonation units. The research was then carried out among elementary school students. It has been assumed that suprasegmental and transsegmental deviations have a greater influence on understanding content and that this understanding is mostly influenced by deviations in the realization of pronunciation units and by sentence stress. The results corroborate hypothesis that the comprehension of the text is most difficult when it was read with deviation in the realization of pronunciation units and when there were rising intonations at the end of intonation units, but there was no statistical evidence for the influence of deviation in sentence stress.

Keywords: prosodic features, text comprehension, reading aloud, elementary school

Jelena Vlašić Duić
Faculty of Humanities and Social Sciences
University of Zagreb, Croatia
jvduic@ffzg.hr

Ivana Gusak Bilić
Academy of Dramatic Art
University of Zagreb, Croatia
igbilic@adu.hr

UDK 811.133.1'367.625
811.163.41'367.625
81'276:070

Milana Dodig – Valentina Tulović

FRANCUSKA I SRPSKA GLAGOLSKA VREMENA U ŽURNALISTIČKOM DISKURSU VEZANOM ZA PANDEMIJU KOVIDA

U ovom radu istražujemo funkcije glagolskih vremena u žurnalističkom korpusu, ekscerpiranom iz novinskih arhiva: *Monda* (*Le Monde*) u francuskom i NIN-a u srpskom jeziku u toku 2020. godine, koji sadrži leksiku značenjski povezanom sa pandemijom kovida 19. Polazimo od hipoteze da se glagolska vremena ne koriste samo za dodeljivanje vremenske reference događajima, već i za njihovo predstavljanje sa različitih gledišta. Naš cilj je da utvrdimo i opišemo semantičke i pragmatičke efekte različitih upotreba ovih proceduralnih izraza u francuskim i srpskim novinama, koje izveštavaju o pandemiji kovida 19, i objasnimo ulogu glagolskih vremena u stvaranju sociolingvističke slike nastale kao posledica pandemije novog korona virusa.

Ključne reči: glagolska vremena, žurnalistički diskurs, kovid 19, semantika, pragmatika

1. UVOD

Glagolska vremena spadaju u proceduralne izraze i njihova primarna funkcija ogleda se u smeštanju događaja na vremenskoj osi, odnosno dodeljivanju temporalne reference događajima, određujući na taj način njihov položaj u odnosu na sadašnjost. Druga njihova funkcija je iskazivanje tipa vremenskog odnosa između dva događaja koji može biti anteriorni, posteriorni i simultani. Međutim, glagolska vremena nisu samo nosioci navedenih temporalnih, aspektualnih i diskurzivnih informacija, već su i sredstva umetničkog izraza koja se koriste za stvaranje specifičnih stilističkih i pragmatičkih efekata. S druge strane, svaki iskaz poseduje i posebnu vremensku upotrebu od čega ne odstupa ni žurnalistički diskurs. U novinskom tekstu najzastupljenija su, prirodno, glagolska vremena indikativa, a dominiraju prezent i perfekat. To potvrđuje i naš paralelni francusko-srpski korpus, koji se sastoji od primera iz francuskih novina *Mond* i srpskog lista *NIN* nastalih u doba početka i razvijanja pandemije, odnosno u toku 2020. godine, i okupljenih oko leksema značenjski povezanim sa pandemijom kovida 19. Pored prezenta i perfekta, u našem korpusu figuriraju i futur, a naročito kondicional prezenta i perfekta (*Mond*), kao i potencijal (*NIN*). Cilj našeg rada biće dvostruk: nakon predstavljanja leksičkih jedinica koje su se učestano upotrebljavale u kontekstu pandemije kovida 19 (i koje su zvanično prihvaćene u oba jezika), bavićemo se ulogom pomenutih glagolskih vremena u stvaranju pandemiološke slike u svesti čitalaca.

2. SPECIFIČNOST VOKABULARA U TOKU PANDEMIJE KOVIDA 19

Izbijanje pandemije, nakon identifikovanja novog korona virusa u Vuhanu krajem decembra 2019. godine, uslovilo je korišćenje specifičnog vokabulara koji sadrži jedinice koje potiču iz oblasti poput zdravstva, medicine, prava, sociologije, i dr. U francuskom jeziku, posledicom pandemije novog korona virusa, zastupljene su ili reči koje se nisu dugo koristile u svakodnevnom govoru, neke gotovo zaboravljene, ili su tehničke prirode ili potiču iz engleskog jezika (Benabid et Kethiri 2021: 233). Predstavićemo najzastupljeniju leksiku u našem korpusu i koju bismo mogli klasifikovati u pomenute tri ka-

tegorije. Tako bismo mogli da smestimo u prvu grupu sledeće reči, koje su izvedenice glagola *confiner*, čije je značenje *ograničiti*, a koji je u kontekstu pandemije dobio značenje restrikcije slobode kretanja: *confinement* (izolacija), *confiné* (osoba u izolaciji zbog moguće zaraze korona virusom), *déconfinement* (izlazak iz izolacije). Potom, druga grupa leksičkih jedinica odlikuje se rečima iz medicinske oblasti: *asymptomatique* (bez simptoma), *gel hydro-alcoolique* (gel za dezinfekciju ruku), (*hydroxy*) *chloroquine* (lek za lečenje malarije koji se ubrajao i u tretman lečenja korone), *bavette* (hirurška maska), *écouvillon* (bris); iz vojnog i policijskog domena: *visière* (vizir), *couvre-feu* (policijski čas). Tokom potpunog zatvaranja, zabava i posao nisu se mogli zamisliti bez složenica: *apéro-skype* (onlajn veče s prijateljima i bližnjima) i *télétravail* (svaki oblik posla koji se obavlja putem interneta).

Zanimljivo je primetiti nastojanje francuskih lingvista da se za neologizme iz engleskog jezika osmisli francuski ekvivalent, što je praksa u francuskom jeziku još od Tubonovog zakona[1]. Tako je sam termin *kovid 19* prouzrokovao značajnu debatu u vezi s pitanjem njegovog roda: da li koristiti muški rod što se već ustalilo zahvaljujući engleskom jeziku koji je kao središte akronima nametnuo reč *virus*, ili ipak ženski rod prema francuskim ortografskim pravilima. Francuska akademija je 7. maja 2020. godina zatvorila diskusiju u korist francuskog jezika[2] (Benabid et Kethiri 2021: 236). Sledeći neologizmi potiču iz engleskog jezika, iz kog su ušli u rečnik francuskog jezika, ali poseduju i svoje francuske ekvivalente: *cluster* odnosno *foyer de contamination* što označava epicentar širenja i kontaminacije korona virusom; *distanciation sociale* odnosno *distance physique* – mera propisane udaljenosti među ljudima radi izbegavanja prenošenja virusa; *gestes barrières* odnosno *gestes protecteurs* – preventivne mere za suzbijanje širenja virusa.

Reči i izrazi, kojima se u srpskom jeziku identifikuju pojave proistekle iz novonastale pandemiološke situacije, čine posebno tvorbeno gnezdo strukturirano oko lekseme *korona*: *korona režim, korona idiot, korona vreme, korona izazov, koronarac, koronaš, koronašica, koroničar*. Prema brojnosti izdvajaju se još i leksičko-semantička grupa prideva sa značenjem „koji je izazvan koronavirusom, koji je u vezi s koronavirusom" (Nikolić i dr. 2021: 386): *koronski, koronzivan*, *antikoronski*, *postkoronski*, kao i tvorbeno gnezdo formirano oko lekseme *kovid*: *kovidan*, *kovid test, kovid ambulanta, kovid bolnica, kovid sistem, kovid žurka* i dr. Intenzitet izveštavanja i ograničenost na temu vanrednog stanja doprineli su, s jedne strane, brzom širenju novih reči, a s druge strane, i velikom broju novonastalih reči kojima se odražava podrugljiv odnos prema novom virusu i bolesti, npr. za naziv virusa *koronača* ili za naziv zaraženog *koronaš, koronašica, kovidaš* (Nikolić i dr. 2021: 376). Poput francuskog, u srpskom jeziku, takođe, oseća se uticaj engleskog u vidu prihvatanja sledećih neologizama: *socijalna distanca*, *izolacija, samoizolacija, lokdaun*[3] i sl.

Nakon predstavljanja leksičkih jedinica koje najčešće figuriraju u našem korpusu, možemo naslutiti sliku koja se nameće čitaocima datih novina: biti oprezan, odgovoran, štititi sebe i druge raznim propisanim merama. Izdvojićemo jedan bitan moment u francuskim medijama, koji pomalo zaoštrava tu sliku. Francuski predsednik izgovara 16. marta 2020. godine čuvenu rečenicu: „Mi smo u ratu", nakon čega bismo mogli primetiti da leksičko polje rata počinje da dominira u medijima i žurnalističkom diskursu, poput *kasirke su poslate na front* (*envoyées au front*), ili *ljudi se suočavaju sa nestašicama* (*pénuries*). Kakva je uloga glagolskih vremena u kreiranju pandemiološke slike?

3. ULOGA GLAGOLSKIH VREMENA U OKVIRU UTICAJA ŠTAMPE

Kako se saopštava informacija u pisanoj štampi? Novinari u tekstovima koje pišu imaju odgovore na pet zamišljenih pitanja svog auditorijuma: ko, šta, kada, gde, kako (zašto) se dogodilo, a u pogledu glagolskih vremena, pomenuto se saopštava jednostavno upotrebom perfekta, prezenta i futura, jer su

[1] Francusko zakonodavstvo stalo je u odbranu nacionalnog jezika kada je 1994. godine donelo Tubonov zakon koji zabranjuje korišćenje bilo kog drugog jezika sem francuskog u zvaničnim publikacijama, na radnom mestu, u reklamama i ugovorima.

[2] Naime, COVID predstavlja engleski akronim izraza *corona virus desease* (bukvalno *korona virus bolest*), a u francuskom jeziku akronimi preuzimaju rod imenice koja je jezgro sintagme od koje je napravljen akronim, što je u ovom slučaju ženski rod imenice bolesti u francuskom (*la maladie*).

[3] Poznati britanski Kolinsov rečnik proglasio je englesku reč *lockdown* (*lokdaun*) – potpuno zatvaranje – za reč godine, zbog popularnosti koju je stekla od početka pandemije (BBC news, 11.11.2020).

njihove osnovne temporalne instrukcije smeštanje događaja u prošlost, u momenat govora i u budućnost. Međutim, postoje i druge njihove karakteristike koje ćemo predstaviti u oba jezika, i kojima se postižu određeni efekti u žurnalističkom diskursu.

Francuski i srpski perfekat, pored markiranja prošlog događaja, iskazuju i njegovu rezultativnost u sadašnjosti čime se postiže efekat koji se sastoji u tome da na indirektan način prikaže posledicu izvršenih radnji; potom, ova karakteristika oba perfekta dodatno ističe uvođenje novih informacija i činjenica u novinskom tekstu. Perfekat u oba jezika može biti i narativno upotrebljen, odnosno može predstaviti hronološki sled događaja potpuno završenih u prošlosti, što se inače postiže aoristom. Zanimljiv je podatak jednog istraživanja da je od sredine 18. veka francuski perfekat zamenio aorist u žurnalističkom tekstu upravo za preciznu dataciju događaja (McLaughlin 2018: 7). S obzirom na činjenicu da kategorija aspekta igra znatno važniju ulogu u srpskom nego u francuskom jeziku[4], spomenućemo da se srpski perfekat kombinuje sa svršenim i nesvršenim glagolima što za posledicu ima sledeće pragmatičke efekte: upotrebom nesvršenih glagola može se manipulisati pažnjom čitalaca, odnosno postiže se efekat usporenosti naracije i na taj način se oko čitalaca zadržava na određenim mestima, dok se upotrebom svršenih glagola uvode nove informacije i ubrzava se naracija (Stanojević i Ašić 2006), o čemu će biti više reči pri analizi naših primera. Izdvojićemo još jednu upotrebu perfekta u žurnalističkom diskursu u navođenju izvora informacije. Naime, radi se o perfektu koji figurira u umetnutoj rečenici – komentaru i koji predstavlja sredstvo za identifikaciju autora citiranih reči što se od jednog novinara i očekuje (*, a détaillé la ministre lors d'une conférence de presse* ; *, objasnio je direktor*). Valja napomenuti da perfekat ovu ulogu deli s prezentom (*, nuance toutefois l'OMS*; *, navodi predsednik komisije*).

Prema Dezalmanu (1994: 399)[5], pored perfekta drugo dominantno glagolsko vreme u žurnalističkom diskursu je prezent, jer predstavlja „priču o životu". Zahvaljujući svom osnovnom semantizmu (smeštanje događaja u momenat govora), prezent je omiljeno sredstvo novinara za izveštavanje o događajima koji se upravo dešavaju, a njime se stvara i izvesna bliskost s čitaocima. Anžel (1999) navodi da je upotreba prezenta u naslovima novina češća nego nekog prošlog vremena, što se može objasniti njegovom karakteristikom iskazivanja opštih vrednosti, poznatih životnom praksom utvrđenih istina (Stanojčić i Popović 2000: 383). Poznato je da prezent doprinosi živosti naracije, jer su u naraciji jači značenjski i stilski efekti kada se upotrebi prezent umesto prošlih vremena (Stanojević i Ašić 2006: 41). Iz tog razloga narativni prezent figurira i u žurnalističkom diskursu jer približava tekst čitaocima brišući istorijsku distancu. Čitalac stiče utisak da se radnja odvija pred njegovim očima, kao da se nalazi ispred bioskopskog platna, pa se ovaj prezent naziva i sinematografskim (*ibid.*). U srpskom jeziku ovaj efekat se postiže prezentom nesvršenih glagola, dok je perfektivni prezent stilistička varijanta aorista i može ga zameniti.

Novinari mogu izveštavati i o događajima koji će se desiti, što je osnovna instrukcija futura[6] koji markira nerealizovan događaj u budućnosti. Zanimljive su modalne vrednosti francuskog futura poput ublažavanja akta tvrđenja[7], kao i izražavanja pretpostavke[8]. Mogli bismo ih uvrstiti u žurnalistička sredstva za iskazivanje (epistemičke) nesigurnosti zbog nepostojanja dovoljnog uvida u neko stanje stvari. Srpski futur ne može proizvesti efekat ublažavanja, ali u određenom kontekstualnom okruženju može doprineti izražavanju pretpostavke[9] u odgovarajućem kontekstu.

---

[4] Za razliku od francuskog jezika u kojem se opozicija svršeno/nesvršeno realizuje putem gramatičkog aspekta – opozicijom među glagolskim vremenima, u srpskom jeziku se to postiže leksičkim aspektom, odnosno sam glagol poseduje aspektualno značenje svršenosti odnosno nesvršenosti.

[5] « les temps […] dominants sont le présent et le passé composé : c'est un discours sur la vie et non pas un récit littéraire classique au passé simple et à l'imparfait » (Desalmand 1994: 399).

[6] I prezent se može transponovati u budućnost (Piper i dr. 2005: 382), ali postoji razlika. Naime, u odnosu na futur, prezent iskazuje veću sigurnost, nameru i rešenost da se nešto ostvari u budućnosti: Otputovaću za mesec dana / Putujem za mesec dana, a ta razlika postoji i u francuskom jeziku: Dans un mois je partirai en France / Dans un mois je pars en France.

[7] Nous avouerons que notre héros était fort peu héros en ce moment (Riegel *et al.* 1994) / Mogli bismo reći/valja priznati/moramo reći da naš heroj nije baš bio heroj u tom trenutku.

[8] Tock tock ! Ce sera ta sœur / Kuc kuc ! Mora da je tvoja sestra.

[9] Valjda će se rat završiti (Stanojčić i Popović 2000: 390).

Opštepoznata je činjenica da se u francuskom jeziku sadašnji i prošli kondicional u velikoj meri koriste u štampi (Riegel *et al*. 1994: 321). U pitanju je žurnalistički kondicional[10], kako ga naziva Abuda (2001) i definiše na sledeći način: informaciju predstavlja kao nesigurnu, jer potiče od izvora koji nije aktuelni govornik, te se govornik na taj način oslobođa odgovornosti za iznošenje date informacije. Očigledan je razlog zbog kojeg ovaj kondicional figurira u žurnalističkom diskursu; međutim, treba napomenuti da on nije rezervisan isključivo za štampu, već se može naći i u naučnim i istorijskim tekstovima (Kronning 2002: 561); isto tako, ovo je samo jedna (evidencijalna) od tri modalne upotrebe kondicionala, u koje ubrajamo kondicional ublažavanja[11] i hipotetički kondicional[12], koji se takođe mogu sresti u novinskom tekstu, kao i temporalni kondicional[13], koji markira momenat događanja koji je ulterioran[14] u odnosu na događaj glavne rečenice. U srpskom jeziku, navedena značenja francuskog kondicionala koja se mogu sresti u novinskom tekstu, iskazuju se sledećim glagolskim oblicima: potencijalom[15], perfektom[16] i futurom[17], o čemu će biti više reči pri analizi naših primera (detaljnije v. Dodig 2018).

Treba spomenuti i ostala glagolska vremena koja se mogu javiti u žurnalističkom tekstu: pluskvamperfekt, imperfekt, anteriorni futur, anteriorni perfekat i aorist, pri čemu se neka znatno ređe mogu sresti u štampi (dok se neka uopšte ne javljaju u našem korpusu), pa ćemo ukratko predstaviti razloge njihovog pojavljivanja u novinskom tekstu.

Pluskvamperfekat u oba jezika poseduje vrednost anteriornosti i rezultativnosti, odnosno predstavlja događaj anteriorno u odnosu na neki drugi prošli događaj i uvodi rezultativno stanje koje je aktuelno u momentu koji funkcioniše kao temporalni antecedens (perfekat, imperfekat, aorist) – instrukcija kojom se precizno utvrđuje redosled događanja pri izveštavanju. Za razliku od srpskog imperfekta, koji predstavlja zastarelu formu[18] u savremenom jeziku, pa ju je teško zamisliti u žurnalističkom diskursu, francuski imperfekat ima širok spektar upotreba u usmenoj i pisanoj formi, pa je čest i u štampi. Obično se, u tom kontekstu, pribegava imperfektu za predstavljanje prošlih događaja u njihovom trajanju, bez sagledavanja početka i kraja, potom, serija blisko povezanih prošlih događaja i pripremu čitaoca za neki iznenadni obrt. U srpskom jeziku, glavni ekvivalent imperfekta je perfekat nesvršenih glagola. Osnovna uloga francuskog anteriornog futura[19] jeste uvođenje događaja koji je anterioran događaju u futuru, što se u srpskom jeziku postiže futurom II[20]. Od njegovih modalnih upotreba relevantnih za žurnalistički diskurs izdvojili bismo izražavanje pretpostavke[21], pri čemu lokutor u momentu govora još uvek ne preuzima odgovornost za svoju tvrdnju (Stanojević i Ašić 2006: 150). Francuski anteriorni perfekat (vreme koje ne postoji u srpskom jeziku) i aorist najređe se javljaju u novinskom tekstu (McLaughlin 2018), a kako nisu deo ni našeg korpusa, kao i zbog obima rada, izostavićemo njihovu prezentaciju.

[10] Le Président démissionnerait/aurait démissionné.
[11] Vous devriez/auriez dû approfondir cette question.
[12] Si tu venais je serais heureuse/Si tu étais venu, j'aurais été heureuse.
[13] Elle avait dit qu'il partirait/serait parti en vacances.
[14] Francuski kondicional definišemo u okviru aspektualno-temporalnog i dijaloškog pristupa Ž. Bresa, koji iskazuje prošlu ulteriornost i ima dijalošku formu što se inferira na osnovu njegove morfologije (afiks *–ai(s)* koji proces smešta u prošlost i afiks *-r-* koji postavlja proces ulteriorno u odnosu na sekundarnu rečenicu S'), i koji uspeva da objasni sve upotrebe kondicionala (v. Dodig 2018).
[15] Trebalo bi da produbite to pitanje/Da si došao bila bih srećna.
[16] Predsednik je navodno dao ostavku.
[17] Rekla je da će on otići na odmor.
[18] Srpski imperfekat se koristi iz stilskih razloga u književnom jeziku ili u njegovim pojedinim dijalekatskim varijetetima, a u govornom jeziku figurira u nekim ustaljenim izrazima poput: Gde to *beše*?, Kako se ono *zvaše*?.
[19] Quand j'aurai fini mon travail, je viendrai chez toi.
[20] Kad budem završila svoj posao, doći ću kod tebe.
[21] Elle revient toute furieuse. Elle aura manqué son avion/Vraća se sva besna. Mora da je propustila avion.

4. ANALIZA PRIMERA

4.1. Analiza francuskih primera iz *Monda*

U dnevnom francuskom listu *Mond*, prvi put se spominje novi virus 9. januara 2020. u članku pod nazivom *Une pneumonie d'origine inconnue en Chine* (Upala pluća nepoznatog porekla u Kini). Na koji način se izveštava? Sam naslov ukazuje na obazrivost pri davanju informacija, a pogotovo sledeći primeri koji imaju cilj da ne dižu paniku, što zaključujemo na osnovu upotrebe sadašnjeg kondicionala i to modalnog glagola *moći* (*pouvoir*), kojim novinar oprezno informiše čitaoce poručujući im da s rezervom primaju poruke jer su u opticaju i druga moguća objašnjenja nepoznate upale pluća:

> Une centaine de personnes officiellement a contracté un virus qui ***pourrait*** appartenir à la même famille que celui du SRAS (syndrome respiratoire aigu sévère). (9 janvier)
>
> Un nouveau coronavirus (CoV) ***pourrait*** être à l'origine de l'épidémie de pneumonie apparue mi-décembre 2019 dans le Hubei. (11 janvier)

Sledeći primer je interesantan jer je prethodno pomenuta instrukcija kondicionala modalnog glagola pojačana kontekstualnim informacijama u vidu modalnog adverba (*potentiellement*), pa će se tako posledice epidemije možda odraziti na ekonomiju, i u vidu modalizatora *selon x* koji upućuje da izneta tvrdnja ne pripada novinaru, koji na taj način manipuliše informacijom da će posledice, ako ih i bude u povećanom procentu, kratko trajati, prebacujući odgovornost za izneto na oksfordski ekspertski fakultet:

> Il est encore trop tôt pour évaluer l'étendue des conséquences économiques provoquées par cette épidémie, mais elle ***pourrait*** « potentiellement avoir un impact élevé mais de courte durée » en Chine selon le cabinet Oxford Economics, qui fonde son analyse sur les effets qu'avait eus l'épidémie de SRAS en 2003. (28 janvier)

Na samom početku epidemije, oprezno se govori i o broju njenih žrtava, što možemo primetiti zahvaljujući hipotetičkom kondicionalu (*ferait*), takođe u kombinaciji sa modalnim adverbima (*probablement*, *potentiellement*):

> Si l'épidémie actuelle n'était pas prise au sérieux par les autorités chinoises, elle ***ferait*** probablement davantage de victimes en Chine, et potentiellement dans d'autres parties du monde. (1 février)

dok se u sledećem primeru, kako epidemija odmiče, uočava potpuno različit odnos prema saopštavanju broja žrtava u kojem figurira perfekat koji uvodi činjenice, precizne podatke o posledicama epidemije, čime se postiže uverljivost, ali i uliva strah kako se brojke uvećavaju:

> L'épidémie ***a fait*** plus de 3 800 morts, et ***a infecté*** plus de 109 000 personnes, selon les derniers chiffres disponibles. (20 mars)

Pored uvođenja novih informacija i činjenica u novinskom tekstu (*ont été repérés*, *a séjourné*) perfekat se često koristi i kao sredstvo identifikacije izvora informacije (*a détaillé*) što prikazujemo u sledećem primeru:

> Cinq nouveaux cas de personnes contaminées, toutes de nationalité britannique, ***ont été repérés*** en France. Il s'agit d'un cluster, c'est-à-dire un regroupement de plusieurs cas autour d'un cas initial, lequel est un ressortissant britannique qui ***a séjourné*** en Haute-Savoie, de retour de Singapour, ***a détaillé*** la ministre lors d'une conférence de presse. (8 février)

U datom primeru javlja se i neologizam engleskog porekla *cluster* čije je objašnjenje dato u prezentu kako bi se pažnja čitaoca zadržala na njemu, pošto se o samom događaju izveštava u perfektu. Naglasimo ovde da u našem korpusu figurira i francuski ekvivalent pomenutog neologizma (*foyer de l'épidémie*) što potvrđuje nastojanje francuske lingvističke politike da se bori s dominacijom engleskog jezika:

> La Chine et sa province du Hubei, *foyer de l'épidémie*, sont particulièrement touchées et semblent de plus en plus isolées. (25 février)

U našem korpusu česta je upotreba prezenta u konstrukcijama kojima se izdaju različite vrste preporuka u borbi protiv širenja virusa, a neretko se javlja i sa modalnim glagolom *devoir* (*morati*) – poslednja dva primera:

> « L'essentiel, c'***est*** d'améliorer les outils de diagnostic », insiste le docteur Ndongo Dia, responsable du centre de référence pour la grippe et autres virus respiratoires de l'IPD. (5 février)

Tous les passagers ***sont priés*** de se laver les mains avant de monter dans le bus. (22 mars)

Toutes les écoles et les universités ***sont fermées*** pour une période initiale de deux semaines, tout comme les lieux de culte. Les grands rassemblements ***sont interdits*** à Kigali, les mariages et les événements sportifs ***doivent*** être reportés. (1 avril)

L'application du gouvernement, déployée ce mardi, ***doit*** aider à lutter contre la pandémie. (1 juin)

Spomenuli smo već da se prezentom saopštava generalna istina pa se tom njegovom opštom vrednošću, koju ima, može objasniti upotreba prezenta u navedenim primerima, jer se postiže poverenje kod čitalaca da se oslone na propisane i preporučene mere. I sledeći primer prezentuje rečeno, posebno u kombinaciji sa neologizmima usko povezanim s pandemijom:

Il ***est*** essentiel de savoir à quelle période les patients sont contagieux pour le contrôle de l'épidémie par les moyens conventionnels, c'est-à-dire détection précoce et confinement des patients, suivi des gestes barrières et mesures de distanciation sociale. (4 février)

Prezent je čest u naslovima u našem korpusu, a u drugom naslovu možemo primetiti prisustvo glagola *se barricader* koji pripada leksičkom polju rata, što potvrđuje tvrdnju da ono dominira u medijama kako se pandemija razvija:

Avec le coronavirus, le racisme antiasiatique ***se propage*** en France (29 janvier)

Le Maghreb ***se barricade*** (16 mars)

Takođe, u naslovima figurira i kondicional:

En combien de temps un vaccin ***pourrait***-il être élaboré ? (1 février)

La Tunisie ***aimerait*** des mesures plus fortes (17 mars)

Radi se uglavnom o kondicionalu ublažavanja i žurnalističkom (*aimerait*), kojima se u prvi plan postavljaju jako važni faktori za dalji tok pandemije, ali se i naglašava da se o njima treba diskutovati oprezno i bez panike.

U evidencijalnoj upotrebi figurira češće prošli žurnalistički kondicional – na primer kada se razmatra pitanje prenošenja virusa pa se preporučuje obazrivost pri svakom kontaktu jer je navodno moguće da virus prenose i osobe bez simptoma:

Une publication universitaire allemande publiée le 30 janvier dans le *New England Journal of Medicine*, indique qu'une femme asymptomatique ***aurait transmis*** le nouveau coronavirus. (6 février)

ili kada je reč o teorijama zavere, kod kojih svaku informaciju treba uzeti s rezervom:

Après avoir «prédit» l'épidémie actuelle, la Fondation Gates ***se serait rapprochée*** d'un institut pour financer le brevet du coronavirus. L'institut Pirbright ***aurait déposé*** une demande de brevet pour le coronavirus vivant, qui a été approuvée le 20 novembre 2018. (16 avril)

Futur se koristi za prezentovanje budućih planova u borbi protiv novog virusa, što je njegova osnovna instrukcija, ali se njegovim izborom u datom kontekstu ostavlja prostor za potencijalno nerealizovanje tih planova (što ne bi bio slučaj ako bismo upotrebili prezent u sledećim primerima):

Le centre ne se ***lancera*** pas dans la course au vaccin. En revanche, « nous ***collaborerons*** probablement avec les groupes spécialisés dans ces travaux », ajoute le chercheur. (18 mars)

Les ressortissants sénégalais ne ***seront*** « pour l'instant » pas rapatriés de la ville chinoise de Wuhan, épicentre de l'épidémie de coronavirus. (6 février)

Pluskvamperfekat figurira na mestima kada treba precizno hronološki rasporediti događaje, ali je na snazi i njegova rezultativnost, pa se čitalac poziva da promisli o posledicama urađenog u okviru pandemiološkog konteksta:

L'institut Pasteur a annoncé le 31 janvier avoir déjà observé de légères mutations du virus, comme le craignait le vice-ministre chinois de la santé, Li Bin, qui ***avait prévenu*** le 22 janvier que le virus « pourrait muter et se propager plus facilement ». (1 février)

Le gouvernement français n'***avait annoncé*** aucune mesure de restriction à la fin janvier, mais d'autres pays l'ont fait. (5 février)

Što se tiče imperfekta, uglavnom se koristi, kao što smo objasnili u tački 3, da opiše seriju blisko povezanih događaja, u ovom slučaju u situaciji posle izlaska iz izolacije (*déconfinement*), s ciljem da se čitalac pripremi za neki drugačiji ishod:

« Les DRH ont constaté que le volontariat ne ***permettait*** pas de faire revenir les salariés. Au tout début du déconfinement, très peu de salariés ***revenaient***, ce qui n'***était*** pas surprenant. Mais ça s'est prolongé »,

explique Frédéric Guzy, directeur général d'Entreprise & Personnel. (1 juillet)

U našem korpusu nema primera koji sadrže anteriorni perfekat ili aorist što je i očekivano s obzirom da korpus nije sastavljen od tekstova književno-umetničkog funkcionalnog stila, nego žurnalističkog funkcionalnog stila, ali bilo je nekolicina primera s anteriornim futurom:

Il ***aura fallu*** un peu plus de trois mois au gouvernement pour esquisser les modalités permettant à des travailleurs, qui ont contracté le Covid-19 dans le cadre de leur activité, de le faire reconnaître en maladie professionnelle. (3 juillet)

Dati primer je jako interesantan jer se na samom početku članka, odmah nakon naslova, novinar opredeljuje za upotrebu anteriornog futura, koji ovde ne markira događaj koji će biti ispunjen u nekom momentu u budućnosti, već je modalno obojen – izražava afektivni stav koji je više sud o efikasnosti vlade u ovom slučaju kojoj se upućuje blaga zamerka i prebacivanje zbog trajanja donošenja važne odluke o kovidu 19. U pitanju je tzv. *futur antérieur de bilan* kojim se iskazuje neka bitna činjenica važna u budućnosti, kao da se svodi bilans postupaka bitnih za neka buduća stanja stvari (Barceló et Bres 2006).

4.2. Analiza srpskih primera iz *NIN*-a

U srpskom nedeljnom listu *NIN* termin *korona virus* prvi put srećemo 30. januara 2020. u članku pod naslovom *Poslednja linija odbrane*, dakle, nešto kasnije u odnosu na francuski *Mond.* Najbrojniji primeri u našem korpusu su u prezentu i futuru, potom, u perfektu i u potencijalu[22].

Prve informacije koje pronalazimo u vezi sa virusom upravo su napisane u perfektu i obaveštavaju o početku virusa i o atmosferi koja u tom trenutku vlada u Srbiji. Upotrebom perfekta svršenih glagola obično se uvode nove informacije, što vidimo u sledećem primeru, a odabirom izraza „uterati strah u kosti" ističe se intenzitet opasnosti virusa:

Koronavirus pod imenom *2019-nCoV* za svega nekoliko dana ***uterao je*** strah u kosti celom svetu. (30. januar)

Na samom početku pandemije, svi tekstovi su referirali na mogućnost „italijanskog i španskog scenarija" u Srbiji i predstavljali su svojevrsni nastavak upozoravanja javnosti, koje je započeto 31. marta slanjem upozoravajućeg SMS–a delu građana Srbije, o čemu se izveštavalo i u novinama, što vidimo u narednim primerima, koji su takođe u perfektu svršenih glagola kojim se doprinosi dinamičnosti teksta:

Za samo dva dana krizni štab ***je*** opet drastično ***promenio*** poziciju. Prvo ***je*** Srđa Janković ***izjavio*** da nema govora o popuštanju *mera*, a onda ***je*** Predrag Kon ***najavio*** da bi ipak o tome moglo da se porazgovara jer *se* „kriva *zaravnila*". Da li je to način na koji ozbiljni ljudi sa ozbiljnim školama vode epidemiju? (1. april)

Zatim, perfektom se objašnjava i ekonomska situacija i problemi koji su izazvani virusom, takođe u kombinaciji sa svršenim glagolom:

Pandemija i recesija naprasno ***su postale*** dve rođene sestre, indeksi na svetskim berzama su u crvenom, a od zvaničnika Evropske unije stižu ocene da je ovo najveća kriza u njenoj istoriji (8. april)

Izbor perfekta možemo objasniti njegovom odlikom uvođenja rezultativnosti u sadašnjosti čime se zapravo iskazuje posledica, tj. rezultat prethodnih postupaka.

Sledeći primer, u kojem primećujemo smenjivanje perfekta sa svršenim i nesvršenim glagolima, jako je interesantan jer se prvim perfektom odmah na početku navodi posledica, tj. pokazuje nezadovoljstvo prema načinu na koji se sprovode mere za zaštitu od virusa, dok se drugim perfektom daje informacija o sprovedenim merama, odnosno opisuju događaji koji prethode posledici i kojima čitalac treba da posveti pažnju (budući da se perfektom nesvršenih glagola usporava naracija):

Zakazali smo već na kontroli na aerodromima. Merenje temperature može da registruje svakog petog obolelog od virusa, zato ***je bilo*** bitno da postoji identifikacija onih koji još ***nisu davali*** simptome bolesti. Policija ***je smatrala*** da to nije njen posao, sanitarnih inspektora je malo, posao je prepušten aerodromskim službama, a aerodrom je privatizovan i to ***nije bio*** njihov posao (18. mart)

Perfekat se koristi i za pružanje dodatnih informacija o delovanju i postupanju vlasti tokom pandemije i u ovom slučaju se to vrši na ironičan način na šta upućuje kontekst – tj. izbor leksike:

[22] Analiziraćemo potencijal, iako je glagolski način, pošto je jedan od bitnih ekvivalenata francuskog kondicionala koji je često sredstvo izražavanja u štampi, o čemu je bilo reči.

> Nedavno ***je*** predsednik ***izjavio*** da nikad ne bi nosio *masku* okolo, a takođe ***je*** odlučno ***saopštio*** da je spreman i u Vuhan da ide, valjda da prebije tog *koronu* ili da uskoči u posudu punu virusa (8. april)
>
> Od toga da je *korona* najsmešniji virus na svetu preko tvrdnje da žene mogu bez problema da idu u šoping tokom epidemije, pa do toga da Srbe od njega štite ni manje ni više nego geni, Nestorović ***je*** ne samo ***dotukao*** *koronu*, nego nas ***je uverio*** da nema razloga za paniku zbog *virusa* (12. mart)

Pored perfekta, u našem korpusu česti su primeri i u prezentu i futuru koji su obojeni ironijom i sarkazmom. Pomenuti prisutan ton u žurnalističkom tekstu govori u prilog konativnoj jezičkoj funkciji žurnalističkog žanra (Katnić Bakaršić 1999: 59), odnosno da informacija može imati i svrhu uveravanja i ubeđivanja čitalaca. Ironija je stilska figura kod koje je forma iskaza u suprotnosti od sadržaja iskaza, pa se pravo značenje inferira pomoću konteksta (Katnić Bakaršić 1999: 113) i predstavlja jedno od jezičkih sredstava u žurnalističkom stilu koje otkriva subjektivni stav novinara, njegovo viđenje nekih zbivanja (u primeru gore – suprotno od aktuelnih političkih opcija), proizvodi komičan efekat, i na taj način utiče i na prijem date informacije kod čitalaca.

Najčešća upotreba prezenta, i to nesvršenih glagola, ogleda se, posebno u primerima koji datiraju sa početka pandemije, u davanju opštih informacija i izveštaja o virusu, jer se na taj način stvara poverenje kod čitalaca:

> Ono sa čim ***se*** svi analitičari ***slažu*** jeste da ***je*** virus *korona* najveći ekonomski izazov od nastanka globalne krize 2008. godine. (10. februar)

a uz dodatak ironije, koja se može inferirati iz sledećeg primera, u kombinaciji sa leksikom vezanom za pandemiju, indirektno se utiče na svest čitalaca kako da se ponašaju u datoj situaciji, odnosno da ipak budu obazrivi i odgovorni:

> Virus *korona* ***hara*** planetom. I dalje ***ne znamo*** kakav je tačno, pa ***ne znamo*** ni kako da ***se ponašamo***. Metode borbe ***su*** različite. Neke države, poput Italije, ***proglašavaju*** *karantin* na nivou cele zemlje, a neke države, poput Srbije, virus *korona* ***proglašavaju*** najsmešnijim virusom na svetu (15. februar)

Ironični prizvuk, koji se lakše uočava u sledećem primeru zbog podrobnijih kontekstualnih informacija (epistemički izraz *kako izgleda*, komentar u zagradi) sukobljava se sa ulogom prezenta da precizno i ubedljivo obavesti o merama za suzbijanje epidemije, stvara komičan efekat i na taj način i nepoverenje kod čitalaca:

> Kako izgleda, *karantin* i druge zabrane kretanja i okupljanja jedino ***su*** relativno efikasno sredstvo za zaustavljanje širenja pandemije (u pranje ruku se ne treba previše pouzdati). (19. mart)

U sledećem primeru posebno se skreće pažnja čitaoca na delovanje državnih funkcionera koji propisuju mere (obeležene neologizmima preklom iz engleskog jezika: *socijalna distanca, izolacija*), a ne poštuju ih, kombinacijom prezenta svršenih i nesvršenih glagola, dok se ironijom jasno iskazuje stav novinara prema ličnostima koje navodi u svom tekstu:

> Jer, uz dozu sreće, *virus* ***se preleži*** za 14 dana, a onaj koga šef drži na *socijalnoj distanci*, ***osuđen je*** na mnogo dužu *(samo)izolaciju*. „Nikakva sramota ***nije*** biti zaražen", poručila je savetnica za medije predsednika nakon objavljivanja vesti da ***je*** uz tri funkcionera SNS-a na *kovid-19* pozitivan i predsednik PKS Marko Čadež. Ali, kao što kaže Lončar, ***nije*** sramota ni nositi *masku* (2. jul)
>
> Svakodnevno nam ***govore*** o milionima *maski*, hiljadama *respiratora*, bolnicama koje su čudo tehnologije, bolje od onih u Njujorku ili Nemačkoj, to su potpune gluposti. To ***je*** politička kampanja koju, uprkos opštoj opasnosti, režim ***sprovodi*** kako bi dobio na rejtingu i kako bi iz ove situacije Aleksandar Vučić izašao kao spasilac. Umesto da u ovom trenutku svi budemo posvećeni borbi protiv zaraze, vidimo da ***je*** predsednik Srbije svim silama u kampanji (4. april)

Izvojili bismo još jednu zanimljivu upotrebu prezenta iz našeg korpusa, koji se prepliće sa ironijom i sa evidencijalnim značenjem (što inferiramo iz izraza *kažu da*) i proizvodi efekat konfuzije kod čitaoca – kome verovati?:

> Kažu da ***je*** teško, ***imamo*** puno zaraženih, od toga više od hiljadu i po medicinskih radnika od kojih je sedam na intenzivnoj nezi, ***savetuju*** da budemo razumni i odgovorni, da ne paničimo, da ćemo pobediti *virus*, da ***ne brinemo*** (8. april)

U imperfektivnom prezentu date su precizne informacije u koje se čitalac treba uzdati, što se, pak, oslabljuje evidencijalnošću, odnosno novinar se ograđuje podatkom da on samo prenosi informacije

koje nisu proverene i da im treba verovati jer tako kažu vlasti, krizni štab, dok putem ironije zagovara tumačenje da sve informacije treba uzeti s rezervom.

Što se tiče futura, on se u našem korpusu uglavnom koristi za predstavljanje budućih planova u borbi protiv novog virusa, što se objašnjava bazičnom instrukcijom futura:

> Korona u Srbiji nikoga neće da pobedi, respiratore i maske imamo, ***kupiće se*** novi skeneri..., poručuje predsednik Vučić. (16. april)
> I ubuduće ***će se pratiti*** situacija u objektima u kojima su smešteni građani radi sprečavanja širenja epidemije. (16. april)

kao i za predviđanje posledica koje će se manifestovati u budućnosti u čemu se ogleda modalnost futura i njegova instrukcija da iznete informacije treba uzeti s rezervom:

> Prognoze o ekonomskom cehu koji ***će*** svet ***platiti*** zbog pandemije virusa *korona* kreću se od usporavanja globalnog rasta za neki procenat do duboke recesije i pada svetskog BDP-a i za 1,5 odsto. I tu bitku, baš kao i sa *virusom,* najpre ***će izgubiti*** oni najslabiji. (18. mart)
> Pandemija ***će ojačati*** nacionalnu državu i patriotizam/nacionalizam (9. april)
> Finansijska tržišta ***se*** zadugo ***neće oporaviti*** do nivoa pre krize (9. april)

Kao što smo već spomenuli, u našem korpusu figurira i futur obojen ironijom čime se komičan efekat pojačava i izraženiji je subjektivni stav novinara prema informaciji koju saopštava, jer je instrukcija i jednog i drugog elementa duplirana – imati rezervu prema iznetim informacijama:

> Ako ne pomognu slanina i beli luk, ako preživi i srpski vazduh, koji može da ubije i mnogo opasnije stvari, tu je Aleksandar Vučić, koji ***će*** stalnim gostovanjima na televiziji toliko ***ubiti*** u pojam *korona virus*, da ***će se*** on ***vratiti*** u Kinu i pre nego što stigne da ikoga zarazi. (30. januar)

Najmanji broj primera pronalazimo u futuru II i potencijalu:

> Tiodorović smatra da 24-časovna izolacija, ako ***se*** postojeće mere ***budu poštovale***, neće biti potrebna. (6. april)

Futur II uglavnom vrši svoju bazičnu funkciju – uvođenje događaja koji je anterioran događaju u futuru, što se uočava u prethodnom primeru.

Kao što smo najavili u uvodu, opredelili smo se za analizu potencijala zbog njegove podudarnosti sa francuskim kondicionalom koji se u velikoj meri koristi u žurnalističkom tekstu. Na osnovu našeg korpusa, možemo reći da se ovaj glagolski način koristi dvojako – za iskazivanje hipotetičkih radnji i evidencijalnosti. Hipotetički potencijal često prati ironični ton:

> Ne možemo da tvrdimo, ali verujemo da su prethodnih nedelja urađena istraživanja koja su pokazala da ***bi*** Vučić ***pobedio*** i *virus korona* na izborima. Za Vučića ***bi glasalo*** 50 odsto, a za *koronu* - nijedan. Čak ni kad ***bi se ujedinio*** sa Đilasom, Šolakom i Boškom Obradovićem, taj *korona* ***ne bi imao*** šanse, jer narod vidi ko je marljiv, ozbiljan i odgovoran i ko naporno radi od jutra do mraka. Ma sa kugom da napravi koaliciju, Vučić ***bi ga porazio*** na biralištima! (12. mart)

Dati potencijal opisuje pod kojim okolnostima je moguća realizacija saopštenih događaja, što omogućuje novinaru da hipotetičnošću utiče na interpretaciju čitaoca nudeći mu više mogućih scenarija. Ironijom se dati uslovi predstavljaju kao još manje moguće ostvarljivim i čitaocu se na taj način nameće novinarev stav o političkoj situaciji u pandemiološkom kontekstu.

Što se tiče evidencijalnosti, Dodig (2018) tvrdi da potencijal u interakciji sa kontekstom može da izrazi ovo modalno značenje (dok se u literaturi ne govori o ovoj njegovoj mogućnosti) što se uočava u sledećem primeru s prisustvom modalnog glagola *moći* i čime novinar izbegava da preuzme odgovornost za iznetu informaciju dajući do znanja čitaocu da izvor date informacije nije on već neko drugi:

> ***Moglo bi se*** reći da, posle neumesnog reagovanja na početku epidemije, vlast ima ozbiljne razloge da borbu za rejting zaista učini „bržom, jačom i boljom". (2. april)

5. ZAKLJUČAK

Rezultati naše analize pokazali su da leksičke jedinice povezane sa pandemijom kovida 19 opisuju novu realnost u kojoj treba biti odgovoran štiteći sebe i druge raznim propisanim merama, dok

glagolska vremena ukazuju da je ta realnost nepredvidiva i podložna manipulisanju. U francuskom korpusu situacija na početku pandemije slika se kondicionalom kojim se ublažavaju različita tvrđenja u vezi sa novim virusom, nalaže da se oprezno prihvataju te informacije jer nisu proverene niti definitivne, i da se ne diže panika; kako pandemija odmiče češća je upotreba perfekta koji uverljivije izveštava o posledicama pandemije, navodi izvor informacija, i prezenta kojim se zadobija poverenje kod čitalaca i na taj način utiče da se pridržavaju preporučenog ponašanja u novoj realnosti; futurom se predstavljaju budući planovi o borbi protiv virusa ali unosi i izvesna doza neizvesnosti; dok se pluskvamperfektom, odnosno imperfektom izveštava o prošlim događajima s akcentom na njihovim posledicama, odnosno na novim obrtima situacije; konačno, upotreba anteriornog futura može otkriti subjektivni stav novinara prema donetim odlukama u vezi sa daljim razvojem pandemije. Srpski korpus pokazuje da se prezent i futur koriste s istom svrhom kao i u francuskom, perfekat svršenih i nesvršenih glagola u značenju koje u francuskom imaju perfekat, pluskvamperfekat i imperfekat, a potencijal iskazuje ono što i francuski kondicional. Prisustvo ironije u srpskom korpusu je jako zanimljivo, jer u kombinaciji sa pomenutim vremenima menja pomalo pandemiološku sliku koja se sagledava iz političkog aspekta. Na prvi pogled ironija ublažava ozbiljnost pandemiološke slike proizvodeći komičan efekat, dok zapravo čini suprotno služeći se ulogama pomenutih glagolskih vremena (pojačavajući ili smanjujući njihove efekte), pa tako namerno izaziva konfuziju kod čitalaca u interpretiranju informacija kao i nepoverenje, i otkriva jasan stav novinara suprostavljen preovlađujućem političkom narativu koji utiče na odvijanje pandemije.

Literatura

Abouda, L. (2001). Les emplois journalistique, polémique et atténuatif du conditionnel. Un traitement unitaire, in Dendale P. et Tasmowski L. (éds), Le conditionnel en français, Université de Metz : *Recherches linguistiques 25*, 277-294.

Barceló, G. J. et Bres, J. (2006). *Les temps de l'indicatif en français*. Paris : Ophrys.

Benabid, F. et Kathiri, B. (2021). La force démiurgique des néologismes durant la pandémie Covid-19 dans les médias sociaux numériques, *Revue algérienne des lettres, Volume 5, N°1*, Algérie : Université Mohamed Kheider Biskra, 232-251.

Desalmand, P. (1994). *Guide de l'écrivain, de l'écriture à l'édition : un parcours balisé*. Alleur: Marabout.

Dodig, M. (2018). Le conditionnel français et ses équivalents sémantiques en serbe – étude comparative entre le conditionnel français et le potentiel serbe, thèse de doctorat, Université de Montpellier Paul-Valéry 3.

Engel, D. (1999). *Syntaxe à la une : la structure des titres des journaux français et britanniques.* University of Wales Swansea: French department.

Katnić Bakaršić, M. (1999). *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Open Society Institute.

Kronning, H. (2002). Le conditionnel « journalistique » : médiation et modalisation épistémiques, *XVème congrès de romanistes scandinaves*, 561-575.

McLaughlin, M. (2018). Les temps verbaux dans la presse d'actualité historique. *Histoire du français : perspectives diachronique et synchronique, volume 46*, 7-13.

Nikolić, M. *i dr*. (2021). Nove reči u srpskom javnom diskursu kao posledica pandemije Kovida 19. *Зборник радова Филозофског факултета u Prištini LI(1*), *Vol. 51 Br. 1*, 365-390.

Piper, P. *i dr*. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika*, Beograd: Institut sa srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Novi Sad: Matica srpska.

Riegel, M. *et al*. (1994). *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF.

Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (2000). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Stanojević, V. i Ašić, T. (2006). *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku.* Kragujevac: FILUM.

USE OF VERB TENSES IN JOURNALISTIC DISCOURSE BASED ON NEOLOGISMS DUE TO THE COVID-19 PANDEMIC IN FRENCH AND SERBIAN LANGUAGE

Summary

The aim of this work is to examine the influence of verb tenses on the image of COVID-19 pandemic in journalistic discourse, based on the corpus extracted from the newspaper archives: *Le Monde* in French and *NIN* in Serbian language during 2020. After the presentation of specific vocabulary related to the COVID-19 pandemic in both languages, we describe and explain the basic semantic instruction of verb tenses that figure along with the aforementioned lexemes, as well as the pragmatic effects they produce in journalistic discourse. The results of our analysis show an important role of verb tenses in pandemic reporting and interpreting information.

Keywords: verb tenses, journalistic discourse, COVID-19, semantics, pragmatics

Milana Dodig
Univerzitet u Kragujevcu, Srbija
Filološko-umetnički fakultet
dodigmilana@filum.kg.ac.rs

Valentina Tulović
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
v.tulovic-18736@filfak.ni.ac.rs

УДК 81'23

Svetlana Zdravković – Slobodan Jovičić

PERCEPCIJA MULTIMODALNE VERBALNE EKSPRESIJE: PSIHOLOŠKE OPSERVACIJE

Multimodalna verbalna ekspresija je veoma kompleksna aktivnost čoveka koja podrazumeva produkciju govora (akustički domen), mimiku lica (vizuelni domen) i pokrete tela (domen gestikulacije). Ova tri informaciona kanala pružaju perceptivnu sliku govornika ne samo u komunikativnom (lingvističkom) i interpersonalnom smislu, već i u pogledu kompleksnog psihološkog uvida: o kognitivnom opterećenju, stresu, emocijama, zdravstvenom stanju, skrivenim namerama, itd. Suočavanje sa samim sobom naročito sa do tada neprepoznatim i za svesni deo ličnosti neprihvatljivim sadržajima za pacijenta nije nimalo lak zadatak. Postojanje sklada ili nesklada između govornog, vizuelnog i domena gestikulacije, omogućava psihoterapeutu, a kasnije i pacijentu, dodatni bogati izvor podataka o emocionalno nabijenim kompleksima (u Jungovom smislu reči - o senci, animi, animusu, personi, Ja, Jastva) i njihovom uticaju na njegovo psihološko stanje. Teorijska diskusija multimodalne verbalne ekspresije praćena je primerima iz oblasti psihoakustike, psiholingvistike i psihoterapijskog rada, kao i uvidom u mogućnosti informacionih tehnologija i veštačke inteligencije u predikciji psiholoških poremećaja.

Ključne reči: percepcija verbalne ekspresije, multimodalnost, psihoakustika, psiholingvistika, psihoterapija

1. UVOD

Verbalna ekspresija tokom govorne komunikacije aktivira pored govornog aparata govornika i delove njegovog tela. U tim okolnostima slušaocu stoje na raspolaganju tri informaciona domena: akustički domen kod produkcije govora, vizuelni domen kod mimike lica i gestikulacioni domen kod pokreta tela. Integracijom ova tri domena slušalac upotpunjuje svoju perceptivnu sliku sagovornika ne samo u komunikativnom smislu, što je predmet komunikacije, već i u psihoemotivnom smislu kada prepoznaje u kakvom je psihološkom stanju govornik. Ovakva multimodalnost verbalne ekspresije omogućava posebno kompleksan psihološki uvid o kognitivnom opterećenju govornika, njegovom stresu, emocijama, zdravstvenom stanju, depresiji, post traumatskom stresu, skrivenim namerama, itd.

Kao što je navedeno u referenci Wagner et al. (2014) tema multimodalnosti verbalne ekspresije je naglo postala internacionalno i interdisciplinarno atraktivna. Na primer: GESPIN (*Gesture and Speech in Interaction*) konferencije i *Gesture Workshop Series* (GW) su bile fokusirane na manualne pokrete u inerakciji čovek-mašina, *Audio-Visual Speech Processing Workshops* (AVSP) na tehničke aspekte multimedijalne facijalne komunikacije, LREC *Workshops on Multimodal Corpora* i ISGS (*International Society for Gesture Studies*) konferencije su zahvatale široki spektar istraživanja gestova, itd.

Cilj rada je da na pregledan način prikaže kako se percepcija multimodalne verbalne ekspresije koristi u psihoterapiji, kao i kakve su mogućnosti informacionih tehnologija i veštačke inteligencije da u kliničkoj praksi omogući automatizovani pristup u predikciji psiholoških poremećaja. Akustički, vizuelni i domen gestikulacije su *sine qua non* obuhvatne percepcije i razumevanja govornika i osobe u psihoterapiji, a njihovo međudejstvo može da osvetli mnoge elemente ljudske psihe koji bi bez njihove analize ostali neprepoznati i skriveni.

2. MULTIMODALNOST VERBALNE EKSPRESIJE

Produkcijom govora govornik saopštava sagovorniku veoma širok spektar informacija. Slušajući govorni signal kao akustički signal, na primer preko telefona, slušalac može u govornom signalu iden-

tifikovati ne samo lingvističku poruku već i čitav niz nelingvističkih informacija koje u svakodnevnoj govornoj komunikaciji ne moraju imati primarnu ulogu (Jovičić, 1999). Reč je o informacijama koje spadaju u ekstralingvističke informacije tipa: individualne karakteristike govornika (pol, uzrast, patologija u glasu, zdravstveno stanje, regionalna pripadnost) i paralingvističke informacije tipa: emocije, stavovi, namere (Jovičić i dr., 2006). Međutim, neke od ovih informacija koje su značajne sagovorniku u pojedinim komunikativnim situacijama mogu biti nedostupne. Na primer, razgovor u bučnom ambijentu kada buka maskira govorni signal i kada uobičajeno nastaje smanjenje razumljivosti govora. U takvim situacijama vizuelna informacija može značajno poboljšati razumljivost govorne komunikacije (MacLeod and Summerfield, 1987).

Audio-vizuelna percepcija podrazumeva integraciju audio informacije i vizuelne informacije. Kao što je audio percepcija kompleksna jer integralno prepoznaje lingnističku, ekstralingvističku i paralingvističku informaciju, tako je i vizuelna percepcija kompleksna jer integralno prepoznaje informacije mimike lica i gestikulacije celog tela govornika (Samantha et al., 2018). One mogu biti redundantne, na primer jednako dobro se prepoznaje emocija radosti i u glasu i u pokretima lica. Međutim, gestikulacijom rukama možemo bolje opisati oblik nekog tela nego govorom, dok mimika lica može bolje dočarati pojedinu emociju nego glas. Isto tako, govor može biti dominantan u komunikaciji kada su ruke angažovane recimo u vožnji kolima, dok gestikulacija može biti dominantna u pomenutom bučnom ambijentu. Dakle, međusobni odnos modaliteta verbalne ekspresije je krajnje adaptivan u zavisnosti od okolnosti u kojima se komunikacija odvija (Wagner et al., 2014). To znači da se informacija jednog modaliteta koristi za pojašnjenje informacije drugog modaliteta. Naravno da su ove informacije redundantne jer mogu istovremeno objasniti istu pojavu; na primer kada kažemo “Meni je zima” i istovremeno se gestikulacijom tela stresemo i označimo da smo se naježili. Generalno je utvrđeno da gestovi koji se dešavaju sinhrono sa govorom u velikoj meri zavise od semantičkog sadržaja rečenice (Kucherenko et al., 2021).

Kao što vidimo produkcija i percepcija multimodalnog govora su nerazdvojne čovekove aktivnosti realizovane u cilju pouzdane i kvalitetne međusobne komunikacije. Osnovni smisao ove komunikacije je tačno prenošenje ideje generisane u glavi govornika svom sagovorniku (Jovičić, 1999). Najčešće je to voljna aktivnost koja se tiče normalne govorne komunikacije ali ne retko postoje momenti nevoljne ekspresije koje sagovornik može prepoznati ili ne. Na primer kada je govorniku nelagodno, neprijatno tokom komunikacije ili kada hoće nešto da sakrije tj. da slaže. Naravno, takve suptilne manifestacije sagovornik može da primeti ali i ne mora, međutim treniranom ekspertu-psihologu takve multimodalne verbalne ekspresije su ključne u sagledavanju psihološkog statusa osobe pred sobom.

Teorijska istraživanja multimodalne verbalne ekspresije polazila su prvenstveno od modelovanja interakcije govora i pokreta. Na slici 1 prikazan je jedan od modela multimodalne verbalne ekspresije. Ono što je interesantno u ovom modelu je interakcija na generativnom nivou. Ona postavlja čitav niz pitanja kao što su u kakvoj su korelaciji pokreti tela sa semantičkim i pragmatičkim sadržajem govorne poruke, koliko ova interakcija zavisi od individualne ekspresije, u kakvoj su vremenskoj relaciji gest i govor, itd.

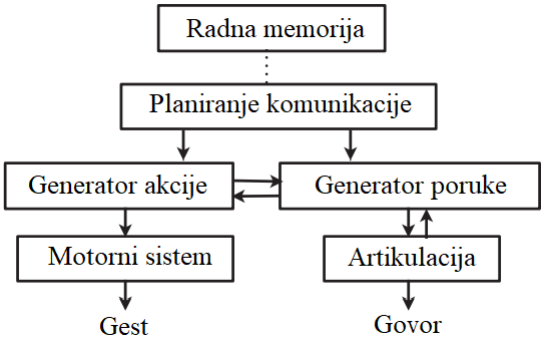

Slika 1. Model multimodalne verbalne ekspresije (Kita and Özyürek, 2003).

Kompleksnost interakcije pokreta (glave, očiju, ruku, tela) i govora veoma zavisi i od komunikativnih uslova. Na primer, kada je govornik neodlučan ili ne može u datom trenutku da nađe "pravu reč" kako bi iskazao svoju ideju on onda u toj verbalnoj pauzi koristi gestove/mimiku sa kojima najavljuje šta želi reći, ili kada u komunikaciji sagovornik klimanje glavom protumači kao „slažem se" ili „razumem", ali ako ovo klimanje glavom ide u kombinaciji sa osmehom sagovornik može protumačiti kao „sviđa mi se" i/ili „prihvatam" ili sa mrštenjem kao „nedopadanje". Smatra se da nagib glave izražava "nevericu" ili "nedostatak razumevanja", iako pri dodavanju npr. izraza lica, može izraziti "interesovanje" i/ili "iznenađenje".

Međutim, ono što je veoma važno za razmatranja u ovom radu jeste da multimodalna verbalna ekspresija može u velikoj meri odslikati unutrašnje stanje govornika te, sa medicinskog aspekta, može ukazati na određena patološka stanja kao što su depresija, zabrinutost, zebnja, uznemirenost, post traumatski stres, itd. O ovim aspektima biće više reči u daljem tekstu.

3. PSIHOLOŠKI UVIDI

Ulaženjem u psihoterapiju, osoba otvara vrata, do tada, u priličnoj meri nepoznatom načinu komunikacije kako sa samom sobom i svojim unutrašnjim svetom, tako i sa drugom osobom, tačnije psihoterapeutom. U sigurnom "*temenosu*" psihoterapijske sobe, pacijent dobija priliku da se na otvoreniji i iskreniji način suoči sa različitim delovima svoje ličnosti koje je, korišćenjem različitih mehanizama odbrane, uspevala uspešno da "sakrije" i od same sebe. Sa porastom poverenja u psihoterapeuta, pacijent se oseća sve sigurnijim u to da se pred njim može pokazati i izraziti onakvim kakav zaista jeste. Odbrane se spuštaju i osoba počinje da dopušta sebi stupanje u kontakt sa raznolikim aspektima svoje senke koje do tada nije bila u stanju da integriše u svesni deo ličnosti. Naravno, navedeni proces suočavanja sa do tada, za svesno Ja, neprihvatljivim aspektima sopstvene psihe ne odvija se pravolinijski i ne ide glatko. Različiti otpori, osećanje stida, anksioznost, strahovi i zabrane iz detinjstva, "nastoje" da održe *status quo* i ranije uspostavljenu patološku ravnotežu. U tim momentima, multimodalna verbalna ekspresija, preciznije njeni vizuelni i elementi vezani za gestikulaciju, mogu da budu veoma korisni.

Tokom psihoterapijskog procesa, u pacijentovom glasu se ispoljavaju i registruju različite modulacije i promene koje mogu terapeutu pružiti značajne podatke o tome kako se pacijent oseća i kroz kakve doživljaje prolazi. Pored toga šta pacijent govori, pokazatelji kao što su, na primer, podrhtavanje, kolebanje u glasu, monoton ili egzaltiran način izlaganja, glasno ili jedva čujno pričanje, itd., mogu potvrditi ili uneti sumnju u ono što pacijent svesno hoće da iskomunicira.

Neretko se dešava da, multimodalna obeležja verbalne komunikacije mogu da ukažu na postojanje unutrašnjeg konflikta ili na ambivalentost pacijenta u odnosu na određenu temu kojom se bavi. Ukoliko se, na primer, osoba zacrveni, prebledi ili promeni boju dok priča o nekoj situaciji ili dok sluša terapeuta, može se zaključiti da o toj temi svakako ima smisla dalje razgovarati. Burne reakcije izražene kroz neverbalnu komunikaciju, mogu psihoterapeutu predstavljati i upozorenje da sa analizom određenih sadržaja nastavi opreznije ili sporijim tempom, budući da one u pacijentu i dalje izazivaju veliki diskomfort i možda ukazuju na to, da još nije u dovoljnoj meri ojačao kako bi bio u stanju da određene teške sadržaje integriše u svesni deo svoje ličnosti.

Otpor koji pacijent može imati u vezi sa određenim sadržajem koji se obrađuje, a koji je izražen velikim neskladom između verbalnih i neverbalnih aspekata komunikacije, burnim somatskim reakcijama, zahteva dodatnu pažnju i poštovanje. Nemogućnost osobe da u tom trenutku ili periodu psihoterapijskog procesa „svari" određene sadržaje koji izviru iz nesvesne psihe, može terapeutu biti pokazatelj velike vulnerabilnosti pacijenta koju je neophodno uzeti u obzir kako ne bi došlo do dekompenzacije i pojačavanja otpora prema psihoterapijskom radu.

Osoba u psihoterapiji može imati transferna osećanja prema psihoterapeutu (bilo da ih je svesna ili ne) (Samuels, 2006.) Ukoliko terapeut podrži pacijentovo ćutanje, ono može povećati mogućnost da se osećanje o kojem je reč bolje prepozna ili ispolji kroz neverbalnu komunikaciju ili da se transformiše

i izrazi kroz neki drugi kanal komunikacije u vidu, npr. vizuelne psihološke predstave ili kroz određenu telesnu senzaciju (Mindel, 1990).

Pacijent koji svesno izražava pozitivan stav prema terapeutu, može sedeti čvrsto prekrštenih ruku i/ili nogu, što može ukazivati na to da nesvesno, kroz neverbalnu komunikaciju, šalje poruku da bi ipak radije za sebe zadržao izvesne informacije. Izbegavanje gledanja terapeuta u oči, uprkos svesno izraženoj nameri da se bude iskren i uključen u odnos, može, između ostalog, da govori o tome da je osobi neprijatna tema o kojoj govori ili da u transferu prema terapeutu postoje i druga osećanja (od onih izraženih) kojih osoba nije svesna ili koje nije spremna da podeli sa onim drugim u psihoterapijskom odnosu (Jung, 1977).

Pored navedenih načina na koji multimodalna verbalna ekspresija može pomoći pacijentu i psihoterapeutu u njihovom psihoterapijskom odnosu i komunikaciji, svakako ne treba zanemariti još jedan. Važna metoda jungovske psihologije i psihoterapije, aktivna imaginacija ili, pojednostavljeno rečeno, „sanjanje otvorenih očiju“ može se sprovoditi i bez upotrebe reči i govora. Aktivna imaginacija predstavlja neretko mnogo direktniji način stupanja u kontakt sa nesvesnom psihom u poređenju sa govorom. Osoba može kroz pokret i igru, muziku, pravljenje figura od gline ili materijala iz prirode da stvori simboličke predstave koje mogu biti veoma značajne i unapređujuće po proces individuacije (Schaveriaen, 2005). Naravno, i načini na koje osoba priča o svojim osećanjima i doživljajima pre i nakon sprovođenja aktivne imaginacije (promene u boji glasa, punoći, jačini, amplitudi itd.) može nam pruži veoma važne informacije o njenom psihičkom stanju (Zdravković et al., 2019).

4. PRAKTIČNE IMLIKACIJE

U ovom delu rada prikazaćemo nekoliko tipičnih primera psihoterapeutskih opservacija u psihoakustičkom, psiholingvističkom i psihološkom domenu sa idejom da istaknemo svu kompleksnost multimodalne i multidimenzionalne psihoanalize u opservaciji pacijenta.

4.1. Psihoakustičke opservacije

Već kod prvog kontakta psihoterapeut u glasu pacijenta može prepoznati u kakvom je on psihoemotivnom stanju i da li je i pod kakvim stresom (Jovičić i Zdravković, 2019). To mu omogućavaju dobro poznate činjenice da su akustička obeležja u glasu u jakoj korelaciji sa psihološkim opservacijama (Zdravković et al., 2019). Jedno od osnovnih obeležja u glasu (govornom signalu) jeste osnovna frekvencija glasa Fo. Eksperimenti su pokazali da je Fo veoma dobar indikator psihološkog stanja osobe u različitim emocijama. Kao primer na slici 2 su prikazane intonacione konture (kontura promene Fo u vremenu) izgovorene iste rečenice “Krećemo za pet minuta” od strane jedne osobe sa neutralnim govorom i u emocijama radosti i ljutnje.

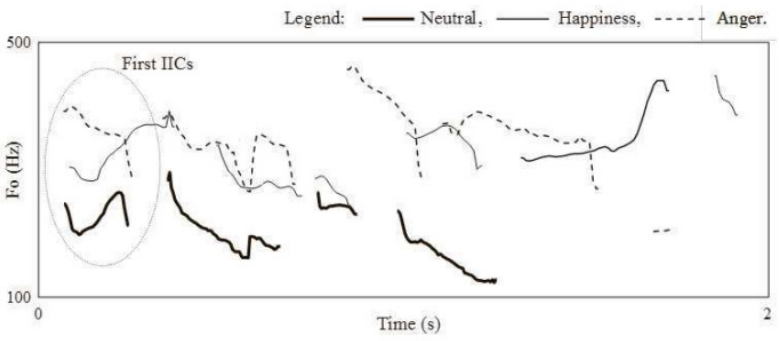

Slika 2. Intonacione konture osnovne frekvencije glasa Fo za neutralan govor i govor u radosti i ljutnji za istu izgovorenu rečenicu (Rajković et al., 2018).

Uočavamo da je visina glasa, prikazana obeležjem Fo, i cele intonacione konture kod neutranog govora znatno niža u odnosu na visinu glasa kod emocija radosti i ljutnje. I to se da lako opservirati, ali postoje indikativne razlike u obliku pojedinih intonacionih segmenata (IIC) intonacionih kontura za radost i ljutnju. U prvim segmentima, zaokruženih na gornjoj slici, vidi se da kontura radosti ima usponski nagib dok kontura ljutnje ima opadajući nagib, i ako se obe konture nalaze u istom dijapazonu promena Fo. To je psihoakustički detalj na osnovu koga se emocije radosti i ljutnje lako perceptivno identifikuju od strane psihoterapeuta u govoru pacijenta.

Međutim, postoji čitav niz drugih akustičkih obeležja u glasu koja mogu ukazati na nijanse u glasu, čak i skrivene, o specifičnim psihološkim stanjima od stresa do distresa (Zdravković et al., 2019).

4.2. Psiholingvističke opservacije

Kroz duži razgovor psihoterapeut može u govoru pacijenta opservirati i psiholingvističke karakteristike indikativne za njegovo psihološko stanje. Na primer, kada je pacijent nesiguran, neodlučan, zbunjen u njegovom govoru se često mogu pojaviti pauze različitog formata. Najčešće se javljaju tzv. ispunjene pauze (*filled pauses*) tipa neutralnog glasa /əː/ ili izgovora /əːm/ (Zdravković and Jovičić, 2020). Na slici 3 prikazan je primer ispunjenih pauza /əː/ i /əːm/ u sentenci "/əː/ 'de on /əːm/" izdvojenoj iz konteksta dijaloga osobe A i osobe B: A: "Predlažem njega." - B: "/əː/ (g)de on!? /əːm/ ... nisam siguran.", uz omisiju ploziva /g/ u izgovoru osobe B. Na slici su prikazani talasni oblik govornog signala, odgovarajući spektrogram i na njemu konture prva četiri formanta F1 do F4, kao i transkripcija izgovorene sentence. Konture formanata imaju specifičan oblik i one se mogu iskoristiti za prepoznavanje govornika, što je interesantno za forenziku, no psihoterapeut će njihovo ponašanje protumačiti ne u identitetnom smislu već u psihološkom smislu kako je gore navedeno.

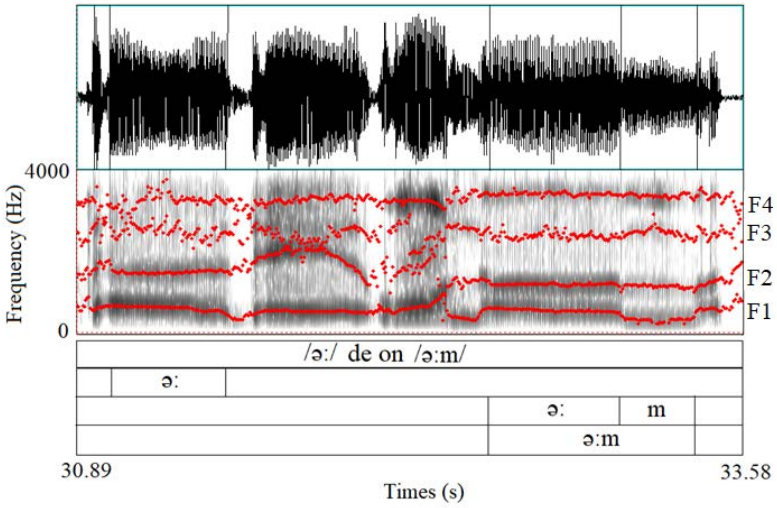

Slika 3. Tipična realizacija ispunjenih pauza /əː/ i /əːm/.

Međutim, postoji čitav niz drugih lingvističkih obeležja (DeVault et al., 2013, vidi narednu tačku) koja u dužoj konverzaciji psihoterapeut-pacijent mogu ukazati na određena psihološka odstupanja kod pacijenta.

4.3. Psihoterapijske opservacije

Kroz nekoliko primera iz psihoterapijske prakse pokazaće se značaj i složenost interpersonalne audiovizuelne interakcije terapeuta i pacijenta. U eksperimentu sa aktivnom imaginacijom izvedenom

u La Đerona nacionalnom parku (Zdravković et al., 2019), rađena je radionica sa grupom učesnika koji nisu imali registrovane psihijatrijske poremećaje. Gore pomenuta aktivna imaginacija predstavlja metodu jungovske psihologije i analize. Ona omogućava u priličnoj meri direktan način stupanja u kontakt sa nesvesnim sadržajima. Kroz, na primer, crtanje, modelovanje u glini, pravljenje figura od gline ili materijala iz prirode, sviranje, pokret i igru itd., uobličavaju se simboličke predstave koje mogu imati simboličko značenje i ukazati osobi na bitne zanemarene aspekte njene psihe i na važne poruke iz nesvesnog. U eksperimentu, poređenjem psihoemotivnog stanja učesnika pre i nakon primene aktivne imaginacije, autori su dobili jaku korelaciju izraženu Pirsonovim koeficijentom korelacije ($R=0.6385$; $p<0.05$) između seta akustičkih obeležja u glasu i seta psiholoških opservacija načinjenih tokom sprovođenja aktivne imaginacije.

U tabeli 1 navedene su psihološke opservacije pre i posle eksperimenta sa aktivnom imaginacijom za 10 učesnika u eksperimentu, dok su u tabeli 2 date psihoakustičke opservacije o glasu i kvalitetu govora pre i posle eksperimenta. Jasno se uočavaju kako individualne razlike u psihološkom stanju date osobe tako i razlike u njenoj verbalnoj ekspresiji pre i posle eksperimenta.

Tabela 1. Psihološke opservacije pre i posle aktivne imaginacije

Učesnici	**Psihološke opservacije *pre***	**Psihološke opservacije *posle***
1	Bila je prilično uzbuđena u vezi sa čitavim procesom, čak anksiozna zbog novog iskustva.	Postala je smirenija, usredsređenija, manje frustrirana i zadovoljnija sa smanjenom anksioznošću uz dozvoljavanje sebi da doživi nešto novo i zanimljivo.
2	Zainteresovana za ono što će se desiti, ali prilično introvertna i pomalo rezervisana, ne mnogo ekspresivna u svom verbalnom i neverbalnom ponašanju.	Postala je živahnija, energizovanija, manje rezervisana i odvažnija i ekspresivnija, povezanija sa drugim članovima grupe i prirodom koja je okružuje.
3	Veoma radoznao, prilično racionalan i "u svojoj glavi", sa tendencijom kontrolisanja svoje emotivne strane.	Postao je otvoreniji ka svojoj emotivnoj strani, pustio je nekoliko suza povezano sa uvidima koje je stekao, osetio je radost, jer je dozvolio sebi da popusti kontrole i racionalni pristup i postao je povezaniji sa šumom.
4	Radoznala, spremna da nauči nešto novo i različito od njenog načina rada sa ljudima, više u svom intelektu nego u osećanjima.	Postala je zadovoljnija, jer je imala novo iskustvo, autentičnija i spontanija u svojim reakcijama, verbalnim i neverbalnim i boljem kontaktu sa šumom.
5	Prilično stidljiva i introvertna iako zainteresovana za ono što će se desiti, slabije energizovana i slabije povezana sa drugima i prirodom.	Postala je energizovanija, srećnija, otvorenija, sa nekoliko važnih uvida u vezi sa njenim budućim aktivnostima, povezanija sa drugim članovima grupe i šumom.
6	Radoznao, ali rezervisan u svojo neverbalnoj ekspresiji, umoran zbog duge radne nedelje koju je imao pre dolaska na radionicu.	Postao je energizovanije i otvoreniji, opušteniji i odmorniji.
7	Zaiteresovana, ali na površnijem nivou, sa željom da ostavi dobar utisak na druge.	Postala je zadovoljnija, u izvesnoj meri autentičnija i povezanija sa drugima.
8	Veoma frustrirana i anksiozna, jer je imala vrlo lose iskustvo kada je doputovala u Španiju.	Postala je manje frustrirana i malo otvorenija i opuštenija.
9	Veoma motivisan za učestvovanje, otvoren prema drugima, aktivan, ali više u svom racionalnom delu.	Postao je emocionalno otvoreniji, razigraniji, manje racionalan, energizovaniji, spontaniji i opušteniji u šumskom ambijentu.
10	Veoma radoznala u vezi sa predstojećim iskustvom, spremna da učestvuje, ali sa osećajem fizičkog zamora.	Postala je manje umorna i u velikoj meri oporavljena fizički sa oporavljenom telesnom energijom, veoma zadovoljna čitavim iskustvom, povezanija sa drugima i sa prirodom..

Tabela 2. Psihoakustičke opservacije kvaliteta glasa i govora pre i posle aktivne imaginacije

Učesnik	**Kratak opis kvaliteta glasa *pre* i *posle* aktivne imaginacije**
1	Mala pozitivna razlika: *pre* – zamuckuje i deluje neodlučno, *posle* – navedena ispoljavanja su smanjena, a glas je čistiji i brži.
2	Značajna pozitivna razlika: *pre* – razvučen i neodlučan glas, *posle* – viši glas sa značajno višom dinamikom i tempom, bolja koncentracija

3	Pozitivna razlika: *pre* – neutralan govor, *posle* – glas je značajno čistiji, sa većom dinamikom i primetnim pauzama u govoru.
4	Minimalna pozitivna razlika: *pre* – spontan govor, *posle* – malo viša glasovna dinamika.
5	Pozitivna razlika: *pre* – stabilan i malo neodlučan glas, *posle* – glas je dinamičniji, jasniji i sa malo bržim tempom.
6	Pozitivna razlika: *pre* – stabilan i malo grublji glas sa velikim pauzama u govoru, *posle* – glas je dinamičniji, manje grub i sa kraćim pauzama u govoru.
7	Mala pozitivna razlika: *pre* – spontan govor, *posle* – glas je čistiji i sa bržim tempom.
8	Minimalna pozitivna razlika: *pre* – spontani govor, *posle* – glas je malo čistiji sa malo višom dinamikom glasa.
9	Mala pozitivna razlika: *pre* – stabilan govor, *posle* – malo brži tempo sa dužim pauzama u govoru.
10	Pozitivna razlika: *pre* – stabilan glas, *posle* – glas je viši, sa većom dinamikom, svetliji i sa bržim tempom.

Preciznije, navedeno istraživanje je pokazalo da postoji značajna razlika u psihološkom i emotivnom stanju učesnika u eksperimentu pre i nakon primenjene metode. Većina učesnika se osećala animiranije, življe, ispunjenije energijom, staloženije, mirnije, povezanije sa sobom, sa drugima i sa prirodom. Ovakav njihov doživljaj sebe registrovan je preko različitih navedenih pokazatelja koji uključuju, pred verbalnih i psiho-akustičkih obeležja i neverbalne aspekte komunikacije.

Primer rada sa pacijentom F. takođe može ilustrovati teorijsko izlaganje autora o značaju multimodalne verbalne ekspresije i njenoj ulozi u psihoterapijskom procesu. Način, boja glasa i neverbalni aspekti komunikacije, pacijenta F. dok govori o temama koje ga uznemiravaju, nerviraju, ljute ili rastužuju, često nije u skladu sa sadržajem koji iznosi. Bez obzira na temu koju izlaže, njegov glas je uvek miran i staložen – kao da govori o nečemu što se dešava nekom drugom.

Prepoznavanje ovog nesklada između različitih aspekata multimodalne verbalne ekspresije i onda suočavanje pacijenta sa navedenim raskorakom, dovelo je do značajnih uvida vezanih za njegov odnos sa roditeljima, nametnutu zabranu da slobodno izražava osećanja, strah da bude energizovan i opušten.

San o konju koji je F. doneo na seansu govori u prilog gore navedenog. Nesvesni materijal izražen kroz psihološke predstave i situaciju u snu, potvrđuje pretpostavku koju smo imali na osnovu analize nesklada različitih aspekata multimodalne verbalne ekspresije. F. sanja:

> "*Sa konjem sam. Mrtvi smo i u isto vreme nekako i nismo. Plašim se da neki loši momci mogu ponovo da nas ubiju, ali sada zauvek. Zato se krijem od njih. U isto vreme, moj konj trčkara uokolo, deluje srećno samo zato što skakuće i zabavlja se na livadi na kojoj se nalazimo. Postajem veoma anksiozan zato što on trčkara okolo; privući će pažnju ljudi koji hoće da nas ponovo ubiju. Kažem mu da treba da se pretvaramo da smo mrtvi. Ne sluša me. Srećan je što je živ, a ja sam još više uplašen*."

Rad na navedenom snu, zasnovan pre svega na asocijacijama samog pacijenta F. doveo je do značajnih uvida i njihovog povezivanje sa iskustvima sa roditeljskim figurama i njihovima porukama i zabranama. Kako bi preživeo u psihološkom smislu, F. je kao dete bio prinuđen da nauči da u velikoj meri uguši sopstvenu ekspresivnost, živahnost i razigranost. Čak i kada mu je nešto veoma važno, F. je nesvesno nastojao da umanji pred sobom i pred drugima značajnost svojih potreba i da u prvi plan stavi tuđe. Budući da su roditelji veoma često umesto prepoznavanja i prihvatanja njegovih potreba stavljali svoje, F. je usvojio stav da je opasno pokazivati i tražiti zadovoljenje ili izražavati nezadovoljstvo. Ukoliko to uradi, kao onda kada je bio dete, nesvesno je očekivao agresiju i odbacivanje, koje je i dobijao u svojoj primarnoj porodici.

Suočavanjem sa neskladom u različitim aspektima njegove multiverbalne komunikacije, podržane nesvesnim materijalom izraženim u simboličkim predstavama iz sna, F. je počeo da biva više svestan sopstvenih potreba, kao i prava i obaveze prema samom sebi da ih prepozna i izrazi na jasan i nedvosmislen način – pred sobom, pred terapeutom i pred osobama iz svog socijalnog okruženja. Pomaci u, do tada zakočenom procesu individuacije, doveli su do preobražaja psihičke energije kod F- a, kao i do smanjenja potrebe nesvesne psihe da svoje poruke šalje kroz simptome (somatizacije, panične napade i uznemiravajuće snove). Proširenje svesti i uključivanje do tada zanemarenih delova ličnosti u svest, dovelo je do uspostavljanja adekvatnije psihološke ravnoteže koja je omogućila F-u da vodi autentičniji i bogatiji život (Zdravkovic, 2021).

Kao što je navedeno u teorijskom delu rada, transferna osećanja pacijenta mogu nekada u većoj meri biti prepoznata na osnovu njegove neverbalne komunikacije, položaja tela i telesnih senzacija, nego na osnovu onoga što svesno nastoji da iskomunicira. Pacijentkinja O. je imala izražena transferna osećanja prema terapeutu. Nije bila u stanju da ih podeli sa njim. U trenutku kada su oboje ćutali, ona je počela da primećuje nelagodu u predelu stomaka i kičme. Terapeut je predložio da ostane sa tim senzacijama neko vreme. U određenom momentu telesne senzacije su se transformisale i umesto njih pojavila se vizuelna predstava zmija koje se kreću uz kičmu i ka gore i žele da izađu kroz usta. Nakon analize asocijacija pacijenkinje na navedene predstave zmija, ona je bila u stanju da počne da govori o svojim transfernim osećanjima koja je prenela sa primarnih objekata, o simboličkom značenju zmija i o traumatičnim iskustvima iz detinjstva i adolescencije.

I mnogi drugi primeri iz psihoterapijske prakse ukazuju na značaj i težinu percepcije multimodalne verbalne percepcije u tumačenju psiholoških poremećaja.

5. MULTIMODALNA PREDIKCIJA PSIHOLOŠKIH ODSTUPANJA U ČOVEK-KOMPJUTER INTERAKCIJI

Imajući u vidu savremena informaciono tehnološka dostignuća nameće se opravdano pitanje da li je moguće doći do praktičnih rešenja na bazi veštačke inteligencije koja bi bila upotrebljiva u psihoterapijske svrhe (Dwyer et al., 2018). Naravno, cilj je da se u kliničkoj praksi omogući psihoterapiji automatizovani pristup u predikciji psiholoških poremećaja (Kaur and Suman, 2016; Gupta et al., 2014; Scherer et al., 2014). Ovo pitanje zadire u primenu najnovijih teorijsko-tehnoloških rešenja u analizi glasa i govora (Zdravković and Jovičić, 2018; Rajković et all., 2018; Zdravković et al., 2019; Bhangale and Mohanaprasad, 2021), u 2D (dvodimenzionalnoj) i 3D (trodimenzionalnoj) analizi čovekove fizionomije (Guo et al., 2021), kao i video analizi pokreta tela pacijenta (Danner et al., 2018). Tu se otvara čitav spektar problema koje treba rešiti i koji su parcijalno i separatno rešeni u posledne dve dekade. Načinićemo kratak pregled najnovijih istraživanja poslednjih godina u želji da sagledamo postojeće mogućnosti informacionih tehnologija u predikciji psiholoških poremećaja, sa kojim problemima se susreću određena rešenja kao i šta možemo očekivati u skoroj budućnosti.

Sa tehnološkog aspekta verbalna ekspresija podrazumeva procesiranje govornog signala, dok sa teorijskog aspekta procesiranje govora nalazimo u tesnoj vezi sa disciplinama kao što su kompjuterska lingvistika, procesiranje prirodnog jezika, psiholingvistika, interakcija čovek-mašina itd, slika 4. Dakle, procesiranje govora je interdisciplinarnog karaktera i tu je locirano pitanje korelacije obeležja govornog signala i psiholoških manifestacija (Zdravković et al., 2019; Kaur and Suman, 2016). Upravo ta činjenica omogućava mašinsko prepoznavanje psiholoških poremećaja na bazi analize verbalne ekspresije.

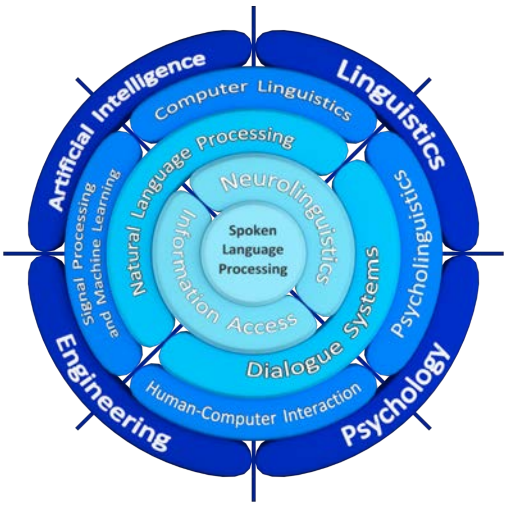

Slika 4. Interdisciplinarna priroda govornih tehnologija (Delić et al., 2019).

Analiza i prepoznavanje fizionomije lica jeste veoma zahtevan zadatak pred istraživače, ne u smislu identifikacije osobe na bazi prepoznavanja karakteristika lica (što je interesantno za kriminalistiku) već prepoznavanja dinamičkih karakteristika lica (pokreta glave, očiju, usana, čela) bitnih za identifikaciju obeležja važnih u psihološkim opservacijama. Isti su problemi i kod prepoznavanja pokreta tela, tzv. *govor tela*. Na slici 5 prikazano je na koji način se analizira struktura lica sa fotografije izdvojene sa video snimka, 2D analiza, i analiza trodimenzionalnih pokreta glave u XYZ koordinatnom sistemu, 3D analiza video snimka. 2D analiza je podložna uticaju faktora kao što su osvetljaj, ugao snimka, boja kože, rezolucija analize, dok 3D analizi nedostaje struktura facijalne ekspresije. Zbog toga se koriste tehnike fuzije 2D i 3D informacija (Kächele et al., 2014).

Slika 5. Primer markera na licu, 2D (levo) i detekcije markera u pokretu, 3D (desno) (Guo et al., 2021).

Kao tipičan primer realizacije sistema sa veštačkom inteligencijom za monitorisanje depresije na slici 6 prikazano je rešenje Jan et all. (2018). Ono kombinuje ekstrakovana obeležja facijalne ekspresije i vokalne ekspresije iz realnog video zapisa. Iz video zapisa se izdvajaju frejmovi lica analizirane osobe, duboka neuralna mreža DNN (*deep neural network*) je upotrebljena za ekstrakciju vizuelnih obeležja iz frejmova lica, zatim se formiraju histogrami dinamičke istorije obeležja za praćenje pokreta obeležja u vremenu i konačno se vrši fuzija svih obeležja, primenom tehnike regresije, da bi se dobila predikcija depresione skale. Slično se radi i u domenu vokalne ekspresije, iz video zapisa se izdvaja govorni zapis iz koga se ekstrakuju MFCC koeficijenti i sličnim tehnikama se dolazi do predikcione skale (ekstrakcija govornih obeležja se može takođe izvršiti pomoću DNN).

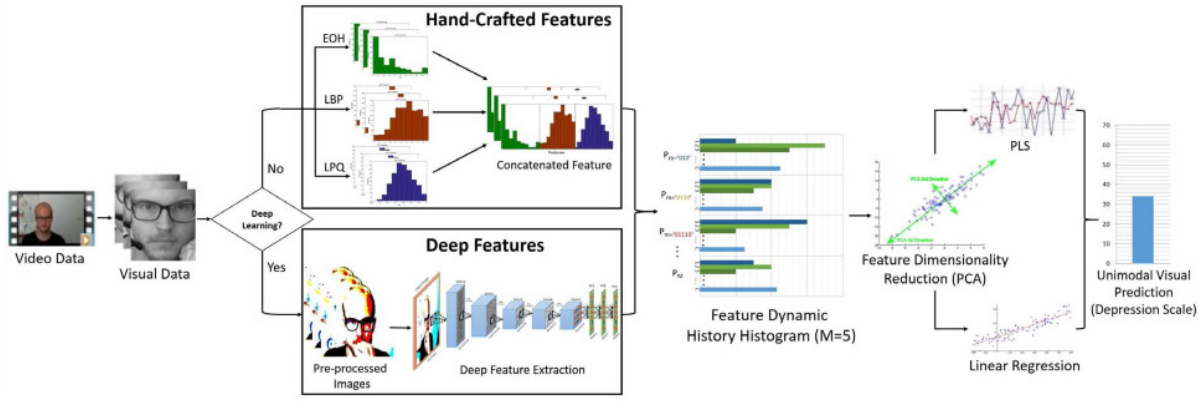

a)

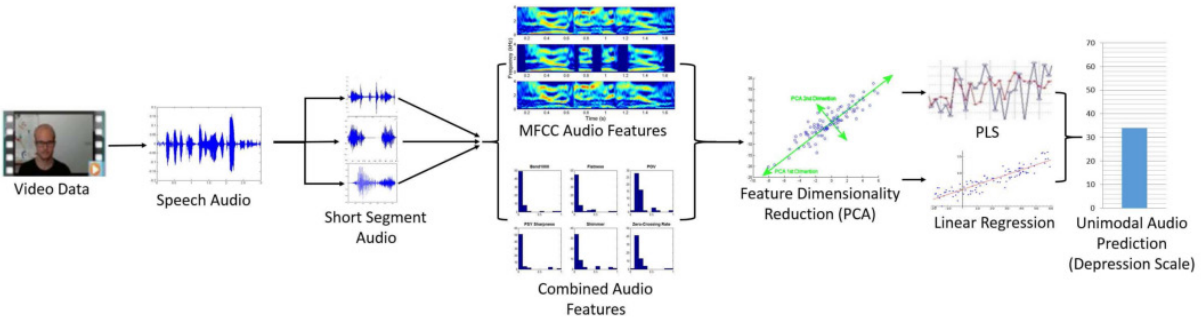

b)

Slika 6. Sistem za automatsko prepoznavanje depresije putem predikcije depresione skale na bazi: a) vizuelne ekspresije lica i b) vokalne ekspresije (Jan et all., 2018)

Na kraju napomenimo mogućnosti automatske analize indikatora psihološkog distresa na lingvističkom planu demonstrirana u istraživanju DeVault et al. (2013). U ovom istraživanju su upotrebljena usrednjena obeležja na govornom segmentnom nivou: brzina izgovora segmenta, *onset time* prvog segmenta kada govornik uzme reč, *onset time* ostalih segmenata u govornoj sentenci, trajanje segmenata, minimalna, srednja i maksimalna valenca segmenata, broj *filled* pauza u segmentima i brzina *filled* pauza u segmentima, zatim obeležja na dijaloškom nivou: ukupan broj segmenata i ukupna dužina segmenata. Statistička analiza je pokazala značajan potencijal izabranih obeležja u klasifikaciji psihološkog distresa (depresije i post-traumatskog stresa u odnosu na osobe bez distresa).

Navedeni primeri istraživačkih aktivnosti ka realizaciji sistema sa veštačkom inteligencijom za multimodalnu percepciju psiholoških odstupanja pokazuju da se najčešće koriste razna softverska rešenja koja parcijalno rešavaju pojedine segmente očekivanog sistema potrebnog u kliničkoj praksi. Pored toga svako istraživanje ima svoje specifičnosti kao što su izbor obeležja za analizu, izbor rešenja za njihovu ekstrakciju, izbor algoritama za njihovu fuziju, analizu korelacija sa psihološkim obeležjima, itd. Za razvoj i validaciju takvih sistema neophodne su baze podataka, tj. baze snimaka. Trenutno takvih baza ima jako malo, najčešće nisu anotirane a ni standardizovane pa je teško porediti efikasnost pojedinih rešenja.

6. REZIME

Navedena teorijska izlaganja, kao i primeri iz kliničke prakse, bilo u radu sa grupom ili sa individualnim pacijentima, govore u prilog pretpostavke autora da je multimodalna verbalna ekspresija veoma značajna. Njeni akustički, vizuelni i aspekti vezani za gestikulaciju, kao i prepoznavanja sklada

ili nesklada u njihovim međusobnim odnosima, mogu da budu od velike pomoći u razumevanju ponašanja govornika uopšte i osoba uključenih u psihoterapijski proces. Navedeni aspekti su izuzetno značajni kako u oblasti percepiranja i dijagnostifikovanja pacijentovih osećanja, doživljaja, konflikata, nesvesne motivacije, anksioznosti, strahova, ambivalencija i drugih psihičkih stanja i poremećaja. Pored toga, suočavanje sa eventualnim, manjim ili većim, neskladom u odnosu između akustičkog, vizuelnog i gestovnog domena, može omogućti pacijentu da nastavi sa do tada zakočenim procesom individuacije i voditi preobražaju psihičke energije. Registrovanje gore pomenutog nesklada može da osvetli važne aspekte transferno/kontratransferne problematike psihoterapijskog odnosa. Rad na navedenim načinima ekspresije pacijenta, predstavlja nezamenjivo „oruđe“ psihoterapeuta u njegovom nastojanju da pomogne svom pacijentu u dostizanju zdravije psihološke ravnoteže i približavanja sebi onakvom kakav zaista jeste.

Očekivanja kliničke psihoterapijske prakse od informacionih tehnologija i veštačke inteligencije u predikciji psiholoških poremećaja su velika. Kako je navedeno u Cohn et al. (2018) izazovi budućih istraživanja će obuhvatiti pitanja kao što su: fuzija individualnih prediktora kako bi se dobila jedinstvena multimodalna predikcija psihološke opservacije, generalizacija prediktora u odnosu na individualne razlike subjekata, regione sveta i/ili kultura, formiranje baza podataka (video snimaka) neophodnih za implementaciju veštačke inteligencije u sistemima multimodalne predikcije patoloških odstupanja, pošto se više psiholoških odstupanja može dogoditi istovremeno važno je istražiti koliko je pojedino obeležje specifično za dato odstupanje, itd. Očigledno, ima veoma mnogo prostora za interdisciplinarna istraživanja u ovoj oblasti.

Literatura

Baranwal, N., Singh, A., Hellström, T. (2019). Fusion of Gesture and Speech for Increased Accuracy in Human Robot Interaction. *24th International Conference on Methods and Models in Automation and Robotics (MMAR)*, IEEE, 139-144.

Bhangale, K. B., Mohanaprasad, K. (2021). A review on speech processing using machine learning paradigm. *International Journal of Speech Technology*, 24, 367–388.

Cohn, J. F., Cummins, N., Epps, J., Goecke, R., Joshi, J., Scherer, S. (2018). Multimodal assessment of depression from behavioral signals. Chapter in: *The Handbook of Multimodal-Multisensor Interfaces: Signal Processing, Architectures, and Detection of Emotion and Cognition*, Vol. 2, 375–417.

Danner, S.G., Barbosa, A.V., Goldstein, L. (2018). Quantitative analysis of multimodal speech data. *Journal of Phonetics*, 71, 268-283.

Delić, V., Bojanić, M., Gnjatović, M., Sečujski, M., Jovičić, S. T. (2012). Discrimination Capability of Prosodic and Spectral Features for Emotional Speech Recognition. *Elektronika ir Elektrotechnika (Electronics and Electrical Engineering)*, 18(9), 51-54.

Delić, V., Perić, Z., Sečujski, M., Jakovljević, N., Nikolić, J., Mišković, D., Simić, N., Suzić, S., Delić, T. (2019). Speech technology progress based on new machine learning paradigm. Computational Intelligence and Neuroscience, vol. 2019, Article ID 4368036, 19 pages, https://doi.org/10.1155/2019/4368036

DeVault, D., Georgila, K., Artstein, R., Morbini, F., Traum, D., Scherer, S., Rizzo, A., Morency, L. P. (2013). Verbal indicators of psychological distress in interactive dialogue with a virtual human. *Proceedings of the SIGDIAL 2013 Conference*, Metz, France, 193–202.

Dwyer, D.B., Falkai, P., Koutsouleris, N. (2018). Machine learning approaches for clinical psychology and psychiatry. *Annu Rev Clin Psychol*, 14, 91-118.

Guo, W., Yang, H., Liu, Z., Xu, Y., Hu, B. (2021). Deep neural networks for depression recognition based on 2D and 3D facial expressions under emotional stimulus tasks. *Frontiers in neurosciences*., 2021. https://doi.org/10.3389/fnins.2021.609760

Gupta, R., Malandrakis, N., Xiao, B., Guha, T., Segbroeck, M. V., Black, M., Potamianos, A., Narayanan, S. (2014). Multimodal prediction of affective dimensions and depression in human-computer ınteractions. *AVEC ‘14: Proceedings of the 4th International Workshop on Audio/Visual Emotion Challenge*, 33–40.

Jan, A., Meng, H., Gaus, Y. F. B. A., and Zhang, F. (2018). Artificial intelligent system for automatic depression level analysis through visual and vocal expressions. *IEEE Trans. Cogn. Dev. Syst*., 10, 668–680.

Jovičić, S. T. (1999). *Govorna komunikacija: fiziologija, psihoakustika i percepcija*. Nauka.
Jovičić, S. T., Kašić, Z., Đorđević, M. (2006). Paralingvističke i ekstralingvističke informacije u govornim tehnologijama. *ETRAN*, rad AK4.1, Beograd, 443-449.
Jovičić, S., Zdravković, S. (2019). Uticaj stresa na verbalnu ekspresiju: fiziologija, psihologija i prakticne implikacije. Tematski zbornik *Jezici i kulture u vremenu i prostoru VIII/1*, ur. S. Guduric i B. Radic-Bojanic, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 525-538.
Jung, C. G. (1977). *The symbolic life*. CW18, Routledge and Kegan Paul, London and Henley.
Kächele, M., Glodek, M., Zharkov, D., Meudt, S., Schwenker, F. (2014). Fusion of audio-visual features using hierarchical classifier systems for the recognition of affective states and the state of depression. In *Proc. of the Internation Conference on Pattern Recognition Applications and Methods*, 2014.
Kaur, A., Suman, A. (2016). Speech Based Assessment of Depression. *International Journal of Computer Science and Information Technologies*, 7 (5), 2365-2375.
Kita, S., Özyürek, A. (2003). What does cross-linguistic variation in semantic coordination of speech and gesture reveal?: Evidence for an interface representation of spatial thinking and speaking, Journal of Memory and Language, 48(1), 16-32.
Kucherenko, T., Hasegawa, D., Kaneko, N., Henter, G. E., Kjellström, H. (2021). Moving Fast and Slow: Analysis of Representations and Post-Processing in Speech-Driven Automatic Gesture Generation. *International Journal of Human–Computer Interaction*, 37:14, 1300-1316.
MacLeod, A., Summerfield, Q. (1987). Quantifying the contribution of vision to speech perception in noise. *British Journal of Audiology*, 21(2), 131-141.
Mindel, A. (1990). *Working on yourself alone*. Inner Dreambody work, Arkana.
Rajković, M., Jovičić**,** S. T., Grozdić, Đ. T., Zdravković, S., Subotić. M. (2018). A note on acoustic features in pitch contours for discrimination of happiness and anger. *Acta Acustica United with Acustica*, 104, 369–372.
Samuels, E. (2006). Transference/countertransference. In *The Habdbook of Jungian Psychology*, ed. by Papadopoulos, R., Routledge, London and New Yourk.
Schaveriaen, J, (2005). *The revealing image.* Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia.
Scherer, S., Stratou, G., Lucas, G., Mahmoud, M., Boberg, J., Gratch, J., Rizzo, A(S)., Morency, L-P. (2014). Automatic audiovisual behavior descriptors for psychological disorder analysis. *Speech Communication*, 32, 648-658.

Wagner, P., Malisz, Z., Kopp, S. (2014). Gesture and speech in interaction: An overview. *Speech Communication*, 57, 209-232.
Yu, Z., Scherer, S., Devault, D., Gratch, J., Stratou, G., Morency, L. P., Cassell, J. (2013). Multimodal Prediction of Psychological Disorder: Learning Nonverbal Commonality in Adjacency Pairs. Proceedings of t*he 17th Workshop on the Semantics and Pragmatics of Dialogue*, Amsterdam.
Zdravković, S., Jovičić, S. (2018). Stress and emotions in voice and speech: A forensic view. *International scientific conference "Archibald Reiss days", Thematic conference proceedings of international significance*, Belgrade, 1, 477-489.
Zdravković, S., Jovičić, S. T., Gudurić, S. (2019). The voice and speech quality correlates of psychological observations in jungian active imagination experiment. *Journal of Psycholinguistic Research*, 48(4), 859-876.
Zdravković, S., Jovičić, S. (2020). The importance of speech pauses for psychotherapeutic and forensic observations. *International scientific conference "Archibald Reiss days", Thematic conference proceedings of international significance*, Belgrade, Vol. 10, 513-524.
Zdravkovic, S. (2021). Challenges in Psychotherapeutic work with persons having sexual disfunctions before and during COVID-19 pandemic – clinical perspectives. Symposium: *Sexuality in Europe*, ESMN Book of proceedings, Salzburg, Austria.

PERCEPTION OF MULTIMODAL VERBAL EXPRESSION: PSYCHOLOGICAL OBSERVATIONS

Summary

Multimodal verbal expression is a very complex human activity that includes a production of speech (acoustic domain), a facial expression (visual domain) and body movements (a gesticulation domain). These three information channels are giving the perceptive image of the speaker not only in the communicational (linguistic) and interpersonal sense, but also regarding complex psychological insight about: cognitive burden, stress, emotions,

health condition, hidden intentions, etc. Facing with oneself, especially with, till then, unrecognized and, for the conscious part, unacceptable contents is not an easy task for a patient. The accordance or discordance between speech, visual and gesticulation domain enables to the psychotherapist, and later to the patient, to have a rich resource of data about the emotionally charged complexes (in the Jung`ş sense of the notion - about Shadow, Anima, Animus, Persona, Ego, Self) and their influence onto his psychological state. Theoretical discussion of multimodal verbal expression is being followed by the examples from the area of psychoacoustics, psycholinguistics and psychotherapeutic work, as well as by the insights into the possibilities of the informational technologies and artificial intelligence to predict psychological disturbances.

Keywords: perception of verbal expression, multimodality, psychoacoustics, psycholinguistics, psychotherapy

Svetlana Zdravković
Institute of Mental Health,
Belgrade, Serbia
College of Social Work,
Belgrade, Serbia
svetlana.a.zdravkovic@gmail.com

Slobodan Jovičić
School of Electrical Engineering,
University of Belgrade, Serbia
Institute “Center of Life Activities Advancement”,
Belgrade, Serbia
jovicic@etf.rs

UDK 811.135.1'373.612.2

Maria-Zoica Balaban

EXPRESII ALE SPAŢIALITĂŢII VERTICALE ÎN IMAGINARUL LINGVISTIC ROMÂNESC

Lucrarea cu titlul *Expresii ale spaţialităţii în imaginarul lingvistic românesc* îşi propune să inventariereze, cu ajutorul metaforelor conceptuale spaţiale, expresiile care contribuie la conturarea unui imaginar lingvistic. Expresiile reprezintă o condiţie *sine qua non* a creativităţii lingvistice. Expresiile spaţialităţii, odată identificate, deschid drumul spre alte spaţii culturale. Limba este casa noastră, iar locuirile acesteia prin expresii, proverbe, zicători, reprezintă un echilibru instabil între înăuntru şi în afară, între sus şi jos, creând un spaţiu protector şi, în acelaşi timp, expus acţiunilor lumii exterioare. Pentru a evidenţia rolul expresiilor spaţialităţii în conturarea unui imaginar lingvistic, am utilizat metaforele conceptuale şi teoriile despre acestea ale lui George Lakoff şi Mark Johnson. Rezultatul obţinut în urma cercetării a fost evidenţierea imaginilor lingvistice ale spaţialităţii şi rolul acestora în conturarea imaginarului lingvistic românesc.

Cuvinte cheie: expresii ale spaţialităţii, imaginar lingvistic, metaforă conceptuală, limbă, spaţiu cultural.

1. IMAGINAR LINGVISTIC

Ne propunem în lucrarea cu titlul *Expresii ale spatialităţii în imaginarul lingvistic românesc* să inventariem, cu ajutorul metaforelor conceptuale spaţiale, expresiile care contribuie la conturarea unui imaginar lingvistic. Prezenta lucrare vine în continuarea preocupărilor noastre din ultimii ani, ca membru în echipa de cercetare a unui proiect de anvergură[1], finalizat cu publicarea unei lucrări fundamentale, în cinci volume, pentru cultura română şi anume: *Enciclopedia imaginariilor din România*.

Conceptul de *imaginar lingvistic* poate părea, cel puţin la prima vedere, un paradox: cum este posibil ca o disciplină, descriptivă, prin excelenţă, ca lingvistica, să se împletească cu apele nestatornice ale imaginarului, concept, pentru multă vreme, de neînţeles şi mult prea greu de definit. Acest concept, însă, nu este un concept nou; a fost teoretizat începând cu anii 70 în mediile culturale internaţionale. În spaţiul cultural românesc, conceptul de *imaginar lingvistic* a fost privit, pe de o parte, cu o oarecare prudenţă, care ţinea mai mult de surpriza unei posibile apropieri între lingvistică, văzută ca o disciplină care studiază varietăţile limbajului şi caracteristicile acestora şi imaginar, privit ca un spaţiu ondulatoriu, nedefinit şi imprecis. Pe de altă parte, în spaţiul românesc, un spaţiu al interferenţelor, nu doar teritoriale dar şi culturale, a existat şi o oarecare deschidere către acest concept, o abordare într-o manieră potrivită şi lipsită de prejudecăţi, fiind privit ca o „teorie deschisă" care oferă noi posibilităţi de abordare a „realităţii Limbii"[2].

Există mai multe perspective de abordare ale conceptului de imaginar lingvistic de către diversele ramuri ale lingvisticii: perspectiva metalingvistică, perspectiva etnolingvistică şi perspectiva cognitivis-

[1] *Enciclopedia imaginariilor din România (I-V)* (2020). Coordonator general Corin Braga, Iaşi: Editura Polirom. (Lucrare sprijinită prin proiectul Ministerului Cercetării şi Inovării: PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0326/49 PCCDI (în conformitate cu PNCDI III)).

Am făcut parte din echipa de cercetare a volumul II – Patrimoniu şi imaginar lingvistic. Volum coordonat de Elena Platon. Consultant ştiinţific: Gheorghe Chivu şi am realizat un studiu despre *Expresia alterităţii*.

[2] Ardeleanu, Sanda-Maria, „Imaginarul lingvistic – o teorie deschisă" în Coroi, I.C (2013). *Normele imaginarului lingvistic în presa literară*, Cluj-Napoca: Casa Cărţii de Ştiinţă.

tă. În primul rând, perspectiva metalingvistică propune o abordare interesantă a modului în care vorbitorul se raportează la limba pe care o vorbeşte. Funcţia metalingvistică a limbajului (în optica lui Roman Jakobson) presupune, din partea vorbitorului, o verificare a modului în care este înţeles sau a înţeles ce i se comunică. Potrivit mai multor cercetători în domeniul metalingvisticii, printre care Houdebine-Gravaud, relaţia vorbitorului cu limba presupune atât o dimensiune intimă, care „conţine propriile fantasme şi ficţiuni ale subiectului”[3], nesusţinute „de un discurs social şi nemodelate de vreo normă prescriptivă de natură academică, cât şi una sociologică şi ideologică, fasonată de cunoaşterea normelor gramaticale şi de apropierea de un discurs specializat”[4].

În al doilea rând, etnolingvistica ne oferă pârghiile pentru a doua abordare a imaginarului lingvistic; etnolingvistica percepe limbajul ca pe o funcţie a culturii în sensul în care limba este un produs al societăţii. Abordarea imaginarului din perspectivă etnolingvistică se concentrează, aşadar, asupra modului în care varietatea reprezentărilor despre lume se reflectă în limbă.

Şi nu în ultimul rând, există şi o perspectivă cognitivistă a imaginarului lingvistic. Lingvistica cognitivă, în ansamblul ei, se axează pe procesul de producere a faptelor lingvistice, pe mecanismele interne care explică creativitatea lingvistică, cu care se asociază conceptul de imaginar lingvistic[5].

Pentru a evidenţia rolul expresiilor spaţialităţii în conturarea unui imaginar lingvistic, am utilizat metaforele conceptuale şi teoriile despre acestea ale lui George Lakoff şi Mark Johnson. Teoria metaforei conceptuale a fost formulată pentru prima dată în anii 80 de Lakoff şi Johnson[6] şi explică mecanismele creativităţii lexicale prin intermediul transferului de tip metaforic. Din perspectivă cognitivistă, transferul de tip metaforic este un transfer de asociere dublă: atât limbajul cotidian, cât şi limbajul poetic se asociază acestuia: „Conceptele noastre structurează ceea ce percepem, cum ne comportăm în lume şi cum relaţionăm cu ceilalţi. Sistemul nostru conceptual joacă un rol central în definirea realităţilor noastre cotidiene. Dacă avem dreptate când sugerăm că sistemul nostru conceptual este, în mare măsură, metaforic, atunci modul în care gândim, ceea ce experimentăm şi ceea ce facem în fiecare zi este foarte mult o chestiune de metaforă”[7]. Expresiile metaforice devin, astfel, o oglindire a modului nostru de a gândi: „expresiile lingvistice sunt manifestări ale metaforelor conceptuale” [8].

Prezenţa metaforei în limbajul cotidian este explicată prin necesitatea de a exprima anumite concepte abstracte, cum ar fi timpul, ideile, emoţiile, fenomele cu ajutorul altor concepte, concrete, care pot fi mai uşor de înţeles şi datorită experienţei directe a indivizilor.

Potrivit perspectivei cognitiviste, există trei mari categorii de metafore conceptuale: a) metaforele structurale, cel mai des folosite, prin intermediul cărora, un concept este structurat metaforic în termenii unui alt concept, ce permite astfel restructurarea celuilalt, b) metaforele de orientare care dau conceptelor orientare spaţială, după repere ce ţin de experienţa corporală a individului cum ar fi *sus-jos, stânga-dreapta, înainte-înapoi* şi c) metaforele ontologice care sunt axate pe experienţa umană, având ca domenii ţintă tot obiectele lumii experienţiale, emoţiile, ideile sau diferitele evenimente. Prin intermediul metaforelor ontologice, indivizii percep entităţile non-fizice cum ar fi evenimentele, activităţile, emoţiile şi ideile, ca entităţi fizice.

---

[3] Houdebine-Gravaud, A.M., „L’imaginaire linguistique: questions au modèle et application actuelles”, communication au IVème colloque international des Sciences du Langage de l’Université de Suceava – Roumanie, 16-18 oct. 1997 în *Enciclopedia imaginariilor din România* (2020) Vol. II. Patrimoniu şi imaginar lingvistic. Volum coordonat de Elena Platon. Iaşi: Editura Polirom. (Lucrare sprijinitã prin proiectul Ministerului Cercetării şi Inovării: PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0326/49 PCCDI (în conformitate cu PNCDI III)).

[4] Platon, E. (2020), Patrimoniu şi imaginar lingvistic în *Enciclopedia îmaginariilor din România*, ed.cit., 14.

[5] Cholewa, J.E (2008), *Image enciclopédique et linguistique du chat et du chien en français ey en polonais contemporains*, Bialystok: Uniwersytet w Bialymstoku.

[6] Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago and London: University of Chicago Press.

[7] Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Language, Thought and Culture, 12, 124. (Textul original este în limba englezã; traducerea îmi aparţine: “Our concepts structure what we perceive, how we get around in the world, and how we relate to other people. Our conceptual system thus plays an important role in defining our everyday realities. If we are right in suggesting that our conceptual system is largely metaphorical, then the way we think, what we experience, and what we do every day is very much a matter of metaphor”.

[8] Kövecses, Z. (2010). *Metaphor. A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press, 7.

2. EXPRESII[9] ALE SPAŢIALITĂŢII VERTICALE ÎN IMAGINARUL LINGVISTIC ROMÂNESC

2.1 Expresii cu *cer*

Limba maternă este un vast depozit de spiritualitate, este gândire vie, limba căreia îi datorăm o bună parte din calitatea noastră umană. Expresiile unei limbi contribuie la conturarea unui imaginar lingvistic şi reprezintă o condiţie *sine qua non* a creativităţii lingvistice. Pentru cercetarea noastră, vom avea în vedere expresiile spaţialităţii care, odată identificate, deschid drumul spre alte spaţii culturale. Spaţiu cultural românesc este un spaţiu al interferenţelor teritoriale, culturale, istorice şi sociale. Aflat la întâlnirea mai multor imperii, între Orient şi Occident, cu o prezenţă continuă a minorităţilor etnice, cu un trecut istoric zbuciumat şi cu o fascinaţie pentru celelalte modele culturale europene, spaţiul cultural românesc a fost un veritabil mozaic identitar în care limba şi „infinitele posibilităţi de filozofare ale acesteia" (Constantin Noica) a cunoscut schimbări de sens şi a dobândit noi semnificaţii, creând un imaginar lingvistic, în care sinea este (re)descoperită prin intermediul celuilalt, iar celălalt este (re)descoperit prin filtrul propriilor aspiraţii şi experienţe.

În imaginarul lingvistic românesc se poate vorbi despre o dublă spaţialitate: pe de o parte, o spaţialitate verticală, care ţine de lumea pastorală, în care omul arhaic îşi ridică ochii la cer într-o comuniune perfectă cu Divinitatea. Pe de altă parte, asistăm la o spaţialitate orizontală, reperabilă în expresii care îl descriu pe celălalt, pe străin, care poate fi bun sau rău, în funcţie de experienţa individuală sau colectivă. Lucrarea de faţă se va ocupa doar de spaţialitatea verticală şi va urmări să inventarieze expresiile acestei spaţialităţi în imaginarul lingvistic românesc, pornind de la două concepte definitorii pentru matricea poporului român: cerul şi pământul.

În concepţia populară, lumea este imaginea unei comuniuni perfecte între două entităţi fundamentale: cerul şi pământul. Cerul, în mentalul colectiv al unei societăţi arhaice, are o demnitate ontologică constitutivă: este punct de pornire al genezei, dar este, în acelaşi timp, casa lui Dumnezeu, a Soarelui, a Lunii şi a stelelor. Legendele şi poveştile populare româneşti prezintă cerul ca o imensă boltă, departe şi de neatins în plan real de omul de odinioară. O altă legendă spune că există un pod, de la care în sus ar fi lumea cerească, iar în jos cea pământească; podul ar fi închipuit, din nou, ca o boltă de fier groasă, aşezată pe apa care înconjoară pământul şi pe stâlpi, dar având şi uşi pe unde umblă făpturile îngereşti ca să ducă lui Dumnezeu ştirile de pe pământ[10]. Indiferent de semnificaţia şi de interpretarea pe care o oferă legendele şi credinţele tradiţionale româneşti, există o certitudine în ceea ce priveşte raportarea la cer. Cerul rămâne de neatins, având valenţe sacre, un loc rezervat transcendentului. Nu puţine sunt expresiile din limba română care reflectă această latură transcendentală a cerului. Metafora de orientare spaţială *sus-jos* asociază tot ceea ce este sus cu ideea de bun, şi tot ceea ce este jos cu ideea de rău. În termenii aceleiaşi metafore, verticalitatea reprezintă, de fiecare dată, o formă de ascensiune, de lumină, rafinament şi bogăţie, în timp ce întunericul, durerea, sărăcia sunt, de fiecare dată, marcate descendent. Prin urmare, cerul apare în expresii precum: *A fi în al nouălea cer* (expresie folosită pentru a reda o stare de exaltare şi exuberanţă, de fericire deplină; conform unei legende româneşti, se spune că sunt nouă ceruri, Dumnezeu locuind în ultimul, de unde şi folosirea cifrei nouă în expresia amintită mai sus, ca semn al posibilităţii dobândirii unei fericiri de natură divină), *A înălţa pe cineva la cer* (a lăuda foarte mult pe cineva), *A privi la cer* (a fi mândru), *În înaltul cerului* (la o înălţime foarte mare), *Împărăţia cerurilor* (sens biblic, acela de casa lui Dumnezeu, Raiul). Toate aceste expresii reflectă o ascensiune verticală, valorizată, de fiecare dată, pozitiv.

[9] Toate expresiile amintite în lucrare sunt preluate din Dumistrăcel, S. (2001). *Dicţionar de expresii româneşti*. Până-n pânzele albe. Biografii. Motivaţii. Ediţia a II-a, revăzută şi augmentată. Iaşi: Institutul European şi Zanne, I. (1895-1903/2003-2004). *Proverbele românilor*. Ediţie anastatică, vol. I-IX, Bucureşti: Asociaţia Română pentru Cultură şi Ortodoxie „Scara".

[10] Antonescu, R. (2016). *Dicţionar de simboluri şi credinţe tradiţionale româneşti*. Ediţie digitală https://cimec.ro/Etnografie/Antonescu-dictionar/Antonescu-Dictionar-etnografic-C.pdf, 144-145.

O atenţie sporită trebuie acordată expresiei *Până-i cerul!* (niciodată) utilizată pentru a reprezenta, în termenii unei metafore spaţiale, una dintre cele mai abstracte dimensiuni ale temporalităţii, cea a lui *niciodată* şi expresiei *La poalele cerului* (departe) utilizată pentru a reprezenta, tot în termenii unei metafore spaţiale, una dintre dimensiunile nedefinite ale spaţialităţii, cea a lui *departe*. Cerul nu este doar o entitate fundamentală, de neatins, ci este şi un punct de referinţă în cazul expresiilor care atrag atenţia asupra imensităţii cerului şi a necesităţii raportării omului arhaic la măreţia copleşitoare a acestuia în desfăşurarea anumitor acţiuni care presupun efort şi sacrificiu: *Nu cade, nu pică din cer*; (nimic nu vine de-a gata); *Doar nu s-o face gaură în cer* (nu va fi mare pagubă/pierdere). Semnificaţii interesante au şi expresiile cu *cer* care reflectă anumite comportamente nepotrivite ale omului, din cauza cărora, cerul (Dumnezeu, divinitatea), în imensitatea lui spaţială şi temporală, nu va rămâne indiferent şi va putea da anumite semnale punitive: *Nedreptate strigătoare la cer* (nedreptate evidentă care provoacă revoltă)*; A cădea / a pica cerul pe cineva* (a-i fi cuiva foarte ruşine)*; A fi negru în cerul gurii* (a fi foarte rău). O semnificaţie deosebită o au expresiile *A fi picat* din cer şi *A pica (a cădea) din cer*. Prima expresie semnifică starea unui om dezorientat, în mod paradoxal, rupt de realitatea de pe pământ, dar *picat* dintr-o realitate celestă pe care nu o poate transcende; avem aici o desemantizare a sensului iniţial şi o resemantizare a acestuia. A doua expresie *A pica (a cădea) din cer,* folosită la afirmativ, are un sens pozitiv, acela de a sosi pe neaşteptate (a primi o veste bună, un ajutor neaşteptat etc.).

2.2 Expresii cu *cer* şi *pământ*

Cea de a doua entitate fundamentală este pământul. În limba folclorului, pământul pare a fi supus cerului, având o demnitate secundară faţă de acesta. În cultura populară există credinţa potrivit căreia lucrurile, care au fost la origine unite organic, iar apoi separate, rămân totuşi şi mai departe unite pentru totdeauna; este cazul cerului şi al pământului. Mai mult chiar, legătura este atât de intimă, încât, orice acţiune s-ar aplica asupra părţii detaşate, afectează şi întregul din care acesta provine, oricât de mare ar fi distanţa ce o desparte de întreg. Iar acest lucru se reflectă în mod nemijlocit în cazul expresiilor formate cu ambele cuvinte: cer şi pământ. În mitologia românească, pământul este o pereche a cerului, între care se stabileşte o relaţie armonioasă, o corelare perfectă, fie analogică, fie contrastivă şi care este prezentă în toate tipurile de modelară imaginară a cerului. Corelarea analogică între cer şi pământ este reflectată de expresii ca: *A (se) ruga cu cerul şi cu pământul* (a se ruga cu cea mai mare stăruinţă), unde fiecare din cele două elemente constitutive ale expresiei indică acelaşi grad de implicare, iar verticalitatea nu mai are sens strict ascensional, ci reflectă o simbioză perfectă între sus şi jos, o aplatizare a verticalităţii la nivel de orizontalitate. O bună stimulare a reflecţiei asupra expresiilor spaţialităţii în imaginarul lingvistic românesc este reprezentată de expresii ca: *Când s-a lipit cerul de pământ* sau *A promite cerul şi pământul*, prima redând cea mai abstractă dimensiune a temporalităţii, adică *niciodată*, cea de a doua făcând referire la lucrurile irealizabile, utopice.

Între cer şi pământ există şi o corelare contrastivă care pune accent pe distanţa infinită şi incomensurabilă dintre cer şi pământ, percepute ca extreme. Distanţa unică care desparte cerul de pământ, a devenit, de asemenea, cea mai mare unitate închipuită pentru a măsura noţiuni abstracte, precum depărtarea ori intensitatea unor stări omeneşti, încifrate în expresii încă extrem de actuale: *Departe cât cerul de pământ, Ca de la cer la pământ* (expresie folosită pentru a marca diferenţa între două lucruri), *A fi cu o falcă în cer şi cu una în pământ* (a a fi foarte nervos), *A răscoli cerul şi pământul* (a face tot posibilul pentru a găsi un lucru pierdut).

2.3 Expresii cu *cer* şi locuitorii acestuia: *soare*, *lună* şi *stele*

Expresiile spaţialităţii verticale în imaginarul lingvistic românesc nu se rezumă doar la expresiile cu *cer* şi *pământ*, ci merg mai departe, făcându-ne cunoştinţă cu locuitorii, prin excelenţă ai cerului, soarele, luna şi stelele, exponenţi ai celor două feţe temporale: lumina şi întunericul, ziua şi noaptea. În

mitologia populară, se crede că luna este ochiul lui Dumnezeu şi sora mai mică a soarelui. O altă legendă spune că pe lună ar locui cei doi fraţi, Cain şi Abel, iar petele care se văd pe lună ar reprezenta scena uciderii lui Abel de către fratele său, Cain. Luna reprezintă timpul care trece; astru al nopţilor, ea evocă în plan metaforic frumuseţea, dar şi lumina în imensitatea întunericului.

În mentalul colectiv, soarele ocupă o poziţie privilegiată reprezentând simbolic căldura, lumina, viaţa, fertilitatea, nemurirea. O legendă populară spune că soarele ar fi astrul cel mare, luna cel mijlociu iar stelele ar fi luminile cele mici ale cerului. În termenii unei metafore de orientare spaţială înăuntru-înafară (cu variantele zi-noapte sau întuneric-lumină), urcuşul soarelui pe bolta cerească este o mişcare de ascensiune (de jos în sus) surprinsă în cele trei momente importante: răsăritul soarelui, urmat de ascensiunea lentă pe cer până la amiază, iar ulterior, coborârea spre asfinţit, timp în care luna parcurge, în sens invers, aceeaşi mişcare de ascensiune şi ulterior, de descendere, mai puţin vizibilă. Expresiile cu soare şi lună reflectă acest urcuş al aştrilor pe bolta cerească: *A se uita ca la soare*, *A trece pe sub soare* (faptul de a trăi), *După ce apune soarele, laudă ziua*, *E mai cald soarele când răsare, decât când asfinţeşte*, *Să n-ating luna cu mâna, nici soarele cu picioarele*!. În creaţiile populare, soarele apare, aproape fără excepţie, antropomorfizat: se trezeşte dimineaţa, se odihneşte noaptea şi are calităţi umane. În concepţia arhaică, soarele este supus nu numai întineririi şi îmbătrânirii zilnice, ci şi naşterii şi morţii anuale; se naşte la solstiţiul de iarnă, când este mic ca şi ziua, creşte şi devine suficient de puternic la echinocţiul de primăvară, când ziua este egală cu noaptea, ajunge la plenitudinea forţelor la solstiţiul de vară, când ziua este cea mai mare din întregul an, după care ziua scade, soarele scade din puteri, forţele întunericului devin puternice şi soarele moare; metamorfozele şi vârstele simbolice ale soarelui, exprimate în termeni antropomorfici (naştere, tinereţe, bătrâneţe, moarte) sunt ritmurile fundamentale ale vieţii pe pământ[11]. În termenii unei metafore spaţiale sus-jos, soarele şi luna sunt mesagerii cerului, deoarece, prin extrapolare antropomorfică pot să vadă tot ceea ce se întâmplă pe pământ. Expresii ca: *A fi cu stea în frunte* (a fi mai speciali, mai deosebiţi – despre oameni), *A (nu) se naşte sub o stea norocoasă* (a (nu) fi norocos/binecuvântat), *A crede în steaua sa* (a crede în destinul său), *A fi rupt din soare* (a fi deosebit de frumos), *A se uita ca la soare* (a avea o dragoste nemărginită faţă de cineva), *Clar de lună* (lumină strălucitoare) reflectă acest antropomorfism al soarelui şi al lunii. Distanţa dintre pământ şi soare sau lună este evidenţiată în expresii ca: *A cere şi luna de pe cer* (a cere imposibilul), *A promite cuiva şi luna de pe cer* (a promite cuiva imposibilul), *A dori câte-n lună şi-n soare* (a avea multe dorinţe greu de realizat), *A făgădui sau a povesti câte în lună şi în soare sau în stele* (a promite cuiva imposibilul), *A căra soarele cu oborocul* (a face un lucru inutil). O atenţie sporită trebuie acordată expresiilor: *A vorbi câte-n lună şi-n soare* (a vorbi vrute şi nevrute) cu varianta *Câte-n lună şi-n stele sau în soare, A fi vai de steaua lui* (a fi vai de el), *A vedea stele verzi* (se spune atunci când primeşti o lovitură puternică), *A se uita ca la lună nouă* (a fi neştiutor), *A trăi sau a fi căzut din lună (familiar)* (a fi nepregătit, a nu cunoaşte), în care cuvintele soare, lună, stele denotă o semnificaţie negativă. Este interesantă şi expresia *A-i răsări sau A-i ieşi cuiva luna în cap sau în ceafă (popular),* o expresie specifică limbajului popular, în care *luna* îşi pierde sensul iniţial şi, treptat, se resemantizează, fiind folosită în contexte care implică alopecia şi efectele acesteia asupra individului.

2.4 Expresii cu *pământ*

Dacă *cerul* apare, de cele mai multe ori, în expresii care reflectă ascensiunea celestă (sus), bogăţia, eleganţa, rafinamentul, speranţa şi lumina, expresiile cu pământ reflectă exact opusul (jos); diferitele grade ale durerii sunt marcate descendent, fie că vorbim despre sărăcie, tristeţe, neglijenţă, vulgaritate, întuneric sau moarte. Expresiile *A face una cu pământul* (a distruge)*, A băga în pământ* (a omorî)*, A fi la pământ* (a fi foarte trist, deprimat)*, A intra în pământ* (pentru contexte care presupun o ruşine foarte mare pe care o poate simţi cineva), *A nu mai încăpea pe cineva pământul, A nu mai răbda pământul pe cineva* (expresii folosite pentru a caracteriza persoane josnice, foarte rele). O atenţie deosebită trebuie

[11] idem

să o acordăm expresiei *A fi cu picioarele pe pământ*, o expresie care, deşi este formată cu pământ, are un sens pozitiv si indică o ascensiune verticală, determinată de picioare şi descrie o persoană care dispune de simţul realităţii.

3. CONCLUZIE

Dacă expresiile spaţialităţii verticale sunt reperabile prin raportare la cele două entităţi fundamentale - *cerul* şi *pământul* -, expresiile spaţialităţii orizontale sunt reflectate în imaginarul lingvistic românesc prin modul în care românii s-au raportat la ceilalţi[12]. Expresiile spaţialităţii orizontale nu fac obiectul prezentei lucrări, dar considerăm că, pentru o mai bună circumscriere a spatialităţii în imaginarul lingvistic românesc, se cuvine să precizăm câteva aspecte.

În imaginarul lingvistic românesc, se remarcă două tipuri de spaţialitate, redate prin intermediul expresiilor: o spaţialitate verticală, în termenii unei metafore *sus-jos* (cu varianta *cer-pământ* sau *nord-sud*) şi o spaţialitate orizontală, în termenii unor metafore de tipul *înăuntru-înafară, înainte-înapoi, central-periferic, închis-deschis*. Dacă expresiile spaţialităţii verticale reflectă, în mentalul colectiv, prin intermediul metaforelor conceptuale, raportarea omului la divinitate şi conştientizarea limitelor umane în raport cu Demiurgul, expresiile spaţialităţii orizontale reflectă, în imaginarul lingvistic românesc, raportarea românilor la ceilalţi, atât în interiorul cetăţii (ardeleni despre munteni, moldoveni despre ardeleni, dobrogeni despre munteni, etc.), cât şi în afara acesteia (români despre nemţi, români despre maghiari, români despre popoarele din Balcani, români despre ruşi, români despre evrei etc.) Dacă expresiile spaţialităţii verticale reflectă o *altfelitate* a românului în raport cu divinitatea (cerul) iar în credinţa populară, o *altfelitate* a omului pastoral în raport cu corpurile cereşti (soare, lună, stele), expresiile spaţialităţii orizontale reflectă (re)descoperirea sinei româneşti prin (re)descoperirea celuilalt, a calităţilor şi a defectelor pe care celălalt le are în raport cu românul.

O ultimă stimulare a reflecţiei ar fi următorul fragment din *Cuvânt împreună despre rostirea românească*: „Ce cuvinte sunt acestea de care nu ne putem desprinde? Nu sunt ale lingvistului, pentru care cuvintele ar trebui să aibă şi unicitate, de vreme ce se vor ştiinţifice. Nu sunt nici cuvintele ca mijloc de comunicare, căci atunci orice alt cuvânt ar fi bun. [...] În câte un cuvânt sau câte o formulare se poate concentra o totalitate de înţelesuri”[13]. Aşadar, expresiile reprezintă o condiţie *sine qua non* a creativităţii lingvistice şi reprezintă nuclee veritabile ale imaginarului. Entităţile fundamentale, atât de aproape de mentalul colectiv dar, totuşi, atât de departe din cauza abstractizării conceptuale reflectă cel mai bine această spaţialitate verticală; pe de altă parte, etnonimele şi expresiile asociate acestora reflectă, de cele mai multe ori, pertinent şi indubitabil, o spaţialitate orizontală, în lipsa căreia am fi atât de pustii. Individul se raportează la divinitate, dar trebuie să se raporteze şi la celălalt şi la propriul sine. Conştiinţa clară a existenţei celorlalţi (ca entitate pe verticală) sau ca entitate (ca etnie pe orizontală) creează un spaţiu – timp, unde există un cer şi un pământ, şi în care expresiile îşi iau libertatea de a se schimba, tinzând să acopere nu numai sensurile acoperite de gând dar şi tot felul de sensuri analogice şi metaforice.

Limba este casa noastră, iar locuirile acesteia prin expresii, proverbe, zicători, reprezintă un echilibru instabil între înăuntru şi în afară, între sus şi jos, creând un spaţiu protector şi, în acelaşi timp, expus acţiunilor lumii exterioare.

[12] Balaban, M.Z (2020). Expresia Alteritităţii în *Enciclopedia îmaginariilor din România*, ed.cit., 277-295.
[13] Noica, C. (1987). *Cuvânt împreunã despre rostirea românească*. Bucureşti: Editura Eminescu, 321.

VERTICAL SPACE EXPRESSIONS IN THE ROMANIAN LINGUISTIC IMAGINARY

Summary

The paper *Vertical Space Expressions in the Romanian Linguistic Imaginary* aims to present, with the help of spatial conceptual metaphors, the expressions that contribute to the shaping of a linguistic imaginary. The expressions are closely linked to the so-called linguistic creativity. The basis of linguistic creativity is the conceptual metaphor, and the process of metaphorization is a two-way process: on the one hand, the reality offers new experiences, which must be named and ordered, on other hand, by inventing linguistic expressions, the reality is enriched, thus creating the premises of a linguistic imaginary. The space expressions, once identified, open the way to other cultural spaces, the contacts of the Romanians with the neighbors having an important role in identity approaches. Language is our home, and its dwellings through expressions, proverbs, sayings, represent an unstable balance between inside and outside, between above and below, creating a protective space and, at the same time, exposed to the actions of the outside world. As language is a living organism, it can be concluded that expressions, proverbs, sayings change their meanings and get new ones, creating a linguistic imaginary, in which the self is rediscovered through the other, and the other/ stranger is (re)discovered by filtering one's own aspirations and experiences. To highlight the role of space expressions in shaping a linguistic imaginary, we used conceptual metaphors and the theories of George Lakoff and Mark Johnson, focusing our research on concepts like: metaphorical coherence, orientation metaphors, and ontological metaphors. The research-based result was to highlight the vertical space expressions and their role in shaping the Romanian linguistic imaginary.

Keywords: space expressions, linguistic metaphor, concept metaphor, language, cultural space

Maria-Zoica Balaban
Universitatea „Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca, România
Facultatea de Ştiinţe Economice şi Gestiunea Afacerilor
zoica_ghitan@yahoo.com

UDK 811.161.1:811.163.41: 811.111'367.625

Nina Ilić – Milorad Miljaković

GLAGOLI SA POSTFIKSOM -*СЯ* U RUSKOM JEZIKU I NJIHOVI PREVODNI EKVIVALENTI U SRPSKOM I ENGLESKOM

Cilj rada je da se analiziraju glagoli sa postfiksom -*ся* u prvom poglavlju romana Mihaila Bulgakova *Majstor i Margarita*, te da se utvrdi u kojoj meri su oni prevedeni na srpski povratnim glagolima. U radu će biti izvršena i analiza prevoda na engleski, kako bi se utvrdilo u kojoj meri su glagoli sa postfiksom -*ся* prevedeni aktivnim, a u kojoj meri bezličnim ili dekauzativnim glagolima. Analiza će pokazati u kojoj meri postoje poklapanja između ruskih i srpskih glagola, ali i kojim oblicima se refleksivnost izražava u engleskom, kao jeziku koji pripada germanskoj grani indoevropske jezičke porodice. Na kraju, autori će ponuditi klasifikaciju povratnih glagola zasnovanu na analizi.

Ključne reči: glagoli sa postfiksom -*ся*, povratni glagoli, ruski jezik, srpski jezik, engleski jezik

1. UVOD

Postfiks -*ся* (-*сь*)[1] menja semantičke i sintaksičke karakteristike glagola u ruskom jeziku. Konkretna značenja postfiksa -*ся* su mnogobrojna i povezana su sa sintaksičkom derivacijom. Većina glagola dodavanjem ovog postfiksa postaje neprelazna ili se umanjuje broj njihovih sintaksičkih argumenata. Glagoli sa postfiksom -*ся* koji su motivisani prelaznim glagolima u rusističkoj literaturi razvrstavaju se u razgranat sistem leksičko-gramatičkih grupa, sa određenim odstupanjima kod svakog od autora (Isačenko 1960, Švedova 1980), dok se oni motivisani neprelaznim glagolima ne grupišu u leksičko-gramatičke grupe sa jasnim granicama. Tradicionalna podela povratnih glagola u srpskom jeste podela na prave povratne, neprave povratne i uzajamno-povratne glagole (Stanojčić i Popović 2002), iako ona nema jedinstven kriterijum (Samardžić 2006, Ilić 2020). Glagoli sa morfemom *se* u tradicionalnoj gramatici srpskog jezika nazivaju se povratni glagoli, iako se među njima nalaze tipovi glagola različite sintaksičke i semantičke kompleksnosti. Mnogi autori ukazuju na terminološku, leksikološku i sintaksičku problematiku grupe povratnih glagola (Ivić 1961–1962; Stevanović 1954; Arsenijević 2011). Zaključak koji donose pomenuti autori jeste da je taj naziv opravdan dugogodišnjom lingvističkom tradicijom, iako je on čisto formalne prirode. Jedina zajednička karakteristika grupe glagola koji se tradicionalno nazivaju povratnim jeste upravo prisustvo morfeme *se*. Ipak, autori ne mogu da se usaglase ni oko leksičko-sintaksičkog statusa ove reči.

Postfiks -*ся* vodi poreklo od enklitičkog oblika lične povratne zamenice u akuzativu (praslov. *sę). Njena realizacija u srpskom *se* u srbističkoj literaturi posmatra se na različite načine: kao kraći oblik povratne zamenice *sebe* (Piper 1984–1985; Stanojčić i Popović 1992); kao rečca (Hlebec 1996) ili zamenica-rečca (Stevanović 1979); kao morfema (Ivić 1961–1962; Piper, Antonić i dr. 2005; Arsenijević 2011) ili pak kao element (Milošević 1973).

[1] Postfiks -*ся* se javlja iza oblika koji se završavaju na suglasnik i iza participa. Iza oblika koji se završavaju na samoglasnik javlja se -*сь*.

2. TEORIJSKI OKVIR

2.1. Glagoli sa postfiksom -*ся*

Glagoli sa postfiksom[2] -*ся* u rusističkoj literaturi usled svoje višeznačnosti tretiraju se istovremeno na više različitih nivoa: etimološkom, morfološkom, sintaksičkom i semantičkom. Neophodno je napraviti distinkciju među povratnim glagolima i povratnim oblicima prelaznih i neprelaznih glagola. Glagol *учиться* (srp. učiti, školovati se) etimološki se lako može povezati sa glagolom *учить* (srp. učiti koga, podučavati koga), ali bilo bi besmisleno posmatrati ga kao glagol koji označava '*учить самого себя*' (srp. učiti samog sebe). Prisustvo postfiksa -*ся* eksplicitno ukazuje na neprelaznost glagola, tj. ukazuje na odsustvo direktnog objekta u rečeničnoj strukturi (Исаченко 1960: 374).

Glagoli sa postfiksom -*ся* u ruskom jeziku mogu predstavljati: (1) leksički samostalne povratne glagole i (2) povratne oblike prelaznih i neprelaznih glagola (Исаченко 1960: 375). Neophodno je imati u vidu i semantiku ovih glagola. Čak i kada povratni neprelazni glagol čuva vezu sa leksičkim značenjem odgovarajućeg neprelaznog glagola, ovaj postfiks eksplicitno izražava neprelaznost (npr. *радоваться*, srp. radovati se). O povratnim oblicima glagola može se govoriti u slučaju (a) izražavanja morfološke kategorije pasivnog stanja (npr. *дом строится*, srp. kuća se gradi) i (b) izražavanja sintaksičke kategorije bezličnosti (npr. *мне не спится*, srp. meni se ne spava).

U određivanju značenja i funkcije glagola sa postfiksom -*ся* bitnu ulogu imaju sintaksički i semantički kontekst. U rečenici '*Окно моется*' (srp. Prozor se pere) subjekat trpi radnju (pasivno stanje), dok u rečenici '*Мальчик моется*' (srp. Dečak se pere) subjekat je imenica sa značenjem lica i glagolsko stanje je aktivno.

Povratnost se ne smatra isključivo glagolskom kategorijom (Исаченко 1960). Ona je povezana sa nizom povratnih zamenica tipa *свой*, *себя*, *себе*, *собой* i samo se indirektno odražava u značenju povratnih glagola.

Povratni glagoli u ruskom jeziku dele se u više semantičkih grupa[3] (Исаченко 1960: 381–392): (1) pravo-povratno značenje (rus. *мальчик моется*, srp. dečak se umiva/pere); (2) uzajamno-povratno značenje (rus. *они обнимаются,* srp. oni se grle); (3) opšte-povratno značenje (rus. *он радуется*, srp. on se raduje); (4) posredno-povratno značenje (rus. *он запасается дровами*, srp. on se snabdeva drvima); (5) aktivno-bezobjekatsko značenje (rus. *собака кусается*, srp. pas ujeda); (6) pasivno-kvalitativno značenje (rus. *посуда бьётся*, srp. posuđe je lomljivo); (7) povratno-pasivno značenje (rus. *мне вспомнилась эта ночь*, srp. prisetio sam se te noći); (8) dispoziciono (rus. *я бреюсь у паркимахера*, srp. brijem se kod frizera); (9) značenje nenamerne radnje (rus. *он ударился коленом об стол*, srp. udario je koleno o sto); (10) povratni glagoli formirani od neprelaznih glagola, koji su dobili novo leksičko značenje (rus. *звонить кому / звониться в дверь*, srp. zvati koga / pozvoniti na vrata). U Ruskoj gramatici (Шведова 1980: 616) pored datih grupa izdvaja se i sledeće značenje povratnih glagola: *побочно-возвратные глаголы*. To su glagoli koji imenuju radnju koja predstavlja neposredan fizički kontakt sa objektom, gde objekat svojim prisustvom stimuliše, tj. omogućava radnju (rus. *держаться за перила*, srp. držati se za rukohvat).

Letuči (Летучий 2014: 278) izdvaja sledeće tipove upotrebe postfiksa -*ся*, tj. njihovih značenja: (1) refleksivno (rus. *папа бреется*, srp. tata se brije); (2) pasivno (rus. *дом строится*, srp. kuća se gradi); (3) dekauzativno (rus. *мяч катится*, srp. lopta se kotrlja); (4) autokauzativno (rus. *бросился на врага*, srp. bacio se na neprijatelja); (5) uzajamno (rus. *влюбленные целуются*, srp. zaljubljeni se ljube); (6) povratno-kauzativno (rus. *стрижется у парикмахера*, srp. šiša se kod frizera); (7) refleksivno-benefaktivno (rus. *запасся дровами*, srp. snabdeo se drvima); (8) objektno-impersonalno (rus.

[2] U rusističkoj literaturi se morfema -*ся* naziva postfiksom, te je autori tako nazivaju u delovima teksta koji se odnose na ruski jezik.

[3] U radu navodimo naše prevode sledećih semantičkih grupa: *собственно-возвратное значение*, *значение непроизвольного действия*, *общевозвратное значение*, *косвенно-возвратное значение*, *активно-безобъектное значение*, *пассивно-качественное значение*, *возвратно-пассивное значение*, *предоставительное значение*, *взаимно-возвратное значение*.

собака кусается, srp. pas ujeda); (9) modalno-pasivno (rus. *дверь не открывается*, srp. vrata se ne otvaraju); (10) bezlično-pasivno (rus. *в работе на это указывается*, srp. u radu se ukazuje na to); (11) bezlično modalno-pasivno (rus. *мне не спится*, srp. meni se ne spava).

Ovde ćemo izdvojiti grupe koje se sreću kod svih navedenih autora (sa različitim nazivima): (1) refleksivno značenje (pravo-povratno); (2) uzajamno (uzajamno-povratno); (3) refleksivno-benefaktivno (posredno-povratno); (4) objektno-impersonalno (aktivno-bezobjekatsko); (5) modalno-pasivno (pasivno-kvalitativno); (6) bezlično-pasivno (povratno-pasivno); (7) povratno-kauzativno (dispoziciono).

2.2. Glagoli sa morfemom *se*

2.2.1. Tradicionalni pristup

Najšire prihvaćena podela povratnih glagola jeste podela na prave povratne (npr. češljati se), neprave povratne (npr. nadati se) i uzajamno-povratne glagole (npr. tući se) (Stanojčić i Popović 1992). Pravi povratni glagoli „označavaju radnje koje pojam čije je ime u subjektu rečenice vrši sam na sebi; u njima se rečca *se* tumači kao akuzativ zamenice svakog lica *sebe*" (Stanojčić i Popović 1992: 100). Nepravi povratni glagoli „označavaju radnje, stanja ili zbivanja uz čije se glagole povratna rečca *se* ne može tumačiti kao akuzativ *sebe*" (Stanojčić i Popović 1992: 100), te se ne može govoriti o semantički monolitnoj grupi glagola. Uzajamno-povratni glagoli su oni koji „označavaju radnje koje vrše najmanje dva vršioca jedan na drugom" (Stanojčić i Popović 1992: 100). Kako navodi Samardžić (2006), ovakva podela glagola nema jedinstven kriterijum. Dok se značenje i tumačenje rečce *se* pominje kao kriterijum za definisanje pravih povratnih glagola, kod nepravih se njeno značenje ne pominje, već se samo navodi kako se ona ne može tumačiti. Kod uzajamno-povratnih glagola njena uloga se uopšte ne pominje. Kod ovih autora, osim povratnih glagola, definisane su i bezlične konstrukcije (Stanojčić i Popović 1992: 243) ilustrovane u primeru (1) i konstrukcije s refleksivnim pasivom (Stanojčić i Popović 1992: 246) ilustrovane u primeru (2), kod kojih se glagoli javljaju u povratnom obliku:

1) Kod nas **se** uvek **igralo**.
2) Mejlovi **se** redovno **proveravaju**.

2.2.2. Generativni pristup

Rajnhart i Siloni (Reinhart & Siloni 2003) objašnjavaju tematske varijacije jednog istog tematskog koncepta uz pomoć operacija arnosti (engl. *arity*, srp. valentnosti), odnosno univerzalnih derivacionih operacija. Naime, autorke pokazuju kako reč *se* zapravo označava morfološku komponentu glagola čija je funkcija da apsorbuje višak padeža koji se nalazi na listi tog glagola. Analizirajući različite konstrukcije glagola sa morfemom *se*, Rajnhart i Siloni (2003) pokazuju da se ova reč javlja kada jedan od argumenata nestane iz sintakstičke reprezentacije. Izborom morfološke komponente glagola, tj. dodavanjem morfeme *se*, dolazi do redukcije padeža, odnosno do nemogućnosti da glagol dodeli akuzativ nekom argumentu. To što subjekat nosi istovremeno i ulogu agensa i ulogu pacijensa kod refleksivnih glagola, Rajnhart i Siloni objašnjavaju objedinjavanjem dveju tematskih uloga agensa i pacijensa u jednu kompleksnu (engl. *bundling*).

Marelj (2004) tvrdi da sve konstrukcije koje uključuju reč *se* (medijalne, pasivne, impersonalne, arbitrarne za objekat, povratne, neakuzativne i „zamrznute") imaju zajedničko to što su izvedene primenom operacija arnosti. Uloga morfeme *se* u svim tim konstrukcijama jeste da apsorbuje padež (nominativ ili akuzativ). Marelj (2004) tvrdi da su „zamrznute" konstrukcije (npr. desiti se), kod kojih glagoli nemaju tranzitivnu alternaciju u savremenom jeziku, zapravo dijahrono izvedene.

Treba napomenuti i da Rajnhart i Siloni (2005) govore i o derivaciji dekauzativnih glagola, kod kojih se spoljašnji argument (agens) briše, a unutrašnji argument (pacijens) obavlja funkciju subjekta. Ova vrsta *se*-glagola ilustrovana je u primeru (3).

3) Marko je otvorio vrata. (tranzitivan glagol, agens i pacijens obavljaju funkciju subjekta i objekta)
   Vrata **su se otvorila**. (dekauzativan glagol, pacijens obavlja funkciju subjekta)

Oraić Rabušić (2017) na sličan način opisuje dekauzativne (neuzročne) konstrukcije u hrvatskom jeziku. Kao test za razlikovanje ove vrste glagola od ostalih možemo koristiti priloškу odredbu za način „sam(a) od sebe".

2.2.3. Leksičko-funkcionalni pristup

Rakoši (Rákosi 2008) tvrdi da su recipročni glagoli „aktivniji" od povratnih jer imaju više agentivnih svojstava. U okviru leksičko-funkcionalne gramatike Miličević (2015) podrazumeva tri nivoa analize argumentske strukture glagola: tematski, argumentski i sintaksički. Posmatrajući ova tri nivoa, ona daje čitav kontinuum povratnih glagola, koji se mogu podeliti na one koji su bliži neakuzativnim (inherentno povratni) i one koji su bliži neergativnim glagolima (inherentno uzajamno-povratni).

Kontinuum neakuzativnih glagola polazi od pravih povratnih glagola, odnosno, kako ih Miličević (2015) naziva, morfosintaksički izvedenih oblika povratnih glagola (npr. obući se), kod kojih postoje tematske uloge i agensa i pacijensa, koje su realizovane u vidu koreferencijalnih argumenata, i koje se potom zajedno preslikavaju na funkciju subjekta na nivou sintakse. Za razliku od njih, leksički refleksivni glagoli (npr. okrenuti se) nemaju realizovan argument agensa, iako je on prisutan u njihovoj tematskoj strukturi (postoji i tranzitivna alternacija glagola). Samo se pacijens preslikava na funkciju subjekta. Zatim slede glagoli koji su po svojoj strukturi bliži neakuzativnim nego povratnim glagolima, tzv. inherentno povratni glagoli (npr. pojaviti se), jer oni čak nemaju ni tranzitivnu alternaciju, odnosno proto-agens nije prisutan u njihovoj tematskoj strukturi. Na samom kraju kontinuuma nalaze se neizvedeni neakuzativni glagoli (npr. stići).

Kontinuum neergativnih glagola polazi od pravih uzajamno-povratnih glagola, odnosno, kako ih Miličević (2015) naziva, morfosintaksički izvedenih oblika uzajamno-povratnih glagola (npr. voleti se), kod kojih postoje tematske uloge i agensa i pacijensa, koje se potom zajedno preslikavaju na funkciju subjekta na nivou sintakse. Za razliku od njih, leksički recipročni glagoli (npr. čuti se) nemaju realizovan argument pacijensa, iako je on prisutan u njihovoj tematskoj strukturi (postoji i tranzitivna alternacija glagola). Samo se agens preslikava na funkciju subjekta. Zatim slede glagoli koji su po svojoj strukturi bliži neergativnim nego uzajamno-povratnim glagolima, tzv. inherentno uzajamno-povratni glagoli (npr. takmičiti se), jer oni čak nemaju ni tranzitivnu alternaciju, odnosno proto-pacijens nije prisutan u njihovoj tematskoj strukturi. Ovde više nisu prisutni agens i pacijens, već su u pitanju koagensi. Na samom kraju kontinuuma jesu neizvedeni neergativni glagoli (npr. ratovati).

2.3. Prevodni ekvivalenti glagola sa postfiksom *-ся*/morfemom *se* u engleskom

2.3.1. Refleksivne konstrukcije

Refleksivnost se u engleskom jeziku izražava uz pomoć povratnih zamenica (*myself*, *yourself*, *himself/herself*, *ourselves*, *yourselves*, *themselves*), tako da se dva puta u okviru iste klauze upućuje na istog referenta iskazanom imenicom u funkciji subjekta i zamenicom u funkciji objekta. Givon (Givón 1993: 89) imenuje tri tipa refleksivnih konstrukcija u engleskom: proste, emfatične i posesivne (1993: 89).[4] Proste refleksivne kontstrukcije karakteriše koreferentnost subjekta i objekta, koji vrši radnju sam nad sobom (1993: 90), kao što je prikazano u primeru (4).

4) *Dad* ***shaves himself*** *every morning*.
Tata **se brije** svakog jutra.

2.3.2. Recipročne konstrukcije

Recipročne konstrukcije karakteriše prisustvo tranzitivnog glagola i direktnog objekta (Givón 1993: 81). Dok pridruženi agensi u funkciji subjekta vrše radnju jedan na drugom istovremeno, objekat

[4] Emfatične i posesivne konstrukcije prevazilaze potrebe ovog rade, te se njima nećemo posebno baviti (pogledati Givón 1993: 89).

je izražen recipročnom zamenicom *each other* „jedan drugog" (Givón 1993: 82), što je ilustrovano primerom (5):

5) *The boy and the girl* ***are kissing*** *each other*.
Dečak i devojčica **se ljube**.

2.3.3. Pasiv, dekauzativni glagoli i bezlične konstrukcije

Uzimajući u obzir da jednu značajnu grupu glagola koji se javljaju sa morfemom *se* u srpskom jeziku čine pasivne konstrukcije, dekauzativni glagoli, kao i bezlične konstrukcije, neophodno je da se osvrnemo na njihove očekivane prevodne ekvivalente u engleskom.

U tipičnim pasivnim konstrukcijama, pacijens vrši funkciju subjekta, dok agens može biti iskazan predloškom dopunom. Pasivni oblici grade se od glagola *biti* u odgovarajućem vremenu i *svršenog participa* (engl. *Past Participle*) (Givón 1993: 55). Što se dekauzativnih glagola tiče, proces njihovog nastanka je isti kao u srpskom (videti odeljak 2.2.2), samo što njih, za razliku od glagola u srpskom, ne karakteriše posebna morfologija. Na kraju, što se bezličnih konstrukcija u engleskom tiče, one se javljaju u raznim oblicima. Mogu se javiti kao rečenice sa generalizovanim subjektom u vidu ličnih zamenica *one*, *you* ili *they* (Givón 1993) dekauzativan u primeru (6), a treba spomenuti i konstrukcije sa takozvanim glagolima podizanja (engl. *raising verbs*) (Ilić 2015), prikazane u primeru (7).

6) ***One*** *always* ***knows*** *what to do in such a situation*.
Čovek uvek **zna** šta da radi u takvoj situaciji.

7) *It* ***seems*** *that he is a good man*.
Čini se da je on dobar čovek.

3. ANALIZA

3.1. Korpus

Analiza je izvršena na prvoj glavi romana Mihaila Bulgakova *Majstor i Margarita* dužine deset stranica (MBr: 567–576). Prevodni ekvivalenti u srpskom preuzeti su iz prevoda Vide Flaker, dok su prevodni ekvivalenti u engleskom izvučeni iz prevoda Ričarda Pevera i Larise Volohonske. U ruskom delu korpusa ekscerpirano je 142 glagola sa postfiksom -*ся*, od kojih je samo 89 prevedeno glagolima sa morfemom *se* u srpskom prevodnom tekstu. Glagoli su podeljeni u šest grupa (pravi povratni, pravi uzajamno-povratni, leksički uzajamno-povratni, bezlični glagoli i bezlične konstrukcije, dekauzativni glagoli i leksički povratni glagoli), od kojih se glagoli iz poslednje grupe mogu razvrstati u sedam semantičkih podgrupa. Greške u prevodu prevazilaze potrebe ovog rada, te njih nećemo posebno analizirati.

3.2. Pravi povratni glagoli

U prvom poglavlju izvornog teksta pronađen je samo jedan pravi povratni glagol, dat u *Tabeli 1*. Ovaj glagol je preveden refleksivnim glagolom na srpski, i refleksivnom konstrukcijom na engleski. U ruskom i srpskom se radi o morfosintaksički izvedenim oblicima glagola koje je moguće zameniti njihovim tranzitivnim oblicima i refleksivnom zamenicom, što je upravo slučaj sa engleskim prevodom. Treba spomenuti i da je pronađen jedan tranzitivan glagol sa dopunom u vidu refleksivne zamenice *представить себя* 'predstaviti sebe'.

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
обмахнулся	hladio se	*fanned himself*

Tabela 1. Pravi povratni glagoli

3.3. Pravi uzajamno-povratni glagoli

Takođe, pronađen je samo jedan pravi uzajamno-povratni glagol, dat u *Tabeli 2*. Ipak, ovaj glagol nije preveden pravim već leksički uzajamno-povratnim glagolom na srpski, dok je na engleskom kao prevodni ekvivalent upotrebljen frazni glagol. S obzirom na to da ove dve grupe glagola zauzimaju centralno mesto u podeli povratnih glagola u ruskom, kao i srpskom, očekivali smo da će oni u korpusu biti više zastupljeni. Radnja ruskog glagola opisuje centrifugalno kretanje iz centra ka periferiji (Popović 2008: 261), gde se dva subjekta udaljavaju jedan od drugog, tako da ne možemo datu radnju subjekata posmatrati kao čisto uzajamnu, više kao simetričnu, što objašnjava odabir leksički uzajamno-povratnog glagola na srpskom. Engleski prevodni ekvivalent prenosi rusko refleksivno značenje uz pomoć partikule *apart*, koja takođe ukazuje na pravac kretanja iz centra ka periferiji.

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
раздвинулись	su se razmaknuli	*moved apart*

Tabela 2. Pravi uzajamno-povratni glagoli

3.4. Leksički uzajamno-povratni glagoli

U korpusu su pronađena i dva primera leksički uzajamno-povratnih glagola, prikazana u *Tabeli 3*. I jedan i drugi glagol podrazumevaju prisustvo drugog lica sa kojim se vrši radnja. Iz prevoda glagola *расплатиться* na srpski i engleski vidimo da nije u pitanju isti tip glagola, što govori o njegovoj specifičnosti u ruskom. U leksičkom značenju ovog glagola postoji sema totalno-objekatskog izvršavanja radnje '*уплатить полностью*' (srp. platiti u potpunosti), međutim, u prevodnim ekvivalentima ta sema izostaje. Dati glagol nastaje dodavanjem cirkumfiksa *раз-...-ся* na glagol *платить*. Glagol *раскланяться* preveden je leksički povratnim glagolom na srpski, dok je u engleskom prevodu prisutan tranzitivan glagol.

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
раскланяться	naklone se	*made their bows*
расплатились	platili su	*paid*

Tabela 3. Leksički uzajamno-povratni glagoli

3.5. Bezlični glagoli i egzistencijalne konstrukcije

Bezlični glagoli i egzistencijalne konstrukcije čine čak 19% svih glagola sa posfiksom *-ся* pronađenih u korpusu. Važno je primetiti da su u srpskim i engleskim prevodima prisutne bezlične i egzistencijalne konstrukcije, glagoli podizanja, pasiv, kao i fraze i adverbijali poput *it goes without saying* i *admittedly.* Izuzetak je glagol (*за-*)*хотелось* u primeru (8), koji je preveden modalnim glagolima na srpski i engleski.

8) a) *...ему* ***захотелось*** *тотчас же бежать с Патриарших без оглядки.* (MBr 568)
   b) …da **je poželio** pobjeći s Patrijaršijskih ribnjaka, odmah, glavom bez obzira. (MBs 26)
   c) …*he* ***wanted*** *to flee the Ponds at once without looking back.* (MBe 18)

Prohorova (2018: 419–420) ističe kao važno mišljenje Vježbicke da neagentivnost u ruskom jeziku odražava stanovište da čovek ne može da kontroliše svoj život, niti da utiče na postojeći tok stvari. Odatle proističe tipično ruska sklonost fatalizmu, smirenju i pokornosti pred sudbinom. Svi bezlični glagoli i egzistencijalne konstrukcije dati su u *Tabeli 4*.

U primeru (9) u originalnom tekstu upotrebljen je glagol *спрашиваться* u trećem licu jednine u bezličnoj konstrukciji. U prevodnom tekstu na srpski nije upotrebljena bezlična konstrukcija, već pravi povratni glagol u prvom licu jednine. Precizniji prevod bi bio 'postavlja se pitanje'. Engleski prevod prenosi značenje bezličnosti.

9) a) …*ежели бога нет, то,* ***спрашивается****, кто же управляет жизнью человеческой и всем вообще распорядком на земле?* (MBr 572)

b) ako Boga nema, onda ***se pitam***, tko upravlja ljudskim životom i uopće čitavim poretkom na svijetu? (MBs 16)

c) *if there is no God, then,* ***one may ask****, who governs human life and, in general, the whole order of things on earth?* (MBe 25)

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
(*не*) *состоится* (2x)	se neće održati održat će se	*will not take place* *there will be*
(*не*) *требуется* (3x)	potreban je od mene se traži nisu potrebni	*there's need* *it is necessary for me* *there's no need for*
говорится	se govori	*where mention is made*
годится	ne vrijedi ni pišljiva boba	*is of any value*
захотелось, *хотелось*	poželio je, htio bih	*wanted*, *wanted to*
кажется (2x)	se čini	*seemed*
касается (3x)	se tiče	*as for his*
не оказалось	nije bilo	*there was not*
оказывается	/	*winds up*
оставалось	preostalo	*had nothing left but*
получился	ispao je	*came out*
признаться	treba priznati	*admittedly*
приключилась	se zbila	*occured*
приходится (3x)	mora se trebalo je bili	*must be* *had to be* *have you ever happened*
разумеется	razumije se	*it goes without saying*
складывалась	odvijao se	*had taken such a course*
спрашивается	se pitam	*one may ask*
являлось	je	*was*

Tabela 4. Bezlični glagoli i egzistencijalne konstrukcije

3.6. Dekauzativni glagoli

Dekauzativni glagoli dati u *Tabeli 5* čine 10% glagola sa postfiksom -*ся* pronađenih u korpusu. Njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom i engleskom uglavnom su također dekauzativni glagoli, mada se javilo i nekoliko neakuzativnih glagola i glagola upotrebljenih u pasivu, što ukazuje na sličnost između ovih vrsta glagola, koje karakteriše odsustvo agensa (ili prisustvo u vidu predloške dopune u slučaju pasiva) i prisustvo pacijensa u funkciji subjekta. U primeru (10) vidimo da je dekauzativni glagol preveden neakuzativnim glagolom na srpski, dok engleski ekvivalent nudi zanimljivo rešenje u vidu glagola *weave* (srp. tkati) i dopune refleksivnom zamenicom, koja ovoj konstrukciji daje dimenziju povratnosti.

10) a) *...и* ***соткался*** *из этого воздуха прозрачный гражданин престранного вида.* (MBr 568)
b) …i iz tog zraka **nastao je** prozirni građanin prečudnovata izgleda (MBs 26)
c) …*and a transparent citizen of the strangest appearance* ***wove himself out of it***. (MBe 18)

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
(*не*) *свалится* (2x)	padne ne pada	*should fall* *will ever fall…. out of the blue*
вовлекаясь	uvučen	*getting drawn into*
закончилось	je završeno	*is over*
кончилось, *кончается* (3x)	završava se je ponestalo se svršilo	*ends* *had run out of* *was over*
растворилось	se rastopila	*had dissolved*
родился (3x)	se rodio	*was/were born*
сгустился	se zgusnuo	*thickened*
сделался удар	udarila kap	*had heat stroke*
соткался	nastao je	*wove himself out of it*

Tabela 5. Dekauzativni glagoli

3.7. Leksički povratni glagoli

Leksički povratni glagoli ubedljivo su najbrojnija grupa u korpusu, sa čak 68% od ukupnog broja glagola sa postfiksom *-ся*. Zbog svoje semantičke raznolikosti, leksički povratni glagoli podeljeni su u sedam grupa, čiju analizu dajemo u odeljku ispod.

3.7.1. Leksički povratni glagoli psihološkog i fiziološkog stanja

Leksički povratni glagoli koji opisuju psihološka i fiziološka stanja čine 16% analiziranih glagola. Oni po svojoj učestalosti čine jednu od dve najbrojnije grupe leksički povratnih glagola. Kao što se vidi u *Tabeli 6*, prevodni ekvivalenti u srpskom uglavnom su povratni glagoli koji opisuju stanja. U engleskim prevodnim ekvivalentima takođe su prisutni glagoli stanja. Glagoli tipa *попытаться* i *собраться* ukazuju na to da subjekat ne snosi odgovornost za svoje postupke ili ne priznaje krivicu za to što se neka radnja neće odigrati (Prohorova 2018: 420), što je dimenzija značenja koja se nije zadržala u prevodima. Ti glagoli su na srpski i engleski prevedeni prelaznim glagolima. Kod glagola *наловчиться* u primeru (11) specifična je autokauzativna upotreba. Subjekat nema sve odlike agensa i menja svoje sopstveno stanje, tj. on ulaže napore da usvoji neku veštinu[5].

11) a) *Где это он так* ***наловчился говорить*** *по-русски, вот что интересно!* (MBr 571)
b) Gdje je on to **naučio tako govoriti** ruski, baš me zanima! (MBs 15)
c) *And why does he* ***speak*** *Russian* ***so well****?* (MBe 24)

Specifičan je i glagol *понравиться* koji za subjekat ima stimulus (koji izaziva emociju), a ne osobu koja oseti datu emociju. Isti je slučaj sa srpskim prevodnim ekvivalentom, dok je na engleskom subjekat osoba koja doživljava datu emociju.

[5] Prelazni glagol *наловчить* retko se koristi sa objektom kao živim bićem, a mnogo češće se na mestu objekta nalaze delovi tela, koje subjekat mora da uvežba za činjenje neke radnje (npr. *наловчить руки*).

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
задумался	se zamislio	*fell to thinking*
наловчился говорить	je naučio tako	*speak so well*
напиться	napivši se	*having finished drinking*
обиделась (2x)	uvredila se se nije uvredio	*became offended* *was not offended*
опасаясь	se boji	*afraid*
переутомился	premoren sam	*am overworked*
понравился (2x)	se svidio	*liked*
попытаться	pokušao je	*attempted*
прикидывается	se pretvara	*is pretending*
рассердившись	ljutito	*getting angry*
сконфузились, *сконфузившись*	se zbunili zbunjen	*were embarrassed* *embarrassed*
смущаясь	nije omela	*unembarrassed*
соберётся, собирался (3x)	je odlučio nameravao je sprema se	*has decided* */* *as if he were going to*
удивились	su se začudili	*were surprised*
удосужился	našao vremena	*get around to*
управился	je upravljao	*was governed*
успокоился	se smirio	*calmed down*

Tabela 6. Glagoli psihološkog i fiziološkog stanja

3.7.2. Leksički povratni glagoli fizičke manifestacije unutrašnjeg stanja

Sa 13% od ukupnog broja leksički povratnih glagola, glagoli fizičke manifestacije unutrašnjeg stanja predstavljaju treću grupu po brojnosti. Ovde pripadaju glagoli koji jasno označavaju ispoljavanje emocije na licu subjekta radnje, što je očigledno i iz prevodnih ekvivalenata na srpskom i engleskom, ilustrovanih u primeru (12). Glagoli koji pripadaju ovoj grupi, kao i njihovi prevodni ekvivalenti, dati su u *Tabeli 7*.

12) a) …*а Штраус просто* ***смеялся*** *над этим доказательством.*(MBr 572)
b) ... a Štraus **se** jednostavno **smijao** tom dokazu. (MBs 15)
c) … *and Strauss simply* ***laughed*** *at this proof.* (MBe 24)

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
жмурясь	žmirkajući	*narrowing his eyes*
нахмурился (2x)	namrštio se	*frowning*
несмеющегося	nenasmijano	*unlaughing*
прищурился (2x)	zažmirio je namignuo je	*narrowed his eyes* *squinted*
рассмеялся (2x)	se nasmijao čudnim smijehom razdragano se nasmijao	*burst into the merriest laugh/* *a strange little laugh*
смеялся (2x)	se smijao smijući se	*laughed* *laughing*

улыбаясь (4x)	smiješeći se podsmehnuvši se nasmiješivši se sa usiljenim smiješkom	*smiling* *smiling slightly* *with a smile* *with a forced smile*
усмехнуться (4x)	se osmijehnuvši se podsmijehnuo se nasmiješiti	*grinning* *smiled condescendingly* *smiled*

Tabela 7. Glagoli fizičke manifestacije stanja

3.7.3. Leksički povratni glagoli percepcije (sa promenom položaja dela tela)

Glagoli percepcije (sa promenom položaja tela) najmanje su prisutni među pronađenim leksički povratnim glagolima (4%). Svi glagoli navedeni su u *Tabeli 8*. Kao što je prikazano u primeru (13), u prevodnim ekvivalentima na srpskom i engleskom glagoli su praćeni adverbijalima kako bi verno preneli značenje.

13) a) ... *поэт говорил и* ***косился****, следя, чтобы неизвестный не удрал...* (MBr 575)
b) ... dok je pjesnik govorio, **kradom je gledao** i pazio da stranac ne utekne (MBs 20)
c) As he spoke, the poet ***kept glancing sideways***, to make sure the stranger did not escape. (MBe 28)

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
косился, *покосился*	kradom je gledao, je pogledao	*kept glancing sideways, gave them a sidelong look*
оглянулся (2x)	se osvrnuo	*looked around*
ослышаться (2x)	krivo čuli/krivo čuo	*hear*(*d*) *wrong*

Tabela 8. Glagoli percepcije (sa promenom položaja dela tela)

3.7.4. Leksički povratni glagoli govorenja i komunikacije

Jednu od dve najbrojnije grupe leksički povratnih glagola čine glagoli komunikacije i govorenja, sa udelom od 16%, prikazani u *Tabeli 9*. Interesantno je da među srpskim prevodnim ekvivalentima ima leksički povratnih glagola, neakuzativnih, ali i tranzitivnih glagola, kao što je to slučaj u primeru (14). Među engleskim prevodnim ekvivalentima ima i tranzitivnih i intranzitivnih glagola.

14) a) … *– Вы – немец? –* ***осведомился*** *Бездомный.* (MBr 568)
b) ... – Vi ste Nijemac? - **priupitao** je Bezdomni. (MBs 26)
c) ... *'You're German?' Homeless* ***inquired****.* (MBe 19)

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
выразиться (2x)	se izražavajući se izrazi	*expressions* *put it*
заикнувшись	štucnuo je	*stammering*
извиняюсь	ispričavam se	*apologize*
клянусь	kunem se	*swear*
обратился (2x)	se obratio se okrenuo	*adressed* *addressing*
осведомиться (5x)	upitao je zapitao je priupitao je raspitivao se	*inquired*

отказался	odbio je	*declined*
отозвался (4x)	složio se je govorio rekao je s usiljenim smiješkom odvratio je	*responded*
потешаться	će ismijati	*'ll be laughed at*
распоряжаться	raspolagati	*giving orders*
ручаться	jamčiti	*govern*
согласитесь, *соглашались*	priznajte, slažete li se	*must agree, you were agreeing*

Tabela 9. Glagoli govorenja i komunikacije

3.7.5. Leksički povratni glagoli promene položaja tela/dela tela

Sledeća grupa leksički povratnih glagola datih u *Tabeli 10*, znatno manje zastupljena u korpusu (8%), označava promenu položaja tela/dela tela. Kao što je ilustrovano u primeru (15), srpski prevodni ekvivalenti takođe su leksički povratni glagoli (izuzev glagola *sesti*, koji je neakuzativan), dok su engleski prevodni ekvivalenti najčešće kombinacije glagola i partikula koje upućuju na pravac promene položaja.

15) a) ... *друзьям ничего не оставалось, как* ***приподняться*** *и раскланяться*.. (MBr 570)
b) ... prijateljima nije ništa drugo preostalo nego da **se dignu** i naklone. (MBs 14)
c) ... *the friends had nothing left but* ***to stand up*** *and make their bows.* (MBe 22)

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
качался	njihao se	*was swaying*
наклонились	se primaknuli	*leaned towards him*
откинулся	se naslonio	*sat back*
повернувшись, *повернулся*	okrenuvši se, se okrenuo	*turning, turned*
поднялся	se dignuo	*got up*
поскользнется	se posklizne	*slips*
приподняться	se dignu	*to stand up*
усесться (3x)	seli, sjeo, sjeo	*sat down* (3x)

Tabela 10. Promena položaja tela / dela tela

3.7.6. Leksički povratni glagoli kretanja

Još jedna slabije zastupljena grupa leksički povratnih glagola (7%) jesu glagoli kretanja, dati u *Tabeli 11*. Kod njihovih prevodnih ekvivalenata je prisutna ista situacija – dok su u srpskom zastupljeni leksički povratni glagoli koji označavaju kretanje, u engleskom su uglavnom prisutni glagoli praćeni partikulama koje upućuju na pravac kretanja (kao i u primeru (16)).

16) a) ... *потому что иностранец вдруг поднялся и* ***направился*** *к писателям*. (MBr 570)
b) ... jer **se** stranac iznenada dignuo i **uputio** k piscima. (MBs 28)
c) ... *because the foreigner suddenly got up and* ***walked towards*** *the writers.* (MBe 22)

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
бросаетесь, бросились	jurite, su se uputili	*rush, dashed*
валилось	se sagibalo	*collapsed*
направился	se uputio	*walked towards*

вернулось	se vratilo	*came back*
перебравшийся	se prebacio	*cross back over*
забирался, забираться	se upuštao	*went deeper*
разносился	razlijegao se	*rang out*
провалилось	nestalo	*dropped away*

Tabela 11. Glagoli kretanja

Autokauzativna upotreba glagola sa postfiksom *-ся* izrazito je zastupljena kod glagola kretanja. Prelazni glagol *бросить* (srp. baciti) u pogledu načina izvršavanja radnje razlikuje se u odnosu na glagol sa postfiksom *-ся*.

3.7.7. Leksički povratni glagoli lokalizacije

Konačno, leksički povratni glagoli koji označavaju lokalizaciju, prikazani u *Tabeli 12*, čine 6% od ukupnog broja glagola sa postfiskom *-ся* pronađenih u korpusu. Prevodni ekvivalenti na srpskom jesu leksički povratni glagoli koji takođe ukazuju na lokalizaciju, dok su prevodni ekvivalenti na engleskom uglavnom neakuzativni i pasivni glagolski oblici koji imaju istu funkciju.

17) a) *Пройдя мимо скамьи, на которой* ***помещались*** *редактор и поэт...* (MBr 570)
b) Prolazeći kraj klupe na kojoj **su se smjestili** urednik i pjesnik… (MBs 28)
c) *Having passed by the bench on which the editor and the poet* ***were placed****…* (MBe 21)

glagol na ruskom	**srpski prevodni ekvivalent**	**engleski prevodni ekvivalent**
остановился	zaustavio se	*stopped*
нашлась	se našla	*turning up*
появились	pojavila su se	*appeared*
показался	se pojavio	*appeared*
помещались (2x)	resile su su se smjestili	*was adorned* *were placed*
прицепился	se prilijepio	*latched on*
придерживаемся	smo na drugom stajalištu	*hold*

Tabela 12. Glagoli lokalizacije

4. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

4.1. Implikacije za teoriju

U radu je izvršena analiza ruskih glagola sa postfiksom *-ся* i njihovih prevoda na srpski i engleski jezik. Smer istraživanja od ruskog ka srpskom i engleskom izabran je usled najtemeljnije teorijske obrađenosti povratnosti u rusistici, kao i najvećeg broja izdvojenih semantičkih grupa. U analiziranom korpusu izdvojeno je 142 ruska glagola sa postifksom *-ся*, od kojih je samo 89 prevedeno glagolima sa morfemom *se* na srpski. Ruski glagoli sa postfiksom *-ся* i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom i engleskom, obuhvaćeni korpusom ovog rada, razvrstani su u sledeće grupe: pravi povratni glagoli, pravi uzajamno-povratni glagoli, leksički uzajamno-povratni glagoli, bezlični glagoli i egzistencijalne konstrukcije, dekauzativni glagoli i leksički povratni glagoli. U korpusu su najmanje bili zastupljeni pravi povratni glagoli, kao i pravi uzajamno-povratni glagoli. Formalno izraženu povratnost u oba jezika imali su samo prevodni ekvivalenti pravih povratnih glagola (rečca *se* u srpskom i u engleskom refleksivna konstrukcija *verb* + *himself*). Dobar deo leksički povratnih glagola na srpski jezik preveden je glagolima

sa morfemom *se* (pogotovo glagola fizičke manifestacije unutrašnjeg stanja, promene položaja dela tela, kretanja i lokalizacije), dok su neki od glagola, koji su u ruskom jeziku nastali pomoću cirkumfiksa (npr. *расплатиться, усесться*), najčešće prevođeni nepovratnim glagolima. Što se engleskih prevodnih ekvivalenata tiče, važno je istaći da su bezlični glagoli, egzistencijalne konstrukcije, kao i dekauzativni glagoli prevođeni glagolima koji pripadaju istim vrstama glagola na engleskom jeziku (npr. *кажется*, engl. *seemed*, srp. čini se). Takođe je primećeno da su pri prevodu na engleski jezik leksički povratni glagoli koji označavaju promenu položaja tela/dela tela, kao i kretanje, uglavnom prevedeni kombinovanjem glagola i partikula. Iz svega rečenog, jasno je da povratnost predstavlja kompleksnu kategoriju, koja istovremeno zahteva funkcionalno-semantički i semantičko-sintaksički pristup.

4.2. Predlog klasifikacije leksički povratnih glagola

Leksički povratne glagole razvrstali smo u sedam semantičkih podgrupa, koje se delimično poklapaju sa semantičkim grupama glagola bez nepovratnog korelata, koje je predložio Letuči (Летучий 2016: 311–312). Ukoliko svim izdvojenim i analiziranim semantičkim značenjima na datom korpusu pristupimo kognitivistički, možemo ih grafički prikazati (*Slika 1*). Ova semantička značenja u antropocentričnoj paradigmi predstavljaju svojevrsni kontinuum u kojem se kreće od konceptualizacije da je čovek sadržatelj psiholoških i fizioloških stanja (npr. *задумался*, srp. zamislio se; *переутомился* srp. premoren sam), a kao njihova posledica javlja se fizička manifestacija psiholoških stanja na površini tog sadržatelja (npr. *рассмеялся*, srp. razdragano se nasmejao). Posredstvom pojmovne metafore reči su predmeti koji izlaze iz sadržatelja (npr. *произнёсся*, srp. izgovorio), te slede govorenje i komunikacija (npr. *обратился*, srp. se obratio), zatim percepcija (kao veza sadržatelja sa spoljašnjošću) (npr. *оглянулся*, srp. osvrnuo se), promena položaja (dela) tela (npr. *наклонились*, srp. primaknuli se; *откинулся*, srp. naslonio se), kretanje (npr. *бросились*, srp. uputili su se) i lokalizacija (npr. *помещались*, srp. smestili su se) (agens se lokalizuje održavajući kontakt sa referentnim telom).

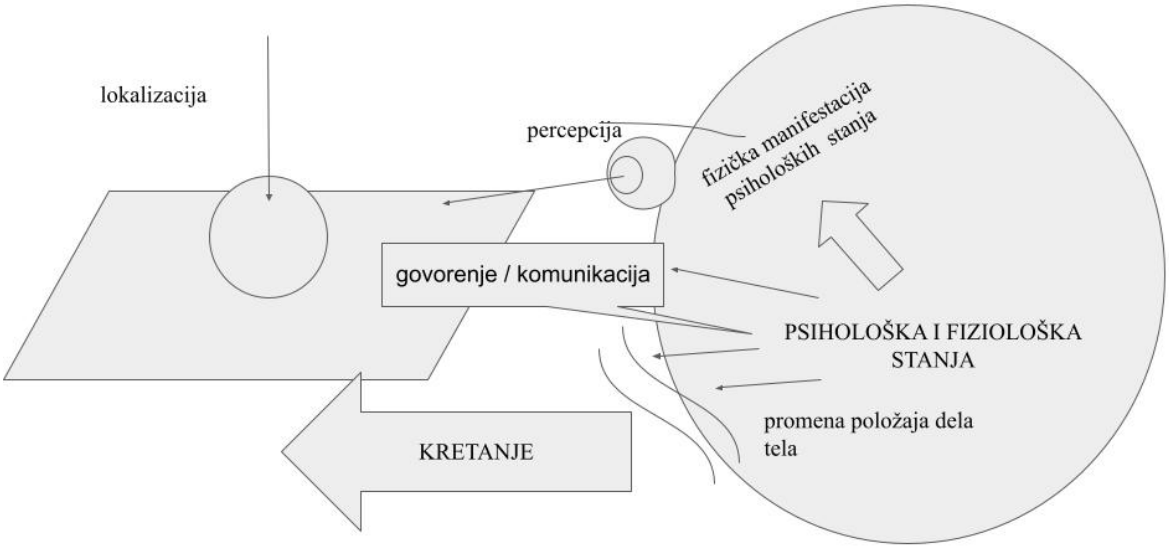

Slika1. Kognitivistički prikaz značenja leksički povratnih glagola

4.3. Zaključak

U radu je utvrđeno da su od svih analiziranih podgrupa leksički povratnih glagola, koji sami po sebi predstavljaju najzastupljeniju grupu glagola u korpusu, najbrojniji bili glagoli govorenja i komunikacije i glagoli psihološkog i fiziološkog stanja. Sledeći po brojnosti bili su glagoli unutrašnjeg stanja. Glagoli iz preostalih podgrupa bili su znatno manje zastupljeni. Što se ostalih vrsta glagola tiče, bezlični glagoli i egzistencijalne konstrukcije bili su prisutni sa gotovo 20% analiziranih glagola u korpusu, dok su i dekauzativni glagoli bili prisutni u značajnoj meri (10%). Nasuprot očekivanjima autora, pronađen je neznatan broj pravih povratnih i uzajamno-povratnih glagola.

Smatramo da je za izvođenje opštijih zaključaka i eventualno izdvajanje novih semantičkih grupa neophodno proširiti obim istraživanja i proveriti dalje mogućnosti za analizu pitanja povratnosti kroz kognitivističku paradigmu. Analiza zastupljenosti glagola s formalno izraženom povratnošću u različitim semantičkim grupama mogla bi da osvetli problem povratnosti u poređenim jezicima i razjasni motivaciju za formiranje leksički povratnih glagola. Pretpostavljamo da se odgovor može naći u dijahronom pristupu, ali povratni glagoli se sreću i među novonastalim glagolima, tako da bi dalje povezivanje sa antropocentričnim pristupom moglo da ima podjednako važan doprinos u daljem izučavanju ovog problema.

Literatura

Arsenijević, N. (2011). Prilog proučavanju povratnih glagola u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LIV (1), 115–135.

Givón, T. (1993). *English Grammar: A Function-Based Introduction*. Philadelphia PA: John Benjamins Publishing Company.

Hlebec, B. (1996). Prilog razumevanju značenja rečce „se". *Srpski jezik - studije srpske i slovenske* 1-2, 65–69.

Ilić, N. (2015). Raising and Copy Raising in English and Serbian. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 5, 69–80.

Ivić, M. (1961/62). Jedan problem slovenske sintagmatike osvetljen transformacionim metodom (gramatička uloga morfeme *se* u srpskohrvatskom jeziku). *Južnoslovenski filolog* 25, 137–148.

Marelj, M. (2004). *Middles and argument structure across languages*. Utrecht: LOT.

Miličević, M. (2015). Između neakuzativnosti i neergativnosti: Povratno, uzajamno-povratno i autokauzativno se. U: *Srpski jezik u savremenoj lingvističkoj teoriji* (B. Arsenijević i S. Halupka-Rešetar, ur.). Niš: Filozofski fakultet. 175–192.

Milošević, K. (1973). Intranzitivnost, refleksivna konstrukcija rečenice i pasivna dijateza. *Književni jezik* II (1–2), 29–39.

Oraić Rabušić, I. (2017). Podjela konstrukcija sa *se* u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 43 (84), 173–197.

Piper, P. (1984–1985). Pronomina reflexiva u srpskohrvatskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII–XXVIII, 633–639.

Piper, P., Antonić, I., Ružić, V., Tanasić, S., Popović, Lj., Tošović, B. (2005). *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. U redakciji akademika M. Ivić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga. Novi Sad: Matica srpska.

Popović, Lj. (2008). *Jezička slika stvarnosti: kognitivni aspekt kontrastivne analize.* Beograd: Filološki fakultet.

Prohorova, A. (2018). Paradoksi ruskog nacionalnog karaktera i njihov odraz u ruskom jeziku (pasivnost i maksimalizam). U: I. Živančević Sekeruš i Ž. Milanović (ur.). *Deveti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura" [1. decembar 2016, Novi Sad]*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 417–426.

Rákosi, Gy. (2008). The inherently reflexive and the inherently reciprocal predicate in Hungarian: Each to their own argument structure. In: *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations* (E. König and V. Gast (eds.). Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 411–450.

Reinhart, T., Siloni, T. (2003). Thematic Arity Operations and Parametric Variations. *OTS working papers in linguistics,* TL-03-001. University of Utrecht.

Samardžić, T. (2006). Reč se u argumentskoj strukturi ditranzitivnih glagola. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 35(1), 179–193.

Stanojčič, Ž., Popović, Lj. (2002). *Gramatika srpskog jezika.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Stevanović, M. (1954). Povratni glagoli. *Književnost i jezik u školi* 5, 303–316.
Stevanović, M. (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik II. (Gramatički sistemi i književnojezička norma)*. Beograd: Naučna knjiga.
Исаченко, А.В. (1960). *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким*. *Морфология. Часть вторая.* Братислава: Издательство Словацкой академии наук.
Летучий, А.Б. (2016). Возвратность. В: В.А. Плунгян (отв. ред). *Материалы к Корпусной грамматике русского языка. Глагол. Часть I*. Санкт-Петербург: Нестор-История.
Шведова, Н.Ю. (1980). *Русская грамматика*. Т.1. Москва: «Наука».

Izvori

[MBs]= Bulgakov, M. (1993). *Majstor i Margarita*. Rijeka: Andromeda.
[MBe]= Bulgakov, M. (1967). *The Master and Margarita*. London: Collins and Harvill Press.
[MBr]= Булгаков, М. А. (2008). *Полное собрание романов, повестей и рассказов в одном томе*. Москва: Альфа-книга.

VERBS WITH THE POSTFIX -*СЯ* IN RUSSIAN AND THEIR TRANSLATION EQUIVALENTS IN SERBIAN AND ENGLISH

Summary

The aim of the present paper is to analyze verbal lexemes with the postfix -*ся* in the first chapter of Mihail Bulgakov's novel *The Master and Margarita*, and to determine the extent to which they were translated into Serbian with verbs which are widely known as reflexive in the Slavic literature. Verbal lexemes with the postfix -*ся* which are motivated by the transitive verbs in Russian are classified into a rich system of lexical-grammatical groups with certain exceptions by each of the authors (Isačenko 1960, Švedova 1980), while those which are motivated by the intransitive verbs are not grouped into lexical-grammatical groups with clear boundaries. Serbian *se*-verbs are traditionally divided into true reflexives (e.g. *češljati se* 'comb oneself'), quasi reflexives (e.g. *nadati se* 'hope'), and reciprocal reflexive verbs (e.g. *tući se* 'fight with each other') (Stanojčić & Popović, 2002). The above classification is not based on a unique criterion, as noted by Samardžić (2006) and Ilić (2020). The first group of verbs is defined on the basis of the meaning and interpretation of the clitic *se*, which is not the case with the second and third group. With quasi reflexive verbs, its interpretation is defined negatively. With reciprocal reflexive verbs, there is no reference to the clitic *se*. The paper offers an analysis of the translation into English as well, so as to determine the extent to which verbal lexemes with the postfix -*ся* were translated with active, as well as impersonal or anti-causative verbs. The analysis shows the parallels between Russian and Serbian verbal lexemes, but it also shows how reflexivity is expressed in English, which belongs to the Germanic language group. In the end, the authors offer a classification of reflexive verbs based on the conducted analysis.

Keywords: verbs with the postfix -*ся*, reflexive verbs, Russian, Serbian, English

Nina Ilić
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
nina.ilic.ns@gmail.com

Milorad Miljaković
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
darolim12@gmail.com

УДК 811.133.1’367.625:811.163.41’367.625]:330

Јелена Јаћовић

ВРЕДНОСТИ НЕКИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ЕКОНОМИЈЕ[1]

У раду се контрастивним приступом анализирају вредности француског кондиционала и француског императива и адекватне вредности еквивалентних српских облика у језику економије са циљем да се утврде специфичности њихове употребе у овом контексту. Компаративни корпус чине примери из универзитетских и средњошколских уџбеника, као и научних чланака из микроекономије, макроекономије, статистике и политичке економије. Француски кондиционал, иако у новијој литератури сврстан међу времена индикатива (Grevisse, 2007; Riegel et al., 2009), поседује модалне вредности које га смештају у „перспективу евентуалности” (Charaudeau, 1992: 473), те он у језику економије дели идентичне вредности са српским потенцијалом – временска оријентација, хипотетичност итд. док су вредности императива и у француском и у српском корпусу језика економије искључиво модалне. Резултати истраживања показују нарочиту фреквенцију одређених вредности наведених облика које се јављају у оба корпуса и индуковане су управо контекстом стручног дискурса.

Кључне речи: језик струке, економски дискурс, кондиционал, потенцијал, императив

1. УВОД

1. 1. Предмет, метод и мотив истраживања

Предмет овог истраживања на корпусу сачињеном од примера ексцерпираних из језика економске струке представљају семантичке и прагматичке вредности француског кондиционала и императива и њихови српски еквиваленти. Будући да за уско стручан контекст није било могуће формирати корпус преводних еквивалената (у економској области доминира литература на енглеском језику, те се она и преводи), примери су ексцерпирани из идентичних текстних врста унутар истих економских области (микроекономије, макроекономије, политичке економије, рачуноводства и статистике). Приказује се реализација вредности и степен еквиваленције наведених глаголских облика у француском језику и њихових еквивалената у српском језику. Као полазиште узима се хипотеза да је, уопште узев, број глаголских облика у језику економске струке сведен и практично унапред одређен врстом саме тематске области у којој се појављују, као и да постоји велики степен подударности међу вредностима француских и српских облика.

Сав ексцерпирани материјал је анализиран дескриптивном методом и сортиран према семантичким критеријумима који су потпомогнути прагматичким решењима. Систематизација вредности француских облика се врши према *Grammaire du sens et de l’expression* (Charaudeau, 1992), а вредности српских облика према граматици *Синтакса савременог српског језика – проста реченица* (Пипер и др., 2005). Обе граматике користе когнитивни приступ у организацији садржаја па су из тог разлога и одабране. Контрастивна анализа материјала усмерена је од француског ка српском језику, али су резултати истраживања приказани сумарно, према семантичким вредностима које нису идентично заступљене у оба језика.

[1] Овај рад је настао у оквиру међународог пројекта *Романистика и словенски језици, књижевности и културе у контакту и дисконтакту* (бр. 1001-13-01).

Мотив за ово истраживање је чињеница да анализа вредности кондиционала и императива није до сада рађена из перспективе контрастирања француског и српског језика струке, те ово истраживање може да дâ допринос и на теоријском плану. Његов допринос је, међутим, превасходно практичан, јер пружа увид у врсте и фреквенције вредности наведених облика, што је свакако значајно за осмишљавање уџбеника и курсева француског језика економске струке. Резултати истраживања би требало да укажу на сличности и разлике у семантичком потенцијалу глаголских облика како би се издвојиле специфичности француског језика економске струке и на тај начин омогућило српским говорницима да брже и ефикасније овладају овим дискурсом. Систематизација резултата истраживања је приказана процентуално, без даље статистичке обраде.

1.2. Корпус

Корпус је сачињен од примера ексцерпираних из француских и српских уџбеника и научних чланака из следећих економских области: микроекономија, макроекономија, политичка економија, статистика и рачуноводство. У питању су француски и српски уџбеници из микроекономије, макроекономије, статистике и политичке економије: *Initiation à la microéconomie* (Bernier & Vedie, 2005), *Mikroekonomija* (Šuvakov i Šagi, 2008), *Initiation à la macroéconomie* (Rubin, 2011), *Osnovi makroekonomije* (Jakšić, 2013), *Économie politique internationale* (Paquin, 2009), *Međunarodna politička ekonomija* (Mitrović, 2009), *Statistique descriptive* (Piller, 2009), *Статистика за III и IV разред економске, правне и туристичке школе* (Солдић Алексић и Трифковић, 2015). Коришћени су, такође, и француски и српски научни чланци из ових области (Blanchard, 2009; Capelle-Blancard & Couderc, 2006; Trannoy & Simula, 2010; Bourreau-Dubois & Doriat-Duban, 2011; Kovačević, 2008; Савић, 2016).

1.3. Језик економске струке

Поимање језика струке као језика који је намењен уском кругу стручњака једне области, што свакако није погрешно – али ни потпуно, доводи до тога да је он највише посматран као дидактички изазов – како стручњаке научити неком страном језику њихове струке. Усмеравање пажње на специјализовани вокабулар и изучавање најчешћих синтаксичких средстава свакако јесте најкраћи пут до постизања жељених резултата. Како би тај циљ био постигнут на адекватан начин, потребно је, ипак, да се подробније истраже теоријски аспекти језика струке. Ранко Бугарски је констатовао да је за језик струке велики проблем што „пракса иде испред теорије“, тако да он остаје за лингвистику сложена категорија коју треба дефинисати, а за дидактику наставни циљ који треба достићи и који је емпиријски манифестован у корпусу стручних текстова дате области (Бугарски, 1988: 22). Када је реч о језику економије – он је, иако веома присутан као страни језик струке, слабије истраживан из теоријске перспективе. Будући да је економија широка област која има контакте са другим дисциплинама – за свако од економских поља се може рећи да има своје специфичности. Језик којим се служе области попут статистике, рачуноводства и једног дела микроекономије који се бави економским моделима обилује математичким прорачунима, у великој мери и личе на језик математике, док текстови из политичке економије и дела макроекономије који се бави историјским развојем економских појава имају изглед текстова из историје или политичке филозофије. Упркос значајном присуству језика економије, који је можда и најприсутнији језик струке – његове одлике остају прилично опште и важе за све стручне језике. И инострани и домаћи аутори помињу идентичне карактеристике – тенденција ка концизности, моносемија, објективност, неутралност, номинализација, декомпоновани предикат (Ihle-Schmidt, 1983; Тошовић, 2002; Radovanović, 1986).

Имајући у виду све наведено, очекивано је и да су вредности глаголских облика који се појављују у језику економије сведене на генеричку вредност и актуелизацију садашњег и будућег тренутка. Током истраживања показало се, међутим, на примерима кондиционала и императива да су вредности које се јављају у корпусу језика економске струке веома разноврсне, као да је реч о општем језику и књижевноуметничком стилу.

2. ВРЕДНОСТИ КОНДИЦИОНАЛА

Облици кондиционала у француском језику указују на позицију постериорности неког процеса чија реализација зависи од услова који су и сами хипотетички. У новијој француској литератури овај облик се сврстава међу времена индикатива и не представља засебни глаголски начин (Grevisse, 2007; Riegel et al., 2009).

П. Шародо истиче да се из вредности постериорности и неактуелности које кондиционал добија градећи свој облик преузимањем основе футура и наставака за имперфекат формира ефекат „смештања у перспективу евентуалности" (Charaudeau, 1992: 473). Последично, вредности које овај облик може да изрази у француском језику су хипотетичност, афективност и нарочита позиција наратора – проспективно гледиште на сопствену будућност. Облик кондиционала прошлог истиче свршеност овакве радње, што доприноси да се она доживљава као реализована и чини га погодним за изражавање имагинарног (Charaudeau, 1992: 474).

Облик потенцијала, који у српском језику одговара кондиционалу, сврстава се међу модалне глаголске облике и изражава могућност у најширем смислу. За прецизно дефинисање врсте значења нарочито је важан контекст (Пипер и др., 2005: 457), било да је у питању могућност (*моћи*), жеља (*волети*, *желети*), намера (*хтети*), увереност, претпоставка или услов. Може да изрази и прошлост у односу на моменат говора, када су неопходни неки процедурални изрази да усмере тумачење[2]. У том случају свршени глагол исказује нереференцијалну прошлост (итеративност), а несвршени глагол стилизује прошлу поновљену радњу – „евокативним представљањем прошлости" (Пипер и др., 2005: 462). Поредећи вредности облика кондиционала и потенцијала у нашем корпусу проналазимо паралелизме најчешће у оквиру три врсте употребе: временска оријентација (прошлост/будућност), хипотетичност и остале модалне вредности – могућност, намера, претпоставка, итд.

2.1. Вредност хипотетичности

У корпусу се и облик кондиционала и облик потенцијала налазе у великој мери са вредношћу хипотетичности у управним клаузама зависносложених кондиционалних реченица. Најбројније су употребе у изражавању математичких импликација у микроекономији. Тада оне исказују реалан услов чија је последица потенцијално могућа :

(1) Na primer, ako je na dijagramu 4. A=C i A=B, tada *bi*, istovremeno, *morala važiti* relacija C=B. (MIK: 38)

Или реалан услов са реалном последицом:

(2) Ako pretpostavljamo da *bi* inicijalna raspodela X i Y između A i B *bila* u tačci N […], lako je shvatiti da sve tačke za učesnike u razmeni u osenčenoj površini predstavljaju bolje kombinacije od odnosa razmene u tačci N. (MIK: 342)

Исто тако, постоје примери са иреалним условом и иреалном последицом:

(3) Da monopolista nije segmentirao tržište, proizvod *bi prodavao* po ceni P1+2. (MIK: 189)

Када се, у српском корпусу, у управној клаузи кондиционалне реченице нађе потенцијал, онда се за изражавање реалног услова користи презент, а перфекат за иреални услов. У француском корпусу, кондиционал налазимо само у комбинацији са имперфектом како би се изразио иреални услов у садашњости:

(4) Ainsi, si le prix de X était de 16 euros, A n'*achèterait* pas. (MIC: 10)

На ову употребу наилазимо и у другим областима, макроекономији, на пример, али, интересантно, само у српском делу корпуса:

[2] Иако и у српском језику постоји облик сложеног потенцијала (*ја бих био нашао*), он је изашао из употребе јер све може да покрије прост потенцијал.

(5) Ako između alternativa X i Y odaberemo alternativu X, gubitak koristi koji *bismo imali* izborom je Y. (MAK: 133)

Употреба кондиционала, односно потенцијала погодује за исказивање замишљеног услова и у области политичке економије. Заправо, наилазимо на њу у свим сферама економских теоријских разматрања када аутори желе да искажу потенцијалне варијанте развоја неког економског догађаја:

(6) Même s'ils ne *seraient* pas *considérés* comme des gens de classe moyenne dans les pays riches, ils ont une vie plus confortable que la moyenne dans leur pays d'origine. (EPI: 29)

(7) Ako *bi* ovaj izraz *bio tačan*, to *bi značilo* da je, po rečima Dinkića, u ovoj godini ostvareno povećanje za 43,4%, prema proceni Cvetkovića, verovali ili ne, čak za 73,66%. (RVP: 100)

(8) Slika o rastu i nivou per capita dohotka u Srbiji *bila bi*, naravno, znatno *nepovoljnija*, ako *bi se* u obračun *uključili* odgovarajući podaci za KiM […]. (RVP: 101)

У примерима (7) и (8) из српског корпуса облик потенцијала се налази и у зависној и у управној клаузи погодбене реченице. У примеру (7) реч је иреалном услову и садашњој неостваривости, док у примеру (8) имамо евентуалност, односно услов који је теоретски остварив у будућности.

У случају када се у српском корпусу потенцијал јави и у зависној и у управној клаузи погодбене реченице, из угла темпорално-аспекатских односа реч је евентуалности коју изражава кондиционал са хабитуално-квалификативним значењем:

(9) Ako *bi* koeficijent zidanja Z *bio povećan* na 0,25 i cena *bi se povećala* na 125; ako *bi* koeficijent zidanja *ostao nepromenjen*, a udvostručili se troškovi rada i sirovina (C i Cw), cena *bi se*, takođe, *udvostručila* (sa 120 na 240). (MAK: 42)

У француском корпусу се кондиционал прошли појављује и у управној клаузи зависносложене реченице која у зависној клаузи има плусквамперфекат са значењем иреалног услова у прошлости, односно његове нереализованости:

(10) Si la pente de la fonction d'offre avait été inférieure à celle de la fonction de demande, le processus d'ajustement *aurait été divergent*. (MIC: 17)

2.2. Друге модалне вредности

На употребу француског кондиционала наилазимо често приликом објашњавања потенцијалних етапа у развоју економских модела. Он се, неретко, налази у простој реченици са циљем да изрази претпоставку. Идентичну вредност исказује и српски потенцијал:

(11) La prestation compensatoire *serait* alors un moyen de lutter contre l'opportunisme […] (AEP: 203)

(12) Otuda, pre *bi se mogao izvesti* zaključak da fenomen pregovora oko najamnina doprinosi nesavršenosti tržišta radne snage […] (MIK: 160)

Кондиционал прошли налазимо како изражава претпоставке. Изношење непотврђених информација у научно-уџбеничком дискурсу, заправо, представља ауторову скромност – то је начин да се неки теоријски ставови ненаметљиво понуде читаоцу као хипотезе, а не као аподиктичке истине:

(13) La rentabilité anormale se mesure comme la différence entre la rentabilité observée et la rentabilité théorique qui *aurait dû être observée* en l'absence d'événement. (LBM: 70)

Ова вредност се јавља и код француског и код српског облика приликом објашњавања математичких прорачуна:

(14) Može se još ukazati da *bi* tangenta desno od tačke A *bila iznad* a levo od te tačke, ispod krive TQ. (MIK: 104)

(15) Ainsi, la courbe d'Engel du graphique 2.13 *aurait*-elle *pour abscisses* non pas X mais XPX. (MIC: 41)

У оба корпуса наилазимо и на вредност исказивања евентуалне могућности (*éventualité*) (Riegel et al. 2009: 560) приликом ближег одређивања неког појма или појаве, што је у свакој врсти теоријског излагања неоспорно веома присутно. У овој употреби и кондиционали и потенцијал се налазе у релативној реченици:

(16) Le niveau de production de first-best, défini comme le niveau qui *prévaudrait* en l'absence de rigidités du salaire réel, pourrait subir des variations bien plus modérées. (EAM: 15)

(17) En discriminant, le monopoleur accroît son profit par rapport à celui qu'il *aurait dégagé* en ne discriminant pas. (MIC: 128)

(18) Rigidna nadnica – nemogućnost nominalne nadnice da se prilagodi nivou koji *bi održao* ravnotežu na tržištu rada. (MAK: 358)

У српском корпусу међу модалним значењима потенцијала налазимо веома често намеру исказану у зависносложеним реченицама:

(19) Предузећа неретко обликују своје финансијске извештаје како *би* на ефикасан начин *управљала* односима с кључним инвеститорима. (УЗР: 110)

(20) Zbog toga vlade rado „usmeravaju" devizni kurs, ne *bi* li *umirile* nivo kratkotrajne fluktuacije i da *bi* „*poravnale*" dugoročni trend. (MPE: 148)

Обично се ово значење потенцијала може заменити и презентом (Пипер и др. 2005: 459), али у случају да се потенцијал нађе у негацији и праћен речцом *ли* као у примеру (20) замена презентом није могућа. Таква конструкција има значење намере, а у француском језику се она исказује субјунктивом који је обавезан у финалним реченицама.

У француском корпусу налазимо вредност кондиционала презента која исказује предвиђање и има је у свим тематским областима корпуса:

(21) Un état sans dette ne *pourrait* pas *courir* ce risque. (MAC: 96)

(22) […] la valeur de la production *pourrait excéder* la rémunération des facteurs de production […] (IMS: 8)

Када поседује вредност предвиђања често се јавља као сложени предикат и тада је ова вредност потпомогнута семантизмом помоћног глагола (*pouvoir, falloir, devoir*).

У српском корпусу налазимо идентично присуство сложеног предиката које помоћним модалним глаголом изражава могућност:

(23) Takav ishod *bi trebalo da je u interesu* svih subjekata koji se pojavljuju u pregovorima […] (MIK: 161)

Сложени предикат у кондиционалу често исказује и додатну семантичку нијансу савета тј. сугестије, уз идентичне помоћне глаголе – ову модалну вредност налазимо како прати вредност могућности и у српском корпусу:

(24) Premièrement, chaque État *devrait définir* sa monnaie par rapport à la valeur du dollar américain en 1944. (EPI: 79)

(25) Studenti *bi trebalo da* iz njega *nauče* kako funkcionišu valutni kursevi i čitav monetarni sistem kako *bi mogli da razumeju* njegov uticaj na život pojedinaca, firmi i država. (MPE: 146)

Када желе да искажу неку сугестију или покушају да читаоца увуку у дијалог са представљеним идејама, аутори уџбеника и научних чланка се служе кондиционалом односно потенцијалом:

(26) Nous *dirions* aujourd'hui que chaque firme est une PME. (MIC: 101)

(27) Ovu *bismo mogli da definišemo* kao moć jednog učesnika da drugog natera da nešto učini ili ne učini. (MPE: 21)

2.3. Вредност временске оријентације

Изражавање постериорности у односу на неку референтну тачку у прошлости се у контексту научно-уџбеничког стила показало као веома фреквентно у француском корпусу. Ова вредност исказивања будућности у односу на прошли догађај (*futur dans le passé*) се јавља и код потенцијала у српском корпусу. На временској оси, кондиционал и потенцијал се позиционирају на сличан начин – понекад као постериорни сложеном перфекту у француском, односно перфекту у српском:

(28) On a également sous-estimé la réaction que *provoquerait* la mondialisation dans certains pays […] (EPI: 123)

(29) Čitavu deceniju vrednost hartija od vrednosti je konstantno rasla, da *bi* tokom letnja tri meseca 1929. godine *doživela* vrtoglav uspon od 30 ili čak 50% […] (MPE: 49)

Понекад је кондиционал постериоран историјском презенту у француском корпусу, а потенцијал приповедачком презенту у српском:

(30) La France, à l'image de l'Europe, ne *ferait* que *suivre* l'exemple américain où les entreprises conduisent de tels plans de licenciement, dans le cadre de politiques de « downsizing », depuis le début des années 1980. (LBM: 57)

(31) Tek u 80-im godinama XX veka dolazi do ozbiljnijih razmišljanja i pregovora o političkoj i ekonomskoj saradnji između dve zemlje, da *bi* 1. januara 1993. godine *došlo* do potpisivanja sporazuma o integraciji. (MPE: 207)

У обе ситуације он има темпоралну прогресију (+OT) и разликује се у односу на низ сукцесивних перфеката или историјских презента по томе што се изражавају потенцијални догађаји у односу на референтну тачку, док би ти исти догађаји били приказани низом перфеката и презента као реализовани у прошлости.

У француском корпусу наилазимо и на примере у којима се изражава постериорност и у односу на моменат говора, тј. ширу садашњост. Ту је неопходно присуство процедуралног израза у виду временског оријентира:

(32) Pascal Lamy estime qu'en 2010, leur nombre *dépasserait* 400. (EPI: 76)

Или контекст презента:

(33) Le travail théorique et le travail empirique […] progressent rapidement. L'étape suivante *serait* une intégration des frictions du marché […] (EAM: 18)

3. ВРЕДНОСТИ ИМПЕРАТИВА

Императив као заповедни начин је атемпоралан облик којим се исказује подстицај за вршење радње и у француском и у српском језику. Испољава се у ограниченом броју лица – у другом лицу једнине и множине и првом лицу множине и користи се без личне заменице у функцији субјекта (Grevisse, 2007: 1101, Riegel et al., 2009: 575, Пипер и др., 2005: 453). У француском језику постоје два облика императива – императив презента и императив прошли и разлика међу њима није у временском одсечку који покривају, већ у аспекатском приказу радње. У српском језику ова разлика се исказује на морфолошком нивоу, избором свршеног или несвршеног глагола. Основне вредности које се исказују императивом су заповест, жеља и молба, али постоје и друга модална значења попут забране, савета, упутства, подстицаја на смиривање, а може да служи и за привлачење нечије пажње или изношење предлога (Пипер и др., 2005: 457, Riegel et al., 2009: 578). Интересантно је да П. Шародо императив не посматра уопште као засебан глаголски облик, већ као *statut de phrase* – комуникациони облик реченице који може бити изјавни (*exclamatif*), упитни (*interrogatif*) и заповедни (*impératif*). У оквиру исказних модалитета (*modalités énonciatives*) облик императива се појављује код забрана (*interdiction*), дозвола (*autorisation*), процена (*jugement*) и објава (*proclamation*) (Charaudeau, 1992: 577, 582). Будући да ове вредности императива нису потпуне, за даљу анализу ослонићемо се на *Grammaire méthodique du français* (2009). Како у француском, тако и у српском делу нашег корпуса, вредности императива које се појављују нису разнолике. Он управља пажњу читаоца на радњу позивањем да у њој суделује, има вредност савета и налога у поставкама задатакâ.

3.1. Вредност скретања пажње

У већини ситуација у корпусу императив служи да скрене пажњу читаоца на ток излагања аутора – императив се у том случају налази у првом лицу множине у оба корпуса. Ова употреба је најзаступљенија у француском уџбенику из микроекономије и представља једину вредност императива која се нашла у читавој књизи. У српском корпусу примера из микроекономије ова вредност императива је такође веома присутна:

(34) *Partons* d'un panier de biens décrit au point A sur UQ : le bien X est relativement abondant (X0), le bien F relativement rare (F0). (MIC: 28)

(35) *Considérons* sur le graphique 2.5 deux courbes d'indifférence, U0 et U1. (MIC: 28)

(36) *Pođimo* od jedne iz skupa beskonačno mogućih ravnotežnih tačaka, na primer, tačke A na dijagramu. (MIK: 33)

(37) *Razmotrimo* sada fundamentalne pretpostavke potrošačkih modela. (MIK: 25)

У примерима и на француском и на српском заступљени су већином глаголи истог семантизма – *partir/поћи*, *considérer/размотрити*. итд. Интересантна је и велика учесталост глагола *supposer/претпоставити* који се јавља у великом броју примера и у француском – када повлачи за собом употребу субјунктива – и у српском уџбенику из микроекономије:

(38) *Supposons* que pour vendre 2 unités la firme doive baisser son prix de 110 à 100. (MIC: 96)

(39) *Pretpostavimo* da oba oligopolista imaju identične odnose troškova i da je AC=MC i da su konstantni. (MIK: 216)

Примери за ову употребу постоје и у другим областима, међутим, у далеко мањем броју. Нарочито се издвајају примери у чланцима из француских економских часописа у којима преовлађује глагол *noter*:

(40) *Notons* tout d'abord que la situation dans laquelle le capital supporte 100% de la taxe correspond au cas d'école suivant. (IMS: 22)

(41) *Notons* que l'effet de signal joue un rôle encore plus important si les investisseurs adoptent des comportements mimétiques. (LBM :59)

3.2. Вредност савета

Ова вредност императива се јавља током излагања везаних за економске процесе – како би читаоци боље разумели неку појаву, саветује им се одређени угао посматрања:

(42) *Remarquez* qu'une variation du niveau des prix est équivalente à une variation de sens inverse de l'offre de monnaie. (MAC: 72)

(43) Pour bien comprendre le problème auquel vous faites face à ce stade, *imaginez-vous* dans le rôle d'un macroéconomiste travaillant pour le gouvernement. (MAC: 73)

Занимљиво је, опет, да се ова вредност императива појавила искључиво у француском уџбенику из макроекономије.

3.3. Вредност налога

Вредност налога је најфреквентнија међу примерима из уџбеничког дела корпуса – императив се налази у другом лицу множине. У српској литератури вредност савета је веома блиска вредности упутства (Пипер и др., 2005: 454), мада се у задацима у којима се јавља императив ова вредност може пре назвати налогом:

(45) *Présentez* les différentes mesures de l'inflation dont nous pouvons disposer. (MAC: 48)

(46) *Прикажите* процентуалну структуру продаје сваке врсте поврћа по регионима. (СТА: 168)

Појављују се и примери када је императив у првом лицу множине – аутор жели на блажи начин да укључи читаоца у решавање задатка:

(47) *Calculons* la médiane en ayant exclusivement recours aux fréquences absolues : (STA: 89)

(48) *Définissons* ce que sont les quartiles : (STA: 91)

На вредност налога наилазимо у француским уџбеницима из макроекономије и статистике и српском уџбенику из статистике.

4. ЗАКЉУЧЦИ

Спроведено истраживање је показало да француски кондиционал и српски потенцијал у великој мери деле идентичне вредности у корпусима сачињеним од примера из економског дискурса. Еквиваленција у вредностима се остварује на три нивоа: временске оријентације, хипотетичности и модалних вредности. Највећа је присутност примера који изражавају хипотетичност (18% француских и 22% српских примера) – и то ireалност услова у садашњости у комбинацији имперфекат и кондиционал презента за француски, и презент или перфекат у комбинацији са потенцијалом, а спорадично се налазе и примери са два потенцијала. Ireалан услов у прошлости се исказује, у француском корпусу, помоћу комбинације облика плусквамперфекта и кондиционала прошлог. Када је реч о модалним употребама у оба корпуса се појављује вредност претпоставке (31% примера у француском и 25% у српском), као и несигурност при квалификацији неког појма и то у релативној реченици. Кондиционал прошли упућује на вредност непотврђене информације односно користи аутору као отклон зарад скромности у излагању. Док се у српском језику потенцијалом може изразити намера и то у 16% примера, у француском је за то задужен субјунктив, а кондиционал носи нијансу предвиђања у 8% случајева. У оба корпуса се семантичка категорија могућности, као и савет или сугестија, изражава у великој мери сложеним предикатом унутар којег се налази одговарајући модални глагол као помоћни и то у 30 % француских и у 24% српских примера. Када је реч о временској оријентацији кондиционала, он и у француском (14% примера) и у српском делу корпуса (11% примера) исказује постериорност у односу на прошли догађај који може бити исказан француским сложеним перфектом и српским перфектом, као и историјским односно приповедачким презентом. У француском корпусу налазимо примере и за постериорност у односу на садашњи тренутак, али је за њихову потпуну интерпретацију потребан презентски контекст или временски оријентир.

Поређење вредности императива у француском и српском корпусу показало је високи степен сличности. У оба корпуса се, као најзаступљенија, јавља вредност скретања пажње – у француском корпусу у 65% примера, а у српском у 81% примера. Следећа по заступљености је вредност налога, која је присутна у задацима и чини 22% француских и 19% српских примера. Издваја се вредност савета која је присутна у 13% француских примера, док се у српском корпусу уопште не појављује.

На основу свега наведеног може се закључити да језик струке не подразумева нужно сужен избор вредности глаголских облика, него већу фреквенцију појединих вредности у зависности од врсте текста и тематске области у којој се облици употребљавају. Вредности кондиционала, потенцијала и француског и српског императива које доминирају у уџбеницима и научним чланицима из економије су хипотетичка, прескриптивна и вредност налога, али наилазимо и на вредности којих има у општем језику. Оно што се намеће као наредни корак у истраживањима овог типа јесте формирање електронског корпуса из различитих стручних домена ради продубљивања теоријско-лингвистичког истраживања језика струке и могућности прецизнијег сагледавања свих специфичности у односу на општи језик.

Литература

Бугарски, Р. (1988). Језик струке као лингвистичка и педагошка категорија. У: *Настава страног језика као језика струке у средњем, вишем и високом образовању*. (Ј. Ковачевић, ур.). Чачак: Друштво за примењену лингвистику Србије, 20-26.

Charaudeau, P. (1992). *Grammaire du sens et de l'expression*. Paris: Hachette.

Grevisse, M. (2007). *Le Bon Usage.* 14e édition. Paris: Duculot.

Ihle-Schmidt, L. (1983). *Studien zur franzosischen Wirtschaftsfachsprache*. Frankfurt am Main / Bern: Peter Lang.

Пипер, П., Антонић И., Ружић, В., Танасић С., Поповић, Љ.,Тошовић, Б. (2005). *Синтакса савременог српског језика: Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

Radovanović, M. (1986). *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Riegel, M., Pellat, J.-Ch., Rioul, R. (2009). *Grammaire méthodique du français*. Paris: Presses Universitaires de France.
Тошовић, Б. (2002). *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.

Корпус

(MIC) Bernier, B., Védie, H.-L. (2005). *Initiation à la microéconomie*. Paris: Dunod.
(EAM) Blanchard, O. (2009). L'état actuel de la macroéconomie. *Revue française de l'économie*. 24-1 : 3-40.
(LBM) Capelle-Blancard, G., Couderc, N. (2006). Licenciements boursiers chez Michelin et Danone : beaucoup de bruit pour rien ? *Revue française d'économie*. 21-2 : 55-73.
(MAK) Jakšić, M. (2013). *Osnovi makroekonomije*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.
(RVP) Kovačević, M. (2008). Realne i virtuelne ekonomske performanse Srbije u periodu 2000-2007. godine. U: *Tekuća privredna kretanja, ekonomska politika i strukturne promene u Srbiji 2007-2008*, Cerović, B. (ur.), 97-114. Beograd: Ekonomski fakultet.
(MPE) Mitrović, D. (2009). *Međunarodna politička ekonomija*. Beograd: Čigoja štampa.
(EPI) Paquin, S. (2009). *Economie politique internationale*. Paris: Montchrestien / Lextenso éditions.
(STA) Piller, A. (2009). *Statistique descriptive*. Paris: Premium divers.
(MAC) Rubin, G. (2011). *Introduction à la macroéconomie. Cours et exercices*. Paris: Presses Universitaires de France.
(УЗР) Савић, Б. (2016). Улога и значај рачуноводствене флексибилности за управљање односима са инвеститорима. *Анали Економскоī факултета у Суботици*, vol. 35. Суботица: Економски факултет.
(MIK) Šuvakov, T., Šagi, A. (2008). *Mikroekonomija*. Subotica: Ekonomski fakultet.
(IMS) Trannoy A., Simula L. (2010). Incidence de l'impôt sur les sociétés. In: *Revue française d'économie*, 24/3: 3-39. Такође на: https://www.persee.fr/doc/rfeco_0769-0479_2010_num_24_3_1747 (20.2.2022.)
(AEP) Bourreau-Dubois, C., Doriat-Duban, M. (2011). Analyse économique de la prestation compensatoire : entre logique redistributive et logique réparatrice. *Économie publique / Public economics*. 26-27/1-2: 193-218. Такође на: https://economiepublique.revues.org/8773 (20.2.2022.)
(СТА) Солдић Алексић Ј., Трифковић, Н. (2015) *Статистика за III и IV разред економске, правне и туристичке школе*. Београд: Завод за уџбенике.

SUR QUELQUES VALEURS DES FORMES VERBALES DANS LE FRANÇAIS ET LE SERBE DE L'ÉCONOMIE

Résumé

L'objectif de cet article est l'analyse des valeurs du conditionnel et de l'impératif français et des formes équivalentes serbes – le potentiel et l'impératif serbes – dans le contexte de la langue de spécialité. Le corpus comparatif est constitué des exemples tirés de manuels universitaires et d'articles scientifiques touchant les domaines économiques : microéconomie, macroéconomie, statistique et économie politique. Le conditionnel, étant rangé parmi les formes de l'indicatif (Grevisse, 2007 ; Riegel et al., 2009), possède les valeurs modales qui le positionnent dans la « perspective d'éventualité » (Charaudeau, 1992: 473). Ainsi, il partage les mêmes valeurs avec le potentiel serbe : l'orientation temporelle, la valeur hypothétique, etc. En outre, les valeurs de l'impératif apparaissant dans les deux corpus sont surtout modales. Les résultats de la recherche montrent que la présence de certaines valeurs du conditionnel/potentiel et de l'impératif est provoquée par le contexte de la langue de spécialité dans les deux corpus.

Mots clés : langue de spécialité, français de l'économie, serbe de l'économie, conditionnel, impératif

Јелена Јаћовић
Универзитет у Нишу, Србија
Филозофски факултет
jelena.jacovic@filfak.ni.ac.rs

УДК 811.112.2’367.32:811.163.41

Ана Крстић

КОНГРУЕНЦИЈА КОД НЕМАЧКИХ ГОВОРНИКА СРПСКОГ КАО НАСЛЕЂЕНОГ ЈЕЗИКА: КООРДИНИРАНЕ И ПАУКАЛНЕ СИНТАГМЕ

Предмет истраживања у раду је конгруенција у српском као наслеђеном језику код немачких говорника на примеру неколико координираних и паукалних синтагми. Испитује се на који начин ће синтагме конгруирати са атрибутом и предикатом у реченици. Полази се од претпоставке да ће конгруенција код испитаника, било под утицајем негативног трансфера немачког језика, било као одлика незавршеног усвајања, бити одраз симплификације и генерализације. Резултати управо показују да код испитаника вишег нивоа језичке компетенције координиране синтагме и паукалне синтагме конгруирају семантички са предикатом, док испитаници нижег нивоа језичке компетенције користе форму мушког рода множине, при чему се код паукалних синтагми ниједан испитаник није опредељивао за синтаксичку конгруенцију са глаголом.

Кључне речи: наслеђени језик, српски језик, немачки језик, конгруенција, синтагме

1. УВОД

Предмет истраживања у раду је конгруенција код немачких говорника српског као наслеђеног језика на примеру појединих координираних и паукалних синтагми. Испитује се на који начин ће синтагме конгруирати са атрибутом и предикатом у реченици. Полази се од претпоставке да ће конгруенција испитаника, било под утицајем негативног трансфера немачког језика, било као одлика незавршеног усвајања, бити одраз симплификације и генерализације, што значи да се очекује да ће испитаници предност давати конгруирању синтагми са предикатом у мушком роду множине.

У овом раду термин наслеђени језик употребљава се у контексту дефиниције говорника наслеђеног језика коју је дала Марија Полински (2008: 40–41): „An incomplete learner or heritage speaker of language A is an individual who grew up speaking (or only hearing) A as his/her first language but for whom A was then replaced by another language as dominant and primary”.

Тежња у раду је да се утврди који би примери конгруенције могли бити резултат негативног трансфера из немачког, с обзиром на неподударање рода одређених именица, али и другачији принцип конгруирања и мању флективност у односу на српски. Ипак, с обзиром на то да је немачки флективнији германски језик од нпр. енглеског, и има трородни морфолошки систем, очекујемо и известан позитиван трансфер код говорника српског као наследног, чији би резултат био разликовање три рода у оба језика.

Поред трансфера, циљ је да се утврди у којој мери је од значаја и фактор незавршеног усвајања, те се посматра у којим случајевима се може сматрати подударним са усвајањем српског као првог језика деце монолингвала. Притом у корист испитивању нивоа удела незавршеног усвајања служе и други фактори, попут формалног учења српског, нарочито у школском периоду, када се основна знања стечена у критичном периоду продубљују и када се усвајају комплекснији сегменти језика.

Тежња је такође да се трансфер и незавршено усвајање доведу у везу и са лингвистичком позадином говорника, односно, поред формалног учења језика, па су од значаја и интензитет и

квалитет улазних језичких информација, језичка позадина родитеља, узраст испитаника и сл. Очекује се да ће мање трансфера и одлика незавршеног усвајања бити код испитаника који су били дуже изложени српском и који се њиме свакодневно служе у ужој комуникацији, као и код оних који имају формално знање језика, него код оних чија је употреба српског минимална, а и који нису ни на који начин били подучавани српском језику.

2. РЕЛЕВАНТНА ИСТРАЖИВАЊА НА ТЕМУ РОДА И КОНГРУЕНЦИЈЕ КОД НАСЛЕЂЕНИХ ГОВОРНИКА

Највише истраживања на тему рода у наслеђеном језику је досад рађено код говорника у САД-у, тј. где је енглески доминантан језик. Монтрул (2008) је показала да су и одрасли говорници наслеђеног језика али и Л2 говорници шпанског правили више грешака од монолингвала у конгруенцији. С друге стране, Аларкон (2011) је дошла до закључка да су говорници наслеђеног језика ипак били ближи монолигвалима од Л2 говорника шпанског на основу експеримента у коме је требало усмено описати слику. Неке студије (Монтрул и Потовски 2007; Куза и Перез-Татам 2016) пак показују да се говорници шпанског као наслеђеног језика у САД-у ипак разликују од монолингвалних говорника шпанског када је у питању род. Повећавању разлика између монолингвала и говорника наслеђеног језика у погледу рода приписује се и губљење језика услед све мањег језичког инпута, нпр. када је енглески постајао доминатнији и потискивао је шпански (наслеђени језик) (Гебел-Марл и Шин 2020). С обзиром на то да је енглески језик у коме нема рода у номиналном домену, може се говорити о његовом утицају на шпански као наслеђени. Међутим, неке студије (нпр. Иризари ван Сухтелен 2016) које су се бавиле контактом шпанског као наслеђеног и језика који имају развијенију конгруенцију, попут немачког и холандског, показале су да нема великих разлика међу шпанским монолингвалима и говорницима шпанског као наслеђеног, што може говорити о позитивном утицају доминантног језика услед, условно речено, сличности система рода двају језика.

У контексту позитивног утицаја доминатног језика, значајан је рад Миле Шварц и др. (2014), који се бави поређењем четири билингвалне групе руског као наслеђеног језика, при чему две имају граматички род (немачки и хебрејски), а две немају (енглески и фински), а у коме се долази до закључка да морфолошка блискост, нарочито у погледу система рода доминатног и наслеђеног језика, олакшава усвајање рода и слагања у наслеђеном језику.

Што се тиче грешака које праве говорници наслеђеног језика у конгруенцији, када се говори о немачким билингвалима којима је руски наслеђени језик, Дизер (2007а, 2007б, 2009) показује следећи шаблон грешака: деца категоризују именице мушког рода које се завршавају вокалом *а*, и именице средњег рода као именице женског рода (у питању су именице са акцентованом основом, а не завршетком). Такође, у наведеним истраживањима је утврђено да су именице женског рода које се завршавају палаталом категоризоване као именице мушког рода. Ово се поклапа и са истраживањима слагања код монолингвалне руске деце, али и са истраживањима билингвалне руске деце чији је енглески доминантан језик, а то потврђује да именице са неканонским завршетком изазивају више омашки него оне са канонским (при чему неканонски завршетак подразумева класе именица првопоменутих у параграфу, а канонски подразумева класе именица попут именица мушког рода са завршетком на сугласник, као и именица женског рода које се завршавају вокалом *а*) (Монтрул, Футе и Перпињан 2008).

Такође, у раду се донекле водимо и класификацијом испитаника по томе какав систем рода се може уочити код њих, а при томе је значајно и истраживање Полински (2008), која уочава да се међу америчким говорницима руског као наслеђеног језика издвајају два система рода: 1) код флуентнијих је трородни систем, који је другачији него код монолингвала у смислу да се именице средњег рода које се завршавају ненаглашеним вокалом *о* категоришу као именице женског рода; 2) код мање флуентних је двородни систем у којем су све именице средњег рода категорисане као

именице женског рода. Ауторка тумачи да потоњи нису савладали деклинациони систем и стога се ослањају на фонолошке одлике, односно на то да ли се именица завршава сугласником или вокалом. Како је у овом раду доминантан немачки језик, имајући у виду горенаведена истраживања, полазимо од претпоставке да ће постојање граматичког рода у доминантном језику довести до система рода у српском као наслеђеном језику који би био ближи систему у монолингвалном српском. У том смислу је од значаја дисертација Ирине Кругер (2021), која се бави руским као наслеђеним, са немачким као доминантним језиком, а која долази до закључка да говорници наслеђеног језика могу да достигну ниво циљног језика, генерално немају проблема са ситуацијом када се граматички и природни род не поклапају, и постоји комбиновано слагање, али све зависи од нивоа флуентности самих говорника, те је доследност у изложености језичком инпуту изузетно значајан (Кругер 2021: 183).

У овом раду највише се ослањамо на истраживања о слагању у другим словенским наслеђеним језицима, нарочито руском, с обзиром на то да је ова тема када је у питању слагање у српском као наслеђеном језику, а руски је језик који је веома сродан српском у погледу рода и конгруенције. Међутим, у рецентнија истраживања која се тичу контакта српског и немачког језика у контексту српског као наслеђеног језика спада и докторска дисертација Јулијане Вулетић Ђурић (2015), под називом „Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој", која се бави лингвистичком и социолингвистичком сликом прве, друге и треће генерације Срба у граду Инголштату. Од значаја за овај рад је запажање да се прва генерација поприма трансфер из немачког у српски тек на лексичком нивоу, док друга и трећа имају и структурне одлике немачког језика у српском као наслеђеном језику.

3. КОНГРУЕНЦИЈА У КООРДИНИРАНИМ И ПАУКАЛНИМ СИНТАГМАМА

Важни термини у раду јесу род и конгруенција. Корбет (1991) објашњава да је род исказан као конгруенција између именице и других елемената у номинаљној фрази или у реченици, а афикси на именици који показују падеж, број или одређеност нису експоненти рода. Такође истиче и разлику између приписивања рода и конгруенције, при чему је први инхерентна одлика именице, док је конгруенција слагање са другим члановима у зависности од рода именице.

Од значаја је и Корбетова (1991; 2010) хијерархија слагања:

attributive < predicate < relative pronoun < personal pronoun

Према овој хијерархији, слагање је синтаксичко са леве стране, а идући надесно, расте семантичко слагање. То нарочито показује на примерима из српско-хрватског језика са бројевима два, три и четири, чије конгруентне форме представљају остатке двојине у мушком роду и чије слагање је синтаксичко код атрибута, али код предиката допушта и синтаксичко и семантичко (Корбет 2010: 16) (нпр. два лепа човека су дошла/ дошли).

Што се тиче координираних синтагми, Корбет (2010) у српско-хрватском језику генерално примећује да је слагање у предикату углавном семантичко, када су чланови синтагми истог рода (нпр. Ивана и Сара су дошле). Но, када то није случај, онда је предикат у форми мушког рода (нпр. Ивана и Димитрије су дошли).

Координиране синтагме у немачком слажу се са предикатом у броју, јер ниједан глаголски облик не показује категорију граматичког рода (*Die Frau und der Mann sind gegangen/ Die Frau und die Lehrerin sing gegangen: Жена и човек су ишли/ Жена и учитељица су ишле*). Слично је и са бројним синтагмама: сви бројеви изнад један захтевају множински облик (и непромењиви су), те је то остварено и детерминатором и глаголским обликом (*Diese zwei Brüder sind gegangen/ Diese sechs Frauen sind gegangen: Ова два брата су ишла/ ишли (Ова двојица браће су ишла/ ишли; Ових шест жена је ишло/ су ише*).

Дакле, у контрастивном прегледу стандарда немачког и српског уочава се да је српски флективнији када су у питању морфолошке обележености рода на именицама и појединим лич-

ним глаголским облицима, док се у немачком у највећем броју случајева то огледа само у детерминаторима, мада оба језика имају систем три рода.

4. МЕТОДОЛОГИЈА

У истраживању је за потребе рада учествовало двадесет особа. Њих осамнаест је рођено у дијаспори, а две у Србији. Испитанике који су рођени у дијаспори (једанаест у Немачкој, два у Швајцарској и пет у Аустрији) можемо звати симултаним билингвалима, јер су од рођења били изложени двама језицима (према Монтрул 2010). Преостала два испитаника су брат и сестра који су се доселили у Швајцарску са четири и пет година и њих сматрамо секвенцијалним билингвалима, јер су другом језику били изложени тек по поласку у школу (према Монтрул 2010). Испитаници су били узраста од 10 до 25 година, а узраст је био сразмеран и са нивоом формалног учења српског језика, односно старији испитаници су за собом имали више разреда учења српског. Као значајан фактор укључивали смо и учесталост боравка испитаника у Србији, као и интензитет говорења српског у најужој околини, тј. у породици са другим говорницима српског као наследног из окружења. Треба напоменути да су сви испитаници деца код којих су оба родитеља матерњи говорници српског, осим примера секвенцијалних билингвала, код којих је мајчин матерњи српски, а очев словеначки, али са тим језиком нису имали додирних тачака од најранијег детињства, те је врло рано заборављен, али је његова сродност са српским као јужнословенским узета у обзир као предност у познавању српског (у односу на остале испитанике, који не знају друге словенске језике). У једном случају се пак јавља да је отац (42) тај који је имигрирао у зрелом добу у Аустрију, а мајка (37) је рођена у Бечу (али је Српкиња), те ипак сматрамо да је и њој, као и њеној деци, српски наслеђени, али нам за ову прилику није била испитаник.

Од свих испитаника, петнаест њих (узраста 10–25 г.) имало је некакво формално учење српског као језика мањине, односно имали су српски као предмет у школи, и то од првог разреда (шест или седам година) до четвртог (десет година). Осталих пет није имало никакав облик формалног образовања, већ је српски слушало искључиво код куће (узраст 11–14 г.). Међутим, сваки испитаник је имао, односно има неки страни језик у школи, код свих двадесет је то био енглески, а шест њих је имало и француски као други страни. Немачки је код сваког у школи био, или јесте обавеза предмет, а целокупна настава је такође на немачком.

У раду полазимо од тога да су испитаници генерално на вишим нивоима језичке компетенције у српском, тј. да нису на најнижем нивоу, што би значило да језик говоре и разумеју, а нису само пасивни слушаоци (према Полински и Каган 2007: 6). Међутим, у анализи ширег пилот истраживања их додатно класификујемо, тј. контрастирамо: они са вишом језичком компетенцијом, који имају систем три рода, и они са нижом, који имају систем два рода.

За потребе ширег пилот истраживања осмишљено је двадесет реченица на немачком, које су садржале именице којима се род у немачком и српском не поклапа (нпр. *die Sonne – (то) сунце*), али и именице које би у преводу на српски биле оне са неканоничним завршетком (нпр. именица *судија* као именица мушког рода, или именица *со* као именица женског рода). У овом раду представљамо само оне реченице које се тичу координираних и паукалних синтагми.

У координираним синтагмама изабране су именице које у српском имају канонични завршетак (нпр. *књига*), али прва реченица садржи синтагме које су у различитом броју, а истом роду, друга реченица садржи именице које су у истом броју али различитом роду и трећа садржи именице у истом броју и роду. У паукалним и бројним синтагмама именице су природног мушког рода (осим именице *људи*, која је у српском граматичког мушког рода, али семантички може означавати особе оба пола у оба језика). Бројеви који стоје уз именице су од два до пет, при чему два, три и четири у српском захтевају паукалну форму именице, а пет множинску, али се очекује и превод збирним бројевима, при чему конгруенција са глаголом може бити и у средњем роду.

5. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

5. 1. Координиране синтагме

1. Ова књига и ове новине су веома интересантне/интересантни.
2. Сунце и месец понекад сијају тако јако.
3. Беба и мајка су болесне/болесни.

Именица *књиīа* је женског рода, у једнини, а са њом конгруира показна заменица *ова*. Именица *новине* је *pluralia tantum,* женског рода, и са њом конгруира показна заменица *ове.* Дакле, обе именице су истог рода, али различитог броја, а са придевом у функцији именског дела предиката заједно конгруирају, те је он у множини и може бити женског или мушког рода. Глаголски део предиката је такође у множини (у трећем лицу).

Именица *сунце* је средњег рода, у једнини а именица *месец* мушког, такође у једнини, а заједно конгруирају са глаголом (у презенту) у броју (множина) (и лицу – треће лице).

Именице беба и мајка су женског рода, у једнини, а заједно конгруирају са придевом у именском делу предиката у броју (множина) и роду, који може бити и женски и мушки.

На немачком гласе:
4. Dieses Buch und diese Zeitschrift sind sehr interessant.
5. Die Sonne und der Mond scheinen manchmal so stark.
6. Das Baby und die Mutter sind krank.

У немачком језику *књиīа* је средњег рода (*das Buch*), а са њом конгруира демонстативни члан са наставком за средњи род (*dieses*). Именица *Zeitschrift* је у једнини и женског рода, а са њом конгруира демонстративни члан за женски род (*diese*). Обе именице конгруирају са глаголским делом предиката у броју (множина) (и лицу – треће лице), а конгруенције са придевом у функцији предикатива нема, јер је он у немаркираном облику.

Именица *сунце* је женског рода у немачком (*die Sonne*), а *месец* мушког (*der Mond*), а са глаголом (у презенту) конгруирају у броју (множина) (и лицу – треће лице).

Именица *беба* је средњег рода у немачком (*das Baby*), а мајка женског (*die Mutter*), а обе конгруирају са глаголским делом предиката у броју (множина) (и лицу – треће лице), а са придевом у функцији предикатива не конгруирају, јер је он у немаркираном облику.

У првој од наведених реченица пратили смо и како испитаници конгруирају сваку од именица и њихове детерминаторе, али и како конгруирају те две именице (односно синтагме) са глаголом и придевом у функцији именског предиката. Испитаници вишег нивоа компетенције, и то углавном старијег узраста, нису правили никакав трансфер, а добро су познавали карактеристике обеју именица. Испитаник из Аустрије А. К. (24), његов млађи брат С. К. (20), као и седам испитаника са формалним образовањем из Немачке конгруирали су реченицу на следећи начин:
7. Ова књига и ове новине су веома интересантне. (А. К., 24)
8. Ова књига и ове новине су веома интересантни. (остали из ове групе)

Из одговора се види да је први испитаник конгруирао чак сам придев са координираним синтагмама, тако што је употребио облик женског рода множине, а остали су такође користили множину, али мушки род, што није неисправно и поклапа се са конгруирањем код монолингвалих говорника.

Такође и код сва четири испитаника из Швајцарске можемо приметити да су конгруирали синтагме са предикатом у мушком роду множине, али једина разлика у односу на претходне испитанике је та што ова четири нису познавали граматичке особености именице *новине,* која

је *pluralia tantum,* па су је преводили као именицу женског рода у једнини, а тако и конгруирали заменицу са њом:

9. Ова књига и ова новина су веома интересантни.

Оваква употреба именице указује на негативни трансфер из немачког, у коме је такође именица женског рода, али је у једнини. Исто се десило и код преосталих испитаника из Аустрије Н. К. (13), Д. К. (11) и К. К. (14), као и код четири испитаника из Немачке, без формалног образовања. Међутим, сви осим испитаника из Аустрије Н. К. (13) конгруирали су речи исто као и испитаници из Швајцарске, док је он дао нешто другачији одговор:

10. Та књига и новина је интересантна. (Н. К., 13)

11. Ова/та књига и ова/та новина су интересантни. (остали из ове групе)

За све испитанике из ове групе можемо извести закључак да не познају три различита наставка за три рода у множини радног глаголског придева, јер су користили само мушки род множине у реченици из ширег истраживања са именицом средњег рода множине: *Сва деца су ишли,* па су то исто применили и у случају са координираним синтагмама. Испитаник Н.К. (13) чак није користио ни множину, већ је конгруирао глагол и придев у именском предикату са именицама као засебним, сингуларним облицима. Тај поступак не бисмо могли назвати трансфером из немачког, јер је и у немачком употребљена множина (*SIND interessant*), те ово може бити локално везивање глагола за најближу именицу.

Као што се може видети из одговора свих испитаника, негативни трансфер се није догодио код именице *књиīа* (*das Buch*), јер је у питању именица са каноничним завршетком, тј. именица женског рода која се завршава на вокал *а.*

Графикон бр. 1: Ова књига и ове новине су веома интересантне/интересантни.
бр. испитаника: 20

У наредној реченици није било проблема са конгруирањем ни код једног испитаника. Наше мишљење је разлог томе ниво конгруирања који је од њих захтеван, а који је нижи у односу на претходну реченицу. Тачније, у овој реченици обе именице немају никакав детерминатор уз себе у српском језику, и то су сви испитаници препознали без проблема. Такође, с обзиром на то да је глагол био у презенту, није било потребе ни могућности да се глагол конгруира са именицама у роду. Сви испитаници су употребили глагол у облику презента трећег лица множине, и није било локалног везивања глагола за најближу именицу чак и код испитаника нижег нивоа језичке компетенције, што може бити узроковано тиме да се ове две именице више осећају као целина, тј. једна координирана синтагма, док су именице из претходне реченице уједно биле и чланови посебних, субординираних синтагми.

Једина разлика у одговорима говорника вишег и нижег нивоа компетенције јесте та што ови други најчешће нису знали лексему *сијаīи* на српском, али након што им је речена у основном облику, тј. инфинитиву, без проблема су умели да је употребе у презенту, и то у одговарајућем

облику. Презент је, као немаркиран облик, једно од нејфреквентнијих глаголских времена у оба језика, па је разумљиво што су испитаници имали довољно улазних информација на српском како би савладали ово глаголско време и његове наставке.

Графикон бр. 2: Сунце и месец понекад сијају тако јако.
бр. испитаника: 20

У последњој реченици такође није било простора за двоумљење око конгруенције, с обзиром на то да нема експлицитних детерминатора у српском уз сваку од понуђених именица. Међутим, с обзиром на то да у овој реченици на немачком има одређених чланова уз обе именице, то је неке испитанике упућивало да те чланове преведу показним заменицама. У првој реченици то није било могуће јер именице *сунце* и *месец* означавају појаве које су већ јединствене и одређене, али у другој је сасвим могуће додатно детерминисати именице *беба* и *мајка*, што су испитаници сасвим добро увидели. Што се тиче конгруирања ове координиране синтагме са глаголом и придевом у функцији именског предиката, сви испитаници су користили множину, али већина се опредељивала за облик мушког рода множине придева, док су се за женски род множине определили само испитаник из Аустрије А. К. (24), двоје испитаника из Швајцарске Д. Ј. (22) и Д. Ш. (23), који су секвенцијални билингвали. Такође, њих троје су и једини који детерминаторе нису ни на који начин превели у конкретној реченици. Од преосталих испитаника, неки су преводили детерминатор само уз прву именицу, а неки уз обе, а такође је и употреба типа показне заменице варирала (*та/ова*), али нису комбиноване:

12. Ова/та беба и мајка су болесни.
13. Ова/та беба и ова/та мајка су болесни.

Троје испитаника који су придев ставили у женски род множине, а уједно нису користили детерминаторе спадају у испитанике највише језичке компетенције од свих осталих. Мада одговори осталих испитаника нису граматички неисправни, могу бити индикација трансфера, што се види на основу превођења детерминатора и употребе мушког рода множине као немаркираног облика за множину. Ипак, сви су искористили множину да би конгруирали именски предикат са координираном синтагмом у функцији субјекта, чак и испитаник који је у првој од ове три реченице везивао глагол за последњу именицу. Претпостављамо да је тај испитаник имао мање двоумљења код последње реченице, јер је све лексеме и њихове граматичке особености добро познавао, а то није био случај са првом реченицом.

Графикон бр. 3: Беба и мајка су болесне/ болесни.
бр. испитаника: 20

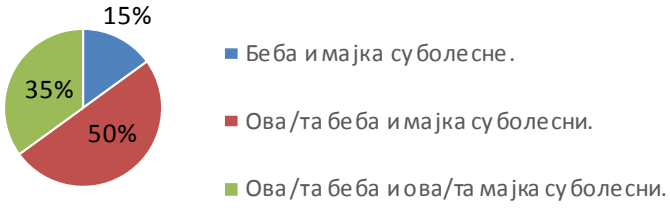

5.2. Бројне и паукалне синтагме у српском као наследном језику

Полазећи од тога је облик паукала уз бројеве *два, три и четири* један од реликта паукала као граматичког броја у српском језику, а да се уместо њега у немачком на тим местима употребљава множина, очекујемо да ће се јављати негативни трансфер код испитаника. Такође, слично предвиђамо и код непоклапања ситуације у немачком и српском на плану конгруенције глагола у личном глаголском облику са синтагмом, јер у српском може бити граматичка и семантичка, или пак мешовита, а у немачком се граматичка и семантичка конгруенција поклапају, и то је увек множина.

Издвајамо реченице са бројним и паукалним синтагмама на српском, које су задате испитаницима:

14. Двојица браће/ два брата су дошла/дошли.
15. Три пријатеља/ тројица пријатеља су дошла/дошли.
16. Која два студента/ која двојица студената су заборавила/заборавили домаћи (задатак)?
17. Четири човека (мушкарца)/ четворица људи (мушкараца) стоји/стоје испред школе.
18. Пет/петоро људи је ишло/ су ишли у биоскоп.

У 14. реченици постоје две опције у погледу бројних синтагми. Једна је употреба бројне именице на *-ица,* чији је зависни члан именица у множини (у овом случају је то суплетивна множина, а уједно и збирна именица *браћа*). Са бројном именицом помоћни глагол у функцији копуле конгруира само семантички, тј. у множини је, а именски део предиката конгруира са њом или граматички (женски род једнине), или семантички (мушки род множине). Друга опција је употреба паукалне синтагме, тј. основног броја *два* и именице у паукалу (*брата*). Конгруенција са копулом и лексичким делом предиката је готово иста као код синтагме са бројном именицом на *-ица,* с тим што, уколико лексички део предиката конгруира са паукалном синтагмом граматички, то је такође облик паукала (на *-а*), а само је хомоморфан са обликом у женском роду једнине.

У наредној реченици такође постоји могућност употребе паукалне синтагме или синтагме са бројном именицом на *-ица*, а конгруенција је потпуно иста као у првој реченици, с тим што се јавља промена у значењу: *три пријатеља* може бити потпуно семантички еквивалентно са *тројица пријатеља* (три мушка пријатеља), или *три пријатеља* може означавати особе и мушког и женског рода.

У 16. реченици тип примера, тј. именица и синтагми, као и конгруирања и двојаког тумачења употребе паукалне синтагме су идентични са примерима из друге реченице. Једино што је другачије јесте постојање упитно-односне заменице *која,* која је у функцији конгруентног атрибута и конгруира са обема синтагмама граматички: уз паукалну синтагму је облик паукала (на *-а*); уз бројну синтагму са именицом на *-ица* је облик женског рода једнине, а облици из оба случаја су хомоморфни.

Пример из 17. реченице исто тако дозвољава две опције, тј. паукалну синтагму са основним бројем *четири* и именицом у паукалу *(човека*), као и синтагму са именицом на *-ица* и множинским обликом именице *човек – људи*, која уједно представља суплетивну множину. Значење се не мења, јер бројна именица на *-ица* такође упућује на особе мушког рода. У оба случаја глагол у презенту може конгруирати са синтагмом граматички (облик једнине), или семантички (облик множине).

Једино је у последњој од наведених реченица бројна синтагма са основним бројем који не захтева паукални облик именице (*пет*), већ генитив множине (*људи*). Читав глаголски облик, тј. глагол у перфекту конгруира са синтагмом или граматички (средњи род једнине), или семантички (мушки род множине). Треба имати у виду да семантичка конгруенција у овом примеру у теорији може упућивати на то да се ради о искључиво особама мушког пола, или пак о особама и мушког и женског пола. Међутим, с обзиром на то да се у овом примеру на немачком користи именица *Leute,* која упућује на родно неодређену категорију (а не *Männer),* тако треба тумачити и њен превод на српски.

Исте реченице на немачком следе у наставку:

19. Die zwei Brüder sind gekommen.
20. Drei Freunde haben mich begrüßt.
21. Welche zwei Studenten haben die Hausaufgabe vergessen?
22. Vier Männer stehen vor der Schule.
23. Fünf Leute sind ins Kino gegangen.

Из 19. реченице која је наведена видимо да број *два у* немачком тражи облик множине именице, а исто тако и глагола у перфекту, који у немачком не разликује род. Одређени члан упућује на то да се ради о одређена два брата, већ позната из говорне ситуације.

У 20. реченици конгруенција је иста, тј. број *три* тражи множински облик и именице и глагола (такође у перфекту), а именица се може односити на особе мушког, али и мушког и женског пола. Овде нема одређеног члана, што значи да се не говори о конкретна три пријатеља.

И у 21. реченици је конгруенција иста, а такође постоји двојако тумачење именице *Studenten* у погледу рода. Уз ову именицу стоји и детерминатор, тј. упитна заменица *welche*, која са њом конгруира семантички (у множини је).

У 22. реченици именица у множини је *Männer,* која по свом значењу упућује да реч о особама мушког пола. Глагол у презенту конгруира са синтагмом граматички и семантички, односно, у множини је.

И у последњој реченици број захтева множину, с тим што је именица у облику суплетивне множине (*Leute*), а означава особе неконретизованог рода.

На основу одговора испитаника примећујемо да је већина правила негативни трансфер, што значи да су користили множину у случајевима где је требало користити паукални облик именице. Такође, ниједан испитаник није користио бројне именице на *-ица,* а сви су глагол конгруирали са синтагмом искључиво семантички (множина), што такође сматрамо трансфером, који, иако није резултовао неисправном употребом, опет говори о својеврсној погрешној генерализацији да нема другог начина конгруирања глагола са бројном синтагмом осим семантички.

Конгруенција у првој реченици једино је била потпуно прихватљива код испитаника из Аустрије А. К. (24), његовог брата С. К. (20) и код седам испитаника из Немачке са формалним образовањем:

24. Два брата су стигли.

Видљиво је да нису ни на који начин преводили одређени члан, као и то да су знали да употребе паукални облик именице, док су глагол конгруирали са синтагмом семантички (и копула и лексички део предиката су у множини, а лексички део у мушком роду).

Остале испитанике, који имају мање прихватљиве одговоре, можемо сврстати у три групе на основу четири различита одговора. Прву групу чине сва четири испитаника из Швајцарске и испитаник из Аустрије Н.К. (13), а реченицу су превели на следећи начин:

25. Та два браћа су дошли.

Из овог одговора видимо да су испитаници користили показну заменицу као превод одређеног члана, али оно што је значајније јесте употреба суплетивне множине именице *брат – браћа.* Већ сама употреба збирне именице *браћа* уместо паукала сигнализира негативни трансфер, али и употреба номинативне уместо генитивне форме такође указује на трансфер, јер у немачком готово да нема деклинационих црта на именицама, а у комбинацији са бројевима их нема никада. Оба члана сложеног глаголског облика, тј. перфекта конгруирана су са синтагмом као и код претходних испитаника, тј. семантички.

Другу групу групу чине испитаница из Аустрије К. К. (14), као и четири испитаника из Немачке без формалног образовања, а једина разлика у односу на претходну групу јесте та што ова група није користила никакав детерминатор као превод одређеног члана:

26. Два браћа су дошли.

Мада су испитаници из Швајцарске више језичке компетенције у српском од осталих из ове две групе, у овом случају сви су показали сличан ниво знања у погледу конгруирања паукалних синтагми када је главни члан именица *брат*. Трећу групу чини само један испитаник из Аустрије Д. К. (11):

27. Две брати су дошли.

За разлику од испитаника из прве две групе, који су знали да је множина именице *брат* суплетивна, он је формирао множински облик као да је у питању правилна множина, додајући наставак за облик мушког рода множине у номинативу, без проширења (*-и*). То што је број у женском роду објашњавамо као поистовећивање множинског облика са женским родом једнине, јер су у немачком хомоморфни, а присуство одређеног члана *die* највећи је разлог за такав трансфер. Сетимо се да је исти испитаник уз именицу *људи* употребљавао упитно-односну заменицу у женском роду множине (*које*), што нам говори да се трансфер састоји у преношењу само рода, али не и броја (иначе би облик био у једнини: *која*).

Графикон бр. 4: Двојица браће/два брата су дошла/дошли.
бр. испитаника: 20

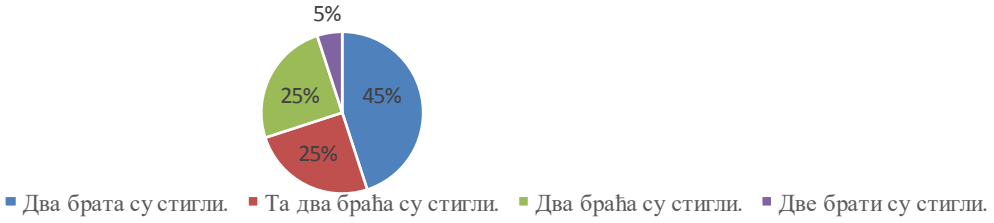

Другу, трећу и четврту реченицу су потпуно прихватљиво превели испитаници из Аустрије А. К. и С. К. (24, 20), сва четири испитаника из Швајцарске, као и седам испитаника Немачке са формалним образовањем, а сви су користили паукалне синтагме и глагол конгруирали са синтагмом семантички. Само је испитаница из Швајцарске, која је секвенцијални билингвал, употреби-

ла именицу *мушкарац*, уместо *човек* у четвртој наведеној реченици, али је исправно конгруирала (*четири мушкарца*), а њихова употреба је сасвим синонимна. Препознавање паукалног облика показује да су сви ови испитаници на високом нивоу језичке компетенције, тј. имају веће формално знање, или су дуже и више изложени српском језику, јер се овакви граматички изузеци као што је паукал усвајају најчешће након критичног периода. Што се тиче Швајцараца, ови одговори показују да они ипак разликују паукал и множину у свом систему, али то нису усвојили код именице *брат*, управо због неуобичајене множине.

Сви остали испитаници немају облик паукала у свом морфолошком систему и сви су користили множински облик именице, и то у номинативу, што је негативни трансфер из немачког. Код свих њих друга реченица гласи овако:

28. Три пријатељи су ме поздравили.

Графикон. бр. 5: Три пријатеља/тројица пријатеља су дошла/дошли.
бр. испитаника: 20

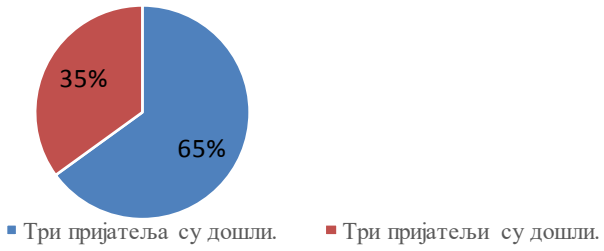

У трећој реченици сви су имали проблема и са детерминатором уз синтагму, а испитаник из Аустрије Д. К. (11) поново са употребом одговарајућег рода броја *два.* Испитаница из Аустрије К. К. (14), испитаник из Аустрије Н. К. (13) и четири испитаника из Немачке без формалног знања одговорили су овако:

29. Какви два студенти су заборавили домаћи? (Д. К, 11)

30. Који два студенти су заборавили домаћи? (К. К, 13; четири испитаника из Немачке)

Дакле, детерминатор такође конгруира са синтагмом као да је у питању множина, а испитаник из Аустрије је чак употребио семантички неадекватну заменицу. Последњи испитаник ће и детерминатор и број ставити у облик женског рода множине, а именицу у номинатив множине (што су све примери већ поменутог трансфера као у првој реченици), и притом искористити лексему која није сасвим адекватна:

31. Које две ученици су заборавили домаћи?

Графикон бр. 6: Која два студента/која двојица студената су заборавила/заборавили домаћи (задатак)?
бр. испитаника: 20

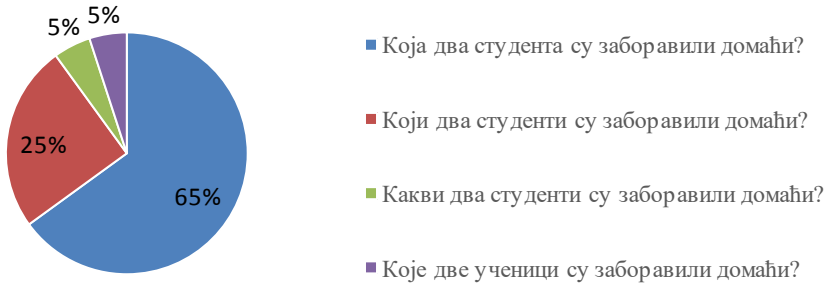

Четврту реченицу су сви ови испитаници који јесу правили трансфер, тј. стављали именицу у множински облик, опет разнолико преводили у зависности од тога коју именичку лексему су употребили, али су сви број четири изговарали неисправно: *четри,* што и јесте одлика говора деце монолингвала, односно оних са мање формалног знања:

32. Четри момци стајају поред школе. (Н. К., 13)
33. Четри човеки стоју испред школу. (К. К., 14; четири испитаника из Немачке)
34. Четри мужи стоју испред школу. (Д. К., 11)

Из првог одговора употреба лексеме момци је прихватљива, јер је превод близак оригиналу на немачком, али није употребљена у паукалу, као ни код осталих. Иако је глагол стављен у множину, испитаник није знао правилан облик презента датог глагола. Други пример показује да су испитаници хтели да искористе множински облик именице *човек*, додајући јој наставак за облик *-и*, не знајући да има искључиво суплетивну множину. И они нису знали правилан облик презента овог глагола, мада су користили множину, а такође су и заменили генитив акузативом (*школу* уместо *школе*). Последњи испитаник је именицу *Männer* једини тумачио у значењу *мужеви*, иначе могућем, али не у датом контексту, но множину је градио наставком *-и*, уместо *-еви*, дакле без проширења. И он је исто учинио са обликом глагола и падежом, као и претходни испитаници из ове групе.

Графикон бр. 7: Четири човека (мушкарца)/четворица људи (мушкараца) стоји/стоје испред школе.
бр. испитаника: 20

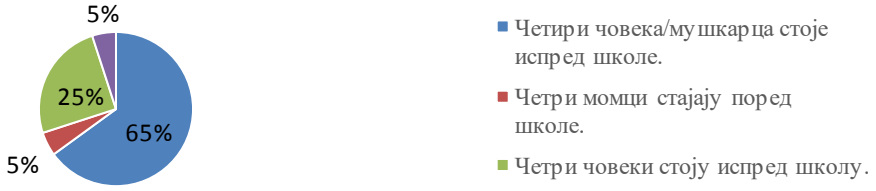

Последњу реченицу коју смо навели као пример са бројним синтагмама сви су испитаници добро превели. Једино она није имала паукалну синтагму, већ синтагму са збирним или основним бројем и генитивном множине именице, али су се сви испитаници определили за основни број, што је и очекивано, јер спада у базичније морфолошко знање. Разлог због кога су сви, а нарочито испитаници нижег нивоа језичке компетенције, добро превели реченицу јесте тај што број пет захтева множину. Наша претпоставка на основу одговора на претходне реченице јесте та да испитаници вишег нивоа компетенције, који иначе нису грешили у конгруирању са осталим бројним синтагмама, знају да уз број *пет* и навише треба користити генитив множине, док су остали само користили номинатив множине, који је хомоморфан са генитивом множине. Такође, потоњи су употребили лексему *људи,* јер знају да је то одговарајући превод именице *Leute,* али је не повезују са именицом *човек* као њеном суплетивном множином, што се видело из одговора на четврту реченицу. И најзад, сви испитаници су конгруирали глагол са синтагмом семантички, тј. нико није користио средњи род једнине. Поједини испитаници су користили лексему *кино*, која је у одређеним дијалектима српско-хрватског језика присутна:

35. Пет људи су отишли/ишли у биоскоп/кино.

Графикон. бр. 8: Пет/петоро људи је ишло/су ишли у биоскоп.
бр. испитаника: 20

6. ЗАКЉУЧАК

У раду је проучавана конгруенција немачких говорника српског као наслеђеног језика на примеру појединих координираних и паукалних синтагми.

Резултати показују да су координиране синтагме само говорници највишег нивоа језичке компетенције доследно конгруирали семантички са глаголом или придевом у функцији предиката (нпр. Беба и мајка су болесне), док су остали конгруирали у мушком роду множине (Беба и мајка су болесни), што није било неприхватљиво, али опет говори о морфосинтаксичким системима испитаника. Именицу новине је мањи број третирао као именицу у једнини (новина).

Паукалне и остале бројне синтагме ниједан испитаник није конгруирао са глаголом синтаксички, већ само семантички, што је и даље прихватљиво, али показује да не знају за две опције. Детерминаторе су синтаксички конгруирали са синтагмама само говорници вишег нивоа језичке компетениције, док су их остали стављали у множину, јер су и именицу у синтагми синтагми стављали у номинатив множине мушког рода, што је одлика негативног трансфера из немачког (нпр. *Какви два студенти су заборавили домаћи?*).

Конгруирање зависи од вокабулара којим испитаник располаже, тако да су говорници вишег степена језичке компетенције боље познавали одређене лексеме и њихове граматичке одлике, а самим тим правили далеко мање трансфера од говорника нижег степена језичке компетенције, који су некад, и након што им је непозната реч откривена, ипак правили трансфер, јер реч нису још увек уврстили у свој морфолошки систем српског језика. Сходно томе, врло често се није јављао негативни трансфер тамо где смо очекивали – кад је иста именица била различитог рода у два језика, јер су и говорници вишег и говорници нижег нивоа компетенције знали основне морфолошке одлике тих појединих именица у српском језику, јер су биле са каноничним завршетком (нпр. das Buch: та књига).

Литература

Alarcón, I.V. (2011). Spanish gender agreement under complete and incomplete acquisition: Early and late bilinguals' linguistic behavior within the noun phrase. *Bilingualism: Language and Cognition* 14: 332–50.

Corbett, G. (2010). *Agreement in Slavic*. The Slavic and East European Language Resource Center, 1–61.

Corbett, G. (1991). *Gender.* Cambridge: Cambridge University Press.

Cuza, A., Pérez-Tattam R. (2016). Grammatical gender selection and phrasal word order in child heritage Spanish: A feature re-assembly approach. *Bilingualism: Language and Cognition* 19: 50–68.

Dieser, E. (2007a). Early language separation. A longitudinal study of a Russian-German bilingual child. In S. Featherston, & W. Sternefeld. (Eds.), Roots: Linguistics in search of its evidential base (pp. 133–160). Berlin, Germany: De Gruyter Mouton.

Dieser, E. (2007b). Osvojenije kategorii roda v ramkakh detskogo dvu – trekhjazychija. Semanticheskije kategorii detskoj rechi. In S. N. Ceytlin (Ed.), Semantičeskije kategorii v detskoj reči (pp. 244–263). St Petersburg, Russia: Nestor-Istorija.

Dieser, E. (2009). Genuserwerb im Russischen und Deutschen. *Korpusgestützte Studie zu ein- und zweisprachigen Kindern und Erwachsenen*. München, Germany: Kubon & Sagner [Slavolinguistika], 356 S.

Goebel-Mahrle, T., Shin, L. N. (2020). A corpus study of child heritage speakers' Spanish gender agreement. *International Journal of Bilingualism*, 1–17.

Irizarri van Suchtelen, P. (2016). *Spanish as a Heritage Language in The Netherlands. A Cognitive Linguistic Exploration*. Ph.D. dissertation, Radboud Universiteit, Nijmegen, The Netherlands.

Krüger, I. (2021). *Gender Agreement Patterns in Heritage Russian*. Dissertation. Fakultät der Humboldt-Universität zu Berlin.

Montrul, S. (2008). *Incomplete acquisition in bilingualism. Re-examining the age factor.* Amsterdam: John Benjamins.

Montrul, S. (2010). *Current Issues in Heritage Language Acquisition.* Annual Review of Applied Linguistics. 30: 3–23.

Montrul, S., Potowski. K. (2007). Command of gender agreement in school-age Spanish-English Bilingual Children. *International Journal of Bilingualism* 11: 301–328.

Montrul, S., Foote, R., Perpiñán, S. (2008). Gender agreement in adult second language learners and Spanish heritage speakers: The effects of age and context of acquisition. *Language Learning* 58: 503–553.

Polinsky, M. (2008). Gender under incomplete acquisition: Heritage speakers' knowledge of noun categorization. *Heritage Language Journal*. 6 (1): 40–71.

Polinsky, M., Kagan, O. (2007). *Heritage languages: In the 'wild' and in the classroom*. Language and Linguistics Compass. 1 (5): 368–395.

Schwartz, M. et al. (2014). Acquisition of Russian gender agreement by monolingual and bilingual children. *International Journal of Bilingualism*, 1–27.

Vuletić Đurić, J. (2015). *Proces zamene jezika i promene izazvane kontaktom srpskog sa nemačkim jezikom u govoru Srba u SR Nemačkoj.* Doktorska disertacija, Kragujevac: FILUM.

GENDER AGREEMENT IN GERMAN SPEAKERS OF SERBIAN AS THE HERITAGE LANGUAGE: COORDINATED AND NUMBER SYNTAGMS

Summary

The subject of research in this paper is gender agreement of German speakers of Serbian as the heritage language on the example of several coordinated syntagms phrases and number syntagms. It examines how syntagms will be agreed with an attribute and predicate in a sentence. It is assumed that the agreement of the speakers, either under negative German language transfer or as a feature of incomplete acquisition, will be a reflection of simplification and generalization, which means that speakers are expected to prefer agreeing syntagms with predicates in masculine plural form. The results show that more fluent speakers agree coordinated syntagms and number syntagms semantically with the predicate, while less fluent ones use the masculine plural form, and it is shown that in number syntagms no speaker opted for syntactic agreement with the predicate.

Keywords: heritage language, Serbian language, German language, gender agreement, syntagms

Ана Крстић
Филозофски факултет у Нишу, Србија
Филозофски факултет у Новом Саду, Србија
anakrsticka94@gmail.com

UDK 811.111:811.163.41'373.45
811.163.41'373

Tvrtko Prćić

OSAVREMENJENI PRISTUP ENGLESKO-SRPSKOM LEKSIČKOM POZAJMLJIVANJU: PRINCIPI I PRIMENE[1]

Ovaj rad ponudiće predlog za osavremenjavanje postojeće, klasične, teorije objašnjavanja englesko-srpskog leksičkog pozajmljivanja, koju je razvio Rudolf Filipović u svojoj značajnoj i uticajnoj knjizi, pod naslovom *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* (1986). Od objavljivanja ove knjige, u proteklih nekoliko decenija dogodile su se različite vanjezičke, jezičke i lingvističke promene globalne, lokalne i glokalne važnosti, koje iziskuju da se klasična teorija osavremeni, tako što će u tumačenju, opisivanju i imenovanju pojava biti dopunjena novim činjenicama i iz njih proisteklih novim teorijsko-metodološkim principima i njihovim praktičnim primenama. U prvom delu rada biće izloženi principi osavremenjenog pristupa, grupisani u tri celine: motivi za osavremenjavanje, ključne komponente i teorijsko-metodološke postavke s ciljevima ovog pristupa. U drugom delu biće razrađene primene iznetih principa, kroz pet nivoa adaptacije anglicizama u srpskom jeziku, tj. fonološki, morfološki, grafološki, semantički i stilistički, zasebno obrađenih u četiri celine: Teorijsko-metodološko određenje, Primarna adaptacija, Sekundarna adaptacija i Razlike u odnosu na Filipović 1986.

Ključne reči: englesko-srpsko leksičko pozajmljivanje, anglicizmi, engleski jezik, srpski jezik, klasična teorija, osavremenjeni pristup, principi, primene

1. UVODNE NAPOMENE

Ovaj prilog bavi se anglicizmima u srpskom jeziku. Jedna dobro poznata lingvistička činjenica kaže: da bi se reči iz jednog jezika, jezika davaoca (L_1; engl. *giving language*) – u ovom slučaju engleskog, mogle upotrebiti u govoru ili pisanju drugog jezika, jezika primaoca (L_2; engl. *receiving language*) – u ovom slučaju srpskog, te reči moraju, bar delimično, biti prilagođene sistemu jezika primaoca, kada postaju u većoj ili manjoj meri deo srpskog jezika i smatraju se POZAJMLJENIM REČIMA (engl. *borrowed word*, *loanword*), ili POZAJMLJENICAMA (engl. *borrowing*, *loan*), ili ODOMAĆENICAMA (engl. *naturalized word*; up. Prćić 2019a) ili, možda najtačnije, PRIHVAĆENICAMA (engl. *accepted word*; up. Prćić 2019a), u više ili manje ustaljenoj upotrebi u srpskom. U protivnom, ukoliko se reči iz jezika davaoca koriste u jeziku primaocu a da nisu prilagođene njegovom sistemu, one su i dalje deo engleskog jezika i smatraju se STRANIM REČIMA (engl. *foreign word*), u povremenoj ili čak jednokratnoj upotrebi u srpskom.

Prilagođavanje reči iz jezika davaoca sistemu jezika primaoca odvija se po određenim jezičkim pravilnostima, koje zahvataju adaptaciju u izgovoru, pisanju, gramatici i značenju, a sve to u okviru konkretne upotrebe reči. Za ovde pomenuti par jezika te jezičke pravilnosti opisane su i ilustrovane u knjizi *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* (Filipović 1986), koja decenijama predsta-

[1] Rad je počeo da nastaje u sklopu Projekta br. 178002, pod nazivom *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji je finansiralo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Tekst sadrži znatno proširen i dopunjen objedinjeni materijal prvobitno predstavljen u dva saopštenja: (1) „Principi osavremenjene teorije leksičkog pozajmljivanja iz engleskog jezika u srpski: formalni aspekti". *Međunarodna konferencija „Jezici i kulture u vremenu i prostoru 3"*, Novi Sad, novembar 2013, i (2) „Osavremenjena teorija englesko-srpskog leksičkog pozajmljivanja: pet nivoa adaptacije", *Međunarodna konferencija „Jezici i kulture u vremenu i prostoru 9"*, Novi Sad, novembar 2019. Na dragocenim primedbama i sugestijama autor najiskrenije zahvaljuje prof. dr Ranku Bugarskom, prof. dr Veri Vasić, prof. dr Biljani Mišić Ilić, prof. dr Sonji Filipović Kovačević, prof. dr Olgi Panić Kavgić i prof. dr Jasmini Dražić.

vlja neupitan vodič kroz ovu oblast na području bivšeg srpskohrvatskog / hrvatskosrpskog jezika, ali i šire. Međutim, tokom poslednjih nekoliko decenija nastale su nove vanjezičke, jezičke i lingvističke okolnosti, koje su dovele do novih jezičkih pravilnosti i njihovih lingvističkih opisa, od kojih najobimnije takve opise za srpski jezik čine dva rečnika novijih anglicizama – *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* (Vasić, Prćić i Nejgebauer 2001, 2011, 2018) i *Srpski rečnik novijih anglicizama* ili, skraćeno, *SRNA* (Prćić, Dražić, Milić, i dr. 2021). Iscrpne analize materijala u ovim rečnicima, kao i brojnih drugih radova neposredno ili posredno podstaknutih ovim rečnicima, ali i znatnim prilivom sve novijih i novijih anglicizama u srpski jezik, doveli su vremenom do zaključka da je neke od Filipovićevih postavki neophodno dopuniti i uskladiti s novom vanjezičkom, jezičkom i lingvističkom stvarnošću, ne osporavajući pritom ni opšte, ni posebne principe njegove teorije kontaktne lingvistike i adaptacije anglicizama.

S ovim saznanjima na umu, cilj ovog rada jeste da ponudi razrađene i obrazložene dopune koje će činiti osnove osavremenjenog pristupa englesko-srpskom leksičkom pozajmljivanju. Izlaganje će biti organizovano u tri odeljka, na sledeći način: Odeljak 2 biće posvećen uvođenju teorijsko-metodoloških principa na kojima je osavremenjeni pristup zasnovan, Odeljak 3 biće usredsređen na predstavljanje praktičnih primena principa ovog pristupa na pet nivoa adaptacije anglicizama, tri formalna i dva sadržinska, dok će Odeljak 4, zaključni deo, prvo dati rekapitulaciju obrađenih postupaka adaptacije kroz uporedni srpsko-engleski tabelarni pregled relevantnih termina, a zatim će ukazati na perspektive daljih istraživanja upotrebe anglicizama u srpskom jeziku.

2. PRINCIPI OSAVREMENJENOG PRISTUPA LEKSIČKOM POZAJMLJIVANJU

U ovom odeljku obrađuju se principi osavremenjenog pristupa englesko-srpskom leksičkom pozajmljivanju, koji su izneseni u tri celine: u prvoj su sagledani motivi za osavremenjavanje (2.1), u drugoj su prikazane ključne komponente osavremenjenog pristupa (2.2), a u trećoj celini su razmotrene teorijsko-metodološke postavke osavremenjenog pristupa, s osvrtom na njegove glavne i potporne ciljeve (2.3).

2.1. Motivi za osavremenjavanje

Glavni motiv za osavremenjavanje postojećeg pristupa englesko-srpskom leksičkom pozajmljivanju krije se u samoj postojećoj teoriji. Naime, poslednja, i ujedno prva, a zasad i jedina, monografska udžbeničko-priručnička knjiga posvećena ovoj oblasti u našim krajevima jeste knjiga najznačajnijeg i najuticajnijeg kontaktologa na prostoru bivše Jugoslavije, i šire, Rudolfa Filipovića, pod naslovom *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Knjiga je objavljena pre više od tri i po decenije, 1986. godine, i bavi se pozajmljivanjem i prilagođavanjem reči iz engleskog jezika u tadašnjem srpskohrvatskom / hrvatskosrpskom ili, kako je u tekstu najčešće formulisano, hrvatskom ili srpskom, jeziku, nudeći iscrpnu, brižljivo razrađenu, valjano obrazloženu i brojnim odlično odabranim primerima potkrepljenu teoriju adaptacije anglicizama. Izložena materija i dan-danas predstavlja čvrst i pouzdan teorijsko-metodološki temelj ne samo te teorije, nego, još bitnije, i jedne, u to vreme tek nastajuće, nove lingvističke discipline. Uprkos tome, tokom proteklih decenija dogodile su se izvesne globalne, lokalne i glokalne promene i novine, vanjezičke, jezičke i lingvističke naravi, koje iziskuju da postojeća teorija leksičkog pozajmljivanja u nekim svojim aspektima bude osavremenjena.

Pri tome, neophodno je da se istakne kako ovaj prilog i njegov autor nemaju nikakvu ni želju, ni nameru da se u bilo kom trenutku opovrgne, ili zameni, ili na bilo koji drugi način dovede u pitanje trajna i nesporna naučna vrednost i istinska i neprolazna naučna važnost Filipovićeve klasične teorije. Jedini cilj, želja i namera autora ovog priloga jeste da se Filipovićeva teorija osavremeni, da bude u skladu s tokovima novog vremena – ovde je to učinjeno na jedan od mogućih načina posmatranja, tumačenja i imenovanja jezičkih pojava, zasnovanim na više od tri decenije posmatranja i tumačenja, ali i

opisivanja, predavanja i popularisanja englesko-srpskih međujezičkih kontakata i na aktivnom naučno-istraživačkom radu u sastavljanju dva pomenuta rečnika novijih anglicizama u srpskom jeziku: *Du yu speak anglosrpski? Rečnika novijih anglicizama* (Vasić, Prćić i Nejgebauer 2001, 2011, 2018) i *Srpskog rečnika novijih anglicizama* (Prćić, Dražić, Milić, i dr. 2021). U tom smislu, ovaj prilog treba razumeti isključivo kao novim jezičkim materijalom motivisanu dopunu, dodatak, nadgradnju ili proširenje onoga što se nalazi u klasičnom delu R. Filipovića (1986) i što čini temelj svakog ozbiljnog poimanja i naučnog izučavanja međujezičkih kontakata.

Promene i novine koje su motivisale potrebe za osavremenjavanjem postojeće teorije pozajmljivanja zahvataju nekoliko decenija s kraja 20. veka i s početka 21. veka, s jasnom tendencijom nastavljanja i u budućnosti. Kao takve, one neizbežno imaju određenih teorijsko-metodoloških i praktičnih implikacija na teoriju koja je bila razvijana i uobličavana na jezičkom i lingvističkom materijalu od sredine 20. veka nadalje i čije bi efekte, sledstveno tome, valjalo uzeti u obzir i njima dopuniti postojeću teoriju. Izuzetno značajne po svojoj dalekosežnosti i sveobuhvatnosti, ove promene i novine biće prikazane u okviru pet grupa.

(1) Prva promena i novina tiče se statusa engleskog jezika u svetu danas. Usled naglog globalnog širenja i velike planetarne rasprostranjenosti, engleski je tokom poslednjih nekoliko decenija 20. veka postajao neprikosnoveni prvi jezik svetske komunikacije (up. Crystal 2003, 2008; Graddol 1997, 2006; Richards i Schmidt 2010), što je dovelo do spleta pojava kojima najbolje odgovara zbirni naziv JEZIČKA ANGLOGLOBALIZACIJA (up. Prćić 2003, 2004, 2019a). Jedna od njenih manifestacija, naročito tokom prvih decenija 21. veka, jeste da se engleski učvrstio kao GLOBALNI ZAJEDNIČKI JEZIK (engl. *English as a lingua franca*; up. Crystal 2008; Jenkins 2007; Jenkins, Baker i Dewey 2018; Richards i Schmidt 2010; Seidlhofer 2011), kojim se u svojoj komunikaciji služe ljudi različitih prvih, odn. maternjih, jezika u svim krajevima sveta. Istovremeno sa svojim širenjem i rasprostiranjem engleski je, kao globalni zajednički jezik, sve ovo vreme vršio, vrši i vršiće snažan i višeslojan uticaj na sve jezike koji s njim dolaze u trajniji dodir. Zbog toga se engleski, za razliku od drugih svetskih jezika, više ne bi mogao smatrati tipičnim, klasičnim ili običnim stranim jezikom, koji se najčešće definiše svojstvima da u datoj neanglofonoj zemlji nije prvi jezik, da nije službeni jezik i da se predaje kao predmet u školi (up. Crystal 2008; Richards i Schmidt 2010), nego je vremenom gotovo neopazice razvijao, i razvio, i neka dodatna svojstva, specifična i jedinstvena samo za engleski.

Ta nova svojstva engleskog jezika proistekla su, naravno, iz novih sociolingvističkih okolnosti jezičke angloglobalizacije i ona su sledeća (up. Prćić 2003, 2004, 2019a):

- prvo, to je LAKA AUDIO-VIZUELNA DOSTUPNOST, pošto engleski nije samo zastupljen u direktnom dvosmernom usmenom i pisanom sporazumevanju, licem u lice, nego i, možda još češće, u tehnološki posredovanom dvosmernom i jednosmernom usmenom i/ili pisanom sporazumevanju, uz pomoć savremenih audio-vizuelnih sredstava i medija lako dostupnih putem interneta,
- drugo, to je DVOJNO USVAJANJE, pošto se engleski ne usvaja samo unutar obrazovnog sistema, institucionalno, nego i, možda još češće, vaninstitucionalno, izvan obrazovnog sistema, samoučki u neku ruku, pre, tokom i posle školskog učenja, samom izloženošću dece slušanju i gledanju jezika počev od igračaka i video-igrica preko muzike, filma i televizije, pa do kompjutera, tableta i mobilnih telefona priključenih na sveprisutni, sveimajući i sveznajući internet,
- i treće, to je FUNKCIJA DOPUNSKOG JEZIKA U MATERNJEM JEZIKU, pošto se engleski koristi za dopunjavanje komunikativnih potreba neke jezičke zajednice, tako što popunjava stvarne i pretpostavljene leksičke i druge praznine u prvom jeziku i doprinosi uobličavanju jednog više ili manje zaokruženog komunikacionog resursa, koji sačinjava prvi jezik obogaćen odabranim elementima engleskog jezika (za srodan pojam 'dodatni jezik', ali s drukčijim teorijskim i praktičnim implikacijama, videti Bugarski 2004).

Pomenuta tri svojstva, kao što se može zaključiti, zajednička su, u izvesnoj meri, i stranim i maternjim jezicima, i ona time udaljavaju engleski od tipičnog stranog jezika i približavaju ga novoprepoznatom, četvrtom, sociolingvističkom statusu (uz prvi, drugi i strani jezik), a to je ODOMAĆENI STRANI JEZIK (engl. *English as the nativized foreign language*; up. Prćić 2003, 2004, 2008b, 2011b, 2012a,

2012b, 2013, 2014a, 2014b, 2015, 2019a), koji objedinjuje elemente stranog jezika s nekim elementima maternjeg jezika (dostupnost, usvajanje, funkcija). Za sada ovakav status, iz razloga koji su dosad verovatno postali jasni, ima jedino engleski jezik.

Treba na kraju naglasiti da su opisana dva statusa engleskog jezika u savremenom svetu, nastala kao posledica jezičke angloglobalizacije, međusobno komplementarna i da ih valja gledati, poimati i tumačiti kao dva lica iste medalje, iz dve perspektive: jedno lice vidi se iz anglocentričnog ugla samog engleskog jezika, kada je posredi globalni zajednički jezik, dok se drugo lice vidi iz ugla srpskog i drugih, po statusu istih ili sličnih, uticanih jezika, kada je u pitanju odomaćeni strani jezik. Ponekad, a verovatno i često, obe ove perspektive i oba ova statusa u stvarnosti se javljaju istovremeno, budući da su suštinski nerazdvojivi.

(2) Druga promena i novina tiče se statusa srpskog jezika u svetu danas. Razgradnjom nekadašnjeg lingvistički jednog srpskohrvatskog / hrvatskosrpskog jezika, krajem 20. veka, nastalo je nekoliko, vanjezičkim razlozima motivisanih i odvojeno imenovanih, samostalnih jezika, koji, uprkos svojoj vanjezičkoj, jezičkoj i lingvističkoj isprepletenosti i međusobnoj razumljivosti, danas imaju unekoliko različite tokove razvoja, standardizacije i upotrebe. Među tim jezicima je i srpski (up. Bugarski 2018; Radovanović 1996, 2003, 2004; Stanić i Tanasić 2021).

(3) Treća promena i novina tiče se uticaja engleskog jezika na srpski, kao i mešanja srpskog jezika sa engleskim, mešanjem upotrebe i sistema ova dva jezika, naročito na leksičkom planu, ali, u ograničenoj meri, i svim ostalima, koje se ostvaruje isprva povremenim i nesistemskim ubacivanjem engleskih reči, sintagmi i rečenica u govor ili pisanje na srpskom, ili isprva povremenim i nesistemskim korišćenjem srpskih reči, sintagmi i rečenica prema pravilima i običajima engleskog jezika. Na taj način dolazi do anglicizacije, a potom i do hibridizacije srpskog jezika i nastanka njegovih hibridnih varijeteta, koji se ispoljavaju na dva načina: prvi takav hibridni, i pretežno sociolekatski odrediv, varijetet je ANGLOSRPSKI, koristi se u Srbiji i drugim krajevima gde se govori srpski jezik, a čini ga srpski s više ili manje sistemski, odn. više ili manje nasumično ubačenim, nepotrebnim i/ili nepoželjnim elementima engleskog u oblastima pisanja, izgovora, gramatike, semantike i pragmatike, iako daleko najviše na planu leksike, elementima koji su protivni standardnojezičkoj normi i koji ulaze u upotrebu i sistem srpskog jezika prvenstveno u posredovanoj jednosmernoj komunikaciji manjkavo dvojezičnih ili čak jednojezičnih govornika (up. Prćić 2019a). Drugi hibridni varijetet je SERBLIŠ ili SERGLIŠ (engl. *Serb(ian + Eng) lish*, *Ser(bian + En)glish*), koristi se među pripadnicima srpske dijaspore u anglofonim zemljama, poput Sjedinjenih Država, Kanade i Australije, a čini ga takođe srpski s nepoželjnim elementima engleskog, koji, pritom, ulaze u upotrebu i sistem srpskog jezika prvenstveno u direktnoj dvosmernoj komunikaciji dvojezičnih govornika (up. Damjanovski 2016; Mišić Ilić 2011, 2015).

(4) Četvrta promena i novina tiču se same lingvistike i novih lingvističkih disciplina, koje su se razvile i stasale tokom proteklih četrdesetak godina, a među njima posebno: pragmatika, (lingvistička) stilistika, kognitivna lingvistika, korpusna lingvistika i računarska lingvistika (up. Bugarski 2003; Crystal 2008, 2010; Richards i Schmidt 2010). Teorijsko-metodološki presudno bitna za ovaj osavremenjeni pristup jeste pragmatika, koja jezičke pojave posmatra smeštene i ostvarene u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu, kao i novija dostignuća u kontaktnoj lingvistici i u kontrastivnoj lingvistici.[2]

(5) I peta, i poslednja, promena i novina tiče se jezičkog materijala, tekstova na srpskom jeziku u kojima se nalaze reči, sintagme ili rečenice na engleskom jeziku i koji mogu poslužiti kao korpus za istraživanje uticaja engleskog jezika na srpski, anglicizacije i hibridizacije srpskog jezika, anglicizama

[2] Izbor literature relevantne za ove oblasti:

- pragmatika: Barron, Gu i Steen 2017; Cutting i Fordyce 2021; Grundy 2019; Huang 2017a, 2017b; Leech 1983; Mey 2001, 2009; Thomas 1995; Verschueren 1999; Yule 1996;
- kontaktna lingvistika: Fischer i Pułaczewska 2008; Furiassi i Gottlieb 2015; Furiassi, Pulcini i Rodríguez González 2012; Görlach 2002; Hickey 2010; Ivir i Kalogjera 1991; Matras 2009; Onysko i Winter-Froemel 2011; Thomason 2001; Winford 2003; Zuckermann 2003, kao i radovi u Popisu publikacija o anglicizmima u jezicima sveta, uključujući i srpski, koji održava i objavljuje Globalna mreža baza podataka o anglicizmima (engl. *Global Anglicisms Database Network; GLAD*), na adresi https://www.nhh.no/en/research-centres/global-anglicism-database-network/publications/;
- kontrastivna lingvistika: Chesterman 1998; Đorđević 2004; James 1980; Klajn i Piper 2010; Lefer 2011; Krzeszowski 1990.

i inglišizama u srpskom jeziku, kao i drugih formalnih i sadržinskih englesko-srpskih kontaktno-kontrastivnih aspekata. Svi pomenuti tekstovi, i napisani, ali i izgovoreni, koji pripadaju raznovrsnim registrima, žanrovima i (funkcionalnim) stilovima (up. Biber i Conrad 2009; Radovanović 1996, 2003; Simić i Jovanović Simić 2015), lako su i brzo dostupni potencijalnim istraživačima putem interneta, zahvaljujući dostignućima savremene računarske i korpusne lingvistike (up. Kavgić 2020; O'Keeffe i McCarthy 2022), dok su oblici pojedinih reči, sintagmi ili rečenica dostupni još lakše i brže pretraživanjem Googlea ili nekog drugog takvog servisa. Na taj način, istraživači imaju, ili mogu imati, stalan uvid u svakodnevni priliv novog jezičkog materijala, uključujući i formalna i sadržinska adaptacijska rešenja novijih i najnovijih anglicizama, koja treba redovno pratiti, sagledavati, opisivati, vrednovati – i sistematski predavati našim učenicima i studentima.

2.2. Ključne komponente osavremenjenog pristupa

Dva su komplementarna aspekta ključnih komponenti koje su ugrađene u osavremenjeni pristup englesko-srpskom leksičkom pozajmljivanju. Ponešto pojednostavljeno, prvi aspekt jesu jezičke jedinice kao neposredan predmet istraživanja, a drugi čini skup pravila i principa koji određuju upotrebu tih jedinica (up. Bugarski 2003; Radovanović 2003).

(1) U konkretnom slučaju, neposredan predmet istraživanja jeste anglicizam, kao pojava, pojam i termin. Prema definiciji ponuđenoj u *Srpskom rečniku novijih anglicizama* (Prćić, Dražić, Milić, i dr. 2021: 11-12), u obuhvat pojma i termina ANGLICIZAM spadaju reči i njihovi potencijalni delovi, tj. afiksi, koji su iz engleskog jezika preuzeti u srpski i dostigli bar delimičnu integraciju u njegov sistem, adaptacijom na nivou izgovora, pisanja, oblika i značenja (za druge i drukčije definicije, videti Filipović 1986, 1990; Fischer i Pułaczewska 2008; Furiassi i Gottlieb 2015; Furiassi, Pulcini i Rodríguez González 2012; Milić 2013; Mišić Ilić 2014, 2017, 2019; Mišić Ilić i Lopičić 2011; Panić Kavgić 2006; Plankoš 1996; Prćić 2012a, 2012b, 2013, 2015, 2019a).

Po morfološkoj strukturi, te reči u engleskom jeziku bile su monomorfemske, odn. proste (npr. *cool*), ili polimorfemske, odn. izvedene (*microblog*, prefiksacija, ili *teaser*, sufiksacija), složene (*low-cost*) i frazne (*social distance*), koje se u srpskom poimaju kao većinom nemotivisane, bez odvojivih i prepoznatljivih morfoloških delova, s izuzetkom fraznih reči, čiji se elementi po pravilu pišu odvojeno (*personal computer*), nekih složenih reči, čiji se elementi ponekad pišu odvojeno ili s crticom (*comfort zone*; up. Sanchez-Stockhammer 2018) i nekih izvedenih reči, u čijoj se strukturi raspoznaju česti sufiksi ili prefiksi (*player* i *jogging*, s *-er* i *-ing* kao sufiksima; up. Štasni i Štrbac 2015; Štrbac i Štasni 2014, i *coauthor* i *e-cigarette*, s *co-* i *e-* kao prefiksima).

Po etimologiji, te reči i afiksi u engleskom jeziku mogli su biti germanskog porekla (npr. *wellness* ili *-er*), zatim često francuskog, latinskog ili starogrčkog (*education* ili *re-*, obe iz latinskog), ali i iz mnogih drugih jezika – neposredno ili posredovano, pri čemu u srpskom sve njih treba posmatrati kao anglicizme, budući da su u srpski preuzeti u formi i pridruženoj joj sadržini koje imaju u engleskom, bez obzira na njihov prvobitni ili posrednički jezik. U tom smislu, *implementacija* u srpskom nije latinizam, *franšizing* nije galicizam, *grafiti* nije italijanizam, a *karaoke* nije niponizam – nego su sve to anglicizmi, u engleski jezik izvorno preuzeti iz latinskog, francuskog, italijanskog i japanskog, po redosledu navođenja, a potom iz engleskog jezika, ili posredstvom engleskog, preuzeti u srpski, a ne neposredno iz jezika porekla. Tek se u retkim, i izuzetnim, slučajevima može govoriti o neposrednom preuzimanju iz jezika porekla, ukoliko se dokaže postojanje direktnog kontakta između jezika primaoca i tog jezika davaoca.

Po svom nastanku, te reči i afiksi u srpskom jeziku mogu biti, prvo, PREOBLIKOVANI, i otuda OČIGLEDNI, anglicizmi, poput *fajl*, od engl. *file*, i *seksi*, od engl. *sexy*; drugo, PREVEDENI, i otuda SKRIVENI, anglicizmi, kod kojih je posredi preuzimanje nove engleske sadržine izražene kroz postojeće srpske (domaće ili odomaćene) oblike, poput, *odliv mozgova*, od engl. *brain drain*, i *brza hrana*, od engl. *fast food*; i treće, MEŠOVITI, i otuda OČIGLEDNO-SKRIVENI, anglicizmi, kod kojih je posredi preoblikovanje

jednog dela a prevođenje drugog dela nekih polimorfemskih (izvedenih, složenih i fraznih) engleskih reči, poput *radoholičar*, od engl. *workaholic*, i *inženjerstvo*, od engl. *engineering* (up. Prćić 2019a; za drukčije tipologije anglicizama, videti Fischer i Pułaczewska 2008; Furiassi i Gottlieb 2015; Furiassi, Pulcini i Rodríguez González 2012).

Međutim, ono što, po svom trenutnom statusu i obliku, ne spada, i ne može da spada, u obuhvat anglicizama jesu INGLIŠIZMI (engl. *englishism*; up. Prćić 2012a), tj. reči i afiksi iz engleskog jezika, koji se povremeno ili tek jednokratno ubacuju u govor ili pisanje na srpskom jeziku i stoga nisu, uopšte ili dovoljno, integrisani u njegov sistem, poput engl. *No comment!* i *Hello!*. Inglišizmi imaju status strane reči, pomenute u uvodu, jer su to engleske reči 'na privremenom radu' u srpskom, dok su anglicizmi stekli status pozajmljene reči, ili pozajmljenice, takođe pomenute u uvodu, jer su to engleske reči 'stalno zaposlene' u srpskom. Ukoliko bi neki inglišizam, višestruko ponovljenom upotrebom, otpočeo proces integracije u sistem srpskog jezika, njegov status bi od strane reči polako počeo da prerasta u pozajmljenu reč, dok, i ako, ne bi postao anglicizam (up. Prćić, Dražić, Milić, i dr. 2021: 12).

O formalnim i sadržinskim svojstvima anglicizama i inglišizama, koja oni imaju u samom engleskom jeziku, iscrpne i raznovrsne podatke pružaju autoritativni britanski, američki i drugi rečnici engleskog jezika, kako oni štampani, tako danas mnogo češće oni elektronski (onlajn), besplatno i 'platno' dostupni preko interneta, putem kompjutera, tableta i mobilnog telefona.[3]

(2) Što se tiče drugog, komplementarnog, aspekta, skupa pravila i principa koji određuju upotrebu anglicizama, on je izložen, obrazložen i ilustrovan u seminalnoj knjizi *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* (Filipović 1986), knjizi koja decenijama služi kao nezaobilazni i autoritativni vodič kroz jezičke kontakte i međujezičko pozajmljivanje između engleskog i tada hrvatskog ili srpskog jezika. Nastala kao rezultat višegodišnjih sistematskih i sistemskih istraživanja njenog autora, Rudolfa Filipovića, najznačanijeg i najuticajnijeg kontaktologa na našim prostorima, ova knjiga, pored detaljnog opisa procesa i postupaka adaptacije anglicizama, koji, kao svoje jezike primaoce, danas obuhvataju ne samo sve južnoslovenske jezike, nego potencijalno i druge evropske jezike, sadrži i detaljno razrađen prikaz teorijsko-metodološke aparature za istraživanje i opisivanje međujezičkog pozajmljivanja.

Razvijena uz pozivanje na mnoge tadašnje autoritete, posebno Haugena, Weinreicha i Hopea, Filipovićeva aparatura i prateća terminologija uključuju fundamentalne principe koji su jasno i čvrsto opredeljivali tada, a opredeljuju i sada, teorijsko-metodološko ustrojstvo i praktično funkcionisanje kontaktne lingvistike. Centralni pojmovi i termini (1) jezik davalac i jezik primalac, (2) neposredno i posredno pozajmljivanje, (3) model, kompromisna replika i replika, (4) primarna i sekundarna adaptacija, (5) importacija i supstitucija, i (6) tendencija muškog roda, svi zajedno čine stožerne postavke kontaktne lingvistike i doprinose njenoj prepoznatljivosti kao naučne discipline.

Kao što je navedeno u prethodnom pododeljku, vanjezičke, jezičke i lingvističke promene dogodile su se poslednjih decenija 20. veka, još uvek se događaju i događaće se i u narednim decenijama 21. veka, posebno s obzirom na planetarnu rasprostranjenost engleskog jezika i svega što to sa sobom donosi eksplicitno i implicitno. Sve navedene promene pokazale su da postoji prostor da se neke tada važeće lingvističke, jezičke i vanjezičke činjenice i njihova tumačenja danas mogu, i moraju, uskladiti sa sada važećim činjenicama. Saglasno ranije opisanim promenama i novinama, u ovom prilogu biće ponuđene izvesne izmene: s jedne strane, one su teorijsko-metodološke naravi i odnose se na dopunjavanja i uprošćavanja pojedinih rešenja, kao i na reinterpretacije i redefinicije pojedinih pojava; s druge strane, one su terminološke naravi i odnose se na imenovanja i preimenovanja pojedinih pojava i uvođenje novih, drukčijih i možda preciznijih termina (o svim novinama biće više govora u narednom odeljku).

Od teorijsko-metodoloških novina treba istaknuti dva nova i razrađena nivoa adaptacije, grafološki i stilistički, koje Filipović (1986) pominje samo uzgredno, tako da ovde predloženi model ima pet

[3] Među besplatnim elektronskim (onlajn) rečnicima engleskog jezika, po ažurnosti unošenja novih reči i po celovitosti i pouzdanosti obrade, posebno se ističu sledeći: https://www.dictionary.com/, https://www.merriam-webster.com/, https://en.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Main_Page, https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/, https://dictionary.cambridge.org/, https://www.ldoceonline.com/, https://www.macmillandictionary.com/.

nivoa adaptacije: fonološki, morfološki i grafološki, što su formalni aspekti, te semantički i stilistički, što su sadržinski aspekti. Od terminoloških novina treba istaknuti dosledno sprovedene nazive tipova adaptacije unutar svih pet nivoa, koji, sledeći prvobitni Filipovićev (1986) obrazac u *transfonemizacija* i *transmorfemizacija*, imaju dva obrasca, sačinjena od tri elementa: na početku reči, prefiks *trans*-, u smislu 'preko, prelaženje, prenošenje, pretvaranje', za promene u okviru primarne, obavezne, adaptacije, i prefiks *re*-, u smislu 'ponovo, nanovo, dodatno', za promene u okviru sekundarne, fakultativne, adaptacije; na kraju reči, složeni sufiks *-izacija*, u smislu 'proces ili postupak', i, metonimijski, 'rezultat procesa ili postupka'; i u sredini, skraćena, okrnjena, osnova od naziva discipline za svaki od pet nivoa: *fonolog-(ija), morfolog-(ija), grafolog-(ija), semant-(ika)* i *stilist-(ika)*, koji združeno daju termine *transfonologizacija, refonologizacija*, i ostale. Za osnovu je odabran naziv discipline, a ne naziv jezičkih jedinica *fonem(a)* i *morfem(a)*, zbog toga što promene koje nastaju, ili su nastale, tokom adaptacije zahvataju čitavu oblast, a ne samo njene jedinice. Pri tome, za semantiku i stilistiku jedinice i njihovi nazivi ne postoje, bar ne, koliko se moglo utvrditi, u opštoj i raširenoj savremenoj upotrebi.

Na ostale novine, teorijsko-metodološke i terminološke, biće ukazivano u pododeljcima o nivoima adaptacije, a glavne razlike u odnosu na Filipovićevu (1986) teoriju biće navođene u posebnim celinama tih pododeljaka.

2.3. Teorijsko-metodološke postavke osavremenjenog pristupa

(1) Prva, i najvažnija, teorijsko-metodološka postavka ovog pristupa jeste UTEMELJENOST NA OBJEDINJENOJ KONTAKTNO-KONTRASTIVNOJ LINGVISTICI, pre više od jedne decenije prepoznatoj novoj ili, tačnije, novoosmišljenoj, ili čak novopreosmišljenoj, lingvističkoj disciplini (up. Prćić 2015, 2019a), čije su objedinjeno preosmišljavanje omogućila upravo malopre ukratko prikazana dva u današnje vreme ključna i nerazdvojiva statusa engleskog jezika – globalnog zajedničkog jezika i odomaćenog stranog jezika. Činjenica da svojom planetarnom rasprostranjenošću engleski (sve više i sve temeljnije) utiče na jezike koji s njim dolaze u dodir i da ujedno (sve više i sve temeljnije) prestaje da bude daleki strani jezik i postaje bliski odomaćeni strani jezik, omogućilo je objedinjavanje donedavno odvojenih kontaktnih i kontrastivnih metoda izučavanja na suštinski istim, iako veštački odvojenim, predmetima izučavanja, odn. jezičkim jedinicama (up. Chesterman 1998; Đorđević 2004; Filipović 1986, 1990; Krzeszowski 1990).

Sledstveno tome, obuhvat kontaktno-kontrastivne lingvistike jeste objedinjeno „izučavanje sličnosti i razlika između engleskog i srpskog (ili bilo kojeg drugog) jezika, u kontekstu engleskog kao odomaćenog stranog jezika i njegovih sveukupnih uticaja na srpski (ili bilo koji drugi) jezik" (Prćić 2015: 34, 2019a: 14), pri čemu se uticaji engleskog jezika na srpski mogu ispoljavati na svim jezičkim nivoima i svih pet pominjanih nivoa adaptacije, a njihovi efekti najčešći su i najuočljiviji u tri oblasti (up. Prćić 2015: 34):

- preuzimanje forme i/ili sadržine jezičkih jedinica, naročito leksičkih, u sistem srpskog jezika,
- prekomponovanje leksičkih i sintaktičkih jedinica srpskog jezika po uzoru na obrasce engleskog, i
- preslikavanje jezičkih običaja iz engleskog jezika u srpski, naročito u pisanju.

U skladu s ovim određenjem, teorijsko-metodološki i praktični delokrug kontaktno-kontrastivne lingvistike sačinjaju opšte oblasti, koje se tiču sistemâ, tj. jedinicâ i pravilâ, engleskog, kao izvornog, i ujedno DOMINANTNOG, jezika davaoca (L_1; engl. *dominant language*), i srpskog, kao ciljnog, i ujedno DOMINIRANOG, jezika primaoca (L_2; engl. *dominated language*), i njihovih upotreba u jezičkom i vanjezičkom kontekstu. Opšte oblasti izučavaju se kroz tri zasebna, ali međupovezana i međuuslovljena, domena kontaktno-kontrastivne lingvistike, koji su metodološki razmešteni u tri preklapajuće zone, grafički predstavljene na Ilustraciji 1, na zamišljenoj trostepenoj skali, s po tri ključna određenja.

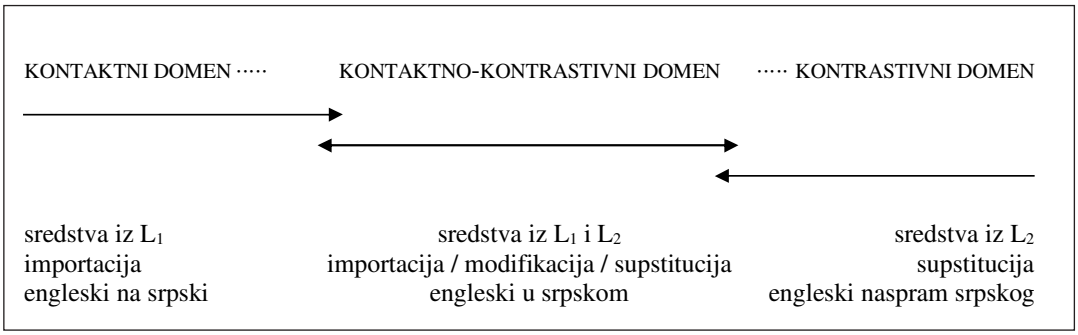

Ilustracija 1: tri domena objedinjene kontaktno-kontrastivne lingvistike (prvobitno u Prćić 2015: 35)

Domene prikazane na Ilustraciji 1 treba razumeti na sledeći način:

- na levom kraju skale: utvrđivanje uticajâ izvornog jezika na ciljni jezik, te načinâ njihovog ispoljavanja na svim nivoima jezičke analize – ova oblast spada u KONTAKTNI DOMEN, čija je jezgrovita determinanta 'engleski na srpski' i koja se ogleda prvenstveno u importaciji jezičkih sredstava (jedinica, pravila, principa i tendencija), tj. u unošenju sredstava iz izvornog jezika u ciljni jezik,
- na desnom kraju skale: iznalaženje po formi, funkciji, sadržini i upotrebi uporedivih jezičkih jedinica između izvornog i ciljnog jezika, kao i njihovih međuodnosa na svim nivoima jezičke analize – ova oblast spada u KONTRASTIVNI DOMEN, čija je jezgrovita determinanta 'engleski naspram srpskog' i koja se ogleda prvenstveno u supstituciji jezičkih sredstava, tj. u zamenjivanju sredstava iz izvornog jezika sredstvima u ciljnom jeziku, i
- u sredini skale: ispitivanje jezičke hibridizacije, koja se ogleda u mešanju sistemâ i upotrebâ izvornog i ciljnog jezika, uključujući i načine ispoljavanja anglosrpskog i serbliša/sergliša, dva, već pomenuta, hibridna varijeteta srpskog jezika – ova oblast spada u KONTAKTNO-KONTRASTIVNI DOMEN, čija je jezgrovita determinanta 'engleski u srpskom' i koja se ogleda delom u importaciji, delom u supstituciji, a ponekad i u, ovde ubrzo prvi put predloženoj, modifikaciji jezičkih sredstava.

Ova postavka, zasnovanost na objedinjenoj kontaktno-kontrastivnoj lingvistici, potrebna je zato da bi se utvrdili nivoi, vrste i načini adaptacije anglicizama u srpskom jeziku.

(2) Druga teorijsko-metodološka postavka ovog pristupa jeste PRAGMATIČKO-DIFERENCIJALNA PERSPEKTIVA. Pragmatička, utoliko što se posmatraju oblici i značenja stvarno upotrebljeni u govoru i/ili pisanju, u konkretnom jezičkom (tekstualnom) i vanjezičkom (situacionom) kontekstu, s težištem stavljenim na ostvarene oblike i značenja, nasuprot semantičkom posmatranju svih teorijski mogućih, apstraktnih i ostvarivih oblika i značenja van konteksta, i potencijalno upotrebljivih u kontekstu.

Diferencijalna perspektiva, utoliko što se posmatraju oblici i značenja ostvareni u srpskom jeziku u odnosu prema izvornim oblicima i značenjima u engleskom jeziku, s težištem stavljenim na utvrđivanje stepena i prirode izmenjenosti i neizmenjenosti nastalih u srpskom u poređenju s engleskim, i to na svih pet nivoa adaptacije – fonološkom, morfološkom, grafološkom, semantičkom i stilističkom, nasuprot anglocentričnom posmatranju oblika i značenja u engleskom i njihovih adaptiranih oblika i značenja u srpskom.

Ova postavka, pragmatičko-diferencijalna perspektiva, potrebna je zato da bi se pokazale formalne i sadržinske promene, tj. istosti, sličnosti i razlike, u adaptiranim srpskim anglicizmima u poređenju s njihovim izvornim engleskim formama i sadržinama.

(3) I treća teorijsko-metodološka postavka ovog pristupa jeste DESKRIPTIVIZAM DOPUNJEN MODERNIZOVANIM PRESKRIPTIVIZMOM (up. Prćić 2010). Deskriptivizam se bavi davanjem opisa jezičkog sistema i upotrebe jezičkog sistema, i usredsređen je na jezičke jedinice (od fonema naviše) i na pravila, principe i tendencije za njihovo valjano kombinovanje u više jezičke jedinice (od morfema naviše), dok se, komplementarno ovome, preskriptivizam bavi preporukama za upotrebu jezičkog sistema i usredsre-

đen je na pravila i principe propisane upotrebe, izgrađenim oko standardnojezičkih normi – fonoloških, morfoloških, grafoloških i drugih (up. Crystal 2008; Milroy i Milroy 2012; Pešikan, Jerković i Pižurica 2020; Peters 2006; Prćić 2010; Radovanović 1996, 2003, 2004; Richards i Schmidt 2010). Svi zabeleženi i opisani oblici jedne iste jezičke jedinice, naročito leksičke, imaju deskriptivno podjednak, neutralan, status, ali se razlikuju preskriptivno, po normativnom statusu, koji se kreće, na skali prihvatljivosti, u rasponu od prihvatljive i stoga preporučljive i poželjne standardnojezičke upotrebe, preko umereno prihvatljive i stoga oprezne upotrebe, do neprihvatljive i stoga nepreporučljive i nepoželjne upotrebe (up. Prćić 2010).

Kao što se može zaključiti, modernizovani preskriptivizam konkretne upotrebe posmatra i tumači sasvim suprotno od tradicionalnog preskriptivizma, ako ne i proskriptivizma, koji je lingvistički, sociolingvistički, primenjenolingvistički i, naročito, pedagoški, uveliko zastareo i prevaziđen, ali je zato i te kako žilav i prgav u pojedinim društvenim, kulturnim i, naročito, obrazovnim sredinama. Umesto oveštalih binarnih kontrasta ‘pravilno / nepravilno’ i ‘crno / belo’, pri čemu se nepravilne upotrebe smatraju crnima i prokazanim kao lošim, štetnim, čak opasnim, pojavama, modernizovani preskriptivizam deluje u novijim i naučnijim skalarnim kontrastima ‘više / srednje / manje prihvatljivo’ i ‘crno / sivo / belo’, i svoje preporuke formuliše kao savete i upozorenja, na način da potencijalni korisnici, bez straha i kompleksa, tačno znaju šta određena upotreba podrazumeva u pogledu prihvatljivosti, preporučljivosti i poželjnosti konkretnog oblika i/ili značenja (up. Prćić 2010).

Ova postavka, deskriptivizam dopunjen modernizovanim preskriptivizmom, potrebna je zato da bi se ukazalo na upotrebnu vrednost i valjanost adaptiranih anglicizama u srpskom jeziku, posebno kod više varijantnih oblika i/ili značenja i, među njima, naročito onih neprihvatljivih.

Iz svega što je dosad izrečeno o motivima, ključnim komponentama i teorijsko-metodološkim postavkama, proizlazi i glavni cilj osavremenjenog pristupa englesko-srpskom leksičkom pozajmljivanju: **da se, polazeći od teorijsko-metodoloških zásada klasične teorije R. Filipovića (1986), razvije celovit model za formalnu i sadržinsku adaptaciju reči iz engleskog jezika u srpskom, koji će biti dopunjen novim uglovima posmatranja, tumačenja, opisivanja i imenovanja jezičkih pojava u svetlu novih vanjezičkih, jezičkih i lingvističkih činjenica, i koji će biti usmeren na sagledavanje promena kako *tokom nastajanja*, tako i *nakon nastanka* anglicizama u srpskom jeziku**. Među tim novim uglovima posmatranja naročito su značajni sledeći:

- dvojni status engleskog kao globalnog zajedničkog jezika i odomaćenog stranog jezika,
- anglicizacija i hibridizacija srpskog jezika,
- laka i brza dostupnost velikih količina korpusnih tekstova s anglicizmima,
- utemeljenost na objedinjenoj kontaktno-kontrastivnoj lingvistici,
- usmerenost ka pragmatičko-diferencijalnoj perspektivi,
- okrenutost prema deskriptivizmu dopunjenom modernizovanim preskriptivizmom, i
- usredsređenost na pet nivoa adaptacije anglicizama.

Pored upravo iznesenog glavnog cilja, osavremenjeni pristup ima i nekoliko potpornih ciljeva, od kojih će biti istaknuta četiri:

- praćenje uticaja engleskog jezika na sistem i upotrebu srpskog jezika na svim formalnim i sadržinskim nivoima analize,
- praćenje promena i novina u sistemu i upotrebi srpskog jezika na svim formalnim i sadržinskim nivoima analize, nastalim i nastajućim pod uticajem engleskog jezika,
- razvijanje englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije u obrazovnom sistemu, u okviru nastave engleskog i srpskog jezika, počev od viših razreda osnovne škole pa sve do fakulteta (up. Prćić 2013, 2019a), i
- pobošljavanje svakodnevne jezičke prakse i podizanje svesti o neophodnosti dosledne i standardizovane upotrebe anglicizama, ali i drugih reči i imena iz engleskog, i svih ostalih, jezika, u srpskom, naročito putem medija i izdavaštva, i naročito među posebnim korisnicima jezika (up. Prćić 2013, 2019a).

3. PRIMENE OSAVREMENJENOG PRISTUPA LEKSIČKOM POZAJMLJIVANJU

U ovom odeljku biće razrađene, obrazložene i ilustrovane primene gore opisanih principa osavremenjenog pristupa leksičkom pozajmljivanju. Kao što je već najavljivano, ovaj model obuhvata pet nivoa adaptacije – fonološki, morfološki, grafološki, semantički i stilistički, i svakom od njih posvećen je poseban pododeljak (3.1. do 3.5.). Obrada svakog nivoa podeljena je u četiri tematske celine sa sledećim naslovima: (1) Teorijsko-metodološko određenje, koje daje definiciju, ciljeve, domene i druga svojstva datog nivoa, (2) Primarna adaptacija, kao *obavezna* faza procesa adaptacije, donosi definiciju i opis vrsta i načinâ ispoljavanja postupaka koji se događaju *tokom* prelaska reči iz engleskog jezika u srpski na datom nivou, (3) Sekundarna adaptacija, kao *fakultativna* faza procesa adaptacije, donosi definiciju i opis vrsta i načinâ ispoljavanja postupaka koji se događaju *nakon* prelaska reči iz engleskog jezika u srpski i uklapanja u njegov sistem na datom nivou, i (4) Razlike u odnosu na Filipović 1986, koji nudi osvrt na glavne diferencijalne specifičnosti u ovde predloženom tumačenju datog nivoa, ukoliko ih ima.

Ovde još treba naglasiti da primarna i sekundarna adaptacija predstavljaju dva samostalna vida adaptacije, ali istovremeno i dve međupovezane i komplementarne faze adaptacije, pri čemu kroz primarnu svaka engleska reč *mora* proći, bar na jednom od nivoa, dok kroz sekundarnu svaka primarno adaptirana engleska, odn. sada već srpska, reč *može, ali ne mora*, proći. Pored toga, usled neobično velike dinamike dolazaka i ulazaka novih reči iz engleskog jezika u srpski, granica između primarne i sekundarne adaptacije danas je prilično blaga, ponekad čak slaba, pa stoga nije uvek lako, a nije ni uvek sasvim pouzdano, utvrditi da li je, i kada, neki oblik ili neko značenje rezultat primarne ili sekundarne adaptacije – ili sekundarne koja se neposredno nastavila na primarnu, kao u primeru srpskog glagola *iskeširati*, od engleske imenice *cash*, od koje je primarnom adaptacijom napravljen anglicizam *keš*, potom je od njega, sufiksom *-irati*, sekundarnom adaptacijom, izveden glagol *keširati* i, odmah zatim, ili istovremeno, prefiksom *iz-*, opet sekundarnom adaptacijom, i svršeni glagol *iskeširati*. Zato se ove dve faze adaptacije najdelotvornije mogu razlikovati po tome što primarna formira srpske oblike i značenja od engleskih oblika i značenja (ključne reči: OBAVEZNO, TOKOM PRELASKA, MORAJU), a sekundarna od tako formiranih srpskih oblika i značenja formira nove srpske oblike i značenja (ključne reči: FAKULTATIVNO, NAKON PRELASKA, MOGU ALI NE MORAJU).

3.1. Fonološka adaptacija (F-adaptacija)

(1) ***Teorijsko-metodološko određenje***. FONOLOŠKA ADAPTACIJA – ili, kraće, F-ADAPTACIJA (izgovor: /f-adaptacija/ ili /ef-adaptacija/), ili, preciznije i potpunije, FONOLOŠKO-FONETSKA ADAPTACIJA, zato što ovde ruku podruku nastupaju i sistem (fonologija) i zvukovna realizacija sistema (fonetika) – podrazumeva proces integracije anglicizama u fonološki sistem srpskog jezika i formiranje njihovog fonološkog identiteta, koji čini skup fonema s mestom naglaska u sastavu konkretnog anglicizma.

Pored ovog glavnog cilja, fonološka adaptacija ima i dodatne ciljeve, koji proističu iz integrisanosti anglicizama u sistem srpskog jezika, a to je, dosad slabo istraženo, ispitivanje leksičkih odnosa homonimije i homografije između anglicizama i postojećih domaćih i odomaćenih reči srpskog jezika, kao u primerima *top*, u smislu ‘gornji deo ženske odeće’ i ‘najbolji, najuspešniji, i sl.’ nasuprot ‘artiljerijsko oruđe’, za homonimiju, i *pik* /pik/, u smislu ‘odabrani sportista’, i /pIk/, u smislu ‘vrhunac’, za homografiju.

Fonološki nivo je prvi formalni nivo adaptacije, zbog toga što se fonološki identitet svakog anglicizma, tj. njegov izgovorni oblik, smatra hronološki i hijerarhijski osnovnim, i ujedno glavnim, nosiocem njegovog formalnog adaptacionog identiteta.

Fonološki nivo adaptacije, koji sagledava promene u fonološkom identitetu anglicizama nastale ili nastajuće u svakodnevnoj govorenoj upotrebi srpskog jezika u odnosu prema fonološkom identitetu

engleske reči, zahvata domene engleske, srpske i englesko-srpske kontaktno-kontrastivne fonologije i fonetike.[4]

Tercijum komparacionis (engl./lat. *tertium comparationis*), a to je zajedničko svojstvo koje omogućava utvrđivanje odnosa između formalno i/ili sadržinski uporedivih jedinica najmanje dvaju jezika, uvek s težištem na zajedničkoj funkciji tih jedinica (up. Bugarski 1996; Chesterman 1998; Đorđević 2004; Jaszczolt 2003; Krzeszowki 1990; Lefer 2011), u fonološkoj kontaktno-kontrastivnoj analizi čini uporedivost fonoloških identiteta dveju posmatranih leksičkih jedinica, srpske prema engleskoj, koje se sastoje od relevantnog skupa fonema iz čitavog inventara onih raspoloživih.

Inventar engleskih fonema sadrži vokalske i konsonantske foneme, i njima pridružen primarni i sekundarni naglasak ili pak odsustvo naglaska u nenaglašenim slogovima. Težište se nalazi na fonemama standardnog izgovora engleskog jezika, s dve glavne manifestacije: britanskim izgovorom, poreklom iz južne Engleske (engl. *Received Pronunciation; RP*), čija je najprepoznatljivija karakteristika izostanak realizacije latentne foneme /ʳ/, prikazane grafemom *r* ispred konsonanata, poput *farm* ili *form*, kao /fa:m, fo:m/, i na kraju reči, poput *far* ili *fur*, kao /fa:, fə:/, i američkim izgovorom, poreklom iz severnih delova SAD (engl. *General American* ili *Standard American English*), čija je najprepoznatljivija karakteristika realizacija latentne foneme /ʳ/ u pomenutim pozicijama, kao /fa:rm, fo:rm/, odn. /fa:r, fə:r/ (up. Carley i Inger 2021a, 2021b; Crystal 2008; Kretzschmar 2004; Richards i Schmidt 2010; Upton 2004). Ova dva izgovora i danas se smatraju društveno najprestižnijima u javnoj upotrebi, posebno u podučavanju stranaca, mada lingvistički nisu ni superiorniji ni inferiorniji od drugih, dijalekatski i/ili sociolekatski uslovljenih, izgovora. Beleženje engleskih fonema sledi metod uprošćenih i prilagođenih simbola Međunarodnog fonetskog udruženja (engl. *International Phonetic Association; IPA*),[5] koji je bio primenjen u Prćić 2018b, i ranije, i 2019b, i ranije.

Inventar srpskih fonema sadrži vokalske i konsonantske foneme, pri čemu se za vokalske foneme poštuju principi standardnog četvoroakcenatskog sistema (up. Petrović i Gudurić 2010; Simić 1978; Simić i Ostojić 1998; Sredojević 2017, 2018, 2022; Subotić, Sredojević i Bjelaković 2012), sprovedeni kao elementi intenziteta (naglašen / nenaglašen), kvantiteta (dug / kratak) i tonaliteta (uzlazni / silazni / neutralni) u spoju s osnovnim vokalima /a, e, i, o, u/. Beleženje srpskih vokalskih fonema u skladu je s uprošćenim i prilagođenim metodom koji je primenjen u *Srpskom rečniku novijih anglicizama* (Prćić, Dražić, Milić, i dr. 2021), a ranije u Prćić 2018b i 2019b, i koji je primeren opisu novijih i najnovijih anglicizama, čiji izgovor nije u potpunosti ustaljen u srpskom jeziku i nije u potpunosti usaglašen s njegovim fonološkim pravilima i principima. Zbog toga se, kao nedovoljno čvrst i pouzdan, ovde ne registruje element tonaliteta, nego samo elementi intenziteta i kvantiteta, čime se ujedno određuje i mesto naglaska u reči, i to primenom sledećih simbola: /a̲, e̲, i̲, o̲, u̲/ za kratke naglašene vokale, /a, e, i, o, u/ za kratke nenaglašene vokale, /A̲, E̲, I̲, O̲, U̲/ za duge naglašene vokale, i /A, E, I, O, U/ za duge nenaglašene vokale. Konsonantske foneme prikazuju se sa svojim uobičajenim slovnim vrednostima.

Prilikom pronalaženja fonološkog identiteta, tj. preporučenog izgovora, konkretnih anglicizama, kao i za razrešavanje eventualnih varijantnih ili neprihvatljvih oblika, pomoć pruža *SRNA*, a prikaz teorijsko-metodoloških i praktičnih aspekata sistema koji je primenjen za utvrđivanje fonološkog identiteta anglicizama u *Rečniku*, i koji se može primeniti na novodolazeće anglicizme, nalazi se u prilogu „Izazovi beleženja izgovora odrednica u *Srpskom rečniku novijih anglicizama*" (Filipović Kovačević i Ajdžanović 2022).

[4] Izbor literature relevantne za fonološku adaptaciju:
- za engleski: Carley i Inger 2020, 2021a, 2021b; Carley, Mees i Collins 2018; Cruttenden 2014; Jones 2011; Roach 2009; Upton i Kretzschmar 2017; Wells 2008;
- za srpski: Petrović i Gudurić 2010; Simić 1978; Simić i Ostojić 1998; Sredojević 2017, 2018, 2022; Subotić, Sredojević i Bjelaković 2012;
- za kontaktno-kontrastivne aspekte: Filipović 1986, 1990; S. Filipović 2005; Jerotijević Tišma 2021; Marković 2012; Prćić 1991, 2018b, 2019a, 2019b; Riđanović 1979.

[5] Adresa: https://www.internationalphoneticassociation.org/content/full-ipa-chart.

(2) ***Primarna fonološka adaptacija***. Tiče se obaveznog prilagođavanja fonema i mesta naglaska u engleskim rečima tokom njihove integracije u fonološki sistem srpskog jezika i odvija se na tri moguća načina.

Ukoliko je izvorni engleski materijal u srpskom jeziku fonološko-fonetski više ili manje neizmenjen, posredi je

— **Prosta transfonologizacija**, koja se ispoljava kroz importaciju engleskih fonema i mesta naglaska u anglicizme, neretko u pokušaju podražavanja i/ili prenošenja izvornog engleskog izgovora pojedinačnih fonema ili čitavih reči, i to na tri načina:
  - engleska fonema /w/, naročito u primeru uzvika /wau/, za *Vau!*, od engl. *Wow!*, što bi se zbog visoke učestalosti ove pojave i ovog primera u praksi moglo olako protumačiti kao najava klice početka importacije foneme /w/ u sistem srpskog jezika, mada se, uprkos svemu tome, ipak ne radi o dovoljno rasprostranjenoj i sistemskoj pojavi, budući da je ograničena samo na ovaj jedan primer, da bi se moglo govoriti o importaciji nove foneme u srpski jezik, čak i u naznakama – ovde se, kao i u dva naredna slučaja, radi o zameni kodova ili, možda preciznije, o mešanju kodova na fonološkom planu (engl. *code-switching, code-mixing*; up. Crystal 2008; Gardner-Chloros 2009; Poplack i Sankoff 1984; Radovanović 2003; Richards i Schmidt 2010), ako ne i o ukrštanju kodova (engl. *code-crossing*; up. Prćić 2014a),
  - engleska fonema /ə:ʳ/, u primerima poput *burnaut, surfing* ili *vorkšop*, za engl. *burnout, surfing, workshop*, što se događa retko, nesistematski, individualno i gotovo idiosinkratički, i
  - izgovaranje čitavih anglicizama prema engleskom izgovoru (britanskom i/ili američkom, ili mešovitom, ponekad uz domaće 'kreativne dorade'), u primerima poput /səb'skraib/, za *subskrajb/sabskrajb*, od engl. *subscribe*, /'kænsl'kʌltʃər/, za *kensl-kultura*, od engl. *cancel culture*, ili /mʌst'hæv/, za *masthev*, od engl. *must-have*, što se događa izuzetno retko.

Ukoliko je izvorni engleski materijal u srpskom jeziku fonološko-fonetski izmenjen, posredi mogu biti

— **Približna transfonologizacija**, koja se ispoljava kroz supstituciju engleskih fonema njihovim srpskim korespondentima, u slučajevima postojanja sistemske uporedivosti fonema dvaju jezika – fonološke, kada funkcijski slične jedinice postoje u oba fonološka sistema, i fonetske, kada u srpskom postoje akustički i auditivno, ali ne i artikulaciono, više ili manje slične jedinice onima u engleskom. Proces utvrđivanja korespondenata zasnovan je na jezičko-lingvističkim principima – specifično, na akustičkom utisku i, posebno, na auditivnoj sličnosti s realizacijom engleskih fonema. Srpski korespondenti predstavljaju stoga približne sistemske zamene za konkretne engleske foneme, čija je supstitucija motivisana dvojako – fonološkom funkcijom i fonetskom percepcijom, odn. formom i funkcijom. Englesko-srpska fonološko-fonetska korespondencija obuhvata sledeće četiri grupe fonema – engleske kratke i duge naglašene monoftonge, i bezvučne i zvučne konsonante, kojih u uporedivom obliku ima u srpskom fonološkom sistemu:
  - engleski kratki naglašeni monoftonzi imaju korespondente u srpskim kratkim naglašenim vokalima, sa supstitucijama prikazanim u tabeli koja sledi:

KRATKI NAGLAŠENI MONOFTONZI

engleski

/i/	/e/	/æ/	/ʌ/	/o/	/u/
↓	↓	↓	↓	↓	↓
/i̲/	/e̲/	/e̲/a̲/[1]	/a̲/	/o̲/	/u̲/

srpski

Napomena 1: za engleski monoftong /æ/ kao korespondenti redovno se javljaju dva konkurentna srpska vokala: češće i novije /e̲/, relativno bliže američkom

izgovoru, ali i prema pogrešnom tumačenju da se svaka grafema *a* izgovara kao /e/, i starije /a/, relativno bliže britanskom izgovoru i prema grafemi *a* koja je uvek predstavlja, pri čemu se oba korespondenta ponekad javljaju u istoj reči, kao u /hešteg/, za *hešteg*, prema /haštag/, za *haštag*, oba od engl. *hashtag*

- ENGLESKI DUGI NAGLAŠENI MONOFTONZI imaju korespondente u srpskim dugim naglašenim vokalima, sa supstitucijama prikazanim u tabeli koja sledi:

DUGI NAGLAŠENI MONOFTONZI

engleski

/i:/	/a:/	/a:ʳ/	/o:/	/o:ʳ/	/u:/	/ju:/
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
/I/	/A/al/[2]	/ar/[3]	/O/	/or/[3]	/U/	/jU/

srpski

NAPOMENA 2: za engleski monoftong /a:/ kao korespondent javlja se srpski vokal /A/, kao u /spA/, za *spa*, od engl. *spa*, bez obzira na to što u američkom izgovoru u pojedinim pozicijama ima kvalitet monoftonga /æ/, kao u /'bæskit/, prema britanskom /'ba:skit/, za engl. *basket(ball)*; izuzetak su slučajevi gde je ovaj monoftong predstavljen spojem grafema *al*, kada se tradicionalno javlja srpski spoj /al/, prema grafemama kojima je predstavljen, kao u /lipbalm/, za *lipbalm*, od engl. *lipbalm*

NAPOMENA 3: za engleske monoftonge /a:/ i /o:/, kada im u pisanju sledi grafema *r*, /a:ʳ/ i /o:ʳ/, kao korespondenti javljaju se srpski spojevi /ar/ i /or/, kao u /smart/, za *smart*, od engl. *smart*, i /šorc/, za *šorc*, od engl. *shorts*, prema grafemama kojima su predstavljeni, izjednačivši se time s američkim načinom izgovora

- ENGLESKI BEZVUČNI KONSONANTI imaju korespondente u srpskim bezvučnim konsonantima, sa supstitucijama prikazanim u tabeli koja sledi:

BEZVUČNI KONSONANTI

engleski

/p/	/t/	/k/	/tʃ/	/f/	/s/	/ʃ/	/h/
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
/p/	/t/	/k/	/č/	/f/	/s/	/š/	/h/

srpski

- ENGLESKI ZVUČNI KONSONANTI imaju korespondente u srpskim zvučnim konsonantima, sa supstitucijama prikazanim u tabeli koja sledi:

ZVUČNI KONSONANTI

engleski

/b/	/d/	/g/	/dʒ/	/v/	/z/	/ʒ/	/m/	/n/	/l/	/r/	/j/
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
/b/	/d/	/g/	/dž/	/v/	/z/s/[4]	/ž/	/m/	/n/	/l/	/r/	/j/

srpski

NAPOMENA 4: za engleski konsonant /z/ u položajima iza konsonanta na kraju reči, usled obezvučavanja u izvornom izgovoru, kao korespondent javlja se srpsko bezvučno /s/, kao u /dž<u>I</u>ns/, za *džins*, od engl. *jeans*

— **SLOBODNA TRANSFONOLOGIZACIJA**,[6] koja se ispoljava kroz supstituciju engleskih fonema njihovim srpskim ekvivalentima, u slučajevima nepostojanja sistemske uporedivosti fonema dvaju jezika – ni fonološke, ni fonetske opisane gore. Proces nastajanja ekvivalenata zasnovan je na vanjezičkim činiocima koji se odražavaju i utiču na jezičko-lingvističke principe – specifično, na one fonološko-fonetske i/ili grafološko-ortografske, o kojima će više govora biti ubrzo. Srpski ekvivalenti predstavljaju stoga slobodne sistemske zamene za konkretne engleske foneme (a to ovde znači tradicionalna, isprva proizvoljna, nesistemska i često slučajna rešenja, koja su višestrukim ponavljanjem vremenom prerasla u praksom ustaljene i nametnute sistemske obrasce), čija je supstitucija motivisana fonetskom i/ili ortografskom percepcijom, odn. samo formom. Englesko-srpska fonološko-fonetska ekvivalencija obuhvata sledeće tri grupe specifičnih fonema – engleske diftonge, tri monoftonga i četiri konsonanta, specifičnih zato što ih u uporedivom obliku nema u srpskom fonološkom sistemu, a samim tim nema ni fonetske uporedivosti:

- ENGLESKI DIFTONZI, složene vokalske foneme sastavljene od dva vokalska elementa, početnog i završnog, koji čine artikulacionu celinu unutar jednog sloga, imaju ekvivalente u srpskim spojevima dveju zasebnih fonema, zasnovanih na akustičkom utisku i, naročito, na auditivnoj sličnosti s realizacijom engleskih diftonga, pri čemu se početni element zamenjuje jednim od srpskih kratkih naglašenih vokala, a završni element jednom od tri srpske foneme /r, j, u/, sa supstitucijama prikazanim u tabeli koja sledi:

DIFTONZI

engleski

/i^{r}/	/e^{r}/	/u^{r}/	/ei/	/ai/	/oi/	/au/	/ou/
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
/<u>i</u>r/	/<u>e</u>r/	/<u>u</u>r/	/<u>e</u>j/<u>E</u>/<u>e</u>/	/<u>a</u>j/	/<u>o</u>j/	/<u>a</u>u/	/<u>o</u>u/<u>O</u>/<u>o</u>/

srpski

- tri diftonga s latentnim završnim elementom /^{r}/, /i^{r}, e^{r}, u^{r}/, koji se u britanskom načinu izgovora realizuju kao /iə, eə, uə/, a u američkom kao /ir, er, ur/, imaju ekvivalente u srpskim spojevima /<u>i</u>r, <u>e</u>r, <u>u</u>r/, s kratkim naglašenim vokalima i konsonantom /r/, izjednačivši se s američkim načinom izgovora,
- tri diftonga sa završnim elementom /i/, /ei, ai, oi/, imaju ekvivalente u srpskim spojevima /<u>e</u>j, <u>a</u>j, <u>o</u>j/, s kratkim naglašenim vokalima i konsonantom /j/; pri tome, za diftong /ei/ u praksi se javljaju i dva starija uprošćena ekvivalenta, /<u>E</u>/ i /<u>e</u>/, ponekad u konkurenciji sa sistemskim, kao u /b<u>e</u>jzbol/, za *bejzbol*, prema /b<u>e</u>zbol/, za *bezbol*, oba od engl. *baseball*, i
- dva diftonga sa završnim elementom /u/, /au, ou/, imaju ekvivalente u srpskim spojevima /<u>a</u>u, <u>o</u>u/, s kratkim naglašenim vokalima i vokalom /u/; pri tome, za diftong /ou/ u praksi se takođe javljaju i dva starija uprošćena ekvivalenta /<u>O</u>/ i /<u>o</u>/, ponekad u konkurenciji sa sistemskim, kao u /<u>a</u>ploudovati/, za *aploudovati*, prema /<u>a</u>plOdovati/, za *aplodovati*, oba od engl. *upload*;

- TRI ENGLESKA MONOFTONGA, /ə/, /ə^{r}/ i /ə:^{r}/, imaju ekvivalente u srpskim fonemama ili njihovim spojevima zasnovanim na pisanom obliku ili, ređe, na kombinaciji pisanog i izgovornog oblika, sa supstitucijama prikazanim u tabeli koja sledi:

[6] Termin ‘slobodna’ prema Filipović 1986.

TRI MONOFTONGA

engleski

/ə/	/ə^{r}/	/ə:^{r}/
↓	↓	↓
/e/a/o/u/i/	/er/ar/or/ur/ir/r/	/er/ar/or/ur/ir/r/

srpski

- kratki nenaglašeni monoftong /ə/ ima ekvivalente u srpskim nenaglašenim kratkim vokalima /e, a, o, u, i/, prema osnovnim grafemama *e, a, o, u, i*, kojima je tipično predstavljen, budući da je, istorijski, nastao slabljenjem svih naglašenih vokala, što se očituje upravo po pripadajućim grafemama (up. Prćić 2018b, 2019b; Wells 2008; Wijk 1966); pri tome, u praksi se ponekad javlja ekvivalent /e/, pogrešnim tumačenjem da svakom engleskom /ə/, naročito ako je predstavljen grafemom *a*, odgovara srpsko /e/, kao u /nešenel/, za *nešenel*, od engl. *national*, ili je ekvivalent utopljen u srpsko slogotvorno /n/, kao u /fikšn/, za *fikšn*, od engl. *fiction*, i u srpsko slogotvorno /l/, kao u /nešenl/ i /nešnl/ (potonji i kao primer za slogotvorno /n/), za *nešenl* i *nešnl*, od engl. *national*,
- kratki nenaglašeni monoftong /ə^{r}/, kada mu u pisanju sledi grafema *r*, izjednačivši se s američkim načinom izgovora, ima ekvivalente u spojevima /er, ar, or, ur, ir/, koje čine srpski nenaglašeni kratki vokali i konsonant /r/, prema grafemama *er, ar, or, ur, ir*, kojima je tipično predstavljen (up. Prćić 2018b, 2019b; Wells 2008; Wijk 1966); pri tome, u praksi se odskora kao ekvivalent javlja i srpsko slogotvorno vokalno /r/ (što treba razlikovati od engleskog /r/ i podražavanja engleskog izgovora, pomenutog ranije), kao u /džointvenčr/, za *džointvenčer*, od engl. *joint venture*, i
- dugi naglašeni monoftong /ə:^{r}/, izjednačivši se s američkim načinom izgovora, ima ekvivalente u spojevima /er, ar, or, ur, ir/, koje čine srpski naglašeni kratki vokali i konsonant /r/, pri čemu se u praksi oni ponekad upravljaju prema izvornom izgovoru, kada se javlja srpski spoj /er/, po nekadašnjoj adaptaciji foneme /ə:^{r}/ u posredničkom nemačkom jeziku kao /ø:/ i /œ/, što je onda dovelo do srpskog spoja /er/, kao u /serčovati/, za *serčovati*, od engl. *search*, s izuzetkom slučajeva gde je /ə:^{r}/ predstavljeno spojem grafema (*w*+)*or*, kada se kao ekvivalent javlja srpski spoj /or/, kao u /vorkšop/, za *vorkšop*, od engl. *workshop*; ponekad se ekvivalenti upravljaju prema izvornom pisanju, kada se javljaju srpski spojevi /ur/, prema engleskom *ur*, kao u /lurkovati/, za *lurkovati*, od engl. *lurk*, /ir/, prema engleskom *ir*, kao u /firmver/, za *firmver*, od engl. *firmware*, i /ar/, prema pogrešnom tumačenju izgovora engleskog *ur*, kao u /karling/, za *karling*, od engl. *curling* (up. Prćić 2018b, 2019b; Wells 2008; Wijk 1966); odskora se kao ekvivalent /ə:^{r}/ javlja i srpsko slogotvorno vokalno /r/ (što takođe treba razlikovati od engleskog /r/), kao u /mrčandajzer/, za *merčandajzer*, od engl. *merchandiser*;
- ČETIRI ENGLESKA KONSONANTA, /θ/, /ð/, /ŋ/ i /w/, imaju ekvivalente u srpskim fonemama zasnovanim na pisanom i/ili izgovornom obliku engleskih fonema, sa supstitucijama prikazanim u tabeli koja sledi:

ČETIRI KONSONANTA

engleski

/θ/	/ð/	/ŋ/	/w/
↓	↓	↓	↓
/t/	/d/t/	/ng/n/	/v/

srpski

- bezvučni konsonant /θ/, uvek predstavljen digrafom *th*, ima tradicionalni ekvivalent u srpskom bezvučnom konsonantu /t/, kao u /tri̲ler/, za *triler*, od engl. *thriller*, pod uticajem izgovora ovog digrafa u nekada posredničkom francuskom i nemačkom jeziku,
- zvučni konsonant /ð/, takođe uvek predstavljen digrafom *th*, ima ekvivalent u srpskom zvučnom konsonantu /d/, kao u /bajdvE̲j/, za *bajdvej*, od engl. *by the way*, budući da je to zvučni parnjak bezvučnog konsonanta /θ/, što analogno uzrokuje i zvučnost njegovog ekvivalenta; pri tome, u praksi se kao ekvivalent češće javlja srpsko bezvučno /t/, pod uticajem izvornog pisanja, čime su oba ova konsonanta prećutno svedena na jedan bezvučni ekvivalent,
- zvučni konsonant /ŋ/, tipično predstavljen digrafom *ng*, ima tradicionalni ekvivalent u srpskom spoju zvučnih fonema /ng/, kao u /brI̲fing/, za *brifing*, od engl. *briefing*, prema njegovom pisanom obliku, osim u slučajevima kada iza engleske grafeme *n* sledi grafema *k*, kada ima ekvivalent u srpskom zvučnom konsonantu /n/, kao u /li̲nk/, za *link*, od engl. *link*, i
- zvučni konsonant /w/, tipično predstavljen grafemom *w*, ima tradicionalni ekvivalent u srpskom zvučnom konsonantu /v/, kao u /ve̲lnes/, za *velnes*, od engl. *wellness*, pod uticajem izgovora ove grafeme u nekada posredničkom nemačkom jeziku.

U zaključku ovog pregleda englesko-srpskih fonološko-fonetskih supstitucija, u sklopu približne i slobodne transfonologizacije, mora se ponoviti da su ovde opisane i tabelarno prikazane pravilnosti javljanja srpskih korespondenata i ekvivalenta zasnovane na kontaktno-kontrastivnoj analizi fonoloških sistema engleskog i srpskog jezika (up. Filipović 1986, 1990; S. Filipović 2005; Jerotijević Tišma 2021; Marković 2012; Prćić 1991, 2018b, 2019a, 2019b; Riđanović 1979). Ovakvoj teorijskoj idealizaciji, možda čak i prekrutoj, suprotstavljena je svakodnevna, živa i realna jezička praksa, koja ne sledi ovaj, ili bilo koji drugi, model, niti ga je uopšte svesna. Iz razumljivih i očekivanih razloga, pojačanih skoro potpunim izostankom obrađivanja englesko-srpskih kontaktno-kontrastivnih sadržaja u nastavi i engleskog i srpskog jezika na svim nivoima obrazovanja, naša svakodnevna jezička praksa vođena je šarolikim kolopletom različitih slobodnih, spontanih i nesputanih asocijacija, analogija, uzora i principa, neretko s obeležjima narodne etimologije.

Zbog toga fonološki identiteti anglicizama, a, videće se malo niže, i oni morfološki i grafološki, poprilično mogu biti udaljeni od ovde predstavljenih pravilnosti, jer su nastali po zakonitostima i mehanizmima koji se ne obaziru previše na jezičko i lingvističko znanje, na srpski jezik ili engleski jezik, a najmanje na postavke englesko-srpske kontaktno-kontrastivne lingvistike. Jedina motivacija strogo je pragmatičke naravi i cilj joj je da se odabrani anglicizam, ali i vlastito ime, kako-tako upotrebi u srpskom jeziku, u govoru ili u pisanju, pa zato u njihovom fonološkom, morfološkom i grafološkom uobličavanju redovno biva 'iskombinovano' i 'izmiksano' sve znanje i svi resursi kojima oni što te anglicizme uobličavaju raspolažu, ili ne raspolažu, ili nedovoljno raspolažu. A to su izgovoreni i/ili napisani oblici engleskih i srpskih reči i njihovih delova – kao jezičke jedinice, i različiti spontani načini tumačenja, čitanja, pisanja, građenja, razgrađivanja i bilo kakvog drugog menjanja tih reči i njihovih delova na planu fonologije, morfologije i grafologije – ne kao pravila za upotrebu jezičkih jedinica, nego kao mogućnosti za eksploataciju, sistemsku i nesistemsku, jezičkih jedinica.

Upravo zbog toga, u adaptaciji anglicizama, pa i drugih reči i imena iz engleskog i drugih jezika, ne može se govoriti o sistemu adaptacije. U praksi sistema nema, o svesnoj primeni pravila ne može se govoriti, jer toga nema – pre se može govoriti o izuzecima, i to slučajnim, u kojima su pravila primenjena ili, verovatnije, prosto pogođena; velika su retkost slučajevi kada se pravila svesno primenjuju. Ako postoji nešto što bi se moglo uporediti s pravilima, to su pravilnosti u primeni nekih višestruko ponovljenih obrazaca u fonologiji, morfologiji i grafologiji, koji počinju da liče na praksom nametnute obrise pravila. S druge strane, sistem postoji samo u lingvističkoj literaturi, u knjigama i člancima, i to kao preporučeni ili priželjkivani sistem adaptacije, koji bi trebalo podučavati, učiti, znati, a onda valjda i primenjivati u praksi. Imajući u vidu ova opažanja, *Srpski rečnik novijih anglicizama* (Prćić, Dražić, Mi-

lić, i dr. 2021), a pre njega i *Du yu speak anglosrpski. Rečnik novijih anglicizama* (Vasić, Prćić i Nejgebauer 2001, 2011, 2018), predstavljaju pokušaj objedinjavanja pomenute prakse bez sistema i sistema u literaturi, budući da nude identitete uključenih anglicizama onako kako su zabeleženi u stvarnoj upotrebi (deskriptivni aspekt), ali istovremeno pružaju i njihove preporučene identitete, naročito u slučajevima postojanja varijantnih ili neprihvatljivih upotreba (preskriptivni aspekt).

Sve to zajedno uzev dovodi do nastanka kompromisnih replika jednog istog modela (up. Filipović 1986), a to su različiti srpski fonološki i/ili morfološki i/ili grafološki identiteti jednog istog izvornog engleskog oblika reči. Neke kompromisne replike nalaze se u redovnoj nasumičnoj upotrebi, godinama i decenijama, iako s različitom učestalošću, i predstavljaju konkurenciju jedna drugoj, poput *grejpfrut, grejfrut, gejfrut, grejp*, od modela *grapefruit*, ili *mafin* i *mafina*, od modela *muffin*, ili *sintesajzer* i *sintisajzer*, od modela *synthesizer*. Nasuprot tome, neki modeli, naročito starijih i ustaljenijih anglicizama, ali i onih koji ne omogućavaju višestruke interpretacije svojih fonema, morfema i grafema, nemaju, ili više nemaju, veći broj kompromisnih replika, nego samo replike, poput *viski*, od modela *whiskey*, ili *fit*, od modela *fit*, ili *rijaliti*, od modela *reality show*. Da li će neki model imati samo jednu trajnu i konačnu repliku ili veći broj privremenih i prelaznih kompromisnih replika određeno je pragmatičkim činiocima i zavisi od frekvencije upotrebe konkretnog anglicizma u govoru i pisanju, što, opet, zavisi od toga koliko je taj anglicizam potreban i važan u određenoj jezičkoj zajednici.

Treba istaći i to da se adaptacija anglicizama i adaptacija vlastitih imena razlikuju upravo po svojim (preporučenim ili priželjkivanim) metodima: u adaptaciji vlastitih imena težište je, idealno, na jeziku davaocu, engleskom ili bilo kom drugom, i na što većoj prepoznatljivosti, tj. bliskosti adaptiranog oblika imena u jeziku primaocu, srpskom, njegovom izvornom obliku (up. Prćić 1991, 2018a, 2019a) – recimo, *John* prema *Džon*, *Wilson* prema *Vilson*, *Brighton* prema *Brajton*. Nasuprot tome, u adaptaciji anglicizama, i pozajmljenica iz bilo kog drugog jezika, težište se, idealno, nalazi na jeziku primaocu, srpskom, i na što potpunijem i češće korišćenom adaptiranom obliku reči iz jezika davaoca, bez obzira na stepen njegove prepoznatljivosti prema izvornom obliku (up. Prćić, Dražić, Milić, i dr. 2021) – recimo, *smuti* prema *smoothie*, *fudbal* prema *football*, *aperkat* prema *uppercut*, ili *fajront*, *bircuz* i *kuglof*, germanizmi čije će izvorne oblike znati i prepoznati samo dobro kontaktno-kontrastivno potkovane osobe.

I na kraju, kao kuriozitet, vredi pomenuti i jedan ekstreman, indikativan i na svu sreću veoma redak primer, koji na komičan, ali jezgrovit, ogoljen i nemilosrdan, način, ilustruje 'krajnje domete' naše svakodnevne jezičke prakse, njenih učinaka i, implicitno, onoga što je do njih dovelo i dovodilo: radi se o ne tako davno na internetu 'postovanom' i 'šerovanom' snimku jedne bioskopske karte za projekciju animiranog filma *Angry Birds* – na njoj je ovaj naslov ponosno bio ispisan kao *ENGRI BRC*, s ovim *brc* nastalim u 'najboljoj' 'sluhističkoj' 'tradiciji' malopre pomenutog šarolikog kolopleta različitih slobodnih, spontanih i nesputanih asocijacija, analogija, uzora i principa, neretko s obeležjima narodne etimologije. *Sapienti sat!*

(3) ***Sekundarna fonološka adaptacija***. Tiče se fakultativnog kasnijeg prilagođavanja fonema i mesta naglaska u rečima nakon njihove integracije u fonološki sistem srpskog jezika i odvija se na jedan način.

Kada je fonološki ranije adaptirani materijal dodatno fonološki izmenjen, posredi je

— **Refonologizacija**, koja se ispoljava kroz naknadnu modifikaciju rezultata primarne fonološke adaptacije, i to na tri načina:
  - pomeranje mesta naglaska, u skladu sa srpskim akcenatskim obrascima, standardnim ili, češće, uobičajenim ili uobičajenijim: ulevo, kao u /intervjU/ prema /intervjU/, od engl. *interview*, /kompjuter/ prema /kompjUter/, od engl. *computer*, /agenda/ prema /agenda/, od engl. *agenda*, ili udesno, posebno u izvorno engleskim složenicama, kao u /kornfleks/ prema /kornfleks/, od engl. *cornflakes*, /mejkap/ prema /mejkap/, od engl. *make-up*, /fidbek/ prema /fIdbek/, od engl. *feedback*,
  - promena u vrsti fonema, kao u /vI-Ej-pI/ um. /vI-Aj-pI/ za *VIP*, od engl. *VIP*, /hajteh/ i /hajteč/ um. /hajtek/ za *hajtek*, od engl. *high-tech*, i

- UPROŠĆAVANJE FONOLOŠKOG IDENTITETA REČI, ili elizijom neke foneme, obično podstaknutom disimilacijom, kao u /infotEjment/ um. /infotEjnment/, dakle susednih /n-m/, za *infotejnment*, od engl. *infotainment*, /ketridž/ i /kertidž/ um. /kertridž/, dakle susednih /r-r/, za *kertridž*, od engl. *cartridge*, ili elizijom neke foneme ili čitavog sloga, obično unutrašnjeg, kao u /biftek/ um. /bifstek/ ili /bifstejk/, za *biftek*, od engl. *beefsteak*, /reverbAcija/ um. /reverberAcija/, za *reverberacija*, od engl. *reverberation*.

(4) ***Razlike u odnosu na Filipović 1986***. Najbitnije sušinske razlike u domenu fonološke adaptacije su sledeće: 1 srpski vokali posmatraju se kao spojevi segmentnih i fonološki distinktivnih suprasegmentnih elemenata (akcenata), a ne odvojeno, kao da su slova u pisanju (str. 72-76), 2 potpuna transfonemizacija se ukida i dobija naziv približna transfonologizacija (str. 72-74), zato što između uporedivih fonema dvaju jezika ne postoji potpuna fonološka i naročito ne fonetska istovetnost (artikulaciono, akustički i auditivno), nego samo njihova veća ili manja akustičko-auditivna sličnost.

3.2. Morfološka adaptacija (M-adaptacija)

(1) ***Teorijsko-metodološko određenje***. MORFOLOŠKA ADAPTACIJA – ili, kraće, M-ADAPTACIJA (izgovor: /m-adaptacija/ ili /em-adaptacija/), ili, preciznije i potpunije, MORFOSINTAKTIČKA ADAPTACIJA, zato što ovde ruku podruku nastupaju i oblici reči (morfologija) i funkcije tih reči u rečenici (sintaksa) – podrazumeva proces integracije anglicizama u morfološki sistem srpskog jezika i formiranje njihovog morfološkog identiteta, koji čini skup morfema u sastavu konkretnog anglicizma.

Pored ovog glavnog cilja, morfološka adaptacija ima i dodatne ciljeve, koji proističu iz integrisanosti anglicizama u sistem srpskog jezika, a to su:

- određivanje morfosintaktičke klase reči anglicizama (imenice, glagoli, pridevi, itd.), a kod onih promenljivih i njihove flektivne (gramatičke) paradigme, i
- određivanje tvorbenih jedinica i postupaka kojima se od anglicizama u srpskom jeziku stvaraju nove reči.

Morfološki, odn. morfosintaktički, nivo je drugi formalni nivo adaptacije, koji nastupa posle fonološkog i zajedno s njim pruža ulaznu jedinicu trećem, grafološkom, nivou.

Morfološki nivo adaptacije, koji sagledava promene u morfološkom identitetu anglicizama nastale ili nastajuće u svakodnevnoj govorenoj i pisanoj upotrebi srpskog jezika u odnosu prema morfološkom identitetu engleske reči, zahvata domene engleske, srpske i englesko-srpske kontaktno-kontrastivne morfologije, i to flektivne (gramatičke) i derivacione (tvorbene), kao i sintakse.[7]

Tercijum komparacionis u morfološkoj kontaktno-kontrastivnoj analizi čini uporedivost morfoloških identiteta dveju posmatranih leksičkih jedinica, srpske prema engleskoj, koje se sastoje od relevantnog skupa morfema iz čitavog inventara onih raspoloživih. Pri tome, morfeme u oba jezika mogu biti realizovane dvojako:

- kao slobodni morfovi, tipično osnove, koje se javljaju kao samostalne reči, ili kao monomorfemske (engl. *pure*, srp. *čist*), ili kao polimorfemske – izvedene (engl. *friendship*, srp. *prijateljstvo*), složene (engl. *sunflower*, srp. *suncokret*), u srpskom još i polusložene (srp. *kesten-pire*), i frazne reči (engl. *sexual harassment*, srp. *vršnjačko nasilje*), i

[7] Izbor literature relevantne za morfološku adaptaciju:
- za engleski: Biber, i dr. 2021; Carter i McCarthy 2005; Dixon 2014; Huddleston i Pullum 2002; Huddleston, Pullum i Reynolds 2022; Lalić Krstin 2022; Mattiello 2013; Miller 2014; Murphy 2019; Quirk, i dr. 1985; Renner, i dr. 2013;
- za srpski: Ajdžanović 2022; Bugarski 2019, 2021; Dragićević 2012; Klajn 2002, 2003; Piper, Klajn i Dragićević 2022; Prćić 2011a; Radovanović 1996; Šipka 2005; Štasni 2013;
- za kontaktno-kontrastivne aspekte: Filipović 1986, 1990; Gajišin, Panić Kavgić i Kavgić 2011; Kardoš 2014; Matijašević 2019; Milić, Panić Kavgić i Kardoš 2021; Obradović 2016; Otašević 2008; Plankoš 1996; Prćić 2019a, 2020, 2021; Radić Bojanić 2007; Rasulić 2008; Rodić 2014; Savić 2014, 2016; Štasni i Štrbac 2015; Štrbac i Štasni 2014; Vidačić 2000.

- kao vezani morfovi, tipično vezane osnove (engl. *possibil-* u *possibility*, srp. *čit-* u *čitač*), afiksi (engl. *un-, -ness* u *unhappiness*, srp. *ne-, -ost* u *nejednakost*) i afiksoidi (engl. *morpho-, -logy*, prefiksoid i sufiksoid, u *morphology*, srp. *poljo-*, prefiksoid, u *poljoprivreda*, i *-teka*, sufiksoid, u *daroteka*), koji se kao takvi, očigledno, ne mogu javiti samostalno, nego u sprezi s nekim slobodnim ili, ređe, vezanim morfom, kada zajedno čine polimorfemske reči – izvedene, složene i frazne.

Prilikom pronalaženja morfološkog identiteta, tj. preporučenih gramatičkih i tvorbenih oblika, konkretnih anglicizama, kao i za razrešavanje eventualnih varijantnih ili neprihvatljvih oblika, pomoć pruža *SRNA*, a prikaz teorijsko-metodoloških i praktičnih aspekata sistema koji je primenjen za utvrđivanje morfološkog identiteta anglicizama u *Rečniku*, i koji se može primeniti na novodolazeće anglicizme, nalazi se u prilogu „Gramatički i tvorbeni aspekti odrednica u *Srpskom rečniku novijih anglicizama*" (Ajdžanović i Stepanov 2022).

(2) ***Primarna morfološka adaptacija***. Tiče se obaveznog prilagođavanja morfema u engleskim rečima tokom njihove integracije u morfosintaktički sistem srpskog jezika i odvija se na tri moguća načina.

Ukoliko je izvorni engleski materijal u srpskom jeziku morfološki više ili manje neizmenjen, posredi je

— **Prosta transmorfologizacija**, koja se ispoljava kroz importaciju čitavih engleskih reči, bez obzira na njihov morfološki sastav, monomorfemskih ili polimorfemskih, budući da se sve poimaju kao morfološki neraščlanjive, što se događa sa sledećim kategorijama reči, po pravilu nepromenljivih u srpskom jeziku:
  - nepromenljive imenice, poput *spa*$_m$, od engl. *spa*, ili *mis*$_{\bar{e}}$, od engl. *Miss*,
  - nepromenljivi pridevi, poput *fensi*, od engl. *fancy*, ili *ofšor*, od engl. *offshore*,
  - determinativi, tj. imenice u nominativu jednine u funkciji prideva ili objekatske, ciljne ili neke druge dopune, poput *HD* (televizija, ...), od engl. *HD*, ili *pinap* (devojka, ...), od engl. *pin-up*,
  - prilozi, poput *kul*, od engl. *cool*, ili *lajv*, od engl. *live* (oba ujedno i nepromenljivi pridevi),
  - rečce, poput *pliz*, od engl. *please*, ili *sori*, od engl. *sorry*,
  - uzvici, poput *OK! / Okej!*, od engl. *OK*, ili *Vau!*, od engl. *wow*, i
  - na subleksemskom nivou, afiksi i afiksoidi, koji se isprva preuzimaju u sklopu konkretnih reči, da bi se vremenom, zbog visoke učestalosti upotrebe, počeli iz tih reči izdvajati i koristiti u drugim domaćim i odomaćenim rečima, poput prefiksa *ko-* (iz *kopilot*, od engl. *copilot*, i sl.), u *kourednica, koreditelj*, ili sufiksa *-er* (iz *roker*, od engl. *rocker*, i sl.), u *džezer, folker*.

Ukoliko je izvorni engleski materijal u srpskom jeziku morfološki izmenjen, posredi mogu biti

— **Mešovita transmorfologizacija**, koja se ispoljava delom kroz importaciju engleskih morfema, a delom kroz njihovu supstituciju i/ili modifikaciju, i to na tri osnovna načina:
  - delimično strukturno prevođenje (delimično kalkiranje), koje objedinjuje importaciju i supstituciju, kada se jedna morfema u engleskoj polimorfemskoj (izvedenoj, složenoj ili fraznoj) reči, osnova ili afiks, prevodi odgovarajućom srpskom domaćom ili odomaćenom morfemom, dok se preostali deo pozajmljuje, kao u *pre.dozirati (se)*, od engl. *over.dose*, ili *rado.holičar / rado.holik*, od engl. *work.aholic* (prvi/prednji deo preveden), *strimov.anje*, od engl. *stream.ing*, ili *fotobomb.aš*, od engl. *photobomb.er* (drugi/zadnji deo preveden),
  - produžavanje reči, koje se sastoji od importacije i modifikacije, kada se na reči, sada u funkciji osnove, dodaju flektivni nastavci radi stvaranja oblika njihove flektivne paradigme, u sledeće tri kategorije promenljivih reči:
    - imenice, uključujući i akronime, u muškom rodu, kao u *fajl, parti, USB* (u skladu s tendencijom adaptacije imenica u muškom rodu; up. Filipović 1986: 130), od engl. *file, party, USB*, i u ženskom rodu, kao u *soupopera, destinacija, kolgerla*, od engl.

soap opera, destination, call girl, i svima njima pripadajući srpski paradigmatski oblici za broj (jednina, množina) i padež (nominativ, ...); imenice srednjeg roda u primarnoj adaptaciji se ne javljaju,

- GLAGOLI, s četiri moguća infinitivna sufiksa: *-irati, -isati, -ovati, -ati*, kao u *dizajnirati, kropovati, lajkovati, guglati*, od engl. *design, crop, like, google*, i njima pripadajući srpski paradigmatski oblici za lice (prvo, drugo, treće), broj (jednina, množina), vid (svršeni, nesvršeni) i rod (prelazni, neprelazni, povratni), kao i ostali gramatički oblici, u prvom redu glagolski pridevi (radni, trpni) i glagolski prilozi (sadašnji, prošli), i
- PRIDEVI, s pet mogućih oblika sufiksa: *-an/-ni*, kao u *glamurozan* (s oblikom navođenja u neodređenom vidu) i *instantni* (s oblikom navođenja u određenom vidu), i *-ski* sa svojim alomorfima *-čki* i *-ški*, kao u *hakerski, fejsbučki* i *marketinški*, od engl. *glamorous, instant, hacker, Facebook, marketing*, i njima pripadajući srpski paradigmatski oblici za rod (muški, ženski, srednji), broj (jednina, množina), vid (neodređeni, određeni) i padež (nominativ, ...);

- SKRAĆIVANJE REČI, koje se sastoji od importacije i modifikacije, kada se od reči, sada takođe u funkciji osnove, oduzimaju elementi, na jedan od dva načina:
  - ABREVIJACIJA, kada se uklanja prednji ili zadnji deo osnove, bez obzira na to da li taj deo ima značenje ili nema, kao u *siterka*, od *bebisiterka*, od engl. *babysitter* (uklonjena engleska osnova *baby*), ili *hepiend*, od engl. *happy ending* (uklonjen engleski sufiks *-ing*), i
  - ELIPSACIJA, kada se uklanja prednji ili zadnji element u izvedenoj, složenoj ili fraznoj reči, pri čemu se značenje uklonjenog elementa prenosi na značenje preostalog elementa, kao u *sajt*, od *vebsajt*, od engl. *website*, ili *grejp*, od *grejpfrut*, od engl. *grapefruit*, što ujedno čini da su u srpskom jeziku kraće reči i njihove duže osnove, *sajt* i *vebsajt*, te *grejp* i *grejpfrut*, u međusobnom odnosu sinonimije;

— **POTPUNA TRANSMORFOLOGIZACIJA**,[8] koja se ispoljava kroz supstituciju engleskih morfema odgovarajućim srpskim morfemama, kada se u engleskim rečima jasno i lako raspoznaju i prepoznaju pojedinačne morfeme, realizovane u vidu slobodnih i vezanih morfova, i njihovi spremni srpski korespondenti, i to na sledeći način:
  - STRUKTURNO PREVOĐENJE (KALKIRANJE), kada se morfeme u engleskoj polimorfemskoj reči (izvedenoj, složenoj ili fraznoj) doslovno prevode odgovarajućim srpskim morfemama, kao u *štamp.ač*, od engl. *print.er*, ili *zona komfora*, od engl. *comfort zone*.

(3) ***Sekundarna morfološka adaptacija***. Tiče se fakultativnog kasnijeg prilagođavanja morfema u rečima nakon njihove integracije u morfološki sistem srpskog jezika i odvija se na jedan način.

Kada je morfološki ranije adaptirani materijal dodatno morfološki izmenjen, posredi je

— **REMORFOLOGIZACIJA**, koja se ispoljava kroz naknadnu modifikaciju rezultata primarne morfološke adaptacije, u vidu kreacije novih srpskih reči i njima pridruženih novih značenja, uz primenu nekoliko raspoloživih tvorbenih postupaka (up. Bugarski 2019, 2021; Klajn 2002, 2003; Piper, Klajn i Dragićević 2022; Otašević 2008; Štasni 2013):
  - SUFIKSACIJA, kada se iza osnove dodaje sufiks, kao u *prezenterka*, od *prezenter*, ili *digitalno*, od *digitalan*, ili *SMS-ovati* i *SMS-nuti*, od *SMS*, uključujući i tvorbu pseudoanglicizama, koji nastaju u srpskom od engleskih elemenata i u takvom spoju u engleskom ne postoje (up. Furiassi 2010; Furiassi i Gottlieb 2015; Savić 2014, 2016), kao u *džezer, folker, bluzer*, od *džez, folk, bluz*, od engl *jazz, folk, blues* + engl. *-er* (analogijom sa sličnim postojećim engleskim tvorbama, poput *rocker*),
  - PREFIKSACIJA, kada se ispred osnove dodaje prefiks, kao u *zabagovati*, od *bagovati*, ili *iskeširati*, od *keš*$_{im}$,

[8] Termin 'potpuna' prema Filipović 1986.

- KONVERZIJA, kada se osnova bez morfoloških promena upotrebi u drugoj morfosintaktičkoj klasi i s drugim, njoj pripadajućim, značenjem, kao u *kompjuterski*$_{pril}$ (u *kompjuterski obrađen*), od *kompjuterski*$_{prid}$, ili *MVP*$_{det}$ (u *MVP nagrada*), od *MVP*$_{im}$,
- KONFLACIJA, u srpskom poznatija pod nazivom '(leksičko) slivanje', kada se najmanje dve osnove, pune i/ili skraćene, spajaju u jednu celinu (up. Bugarski 2019), ponekad hibridnu, englesko-srpsku ili srpsko-englesku (up. Rasulić 2008), kao u *košgeter*, od srp. *koš* + srp. *(gol)geter*, potonji inače srpski pseudoanglicizam *golgeter*, od srp. *gol*, od engl. *goal* + engl. *(go)getter*, ili *obwebiti*, od srp. *objaviti* + engl. *web* (sa *web* napisanim u engleskom originalu radi postizanja jačeg efekta), a
- pored upravo navedenih najčešćih postupaka s posvedočenim potvrdama u ostvarenim rečima, u kreaciji novih srpskih reči od anglicizama, ili engleskih elemenata, u teoriji se mogu primeniti i ostali raspoloživi tvorbeni postupci – abrevijacija, elipsacija, akronimizacija, kompozicija, polukompozicija i tvorba fraznih imenica (up. Bugarski 2019, 2021; Klajn 2002, 2003; Piper, Klajn i Dragićević 2022; Prćić 2011a, 2020, 2022b), te odskora postupak naknadnog izvođenja glagola od odglagolskih (deverbalnih) imenica, zamenjivanjem imeničkog sufiksa analoškim glagolskim sufiksom, kao u *eruptirati, koalirati, reperkutovati*, prema *erupcija, koalicija, reperkusije*, od engl. *eruption, coalition, repercussion(s)*, za šta se ovde predlaže naziv RETROSUFIKSACIJA ili RESUFIKSACIJA; za sve pomenute postupke brojnije ostvarene potvrde tek treba da se jave u svakodnevnoj govornoj i pisanoj praksi.

(4) ***Razlike u odnosu na Filipović 1986***. Najbitnije suštinske razlike u domenu morfološke adaptacije su sledeće: 1 kompromisna transmorfemizacija, koja podrazumeva raščlanjivost reči u slobodne i vezane morfove, tj. osnove i afikse (str. 121-122), ukinuta je i priključena delom u prostu, a delom u potpunu, transmorfologizaciju, zato što vezani morfovi ne mogu činiti ključan uslov i pouzdan kriterijum, dok se ne odgovori na pitanje ko vrši raščlanjivanje reči – lingvistički stručnjaci ili laici, i da li potonji mogu i moraju da znaju da prepoznaju i raspoznaju morfeme, i naročito vezane morfove, u rečima stranog jezika, 2 tvrdnja da se promenljivi pridevi izvode samo u sekundarnoj adaptaciji od engleskih imenica (str. 144-150), pokazala se neodrživom, budući da u raspoloživom materijalu ima prideva koji su i u engleskom jeziku pridevi, nastali su primarnom adaptacijom i stoga nisu naknadno izvedeni u srpskom, što se u vidi u primerima na *-čki*, poput *forenzički, hektički*, na *-ni*, poput *instantni, personalni (kompjuter)*, i na najbrojnijim *-an*, poput *adaptivan, digitalan, imerzivan, klikabilan*, od engleskih prideva *forensic, hectic, instant, personal (computer), adaptive, digital, immersive, clickable*, po redosledu navođenja.

3.3. Grafološka adaptacija (G-adaptacija)

(1) ***Teorijsko-metodološko određenje***. GRAFOLOŠKA ADAPTACIJA – ili, kraće, G-ADAPTACIJA (izgovor: /g-adaptacija/ ili /ge-adaptacija/), ili, preciznije i potpunije, GRAFOLOŠKO-ORTOGRAFSKA ADAPTACIJA, zato što ovde ruku podruku nastupaju i sistem (grafologija) i njegova standardizovana, normirana, upotreba (ortografija) – podrazumeva proces integracije anglicizama u grafološki sistem srpskog jezika i formiranje njihovog grafološkog identiteta, koji čini skup grafema u sastavu konkretnog anglicizma.

Pored ovog glavnog cilja, grafološka adaptacija ima i dodatne ciljeve, koji proističu iz integrisanosti anglicizama u sistem srpskog jezika, a to je i ovde, dosad slabo istraženo, ispitivanje leksičkih odnosa homonimije i homografije između anglicizama i postojećih domaćih i odomaćenih reči srpskog jezika, što je ilustrovano ranije, kod fonološke adaptacije.

Grafološki nivo je treći formalni nivo adaptacije, koji nastupa posle fonološkog i morfološkog, zbog toga što anglicizam tokom ovog procesa dobija svoj konačni identitetski lik, a to je srpski pisani oblik, koji predstavlja izgovor i strukturu.

Grafološki nivo adaptacije, koji sagledava promene u grafološkom identitetu anglicizama nastale ili nastajuće u svakodnevnoj pisanoj upotrebi srpskog jezika u odnosu prema grafološkom identitetu

engleske reči, zahvata domene engleske, srpske i englesko-srpske kontaktno-kontrastivne grafologije i ortografologije.[9]

Tercijum komparacionis u grafološkoj kontaktno-kontrastivnoj analizi čini uporedivost grafoloških identiteta dveju posmatranih leksičkih jedinica, srpske prema engleskoj, koje se sastoje od relevantnog skupa grafema i znakova interpunkcije (posebno crtice i tačke) iz čitavog inventara onih raspoloživih. Pri tome, u engleskom jeziku taj skup sadrži 26 latiničkih ili, tačnije, opštelatiničkih, grafema (up. Brown 2019; Evans 1985; Wijk 1966), dok u srpskom jeziku postoje dva skupa, jedan s 30 ćiriličkih grafema i drugi s 30 latiničkih, dopunjenih, po potrebi, s četiri opštelatiničke grafeme *q, w, x, y* (up. Pešikan, Jerković i Pižurica 2020).

Prilikom pronalaženja grafološkog identiteta, tj. preporučenog pisanja, konkretnih anglicizama, kao i za razrešavanje eventualnih varijantnih ili neprihvatljivih oblika, pomoć pruža *SRNA*, a prikaz teorijsko-metodoloških i praktičnih aspekata sistema koji je primenjen za utvrđivanje grafološkog identiteta anglicizama u *Rečniku*, i koji se može primeniti na novodolazeće anglicizme, nalazi se u prilozima „Predlozi za novi Pravopis (2): ka standardizovanom pisanju anglicizama" (Prćić 2002), „Ka standardizovanom pisanju anglicizama" (Prćić 2019a: Pogl. 17) i „*Srpski rečnik novijih anglicizama*: teorijsko-metodološki i praktični aspekti izrade" (Prćić 2022a).

(2) ***Primarna grafološka adaptacija***. Tiče se obaveznog prilagođavanja grafema u engleskim rečima tokom njihove integracije u grafološki sistem srpskog jezika i odvija se na tri moguća načina.

Ukoliko je izvorni engleski materijal u srpskom jeziku grafološki više ili manje neizmenjen, posredi je

— **Prosta transgrafologizacija**, koja se ispoljava kroz importaciju engleskih grafema u srpske reči, odn. pisanje u engleskom originalu, češće u latinici, ređe u ćirilici, kao u primeru *online*, od engl. *online*.

Ukoliko je izvorni engleski materijal u srpskom grafološki izmenjen, posredi mogu biti

— **Mešovita transgrafologizacija**, koja se ispoljava delom kroz importaciju engleskih grafema, a delom kroz njihovu supstituciju i/ili modifikaciju, odn. hibridno englesko-srpsko pisanje, i to na dva načina:
  - hibridno engleско i srpsko pisanje, kada se jedan deo reči piše po engleskom, a drugi deo po srpskom, najčešće latinicom, kao u primeru *web sajt*, od engl. *website*, i
  - hibridno engleско-srpsko pisanje, kada se osnova reči piše po engleskom, a njeni srpski flektivni nastavci ili, ređe, tvorbeni sufiksi po srpskom, ćirilicom ili latinicom, sa crticom ili bez nje, kao u primeru *download(-)овати* / *download(-)ovati*, od engl. *download*;

— **Potpuna transgrafologizacija**, koja se ispoljava kroz supstituciju engleskih grafema odgovarajućim srpskim ćiriličkim ili latiničkim grafemama, odn. pisanje u srpskoj transkripciji, kao u primerima *онлајн / onlajn*, *вебсајт / vebsajt*, *даунлоудовати / daunloudovati*, od engl. *online, website* i *download*.

(3) ***Sekundarna grafološka adaptacija***. Tiče se fakultativnog kasnijeg prilagođavanja grafema u rečima nakon njihove integracije u grafološki sistem srpskog jezika i odvija se na jedan način.

Kada je grafološki ranije adaptirani materijal dodatno grafološki izmenjen, posredi je

— **Regrafologizacija**, koja se ispoljava kroz naknadnu modifikaciju rezultata primarne grafološke adaptacije, i to na dva načina:

[9] Izbor literature relevantne za grafološku adaptaciju:
- za engleski: Brown 2019; Carney 1994; Evans 1985; Sanchez-Stockhammer 2018; Wells 2008; Wijk 1966;
- za srpski: Brborić i Bjelaković 2022; Kovačević 2019; Pešikan, Jerković i Pižurica 2020; Radovanović 2003, 2004; Subotić, Sredojević i Bjelaković 2012; Šipka 2012;
- za kontaktno-kotrastivne aspekte: S. Filipović 2005; Gajišin, Panić Kavgić i Kavgić 2011; Prćić 2002, 2018b, 2019a, 2019b; Prćić, Dražić, Milić, i dr. 2021; Radić Bojanić 2007; Vasić, Prćić i Nejgebauer 2001, 2011, 2018.

- OD PROSTE KA POTPUNOJ TRANSGRAFOLOGIZACIJI, s promenama od engleskog originala u smeru srpske transkripcije, kao u primeru *email / e-mail* u smeru *имејл / imejl*, od engl. *email / e-mail*, i
- OD MEŠOVITE KA POTPUNOJ TRANSGRAFOLOGIZACIJI, s promenama od hibridnog engleskog i srpskog ili englesko-srpskog pisanja u smeru srpske transkripcije, kao u primeru *newsletter-ima* u smeru *њузлетерима / njuzleterima*, od engl. *newsletter*.

(4) ***Razlike u odnosu na Filipović 1986***. Grafološka adaptacija kao poseban nivo u Filipovićevoj teoriji ne postoji, osim uzgredne napomene o načinima formiranja pisanog oblika anglicizama (str. 70).

3.4. Semantička adaptacija (S-adaptacija)

(1) ***Teorijsko-metodološko određenje***. SEMANTIČKA ADAPTACIJA – ili, kraće, S-ADAPTACIJA (izgovor: /s-adaptacija/ ili /es-adaptacija/) – podrazumeva proces integracije anglicizama u leksičkosemantički sistem srpskog jezika i formiranje njihovog semantičkog identiteta, koji čini skup dijagnostičkih i nedijagnostičkih obeležja deskriptivnog značenja u sastavu konkretnog anglicizma (up. Cruse 2010; Dragićević 2010; Lipka 2002; Prćić 2016a).

Pored ovog glavnog cilja, semantička adaptacija, u sadejstvu sa stilističkom, ima i dodatne ciljeve, koji proističu iz integrisanosti anglicizama u sistem srpskog jezika, a to su:

- uspostavljanje paradigmatskih odnosa sinonimije, antonimije i hiponimije između anglicizama i postojećih domaćih i odomaćenih srpskih reči (up. Cruse 2010; Milić 2013; Murphy 2008; Prćić 2019a),
- uspostavljanje sintagmatskih odnosa kolokabilnosti i idiomatičnosti između anglicizama i postojećih domaćih i odomaćenih srpskih reči (up. Dražić 2014, 2022; Prćić 2016a; Stojičić 2010),
- utvrđivanje objektivne i subjektivne semantičko-pragmatičke opravdanosti anglicizama u srpskom jeziku (up. Prćić 2019a),
- određivanje srpsko-engleske lažne parnosti između postojećih domaćih i odomaćenih srpskih reči i anglicizama (up. Hlebec 2009; Kovačević 2012; Prćić 2012b), i
- dosad slabo istražene, pojave englesko-srpskih semantičkih anomalija tautologije i pleonazma, kao u primerima *hotdog viršle* i *big-bend orkestar*.

Semantički nivo je prvi sadržinski nivo adaptacije, zbog toga što se semantički identitet svakog anglicizma, tj. njegovo deskriptivno značenje, smatra hronološki i hijerarhijski osnovnim, i ujedno glavnim, nosiocem njegovog sadržinskog adaptacionog identiteta.

Semantički nivo adaptacije, koji sagledava promene u semantičkom identitetu anglicizama nastale ili nastajuće u svakodnevnoj govorenoj i pisanoj upotrebi srpskog jezika u odnosu prema semantičkom identitetu engleske reči, zahvata domene engleske, srpske i englesko-srpske kontaktno-kontrastivne leksičke semantike.[10]

Tercijum komparacionis u semantičkoj kontaktno-kontrastivnoj analizi čini uporedivost semantičkih identiteta dveju posmatranih leksičkih jedinica, srpske prema engleskoj, koje se sastoje od relevantnog skupa deskriptivnih obeležja – primarno dijagnostičkih, sekundarno nedijagnističkih (up. Prćić 2016a) iz čitavog inventara onih raspoloživih.

[10] Izbor literature relevantne za semantičku adaptaciju:
- za engleski: Cruse 2010; Geeraerts 2010; Halas Popović 2017; Kövecses 2010; Lipka 2002; Murphy 2008; Prćić 2016a; Rasulić 2016; Stojičić 2010;
- za srpski: Dragićević 2010, 2018; Dražić 2008, 2014, 2022; Gortan Premk 2004; Klikovac 2004; Šipka 2006;
- za kontaktno-kontrastivne aspekte: Aćimović 2014; Filipović 1986, 1990; Filipović Kovačević 2011, 2021; Gajišin, Panić Kavgić i Kavgić 2011; Hlebec 2009; Janić i Stamenković 2022; Kovačević 2011; Matijašević 2019; Milić 2013; Milić, Panić Kavgić i Kardoš 2021; Mišić Ilić 2017, 2019; Mišić Ilić i Lopičić 2011; Panić Kavgić 2006; Plankoš 1996; Prćić 2016b, 2018a, 2019a; Radić Bojanić 2007; Rodić 2014.

Prilikom pronalaženja semantičkog identiteta, tj. deskriptivnog značenja, konkretnih anglicizama, pomoć pruža *SRNA*, a prikaz teorijsko-metodoloških i praktičnih aspekata sistema koji je primenjen za utvrđivanje semantičkog identiteta anglicizama u *Rečniku*, i koji se može primeniti na novodolazeće anglicizme, nalazi se u prilozima „Putevi do adekvatnih definicija i prevoda odrednica u *Srpskom rečniku novijih anglicizama*" (Panić Kavgić 2022) i „Uloga sinonima u definicijama odrednica u *Srpskom rečniku novijih anglicizama*" (Milić 2022).

(2) ***Primarna semantička adaptacija***. Tiče se obaveznog prilagođavanja deskriptivnih obeležja u engleskim rečima tokom njihove integracije u leksičkosemantički sistem srpskog jezika i odvija se na dva načina.

Ukoliko je izvorni engleski materijal u srpskom jeziku semantički više ili manje neizmenjen, posredi mogu biti

— **Prosta transsemantizacija**, koja se ispoljava kroz importaciju engleskog deskriptivnog značenja zajedno s importacijom pripadajućeg oblika date reči u srpski jezik, kao u primeru *selfi*, od engleskog *selfie*, u smislu 'autoportret neke osobe, same ili u društvu, snimljen mobilnim telefonom ili digitalnim foto-aparatom', i
— **Prosta retransssemantizacija**, koja se ispoljava kroz reimportaciju engleskog deskriptivnog značenja i njegovog presađivanja na oblik postojeće srpske reči – ili ranije preuzete i otuda odomaćene reči, kao u primeru *ekonomija*, u smislu 'privreda', od engleskog značenja reči *economy*, ili domaće reči, kao u primeru *ohrabriti*, u smislu 'podstaći, podržati', od engleskog značenja reči *encourage*.

(3) ***Sekundarna semantička adaptacija***. Tiče se fakultativnog kasnijeg prilagođavanja deskriptivnih obeležja u rečima nakon njihove integracije u leksičkosemantički sistem srpskog jezika i odvija se na jedan način.

Kada je semantički ranije adaptirani materijal dodatno semantički izmenjen, posredi je

— **Resemantizacija**, koja se ispoljava kroz naknadnu modifikaciju rezultata primarne semantičke adaptacije, u vidu kreacije novog deskriptivnog značenja, najčešće motivisanog vezom s izvornim značenjem, i to na pet načina (up. Prćić 2016b):
  - generalizacija značenja, kada se slabe ili uklanjaju neka od deskriptivnih obeležja, čime novo značenje postaje opštije i manje precizno, a pripadajuća reč dobija širi obuhvat (up. Lipka 2002; Prćić 2016b), kao u primeru *tinejdžer*, u smislu 'mlada osoba, naročito u periodu izlaska iz detinjstva i ulaska u svet odraslih', nasuprot izvornom značenju engleske reči *teenager*, vezanom za mlade osobe uzrasta između 13 i 19 godina uključno',
  - specijalizacija značenja, kada se dodaju nova deskriptivna obeležja, čime novo značenje postaje specifičnije i preciznije, a pripadajuća reč dobija uži obuhvat (up. Lipka 2002; Prćić 2016b), kao u primeru *đus*, u smislu 'gusti sok od pomorandže', nasuprot izvornom značenju engleske reči *juice*, vezanom za voćni sok uopšte,
  - metaforizacija značenja, kada se preslikavaju reinterpretirana ključna deskriptivna obeležja na novo značenje, što je omogućeno uočenom sličnošću između dva različita i nepovezana entiteta, u pogledu oblika, pozicije, funkcije, namene, osobine, ponašanja, delovanja, sposobnosti, itd. (up. Dragićević 2010; Klikovac 2004; Kövecses 2010; Prćić 2016b), kao u primeru *prebukiran*, u smislu 'prezauzet, preopterećen, pretrpan poslom', nasuprot izvornom značenju engleske reči *overbook*, vezanom za izdavanje većeg broja rezervacija za smeštaj ili prevoz od stvarno raspoloživog broja mesta,
  - metonimizacija značenja, kada se preslikavaju reinterpretirana ključna deskriptivna obeležja na novo značenje, što je omogućeno ispoljenom bliskošću dvaju različitih ali međusobno prostorno, vremenski ili drukčije povezanih entiteta (up. Dragićević 2010; Klikovac 2004; Kövecses 2010; Prćić 2016b), kao u primeru *imejl* i skraćenom *mejl*, u smislu 'adresa, koja uvek sadrži znak @, za slanje i primanje elektronskih tekstualnih poruka', nasuprot

izvornim značenjima engleske reči *email*, vezanim za sistem razmenjivanja takvih poruka i za samu takvu poruku, i

- KREACIJA ZNAČENJA, kada se razvijaju u srpskom ili preuzimaju iz nekog drugog jezika deskriptivna obeležja koja nemaju neposredne semantičke veze s bilo kojim od postojećih značenja date reči, nego su nastala nezavisno od njih, bez čvrste i jasne motivacije, kao u primeru *startovati*, u smislu 'pristupiti nekoj osobi, ponekad nevešto ili nametljivo, radi uspostavljanja kontakta i mogućeg započinjanja veze', čega u izvornim značenjima engleske reči *start* nema.

(4) ***Razlike u odnosu na Filipović 1986***. Najbitnija suštinska razlika u domenu semantičke adaptacije je sledeća: pojmovi 'suženje broja značenja' i 'proširenje broja značenja', tj. broja preuzetih pojedinačnih značenja u odnosu prema ukupnom broju izvornih engleskih značenja (str. 164-181), izostavljeni su, u skladu s opredeljenjem da se posmatraju promene u srpskom jeziku u odnosu prema engleskom, pa se sam broj značenja ne može smatrati nužnim i relevantnim podatkom, tim pre što se do njega dolazi unekoliko proizvoljno, tako što se preuzeta značenja upoređuju s popisom pojedinačnih izvornih značenja reči u odabranom rečniku engleskog jezika.

3.5. Stilistička adaptacija (St-adaptacija)

(1) ***Teorijsko-metodološko određenje***. STILISTIČKA ADAPTACIJA – ili, kraće, ST-ADAPTACIJA (izgovor: /st-adaptacija/ ili /es-te-adaptacija/) – podrazumeva proces integracije anglicizama u leksičko-stilistički sistem srpskog jezika i formiranje njihovog stilističkog identiteta, koji čini skup stilskih, ekspresivnih i konotativnih obeležja asocijativnog značenja u sastavu konkretnog anglicizma (up. Prćić 2016a).

Pored ovog glavnog cilja, stilistička adaptacija, u sadejstvu sa semantičkom, ima i dodatne ciljeve, koji proističu iz integrisanosti anglicizama u sistem srpskog jezika i koji su pomenuti gore, kod semantičke adaptacije.

Stilistički nivo je drugi, i poslednji, sadržinski nivo adaptacije, koji nastupa na kraju, posle semantičke, zbog toga što tokom ovog procesa semantički identitet anglicizma može, iako ne mora, biti dopunjen ili, možda tačnije, obojen ili nijansiran, stilističkim identitetom, koji čine stilska, ekspresivna i konotativna obeležja asocijativnog značenja (up. Dragićević 2010; Lipka 2002; Prćić 2016a; Ristić 2004). To značenje uslovljava situacionu primerenost svakog anglicizma, dok semantički i stilistički identitet zajedno određuju upotrebnu vrednost svakog anglicizma u srpskom jeziku.

Stilistički nivo adaptacije, koji sagledava promene u stilističkom identitetu anglicizama nastale ili nastajuće u svakodnevnoj govorenoj i pisanoj upotrebi srpskog jezika u odnosu prema stilističkom identitetu engleske reči, zahvata domene engleske, srpske i englesko-srpske kontaktno-kontrastivne leksičke stilistike.[11]

Tercijum komparacionis u stilističkoj kontaktno-kontrastivnoj analizi čini uporedivost stilističkih identiteta dveju posmatranih leksičkih jedinica, srpske prema engleskoj, koje se sastoje od relevantnog skupa asocijativnih obeležja, stilskih, ekspresivnih i konotativnih, iz čitavog inventara onih raspoloživih, mada se ovde težište najčešće nalazi na ograničenosti u pogledu formalnosti (interpresonalni registar i pripadajuća obeležja) i u pogledu tematike (predmetni registar i pripadajuća obeležja) (up. Prćić 2016a).

Prilikom pronalaženja stilističkog identiteta, tj. asocijativnog značenja, konkretnih anglicizama, u domenu neformalnog značenja pomoć pruža *SRNA*, a delimičan prikaz teorijsko-metodoloških i praktičnih aspekata sistema koji je primenjen za utvrđivanje stilističkog identiteta anglicizama, naročito sino-

[11] Izbor literature relevantne za stilističku adaptaciju:
- za engleski: Biber i Conrad 2009; Crystal i Davy 1969; Simpson 2004; Turner 1973;
- za srpski: Bugarski 2019, 2021; Klikovac 2008; Prćić 2016a; Ristić 2004; Simić 2010; Simić i Jovanović Simić 2002, 2015;
- za kontaktno-kontrastivne aspekte: Aćimović 2014.

nima, u *Rečniku*, i koji se može primeniti na novodolazeće anglicizme, nalazi se u pomenutom prilogu Milić 2022.

(2) ***Primarna stilistička adaptacija***. Tiče se obaveznog prilagođavanja asocijativnih obeležja u engleskim rečima tokom njihove integracije u leksičkostilistički sistem srpskog jezika i odvija se na jedan način.

Kada je izvorni engleski materijal u srpskom jeziku stilistički više ili manje neizmenjen, posredi je

— **Prosta transstilistizacija**, koja se ispoljava kroz importaciju engleskog asocijativnog značenja zajedno s importacijom pripadajućeg oblika date reči i njegovog deskriptivnog značenja u srpski jezik, kao u primeru *selfi*, od engleskog *selfie*, koje je asocijativno neobeleženo.

(3) ***Sekundarna stilistička adaptacija***. Tiče se fakultativnog kasnijeg prilagođavanja asocijativnih obeležja u rečima nakon njihove integracije u leksičkostilistički sistem srpskog jezika i odvija se na jedan način.

Kada je stilistički ranije adaptirani materijal dodatno stilistički izmenjen, posredi je

— **Restilistizacija**, koja se ispoljava kroz naknadnu modifikaciju rezultata primarne stilističke adaptacije, u vidu kreacije novog asocijativnog značenja, i to na dva načina:
  - pridavanje novog stilskog značenja, tipično u smeru ‘žargonski / neformalno > neutralno’, ili obrnuto, kao u primeru *fan*, s asocijacijom ‘neformalno’, prema engleskom *fan*, s asocijacijom ‘neutralno’, i
  - pridavanje novog registarskog značenja, tipično u smeru ‘opšti jezik > specijalni registar’, poput računarski, medicinski, bankarski, ekonomski, medijski, itd., ili obrnuto, kao u primeru *nonpejper*, a asocijacijom ‘opšti jezik’, prema engleskom *non-paper*, s asocijacijom ‘diplomatsko-politički registar’.

(4) ***Razlike u odnosu na Filipović 1986***. Stilistička adaptacija kao posebno razrađen nivo u Filipovićevoj teoriji ne postoji, osim načelnih napomena o efektima koji se odabirom anglicizama mogu postići u komunikaciji (str. 188-189).

4. ZAVRŠNE NAPOMENE

U ovom radu ponuđeno je jedno viđenje osavremenjavanja postojeće, klasične, teorije engleško-srpskog leksičkog pozajmljivanja, koju je razvio R. Filipović u knjizi *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* (1986). Imajući u vidu vanjezičke, jezičke i lingvističke promene, globalne, lokalne i glokalne važnosti, koje su se desile tokom proteklih decenija, dešavaju se i danas, a dešavaće se i sutra, učinci tih promena ukazali su na potrebu da Filipovićeva teorija bude osavremenjena i dopunjena u skladu s novim okolnostima u novim vremenima. Prvi deo rada razmotrio je principe predloženog osavremenjenog pristupa, sagledane i obrazložene trojako: kao motivi za osavremenjavanje, kao ključne komponente i kao teorijsko-metodološke postavke, dok je drugi njegov deo predstavio primene tog modela, sagledane i ilustrovane postupcima na fonološkom, morfološkom, grafološkom, semantičkom i stilističkom nivou adaptacije anglicizama u srpskom jeziku.

Podsećanja i celovitosti radi, u Tabeli 1 daje se uporedni pregled na srpskom i engleskom jeziku termina koji se odnose na osnovne postupke svih pet opisanih nivoa adaptacije, pri čemu velika slova ‘P’ i ‘S’ označavaju primarnu i sekundarnu adaptaciju.

	SRPSKI		ENGLESKI	
P	TRANSFONOLOGIZACIJA	– prosta – približna – slobodna	*TRANSPHONOLOGIZATION*	– *simple* – *loose* – *free*
S	REFONOLOGIZACIJA		*REPHONOLOGIZATION*	
P	TRANSMORFOLOGIZACIJA	– prosta – mešovita – potpuna	*TRANSMORPHOLOGIZATION*	– *simple* – *mixed* – *complete*
S	REMORFOLOGIZACIJA		*REMORPHOLOGIZATION*	
P	TRANSGRAFOLOGIZACIJA	– prosta – mešovita – potpuna	*TRANSGRAPHOLOGIZATION*	– *simple* – *mixed* – *complete*
S	REGRAFOLOGIZACIJA		*REGRAPHOLOGIZATION*	
P	TRANSSEMANTIZACIJA	– prosta	*TRANSSEMANTICIZATION*	– *simple*
	RETRANSSEMANTIZACIJA	– prosta	*RETRANSSEMANTICIZATION*	– *simple*
S	RESEMANTIZACIJA		*RESEMANTICIZATION*	
P	TRANSSTILISTIZACIJA	– prosta	*TRANSSTYLISTICIZATION*	– *simple*
S	RESTILISTIZACIJA		*RESTYLISTICIZATION*	

Tabela 1: uporedni srpsko-engleski pregled osnovnih postupaka na pet nivoa adaptacije

Pažljivim čitanjem i kreativnim promišljanjem opisa postupaka na svih pet nivoa adaptacije anglicizama, izloženih u Odeljku 3, moguće bi bilo za svaki anglicizam u srpskom jeziku i, naravno, u drugim jezicima, sastaviti i izraditi svojevrsnu ličnu kartu, za koju će ovde biti predložen naziv ADAPTACIONI PROFIL ANGLICIZMA ili, skraćeno, APA (engl. *anglicism adaptation profile; AAP*). Taj profil sadržavao bi zbirne podatke o fonološkom, morfološkom, grafološkom, semantičkom i stilističkom identitetu svakog (tako obrađenog) anglicizma i pružao bi dinamičan uvid u njegova formalna i sadržinska svojstva, eventualno nastale promene u tim svojstvima i njihove otklone od formalnih i/ili sadržinskih svojstava izvorne engleske reči – dinamičan uvid, zato što bi odražavao uočene izmene koje bi redovno bile praćene, uz pomoć posebno pripremljenog kompjutersko-korpusnog sistema analize upotrebe anglicizama, poput projekta *Lázaro Observatory* za španski jezik,[12] koji za srpski tek treba osmisliti i uraditi. U međuvremenu, statičan, ali svestran i pouzdan, uvid u formalna i sadržinska svojstva novijih anglicizama nudi dosad više puta pominjani *Srpski rečnik novijih anglicizama* (Prćić, Dražić, Milić, i dr. 2021).

Za sam kraj, treba reći i to da ovaj rad predstavlja drugi deo autorove trilogije na temu teorije, metodologije i prakse objedinjene kontaktno-kontrastivne lingvistike, zajedno s radom „Objedinjena kontaktno-kontrastivna lingvistika: principi i primene" (Prćić 2015), koji čini prvi njen deo, i s radom „Englesko-srpska kontaktnojezička kompetencija: od prakse preko teorije do prakse" (Prćić 2013), koji čini treći njen deo. Time bi ova trilogija bila zaokružena, a njena tematika iz više važnih uglova osvetljena, mada nikako ne i dokraja iscrpljena.

Literatura

Aćimović, S. (2014). Semantičko-pragmatički i stilski aspekti anglicizama u romanima nekih modernih srpskih autorki mlađe generacije. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 3. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 381-392. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-282-1.

Ajdžanović, M. (2022). *Standardni srpski jezik 2. Morfologija.* Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-706-2. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

[12] Adresa: https://observatoriolazaro.es/en/acerca.html.

Ajdžanović, M., Stepanov, S. (2022). Gramatički i tvorbeni aspekti odrednica u *Srpskom rečniku novijih anglicizama*. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 10/2. Tematski zbornik.* Tematski blok „Kako smo radili *Srpski rečnik novijih anglicizama*: praktični leksikografski vodič" (S. Gudurić, J. Dražić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 243-250.

Barron, A., Gu, Y., Steen, G. (eds.). (2017). *The Routledge Handbook of Pragmatics.* London, New York: Routledge.

Biber, D., Conrad, S. (2009). *Register, Genre, and Style.* Cambridge: Cambridge University Press.

Biber, D., Johansson, S., Leech, G. N., Conrad, S., Finegan, E. (2021). *Grammar of Spoken and Written English.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Brborić, V., Bjelaković, I. (prir.). (2022). *Novi prilozi srpskom pravopisu 2. Zbornik radova sa naučnog skupa „Aktuelna pitanja srpskog pravopisa".* Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Odbor za standardizaciju srpskog jezika.

Brown, A. (2019). *Understanding and Teaching English Spelling. A Strategic Guide.* New York, London: Routledge.

Bugarski, R. (1996). *Lingvistika u primeni.* Beograd: Čigoja štampa, XX vek.

Bugarski, R. (2003). *Uvod u opštu lingvistiku.* 2. izdanje. Beograd: Čigoja štampa.

Bugarski, R. (2004). Engleski kao dodatni jezik. *Philologia* 2, 7-13. Takođe na: https://philologia.org.rs/index.php/ph/issue/view/17.

Bugarski, R. (2018). *Govorite li zajednički? Kako je nastala i kako je primljena Deklaracija o zajedničkom jeziku.* Beograd: XX vek.

Bugarski, R. (2019). *Srpske slivenice. Monografija sa rečnikom.* Novi Sad: Akademska knjiga.

Bugarski, R. (2021). *Gramatika srpskog žargona.* Novi Sad: Akademska knjiga.

Carley, P., Inger M. I. (2020). *American English Phonetics and Pronunciation Practice.* London, New York: Routledge.

Carley, P., Inger M. I. (2021a). *British English Phonetic Transcription.* London, New York: Routledge.

Carley, P., Inger M. I. (2021b). *American English Phonetic Transcription.* London, New York: Routledge.

Carley, P., Mees, I. M., Collins, B. (2018). *English Phonetics and Pronunciation Practice.* London, New York: Routledge.

Carney, E. (1994). *A Survey of English Spelling.* New York, London: Routledge.

Carter, R., McCarthy, M. (2005). *Cambridge Grammar of English. A Comprehensive Guide to Spoken and Written English Usage.* Cambridge: Cambridge University Press.

Chesterman, A. (1998). *Contrastive Functional Analysis.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Cruse, A. (2010). *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics.* 3rd edition. Oxford: Oxford University Press.

Cruttenden, A. (2014). *Gimson's Pronunciation of English.* 8th edition. London, New York: Routledge.

Crystal, D. (2003). *English as a Global Language.* 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics.* 6th edition. Oxford: Blackwell Publishing.

Crystal, D. (2010). *The Cambridge Encyclopedia of Language.* 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D., Davy, D. (1969). *Investigating English Style.* New York, London: Routledge.

Cutting, J., Fordyce, K. (2021). *Pragmatics. A Resource Book for Students.* 4th edition. London, New York: Routledge.

Damjanovski, N. (2016). *Serbliš kao hibridni jezik među srpskom dijasporom u Kanadi. Svojstva i upotreba.* Odbranjena doktorska disertacija; neobjavljena. Novi Sad: Filozofski fakultet. Takođe na: https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8194.

Dixon, R. M. W. (2014). *Making New Words. Morphological Derivation in English.* Oxford: Oxford University Press.

Dragićević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika.* 2. izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike.

Dragićević, R. (ur.). (2012). *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima. Zbornik radova sa četrnaeste međunarodne naučne konferencije Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista.* Beograd: Filološki fakultet.

Dragićević, R. (2018). *Srpska leksika u prošlosti i danas.* Novi Sad: Matica srpska.

Dražić, J. (2008). *Minimalne leksičke i gramatičke strukture u srpskom kao stranom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Dražić, J. (2014). *Leksičke i gramatičke kolokacije u srpskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-295-1.

Dražić, J. (2022). *Pristupi proučavanju značenja reči.* Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-704-8. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Đorđević, R. (2004). *Uvod u kontrastiranje jezika.* 6. izdanje. Beograd: Filološki fakultet.

Evans, J. R. (1985). *Spelling Made Easy.* London, Basingstoke: Macmillan Publishers Ltd.

Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.

Filipović, R. (1990). *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku. Porijeklo, razvoj, značenje.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.

Filipović, S. (2005). *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku.* Beograd: Zadužbina Andrejević.

Filipović Kovačević, S. (2011). Anglicizmi kao međujezički pojmovni amalgami. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54/2, 247-263. Takođe na: https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_54-2.pdf.

Filipović Kovačević, S. (2021). *Pojmovna metafora i metonimija u teoriji i praksi.* Novi Sad: Filozofski fakultet. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-649-2.

Filipović Kovačević, S., Ajdžanović, M. (2022). Izazovi beleženja izgovora odrednica u *Srpskom rečniku novijih anglicizama*. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 10/2. Tematski zbornik.* Tematski blok „Kako smo radili *Srpski rečnik novijih anglicizama*: praktični leksikografski vodič" (S. Gudurić, J. Dražić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 231-242.

Fischer, R., Pułaczewska, H. (eds.). (2008). *Anglicisms in Europe. Linguistic Diversity in a Global Context.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Furiassi, C. (2010). *False Anglicisms in Italian.* Monza: Polimetrica.

Furiassi, C., Gottlieb, H. (eds.). (2015). *Pseudo-English. Studies on False Anglicisms in Europe.* Berlin, Boston, Munich: De Gruyter Mouton.

Furiassi, C., Pulcini, V., Rodríguez González, F. (eds.). (2012). *The Anglicization of European Lexis.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Gajišin, V., Panić Kavgić, O., Kavgić, A. (2011). Engleski u Novom Sadu. U: *Govor Novog Sada. Sveska 2: Morfosintaksičke, leksičke i pragmatičke osobine* (V. Vasić i G. Štrbac, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 594-612. Dostupno i na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2011/978-86-6065-063-6.

Gardner-Chloros, P. (2009). *Code-Switching.* Cambridge: Cambridge University Press.

Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics.* Oxford: Oxford University Press.

Gortan Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku.* 2. izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Görlach, M. (ed.). (2002). *English in Europe.* Oxford: Oxford University Press.

Graddol, D. (1997). *The Future of English?* London: British Council. Available at: https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/pub_learning-elt-future.pdf. Retrieved on: 30 August 2022.

Graddol, D. (2006). *English Next.* London: British Council. Available at: https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/pub_english_next.pdf. Retrieved on: 30 August 2022.

Grundy, P. (2019). *Doing Pragmatics.* 4th edition. London, New York: Routledge.

Halas Popović, A. (2017). *Uvod u leksičku polisemiju.* Filozofski fakultet, Novi Sad. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-438-2.

Hickey, R. (ed.). (2010). *The Handbook of Language Contact.* Chichester: Wiley-Blackwell.

Hlebec, B. (2009). *Srpsko-engleski rečnik lažnih parova.* 2. izdanje. Beograd: EBG.

Huang, Y. (2017a). *Pragmatics.* 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.

Huang, Y. (ed.). (2017b). *The Oxford Handbook of Pragmatics.* Oxford: Oxford University Press.

Huddleston, R., Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language.* Cambridge: Cambridge University Press.

Huddleston, R., Pullum, G. K., Reynolds, B. (2022). *A Student's Introduction to English Grammar.* 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Ivir, V., Kalogjera, D. (eds.). (1991). *Languages in Contact and Contrast. Essays in Contact Linguistics.* Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

James, C. (1980). *Contrastive Analysis.* London, New York: Longman.

Janić, A., Stamenković, D. (2022). *Englesko-srpska kontrastivna leksikologija.* Niš: Filozofski fakultet. Takođe na: https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/udzbenici/2022/englesko-srpska-kontrastivna-leksikologija-2022.

Jaszczolt, K. M. (2003). On Translating 'What is Said': Tertium Comparationis in Contrastive Semantics and Pragmatics. In: *Meaning through Language Contrast* (K. M. Jaszczolt and K. Turner, eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 441-462.

Jenkins, J. (2007). *English as a Lingua Franca. Attitude and Identity.* Oxford: Oxford University Press.

Jenkins, J., Baker, W., Dewey, M. (eds.). (2018). *The Routledge Handbook of English as a Lingua Franca.* London, New York: Routledge.

Jerotijević Tišma, D. (2021). *Artikulaciono-akustičke karakteristike konsonanata u međujezičkom sistemu. Eksperimentalno-fonetska studija.* Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.

Jones, D. (2011). *Cambridge English Pronouncing Dictionary.* 18th edition. Edited by P. Roach, J. Setter and J. Esling. Cambridge: Cambridge University Press.

Kardoš, A. (2014). Morfosintaksička adaptacija novih anglicizama u srpskom jeziku: nove tendencije. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 3. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 417-428. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-282-1.

Kavgić, A. (2020). *Nastava korpusne lingvistike na studijama anglistike.* Edicija E-disertacija, knjiga 21. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2020/978-86-6065-564-8. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 1: Slaganje i prefiksacija.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.

Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 2: Sufiksacija i konverzija.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.

Klajn, I., Piper, P. (ur.). (2010). *Kontrastivna proučavanja srpskog jezika. Pravci i rezultati.* Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku.* Beograd: Biblioteka XX vek.

Klikovac, D. (2008). *Jezik i moć. Ogledi iz sociolingvistike i stilistike.* Beograd: Biblioteka XX vek, Krug.

Kovačević, M. (prir.). (2019). *Novi prilozi srpskom pravopisu.* Novi Sad: Matica srpska; Andrićgrad: Andrićev institut.

Kovačević, Ž. (2011). *Lažni prijatelji u engleskom jeziku. Zamke doslovnog prevođenja.* 4. izdanje. Beograd: Albatros plus.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor. A Practical Introduction.* 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.

Kretzschmar Jr., W. A. (2004). Standard American English Pronunciation. In: *A Handbook of Varieties of English. Volume 1: Phonology* (E. W. Schneider, et al., eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 257-269.

Krzeszowski, T. P. (1990). *Contrasting Languages. The Scope of Contrastive Linguistics.* Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Lalić Krstin, G. (2022). *Leksičke slivenice u engleskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-707-9. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics.* Harlow: Longman.

Lefer, M.-A. (2011). Contrastive Word-Formation Today: Retrospect and Prospect. *Poznań Studies in Contemporary Linguistics* 47/4, 645-682.

Lipka, L. (2002). *English Lexicology. Lexical Structure, Word Semantics, and Word-Formation.* 3rd edition. Tübingen: Gunter Narr.

Marković, M. (2012). *Uporedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika. Između univerzalnog i specifičnog.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Matijašević, J. (2019). *Derivatološko-leksikološka istraživanja ruskog i srpskog jezika* (V. Vasić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-554-9.

Matras, Y. (2009). *Language Contact.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mattiello, E. (2013). *Extra-Grammatical Morphology in English.* Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.

Mey, J. L. (2001). *Pragmatics. An Introduction.* 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishing.

Mey, J. L. (ed.). (2009). *Concise Encyclopedia of Pragmatics.* 2nd edition. Oxford: Elsevier.

Milić, M. (2013). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku.* Edicija E-disertacija, knjiga 4. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2013/978-86-6065-166-4. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Milić, M. (2022). Uloga sinonima u definicijama odrednica u *Srpskom rečniku novijih anglicizama*. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 10/2. Tematski zbornik.* Tematski blok „Kako smo radili *Srpski rečnik novijih anglicizama*: praktični leksikografski vodič" (S. Gudurić, J. Dražić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 267-282.

Milić, M., Panić Kavgić, O., Kardoš, A. (2021). *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina.* Novi Sad: Prometej.

Miller, D. G. (2014). *English Lexicogenesis.* Oxford: Oxford University Press.

Milroy, J., Milroy L. (2012). *Authority in Language. Investigating Standard English.* 4th edition. London, New York: Routledge.

Mišić Ilić, B. (2011). *Anglosrpski* i *Serglish*: dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog. U: *Jezik u upotrebi. Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom* (V. Vasić, ur.). Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet; Beograd: Filološki fakultet, 71-93. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2011/978-86-6065-068-1.

Mišić Ilić, B. (2014). Is There Life in Serbia without Anglicisms? A Pragmatic View. U: *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi. Zbornik u čast Draginji Pervaz* (T. Prćić, M. Marković, i dr., ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Orfelin izdavaštvo, 337-355. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-276-0.

Mišić Ilić, B. (2015). Srpski jezik u dijaspori: pogled iz lingvističkog ugla. *Srpski jezik* 20, 289-307.

Mišić Ilić, B. (2017). Pragmatic Borrowing from English into Serbian: Linguistic and Sociocultural Aspects. *Journal of Pragmatics* 113, 103-115.

Mišić Ilić, B. (2019). Fenomen jezičkog pozajmljivanja iz teorijske pragmatičke perspektive. U: *Jezik, književnost, teorija. Tematski zbornik radova* (V. Lopičić i B. Mišić Ilić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, 67-80. Takođe na: https://drive.google.com/file/d/15xKo9vtmogUlgE-2vuW5WzNFuTNhB9Ce/view.

Mišić Ilić, B., Lopičić, V. (2011). Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54/1, 261-273. Takođe na: https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_54-1.pdf.

Murphy, M. L. (2008). *Semantic Relations and the Lexicon.* Cambridge: Cambridge University Press.

Murphy, R. (2019). *English Grammar in Use.* 5th edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Obradović, M. (2016). Tvorba etnika i ktetika od naziva američkih saveznih država u srpskom jeziku. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 6, 51-87. Takođe na: https://zjik.ff.uns.ac.rs/index.php/zjik/article/view/1952.

O'Keeffe, A., McCarthy, M. J. (eds.). (2022). *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics.* 2nd edition. London, New York: Routledge.

Onysko, A., Winter-Froemel, E. (2011). Necessary Loans – Luxury Loans? Exploring the Pragmatic Dimension of Borrowing. *Journal of Pragmatics* 43, 1550-1567.

Otašević, Đ. (2008). *Nove reči i značenja u savremenom standardnom srpskom jeziku. Lingvistički aspekt.* Beograd: Alma.

Panić Kavgić, O. (2006). *Koliko razumemo nove anglicizme.* Novi Sad: Zmaj.

Panić Kavgić, O. (2022). Putevi do adekvatnih definicija i prevoda odrednica u *Srpskom rečniku novijih anglicizama*. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 10/2. Tematski zbornik.* Tematski blok „Kako smo radili *Srpski rečnik novijih anglicizama*: praktični leksikografski vodič" (S. Gudurić, J. Dražić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 251-265.

Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. (2020). *Pravopis srpskoga jezika.* 3., izmenjeno i dopunjeno izdanje. M. Pižurica (gl. red.). Novi Sad: Matica srpska.

Peters, P. (2006). English Usage: Prescription and Description. In: *The Handbook of English Linguistics* (B. Aarts and A. McMahon, eds.). Oxford: Blackwell Publishing, 759-780.

Petrović, D., Gudurić, S. (2010). *Fonologija srpskoga jezika.* Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska.

Piper, P., Klajn, I., Dragićević, R. (2022). *Normativna gramatika srpskog jezika.* 4., izmenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska.

Plankoš, J. (ur.). (1996). *O leksičkim pozajmljenicama.* Subotica: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Poplack, S., Sankoff, D. (1984). Borrowing: the Synchrony of Integration. *Linguistics* 22/1, 99-135.

Prćić, T. (1991). *Adaptacija antroponima iz engleskog jezika u srpskohrvatskom.* Odbranjeni magistarski rad; neobjavljen. Beograd: Filološki fakultet.

Prćić, T. (2002). Predlozi za novi Pravopis (2): ka standardizovanom pisanju anglicizama. *Jezik danas* 16, 14-25.

Prćić, T. (2003). Is English Still a Foreign Language?. *The European English Messenger* 12/2, 35-37.

Prćić, T. (2004). Rethinking the Status of English Today: Is It Still a Purely Foreign Language?. *BAS / British and American Studies* 10, 303-307.

Prćić, T. (2008a). Leksičko značenje između semantičke nepotpunosti i pragmatičkog upotpunjenja. U: *Semantička proučavanja srpskog jezika* (M. Radovanović i P. Piper, ur.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 291-300.

Prćić, T. (2008b). Linguistic Factors behind the Global Spread of English. U: *Jezici i kulture u kontaktu. Zbornik radova* (I. Lakić i N. Kostić, ur.). Podgorica: Institut za strane jezike, 110-116.

Prćić, T. (2010). Descriptivism or Prescriptivism in Teaching Language and Linguistics at University Level?. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 35/2, 211-218. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2010/0374-0730-1.

Prćić, T. (2011a). I sintagme i reči: frazne imenice u srpskom jeziku. U: *Leksikologija, onomastika, sintaksa. Zbornik u čast Gordani Vuković* (V. Ružić i S. Pavlović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet: 59-70. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2011/978-86-6065-099-5.

Prćić, T. (2011b). English as *the* Nativized Foreign Language Revisited: Some Glocal Implications. In: *Image_Identity_Reality* (B. Đorić Francuski, ed.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 75-82.

Prćić, T. (2012a). Chapter 6. Lexicographic Description of Recent Anglicisms in Serbian: the Project and Its Results. In: *The Anglicization of European Lexis* (C. Furiassi, V. Pulcini and F. Rodríguez González, eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 131-148.

Prćić, T. (2012b). Kako se na engleskom kaže *oldtajmer*? Anglicizmi kao srpsko-engleski lažni parovi. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 55/2, 203-220. Takođe na: https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_55-2.pdf.

Prćić, T. (2013). Englesko-srpska kontaktnojezička kompetencija: od prakse preko teorije do prakse. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 2/2. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 183-195. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2013/978-86-6065-179-4.

Prćić, T. (2014a). Building Contact Linguistic Competence Related to English as *the* Nativized Foreign Language. *System* 42, 143-154.

Prćić, T. (2014b). English as *the* Nativized Foreign Language and Its Impact on Serbian. *English Today* 117, 30/1, 13-20.

Prćić, T. (2015). Objedinjena kontaktno-kontrastivna lingvistika: principi i primene. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 4/2. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 31-45. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2015/978-86-6065-325-5.

Prćić, T. (2016a). *Semantika i pragmatika reči.* 3., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Prćić, T. (2016b). Nova značenja postojećih reči u srpskom jeziku: unutarsistemski i vansistemski mehanizmi realizacije. U: *Teme jezikoslovne u srbistici kroz dijahroniju i sinhroniju. Zbornik u čast Ljiljani Subotić* (J. Dražić, I. Bjelaković i D. Sredojević, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 439-452. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-364-4.

Prćić, T. (2018a). *Ka savremenim srpskim rečnicima.* 1., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-454-2. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Prćić, T. (2018b). *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena.* 3., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-497-9. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Prćić, T. (2019a). *Engleski u srpskom.* 3., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-512-9. Pristupljeno: Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Prćić, T. (2019b). *Englesko-srpski rečnik geografskih imena.* 2., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-498-6. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Prćić, T. (2019c). Developing Word-Formation Competence in EFL University Students. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 8/2. Tematski zbornik* (S. Gudurić i B. Radić Bojanić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 371-385. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-543-3.

Prćić, T. (2020). Neologizacija srpskog jezika u punom cvatu: jedno ponešto drukčije čitanje knjige *Srpske slivenice. Monografija sa rečnikom* Ranka Bugarskog. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 9/1. Tematski zbornik* (S. Gudurić, B. Radić Bojanić i P. Mutavdžić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 477-491. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2020/978-86-6065-614-0.

Prćić, T. (2021). Značaj naučnog bavljenja neologizmima u srpskom jeziku: leksikološki i leksikografski aspekti. U: *Leksikografija i leksikologija u svetlu aktuelnih problema. Zbornik naučnih radova* (S. Ristić, I. Lazić Konjik i N. Ivanović, ur.). Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 643-668.

Prćić, T. (2022a). *Srpski rečnik novijih anglicizama*: teorijsko-metodološki i praktični aspekti izrade. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 10/2. Tematski zbornik.* Tematski blok „Kako smo radili *Srpski rečnik novijih anglicizama*: praktični leksikografski vodič" (S. Gudurić, J. Dražić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 163-202.

Prćić, T. (2022b, u štampi). I skraćenice i reči: akronimi u srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* 78/2.

Prćić, T., Dražić, J., Milić, M., Ajdžanović M., Filipović Kovačević, S., Panić Kavgić, O., Stepanov, S. (2021). *Srpski rečnik novijih anglicizama.* Novi Sad: Filozofski fakultet. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-636-2.

Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language.* London, New York: Longman.

Radić Bojanić, B. (2007). *neko za chat?! Diskurs elektronskih ćaskaonica na engleskom i srpskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet, Futura publikacije.

Radovanović, M. (ur.). (1996). *Srpski jezik na kraju veka.* Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Službeni glasnik.

Radovanović, M. (2003). *Sociolingvistika.* 3. izdanje. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Radovanović, M. (2004). *Planiranje jezika i drugi spisi.* Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Rasulić, K. (2008). Srpsko-engleske tvorenice u svetlu teorije pojmovne integracije. U: *Semantička proučavanja srpskog jezika* (M. Radovanović i P. Piper, ur.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 269-289.

Rasulić, K. (2016). *Exploring Semantic Relations.* Belgrade: Faculty of Philology.

Renner, V., Maniez, F., Arnaud, P. J. L. (eds.). (2013). *Cross-Disciplinary Perspectives on Lexical Blending.* Berlin: Mouton de Gruyter.

Richards, J. C., Schmidt, R. (2010). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics.* 4th edition. Harlow: Pearson Education.

Riđanović, M. (1979). Adaptacija i transkripcija imena iz engleskog jezika. *Radovi VI. Pravopisne teme III. (Transkripcija i adaptacija stranih imena).* Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, 199-218.

Ristić, S. (2004). *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku.* Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Roach, P. (2009). *English Phonetics and Phonology. A Practical Course.* 4th edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Rodić, S. (2014). Sekundarna morfološka i semantička adaptacija anglicizama u komunikaciji na Fejsbuku o rijaliti-programima. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 3. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 455-466. Takođe na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-282-1.

Sanchez-Stockhammer, Ch. (2018). *English Compounds and Their Spelling.* Cambridge: Cambridge University Press.

Savić, M. (2014). Pseudoanglicizmi u srpskom jeziku. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 3. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 467-477. Dostupno i na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-282-1.

Savić, M. (2016). Tvorbeni principi u građenju pseudoanglicizama u srpskom jeziku. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 5. Tematski zbornik* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 317-330. Dostupno i na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-374-3.

Seidlhofer, B. (2011). *Understanding English as a Lingua Franca.* Oxford: Oxford University Press.

Simić, R. (1978). Fonološka struktura srpskohrvatskih akcenata. *Književnost i jezik* 25/3-4, 307-321.

Simić, R. (2010). *Stilistika srpskog jezika. 1, Uvod, fonostilistika.* 2., izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Jasen, Filološki fakultet, Naučno društvo za proučavanje srpskog jezika.

Simić, R., Jovanović Simić, J. (2002). *Osnovi teorije funkcionalnih stilova.* Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika; Nikšić: Jasen.

Simić, R., Jovanović Simić, J. (2015). *Opšta stilistika.* 3., ispravljeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Filološki fakultet, Jasen.

Simić, R., Ostojić, B. (1998). *Osnovi fonologije srpskoga književnog jezika.* 4. izdanje. Trebinje: Trebinje; Podgorica: Univerzitet Crne Gore.

Simpson, P. (2004). *Stylistics. A Resource Book for Students.* New York, London: Routledge.

Sredojević, D. (2017). *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku. Od specifičnog ka opštem.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Sredojević, D. (2018). O restandardizaciji akcenatske norme srpskog jezika. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 7/2. Tematski zbornik* (S. Gudurić, B. Radić Bojanić, J. Dražić i J. Ajdžanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 185-197. Dostupno i na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-476-4.

Sredojević, D. (2022). *Dikcija. O glasu, glasovima, akcentu i prozodiji u srpskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Stanić, D., Tanasić, S. (prir.). (2021). *Položaj srpskoga jezika u savremenom društvu. Izazovi, problemi, rešenja.* Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Odbor za standardizaciju srpskog jezika. Dostupno i na: https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/Polozaj%20srpskog%20jezika.pdf.

Stojičić, V. (2010). *Teorija kolokacija.* Beograd: Zadužbina Andrejević.

Subotić, Lj., Sredojević, D., Bjelaković I. (2012). *Fonetika i fonologija. Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika.* Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2012/978-86-6065-109-1. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Šipka, D. (2005). *Glosar tvorbenih formanata.* 2., izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Alma.

Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina.* 2., izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska.

Šipka, M. (2012). *Pravopisni rečnik srpskog jezika, sa pravopisno-gramatičkim savetnikom.* 2., izmenjeno izdanje. Novi Sad: Prometej.

Štasni, G. (2013). Derivacioni modeli novih reči u srpskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 42, 269-281.

Štasni, G., Štrbac, G. (2015). Imenički anglicizmi na *-er* u srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* 71/1, 45-69. Dostupno i na: https://www.isj.sanu.ac.rs/2017/08/07/juznoslovenski-filolog-lxxi-1-2/.

Štrbac, G., Štasni, G. (2014). Imenički anglicizmi na *-ing* u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 57/2, 101-113. Dostupno i na: https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/ZMSFL_57_2.pdf.

Thomas, J. (1995). *Meaning in Interaction. An Introduction to Pragmatics.* London, New York: Longman.

Thomason, S. G. (2001). *Language Contact. An Introduction.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Turner, G. W. (1973). *Stylistics.* Harmondsworth: Penguin Books Ltd.

Upton, C. (2004). Received Pronunciation. In: *A Handbook of Varieties of English. Volume 1: Phonology* (E. W. Schneider, et al., eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 217-230.

Upton, C., Kretzschmar Jr., W. A. (2017). *The Routledge Dictionary of Pronunciation for Current English.* 2nd edition. London, New York: Routledge.

Vasić, V., Prćić, T., Nejgebauer, G. (2001). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama.* Novi Sad: Zmaj.

Vasić, V., Prćić, T., Nejgebauer, G. (2011). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama.* 2. izdanje. Novi Sad: Zmaj.

Vasić, V., Prćić, T., Nejgebauer, G. (2018). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama.* 3., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-451-1. Pristupljeno: 30. 8. 2022.

Verschueren, J. (1999). *Understanding Pragmatics.* London: Arnold.

Vidačić, A. (2000). Proces kalkiranja iz engleskog jezika u srpskom. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 28, 129-141. Dostupno i na: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2000/0374-0730.

Wells, J. C. (2008). *Longman Pronunciation Dictionary.* 3rd edition. Harlow: Pearson Education.

Wijk, A. (1966). *Rules of Pronunciation for the English Language. An Account of the Relationship between English Spelling and Pronunciation.* London: Oxford University Press.

Winford, D. (2003). *An Introduction to Contact Linguistics.* Oxford: Blackwell.

Yule, G. (1996). *Pragmatics.* Oxford: Oxford University Press.

Zuckermann, G. (2003). *Language Contact and Lexical Enrichment in Israeli Hebrew.* London, New York: Palgrave Macmillan.

A MODERNIZED APPROACH TO ENGLISH-SERBIAN LEXICAL BORROWING: PRINCIPLES AND APPLICATIONS

Summary

This paper has offered a proposal for a modernization of the existing, classical, theory of the explanation of English-Serbian lexical borrowing, which was developed by Rudolf Filipović in his significant and influential book, entitled *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* [i.e. *Theory of Languages in Contact. An Introduction to Contact Linguistics*] (1986). Since the publication of this book, the past few decades have seen various non-language-, language- and linguistics-related changes of global, local and glocal importance, which call for the classical theory to be modernized, so as to have the interpretation, description and nomination of phenomena expanded with new facts and, stemming from these, new theoretical / methodological principles and their practical applications. In the first part of the paper, principles of the modernized approach have been outlined, grouped into three segments: motives for the modernization, key components and theoretical / methodological assumptions with the aims of this approach. In the second part, applications of the said principles have been elaborated, using five levels of adaptation of anglicisms in Serbian, i.e. phonological, morphological, graphological, semantic and stylistic, each considered within four segments: Theoretical / methodological delineation, Primary adaptation, Secondary adaptation and Differences in relation to Filipović 1986.

Keywords: English-Serbian lexical borrowing, anglicisms, the English language, the Serbian language, classical theory, modernized approach, principles, applications

Tvrtko Prćić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
tvrtko.prcic@gmail.com

УДК 811.14’06:811.163.41]’366.582.5

Анка Рађеновић – Маја Баћић Ћосић

ПОЗИЦИОНИРАЊЕ ПЕРФЕКТА У МОДЕРНОМ ГРЧКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА СРПСКОМ

С обзиром на то да перфекат у модерном грчком језику у зависности од различитих синтаксичко-семантичких околности може локализовати глаголску радњу у све три временске сфере, а такође може имати различите темпоралне и модалне употребе, истраживање има за циљ да детаљно представи широк дијапазон употребе овог глаголског времена, као и да идентификује и опише сличности и разлике између перфекта у модерном грчком и његових преводних еквивалената у српском језику на основу контрастивне анализе примера ексцерпираних са интернет платформе корпуса модерног грчког језика и из граматика и приручника који се користе у универзитетској настави модерног грчког на нивоима Б1, Б2 и Ц1 у складу са ЗЕОЈ-ом. Будући да различито позиционирање перфекта на темпоралној линији у модерном грчком језику у односу на српски може довести до стварања потешкоћа приликом усвајања овог језика као Ј2 услед негативног трансфера, настојимо да предложимо одговарајуће преводне еквиваленте на српском језику, указујући, притом, на специфичне ситуације употребе перфекта у грчком језику.

Кључне речи: перфекат, модерни грчки језик, српски језик, контрастивна анализа, преводна еквиваленција

1. УВОД

Позиционирање перфекта (παρακείμενος) у модерном грчком језику на темпоралној лествици и његово семантичко значење (или значења) често су у литератури предмет расправа због различитог сагледавања његове улоге. У проучавању перфекта наилазимо на неслагања многих аутора (в. Mackridge, 1985; Μόζερ, 2005; Μόζερ & Μπέλλα, 2003; Yu, 1983) у вези са темпоралношћу и аспектношћу овог времена, због тога што му ни темпоралне ни аспектне особине нису јасно изражене. Темпорално се може сместити између садашњости и прошлости, па се не може сматрати ни прошлим ни садашњим временом, а аспектно се не сврстава ни у имперфективни ни у перфективни аспект (Рађеновић, 2017: 129). Због овакве нејасне позиције перфекта у литератури се говори и о трећем – перфектном глаголском виду у грчком језику. Поред незнатних разлика у именовању и виђењу глаголског аспекта, али и перфекта као глаголског времена, постоји усаглашеност у вези са тим да је перфектни аспект посебна категорија и да је свршен облик (Μόζερ, 2005: 134).

Из свега горенаведеног јасно је да се перфекат у савременом грчком не може сматрати прототипским перфектом јер не исказује стање које проистиче из неке претходне радње, као ни због тога што нема највећу *тренутну релевантност*[1] (current relevance), те се сматра да се перфектом у савременом грчком превасходно исказује претхођење глаголске радње (Μόζερ, 2005: 134), а питање повезаности перфекта са садашњошћу и прошлошћу проучава се у оквиру његове везе са индикативношћу. Наиме, у савременом грчком перфекат се не може везивати са адвербијалима за индикатив прошлости (*Στις δύο η ώρα χθες έχω πάει στον οδοντίατρο)[2] (Μόζερ & Μπέλλα, 2003).

[1] Овај термин односи се на прошлу радњу „која је психолошки повезана са тренутком говорења и (имплицитно) је везан за њега” (Downing & Locke, 2006: 364).

[2] Адвербијали за индикатив прошлости у модерном грчком језику једино понекад у свакодневном, неформалном дискурсу могу стајати уз перфекат. (Ψάλτου-Joycey, 1991), иако су такви темпорални деиктици (*χτες/јуче, προχτές/прекјуче, πέρσι/прошле године*...) првенствено одлика аориста, али и појединих других прошлих времена. С друге

Из тог разлога перфекат је лакше сместити у садашњост јер се говорник одлучује на употребу перфекта када жели да истакне да се његово интересовање заснива на односу догађаја и простора током говорења, а не на неком другом фактору (где? како? зашто?), пошто перфекат смешта радњу у *предсадашњост* (pre-present sector). Разликује се од аориста по томе што је потпуно неутралан у вези са тренутном релевантношћу, што је уједно и објашњење за комутабилност са аористом у свим значењима где радња исказана предикатом наставља да постоји у садашњости, док аорист не може бити замењен перфектом (Мóзер, 2005: 137).

Због тога што исказује претхођење, употреба перфекта искључује употребу несвршеног вида јер се претхођење увек исказује свршеним глаголским видом зато што се радња која се приказује као завршена пре неке друге глаголске радње не може посматрати никако другачије него као целина, тј. свршено (Мóзер, 2005: 139).

У светлу контрастивне анализе употребе грчког и српског перфекта треба узети у обзир чињеницу да је перфекат у савременом грчком у највећем броју случајева комутабилан са аористом (αόριστος), односно да га аорист, као доминантно претеритно време, још потискује у други план, док је перфекат у савременом српском језику доминантно претеритно време (Мутавџић и др., 2011: 83-84). Основна његова функција јесте исказивање резултата неке прошле радње у садашњости и због тога је комутабилан са аористом са истим значењем (Рађеновић, 2017: 136).

Уколико се узму у обзир све наведене особине и употребе перфекта, јасно је да је немогуће понудити његов преводни еквивалент на српском, те ћемо у наставку анализирати смештање предикације перфектом у све три временске сфере.

2. ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ ПЕРФЕКТА КАО ПРОШЛОГ ВРЕМЕНА

Локализовање перфекта у прошлост на темпоралној оси представља једну од његових базичних функција, те га је, као што смо већ истакли, веома често могуће заменити и аористом као доминантнијим временом у модерном грчком језику. Но, потребно је имати у виду да ће перфекат чешће бити у употреби уколико локутор настоји да посебно истакне последицу радње, односно да акценат стави на добијени резултат или на саму глаголску радњу (Мутавџић и др., 2011: 84), не истичући притом експлицитно конкретније време њеног одвијања (1-5):

(1) Στον τάφο του <u>έχει βρεθεί</u> μια επιγραφή σε ιερογλυφικά που περιγράφει την τελική νικηφόρα ναυμαχία.

На његовом гробу <u>пронађен је</u> натпис на хијероглифима који описује последњу победничку поморску битку.

(2) Δεν <u>έχω κοιμηθεί</u> καθόλου, και για να είμαι ειλικρινής προσπαθώ ακόμα να συμβιβαστώ με αυτό που συνέβη.

Уопште <u>нисам спавао</u> и да будем искрен, још увек покушавам да се помирим с оним што се десило.

(3) Οι χρήστες της υπηρεσίας θα δηλώνουν τι φαγητό <u>έχουν φτιάξει</u>.

Корисници услуге ће изјавити које јело <u>су спремили</u>.

(4) Πιστεύετε ότι <u>έχει δοθεί</u> το δαχτυλίδι στον αντιπρόεδρο;

Верујете ли да <u>је дат</u> прстен потпреседнику?

(5) Πώς είναι δυνατόν να υπογράφει κάτι που <u>δεν έχει διαβάσει</u>;

Како је могуће да потпише нешто што <u>није прочитао</u>?

Дакле, будући да је акценат у претходним исказима управо на последици радње, а конкретније на чињеници да је (1) нађен натпис, (2) да локутор није спавао, (3) да је јело спремљено, (4) да је прстен дат, те да (5) документ није прочитан, можемо закључити да и само време одвијања

стране, уз перфекат ће се наћи темпорални адвербијални модификатори за несвршену антериорност *ήδη/већ, ακόμα/још, τώρα/сада, μόλις/управо, ως, μέχρι τώρα/до сада, ποτέ/(н)икада, πολλές φορές/много пута.*

радње ради преношења информације није неопходно познавати. Другим речима, то имплицира и да употреба перфекта задовољава све потребе комуникације у претходним исказима. Додатно, поред наведеног, перфекат се често среће и уз темпоралне деиктичке адвербијале *ήδη/већ, ακόμα/ још (увек)* где његово значење остаје непромењено у односу на исказе у претходном одељку (6-11)

(6) Η γαλλική αστυνομία έχει κατεδαφίσει ήδη 52 καταυλισμούς.
Француска полиција је већ срушила 52 кампа.

(7) Έχει ήδη κυκλοφορήσει δύο τετρασέλιδα φύλλα, με αρχικό τιράζ 50.000 αντιτύπων.
Већ је издала два листа од четири странице, у првом тиражу од 50.000 примерака.

(8) Ο ανακριτής, ο οποίος χειρίστηκε από την αρχή την υπόθεση έχει ήδη προαχθεί και μετατεθεί στη Μυτιλήνη.
Истражитељ, који је водио случај од почетка, већ је добио унапређење и пребачен је на Митилену.

(9) Η Μαχφούζ δεν έχει ακόμα ενημερωθεί για την ημερομηνία διεξαγωγής της δίκης της, σύμφωνα με την ίδια πηγή.
Махфуз још није добила обавештење о датуму суђења, наводи исти извор.

Још једна занимљива употреба перфекта јесте управо она која се односи на искуства локутора која су се и поновила неколико пута[3] у прошлости. Слично као и у претходном случају, фокус оваквог типа исказа јесте управо на броју реализовања одређене предикације у прошлости, а не на времену њеног одвијања (10-16).

(10) Γι'αυτό και επαναλαμβάνω αυτό που πολλές φορές έχω πει.
Зато и понављам оно што сам више пута рекао.

(11)'Έχω τονίσει πολλές φορές ότι το ελληνικό τραπεζικό σύστημα είναι απολύτως ασφαλές.
Више пута сам нагласио да је грчки банкарски систем потпуно безбедан.

(12)Έχω εκλεγεί τέσσερις φορές βουλευτής και έχω αξιολογηθεί.
Четири пута сам био изабран за посланика и евалуиран.

(13)Επανέλαβα στους αστυνομικούς αυτά που έχω πει πολλές φορές δημόσια.
Поновио сам полицајцима оно што сам више пута рекао и јавно.

(14) Μα το αγόρασα χίλια ευρώ πριν τρεις μήνες και το έχω φορέσει μόνο δυο φορές.
Купио сам га за хиљаду евра пре три месеца а носио сам га само два пута.

(15) Το τωρινό φαινόμενο έχει συμβεί τουλάχιστον άλλες δύο φορές τα τελευταία 80 χρόνια.
Садашња појава се догодила бар још два пута у последњих 80 година.

(16) Συνολικά, έχει αγωνιστεί σε 230 αγώνες και έχει σκοράρει είκοσι τέσσερις φορές.
Укупно, играо је у 230 утакмица и постигао је гол двадесет четири пута.

Искази овог типа, дакле перфекат искуства, могу бити употребљени и са темпоралним деиктичким адвербијалом *ποτέ*, који ће уколико се употребљава уз негацију *δεν* имати значење *никад*, док ће у потврдним исказима бити преведен као *икад*. Наведени тип реченица, без обзира на употребу негације, задржаће фокус на искуству локутора (17-22):

(17) Δεν έχω ποτέ καταδικασθεί.
Никад нисам био осуђиван.

(18) Παρ'όλα αυτά, δεν έχω ποτέ επισκεφθεί τη Βόρεια Ελλάδα.
Упркос свему, никад нисам посетио северну Грчку.

(19) Στις εθνικές εκλογές δεν έχω ποτέ ψηφίσει.
Никад нисам гласао на парламенталним изборима.

[3] Бавећи се детаљним анализирањем перфективности и теличности у српском и француском језику, Станојевић (2012: 153) истиче да се понављање радње понекад може посматрати као завршена целина (нпр. *Скакао је од радости јер је положио испит. Обарао је противнике једног по једног*), док додаје и да „хабитуалне интерпретације одговарају интерпретацији типа стање на снази у неком временском интервалу у прошлости" (нпр. *У то време ишао је пешке на посао. На студијама је полагао испите као од шале*).

(20) Ποτέ δεν έχω ξαναδεί γάτα να κάθεται τόσο ακίνητη.
Никад нисам видео мачку да седи тако непомично.
(21) Πρόκειται για τη μεγαλύτερη ιδιωτική συλλογή που έχει ποτέ συγκεντρωθεί.
Ради се о највећој приватној колекцији, која је икада сакупљена.
(22) Η χαμηλότερη θερμοκρασία που έχει ποτέ καταγραφεί στην πόλη είναι -16.1 °C.
Најнижа температура која је икад забележена у граду је -16.1 °C.

Додатно, као што смо већ истакли, будући да се перфекат користи како би се предикација започета у прошлости повезала са презентом, потребно је напоменути да се ово време користи и како би се тај прошли тренутак ближе означио. Другим речима, поред стављања тежишта на релевантност резултата предикације, употреба перфекта неретко за циљ има и њено смештање у блиску прошлост, тј. указивање на чињеницу да се глаголска радња реализује непосредно пре тренутка говорења. У том случају, најчешће ће се у исказима овог типа наћи темпорални адвербијал *μόλις/управо* (18-20):

(23) Μόλις έχω περάσει τα σύνορα.
Управо сам прешао/ла границу. / Управо прећох границу.
(24) Τον έχω μόλις δει.
Управо сам га видео/ла. / Управо га видех.
(25) Έχω μόλις κάτσει.
Управо сам сео/ла. / Управо седох.
(26) Σχεδόν πάντα, αυτή η ύπαρξη αρχίζει να επικοινωνεί με τον άνθρωπο που μόλις έχει πεθάνει.
Скоро увек, ово биће почиње да комуницира са особом која је управо умрла.

Ближе анализирајући исказе у овом одељку можемо запазити да у свим наведеним исказима перфекат у српском језику одговара значењу које искази носе у својој оригиналној форми. Но, у исказима (23-25) перфекат би, без измене у конотацији, могао бити замењен и аористом у српском, будући да је реч о предикацији која се, као што смо већ истакли, одвија у непосредној прошлости. Но, треба имати у виду да ће одабир једног од ова два времена, првенствено зависити од субјективног доживљаја самог локутора, те оног дела информације који жели да истакне.

3. ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ ПЕРФЕКТА КАО САДАШЊЕГ ВРЕМЕНА

Поред претходно истакнуте употребе перфекта с циљем локализовања радње у временској сфери прошлост, ово глаголско време се неретко користи и с циљем означавања радње у презенту у савременом грчком језику. Конкретније, у овом случају перфекат се првенствено односи на оне радње које су од презента одвојене одређеним временским интервалом, а не на оне које се одвијају у непосредној садашњости (Hedin, 1987: 86; у Ψάλτου-Joycey, 1991: 54; Αντωνίου, 2006: 97). Другим речима, почетак радње јесте локализован у прошлости, али се истовремено сама радња посматра као радња која траје у тренутку говорења (26-35):

(26) Είναι το σημείο στο οποίο *σήμερα* έχουμε φτάσει, ψάχνουμε στο χάος να βρούμε μια άκρη.
То је тачка до које смо *данас* дошли, покушавамо у хаосу да пронађемо решење.
(27) «Το 2010 δώσαμε συνολικά 60, *φέτος* έχουμε ξεπεράσει τις 75, γυρίζοντας την Ευρώπη τέσσερις φορές», λένε στην «Ε » λίγες ημέρες πριν από την άφιξή τους.
„Године 2010. дали смо укупно 60, а *текуће године* смо премашли 75, путујући Европом четири пута“, говоре за новине „Е“ неколико дана пре поласка.
(28) Σε αντίθεση με τις συνήθειες άλλων ετών, *φέτος* η Γιουνάιτεντ έχει δεχτεί μόλις 10 γκολ συνολικά.
За разлику од претходних година, *ове године* је Јунајтед примио само 10 голова укупно.
(29) Τίποτε από τα κλοπιμαία δεν έχει βρεθεί *μέχρι τώρα*.

Ништа од украденог *до данас* није нађено.

(30) *Μέχρι τώρα* πάντως τους έχει διαψεύσει.

До сада их је, свакако, негирао.

(31) Είναι γεγονός ότι *μέχρι τώρα* δεν έχουμε πιεστεί ιδιαίτερα από τη ζέστη.

Чињеница је да *до сада* нисмо нарочито били притиснути врућином.

(32) *Μέχρι σήμερα* έχω πετύχει πέντε γκολ στο πρωτάθλημα.

До данас сам постигао пет голова у првенству.

(33) Από το 2003 *μέχρι σήμερα* έχουμε εντοπίσει και έχουμε βοηθήσει σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη πάνω από 630 παιδιά που εργάζονται στον δρόμο.

Од 2003. године *до данас* смо идентификовали и помогли у Атини и Солуну више од 630 деце која раде на улици.

(34)*Ακόμα και σήμερα* όμως η επιστημονική κοινότητα δεν έχει δώσει σαφείς απαντήσεις για το ν

τρόπο αντιμετώπισης του βακτηρίου.

Чак ни данас, међутим, научна заједница не даје јасне одговоре у вези са борбом против бактерија.

(35) *Προς το παρόν* τίποτα το θεμελιώδες δεν έχει ακόμα κινδυνεύσει, επειδή οι ατομικές ελευθερίες είναι παντού εγγυημένες.

Тренутно, ништа суштински није још увек угрожено, будући да је слобода појединца свуда загарантована.

Ослањајући се на наведене примере употребе перфекта у модерном грчком језику можемо запазити да се он у највећем броју случајева (26-33) у српском језику преводи перфектом. Наиме, сама конотација реченице, али и употреба темпоралних адвербијала, који указују на повезаност са садашњим тренутком, попут нпр. *μόλις, μέχρι σήμερα, μέχρι τώρα, σήμερα, φέτος* јасно упућује на то да се предикација може сместити у оквире шире садашњости. Међутим, уколико пажљивије посматрамо последња два исказа у овом одељку (34, 35), запажамо нешто другачију ситуацију. Наиме, преводни еквиваленти перфекту у грчком језику биће управо презент у српском, што значи да можемо говорити о својеврсној разлици у односу на претходно наведене исказе. Тако је у последња два исказа нужно употребити презент како би се конотација реченице задржала у свом изворном облику. У случају када би се и у српском језику задржао перфекат приликом превода, добило би се потпуно другачије, неправилно значење због неусклађености времена одвијања предикације и значења самог исказа:

* Чак ни данас, међутим, научна заједница није дала јасне одговоре у вези са борбом против бактерија.

*Тренутно, ништа суштински није било још увек угрожено, будући да је слобода појединца свуда загарантована.

Свакако, наведеном феномену у великој мери доприноси и улога темпоралних деиктичких адвербијала *ακόμα και σήμερα/ чак и данас* и *προς το παρόν/тренутно*, који ће, уколико бисмо перфекат хтели да заменимо неким временом, захтевати употребу презента, а не аориста:

**Ακόμα και σήμερα* όμως η επιστημονική κοινότητα δεν δίνει / *έδωσε σαφείς απαντήσεις για τ ον τρόπο αντιμετώπισης του βακτηρίου.

**Προς το παρόν* τίποτα το θεμελιώδες δεν κινδυνεύει / *δεν κινδύνευσε ακόμα επειδή οι ατομικές ελευθερίες είναι παντού εγγυημένες.

4. ФУТУР СВРШЕНИ – УЛОГА ПЕРФЕКТА

Оно што перфекат у модерном грчком језику чини додатно специфичним јесте и чињеница да ово време учествује у творби једног будућег времена, футура свршеног. Наиме ово време се

репрезентује свезом речце *θα*, помоћног глагола *έχω* у одговарајућем лицу и инфинитива глагола, тј. свезом речце θα и перфекта. Футур свршени у савременом грчком, биће у употреби како би се указало на антериорну радњу у будућности у односу на неку другу радњу, односно на радњу која ће бити завршена до одређеног тренутка у будућности (Тријандафилидис, 1995: 182; Μαγγανά, 2004: 232). У том случају, преводни еквивалент овом времену у српском језику био би футур II (36-37):

(36) Το να σχεδιάζουμε τι θα συμβεί όταν θα έχουμε φύγει είναι σημαντικό για τους ανθρώπους που θα μείνουν πίσω.

Планирање онога што ће се догодити када будемо отишли важно је за људе који ће остати.

(37) Όταν το τελευταίο δέντρο θα έχει κοπεί τότε ο άνθρωπος θα καταλάβει ότι τα χρήματα δεν τρώγονται.

Када човек буде исекао и последње дрво, тада ће схватити да се новац не једе.

Додатно, ово време се, за разлику од перфекта, често употребљава и уз одређене темпоралне адвербијале, који указују на детаљније време локализовања предикације у временску сферу будућност и којима се наглашава радња антериорна некој другој радњи у будућности. Углавном се у овим ситуацијама користи адвербијал *μέχρι, ως/до* као и предлог *σε/за* уз темпорални акузатив (38-42):

(38) Σε 2 μήνες που θα γίνουν οι συνελεύσεις θα έχει τελειώσει το θέμα αυτό.
За 2 месеца када се одрже седнице, ово питање ће бити завршено.

(39) Μέχρι το Πάσχα το σπίτι της θα έχει πουληθεί.
До Васкрса кућа ће бити продата.

(40) Υπολογίζεται ότι ως το 2035 θα έχουν γεννηθεί μόνο 50.000 παιδιά.
Процењује се да ће се до 2035. године родити само 50.000 деце.

(41) Μέχρι το τέλος του μήνα θα έχω βάψει το διαμέρισμα.
До краја месеца окречићу кућу.

(42) Ως το μεσημέρι θα έχουμε ξεκινήσει.
Кренућемо до поднева.

Ослањајући се на наведене примере можемо уочити да ће у овом случају они бити преведени футуром I, првенствено због синтаксичких законитости српског језика. Но, уколико ближе анализирамо наведене исказе, можемо приметити да се и овде јасно указује на значење које упућује на одвијање радње у будућности пре одвијања неке друге предикације. На исти начин биће преведени и примери (43-44), где је ово будуће време у модерном грчком могуће заменити и футуром тренутним, без измене у значењу:

(43) Όταν μας ρωτήσει η γυναίκα του, θα έχουμε συνεννοηθεί/θα συνεννοηθούμε όλοι και θα πούμε όλοι τα ίδια.

Када нас његова жена пита, сви ћемо се сложити и сви ћемо рећи исто.

(44) Σίγουρα θα έχετε διαπιστώσει/θα διαπιστώσετε ότι τα πεπόνια, τα ροδάκινα, οι ντομάτες κτλ. δεν έχουν τη γεύση και τη μυρωδιά που είχαν παλιότερα.

Сигурно ћете запазити да диње, брескве, парадајз итд. немају укус и мирис као некада.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Имајући у виду претходно истакнуте примере, можемо приметити да перфекат у модерном грчком језику представља време које доиста има широку сферу употребе. Но, будући да употреба перфекта зависи, дакле, од става самог локутора, те да није условљена конкретним синтаксичким

законитостима или појединим темпоралним деиктичким адвербијалима, можемо закључити да се ово време може посматрати и као субјективна, индивидуална тачка гледишта. Другим речима, чињеница да ли локутор радњу доживљава као завршену у неком тренутку у (блиској) прошлости, те да ли сматра да радња као таква наставља да се одвија и у садашњем тренутку, условиће употребу перфекта, или пак, евентуалну замену овог времена аористом.

Када је реч, с друге стране, о употреби футура свршеног, мишљења смо да је његова употреба јаснија, имајући у виду и улогу конкретних темпоралних адвербијала који јасно указују на антериорнију радњу у будућности. Но, будући да у горенаведеним исказима можемо приметити да у појединим ситуацијама локутори могу и тада предност дати употреби футура тренутног, мишљења смо да је то време, у односу на футур свршени, доминантније, те чешће у употреби.

С тим у вези, како је у великом броју случајева ово време могуће заменити неким другим, можемо дати даљи позитивни допринос хипотези коју износи Псалту-Џојси (Ψάλτου-Joycey, 2012 20), а која тврди да перфекат представља маргинализовано глаголско време у модерном грчком језику, будући да његова употреба, као и употреба футура свршеног произвољна, а никако обавезна. Сматрамо да овоме доприноси и чињеница да се перфекат може посматрати као аспект, а не време, због чега ће и његова употреба у усменом дискурсу бити фреквентнија у односу на писани (Mackridge, 1985: 116; Μόζερ, 2005: 130).

Свакако, улога перфекта и његовог позиционирања на темпоралној оси доиста представља једно сложено питање, којем је, приликом усвајања модерног грчког као J2 потребно посветити доста пажње, те спровести даља истраживања, било квалитативна, било квантитативна, с циљем симплификовања процеса усвајања и употребе овог глаголског времена.

Литература

Αντωνίου, Μ. (2006). Ο Παρακείμενος Α' της Νέας Ελληνικής. *Γλωσσολογία* 17, 93–109.

Downing, A. & Locke, P. (2006). *English Grammar: A University Course* (2nd ed.). New York: Routledge. Available at: https://toefl.uobabylon.edu.iq/papers/itp_2015_1817487.pdf.

Μαγγανά, Α. (2015). *Αυτό ακριβώς*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Mackridge, P. (1985). *The Modern Greek Language: a Descriptive Analysis of Spoken Modern Greek*. Oxford: Oxford University Press.

Μόζερ, Α. (2005). Άποψη και χρόνος στην ιστορία της Ελληνικής. Περιοδικό *Παρουσία*: Παράρτημα 67. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μόζερ, Α., Μπέλλα, Σ. (2003). Παρελθόν, παρόν, οριστικότητα και Παρακείμενος. Στα: *Πρακτικά 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Γλωσσολογίας (cd-rom).

Мутавџић, П., Тодоровић, Д., Рађеновић, А. (2011). О перфекту у савременом грчком и о неким његовим сличностима са перфектом у српском језику. *Филолошки преглед: часопис Савеза друштава за стране језике и књижевности СФРЈ* 38/1, 83-103.

Рађеновић, А. (2017). *Индикатив претерита у грчком и српском језику* (необјављена докторска дисертација). Филолошки факултет: Београд.

Станојевић, В. (2012). Перфективност и теличност у српском с освртом на ситуацију у француском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/1, 141-155.

Тријандафилидис, М. (1995). *Мала новогрчка граматика*. Тесалоника: Аристотелов универзитет у Тесалоники, Институт за новогрчке студије, Фондација Манолиса Тријандафилидиса.

Yu, J. (1983). *Η ακολουθία των χρόνων στη νέα ελληνική: σημασιοδιδακτική ανάλυση*. Doctoral thesis. Faculty of Philosophy, Kapodistrian University of Athens.

Ψάλτου-Joycey, A. (1991). *The Temporal, Aspectual, and Pragmatic Functions of the Perfect in Modern Greek* (unpublished doctoral dissertation). Thessaloniki: Aristotle University.

Ψάλτου-Joycey, A. (2012). Οι συντελικοί χρόνοι της νέας ελληνικής. Στα: *Το χρονικό σύστημα της νέας ελληνικής: Μελέτες από τη σκοπιά της ελληνικής ως ξένης γλώσσας*, (11-64).

THE PERFECT TENSE IN MODERN GREEK LANGUAGE AND ITS TRANSLATION EQUIVALENTS IN SERBIAN

Summary

The Perfect Tense in the Modern Greek language can be used to present a certain predication as past, present and future predication, which depends on different syntactic and semantic contexts, while it can also have different temporal and modal uses. This research aims to present the wide range of usage of this tense and as well as to identify and describe the similarities and differences between the Perfect in Modern Greek and its translation equivalents in the Serbian language, based on a contrastive analysis of examples excerpted from the internet platform of the Corpus of Modern Greek, and grammars and textbooks used in the teaching of Modern Greek at levels B1, B2, and C1/CEFR at the Department of Modern Greek studies at the University of Belgrade. Since the different positioning of the Perfect Tense on the timeline in Modern Greek in comparison to the Serbian language can be challenging for L2 learners of Greek due to negative transfer, we aim to suggest the equivalents in the Serbian language, pointing out the specific situations of the usage of the Perfect Tense in the Modern Greek language.

Keywords: The Perfect Tense, Modern Greek language, Serbian language, contrastive analysis, translation equivalence

Анка Рађеновић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
anka_radjenovic@yahoo.com

Маја Бачић Ћосић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
maya.bacic@hotmail.com

UDK 811.112.2'367.624

Diana Ristivojević

PARTIKULA *SCHON* U SEMANTIČKOJ I SINTAKSIČKOJ REALIZACIJI KAO PARTIKULA STEPENOVANJA, FOKUSNA PARTIKULA I REČENIČNI EKVIVALENT

Rad se bavi partikulom *schon* u njemačkom jeziku, sa fokusom razmatranja na njenim trima semantičkim i sintaksičkim realizacijama – partikuli stepenovanja (Gradpartikel), fokusnoj partikuli (Fokuspartikel) i rečeničnom ekvivalentu (Satzäquivalent), u kojima se predmetna partikula manifestuje, pored svoje primarne realizacije kao modalna partikula (Modalpartikel), što vodi zaključku da se partikula *schon* realizuje kao četiri različite vrste partikula. Ovim radom želimo da rasvijetlimo nijanse koje razdvajaju svaku od ovih individualnih realizacija partikule *schon.* Time se postiže jasno sagledavanje svake funkcije i svakog značenja u kojima se partikula *schon* realizuje. Došli smo do zaključka da postoje velike razlike u trima, tj. četirima, postojećim varijantama partikule *schon*. Navedenim primjerima u radu ilustrujemo tvrdnju da se partikula stepenovanja, fokusna partikula i rečenični ekvivalent u savremenom njemačkom jeziku, i to u medijskom diskursu koji je dio standardne jezičke realizacije, manifestuju i u inicijalnoj i u medijalnoj rečeničnoj poziciji, dok se modalna partikula javlja samo u medijalnoj rečeničnoj poziciji, što i predstavlja distinkciju u odnosu na prethodne tri varijante.

Ključne riječi: partikula *schon,* partikula stepenovanja, fokusna partikula, rečenični ekvivalent

1. UVOD

Ovaj rad bavi se partikulom *schon* u njemačkom jeziku na način koji ćemo na početku ukratko objasniti. Naime, u pregledu relevantne literature nalazimo da je partikula *schon* terminološki određena i kao partikula stepenovanja, fokusna partikula i rečenični ekvivalent[1], o čemu će se detaljnije govoriti u nastavku. Tako su u fokusu našeg razmatranja ove tri semantičke i sintaksičke realizacije partikule *schon,* dakle *schon* kao partikula stepenovanja, fokusna partikula i rečenični ekvivalent, u kojima se predmetna partikula manifestuje pored svoje primarne realizacije kao modalna partikula, što vodi zaključku da se partikula *schon* kao takva realizuje kao četiri različite vrste partikula.

Na početku treba naglasiti da u klasifikaciji partikula vlada terminološka neujednačenost, te da se jedan isti termin upotrebljava za različite klase partikula, kao i da se jedna ista klasa partikula različito terminološki određuje kod različitih autora.[2] U literaturi takođe nailazimo na neujednačene i vrlo različite stavove autora i u pogledu podjele partikula na vrste. S tim u vezi uporedićemo podjelu vrsta partikula prema gramatici DUDEN (2009), Hentschelu i Weydtu (2013), Engelu (2004) kao i Helbigu (1988). Fokusne partikule se pojavljuju kod većine autora, osim kod Engela gdje nema te grupe partikula, kao ni kod Hoffmanna pod tim nazivom, ali on te partikule svrstava u partikule stepenovanja. Partikule stepenovanja nalazimo kod svih autora, a gramatika DUDEN takođe koristi termine graduativna partikula (Steigerungspartikel) i partikule intenziteta (Intensitätspartikeln). Ovdje se u kategorizaciji i imenovanju javlja i dodatni problem; npr. partikule *nur*, *selten* itd. se prema onome što tvrde Helbig i Buscha (2001: 420-424) javljaju kao partikule stepenovanja, dok su kod DUDEN *nur*, *selbst* fokusne partikule. Hentschel i Weydt takođe koriste drugi naziv, a to je partikule intenziteta za partikule koje mi

[1] U radu Minke Džanko (2010) nalazimo prevod za navedene termine, te ćemo se i mi služiti tim modelom u nastavku rada.

[2] Tako se npr. leksem *schon* kod Ormelius-Sandblom (1997) javlja kao partikula stepenovanja, rečenični ekvivalent i modalna partikula, a onda kod Hentschela i Weydta (2013) nalazimo da se leksem *schon* javlja i kao fokusna partikula. Iz tog razloga smo se odlučili za ove termine, imajući u fokusu radove u kojima se pojavljuje leksem *schon*.

obilježavamo kao partikule stepenovanja. Partikule nijansiranosti (Abtönungspartikel) se kao vrsta partikula javlja kod svih autora. U gramatici DUDEN se termin partikule nijansiranosti sinonimno upotrebljava sa terminom modalna partikula, kao i kod Helbiga. Kod Hentschela i Weydta imamo samo termin partikule nijansiranosti, Engel i Hoffmann imaju podjelu na dvije grupe, modalne partikule i partikule nijansiranosti. Jesno-niječne partikule (Antwortpartikeln) se u gramatici DUDEN nazivaju i konverzacione partikule (Gesprächspartikeln), kod Engela je naziv za tu grupu partikula rečenični ekvivalent. Pod pojmom rečenični ekvivalent Engel podrazumijeva jesno-niječne partikule.

Imajući u vidu navednu terminološku složenost kao i složenu prirodu navedene četiri klase partikula, prvo se moramo osvrnuti na definicije sve četiri klase u vladajućoj literaturi, kako bismo u nastavku sa tog polazišta mogli govoriti o njihovim sličnostima i razlikama. Eisenberg (1999: 229) je dao jasnu definiciju iz koje možemo zaključiti da partikule stepenovanja fokusiraju određeni rečenični član i te rečenične članove razdvajaju od ostalih rečeničnih članova. Partikule stepenovanja stoje većinom ispred pridjeva, ne mogu stajati sa imenicama, to je isključeno.

Wellmann (2008: 95) navodi da fokusne partikule pripadaju iskazima i da obilježavaju referalnu oblast (Skopus[3]). One skopus pomjeraju u centar posmatranja, tako da taj dio ima najveću vrijednost obavještavanja. Služe da bi istakle ili ograničile određene dijelove iskaza.

Možda uopšteno možemo reći da se partikule stepenovanja razlikuju od fokusnih partikula po tome što se partikule stepenovanja stepenuju, one pokazuju neki stepen intenziteta. Mogu da ublaže ili pojačaju značenje. Fokusne partikule se fokusiraju na određeni rečenični član i pri tom ga naglašavaju. Ni jedna ni druga vrsta partikula se ne javlja samostalno, nego sa svojim elementom na koji se odnose ili fokusiraju.

Što se Hentschela i Weydta (2013: 294-295) tiče, oni pod rečeničnim ekvivalentima smatraju partikule koje koristimo da bismo dali potvrdan ili odričan odgovor na pitanja. Prema njima partikula mora uvijek da stoji izvan rečenice, a to je pretežno na početku izjave. Poslije partikule može da se javi cijela rečenica kao odgovor. Rečenični ekvivalent po funkciji čini rečenicu, tj. iskaz, i ima vrijednost rečenice.

Mnogi autori, između ostalog i Engel, su pravili razliku između partikule nijansiranja i modalne partikule. Za partikule nijansiranja Engel (2009: 442) navodi sljedeće. Prema njemu partikule nijansiranja su nepromjenljiva vrsta riječi koja ne može sama stajati na početku izjavne rečenice, ne može biti odgovor na pitanje, ne može se negirati i ne može se gomilati. On ima podjelu na modalne partikule i na partikule nijansiranja. *Schon* se kod njega ubraja u partikule nijansiranja i te partikule mi u ovom radu podrazumijevamo pod modalnim partikulama. Za modalne partikule navodi da one mogu stajati u inicijalnoj poziciji kao i da mogu biti odgovori na pitanja. Takođe smatra da, ako koristimo termin modalne partikule, onda se on lako može zamijeniti terminom modalne riječi (Modalwort). Prema Helbigu (2005: 420-421) modalne partikule izražavaju stav govornika prema rečenome. Ne odnose se na pojedine dijelove u rečenici, nego se odnose na predikat i samim tim i na cijelu rečenicu. One se najčešće javaljaju u usmenom govoru, nisu rečenični članovi, ne mogu dati odgovor na pitanja, ali i ne mijenjaju istinitost rečenice. Mogu se izostaviti kao što mogu i da modifikuju iskaz.

Upravo iz navedenih razloga ovim radom želimo da rasvijetlimo nijanse koje razdvajaju svaku od ovih individualnih realizacija partikule *schon.* Radom se žele obuhvatiti sve uočene sličnosti i razlike između svih registrovanih pojavnih oblika partikule *schon*, kako bi se modalna partikula *schon* mogla lakše razgraničiti od ostalih, te kako bi se mogle prepoznati i opisati njihove funkcije i značenja. Time se postiže jasno sagledavanje svake funkcije i svakog značenja u kojima se partikula *schon* realizuje, što opet pruža nedvosmislenu distinkciju u odnosu prema modalnoj partikuli. U cilju boljeg pregleda i razgraničenja partikule *schon* daćemo detaljan pregled svih triju navedenih vrsta partikula ilustrovanih primjerima u konkretnoj jezičkoj realizaciji i praćenih komentarima.

U radu se izdvajaju tri veće cjeline; teorijski pregled specifičnosti, kao i sintaksičke pozicije partikule *schon*, pojedinačna analiza svake od tri navedene partikule zasnovana na konkretnim primjerima realizacije ekscerpiranim iz novina *Spiegel*, te zaključni dio. Posebno se mora skrenuti pažnja na speci-

[3] Riječ skopus potekla je od grčke riječi „*skopos*“ što znači cilj.

fične sličnosti između partikula stepenovanja i fokusnih partikula, kao i između rečeničnog ekvivalenta i modalne partikule, što ih čini vrlo osjetljivim za identifikovanje i distinkciju, samim tim i za semantički i sintaksički pristup kada je u pitanju leksem *schon*.

2. *SCHON* KAO PARTIKULA STEPENOVANJA

U razmatranju krećemo od definicije partikula kao vrste riječi koja se predstavlja u tradicionalnoj gramatici DUDEN (2009: 588ff), zatim i kod ostalih istaknutih autora[4]. Gramatika DUDEN navodi da pojam partikula stepenovanja pokazuje u kojem stepenu intenziteta su osobina ili sadržaj izraženi. Partikule stepenovanja su većinom pozicionirane ispred, tj. pored pridjeva i priloga, ali i ispred glagola, a ne mogu se nalaziti ispred imenica. Postoji nekoliko partikula stepenovanja koje se javljaju sa glagolima, ali to nije često slučaj. To su npr. *ziemlich, sehr, echt*. *Ganz* i *völlig* mogu da se upotrebljavaju sa glagolima koji imaju perfektivnu upotrebu, a *ganz* se može koristiti i sa glagolima koji izražavaju stanje ili proces. Tada se ove partikule definišu kao partikule stepenovanja, ali uz glagole se javljaju i ostale partikule, npr. modalne partikule, dok rečenični ekvivalent ne traži glagol, on se javlja samostalno.

Tako gramatika DUDEN partikule stepenovanja naziva još i graduativne partikule i partikule intenziteta. Pafel i Reich (2016: 169) govore samo o graduativnim partikulama. Smatraju da graduativne partikule mogu biti i pridjevi i prilozi, u posebnim slučajevima mogu se javiti kao imenica ili prijedlog. Njihova definicija glasi: *„Steigerungspartikeln modifizieren skalierbare Ausdrücke und verschieben deren Geltung auf der einschlägigen (semantisch, kognitiven) Skala (nach oben)*[5]*.“*

Brauße (1994: 116-117) sinonimno upotrebljava nazive prilog i partikula stepenovanja. Prema Brauße *schon* ima tri značenja.[6]

1) *Schon* se nalazi ispred referentnog člana, često sa dodatnim prilogom za vrijeme. *Schon* u ovoj funkciji izražava da se radnja, odnosno situacija, desila ranije nego što je očekivano.

1. Diese Neuerungen hat Spahn *schon im November* angestoßen, weil der Umgang mit Pandemien internationale Absprachen erfordert. (Spiegel Nr. 11/2020)

U prethodnom primjeru vidimo da se radnja desila prije nekog određenog trenutka.

2) *Schon* se može javiti u rečenicama *es ist + schon + vremenska odredba „erscheint der Sachverhalt zeitlich so eingeordnet, daß der angegebene Zeitpunkt schneller erreicht wird als erwartet*[7]*“,* pomoću toga proizilazi interpretacija da se situacija desila kasnije nego što smo očekivali.

2. Es war *schon 20 Uhr*, als er von der Arbeit zurückkam. (Brauße 1989: 117)

3. Alle anderen Gefängnisse im kurdischen Nordosten Syriens *waren schon voll*, als die vom Westen damals noch unterstützten „Syrischen Demokratischen Kräften“ den letzten, winzigen Rest des Terrorkalifats im März zurückeroberten. (Spiegel Nr. 50/2019)

Ovdje se radi o slučaju gdje imamo rečenicu sa glagolom u preteritu nakon koje slijedi rečenica sa veznikom *als*. Ovakav primjer da se radnja desila u prošlosti brže nego što se očekivalo može se još pronaći u rečenicama sa veznicima *da* ili *aber*.

3) *Schon* u trećoj funkciji dobija značenje - duže nego što je očekivano. Brauße navodi *„vor Mengenangaben erhält schon die Bedeutung mehr/länger als erwartet dadurch, daß die angegebene Menge als Wert auf einer gedachten, zeitlich geordneten Mengenskala erscheint, der bereits zu einem früheren Zeitpunkt als erwartet erreicht wird.*[8]*“*

[4] Kod Engela (2004: 411ff) se pojam partikula koristi za priloge, kopulativne partikule, modalne partikule, partikule ranga, partikule stepenovanja, partikule nijansiranja, prijedloge, subjunktore, konjunktore, partikule poređenja i ekvivalente rečenice.

[5] Graduativne partikule modifikuju izraze koji su skalirani i pomjeraju njihovu vrijednost na dotičnoj (semanitičkoj/kognitivnoj) skali nagore. (prevod autora D.R.)

[6] Engel (2009) navodi da se leksem *schon* javlja kao partikula ranga (Rangierpartikel), partikula stepenovanja i partikula nijansiranosti.

[7] U tim rečenicama se čini da se situacija vremenski tako uvrstila da se vremenski trenutak dogodio brže nego što se očekivalo (prevod autora D.R.)

[8] Ispred odredbi za količinu, *schon* poprima značenje *„više/duže nego očekivano“* time što se data količina pojavljuje kao

4. Ich habe *schon die Hälfte* fertig. (Brauße 1989: 117)
5. *Schon zwei Stunden* hat er gearbeitet. (Helbig/Buscha 1996 : 483)

3. SATZPARTIKEL *SCHON* U KOMBINACIJI SA *EINMAL*

Schon se u jezičkoj upotrebi često manifestuje u vezi sa *einmal* ili *mal*. Ovi spojevi mogu se posmatrati i kao ustaljena fraza. Metrich i Faucher (2009: 765ff) smatraju da se u većini slučajeva ne radi o pravom leksičkom jedinstvu. Takođe, zapažaju da oba sastavna elementa gube svoje prvobitno značenje, samo u nekim slučajevima oni ostaju kao ustaljena fraza. Autori nalaze da se ovdje radi o dvodijelnim rečeničnim partikulama. *Schon einmal* nije naglašeno i potencira iskaz na koji se odnosi kao najbitniji, a svi ostali rečenični članovi u datoj rečenici su u drugom planu. Metrich i Faucher navode četiri kombincije *schon ein(mal*), koje ćemo mi ovdje nešto detaljnije predstaviti. U nastavku (Metrich i Faucher 2009: 766) dalje tvrde da se svako pojavljivanje kombinacije *schon einmal* ne može smatrati dvodijelnom rečeničnom partikulom. Prema njima su to većinom dva elementa koja se nalaze jedan pored drugog. Mogu biti vremenski prilog (Temporaladverb) ili rečenična partikula (Satzpartikel).[9] Tako nastaju sljedeće kombinacije:

1. vremenski prilog + vremenski prilog
   6. Auch im Fall Fajfr war das *schon einmal* so. (Spiegel Nr. 5/2020)
   7. *Schon einmal* war die DEU in einen Rechtsstreit mit einem prominenten Trainer verwickelt. (Spiegel Nr. 5/2020)
   8. Haben Sie für sich selbst *schon mal* eine Halbzeitbilanz gemacht? (Spiegel Nr. 44/2019)
   9. Dass diese Maßnahme vollständige Sicherheit schafft, dürfte allerdings jeder in Zweifel ziehen, der *schon einmal* auf die Einlasstastatur geblickt hat. (Spiegel Nr. 44/2019)

U navedenim primjerima *schon* svojim značenjem nagovještava da se nešto jednom dogodilo prije nekog određenog vremenskog trenutka, a *einmal* ukazuje na trenutak koji nije određen. U ovakvoj kombinaciji naglasak na *schon* je neutralan, a *einmal* je nenaglašen. *Schon ein(mal)* se javlja u upitnim rečenicama, kao i u zavisnim rečenicama. Takođe, možemo vidjeti da se može naći i u inicijalnoj rečeničnoj poziciji.

2. vremenski prilog + rečenična partikula
   10. Also ich gehe *schon mal*, lasst aber nicht zu lange auf euch warten! (Metrich i Faucher 2009: 767)
   11. Sie drückte ihm die Spülbürste in die Hand. „Kannst *schon mal* anfangen!“ (Metrich i Faucher 2009: 767)

U ovim primjerima se *schon mal* javlja u rečenici sa glagolom u prezentu. Za spoj *schon mal* je karakteristično da isključuje ostala glagolska vremena. Kod ove kombinacije može se zaključiti kako *schon* iskazuje da se nešto mora odmah dogoditi/desiti, a *einmal* iskazuje da ne postoje poteškoće u izvršenju te radnje. Zapaža se da se ovakva kombinacija često nalazi u rečenicama zapovijednog načina i uvijek ima medijalnu rečeničnu poziciju, kao i to da su u ovoj kombinaciji *schon mal* nenaglašeni.

   12. Du bist ja ganz aufgeregt. Komm, setz dich *schon mal* hin und erzähl mal in aller Ruhe. (Metrich i Faucher 2009: 767)

3. rečenična partikula + vremenski prilog

vrijednost na zamišljenoj i vremenski određenoj skali količine, koja već doseže raniji trenutak kako je i očekivano. Očekivanom trenutku se ekvivalentno dodjeljuje viša vrijednost. (prevod autora D.R.)

[9] Rečenična partikula (Satzpartikel) je partikula koja se odnosi na cijelu rečenicu. Osobine koje su naveli Metrich i Faucher u svom radu za rečeničnu partikulu odgovaraju modalnoj partikuli. Tako mi rečeničnu partikulu u ovom radu shvatamo kao modalnu partikulu. Prema njima one modifikuju komunikativni aspekt rečenice, njegovu ilokuciju ili njegovu funkciju u tekstu. Kao što je već navedeno, odnose se na cijelu rečenicu, mogu se integrisati u rečenice i ne mogu se javiti u inicijalnoj rečeničnoj poziciji, takođe ne mogu činiti samostalne izjave, tj. ne mogu biti odgovori na pitanja. (Metrich i Faucher 2009: 9)

13. Das kann ein Kind *schon mal* verwirren, wenn es lesen und schreiben lernen soll. (Spiegel Nr. 44/2019)

14. Bei Preisverleihungen, auf roten Teppichen oder in Talkshows schläft er *schon mal* ein – oder er stellt sich schlafend wie bei der Oscarverleihung 2005... (Spiegel Nr. 11/2020)

Posebnost ove kombinacije je to što se *schon* može izostaviti. To nije slučaj i sa *einmal*, a razlog je u tome što bi se značenje *schon* više shvatilo kao vremenski prilog, a ne samo jednoznačno kao rečenična partikula. *Einmal* u ovom slučaju ukazuje na neodređenost trenutka i time sugeriše na mogućnost ponavljanja događaja. U ovoj konstrukciji *ein(mal)* možemo zamijeniti sa *manchmal*.

4. rečenična partikula + rečenična partikula

15. Aber wenn wir *schon mal* dabei sind, dann finde ich, dass vier, fünf Leute infrage kommen. (Spiegel Nr. 11/2020)

Schon einmal se u ovoj kombinaciji javlja isključivo u zavisnim rečenicama. To su rečenice koje izražavaju činjenicu iz koje proizilazi pretpostavka, želja ili slično. Tako ovu kombinaciju nalazimo u zavisnoj rečenici sa veznikom *da.*

16. Da ich *schon einmal* vor dem Mikrophon stehe, ... (Metrich i Faucher 2009: 769)

Najčešće se ova kombinacija javlja u zavisnim rečenicama sa *wenn* i *wo*. Mora se naglasiti da rečenica u kojoj se nalazi ova kombinacija *schon einmal* mora biti na prvom mjestu, tj. složena rečenica počinje zavisnom rečenicom. Kombinacija se javlja u medijalnoj poziciji i oba elementa su nenaglašena. *Einmal* se u ovakvim rečenicama ne smije izostaviti, jer onda *schon* postaje vremenski prilog.

17. Schlimm wird das Erwachen sein, wenn Waler-Borjans und Esken, *wie sich in den Tagen vor dem SPD-Parteitag an diesem Wochenende schon abzuzeichnen schien*, den Bruch der Großen Koalition gar nicht liefern können oder wollen. (Spiegel Nr. 50/2019)

Zapažamo da se *schon* u prethodnom primjeru javlja u zavisnoj rečenici, posebno u rečenicama sa *wie* koje sadrže određene komentare.

18. Ansonsten nicht, keine Spur von den Bildern, *wie seit inzwischen 40 Jahren schon*. (Spiegel Nr. 50/2019)

U ovoj rečenici uočavamo da imamo komentar sa *wie*-rečenicom u kojoj je izostavljen glagol i samim tim *schon* se javlja u finalnoj rečeničnoj poziciji, što je takođe prihvatljivo.

19. *Schon die ersten Tage* nach dem Wahlsieg haben ihm *schon* gezeigt, wie groß die Beharrungskräfte in der Partei sind. (Spiegel Nr. 50/2019)

20. *Schon vor vielen Jahren* haben sich Leute darüber Gedanken gemacht, wie man den Rassismus endgültig aus der Gesellschaft vertreiben kann. (Spiegel Nr. 11/2020)

Možemo zapaziti da se u oba primjera *schon* javlja sa glagolom u perfektu. Ima inicijalnu rečeničnu poziciju, što je dozvoljeno, jer partikula stepenovanja može da stoji na prvom mjestu u rečenici. U odnosu na prethodne dvije rečenice u kojima se *schon* javlja u zavisnoj rečenici sa veznikom *wie,* ovdje je nešto drugačija situacija, jer se ovdje pojavljuje u glavnoj rečenici sa značenjem partikule stepenovanja.

Prvi korak u kategorisanju partikula stepenovanja napravio je Altmann koji je u svojoj doktorskoj disertaciji prvi uveo ovaj termin, razgraničio ih od ostalih partikula i tako napravio kategoriju partikula stepenovanja. Tako 1976. predlaže u prvom sveobuhvatnom prikazu ove grupe partikula naziv partikule stepenovanja zbog gradirajućih semantičkih funkcija. Hoffmann (2009: 357) dalje ističe da postoje određene kritike u vezi sa ovim terminom, jer su partikule stepenovanja prije svega orijentisane prema funkciji. Takođe, njihov naziv je usko povezan sa partikulama graduiranja (Graduierungspartikeln) kao i graduativnim partikulama i partikulama intenziviranja (Intensivierungspartikeln) jer izražavaju osobine gradiranja. Navodi da se istovremeno razvija i konkurentni termin fokusne partikule, budući da se partikule stepenovanja semantički na poseban način odnose na jedan izraz. Hoffmann (2009: 366) takođe tvrdi da partikule stepenovanja nemaju osobine rečeničnog člana, one ne mogu biti odgovori na pitanja, niti mogu biti zamijenjene zamjenicama, ali ne mogu ni same stajati u inicijalnoj rečeničnoj poziciji bez rečeničnog konstituenta sa kojim su u vezi. Prema njemu, one se uvijek odnose na izraz čiji akcenat

je na fokusu tako što stoje neposredno ispred njega. Ako želimo da promijenimo mjesto tom izrazu koji stoji uz partikulu u rečenici, moramo zajedno sa njim pomjeriti i partikulu.

21. Gute Laune kam selten gut an, *schon gar nicht* bei den eigenen Leuten. (Spiegel Nr. 5/2020)
22. Es telefonierte sich nicht gut, wenn eine SPIEGEL-Redakteurin im Raum sitzt. *Schon gar nicht*, wenn Angela Merkel in der Leitung wartet. (Spiegel Nr. 11/2020)

Neke partikule stepenovanja služe isključivo za pojačavanje negacije, kao što se može vidjeti iz prethodnih primjera. Međutim, ovdje se javlja dodatni problem jer se *schon* u rečenici može klasifikovati i kao partikula stepenovanja, ali i kao fokusna partikula .[10] Gramatika DUDEN partikulu *schon* koja pojačava negaciju svrstava u partikule stepenovanja, a Metrich i Faucher u fokusne partikule.

23. Das geht *schon eher* in Richtung Fashionbusiness. (Spiegel Nr. 5/2020)
24. Einen Tiger erkennt jeder, aber bei den knapp 80 Arten von Waranen wird es *schon schwieriger*. (Spiegel Nr. 44/2019)
25. Sie spielt *weitaus* am besten. (DUDEN 2009: 589)

Partikula stepenovanja služi i za modifikovanje komparativa kao i superlativa, što je u navedenim primjerima jasno prikazano.

Na kraju, možemo zaključiti da se različiti autori služe različitim terminima kada žele da označe partikule stepenovanja. One su specifične jer mogu malo, ali i veoma jako, pojačati ili ublažiti značenje. Ako partikula stepenovanja pojačava značenje, ona je onda naglašena, ako ublažava značenje, onda je nenaglašena. Engel (2009) ih naziva takođe fokusne partikule i partikule intenzivnosti, a Helbig i Buscha (2001: 475-498) samo partikule intenzivnosti.

4. *SCHON* KAO FOKUSNA PARTIKULA

Kod partikule *schon* ne mogu se uvijek jasno razlikovati jedne od drugih sve funkcije u kojima se ona manifestuje. Pafel i Reich (2016: 171ff) navode da u odnosu na modalne partikule fokusne partikule sistematski mijenjaju propozicionalni tj. informacijski sadržaj rečenice. Kako će rečenica u suštini biti interpretirana, zavisi u mnogome od toga na koji dio rečenice se fokusira. Autori fokusne partikule definišu na sljedeći način: *„Der Beitrag von Fokuspartikeln zum propositionalen Gehalt eines Satzes variiert systematisch mit der Wahl der fokussierten (und akzentuierten) Konstituenten.*[11]*“*

Prema Metrich i Faucher (2009: 4) fokusne partikule su partikule koje se ne odnose na cijelu rečenicu, nego samo na jedan rečenični član, pri tom se taj rečenični član sa partikulom stavlja u prvi plan, tj. intonacijski se ističe. Osim toga, fokusne partikule se mogu odnositi na sve vrste rečeničnih članova, pa čak i na zavisne rečenice. Mogu se javiti u svim vrstama rečenica, ali ne same, nego sa još jednim elementom na koji se fokusiraju ili koji se želi istaći. Što se tiče značenja, neki od njih imaju kvantificirajuću funkciju i obavljaju svoj učinak na semantičkom nivou, dok druge imaju skalirajuću funkciju i obavljaju svoj učinak na komunikativnom nivou.

Kako smatra Pittner (2012: 150) *„Fokuspartikeln bewirken entweder einen Ausschluss von Alternativen oder deren Einschluss, einige ordnen die Alternativen auch auf einer Skala an. Auf diese skalierende/graduierende Funktion der Fokuspartikeln nimmt die ältere Bezeichnung „Gradpartikel“ Bezug.*[12]*“* Hirschmann (2015: 107ff) navodi da je fokusne partikule teško razlikovati od drugih partikula, jer su njihove funkcije i njihova značenja kompleksni. On smatra da se fokusne partikule nikad ne mogu javiti bez elementa na koji je partikula fokusirana i to je najočiglednija osobina. Osam najčešćih fokusnih partikula su: *auch, nur, noch, erst, schon, etwa, bereits, selbst*. U narednim primjerima ćemo

[10] Ovdje se javlja dodatni problem tako što se *schon* sa negacijom kod nekih autora svrstava u partikule stepenovanja, a kod nekih autora je *schon* sa negacijom fokusna partikula, tako da nije jasno kakva vrsta partikule je *schon* sa negacijom, one se u tom smislu poklapaju, nije ih lako odrediti, čak je i nemoguće.

[11] Doprinos fokusnih partikula propozicionalnom sadržaju rečenice sistematski varira u zavisnosti od odabira fokusnih (i akcentovanih) konstituenata. (prevod autora D.R.)

[12] Fokusne partikule doprinose tome da se alternative isključe ili uključe, dok neke ređaju alternative na skali. Na tu gradirajuću funkciju odnosi se stariji naziv partikula stepenovanja. (prevod autora D.R.)

pokazati da se fokusna partikula uvijek javlja sa svojim konstituentom, tj. uvijek stoji ispred njega. Generalno se može reći da je osnovna osobina fokusnih partikula da se vežu uz fokusirani element. U navedenim primjerima je prikazana ta osobina.

26. Der Minister ist zum Gesicht der Krise geworden, *schon deshalb*, weil sein Ressort die „Gesundheit“ im Namen trägt. (Spiegel Nr. 11/2020)

27. Denn das Dampfen, heißt es oft, könne die Jugend massenhaft zur weit schädlicheren Tabakzigarette verführen – *schon weil* die genutzten Liquids teilweise Nikotin enthalten. (Spiegel Nr. 6/2020)

Fokusna partikula može da bude uključena u zavisne rečenice. U tim slučajevima rečenični konstituent, tj. prilog, izražava neku nevremensku odredbu (npr. prostornu odredbu). Nevremenska odredba se posmatra iz vremenske perspektive i samim tim se ona indirektno ili implicitno vidi kao vremenska. Fokusna partikula se, takođe, može odnositi i na zavisnu rečenicu, kao što vidimo u našim primjerima.

28. Denn Cem war *schon damals* viel häufiger im Einsatz. (Spiegel Nr. 11/2020)

29. Die Entwicklung autonomer Fahrsysteme verschlingt Unsummen, allein bei BMW gehen die Kosten *schon jetzt* in die Milliarden. (Spiegel Nr. 44/2019)

30. „Bei einer Wahlrechtsreform dürfen *schon heute* bestehende regionale Ungerechtigkeiten nicht noch verschärft werden“, sagt Günter Krings, Chef der NRW-Landesgruppe im Bundestag. (Spiegel Nr. 5/2020)

31. *Schon bald* finden die Kommunalwahlen statt, da sind Auftritte der Parteiprominenz Pflicht. (Spiegel Nr. 5/2020)

32. Bis Lauterbach den Kellnern erklärt hatte, dass er sich komplett salzfrei ernähre und wie die Zutaten zubereitet sein müssten, hatten die Küchen *fast schon* zu. (Spiegel Nr. 44/2019)

33. Wenn der Krieg, wie es scheint, *schon fast* vorbei ist. (Spiegel Nr. 44/2019)

U svim gore navedenim primjerima rečenični konstituent izražava vremensku odredbu. Može biti u inicijalnoj rečeničnoj poziciji. Takođe, rečenični konstituent može da izražava i vremensku kao i nevremensku odredbu. Semantičku nijansu između vremenske i nevremenske odredbe nije uvijek moguće jasno razlikovati, budući da nevremenska odredba indirektno može da upućuje na vremensku.

34. Die gab es *immer schon*. (Spiegel Nr. 5/2020)

35. Ich bin Ingenieur, ich habe mich mit Thermodynamik beschäftigt, und mir war *schon immer* klar, dass wir energiepolitisch umsteuern müssen, um das sensible Gleichgewicht auf diesem Planeten nicht zu gefährden. (Spiegel Nr. 5/2020)

Kod *schon immer* ili *immer schon* se radi o ustaljenim frazama. *Immer* se javlja kao vremenski prilog. U ovakvim ustaljenim frazama *schon* je fokusna partikula, a *immer* je u tim frazama kao što je navedeno vremenski prilog.

Možemo zaključiti da fokusne partikule, koje su povezane sa svojim konstituentom, čine fokus rečenice. One se odnose na bitne informacije u rečenici, tj. mogu da se odnose na čitave dijelove rečenice i uspostavljaju određeni odnos. Fokusne partikule, takođe, imaju veću pokretljivost u rečenici. To znači da, po pravilu, stoje ispred rečeničnog konstituenta, ali mogu se javiti i iza njega. Njihova najbitnija funkcija je da se posebno istaknu ti dijelovi rečenice na koje se odnose. Još jedna bitna funkcija kojom raspolažu je njihova pokretljivost u rečenici, one nemaju određenu poziciju u rečenici, pošto se mogu odnositi na sve rečenične konstituente u zavisnosti od toga koji dio želimo da istaknemo.

5. *SCHON* KAO REČENIČNI EKVIVALENT

Za rečenični ekvivalent možemo reći da se radi o vrsti partikule koja je tipična za jezik u usmenoj realizaciji, tj. koristi se u dijaloškoj komunikaciji. U gramatici DUDEN (2009: 594ff) svrstavaju se u konverzacione partikule. Gramatika DUDEN konverzacione partikule dijeli na partikule raščlanjivanja (Gliederungspartikeln) i jesno-niječne partikule. Moramo dodati da gramatika DUDEN za rečenični ekvivalent koristi termin jesno-niječne partikule[13]. Definicija jesno-niječne partikule po gramatici DU-

[13] Zaključujemo na osnovu osobina koje im pripisuje da su to po gramatici DUDEN jesno-niječne partikule.

DEN glasi *„Antwortpartikeln drücken Zustimmung oder Ablehnung aus.*[14]*“* Smatra se da su one samo jedna mala klasa partikula. U poređenju sa drugim partikulama jesno-niječne partikule imaju vrijednost rečenice, jer mogu da čine cjeloviti iskaz. Takođe, u ovim rečenicama ne moramo imati finitni glagolski oblik. Uvijek su naglašene[15]. Gramatika DUDEN dalje jesno-niječne partikule dijeli u dvije grupe:

1. odgovore koje dajemo u pitanjima tipa *da/ne* (Antwort auf Entscheidungsfragen) npr. *ja, nein* i *doch;*
2. partikule koje izražavaju reakciju, potvrdu i ograničenje izjavne rečenice, npr. *doch, schon, eben* i *genau.*

Metrich i Fauchner (2009: 746) imaju drugačiji stav. Navode da je njena funkcija *„drückt eine eher ungern gegebene Zustimmung aus, auf die oft eine Entgegnung folgt*[16]*“*. Oni smatraju da se rečenični ekvivalent rijetko kad javlja samostalno, već da se javlja uglavnom sa drugim rečeničnim ekvivalentom ili sa partikulom raščlanjivanja. Po njima je rečenični ekvivalent uvijek naglašen. Ormelius-Sandblom (1997: 58) nasuprot tome navodi da rečenični ekvivalent može da se javi sam i da je to sintaksička razlika u odnosu na modalnu partikulu. Smatra da se rečeničnim ekvivalentom izražava saglasnost sa iskazom koji je prethodio, što nije slučaj sa modalnom partikulom. Njom se izražava protivljenje/oprečnost itd. Kao ni u slučaju ostalih partikula, nemamo ujednačeno mišljenje kada je riječ o terminima.

36. A) Spiegel: Ist es also nicht sinnvoll, feste Zeiten zu verabreden? -
B) Cammarata: *Doch, schon.* Das Familienleben braucht ja Rahmenbedingungen. (Spiegel Nr.11/2020)

Za gore navedeni primjer možemo reći da odgovara tvrdnji da se rečenični ekvivalent ne javlja samostalno, nego uglavnom sa još jednim rečeničnim ekvivalentom, sa kojim čini iskaz. Takođe, rečenični ekvivalent je uvijek naglašen i ne sadrži finitni glagolski oblik.

37. A) Im Sinne Machiavellis? -
B) *Schon*. (Spiegel Nr. 40 /2020)

U ovom primjeru je primijetno da nema još jednog elementa. *Schon* se javlja sam i čini rečenicu, što odgovara podatku kod Ormelius-Sandblom.

6. ZAKLJUČAK

Sveobuhvatni cilj rada bio je da se prikažu sve semantičke i sintaksičke realizacije partikule *schon* u njemačkom jeziku. Došli smo do zaključka da postoje velike razlike u trima, tj. četirima, postojećim varijantama partikule *schon*. Kao što smo mogli vidjeti, partikula stepenovanja nema funkciju rečeničnog člana, ona se ne može javiti sama u inicijalnoj rečeničnoj poziciji, tj. bez rečeničnog konstituenta sa kojim je u vezi, što je takođe osobina i fokusne partikule. Fokusne partikule imaju veću pokretljivost u rečenici, ali se ni one ne mogu javiti samostalno, nego sa svojim elementom na koji se odnose. One sa svojim konstituentom čine fokus rečenice. Što se tiče modalne partikule, ona se odnosi na predikat i samim tim na cijelu rečenicu. Ona se ne može istaći u rečenici, niti pomoću naglašavanja, niti pomoću promjene pozicije u rečenici. Rečenični ekvivalent može biti u inicijalnoj rečeničnoj poziciji, a za razliku od ostale tri partikule ima vrijednost rečenice. Sve tri, tj. četiri ovdje razmatrane partikule imaju različite funkcije u rečenici.

Navedenim primjerima ilustrujemo tvrdnju da se one u savremenom njemačkom jeziku, i to u medijskom diskursu koji je dio standardne jezičke realizacije, manifestuju i u inicijalnoj kao i u medijalnoj rečeničnoj poziciji. Mora se naglasiti da se fokusna partikula u rečenici pomjera isključivo sa svojim konstituentom. Ona nikad ne može biti bez elementa na koji je fokusirana. To je ujedno i njena osnovna osobina, povezanost sa fokusiranim elementom. Što se tiče rečeničnih ekvivalenata, oni služe kao odgovor na pitanje i samim tim mogu se naći u inicijalnoj poziciji, jer mogu da čine potpunu izjavu. Rečenični ekvivalent je uvijek naglašen, partikula stepenovanja kao ni fokusna partikula uglavnom nisu naglašene, ali u nekim konstrukcijama mogu biti i naglašene.

[14] Jesno-niječne partikule izražavaju odobrenje ili odbijanje. (prevod autora D.R.)
[15] Npr. partikula *schon* može da se javi samostalno kao odgovor na pitanje.
[16] Izražava nevoljno/nerado odobrenje na koje slijedi odgovor. (prevod autora D.R.)

Literatura

Altmann, Hans (1976): *Die Gradpartikeln im Deutschen. Untersuchungen zu ihrer Syntax, Semantik und Pragmatik,* Niemeyer Verlag, München

Brauße, Ursula (1994): *Lexikalische Funktionen der Synsemantika*, Narr Verlag, Tübingen

DUDEN (2009): *Die Grammatik*, Dudenverlag, Mannheim

Džanko, Minka (2010): *Modalne partikule eben, halt i wohl u njemačkom i njihovi prijevodni ekvivalenti u bosanskom/hrvatskom/ srpskom jeziku,* Bosansko filološko društvo, Sarajevo

Eisenberg, Peter 1999: *Grundriß der deutschen Grammatik*, Band 2, *Der Satz*, Metzler Verlag, Stuttgart/Weimar

Engel, Ulrich (2004): *Deutsche Grammatik*, Neubearbeitung, Iudicium, München

Engel, Ulrich (2009): *Deutsche Grammatik*, Neubearbeitung, 2. Auflage, Iudicium, München

Helbig, Gerhard (1988): *Lexikon deutscher Partikeln*, 1. Auflage, Verlag Enzyklopädie, Leipzig.

Helbig, Gerhard/ Buscha, Joachim (1996): *Deutsche Grammatik, Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Langenscheidt, Berlin/München

Helbig, Gerhard/ Buscha, Joachim (2001): *Deutsche Grammatik, Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Langenscheidt, Berlin/München

Helbig, Gerhard/ Buscha, Joachim (2005): *Deutsche Grammatik, Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Langenscheidt, Berlin/München

Hentschel, E./ Weydt, H. (2013), *Handbuch der deutschen Grammatik*– 4. Auflage, de Gruyter Verlag, Berlin/ Boston

Hirschmann, Hagen (2015), *Modifikatoren im Deutschen. Ihre Klassifizierung und varietätenspezifische Verwendung,* Stauffenburg Verlag Brigitte Narr GmbH, Tübingen

Hoffmann, Ludger (2009): *Handbuch der deutschen Wortarten*. Walter de Gruyter, Berlin- New York

Metrich, Rene/Faucher, Eugen (2009): *Wörterbuch deutscher Partikeln*, Walter de Gruyter, Berlin

Ormelius-Sandblom, Elisabet (1997): *Die Modalpartikeln ja, doch und schon: zu ihrer Syntax, Semantik und Pragmatik,* Verlag Almqvist & Wiksell, Stockholm

Pafel, Jürgen/Reich, Ingo (2016): *Einführung in die Semantik*, J.B. - Metzler Verlag, Stuttgart

Pittner, Karin (2012): *Selbst-Analysen: Wortarten und wortinterne Funktionen*; U: Björn Rothstein: *Nicht flektierende Wortarten*. Walter de Gruyter, Berlin/Boston 148-169

Wellmann, Hans (2008), *Deutsche Grammatik – Laut. Wort. Satz. Text*., Universitätsverlag Winter, Heidelberg

PARTICLE *SCHON* IN SEMANTIC AND SYNTACTIC REALISATION AS A DEGREE PARTICLE, FOCUS PARTICLE AND SENTENCE EQUIVALENT

Summary

This paper deals with the particle *schon* in German in the way that it focuses on its three semantic and syntactic realisations, Partikula stepenovanja, Fokusna partikula and Rečenični ekvivalent, as its manifestations, in addition to its primary realisation which is Modalparticle, leading to the conclusion that the particle *schon* is realised as four different types of particles. With this paper we try to lighten the nuances that separate each of these individual realisations of the particle *schon,* thereby achieving a clear understanding of each function and each meaning in which the particle *schon* is realised. We came to the conclusion that there are big differences in the three, i.e. four, existing variants of the particle *schon*. With the mentioned conclusions in this paper we illustrate that the partikula stepenovanja, fokusna partikula i rečenični ekvivalent in the modern german language, in the media discourse, that is part of the standard linguistic realisation, they are manifested in the initial sentence position, which illustrates the distinction in the last three variants.

Keywords: particle *schon*, partikula stepenovanja, fokusna partikula, rečenični ekvivalent

Diana Ristivojević
Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli
Bosna i Hercegovina
diana.ristivojevic@hotmail.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

811.1(082)
811.163.41:811.1(082)
821.09(082)
008(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору : тематски зборник. 10, 1 / уреднице Снежана Гудурић, Јасмина Дражић, Марија Стефановић. - Нови Сад : Филозофски факултет : Педагошко друштво Војводине, 2022 (Будисава : Кримел). - 439 стр. : илустр. ; 28 cm

Тираж 120.

ISBN 978-86-6065-717-8

а) Европски језици -- Зборници б) Српски језик -- Европски језици -- Контрастивна анализа -- Зборници в) Европска књижевност -- Зборници г) Култура -- Зборници

COBISS.SR-ID 82653449

ISBN 978-86-6065-717-8